

જે ઘટેલું વચન વધારવામા, નિમેગીપાત્રું જણવામા
અને શરીરનો કાઠો સમતોલ રાખવામા બિનહરીફ ચીજ
છે તેમજ વર્ષોથી જેણે વાપરનારાઓના મધુર્ણ મતો
માથે પોતાના નામનું માર્કેટપાત્રું પુરવાર કરી બતાવ્યું
છે તે સવાહિત, મર્વદાગહુર, નિર્દોષ અને પરેશ કે
અનુપાતની ખટખટ બિનબી, મોડી દેશી દવાઓમાથો
તવીજ સોપ સુરખ બનતી મગતી અને અગુર્વ દવા

ડા. કે.કે.જી.ની જીવન શક્તિ ૨૭૭-૨૩

મેળવી તમે પણ જોઈશો લાભ હિસાબ.

વાપરનારાઓના અર્થિમાથો કાર્યાલયને
લખથી મોકલવામા આવી.

૬૨ હોઝની બાટલીના ડા. ૧૦ પોસ્ટેજ જુદું.
પેસા પ્રવચથી મોકલવ અને હિ હુતાનમા પોસ્ટેજ શી
મેચવના ૬ હોઝના પોસ્ટેજ માથે ડા. ૩

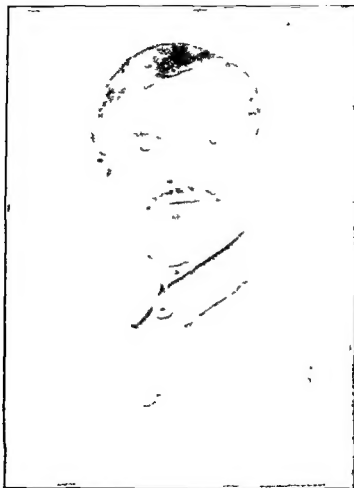
જીવન શક્તિ કાર્યાલય,

હોટલ, (વાયાબુજ) કચ્છ,
અને,

સી. પી. હક્કરની કુ. દસાગા પ્રિન્સમ ના. મુ. ૧ ન. ૨
પ્રોમીઅર કેમીઝટ. " " "

તેમજ બીજા ૬૨૬ ગાઉરના જાણીતા દવા બાજો
પાસે મળી મળે.

‘હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાળાના આશ્રયદાતા

માન્યવર શ્રી બનમુખદાસ હજનદાસ કેરકડાસ
 , ૧૯૧૧-૧૯૧૩, રૂ. ૫ ગણ્યા અર્થે.

ઉદારાત્મા શ્રીમાન્ શેઠ મનસુખલાલ છગનલાલ શેરદલાલ આશ્રિત
'હિન્દુ ગૌરવ ઔપમાણ્ય' દ્વિતીય પુષ્પ

વી ર વૈ રા ગી

અથવા

બન્દા બહાદુર

પ્રયોગજ
હિન્દુ ત્રિમૂર્તિ

(૧ ઠક્કર નારાયણ વિચનજી, ૨ રા. લીમાશંકર શર્મા
અને ૩ રા. વલ્લભદાસ રત્નસિંહ મેહતા)

“ સુકાવ અજ દમા હાલતે દર્શનરત,
હયાન્ અસ્તુ ભુવન્ વ શમશીરુ દત ”

અર્થાત્: “ જ્યારે અન્ય કોઈ પણ ઉપાય ન ચાલી શકે તો હોય,
ત્યારે (આત્મરક્ષામાટે) બહુ અને હસ્તમા ઉપાયો ભેડું એ ન
ન્યાય છે ” સુકે ગોવિન્દસિંહદેવ ‘નૃસિંહાયા’

પ્રથમ આરતિ

વિક્રમાર્ક ૧૯૮૫]

[ઇ. સ ૧૯૨૯

મૂલ્ય રૂપાંચી શાહકોમાટે

મૂલ્ય અરૂપાંચી શાહકોમાટે

કાચુ પૃહ ૦-૧૨-૦ }
પાક પૃહ ૧-૨-૦ }

{ કાચુ પૃહ ૧-૪-૦
{ પાક પૃહ ૧-૧૦-૦

(અચરવામિત્વના સર્વ અધિનાર પ્રકાશકને સ્વાધીન છે)

પ્રકાશક

૧૩૬૭ નાગવણ વિસનજી

અપાદક ' હિન્દુ ગૌરવ અથમાળા '

નં ૧૦૦, બજાર એટ રૂઢીઠ, મેટ, મુબમ્બઈ

મુદ્રક

મણિલાલ ઈન્ડિયાન પ્રેસ

" ગુજરાતી " પત્રનું ન્યૂસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

બેક-હાઉસ હેન, કાળા ઘોડા, મેટ, મુબમ્બઈ

અને

મૂળ્યદર્શક ત્રીકમલાલ

" સૂર્ય પ્રેસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ "

પાનમરનામ્બ ' અમદાવાદ +

• આ અથના આરભથી ૧૯૨ મા પૃષ્ઠ સુધીના પૃષ્ઠો મુબમ્બઈ, મેટ, કાળા ઘોડા પાસે બેક હાઉસ હેનમાં આવેલા પોતાના ' ગુજરાતી ' પત્રના ન્યૂસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં રા રા મણિલાલ ઈન્ડિયાન પ્રેસમાં છાપ્યા છે

+ આ અથના ૧૯૩ મા પૃષ્ઠથી સમાપ્તિ પર્વન્તના પૃષ્ઠો અને મુખપૃષ્ઠ, અધ્યોક્ષિક, ઉપોદ્ધાન તથા અનુક્રમલિકા આદિક વિષયોના અમ પૃષ્ઠો અમદાવાદ, પાનમરનામ્બ પર આવેલા પોતાના ' સૂર્ય પ્રેસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ ' મા રા મૂળ્યદર્શક ત્રીકમલાલે છાપ્યા છે

ઉપહારપત્ર

શ્રી

અત્યારની પ્રતિકલ્પ યગિન્નિતિમા ભાગ્યવર્ધવાસિની
હિન્દુભક્તિના મુખ્યત્વે તથા બીજાના અધિકારથી બાહ્ય
દૃષ્ટ્યમા ધર્મરક્ષા, ભક્તિરક્ષા તથા આત્મરક્ષાની સામર્થ્ય
લ્યોત્તિના આવિર્ભાવ, નિર્ભય વીગતા તથા અવિકલ્પ હૃતાત્મ
તાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા હોવાથી અને એવા હિન્દુ
ભક્તિના મહાસમર્થ ધર્મરક્ષક વીરતરંગ, વલ્લુભાચાર્ય રણધીર
નરો તથા અવિકલ્પ હૃતાત્મ હિન્દુઓની મહોત્તેજિકા વીર
કથાઓના વાચન, શ્રવણ તથા મનન આદિકના યોગે જ
હિન્દુભક્તિને એ સામર્થ્યલ્યોત્તિ, નિર્ભય વીગતા તથા
અવિકલ્પ હૃતાત્મતાની પ્રાપ્તિ થઈ શકે તેમ હોવાથી પત્ર
બના આદર્શ હિન્દુ હૃતાત્મ તથા હિન્દુધર્મના તાગ્દહાર
વીર વૈરાગી અથવા બન્ધા બટાહરની જીવનકથાને આપના
ઠરકમળોમા ઉપહાર તરીકે સમર્પિતે હું એટલામાટે મને
પોતાને કૃતાર્થ માનું છું કે એ જીવનકથાનું પરિશીલન
આપના હૃદયમા એ સામર્થ્યલ્યોત્તિને અવશ્ય પ્રકટાવી દેશે

તા
આન

}

હું છું આપ

देशको प्रश्न

या

सुपुत्रप्रशस्ति

प्रथम पिताका बदला लेना परशुरामने सिखलाया,
गुरु गोविन्दसिंहने उसको फिर दुहराकर दिखलाया ।
कोटि कोटि कायर सुत पा कर तुझको लगती लाज नहीं ?
गुरु सा तनय, देश ! क्या फिर भी मिल सकता है तुझे कहीं ? ॥१॥

गुरु गोविन्दसिंहका दया बन्दा बैरागी था हाथ,
शोश हजारों लिये, दिया सिर, पर सिखोंका तजा न साथ।
फिर भी क्या वैसा ही वैष्णव ईश ! यहाँ होगा उत्पन्न ?
जिसके कर्मकलाप देखकर भारत होवेगा व्युत्पन्न ? ॥२॥

पिता पितामहके पथपर ही मरे न जब तक अड़े रहे,
इंटोमे चुन दिये गये पर हंसते हंसते खड़े रहे ।
जोराधर और फतहसिंह दोनोंने जौहर दिखलाया,
फिर भी उनके सदृश, देश ! क्या कोई तूने शिशु पाया ? ॥३॥

हुया हकीकतराय + तनय तेरा ही, है कुछ याद तुझे ?
देश ! चाहिये हरदम उसका गाना गुणानुषाद तुझे ?
स्थिर हो सिर दे दिया बंदुकने किन्तु धर्मको दिया नहीं,
प्राप्त दूसरा सुपुत्र पेसा तूने अब तक किया नहीं ॥४॥

पंडित रामचन्द्र उपाध्याय

+ हकीकतराय हिन्दुलतिने। धर्मरक्षाभाटे प्राण अर्पनार ऐक आदर्श
हिन्दु पाण्ड पलणभां यह अर्थो छे अने अविध्यभां अे बीर पाण्डकी
अवन कथा 'हिन्दु और अ यमाणा' ना अेक पुष्पभां आपवाने आभार
अभिवाय छे

કૃપા કરીને એક વખત સાચા ખોટાની પરીક્ષા કરો.

ટપકા, જન્મપત્રિકા, વર્ષકોષ બનાવવા, તપાસવા તેમજ મુદ્રાગ્રા પ્રતો ફોટો અને હાથ, પગ તથા શરીરની અન્ય ગુણવત્તાઓની આખી છદ્મીના બન, લવિષ્ય તથા વર્તમાન હાલના ફોટોમાં પ્રખ્યાતિ પામેલા ફોટો, ફલકા, આદિ ગ્રંથોની કોલેજો તથા ધાર્મિક મંથાગ્રંથો પત્રો તથા મુવર્ણપદ્ધતિ (ચાલો) પ્રાપ્ત કરવા.

જ્યોતિર્વિજ્ઞાન, વિદ્યાભાસ્કર પંડિત

તથા

જ્યોતિષાચાર્ય પંડિત ચતુર્ભુજ શર્મા

અર્ધા મરીચી જ્યોતિષ, મત્રશાસ્ત્ર તથા સામુદ્રિક જ્યોતિષ શાસ્ત્ર સાથે જુનાઈ, ઓછામાં ઓછા પચાસ દર્શન ગ્રંથોને પૂરતો સતોપ આખી દેખવડેનમાં પ્રખ્યાતિ પામેલું, અવગેલી મુગદ્દ નગરીનું કદન એક જ આગેવાન મથક

કાર્તીતિક જ્યોતિષ કાર્યાલય

ઉપરના જાનને જ્યોતિર્વિજ્ઞ પંડિતોની દેખરેખ નાંચે ચલાવવામાં આવે છે. ત્યાં મનુષ્યોના સર્વ મંદોને દુઃકરનાર અને મનના હેઠાઓને પાનપાટી પૈસાની જેવે છેવ ફગવનાર અપારિત્ક અનવાળી નવન આવ્યા પ્રવેગન તથા સાચા માનવાનો, નવમોડોના મત્રગપથા તથા ફોટો અચૂક પશ્ચિમ તથા ઉચિત મનવાળી

નવરત્ન વિજય વોટી

પણ મળી નહિ છે

ક. ભરવાળી પીંડીંગ, પ્રિન્સિપલ, મદ્રાસ,

મુંબઈ નં. ૨.

અનન્ય ઉદાત્તતા તથા અપૂર્વ હિન્દુત્વાભિમાની લોકાણુ
 જાતિભૂષણ માન્યવન્ શ્રી નાનલ કાવિદાન મેહતા,
 ઇન્ડિયા આફ્રિકા તથા યુગાન્ડાના શાહ સૌદાગર

અંથોત્સર્ગ

આદર્શ હિન્દુ વીર, અનન્ય લુહાણા વિક્રમે, અંતે અંતિમ
ઉદારતા નિષ્કામ દાનથી શેઠ નાનજીભાઈ કાલિદાસે મેહુતો, ધર
આફ્રિકા તથા યુગાન્ડા પ્રોટેક્ટોરેટના સૌરાષ્ટ્રવાસી હિન્દુ શાહ મૌદા-
ગરની સેવામાં,

જિન્ન તથા લુગાજી (યુગાન્ડા)

ભલે દીધું તમોને, નાનજીભાઈ, પ્રભૂએ ધન;
નિવારો છો નિરંતર, બંધુજનદારિદ્ર્યનાં બધન;
સમર્પો છો અકિંચન હિન્દુઓને જ્ઞાનનાં સાધન;
કરો છો નિત્ય હિન્દુજાતિના કલ્યાણનાં ચિંતન;
છતાં દીધેલ જમણાએ ન કાળો હાથ જાણે છે;
તમારા દિવ્ય એ ગુણને ગુણગ્રાહી વખાણે છે. ૧

તમારા દ્રવ્યથી અસ્તિત્વમાં વિચાલયો આવ્યા;
તમારા વિત્તથી અસ્તિત્વમાં છાત્રાલયો આવ્યા;
તમારા દાનથી અસ્તિત્વમાં અંધાલયો આવ્યા,
તમારા અર્થથી અસ્તિત્વમાં શિલ્પાલયો આવ્યા,
સહાયક છો સદાના હિન્દુસેવક પત્રકારોના;
પુરસ્કર્તા પ્રબળ છો યોગ્ય હિન્દુ અંધકારોના. ૨

ગતિ ત્રણ વિશ્વમાં ધનની નિરંતર જે મનાણી છે;
પ્રથમ છે 'દાન', બીજી 'ભોગ', છેલ્લી 'નાશ' જાણી છે;
ન જેણે વાપરી એ દાન ને ભોગે કમાણી છે;
યતો ધનનાશ અંતે એ કયા શું કે અજાણી છે ?
તમો એ તત્ત્વને, હે નાનજી, સંપૂર્ણ જાણો છો;
સફળતા દાનમાં ધનની સદા તેથી પ્રમાણો છો. ૩

તમારી નિર્મલા વિદ્યા છતર સન્માનમાટે છે,
તમારો દિવ્ય ધનભંડાર વિશ્વે દાનમાટે છે,
તમારી શક્તિ નિર્મળના સુરક્ષાધ્યાનમાટે છે
નહીં વાદો, નહીં મદ કે નહીં તોફાનમાટે છે,
તમોને છે મળી તેથી જ, લક્ષ્મી, સારદા, શક્તિ,
સુભાગી હો બળી તેમા વળી હિન્દુત્વની ભક્તિ ૪

ધનિક હોવા છતાં કહેતા નથી કે 'હું પુરુષ મોટો',
તવ ગર હો છતાં રાખ્યો ન આડખર કદા ખોટો,
નફાથી હો ન હવકાયા, કડયા નહિ જોઈને ટોટો,
હશે સમભાવમા કોઈ વિરલ નર આપનો જોટો,
યથા ઉદ્યારતકાલે વ્યોમમા રવિ એકરંગી છે,
અનુ-પ્રતિકૂલમળે આપની છવિ એકરંગી છે. ૫

નિરતર આપ હિન્દુસંગતના અગ્ર નિર્માતા
સદા વ્યાયામ ને શુદ્ધીકરણના ઉગ્ર હો ધાત્રી
અનાયા નિ મહાયા વ્યક્તિયોના ભદ્ર હો ત્રાતા
મળે નહિ લાખમા પશુ કોઈ તેવા એક હો દાતા,
પ્રશામા આપની મર્વ રથજે તેથી જ આજે છે,
પ્રમળ જ્યનાદ વિશ્વે આપનો તેથી જ ગાજે છે. ૬

સમર્પુ આપને પ્રેમ બન્દા વીરતુ જીવન,
કર્યા હિન્દુત્વમાટે જે નરે કુરબાન તન મન ધન,
પ્રજાજ્યા ધર્મવરીના હૃદયમા નાસના હૃદયન,
સિતમગર શાહનું કપિત મૃત્યુ જેણે મયરાસન,
લખાતુ નામે અથે નાનજી હિન્દુત્વવાળાનું
મહાસૌભાગ્ય છે એ 'હિન્દુ ગૌરવ' અંધમાળાનું ! ૭

આપનો શુભાનુરાગી તથા ઝાણી,

હકકુર નારાયણ વિસનજી,

' હિન્દુ ગૌરવ અંધમાળા ' નો સપાદક તથા મુખ્ય લેખક.

ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષરદાય
દીવાન બહાદુર

શ્રીયુત કૃષ્ણજ્ઞાત્ર મોહનજીવ ઝવેરી.

જેમ જે જેવ જેવ બી સિગવર્ડ વીદ ૧૪

સ્મૃતિ કોચિરા કોટસ બોદ બોમે

પ્રસ્તુત જયના 'આમુખ' ના લેખક મહોદય

આમુખ

મોગલ સત્તાની મામે શિવાજી મહારાજે ઉપાડેલો ખુડો દક્ષિ-
 ભુમા જ રૂઝી, પડી વિરામ પામ્યો એવું નથી. હિન્દુધર્મના
 એ રક્ષક પાડેલી વીર હાકનો પડ્યો ઉત્તરમાં પણ પડ્યો, અને
 બહાદુર સિખ્ખ કેમે તે પડ્યો ઝીંથ્યો, તેમજ બહાદુર અને ગુરુ
 ગોવિંદસિંહે એ પડ્યાને એક રીતે મૂર્તિમાન કર્યો શુભગતમાં જોડ્યું
 આપણે શિવાજી મહારાજના પરાક્રમ વિશે જાણીએ છીએ તેટલું આ
 ઉત્તરની ધનાઓ વિશે જાણતા નથી તેનું કારણ કે શિવાજી
 મહારાજના હાથે ખતેલા બનાવોની જોડે આપણે એક નહિ તો
 બીજી રીતે પણ સંસર્ગમાં આવ્યા છીએ. ઉત્તરની ધનાઓ માટે
 તેમ બન્યું નથી ઉત્તરમાં આવેલા પંજાબ જેવા પ્રાંતો આપણા
 પ્રાંતથી ઘણા દૂર છે, અને ઇતિહાસના અભ્યાસ વડે પણ આપણે
 ત્યાં થઈ ગયેલા મહાન હિન્દુ નેતાઓને મનમાં તફતીનવાર માહિતી
 મેળવી શક્યા નથી 'હિન્દુગૌરવ મયમાળા ના પુસ્તકો એ માહિતી
 આપવા માટે ગયાતાં જાય છે. ગુરુ ગોવિંદસિંહ સિખ્ખ દોમના
 એક ઘણા મોટા જાણીતા ગુરુ ને નેતા થઈ ગયા તેમની જિન્દગીનો
 સંપૂર્ણ અહવાલ 'ગુરુ ગોવિંદસિંહ અથવા ધુરધર ધર્મમંત્રાદ' નામના
 એ માળાના પુસ્તકમાં આપેલો છે હાલનું પુસ્તક એક રીતે
 તે પુસ્તકના વિશેષ ભાગ અથવા અંશ જેવું છે, કારણ કે, વીર
 વૈરાગી અથવા બન્દા બહાદુર એ ગુરુ ગોવિંદસિંહના શિષ્ય હતા
 અને પોતાના ગુરુએ આરંભેલું હિન્દુધર્મના રક્ષણનું તેમ જ
 સંગઠનનું કાર્ય તેમણે ઘણા ઉત્સાહથી ચાલુ રાખ્યું અને છેવટે એ
 જ કાર્યમાં પોતાનો જીવ આપ્યો વીર વૈરાગીની જિન્દગીનો અહ-
 વાલ જાણના લાયક અને કુતૂહલપૂર્ણ છે વીર વૈરાગી પૂર્વાશ્રમમાં
 ડોગરા જાતિના રાંતપૂત હતા ઉત્તરના ગદેવામી હતા અને તેમનું
 નામ લજમણદેવ હતું. નાની ઉંમરે તેમણે સંસારનો ત્યાગ કરી
 માધવદાસને નામે માધુ (વૈંગળી) જીવન ગાળવા માડ્યું અને દક્ષિણમાં
 જઈ વાસો કર્યો ગુરુ ગોવિંદસિંહ ન્યારે પંજાબ છોડી દક્ષિણમાં ગયા.

ત્યારે તેમનો ઈશિદો એવો હતો કે કોઈ એવો હિન્દુ વીર શોધી કાઢવો કે જેને પોતે ધંબળખના હિન્દુઓની ઉન્નતિ કરવાનું કામ સોંપી શકે. પોતે નાદિડ ગામમાં હતા તે વખતે એમને માધવદામની મુળાકાતને પરિણામે સાધુ માર્ગ છોડી ફરી સસારમાં પ્રવેશ કરવાને તેઓ માધવદાસને સમજાવી શક્યા. આ બનાવ ધ સ ૧૭૦૮ ની આસ-પામમાં બન્યો. માધવદાસે પોતાના પર શુરુએ નાએવો બાગ કેવી રીતે વણ્યો તેનું આ પુસ્તકમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. ધંબળખમાં આવતાની માથે જ એ ત્રણ વર્ષના અરસામાં તેમણે હિન્દુ ધર્મનો એવો વિજય ફેલાવ્યો કે સાહાર ને સાહરનપુર વચ્ચેના પ્રદેશમાં તો ભોગન સત્તા અને સુમલ્લમાંની અમલનો અંત આવ્યો. દોડ એમ એક વખત તો થઈ ગયું ત્યારબાદ એમની નિન્દગીમાં કેવા કેવા બનાવો બન્યા અને અતે રાજમતાના બાગ વડે તેમને કેવે ફેર પહોચાડવામાં આવ્યા તેનું વિગતવાર વૃત્તાંત આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યું છે. આ પુસ્તક વાંચ્યા બાદ વાચકને અવશ્ય વિચાર આવશે કે હિન્દુ-સ્તાનના અમુક પ્રદેશમાં થઈ ગએલા વીગ્નરોની કહાણીઓ બીજા પ્રદેશમાં ત્યાની પ્રચલિત બાધામાં રહેવાથી જ જોખએ જોતેમ થાય તો જ આપણા દેશ સબધે, આપણા ધર્મ સંબધે આપણી પરસ્પર ફરજો અબધે, આપણી ખૂબીઓ અને ખામીઓ સબધે આપણને સમગ્ર-એક હથુ માહિતી, એક સગપ્ત જ્ઞાન મળે આપણા પોતાના જ પ્રદેશ કે પ્રાંતનો ઇતિહાસ જાણી બેસી રહેવાથી સંચિત દષ્ટિને અગે રહેતી બધી ખામીઓના આપણે ભોગ થઈ પડ્યા છીએ. એ ખામીઓને દૂર કરવાનો આ એક જ માર્ગ છે, અને તે આવી જાતના પરપ્રાંતમાં રહી જયેલા વીરનરોના તકસીનવાગ અને મત્તાવાર ચગિત્રો જાણી પ્રતિદ્ધ કરવાનો છે. આ દષ્ટિએ જોતા આ મથ-માળા દરેક રીતે આવકારને લાયક છે.

મુંબઈ.
તા ૧૦ મી ઑગસ્ટ ૧૯૦૯
શનિવાર

}

કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી

એક પ્રચંડ પડકાર

શ્રી કૃષ્ણ તથા રાંધાને પતિ પત્ની માનનારા તથા મનાવનારા
વૈષ્ણવો, શાસ્ત્રીઓ તથા પંડિતોને

વૈષ્ણવ દેવમંદિરો તથા પુષ્ટિમાર્ગની હવેલીઓમાં દપતી તરીકે
પૂજતા અને ભાગવત સમાહના પ્રસંગે જેમની ગ્સઝરતી શૂંગારકથાઓ
કહેવા તથા સાબળવામાં આવ્યા કરે છે તે

રાધા અને કૃષ્ણનો વાસ્તવિક સંબંધ

જેમ માનના તથા મનાવવામાં આવે છે તેમ પત્ની તથા
પતિ તરીકેનો હતો કિંવા ખરી રીતે તેઓ બહેન તથા ભાઈનો
પવિત્ર સંબંધ ધરાવતા હતા ? અને જો તેઓ બહેન તથા ભાઈ હતા
તો પછી તેમને પતિ તથા પત્ની બનાવી દધને હિન્દુસમાજમાં લખા-
નડ બ્યાલિયારને પ્રચારવાનો ઉપદ્વ્યાય શા દારણ્યી ટરવામાં આવ્યો
છે ? આ વિષયને ચર્ચિતો ઐતિહાસિક તથા શાસ્ત્રીય પ્રમાણોથી ભરપૂર
ધાર્મિક, નૈતિક તથા ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી લખાયેલો.

રા. રા. ઠંકર નારાયણ વિસનજીનો

આ મનનીય લેખ 'નાટક સિનેમા અને પાખડ પ્રકાશ'ના
હવે પછીના અંકમાં થોડા વખતમાજ પ્રકટ થનાનો છે આ લેખમાં
રાધા અને કૃષ્ણના અધર્મયુક્ત કાપનિક દાપત્યને દર્શાવનારા અનેક
ચિત્રો પણ આવવાના છે જો આ લેખ વાચીને રાધાકૃષ્ણના સત્ય
સમ્બંધના ઇતિહાસને જાણવાની તમારી ઇચ્છા હોય તો તમારે આજે
અને અત્યારે જ 'નાટક સિનેમા અને પાખડ પ્રકાશ' પત્રના સ્થાયી
ગ્રાહક થવું જ નોંધ્યો અથવા તો એ પત્રના એ કો નિયમિત ખરીદવા
જ નોંધ્યો (એ પત્રના ગ્રાહક થવામાટે પાછળની જાહેર ખબર વાંચો)

નાટક, સિનેમા તથા હુળવા માહિત્યનું એક અગ્રેસર
અને સચિત્ર સાપ્તહિક

નાટક સિનેમા અને પાખંડપ્રકાશ

પ્રત્યેક રવિવારે પ્રખાતમા નિયમિત પ્રકટ થાય છે આ પત્રના સંબંધમા 'ગુજરાતી', 'આર્થ પ્રકાશ', 'નવગૌરવ' (પ્રવચ્છા) 'દ્વિધર્મિન' તથા લોકદાતા સમાચાર, આદિક જાણીતા વર્તમાન પત્રોએ ઉત્તમ અભિપ્રાયો આપ્યા છે સ્વપૂર્ણ નગમિઓ, મનોહર કવિતાઓ, હૃદયરજક નાટકો અને રસનૃતિપર ગૂઢ ચર્ચા નાગે તથા દિનેના નિષ્પક્ષપાત અવગેહને એમા અપાય છે અને તે ઉપાતગુજગાનના પ્રસિદ્ધ નવલ-ધાકાર માફર શ્રી નાગાયલુ વિમ્બરજી ઠંકરેની રસજગતી તેખિનીથી લખાની અને વનગજના કાગળ મેકના કાગળ કૃત્યોપર સપૂર્ણ પ્રભાવ પાડેલી.

‘અચળ અપળા અથવા મુંબઈના શરીર અદ્ભાગ’

નાનક સાથુ સામાજિક નવલકથા તા ૪-૮-૨૬ ના (ત્રી ૧) અકથી રૂઝ ર્ક ચૂકી છે અને તેણે અત્યારથી ૪ વારોએ મોહમુગ્ધ કરી દીધા છે.

વાર્નિક લવાજમ હિન્દુસ્થાનના આદેશ માટે ૩ ૪-૦-૦ (દુપાલ અર્થ સચે) મુદ્રપાગના આદેશ માટે ૩ ૬-૦-૦

પોટની મળા આનાની દિગ્દિ મોક્ષનાતને નખૂનાનો અક મોક્ષવામા અગે છે ‘હિન્દુજૌરવ અદ્ભાગ’ ‘ગુજરાતી’ પત્ર તથા ‘લોકદાતા’ મનોઆર પત્રના સ્થાપી આદેશ પામેથી જો તેઓ આ પત્રના સ્થાપી આદેશ થાય તે વાર્નિક લવાજમના અનુક્રમે ૩ ૩-૮-૦ તથા ૩. ૫-૮-૦ લેવામા અગે છે

આદેશ વવામા અગે જ લખો —

૧. લીમાગંદર લૂનાલાલ ગમર્ડ.

ત્રી તથા પ્રમણ્ડ નાટક સિનેમા અને પાખંડપ્રકાશ

નં. ૫૮-૬૦, અખગેર રૂડી, કોલ, મુમક નં. ૧

ઉપોદ્ધાત

“ History, at least in its state of ideal perfection, is a compound of poetry and philosophy. It impresses general truths on the mind by a vivid representation of particular characters and incidents ”

Goldsmith, *Citizen of the World* No. 42*

પ્રસ્તુત ‘હિન્દુગૌરવ અથમાળા’ના ‘શુરુ ગોવિન્દમિહ અથવા ધુર-ધુર ધર્મમત્રાટ્ર’ નામક પ્રથમ પુષ્પ (અંચ)ના અંતિમ પૃષ્ઠેશમાં જે હિન્દુત્વ-રક્ષક અનન્ય વીર વૈરાગીના જીવનની પૂર્વ ઘટનાઓનો, પ્રાતરમરણીય શુરુ ગોવિન્દસિદ્ધાંતની ઈચ્છા તથા આગ્રાથી તેણે પોતાના વિરાગી ધર્મના ત્યાગપૂર્વક કરેલા સિખ્ખધર્મ અથવા હિન્દુ વીરધર્મના સ્વીકારનો અને શુરુ ગોવિન્દમિહજીના હસ્તથી આરભાયલા પગંતુ અપૂર્ણ રહી ગયેલા ભારતવર્ષમાંથી મુસ્લિમ ગજસત્તાનું ઉચ્છેદન અથવા નિર્મૂલન કરીને સમગ્ર ભારતવર્ષમાં અને તેમ ન બની શકે તો છેવટે પંજાબમાં હિન્દુગજની સ્થાપના કરી દેવાના કાર્યને પૂર્ણ કરવામાટે તેણે પંજાબની દિશામાં કરેલા પ્રયાણનો અમોઝો અમાઝ પાઠો તથા પાઠિગઓને પર્માત્મ પતિચય હાવી દીધો છે એટલે પ્રસ્તુત ‘વીર વૈરાગી અથવા બન્દા બહાદુર’ નામક અંચમાં વીર વૈરાગીના હસ્તથી પંજાબમાં પહોંચ્યા પછી હિન્દુદેશ તથા ભયકર અત્યાચારી મુસ્લિમ શામકો પામેથી તેમણે હિન્દુઓ તથા શુરુ ગોવિન્દસિદ્ધાંત પુત્રોની

* “ કદાચિત્ અન્ય અવસ્થામાં નહિ, તોય આદર્શ સપૂર્ણતાની અવસ્થામાં તે ઇતિહાસ કાવ્ય તથા તત્ત્વજ્ઞાનનું મિશ્રણ અવશ્ય છે; કારણ કે, ઇતિહાસ (તે તે કાળની) વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓ તથા વિશિષ્ટ ઘટનાઓના તાદૃશ્ય વર્ણનદ્વારા સામાન્ય કિંવા સર્વસાધારણ સંસ્થાને (મનુષ્યોના) મનમાં મુદ્રાકિત કરી દે છે.” ગોલ્ડસ્મિથ દ્વારા “ વિશ્વનો નાગરિક”, નં. ૪૨

કરેલી નિર્દુષ્ટ હતાનો વ્યાજ સહિત બદલો વાળવાના, ભારતવર્ષમાંથી મુસ્લિમ શામનના મૂળને જડથી ઊખેડી નાખવાના અને સમસ્ત ભારતવર્ષમાં, અથવા તેમ ન બની શકે તો છેવટે પંજાબમાં હિન્દુ-રાજ્યને સ્થાપી દેવાના જે પ્રયત્ન પ્રયત્નો કર્યા હતા, પોતાના તે પ્રયત્નોમાં જે સફળતા મેળવી હતી અને અતે જે કારણોથી તેના એ પ્રયત્નો સર્વાંશે નહિ તોય ફટલેક અંશે નિષ્ફળ થઈ ગયા હતા તેમ જ તેને પોતાની પત્ની, પોતાના પુત્ર તથા પોતાના અનુયાયી સિખ્ખોના ભીષણ હત્યાકાંડને પોતાના નેત્રોથી જોઈને અતે હતાત્મા થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો એ સર્વ ઐતિહાસિક ઘટનાઓ ઐતિહાસિક નવલકથાના રૂપમાં પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં વર્ણવાયેલી છે અને તેથી વીર વૈરાગી અથવા બન્દા બહાદુરની યોગ્યતા તથા મહત્તા પર કાંઈક પ્રકાશ પાડવાની આવશ્યકતા અહીં સ્વાભાવિક જ ઉપસ્થિત થઈ ગય છે.

મહાધર્મી તથા હિન્દુદેશ બાદશાહ ઔરંગઝેબના મૃત્યુની ઘટના પછીના મુસ્લિમભારતના ઇતિહાસનો અગ્રાસ આપણને ૨૫૪ તથા નિર્વિવાદ સ્વરૂપમાં બતાવી આપે છે કે જેને સાધારણતઃ વીર વૈરાગી અથવા બન્દા બહાદુરના નામથી ઓળખવામાં આવે છે તે હિન્દુ વૈરાગી અવશ્ય એક અસાધારણ વીર પુરુષ હતો અને તેની બહાદુરી બેનમૂન હતી એ વિષયમાં તો કાંઈ પણ પ્રકારનો પ્રશય છે જ નહિ કે જેમણે સિખ્ખોની ભાવનાઓમાં એક પ્રકારના ભવાનક તથા વિલક્ષણ પરિવર્તનને ઉત્પન્ન કરી દીધું હતું અને તેમનાં શાંત હૃદયોમાં અનન્ય વીરતાની એક નવીન જ્યોતિને પ્રકટાવી દીધી હતી તે તો પ્રાતઃસ્મરણીય પૂજ્યપાદ ગુરુ ગોવિન્દસિંહજી જ હતા, પરંતુ એ વાર્તાના સ્વીકાર સાથે એ વિધાન પણ નિર્વિવાદ તથા નિસંકાય કરી શકાય તેમ છે કે તે પુરુષ તો વીર વૈરાગી અથવા બન્દા બહાદુર જ હતો કે જેણે સિખ્ખોને સર્વથી પ્રથમ યુદ્ધ તથા વિજયપ્રાપ્તિનું યોગ્ય શિક્ષણ આપ્યું હતું સિખ્ખધર્મના પરમ-પૂજ્ય દશમ ગુરુ શ્રી ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીની અસાધારણ શુદ્ધિમતા

તથા વિલક્ષણ સાત્તામિક યોગ્યતાનું લેશમાત્ર પણ અપમાન ન થવા દષ્ટને ઐતિહાસિક સત્યના આધારે આપણે એમ દર્શાવી શકીએ તેમ છીએ કે ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીની ઉદ્યોગિતા, તેમના સમયની પરિસ્થિતિ અનુમાર, અધિકતઃ પાર્વત્ય રાજ્યોના સામાન્ય માંડલિક રાજ્યો સાથેનાં યુદ્ધોની સીમા પર્યન્ત જ પહોંચી શકી હતી અને તેથી શાહી દૈાજ સાથેના યુદ્ધમાં તેમને જે આઘાત થયો હતો તે આધાતને તેઓ સહન કરી શક્યા ન હોતા. ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીની યોગ્યતા તથા ઉદ્યોગિતાની કિચિન્માત્ર પણ અવગ્રા ન કરતાં એમ તો આપણે કહેવું જ પડે છે કે ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીના સંગ્રામો, રણભૂમિ નામક રંગભૂમિ પર જે મહાસંગ્રામ નામક નાટ્યાલિનય બન્દાના સૂત્રધારત્વથી થવાનો હતો તે મહાનાટકના પૂર્વાલિનયમાત્ર હતા. એમા તો કાઈ પણ પ્રકારની શંકા છે જ નહિ કે તે મહા નાટકની પરતુર્મકલના ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીની અલૌકિક દક્ષપનાશક્તિએ જ કરી હતી; તે મહાનાટકના અલિનેતાઓને ગુરુ ગોવિન્દસિંહજી નામક મહાકુશળ સૂત્રધારે જ શિક્ષણ આપીને તૈયાર કર્યા હતા અને તેમનામાં નવચેતનને રેડનાર પણ ગુરુ ગોવિન્દસિંહજી જ હતા; છતાં પણ તે અલિનેતા સિખ્ખ યોદ્ધાઓને રણભૂમિ નામક વિશાળ રંગભૂમિ ઉપર ઉપસ્થિત કરીને તેમના કૃપાણોના વૈરિધાતક મહા-બીપણ તાડવનો પ્રેક્ષકને સાક્ષાત્કાર કરાવવાનો મહાયોગ તો બન્દા બહાદુરના ભાગ્યમાં જ લખાયેલો હતો. પૂત્ય ગુરુ ગોવિન્દસિંહજી તથા વીર વૈરાગીની ક્રિયાશીલતામાં જે ભેદ રહેલો ઇતિહાસદારા આપણાં જોવામાં આવી શકે છે તે ઐતલો જ કે ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીની વિજયપતાકા અરૂપ સમયને માટે પણ પંળખનાં પાર્વત્ય રાજ્યોની સીમાથી અધિક આગળ વધીને ઉડુચન કરી શકી ન હોતી અને બન્દાએ લાહોરથી પાણીપત સુધીના સમસ્ત પંળખ દેશને છતીને સ્વાધીન કરી લીધો હતો; કારણ કે; અપ્રીખ્યાન જેવો મુરિકમ ઇતિહાસલેખક પણ એ વાર્તાને સુકેત કઈ સ્વીકારે છે કે “બન્દાના મોડેલેલા સિખ્ખ સમુદાયોએ લાહોરના શાલામાર બાગ સુધીના

સમસ્ત પ્રદેશને પોતાના પગ તળે ખૂદી નાખ્યો હતો ” બન્દાએ મેળવેના અનેક મહાભારત વિજયોના યોગે સિખખ સપ્રદાયની પ્રતિષ્ઠા તથા શક્તિની જે અપૂર્વ વૃદ્ધિ થઈ હતી તેવી અપૂર્વ વૃદ્ધિ પૂર્વે કદાપિ કોઈના જોવા અથવા સાંભળવામાં આવી ન હોતી જે લોકોએ સિખખ ધર્મગુરુઓના માત્ર નામે જ પૂર્વે સાંભળ્યા હતા તેવા લોકો પણ બન્દાના વિજયો દ્વારા સિખખધર્મની મહત્તાને આટલી સીમા પર્યંત વધેલી જોઈને આશ્ચર્યચ્છિન્ન થઈ ગયા હતા અને સહસ્રોની સખ્યામાં તેની સેનામાં આવીને મળવા લાગી ગયા હતા બન્દાની વ્યક્તિગત આકર્ષણશક્તિ, નિર્ભય સાહસિકતા તથા અસાધારણ વીરતાએ તેના અનુયાયીઓને તેના પરમ સેવક તથા ભક્ત બનાવી દીધા હતા જે સહસ્રાવધિ સિખખે મુગલોના હાથોમાં સપડાઈને કપડ થયા હતા તથા અકાલ મૃત્યુના મુખમાં જઈ પડ્યા હતા તેમનામાંના એક પણ સિખખે પોતાના પ્રાણની રક્ષા તેમ જ અન્યાય અસ્થિર સુખોના ઉપભોગની લાલસામાં લપટાઈને પોતાના ધર્મનો ત્યાગ કર્યો ન હોતો અને હમતા હસતા પોતાના પ્રાણોના બલિદાન આપી દીધા હતા એ જેવી રીતે સ્વર્ગીય શુરુ ગોવિન્દસિંહજીના પ્રેરણાદનનું પરિણામ હતું તેવી જ રીતે બન્દાના ઉચ્ચ ચરિત્ર તથા બન્દાની આદર્શ ધાર્મિકતાનું પણ પરિણામ હતું એમ ઇતિહાસ આપણને ઘોષણા કરી કરીને મ્હી રહ્યો છે શુરુ ગોવિન્દસિંહજીએ પોતાના અનુયાયી અભિનંદ દીક્ષિત સિખખોની લાવનાઓને હળમાથી હટાવીને હથિયાર એટલે કે શસ્ત્ર તથા અસ્ત્ર પ્રતિ વાળી દીવી હતી અને ન્યાય તથા ધર્મના પ્રતિપાદન તથા સરક્ષણમાટે જે કોઈ અન્ય ઉપાય સફળ થતો ન દેખાય તો યુદ્ધ તથા રક્તપાત કરીને પણ ન્યાય તથા ધર્મને રક્ષવાની અનુચિત આપી દીધી હતી અર્થાત્ શુરુ ગોવિન્દસિંહજીએ બીજાઓપણ કરી દીધું હતું અને તેના પાકને લણવાનું કાર્ય બન્દાએ કરી બતાવ્યું હતું શુરુ ગોવિન્દસિંહજીએ સિદ્ધાન્તો દેખાડી દીધા હતા અને બન્દાએ તે સિદ્ધાન્તોને વ્યવહારમાં યોજી બતાવ્યા હતા શુરુ ગોવિન્દસિંહજીએ મુગલોના રવચ્છદ શામનથી ઉત્પન્ન થયેલા ભયને હિન્દુઓનાં

હૃદયોમાથી હાકી દાઢ્યો હતો અને બન્દાએ મુગલો અથવા મુઝિ-
મેની દુર્જયતાના બદ્દનો સર્વથા વિશ્વસ કરી દેખાડ્યો હતો.

અનેક શતાબ્દિયો પર્વન્ત પરાધીનતાની પીડાઓને બોગ્યા
પછી બન્દાના નેતૃત્વ તળે આવતા હિન્દુઓ પોતામા અવશિષ્ટ રહેલી
વિનયપ્રાપ્તિની શક્તિને યોગ્ય સ્વરૂપમા જોઇ તથા ઓળખી શક્યા
હતા અને તેથી જે વેગાએ બંદાને પરિપાત થઇ ગયો તે વેગાએ
ખાલસાએ શુરુ ગોવિન્દમિહજના ઉત્પન્ન કરેલા પ્રભુત્વવિપયક
સ્વપ્નેના પ્રલક્ષીકરણના નિકટમા, પૂર્વ કરતા અતિશય નિન્દમા,
આવી લાગ્યા હતા આવી અર્થા અનુકૂલ પરિસ્થિતિ હોવા છતા
પણ બન્દા પોતાના સ્વીકૃત કાર્યમા સપૂર્ણ મક્કળતા ન મેળવી
શક્યો અને તેના માટે અતે હુતાત્મા થવાનો ખવસર આવી દાઢ્યો
તે શા કાગ્યથી ? એવો એક આવસ્યક પ્રશ્ન અહીં સ્વાભાવિક
ઉત્પન્ન થતો હોવાથી એ પ્રશ્નનો વિચાર આપણ કવો જ જોઇએ.
બંદાની અતિમ અમક્કળતાના કાગ્યો ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી નીચે પ્રમાણે
માની શકાય તેમ છે -

(૧) બાદશાહ ફર્ઝખમિયરના પ્રબલ શાસનને એ બંદાની
અમક્કળતાના પ્રથમ કારણ તરીકે ઓળખાવી શકાય તેમ છે; કારણ
કે, એવો એક નિયમ પરાપૂર્વથી આવ્યો આવે છે કે વિશ્વવકારીઓ
પ્રખન શાસકો મમક્ષ પોતાના શિવોને લાગ્યે જ ઉન્નત કરી શકે છે.
નેયોબિયન બોનાપાર્ટના મુખમાથી પ્રમગ્વશાત્ વાગવાર એવા ઉદ્
ગારો નીકળ્યા કવતા હતા કે “ જો સોળમા સૂઝએ ફ્રાન્સના જન-
વિપ્લવનો ઉદ્ભવ થતાની સાથે પ્રથમ દિવસે જ બમે અથવા ત્રણ સે
વિપ્લવકારીઓને મગવી નાખ્યા હોત, તો ફ્રાન્સની પ્રમિદ્ધ મત્ત્ય-
ક્રાંતિ (Revolution) જેવી ઘટના કદાપિ દૃષ્ટિગોચર જ ન થઇ
હોત ” ફર્ઝખમિયરની કાર્યકીર્તિના અવનો નથી એમ સ્પષ્ટ દેખાઇ
આવે છે કે ફર્ઝખમિયર “મારો, મારો અને વળી પણ મારો” એ
સિદ્ધાંતમા જ અચન વિશ્વામ ગદખનારો રોવાથી અને ગજપૂતો માથે
તેણે સધિદ્વારા મૈત્રીમયક સાધી લીધેલો હોવાથી તેને પોતાના

પ્રધાન શાસનને પુષ્ટ કરવાનો ઇષ્ટ અવસર મળી ગયો હતો અને પ્રધાન શાસનની પ્રમુખતાદ્વારા પ્રાતિઃ શાસનને પણ પુષ્ટિ મળતાં આજસુ, વિનયનપદ તથા ત્રણેય પ્રાતિક નાજિમો-અધિકારીઓ-ને પણ આદર્શોદની ઉદ્યોગિતાને વ્યવહારમાં ચોજી બતાવવામાટે ફરજિયાત ચચલતા, રકૂર્તિ તથા સાવધાનતાના અવલબન કરવા પડ્યા હતા. ખીજા પ્રાતિક શાસકોની આવી અવસ્થા કદાચિત્ હોય કિંવા ન હોય પરંતુ જે ઇ.સ. ૧૭૧૪ થી ૧૭૨૬ પર્યન્ત લાહોરનો સુબેદાર હતો તે અબ્દુલસમદખાની તો અવશ્ય એ અવસ્થા હતી, અર્થાત્ અબ્દુલસમદખાના પૂર્વોપાય તથા મહાપ્રબલ શાસને બન્દાના બળને દબાવી દીધું અને બન્દાની મહત્તી આપ્રક્ષાઓના વેગને સદાને માટે અટકાવી દીધો.

(૨) બન્દાના અતિમ પરાજયના દ્વિતીય કારણ તરીકે નિસદેહ તેના પોતાના કેટલાક પ્રમાદયુક્ત વ્યવહારોને જ માની શકાય તેમ છે. ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીના હસ્તથી બન્દાએ વિધિપૂર્વક સિખખર્મની દીક્ષા લીધેલી હોવા છતાં તે એક સમયમાં પોતાના આધ્યાત્મિક નેતૃત્વના આનંદને ભોગવી ચૂકેલો હોવાથી તે સિખખર્મના તે અતર્ગત ભાવોમાં યથેષ્ટ પ્રવેશ કરી શક્યો નહોતો કે જે અન્તર્ગત ભાવોને ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીએ ઉત્પન્ન કર્યા હતા. બન્દાએ સિખખર્મના ગુરુભાવને તો અવશ્ય ધારણ કરી લીધો હતો, પરંતુ તેના વ્યવહારોથી એ વાર્તા સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે કે ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીએ પોતાના સિખખર્મને જે એક લિલ અથવા વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વ સમર્પ્યું હતું અને તેના મંબધમાં જે એમ કહ્યું હતું કે “સિખખ

* ડૉ. ગોકુલચંદ નારંગે પોતાના ‘સિખખર્મના પરિવર્તન’ નામક ગ્રંથમાં એવો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે કે “અન્યથા ગમે તેમ હોય, પણ તેણે (બન્દાએ) વિધિપૂર્વક સિખખર્મની દીક્ષા કદાપિ લીધી ન હોતી” પરંતુ એ વિધાનની અવાસ્તવિકતાને સિદ્ધ કરનારા અને બન્દાએ સિખખર્મની દીક્ષા વિધિપૂર્વક લીધી હતી એ વાર્તાને નિર્વિવાદ સિદ્ધ કરી બતાવનારા અનેક પ્રમાણો વિદ્યમાન હોવાથી અમે ડૉ. ગોકુલચંદ નારંગના આ અભિપ્રાય સાથે સમત થઈ શકતા નથી.

ધર્મના આ લિજ વ્યક્તિત્વને નષ્ટ કરવાના જે કાંઈ પણ પ્રયત્ન કરવામાં આવશે તે પ્રયત્નો અન્યથા પ્રશંસનીય હોવા છતાં પણ કદાપિ સફળ નથી જ થવાના. " તે સિખખધર્મના લિજ અથવા વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વને બન્દા ઝાળખી શક્યો ન હોતો અને ગુરુગોવિન્દસિંહજીના આ આદેશને પણ બ્રહ્મી ગયો હતો. અર્થાત્ બન્દાએ સિખખધર્મમાં હસ્તાક્ષેપ કરીને તેના સ્વરૂપને એવી રીતે બદલી નાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો કે જેના યોગે સિખખધર્મની પરિમિત સાંપ્રદાયિકતા ઝાંછી થઈ જાય અને સિખખધર્મમાં રાષ્ટ્રીયતાના અંશોનો અધિક પરિમાણમાં સમાવેશ થઈ જાય. બન્દાના ઉપદેશના અંતર્ગત ભાવથી તેમ જ તેના જીવનના ઉદ્દેશોમાના એક મુખ્ય ઉદ્દેશ ગોરક્ષણ વિષયક પ્રયાસથી આકર્ષાઈને જે હિન્દુઓ સિખખધર્મની દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા ધરાવતા ન હોતા તે અદીક્ષિત હિન્દુઓ પણ બન્દાના ઝંડા તળે આવીને એકત્ર થઈ ગયા હતા. આટલી સફળતા મળવા છતાં પણ બન્દાને એમ જ લાગ્યા કરતું હતું કે: 'સિખખધર્મમાં મને વિદેશીયતા તથા વરિષ્ટતા કેમ દેખાયા કરે છે તે સમજી શકાતું નથી; અર્થાત્ જો સિખખધર્મમાં આ વિદેશીયતા તથા વરિષ્ટતાને એમની એમ જ રહેવા દેવામાં આવશે, તો સિખખધર્મ ભારતવર્ષવાસિની સમસ્ત હિન્દુજાતને પોતા પ્રતિ આકર્ષાને કદાપિ ઉત્તેજિત કરી શકે તેમ નથી. " આવા પ્રધારના વિચારોથી પ્રેરાઈને બન્દાએ સિખખધર્મની કેટલીક વિશેષ સરચાઓને તેમાં પરિવર્તન કરીને અધિક સ્પષ્ટ હિન્દુસ્વરૂપ આપવાના પોતાની માન્યતા અનુસાર ઉચિત પ્રયત્નો કર્યા અને તે આ પ્રમાણે (૧) લાંબા કેશ કે જે સિખખધર્મના સર્વથી મુખ્ય ચિહ્નરૂપ હતા અને ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીના સમયથી અત્યંત આવશ્યક મનાતા હતા તે લાંબા કેશ બન્દાના સમયમાં સિખખધર્મના આવશ્યક અંગ તરીકે મનાતા અટકી ગયા; (૨) ગુરુ ગોવિન્દસિંહ સિખજોને માંસભક્ષણનો ઉપદેશ આપ્યા કરતા હતા, પરંતુ બન્દાએ તે પોતે વૈષ્ણવ હોવાથી સિખજોને માંસભક્ષણનો ત્યાગ કરીને નિરામિય બોજન કરવાનો

ઉપદેશ આપવા માંડ્યો હતો, કારણ કે, પ્રથમ તે વૈષ્ણવ હોવાથી મત્સ્યમાસબક્ષ્યુતો વિરોધી હતો, (૩) જનદાએ સિષ્ષધર્મના 'વાહ ગુરુજી કા આવસા, વાહ ગુરુજી કિતહ' એ સચામશબ્દોને બદલી નાખીને તેમના સ્થાનમાં 'કિતહ ધર્મ, કિતહ દર્શન' એ સચામશબ્દોને પ્રચલિત કરી દીધા હતા કે જે વસ્તુતઃ એક મહા-ગબીર તથા મહાવિધાતક પરિવર્તન હતું અને (૪) જનદા સિષ્ષ-મતના પ્રજ્ઞતાત્રિક ભાવને પણ સપૂર્ણ સ્વરૂપમાં સમજી શક્યો ન હોતો. ગુરુ ગોવિન્દમિહજીએ જનદાને જે મુખ્ય ચાર આશાઓ સંભળાવી હતી તેમાંની એક મુખ્ય આશા એ હતી કે: "તમે નિગતર ખાવસાના સામાજિક શરીરમાં ધ્રુવરનો સાક્ષાત્કાર કરતા રહેજો અને ખાવસાની સમતિ વિના કાંઈ પણ કાર્ય કદાપિ કરશો નહિ" જનદા પોતાની સિષ્ષ નેતા તરીકેની કાર્યકારિત્વના આરંભમાં તો ગુરુજીની એ આશાને બરાબર પાળતો રહ્યો પરંતુ પછીથી તેની વિજયશાલિતાએ તેને ખાવસાની સમતિ લેવાના નિયમના પાનનથી ઉદાસીન કરી દીધો હતો. 'પથ પ્રકાશ'માં એવો ઉલ્લેખ કરાયેલો છે કે "તે સમયની મુસ્લિમ સરકાર અથવા બાદશાહ ફરુખસિયરે ગુરુ ગોવિન્દમિહના વિધવા પત્નીને કોઈ પણ ઉપાયે પોતાના પક્ષમાં કરી લઇને તે બાઇથીના હસ્તે જનદાના નામપર એવા આશયની પત્રિકા લખાવીને મોકલી હતી કે: 'બાદશાહ આપણા અધિકારો આપણને આપવામાં તૈયાર હોવાથી આવજોની વાતોને ભૂલી જાઓ, મુગલ સહનશાહની આધીનતાને સ્વીકારી લ્યો અને સરકાર સાથે લડવાનું બંધ કરો' પરંતુ જનદાએ માતાજીની એ આશાને પાળવાની ચોખ્ખે ચોખ્ખી ના પાડી દીધી એટલે માતાજીએ સમસ્ત સિષ્ષોને સંબોધીને એવા આશયના એક ઘોષણાપત્રને પ્રકાશિત કરી દીધું કે 'જનદાએ સિષ્ષધર્મના નિયમનો ભંગ કરેલો હોવાથી, ગુરુજીની આશાઓને પણ પાળેલી ન હોવાથી અને અત્યારે પણ અમારી આશાને પાળવાની ચોખ્ખી ના પાડી દીધેલી હોવાથી જે ગુરુજીના તમે સાચા સિષ્ષો હો, તો જનદાના સમને છોડી દો,

એ નવીન સંપ્રદાયના પ્રવર્તક સાથે કાષ્ઠ પણ પ્રકારનો સંબંધ ન રાખે અને આપણા લાભો આપણને રક્તપાતવિનાજ મળતા હોવાથી યુદ્ધને વિરામ અર્પાને શહનશાહની આધીનતાને સ્વીકારી લ્યો. ' આ આગાપત્રનું પરિણામ એ થયું કે તત્કાલમા બન્દા તથા તેના અનુયાયીઓથી વિભક્ત થઈ ગયા અને એ વિભક્તતાએ બન્દાના બળના હાસ તથા બન્દાના હિન્દુરાજ્યસ્થાપના વિષયક પ્રચંડ પ્રયત્નોની નિષ્ફળતાનું મગધાચરણ કરી દીધું * કૌટિલ્યકલાનિપુણ શહનશાહ ફર્કખસિયરે સામેાપચારથી સિખ્ખોને વશ કરવામાટે જે શર્તો લખી આપી હતી તે પ્રસ્તુત થયના ' દેશનું દુર્ભાગ્ય અથવા સ્ત્રીબુદ્ધિ પ્રક્ષયાવહા ' શીર્ષકે ૧૯ મા પ્રકરણમાં (પૃષ્ઠ ૨૫૨) મવિન્તર અપાયલી હોવાથી અહીં તેની પુનરુક્તિ અનાવશ્યક છે.

અર્થાત્ આ સર્વ ઘટનાઓએ એકત્ર થઇને તત્કાલસાને બન્દાથી વિભક્ત કરી દીધા અને આવી રીતે એ ઉભય હિન્દુ પક્ષોમાં જે પગરપર વિરોધનો ઉદ્ભવ થયો તે વિરોધ બન્દા બહાદુરના અશ્રુત-પૂર્વ બલિદાનની ઘટના ઘટતાં સુધી તો શાન્ત ન જ થઇ શક્યો. અતિશ્રદ્ધાળુ સિખ્ખો બન્દાના સૈન્યમાથી નીકળી ગયા અને તેમના એક મોટા અગ્રેસર અથવા ભાષ વિનોદસિંહ તેજને તો તે સમયમાં બન્દાના સાથને છોડી દીધો કે ન્યારે તે ગુરુદાસપુર દુર્ગમાં શત્રુઓના સૈન્યથી ઘેરાઇને પ્રાણાતક કષ્ટોને સહન કરી રહ્યો હતો. જે વાસ્તવિકતાથી જોવામાં આવે તો સગહિન્દના વિજયની ઘટના પછી સિખ્ખોએ બન્દાને પૂર્વ સમાન તનમન ધનથી સંપૂર્ણ સહાયતા ટદાપિ ન હોતી આપી. સારાંશ કે, બન્દાના જે પ્રચંડ પ્રયત્નો

* શીક્ષ બાલસા દીવાનકૃત ' બન્દા બહાદુર ' નામક અથમા ' પથ-પ્રકાશ ' મા તેમ જ અન્ય અનેક અથોમા વર્ણવાયલી આ ઘટનાને અસત્ય માનવામા આવી છે; પરંતુ બહુમતિ એ ઘટનાને સત્ય તરીકે સ્વીકારતી હોવાથી અમોએ પણ એ ઘટનાને સત્ય તરીકે સ્વીકારી છે અને પ્રસ્તુત અથમા એ ઘટનાને વિસ્તારપૂર્વક એટલામાટે વર્ણવી છે કે એ ઘટનાથી બન્દાના સારપર મૂકાયલા કેટલાક દોષોનું પોતાની મેજે જ નિવારણ થઇ જાય છે અને શત્રુકૌટિલ્યના રહસ્યને પણ પર્યાપ્ત સ્વરૂપમા બહારી શકાય છે.

પ્રારંભિક તથા મધ્યવર્તી દિવસોમાં થયે, ગૌરવ તથા સંપૂર્ણ સફળતાની રચણા આશાના ચમકતા રંગોને દર્શાવી રહ્યા હતા તેજ પ્રચંડ પ્રયત્નો બંદાના પોતાના કેટલાક શુભલાવનાયુક્ત હોવા છતાં પણ વિધાતક ચનારા પ્રભાદો, સિખખર્મના વાસ્તવિક સ્વરૂપ વિષયક અજ્ઞાન, મુગ્ધ સરકારની કૂટનીતિ તથા બાદશાહ હર્ષખસિયરની દમનનીતિએ કેટલાક સમયને માટે સિખખસમુદાયમા ઉત્પન્ન કરી દીધેલી બીરુતા તથા કાયરતાના યોગે અકાલ તથા અચાનક ખડિત ચક્રને નિષ્ફળ થઇ ગયા હતા એવી નિષ્પક્ષપાત દતિહાસવેત્તાઓની માન્યતા છે અને એ માન્યતા સર્વથા સત્ય છે.

રાજનૈતિક દૃષ્ટિથી બંદાના આ સર્વ પ્રભાદો હોવા છતાં ધર્મ તથા સામાન્ય નીતિશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી બંદા પોતાના આત્મનાદ અનુસાર વર્તેલો હોવાથી અને તેણે જે કાંઈ પણ કાર્યો કર્યા હતા તેમાં હિન્દુધર્મ, હિન્દુજાતિ તથા હિન્દુત્વની રક્ષા અને હિન્દુરાજ્યની સ્થાપના વિના તેનો અન્ય કોઈ પણ સ્વાર્થમય ઉદ્દેશ કિંવા આશય ન હોવાથી તે સર્વથા નિર્દોષ હોય એવી અનેક તત્ત્વજ્ઞ વિદ્વાન પુરોષોની દૃઢ માન્યતા છે અને વિદ્વાનજનોની એ માન્યતામાં વિપુલ સત્યાંશ રહેલો છે એમ આપણે સ્વીકારવું જ પડે છે. આવી પરસ્પરવિરોધિની પરિસ્થિતિમાં બંદાના સબધમાં આપણાથી જે તુલનાત્મક નિષ્પક્ષપાત નિર્ણય કરી શકાય છે તે એજ કે બંદા બહાદુર અથવા વીર વૈરાગી ગુરુ ગોવિન્દસિંહજી સમાન રાજનીતિજ્ઞ ન હોવા છતાં પણ પ્રચંડ પરાક્રમથીલ, નિર્ભય વીર તથા અલૌકિક સાહસી હિન્દુ પુરુષ હોયો, સામાન્ય હિન્દુઓ તથા સિખ હિન્દુઓના હૃદયમાં તેના લેડોત્તર પ્રભાવના યોગે તેના માટે અનન્ય પૂજ્યભાવ વસી રહ્યો હોયો, ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીની આજ્ઞા તથા પેરતાની પ્રતિજ્ઞા અનુસાર પોતાના જીવનની અંતિમ ધટિકા પર્યન્ત અત્યાચારી મુસ્લિમ શામનરૂપ વૃદ્ધને ભરતભૂમિમાંથી જડમૂળથી ઊખેડી નાખવાના તથા જે બની શકે તે સમસ્ત ભારતવર્ષમાં અને તેમ ન બની શકે તે

અતે પંજમમા હિન્દુરાજસત્તાને સ્થાપવાના તેણે પ્રયત્ન પ્રયત્ને કર્યા હતા, તે સમયના મુસ્લિમ પ્રાતિક શાસકો બન્દા અને તેના વીર હિન્દુ તથા સિખ્ખ હિન્દુ ચોદાઓના કલકર તથા અસહ આધાતોથી ચરચર કંપી રહ્યા હતા ને ત્રાહિત્રાહિ પોકારી રહ્યા હતા તેને નિર્દય તથા અત્યાચારી તરીકે એટલામાટે ઓળખાવી શકાય તેમ નથી કે કેટલાક મુસ્લિમ મોરિઓ-મતિદાસલેખકો-નાં વિધાનોને ચોડીવારને માટે કદાચિત્ સત્ય તરીકે સ્વીકારી લઈએ, તે પશુ મુસલમાન બાદશાહ તથા મુસ્લિમ અમલદારોએ તેના પૂર્વવર્તી કાળમા પંજમના સિખ્ખ હિન્દુઓ તથા સામાન્ય હિન્દુઓપર જે નિર્દયતા પૂર્ણ પૈશાચિક અત્યાચારો કેવળ ધર્મોષતાથી પ્રેરાઈને કર્યા હતા તે પૈશાચિક અત્યાચારોના બદલા તરીકે જ બન્દાએ તે સમયના ધર્મોષ તથા અત્યાચારી મુસલમાન શાસકો તથા સામાન્ય મુસ્લિમ જનતાપર ન છૂટકે અત્યાચારો કરી કરાવીને શરે સાથે શાતાથી જ વર્તવાના નિયમને પાળી બતાવ્યો હતો, છતાં એ અત્યાચારોમા પશુ તેની એ વિશિષ્ટતા તો અવશ્ય હતી જ કે મુમલમાનો જેવી રીતે પોતાની જાહોજલાલીના સમયમા અનાયા તથા અસહાય હિન્દુ અમળાઓને બળાત્કારે મુસલમાન બનાવીને તેમની પવિત્રતાનો પશુ નાશ કરી નાખતા હતા તેવી રીતે બન્દાએ તથા તેના અનુયાયી હિન્દુ તથા સિખ્ખ હિન્દુ ચોદાઓએ અનાયા તથા અસહાય મુસ્લિમ મહિલાઓની પવિત્રતાનો કદાપિ નાશ કર્યો ન હોતો એ મહાભયાનક પાતકથી તેઓ અત પર્યન્ત અલિપ્ત રહ્યા હતા અને એ વિષયમા તેમણે પોતાના હિન્દુત્વનુ અત પર્યન્ત આદર્શ તથા મહાપ્રશસનીય પાવન કરી બતાવ્યુ હતુ આ વિષયમા મુસ્લિમ મતિદાસનેખકો પણ બન્દાને તથા તેના સામાન્ય હિન્દુ તેમ જ સિખ્ખ હિન્દુ ચોદાઓને ક્યં કિત ચએના બતાવી શક્યા નથી એ તેમની આ વિષયમત્તધિની નિબ્ધક પવિત્રતાનું એક પ્રયત્ન તથા પ્રમવત્તમ પ્રમાણપત્ર નથી કે શુ ? આજે વીર વૈગમી અથવા બન્દા બહાદુરની જયંતી અત્યંત ઉત્સાહ તથા પૂજ્યભાવપૂર્વક કેવળ તેના જન્મસ્થાન તથા કર્મ-

સ્થાન પળન પ્રદેશમાં જ નહિ, પરંતુ આપણી ગુર્જ્જ્વભૂમિમાં પણ ઊગવાય છે* અને જનતા જહાદુરને હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુ જાતિના ગ્રંથ, ઉદાર, તથા તારણદાર તરીકે પ્રાતરમંચીય મહા રાણા પ્રતાપસિંહ અદ્વૈત વીર મહારાણા રાજસિંહ, શિવાવતાર શ્રી શિવાજી મહારાજ તથા પૂજ્યપાદ ગુરુ જોવિન્દસિંહજી દશમ બાદશાહની મ્હા અથવા કેટિમાં મુકવામાં આવે છે એ ભારતવર્ષવાસિની મહાવિશાળસમ્ય હિન્દુજાતિની દીર્ઘકાલિક કર્તવ્યવિરૂપિતૃષ્ઠ માઠ નિંદાના નિવારણ, નવજીવનદાયક જાગરણ, ઉત્તતિદર્શક અબુ-સ્થાન તથા વિજયદાતા પરિવર્તનનું મહામગ્વાયણ હોવાથી એ મગવાચરણમાં અમે હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિના મહોજ્જ્વલ અવિષ્ણનો જ સ્થાયી સાક્ષાત્કાર કરી રહ્યા છીએ અને અનન્ય ઉત્કર્ષની અવર્ણનીય આશાને જ અનુભવી રહ્યા છીએ, કારણ કે, આવા વીર હિન્દુઓના અનુસરણ વિના હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિના સરક્ષણ તેમ જ ઉદારનો અન્ય કોઈ નિશ્ચિત ઉપાય હોય એમ એક નિમેષમાત્રને માટે માની લેવાની પણ અત્યાં સુધીની મહાવિષમ હિન્દુમુસ્લિમસમસ્યા તથા પરિસ્થિતિ આપણને અત્યંત રૂપે તથા બીજા ધોષણ કરીને ના અને ના જ પાડી રહી છે અને આપણને એ હિન્દુ મહાવીર પુરોના અનુગામી થવાની 'મહાજનો યેન ગત-સ્ત પથા' એ વામ્બના રમણ દ્વારા અષ્ટોત્તર ગલી મત્રણા આપી રહી છે અણુ

પ્રસ્તુત ઐતિહાસિક નવનકથાના લેખનમર્મમાં જે જે દર્શિતાસે

* વીર વૈરાગી અથવા જનતા જહાદુરની જન્મજયંતી તા ૨૫ મી મે ૧૯૨૧ સનિવારને દિવસે જાળજના અનેક સ્થાનોમાં અને ગુજરાતના સુરત નામક વીર હિન્દુઓ વડે વિખૂવિત તથા દ્વિદાસપ્રસિદ્ધ નગરમાં, મુરિદમ જમુઓનો સર્વજ્ઞ વિરોધ હોવા છતાં કોઈ પણ પ્રકારના વિન વિના ધર્મી જ ધામધૂમથી ઊજવાઈ ગઈ હતી અને અમે નરા શાખીએ છીએ કે અવિષ્ણમાં પણ જનતા જહાદુરની જન્મદી સમરત ભારતવર્ષમાં વીર હિન્દુજાતિ દ્વારા એવી જ રીતે નિરંતર પ્રતિવર્ષ ઊજવાની રહેશે.

તથા અન્યાન્ય ગ્રંથોના આધાર લેવામાં આયા છે તે મર્વ ગ્રંથોની મૂળી અમાગ નિત્યના નિયમ અનુમાગ અન્યત્ર અપાયવી હોવાથી તેમ જ તેના કાર્યોના સંબંધમાં જ્યાં જ્યાં કાષ્ઠ પશુ મહત્વયુક્ત મતભેદ લેવામાં આવ્યો છે ત્યાં તે ઇતિહાસયેજકોના તથા અન્ય ગ્રંથકારોના મતભેદોને પાદટિપ્પણમાં ઉદ્ધૃત કરીને અમોએ અમારી પોતાની માન્યતાઓને પણ દર્શાવી દીધેલી હોવાથી અહીં હવે એ ઐતિહાસિક મતભેદોના નિરૂપણ તથા મતભેદોની માધિક્ષમાધકતા કિંવા નાક્યાશક્યતાના અધિક ત્રિવેચનની આવશ્યકતા રહી જ નથી એટલે એ વિષયની ચર્ચાને આટલેથી જ સમાપ્ત કરીને આપણે અન્ય આવશ્યક વિષયોની ચર્ચામાં પ્રવૃત્ત થઈશું.

આ ગ્રંથના મુખપૃષ્ઠ પર પ્રયોજક અથવા લેખક તરીકે કેવળ ' હકુગ નારાયણ વિસનજી ' એટલા એક જ નામને જોવાને બદલે હકુગ નારાયણ વિસનજી, શીમાશંકર જૂરાલાલ શર્મા અને વલ્લભદાસ રત્નસિંહ મેહતા એ હિન્દુત્રિમર્તિને પ્રયોજકના સ્થાનમાં વિરાજેલી જોઈને પાકેલા તથા પાગિંદ્રિઓના હૃદયમાં આશ્ચર્ય ન થાય એટલા માટે જણાવવાની આવશ્યકતા છે કે પ્રથમ પ્રકટ કરાયેલા વિજ્ઞાપન અનુમાર આ અથ હું એકનો જ લખવાનો હતો, પરંતુ એ જ વેળાએ પૂનાની એક સંલેખમાં અભ્યાસ કરતા, વીગપ્રસવિની કુચ્છમૂર્મિના એક સુસંતાન તથા મુદ્રા નગરના નિવાસી હોવાથી માગ દેશમધુ અને શુદ્ધિવચસાલિની પ્રાચીન કાવ્યસ્થ જાતિનાબૂપણ એક અનન્ય હિન્દુ-ત્વાલિમાની તથા અતિશય ઉત્સાહી વીર યુવક લાઇ વલ્લભદાસ રત્ન-મિહ મેહતા શ્રીયુત્ત લાઇ પરમાનન્દજી એમ એ ના દિન્દી લાપામાં લખેલા ' વીર વૈગમી નામક ગ્રંથનો ગુર્જર અનુવાદ કરી રહ્યા હતા એટલે તેમણે હું પણ કદાચિત્ એ જ ગ્રંથનો ગુર્જર અનુવાદ કરતો હોઇશ એમ મારા વિજ્ઞાપનથી માની લઇને, એક જ ગ્રંથના ગુજગતી લાપામાં બે અનુવાદ થાય એ વાર્તા તેમને યોગ્ય ન લાગવાથી, પોતાના તે ગુર્જર અનુવાદની હસ્તનિખિત પ્રત મારા પર મોકલી આપી અને વિવેકપૂર્વક લખી જણાવ્યું કે " એ ' વીર વૈરાગી "

ગ્રંથનો ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદ કર્યો છે પરંતુ આપ પણ જ્યારે એ જ ગ્રંથને ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ કરવાના હો અને આપ ગુજરાત તથા ગુર્જર ભાષાના પ્રતિષ્ઠિત તથા આદરપાત્ર સાક્ષર દોવાથી આપનો ગ્રંથ અધિક આદરને પાત્ર થાય એ વાર્તા નિશ્ચિત છે એટલે હવે મારા અનુવાદને પ્રકાશિત કરવા અથવા ફરોવવાના વિચારને માઢી વાળાને હું મારા અનુવાદની હસ્તલિખિત પ્રત આપને સોંપી દેવાનું જ ઉચિત ધારૂ છું જે આપને મારો આ અનુવાદ ઉપયોગી જણાય તો તેનો આપની ઇચ્છાનુસાર ઉપયોગ કરશો અને ઉપયોગી ન જણાય તો રહેવા દેશો” હવે વાત એમ હતી કે શ્રીયુત્ત ભાઈ પરમાનંદજીના ‘વીર વૈરાગી’ પુસ્તકના સંબંધમાં પંજાબમાં જેટલોકે મતભેદ ઉત્પન્ન થયેલો દોવાથી અને જે તેમ ન હોત તો પણ મારે તો મારે એ ગ્રંથ ‘શુરુ ગોવિંદસિંહ’ પ્રમાણે જેટલા પણ ઐતિહાસિક સાધનો મળ્યા આવે તે સર્વ સાધનોનો ઉપયોગ કરીને મારી પોતાની પદ્ધતિથી ઐતિહાસિક નવનકથાના સ્વરૂપમાં જ લખવાનો વિચાર દોવાથી એ અનુવાદ એકલો જ મારા માટે ઉપયોગી થઈ શકે તેમ તો હતું જ નહિ મારી પાસેના સર્વ સાધનોનો ઉપયોગ કરીને મારી સૂચના અનુસાર એ ગ્રંથ ખીજી વાર નવીન સ્વરૂપમાં લખી આપવાનો અવગણ તેમના અભ્યાસના કાર્યમાં વ્યત્યય નાખ્યા વિના તેમને મળી શકે તેમ ન હોવું અને મારા લગભગ પંદર વર્ષના સતત સહચર, મારા પ્રતિ પૂજ્યભાવ તથા સદ્ભાવ ધરાવનાર અને મારી લેખનવૈલીના કાંઈને ભ્રમમાં નાખી દે તેટલી સીમા પર્યંતના તત્તો તત્ત અનુકરણ કરનાર ભાઈ લીમાચકર બૂનાલાલ શર્માની, જે હું તેમને સોંપુ તો, આ ગ્રંથ લખવાની તીવ્ર ઇચ્છા દોવાથી મેં બન્દા બહાદુરના ઇતિહાસના સાધનો યોગ્ય તથા આવશ્યક સૂચનાઓ સહિત તેમને આપી દીધાં અને ભાઈ વલ્લભદાસ મેહતાના કહેવા ‘વીર વૈરાગી’ના અનુવાદની હસ્તલિખિત પ્રત પણ એવી સૂચના સહિત આપી દીધી કે “જે જે સ્થળે ભાઈ પરમાનંદજીના આધાર લેવા હોય તો તે સ્થળે તે ગ્રંથના આ વિશ્વાસપાત્ર

અનુવાદનો જ ઉપયોગ કરી લેજો કે જેથી આ અનુવાદની પણ અમુક અંશે સાર્થકતા થઈ જાય.” ભાઈ લીમાશંકરે ‘ ગુરુ ગોવિન્દ મિંહ ’ ગ્રંથનો સૌથી અથવા પદ્ધતિ અનુસાર આ ગ્રંથ ત્રણેક માસમાં લખીને સતોપકારક સ્વરૂપમાં તૈયાર કરી દીધો; છતાં આવા પ્રકારના ગ્રંથલેખનનો આ તેમનો પ્રથમ પ્રયાસ હોવાથી જે ફેટલીક સ્વાભાવિક ત્રુટિયો રહી જવા પામી હતી તે ત્રુટિયોને કાઢી નાખવા ઉપરાંત ‘ ધર્મ, સંપ્રદાય અને ધર્માધ્યક્ષ ’ શીર્ષક નવીન પ્રકરણ લખવાની આવશ્યકતા જણાતાં તે નવીન પ્રકરણ મેં લખ્યું હતું; ‘ મન્દા બલિ-દાન ’ શીર્ષક ૨૦ મું પ્રકરણ એટલામાટે મારે નવીનતાથી લખવું પડ્યું હતું કે ભાઈ લીમાશંકરે ગ્રંથના પૃષ્ઠો વધી જવાના લયથી એ પ્રકરણ અતિશય સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપમાં લખ્યું હતું અને જે જે ત્રણ અંતિક્ષાસિક સાધનો પછીથી પ્રાપ્ત થયાં હતાં તે સાધનોનો તેમનાથી એમાં ઉપયોગ કરી શકાયો ન હોતો. આવી રીતે ૨૦ મું પ્રકરણ મારે લખવું પડ્યું એટલે પછી ‘ ઉપસંહાર ’ શીર્ષક ૨૧ મું પ્રકરણ પણ મારે જ લખી નાખવું પડ્યું અને આવી રીતે આ ગ્રંથ ભાઈ લીમાશંકર તથા ભાઈ વલ્લભદાસ મેહતા એ જે ઉત્સાહી હિન્દુ યુવકો દ્વારા લખાવવાની ઇચ્છા હોવા છતાં દેવાનુયોગે આ ગ્રંથમાં બગબગ એક તૃતીયાંશ ભાગ મારી લેખિનીથી લખાયેલો આવી ગયો. આ કારણથી પ્રયોજક તરીકે ‘ હિન્દુ ત્રિમૂર્તિ ’ને મુખ પૃષ્ઠ પર વિરાજેલી દેખાય તો તેથી આશ્ચર્યચકિત થવા જેવું કંઈ છે જ નહિ. આવી રીતે આ ગ્રંથ ત્રણ લેખકોની લેખિનીથી લખાયેલો હોવા છતાં મારી પોતાની માન્યતા પ્રમાણે ‘ ગુરુ ગોવિન્દસિંહ ’ નામક પ્રસ્તુત ગ્રંથ-માળાના પ્રથમ પુષ્પની સમાનતા કરી શકે તેવો જ થયો છે અને મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે આ ગ્રંથમાળાનાં સુઘ પાકો તથા પાકિત-ઓને પણ આ ગ્રંથ ‘ ગુરુ ગોવિન્દસિંહ ’ ની ખરાબરીનો જ જણાશે. ‘ હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાળા ’ના ઉત્પાદક તથા મચાલકની કાંઈ પણ ગ્રંથ તેના લેખકને યોગ્ય પુરસ્કાર આપ્યા વિના લેવાની ઇચ્છા ન હોવાથી ભાઈ લીમાશંકરને તેમના પરિશ્રમનો યોગ્ય પુરસ્કાર આપ-

વામા આવ્યો છે અને લાઇ વલ્લભદાસ મેદતા કેવળ સેવાભાવથી જ પોતાના વિદ્યાર્થીશ્રવનમા મળતા અવકાશનો આવા પ્રકારના હિન્દુગૌરવદર્શક સાહિત્યનિર્માણમા સદુપયોગ કરતા હોવાથી તેમની પુરસ્કારને સ્વીકારનાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં 'હિન્દુગૌરવ ત્રયમાલા' એક સ્વરૂપમા કે અન્ય સ્વરૂપમા તેમનો યોગ સત્કાર કર્યા વિના તો નહિ જ રહે

લાઇ બીમાશકર શર્મા આજથી લગભગ સત્તર વર્ષ પૂર્વે ૪ મ ૧૯૧૨ ક્રિ.વા ૧૯૧૩ માં મારા સ્વર્ગવાસી પુત્ર રત્નનીકાંત સાથે એલ્ફિન્સ્ટન મિડન રૂઝમા ભણતા હતા તે સમયમા જ સાહિત્યમા તેમની અભિરુચિ દોનાથી ધણીક વાર મારી પાસે આવતા હતા મારામા પૂજ્ય ભાવ ગમતા હતા અને મારી સાથે વાર્તાલાપ કરીને પોતાની સાહિત્ય વિષયક જિજ્ઞાસાને તૃપ્ત કરતા હતા તેમના હૃદયક્ષેત્રમા જે સાહિત્યમીજ જાળ્યાવસ્થામા જ વવાયલા હતા તે પછીથી ધીમે ધીમે કળદ્રુષ થવા લાગ્યા અને તેના પરિણામે તેમણે અત્યાર સુધીમા ગુજરાતી ભાષામા આગ પાંચ ત્રણે લખ્યા છે આજથી ચારે વર્ષ પૂર્વે અમદાવાદમા પોતાના કેટલાક મિત્રોના સહકારથી 'ગસ્ટ ૨૦૧૧' નામક એક સાપ્તાહિક પત્ર પણ પ્રકટ કરવા માકલ્યું હતું અને તે પત્ર પ્રગળના આદરને પાત્ર પણ થયું હતું, પત્ર કેટલીક સાપ્તાહિક પ્રતિકૂલતાઓ અગ્નિનક આવી પડતા એક વર્ષ પૂર્ણ કરીને તે પત્રને અનિચ્છા પૂર્વક બંધ કરી દેવું પડ્યું હતું તેમના નાના તથા મોટા લેખો વારંવાર કેટલાક ગુજરાતી સાપ્તાહિક પત્રો તથા માસિક પત્રોમા પ્રકટ થયા કરે છે એટલે બીમાશકર શર્માનું નામ ગુજરાતી સાહિત્યવિવાસિની પ્રજામા જાણીતું તો અસ્થ યર્ષ ચૂક્યું છે લાઇ બીમાશકર અધિક ધન્યનાદને પાત્ર એટનામાટે છે કે તેમની જન્મજ્મિ રાજપૂતાના નતર્ગત મિરોહી રાજવંશ હોવા છતાં અને તેમની જન્મજાત અમદાવાદ પિતૃભાષા ત્યાની જ હોવા છતાં મુખ્યમાં ગુજરાતીઓના સહવા-

સર્મા બહરીને મોટા થયેલા હોવાથી તેઓ ગુજરાતી ભાષાને જ પિતૃભાષા માનીને ગુર્જર સાહિત્યની એક નિષ્ણથી સેવા કરી રહ્યા છે અને ધનનો અધિક લાભ આપનાર અન્ય વ્યવસાયોથી ભોલાવશ ન થતાં સર્વથા અલિપ્ત રહ્યા છે. જો તેઓ ખત રાખીને પોતાની સાહિત્યપ્રવૃત્તિને વધારતા રહેશે, તો એક ગુર્જર ગ્રંથકાર તથા પત્રકાર તરીકે અવશ્ય યશ તથા કીર્તિને મેળવી શકશે એમ તેમની અત્યાર સુધીની પ્રવૃત્તિઓને જોતાં કાંઈ પણ કહી શકે તેમ છે.

હિંપર જાણીઆ પ્રમાણે આ ગ્રંથના તૃતીય લેખક લાઇ વલ્લભદાસ કચ્છ મુંદ્રાના નિવાસી છે, તેમનો જન્મ કાપરથળાતિમાં થયેલો છે; તેમની અવસ્થા અત્યારે કેવળ ૨૩ વર્ષની છે અને તેમના પિતાશ્રી રતનસિંહ લાલજી મેહતા કચ્છ રાજસ્થાનના એક પ્રથમ પંક્તિના ધારાસભી (વકીલ) હોઇને કચ્છના એક પ્રતિષ્ઠિત નાગરિક છે. ઇ. સ. ૧૯૨૫ માં મેટ્રિક થયા પછી તેઓ પૂનાની ફર્થુસન કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા અને અત્યારે કેવળ સ્વમાનમાટે ફર્થુસન કોલેજને છેલ્લા પ્રણામ કરી પૂનાની એસ. પી. કોલેજમાં બી. એ. ક્લાસમાં અભ્યાસ કરી રહ્યા છે; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ કેટલાક અવિચારી વિદ્યાર્થીઓ અથવા છાત્રો પ્રમાણે પોતાના પૈસાનો તેમ જ પોતાને મળતા અવકાશનો અયોગ્ય પ્રવૃત્તિઓમાં દુર્વ્યય ન કરતાં પોતે ખાદીધારી હોવા છતાં હિન્દુસંગઠન, ધર્મ-બ્રહ્મ થયેલા હિન્દુઓના શુદ્ધીકરણ તથા એક આર્યસમાજીય તરીકે આર્યસમાજની હિન્દુત્વશિક્ષા ભરૂ પ્રવૃત્તિઓના પરમ ઉપાસક તથા પોષક હોવાથી જેમના યોગે એ સર્વ ઉત્તમ કાર્યોની સિદ્ધિનો તેમને મંભવ દેખાતો હોય તેવા પ્રકારના ઉત્તમોત્તમ ગ્રંથોના અનુવાદમાં અને પુસ્તિકાઓ તથા સામાયિક લેખોના લેખન-કાર્યમાં તેમ જ અંગ્રેજી, હિન્દી તથા મરાઠી આદિ ભાષાઓમાં લખાયેલા એ વિષયોના ઉત્તમ ગ્રંથોના પરિશીલનમાં પોતાના અવકાશનો નિરંતર સદુપયોગ કરતા રહે છે. હું આશા રાખું છું કે મારો આ કચ્છી વીર યુવક કાપરથળા અંધુ ભવિષ્યમાં અવશ્ય એક ઉત્તમ ગ્રંથ-

કાર થશે, હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિની રક્ષાના કાર્યમાં અગ્રમૂ-
 મિકા ભળવી જતાવશે અને અમે કચ્છીઓના હૃદયોમાં કચ્છ-
 ભૂમિની પરપરાથી ચાલતી આવેલી અથવા આનુવંશિક વીરતામાટે
 જે વાસ્તવિક અભિમાન વસી રહ્યું છે તે નૈસર્ગિક કચ્છી હિન્દુ
 વીરોની વીરતાનું પોતાની વીરતાના યોગે ભારતવર્ષવાસિની વિશાળ
 હિન્દુજાતિને અવશ્ય સ્મરણ કરાવી દેશે પ્રસ્તુત અથમાં એક
 ઉત્સાહી તથા હિન્દુધર્માભિમાની કચ્છી હિન્દુ યુવકને કાષ્ઠક પ્રકાશમાં
 લાવવાનો જે અવસર મને પ્રાપ્ત થયો છે તેમાટે હું મને પોતાને
 મહાભાગ્યશાળી માનું છું અને ભવિષ્યમાં પણ જે મારા દેશભક્ત
 • કચ્છી હિન્દુ અથકારોને આવી જ રીતે મારાથી આપી શકાય તેટલી
 સર્વ પ્રમથની સદાયતા આપીને પ્રકાશમાં લાવવાના અવસરો મને
 પ્રાપ્ત થતા રહેશે તો હું મને પોતાને અધિકાધિક ભાગ્યશાળી માનતો
 ગણીશ અને મારી અવસ્થા હવે પચાસની લગભગમાં પહોંચેલી
 હોવાથી જે દશ વર્ષ પછી શારીરિક શક્તિઓની ન્યૂનતા થતાં
 સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં મારાથી અત્યાર કરતાં ઓછું કાર્ય કરી શકાય
 અથવા તો મારા સમક્ષ વાનપ્રસ્થ થવાને પ્રમથ આવીને ઉપરિથત
 થઈ જાય, તો તેવા અયોગોમાં ગુર્જર સાહિત્યક્ષેત્રમાં એક કચ્છી હિન્દુ
 અથકાર તરીકેનું મારું સ્થાન સુયોગ્ય કચ્છી હિન્દુ અથકાર અથવા અથ-
 કારો વડે પૂરાઈ જાય, ગુર્જર સાહિત્યક્ષેત્રમાં એ ગ્ધાન એક કચ્છી હિન્દુ
 અથકાર અથવા અથકારોના અભાવે રિક્ત ન રહી જાય અને ગુર્જર
 સાહિત્યક્ષેત્રમાં પરમેત્સાહી કચ્છી હિન્દુ અથકારો અત્યારથી જ
 અવતીર્ણ થઈને હિન્દુ જનતાને પોતાની શિષ્ટ સાહિત્યસેવાના
 લાભ અત્યાગ્રથી જ આપતા થઈ જાય એ જ મારી એકમાત્ર
 મહત્તી આકાંક્ષા છે અને હું પ્રથમથી જ આશાવાદી હોવાથી મારી
 એ આકાંક્ષા અવશ્ય સફળ થશે અને એક ઠક્કુર નારાયણના
 સ્થાનમાં અનેક સુયોગ્ય કચ્છી હિન્દુ યુવક સાહિત્યમેદો ગુર્જર સાહિ-
 ત્યક્ષેત્રમાં અવતીર્ણ થઈને પોતાની શિષ્ટસાહિત્યસેવા દ્વારા ઠક્કુર
 નારાયણના સ્વીકૃત કાર્યને અવશ્ય આગળ લખાવી જતાવશે એમ

મારો પરમાત્મસ્વરૂપ આત્મા મને ગુપ્ત નાદ કરીને વારંવાર કહી રહ્યો છે અને મારા આત્માનો એ ગુપ્ત નાદ અક્ષરશઃ મત્ત્ય મિદ્ધ થવાનો છે એવો મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે. અસ્તુ.

હવે પ્રસ્તુત ગ્રંથના ઉત્તર્ગ અથવા સમર્પણના મંત્રધર્મા કાંઈક સમ્પવાનું સ્વાભાવિક જ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રસ્તુત 'હિન્દુ ગૌરવ ગ્રંથમાળા' નો પ્રત્યેક ગ્રંથ એવા કોઈ પુરુષને જ સમર્પિત થયેલો જોઈએ કે જે કેવળ ધનાઢ્યતા નામક એક જ યોગ્યતા ધરાવનારો ન હોવો જોઈએ; પરંતુ તેનામાં ઉદારતા, હિન્દુભક્તિ વિષયક મંપૂર્ણ અભિમાનયુક્ત શ્રદ્ધા, હિન્દુમંત્રન તથા ધર્મશ્રેણીના શુદ્ધીકરણ વિષયક તીવ્ર વિશ્વાસ, હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુભક્તિ ગદ્યા વિષયક તતુમનધનયુક્ત પ્રયત્ન તત્પરતા, જન્મભૂમિના ઉદારની તીવ્ર આકાંક્ષા અને આવા પ્રકારના હિન્દુગૌરવદર્શક સાહિત્યનિર્માણ તથા તથા સાહિત્યપ્રકાશનના સંબંધમાં મંપૂર્ણ મહાનુભૂતિ આદિક અન્યાન્ય આવશ્યક ગુણો પણ આવશ્યક હોવા જ જોઈએ. જે કોઈ ધનાઢ્ય હિન્દુ પુરુષ અથવા સન્નારીમાં આ સર્વ ગુણોનો પણ સમાવેશ થયેલો હોય તો તો સુવેર્ણમાં મુગધ જેવો અલભ્ય યોગ જ કહી શકાય એ ન્યાય અનુમાન ધનાઢ્યતા હિપરાત આ સર્વ ગુણોનો જોમનામાં સંપૂર્ણ મમાવેશ થયેલો છે તે આ યુગના એક યોગ-શ્રષ્ટ પુરુષ અને પ્રસ્તુત ગ્રંથમાળાના ઉત્પાદક તથા આશ્રયદાતા ઉદારાત્મા શેઠ મનસુખલાલ જગનલાલ શેરદલાલે પ્રસ્તુત ગ્રંથમાળાના 'શુરુ ગોવિંદસિંહ અથવા દુરધન ધર્મ સત્રાદ્ર' નામક પ્રથમ પુષ્પના સમર્પણને સ્વીકારીને તે પુષ્પની યોગ્યતાને વધારવાની ઉદારતા દર્શાવી હતી અને ધનાઢ્યતા હિપરાંત એ સર્વ સદ્ગુણોની તુલામાં માન્યવર શેઠ મનસુખલાલ સાથે તોળાતાં સર્વથા સમતોલ ગદી શકે તેવા સૌરાષ્ટ્રભૂમિના એક વીર હિન્દુ મંતાન; વીર લોહાણાભક્તિ-બૂધણ, અનન્ય ઉદારતા; હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુભક્તિના રક્ષક; હિન્દુસંગઠન તથા ધર્મશ્રેણીના શુદ્ધીકરણના અદિતીય પુરસ્કારક

હિન્દુ સંમાજમાં વિદ્યાપ્રયાગના કાર્યમાં લક્ષ્યાવધિ રૂપિયાનો ટોંગા પ્રમાણે બન હોનાર, ઇસ્ટ આફ્રિકા જેવા હાનરો ગાઉ દર મુમુક્ષુ પાગના પ્રયેશમાં વસવા છતાં પોતાની જન્મભૂમિ, પોતાના હિન્દુ-ધર્મ તથા પોતાની હિન્દુજાતિના કલ્યાણને જ નિરંતર ચિંતનાર હાનરો ગરીબોના પાલણદાર અને તેમ છતાં મિધ્યાભિમાન અથવા અર્વના અંશમાત્રને પણ દલ્લમાં સ્થાન ન આપીને વિવેક તથા નમ્રતાને જ મહત્ત્વ તથા ધનાઢ્યતાના પ્રધાન લક્ષણ અથવા ચિહ્ન તરીકે સ્વીકારીને ધનાઢ્ય પુરુષોને વિવેક તથા નમ્રતાના નુકે પા' પદાવનાર ઇસ્ટ આફ્રિકા તથા યુગાન્ડા ગ્રેટેસ્ટો-રેટના યાદ મૌદાગર ગેઝ નાનજીભાઈ કાલિદાસ મેહતાએ 'હિન્દુગૌરવ અથમાળા'ના પ્રસ્તુત 'વીર વૈગાળી અથવા બન્દા બદાદુગ' નામક દ્વિતીય પુષ્પના સમર્પણને સ્વીકારવાની ઉદારતા દર્શાવીને માગ પર તેમણે અત્યાગ સૂધીમાં કરેના અનેક ઉપકારોમાં જે એક નવીન ઉપનામની વૃદ્ધિ કરી છે અને તે માથે 'હિન્દુગૌરવ અથમાળાના' આ દ્વિતીય અથની શોજાને પણ વધારી દીધી છે તેમણે માન્યર નેક નાનજીભાઈને જે શબ્દોમાં યોગ્ય ધન્યવાદ આપી શકાય તે ઉચિત

૧ 'શુક ગોવિન્દસિંહ'ની એક પ્રત સેક નાનજીભાઈને મળવાની સાથે જ રૂપિયા એક નેા મોકળીને પાકા પૂઠાની પચાસ નકલ રૂબરૂ તથા કાઠિયાવાડના શાસ્ત્રકર્તા પુરુષો તથા તેમના અધિપતીઓને તેમના તરફથી બેઠા તરીકે મોકલી આપવાની સૂચના તેમણે આપી હતી અને વલ્લુસાર પચાસ નકલ મોકલી આપવામાં આવી હતી હવે તેઓ શ્રીમાન 'હિન્દુ ગૌરવ અથમાળા' ના પ્રત્યેક પુસ્તકની એક તો પાકા પૂઠાની પ્રતિઓના સ્થાપી આદર ધર્મ અથા જ અને આફ્રિકામાં પ્રસ્તુત અથમાળાના પ્રનારમાંટે અચાસન્ય પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે એમાંટે અમે તેમને બેટરો પણ ધન્યવાદ આપીએ તેટલો એણે જ યવાનો છે. સુગ્રામ, કચ્છ તથા કાઠિયાવાડના હિન્દુવાસિમાની ધનાઢ્ય ગૃહસ્થો તે આ વિષયમાં સેક નાનજીભાઈનું અનુકરણ કરી બનાવશે તો તેમના નાણાનો સફળયોગ થશે, હિન્દુજાતિને ભગ્ન કરવાના ક્રેયની તેમને પ્રાપ્તિ થશે અને 'હિન્દુગૌરવ અથમાળા' વિવરણાગિની યજ્ઞને ઉત્તેજ પૂર્વક પોતાના સ્વીકૃત કાર્યને પૂર્ણ કરી રહેશે

શબ્દો જ અમાગ શબ્દોપમા મને નથી દેખાતા એટલામાટે માન
એટલા શબ્દો વળીને જ હું સતોષ માનું છું કે પરમાત્મા
નાનજલાઇને સો વર્ષનું આયુષ્ય સમર્પો, તેમના આરોગ્યને
નિરંતર અખડ રાખો, તેમના આગારમા શ્રી તથા સંતાનમૃદ્ધિની
દિવ્યાનુદિવ્યમ વૃદ્ધિ થતી રહે. અને તેમના પ્રત્યંક ધનમંગ તથા
અરોગિ આત્મમળથી હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુભૂતિની નિરંતર રક્ષા
તથા ઉન્નતિ થતી રહે તેમ જ હિન્દુમગન તથા ધર્મબંધોનુ શુદ્ધી-
કરણુ આદિક ભદ્ર કાર્યો તેમની મદાયતાથી મફતતાના ક્ષેત્રમાં વેગ-
પૂર્વક અમમામી થઇને નિગપવાદ તથા નિર્વિધન વિનયને મેળવતા
રહો ।।।

પ્રસ્તુત'શ્રી વૈગળી' અથ 'શુરુ ગોવિંદમિદ' નામક મથના
પ્રમશન પત્રી ૭ માસમાજ અમાગ નિયમ અનુમાગ પ્રકાશિત થયો
જોઇએ તેને જાણે લગભગ સના વર્ષ પત્રી એટલે કે નવ માસ
જોઇયો મોડો પ્રમશિત થયો છે તેનું કારણ એ છે કે પ્રથમ તો કેટ
લાક સામાજિક ઉપાવિઓના કાગળથી ભીમાવકરલાઇને અથ લખવામા
વિલગ થયો, ત્યારે અથ ત્યાગ થયો ત્યારે શ્રી આર્ય નૈતિક નાટક
સમાજમાટે હું નાટક લખવાના કાર્યમા રોકાયેલો હોવાથી અથમા
જે મુધાગે વધારો કરવાનો હતો તે મારાથી થયામમય ન દરી
શકયો, ત્યાર પછી ત્યારે મુજબના 'શુરુગતીના ન્યૂન પ્રિન્ટિંગ
પ્રેમ'મા અથ છાપવામાટે આપવામા આવ્યો ત્યારે ત્યા ખીજા કામે
વધારે પરિમાણમા લગાઇ ગયેલા હોવાથી અથના મુદ્રણકાર્યમાં ન
ધારેલો ભયકર વિલગ થવા લાગ્યો એ જ વેળાયે માગ ધર્મપત્રની
પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ થઇ જવાથી અને તેમની તે અસ્વસ્થતા કેટલાક
મામ પરંત આવતી ગહેવાથી જે નવીન પ્રકરણો મારે લખવા હતા તે
લખવામા કાષ્ટક વિલગ થયો અને ત્યાગ પત્રી અપૂર્ણ અથ અમદા-
વાદમા ઊભાવવાથી છપાઇ જને તેમ જ અર્થમા પણ કાષ્ટક લાગે થયો
એવી આશાથી આ અથના ૧૨ મા ફોર્મથી પછીનો ભાગ અમદા-
વાદના 'સંપ્રદાય પ્રિન્ટિંગ પ્રેમ' મા છાપવામાટે આપ્યો તે ત્યાં

પણ કામનું દગાણું વધારે હોવાથી ધારેની મુદતમાં કામ ન મળ્યું અને વિનય થયો જ ગયો, છતાં આટલા વિષય પછી પણ પ્રસ્તુત ગ્રંથ આજે પ્રકાશિત થઈને પાડકો તથા પારિકાઓના કરુણમયમાં વિરાજવાના બાબને પ્રાપ્ત કરી ચક્રો છે તેમણે અમે વિધન-હત્તા પરમાત્માનો અત્ કરણપૂર્વક ઉપકાર માનીએ છીએ અને વિવિધના દોષને જાપખાનાવાળાઓ કિંવા બીજા ઠાંઈના શિર પર ન સ્થાપતા એમ જ માનીએ છીએ કે જે વેળા અમુક કાર્યની સિદ્ધિ-માટે નિર્માણ થયેલી હોય છે તે વેળાએ જ તે કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે એ નિયમ અનુસાર પ્રસ્તુત ગ્રંથના પ્રકાશનમાટે જે વેળા નિર્મા-મની હતી તે વેળાએ જ પ્રસ્તુત ગ્રંથનું પ્રકાશન થયેલું હોવાથી એમાં ઠાંઈનો પણ દોષ છે જ નહિ છતાં પણ મનુષ્યે નિયમિત રહેવાનો પ્રયત્ન તો કરવોજ જોઈએ એ પણ નીતિશાસ્ત્રનો એક નિયમ હો-વાથી એ નિયમિતતાના નિયમોનું અચાલક પરિમાણમાં, જે ઠાંઈ અચિત્ય વિધન આવીને ઉપસ્થિત ન થઈ જાય તો, પાનન કરી શકાય 'એટલામાટે ' હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાના ' નો દ્વિરણ્યગર્ભ હિન્દુ અથવા હિન્દુજાતિના દિવ્ય ગૌરવનો ઇતિહાસ' નામક વૃત્તિ-અતુર્ય ગ્રંથ દેશક સમય પૂર્વે જ અમદાવાદના 'આદિત્ય મુદ્રણાલય'માં જાપનામાટે આપી દીધો છે અને જે પરાત્માની કૃપા હશે તો મોડામાં મોડો તે ગ્રંથને સવત ૧૯૮૬ ના માર્ગશીર્ષ માસમાં પ્રકાશિત કરી દેવાની અમે આશા રાખીએ છીએ અત્યાર સુધીમાં એ ગ્રંથક ગ્રંથનો દેશલોક ભાગ તો જાપાઈને તૈયાર પણ થઈ ગયો છે

જેમને હું પ્રથમથીજ મારા એક શુભેચ્છક તથા પ્રેરનારક મુજબની માનતો આવ્યો છું અને જેઓ મારા પ્રતિ તથા મારી સાહિત્ય વિષયક પ્રવૃત્તિઓ પ્રતિ સદલાવ તથા આદરની દૃષ્ટિ રાખતા આવ્યા છે તે આપણી ગુર્જરભૂમિ તથા ગુર્જર ભાષાના એક સર્વમાન્ય સાક્ષર, ફારસી ભાષાના એક કિતમ જ્ઞાતા તથા વિવેચક, ગુર્જર ભાષાના સાહિત્યમંડારને 'ઔરમજેષ અને રાજપૂતો,' 'શ્રીકૃષ્ણ-

ચરિત્ર,' 'દયારામ અને હાફિજ' આદિક અનેક ગ્રંથરત્નોવડે મમદ્
કગ્નાર Mile Stones in the Gujarati Literature તથા
Further Milestones in the Gujarati Literature આદિ
અગ્રેજી ગ્રંથોના નિર્માતા મુખાઈની સ્મૃતિ ઈન્જિમ ડાઈસ-
ના રાજમાન્ય તથા પ્રજાપ્રિય વાનપ્રસ્થ વર્ગિષ્ઠ ન્યાયાધીશ અને દીવાન
બહાદુર વયોવૃદ્ધ તથા જ્ઞાનવૃદ્ધ પૂજ્ય પુરુષ શ્રી કૃષ્ણનાથ મોહનનાથ
ઝવેરી એમ એ એલ બી મહાશયે તેઓ પોતે હુદ્દહ તપાસ કરી
દીના તેમ જ અન્ય અનેકવિધ આવશ્યક કાર્યોમા રોકાયેલા હોવા
છતા પણ મારી પ્રાર્થનાને માન આપીને પ્રસ્તુત 'વીર વૈશાળી'
પુસ્તકને લક્ષપૂર્વક વાંચી લઈ જે લઘુ આમુખ લખી આપવાની ઉદારના
દશાત્રી છે તે માટે હું તેમનો નેટલો પણ ઉપકાગ માનુ અને તેમને નેટલો
પણ ધન્યવાદ આપુ તેટલો ઓછો જ થવાનો છે. બ્રિટિશ સરકારે રા રા
કૃષ્ણનાથભાઈને આ વર્ષમા તેમની અનેકવિધ ચોગ્યતાઓથી મુગ્ધ
થઈને 'દીવાન બહાદુર' જેવી બહુમાનદર્શક પદવીથી વિભૂષિત
કર્તા છે તેમાટે બ્રિટિશ સરકારને ધન્યવાદ તથા શ્રદ્ધેય શ્રીકૃષ્ણનાથ
ભાઈને અત કરજીના અભિનંદન સમર્પાને પરમાત્મા પાસેથી અમે
એ જ યાચીએ છીએ કે પરમાત્મા તેમને ઉદ્ધ આમુખ સમર્પે,
તેમના આરોગ્યને અખડ રાખે અને હિન્દુધર્મ, હિન્દુજાતિ તથા
ગુર્જર સાહિત્યસૃષ્ટિને તેમના ગંભીર જ્ઞાન તથા ગહન અનુભવોનો
નિરતર તથા સતત લાભ મળતો રહે કારણ કે ગુર્જર હિન્દુ
જનતા તથા ગુર્જર વાઙ્મયને માન્યવર ની કૃષ્ણનાથભાઈ જેવા
નિબંધપાત ન્યાયદાતા પુરુષ પુગવોની અતિશય આવશ્યકતા છે

અતે અમારે હિન્દુધર્માભિમાની અથવા હિન્દુવાલિમાની
ગુર્જરભાષાભાષી વિશાળ હિન્દુસમાજને તથા અમાગ કૃપાળુ
હિન્દુ સ્થાયી ગ્રાહકોને એટલી જ પ્રાર્થના કરવાની છે કે કેવળ
હિન્દુધર્મની રક્ષા, જાતિરક્ષા, કટુબગ્ધા તથા આત્મરક્ષા વિષયક
કર્તવ્યની હિન્દુગૌરવની જૂતકાનિક ઐતિહાસિક મત્ય કથાઓ દ્વારા
સુયોગ્ય શિક્ષા આપવા તથા સુપુત્ર હિન્દુસમાજને નિઘાતક મુખ્ય-

મિત્રાથી જનમૃત કરવાના એકમાત્ર પાઠ્યમાર્થિક ભદ્ર આતપથી પ્રખ-
 ળ્લાની 'હિન્દુગૌરવ અથમાળા' નો જેટલા અધિક પત્રિમાસુમાં નામ
 દોષ તેટલા અધિક પત્રિમાસુમાં પ્રચાર થતો ગ્હે એવા પ્રકારના
 પ્રથમોમાં પોનાથી તન મન તથા ધનની જે કાષ્ટ પડુ મહાપતા આપી
 શકાય તે તરફથી આપવી એ પ્રત્યેક હિન્દુ સ્ત્રીપુરુષનું આવશ્યક કર્તવ્ય
 દોષથી જેવી રીતે ઉદાગતમાં ને' મનમુખનાથ છત્રનક્ષા રોગદવાને
 'હિન્દુગૌરવ અથમાળા'ને અસ્તિત્વમાં લાવીને પોતાના ધનનો સદ-
 વ્યય કરી બનાવ્યો છે તેવી જ રીતે હિન્દુજાતિના અન્યાય ધનાઢય
 ગૃહસ્થો પોતપોતાની શક્તિ તથા ધન્યાનુસાર ઉપર જજાલ્યા
 પ્રમાણે જે નાનજી કાલિદાસ મેહતાનું અનુગ્રહ કરીને
 'હિન્દુગૌરવ અથમાળા' ના અત્યાર સુધીમાં પ્રકટ થયે ચૂક્યા તેમ જ
 હવે પડી પ્રકટ થનારા અયોની, એક પ્રત દીઁ આના આઃ રિપો-
 જિટ તરીકે મોકલી આપીને, સો, પોલોમો, પચામ કે ડેવટે પચીસ
 પ્રતોના આધી આદરો થઈને જે હિન્દુઓની આદવી મસ્તી કીમત
 આપીને પણ ગ્રંથ ખરીદવાની શક્તિ ન હોય તેવા અશક્ત હિન્દુ-
 ઓને તેમ જ હિન્દુ અનાયાસયો, ગુરુકુલો, કન્યાવિદ્યાલયો અથા
 લયો તથા શાળાઓ અને હાજાનયો જેવી માર્વજનિક હિન્દુ અથા-
 ઓને વિના મધ્યે આપવા અથવા મોકલી આપવાની ઉદાગતા દશવિ
 આમન્ય અથવા મધ્યમ વર્ગના હિન્દુઓ પ્રસ્તુત અથમાળાના
 આધી આદરે થવાની ઉદાગતા બતાવી દે અને જેઓ પ્રસ્તુત અથ-
 માળાના સ્થાયી આદરે થઈ ગયા છે તે ઉદાગતમાં વીગ હિન્દુઓ
 પોતાના સમ્પત્તિઓ તથા મિત્રોના મહત્તમા મથાસક્તિ અદરેક અથવા
 બબ્બે સ્થાયી આદરો વધારી આપવાના પ્રવામો કરતા ગ્હે તે જ
 પ્રસ્તુત 'હિન્દુગૌરવ અથમાળા' પત્રજન થઈને ચિત્રચાચિની થઈ શકે
 તેમ છે, કાચુ કે, ત્યાં સુધી 'હિન્દુગૌરવ અથમાળા' ના ઓછામાં
 ઓછા ચારથી પાંચ દળન સ્થાયી આદરો ન થઈ જાય ત્યાં સુધી
 આલો ૩૦૦ અને ૪૦૦ પૃષ્ઠના દળદાર તથા ઉત્કૃષ્ટ અથો આધી
 આદરોને લયકર ખોટ ભોગવ્યા વિના અનુદમે ખાત આના તથા

એક રૂપિયો ને બે આનાની નજીવી કીમતથી કદાપિ આપી શકાય તેમ નથી અને એ ખોટના ખાડાને જે ઉદારાત્માએક મનસુખલાલ ભાઈ ન પૂરતા હોય તો આ અંચમાળાને આજે અને આ ક્ષણે જ બંધ કરી દેવાનો પ્રયત્ન આવી લાગે. અમો આશા રાખીએ છીએ કે અમારી આ અગત્યની પ્રાર્થનાને લક્ષમાં લઈને હિન્દુધર્માભિમાની તથા હિન્દુભક્તિના ઉત્કર્ષેચ્છુ સાધનસંપન્ન તથા સામાન્ય વર્ગના હિન્દુ સદ્ગૃહસ્થો યશસ્વિની ચણેલી 'હિન્દુગૌરવ અંચમાળા' ને ચિર-સ્થાયિની કરવાના પોતાથી કરી શકાય તેટલા સફળ પ્રયત્નો અવશ્ય કરી બતાવશે અને હવે પછીના અંચમાં તેમના એ સફળ પ્રયત્નોનો અમારાથી અભિમાન પૂર્વક ઉલ્લેખ કરી શકાય તેવા પ્રયત્નો અમારા મમક્ષ ઉપસ્થિત કરી દેશે. હિન્દુત્વાભિમાની મુગ્ધ હિન્દુ સદ્ગૃહસ્થોને આનાથી અધિક બીજી શું કહેવાનું હોય વા? જે કેટલાક હિન્દુ-ત્વાભિમાની સ્વાધી માહકો અસ્તુત અંચમાળાના સ્વાધી માહકોને વધારવાના અમારી પ્રાર્થના વિના જ પોતાના કર્તવ્ય તરીકે યથા-શક્ત્ય પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે તે અમારા લક્ષમાં છે અને અમો તેમને તેમના એ શુભ પ્રયાસમાટે ધન્યવાદ સમર્પીને હવે પછીના પુસ્તકમાં તેમનાં ભદ્ર નામોને પ્રકાશિત કરવાની આકાંક્ષા ધરાવીએ છીએ કે જેથી અન્ય જનોને પણ એ જ માર્ગમાં અગ્રેસર થવાનું ઉત્તેજન તથા પ્રેરણાહન મળી સકે.

કેટલાક વ્યાપારીઓના આગ્રહથી 'યુગ્મગતી' પત્રની ભેટો પ્રમાણે આ અંચમાળાના પ્રત્યુત્તર અંચમાં અમોએ જાહેર ખબરો લેવાનો એવા આશયથી પ્રબંધ કર્યો છે કે આ અંચમાળાના અથો પડતર કરતાં પણ ઓછી કીમતે માહકોને અપાતા હોવાથી અંચ-માળાને જે કેટલીક ખોટ સહન કરવી પડે છે તે ખોટનો ખાડો થોડા ઘણા અંશે પૂગાય અને આ અંચમાળાનો પ્રત્યેક અંચ ઓછામાં ઓછા ત્રીસ દળાર માણસોના વાંચવામાં આવતો હોવાથી જાહેર ખબર આપનારા વ્યાપારીઓને પણ પોતાના ધંધામાં લાભ થાય. જાહેર ખબર લેવાનો નિશ્ચય કાંઈક મોડો થવાથી આ અંચમાં જે કે

દશથી વધારે જાહેર ખમરો આવી શકી નથી પરંતુ હવે પછીના અથમા હિન્દુવાલિમાની હિન્દુ વ્યાપારીઓ અવશ્ય પોતાની જાહેર ખમરો મોઝાવીને આ હિન્દુદિતરફ કાર્યમાં પોતાથી આપી શકાય તેટલી સહાયતા આપશે અને પોતે પણ લાલ મેળવીને 'એક પચ દો કાગ વાળી' મહેવતને સાર્થક કરી બતાવશે એવી અમે દૃઢ આશા રાખીએ છીએ વ્યાપારીઓને તેમની માગણી આવતા જાહેર ખમરના લાભ આદિનું જૂદું 'અર્ચુલર' મોઝા આપવામાં આવે છે

'હિન્દુજોગ્ગ અથમાગા'ના પ્રથમ તથા દ્વિતીય અથમા અર્થ તથા આવક દત્તાદિનો અવિરતર હિમાન અમે હવે પછીના અથમા એટલામાટે પ્રમિદ્ધ કરવાના છીએ કે આ અથમાગા લાભની આશાથી નહિ મિત્ર કેવળ હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિની સેવાના આશયથી જ પ્રમિદ્ધ કરવામાં આવે છે એનો અમાર્ગ પાકે તથા પારિજાઓને નિશ્ચય થઈ જાય અને હિન્દુવાલિમાની ધનાઢ્ય ગૃહસ્થોના હૃદયો પ્રરુત અથમાગા પ્રતિ સહાયના આપવામાટે આધ્યાય

અતે જે પરમાત્માની કૃપાથી હિન્દુધર્મ અથમાગા' ના આ દ્વિતીય પુષ્પતુ કેટલાંક વિદગ્ધ પછી પણ નિર્વિદ્ધ પ્રમથન મરી શકાય છે તેમાટે તે વિદગ્ધતા તથા વિજયવતા પરમાત્માનો નિર્મલ અતઃ સુધી વાગવાગ આભાર મનીને અને હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિની મેવામાટે દીર્ઘ આયુષ્ય, અખડ આરોગ્ય પ્રચડ આત્મમગ તથા વિપુલ માધનેશની વાચના કરીને આ લ માયના ઉપોદ્ધાનને મમાલ કરવાની તથા મારી લેખિનીને પ્રિદ્ધ વિદ્યાતિ આપવાની દુ આજ્ઞા લઉં છું દત્તિ નિવમ્

સુખમ્
તા ૧૨મી ઓગસ્ટ ૧૯૧૬
સોમવાર

હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિનો અનન્ય મેવક
હંકુર નાગયત્તુલ વિસનજ,
સપાલ તથા સુખ્ય લેખ
'હિન્દુજોગ્ગ અથમાગા'

હિન્દુજાતિની કલ્યાણપ્રતિજ્ઞા

“ હિન્દુગૌરવમંથમાળા ”ના ઉત્પાદક તથા આશ્રયદાતા; સંપાદક તથા મુખ્ય લેખક અને કેટલાક અન્યાન્ય હિતવાદી હિન્દુ સંજ્ઞાનો નિશ્ચયપૂર્વક એમ માને છે કે: જે કોઈ પણ યુવક, પ્રૌઢ તથા વૃદ્ધ હિન્દુ પુરુષો અને જે કોઈ પણ યુવતી, પ્રૌઢા તથા વૃદ્ધા હિન્દુ દેવીઓ પોતપોતાની પરિસ્થિતિ અનુસાર નીચે અપાયેલી પવિત્ર પ્રતિજ્ઞાઓવડે બંધાઈને એ પ્રતિજ્ઞાઓનું અંતર્પર્મન્ત દૈવ પાલન કરી બતાવશે તે હિન્દુ પુરુષો તથા હિન્દુ દેવીઓ પોતે પોતાના કલ્યાણને સિદ્ધ કરી લેવા ઉપરાંત અધોગતિની ગર્તામાં પછડાઈ પડેલી વિશાળ હિન્દુજાતિના શાશ્વત કલ્યાણને પણ ધીમે ધીમે અવસ્ય સિદ્ધ કરીને પરમાર્થનાં ભાગી થઈ શકશે. તે પવિત્ર પ્રતિજ્ઞાઓ આ છે:—

૧ હું હિન્દુ છું અને હિન્દુસ્થાન મારો દેશ છે.

૨ હું માગ પ્રાણ જવાનો પ્રમંથ આવી લાગશે તો પણ આપણા મહાપવિત્રતમ વેદિક હિન્દુધર્મનો ત્યાગ કરીશ નહિ, ધર્મ મૃદુ મર્ષશ નહિ; આપણા હિન્દુ બધાં તથા આપણી હિન્દુભગિનીઓના કલ્યાણ-માટે મારાથી જે કંઈ પણ પ્રયત્ન કરી શકાશે તે પ્રયત્ન શુદ્ધભાવથી કર્યા કરીશ; અન્યાન્ય હિન્દુ ભાઈઓ તથા બહેનોને પણ હિન્દુજાતિના હિતને સાધવાનો ઉપદેશ આપ્યા કરીશ અને સર્વ હિન્દુઓ, —સાધુ, સ્ત્રી, વૈશ્ય, શૂદ્ર તથા અંત્યજ નામધારિણી પ્રત્યેક હિન્દુ વ્યક્તિ—ને મારા પોતાના આત્મીય જન તરીકે જ માન્યા કરીશ.

૩. હું આજથી દારૂ, અશીષ અને એવી જ બીજી કેરી ચીજોનો વ્યસન તરીકે કદાપિ ઉપયોગ કરીશ નહિ અને બીજાને પણ એ કેરી ચીજોનો વ્યસન તરીકે ઉપયોગ ન કરવાનો મારાથી અપારો તેટલો ઉપદેશ આગ્રહપૂર્વક આપ્યા કરીશ.

૪ ૨ લક્ષ્મ, સીમત (અવહરણી અથવા અધરણી) તથા મરણ્ય આદિક મારા તથા માથા અવમરોગા જે ટેટલીક ધર્મ તથા નીતિથી વિરુદ્ધ અને વિધાતરુદ્ધિયોનો ધમના નામથી હિન્દુસમાજમા પ્રવેશ થઈ ગયો છે તે વિધાતરુદ્ધિયોના બંધનને તોડી નાખીશ એ પ્રમગોમા બ્યાજખી ખર્ચો ઉપરાત ચનાગ લગ ર ખોગ ખર્ચો મદાપિ કરીશ નહિ અને બીજાઓને પણ એવા ખોટા ખર્ચ કરીને પેસાની પાથ માલી ન કરવા મારેનો આગ્રહ એટલામાટે મ્યા કરીશ કે જેથી આવા અરસરોમા કેવળ પોતાની મોટાઇને બતાવવામાટે અથવા તો રિવાજોના ગણ્યથી ચતા આકબરી તેમ જ ખોટા ખર્ચો બિરકુન અટખી જાય અને તે નાણુનો હિન્દુજાતિના કલ્યાણને માધનારા અન્ય ઉત્તમ મર્થોમા ઘડો જ સારો ઉપયોગ કરી રાખાય

૫ ૨ પોતે બાળવગ્ન કરીશ નહિ મારા કટુનમા બાળલક્ષ્મ અથવા દર્શ નહિ અથવા તો બાળવગ્નને ઉતજન કિંવા અમતિ આપીશ નહિ અને ત્યા સુધી છો ગની ઉમ્મર પૂગ અદાગ વપની ન થાય તેમ જ છોમરીની ઉમ્મર પૂગ થ્યા વર્ષની ન થઈ જાય ત્યા સુધી છો ગ તથા છોમરી જે ધર્મ પણ સમોગોમા ન પરચાવવાતો મારા પરિચય તથા ગમાગ નમ આ નાગ મવ હિન્દુ સીપુરખોને હિન્દુ જાતિ બવિધ્ધમા નિમા ૫ પ્રજાને ઉત્પત્ત કરતી અટખી જાય અને બા ૧૮૫ તથા નીરોગ પ્રજાને ૮૮૫ ન ૧૮૫ ગડે એટલામાટે યોગ્ય તથા આવશ્યક ઉપદેશ આપ્યા કરીશ

૬ ૨ પોતે વિધુર દોષ છતાં જે મારી અરરથા ૪૫ વર્ષની થઈ ગઈ હશે, તો કુમારિ ૧ સાથે લ ન કરીશ નહિ એવા જુદા લ તોમા કંઈ પણ પ્રમગનો લાગ લઈશ નહિ તેમ જ હિન્દુસમાજમા થના આવા નિવાતરુદ્ધ લગ્નોને કાયદાસર અટકાવવાના પણ મારાથી કરી રાખશે તેટ ૧ પ્રવતો અતિરાપ લાગણીપૂર્વક કહ્યો રહીશ

૭ ૨ વ્યાયામ અથવા અન્ય સાધનોનો ઉપયોગ કરીને પોતાના

આરોગ્યને વધારવામાટે, આત્મરક્ષણમાટે અને અત્યાચારીઓના આધાતોથી નિર્જળ મનુષ્યોને રક્ષવામાટે મારા પોતાના શરીરને મુદ્દ તથા બળવાન બનાવીશ અને અન્ય હિન્દુ સ્ત્રીઓ તથા પુરુષોને પણ એ જ માર્ગના અવલંબનને એટલામાટે ઉપદેશ આપ્યા કરીશ કે શારીરિક શક્તિ અથવા બળને ખીટવવાની આવશ્યકતા પુરુષો તથા સ્ત્રીઓમાટે એકસરખી છે અને શારીરિક બળ વિના આત્મરક્ષા પણ કરી શકાય તેમ નથી, તો પછી ધર્મરક્ષા અને જાતિ-રક્ષા તો ક્યાંથીજ કરી શકાય ? એ રહસ્ય તેમના જાણવામાં આવી જાય અને તેઓ કલ્યાણકારક વ્યાયામનાં ભક્ત બની જાય.

૮. હું મારાં પોતાનાં પુત્ર તથા પુત્રીને શિક્ષણના મંજૂરમાં તેમની વચ્ચે કંઈ પણ ભેદ ન માનીને અને શિક્ષણના મંજૂરમાં તેમના અધિકારને એકસરખા પ્રમાણુને જેના યોગે પુત્ર પોતાના પુરવણુંવનને અને પુત્રી પોતાના ભવિષ્યના ગૃહિણી તથા માતા તરીકેના નારીજીવનને સર્વથા આદર્શ તથા અનુકરણીય બનાવી શકે તેવું યોગ્ય શિક્ષણ આપીશ અથવા અપાવીશ અને જે માતાપિતા પોતાનાં પુત્ર તથા પુત્રીને શિક્ષણ નહિ આપતાં હોય તેમને શિક્ષણના હાથે સમજાવી દઇને પુત્ર તથા પુત્રીને યોગ્ય શિક્ષણ આપવા અથવા અપાવવાના નિશ્ચયપર લાવવાના મારાથી કરી શકાશે તેટલા સર્વ પ્રયત્નો કરીશ.

૯. હિન્દુજાતિ અથવા હિન્દુસમાજમાં જ્ઞાનનો વિશેષ અને વિશેષ પ્રચાર થતો રહે અને જ્ઞાનના પ્રકાશથી તેના અજ્ઞાનાંધકારને લોપ થઈ જાય એટલામાટે ઉત્તમોત્તમ પુસ્તકો, માસિકપત્રો તથા વર્તમાનપત્રો આદિક વાંચનસામગ્રી સાધારણ વર્ગનાં હિન્દુ સ્ત્રી-પુરુષોને બહુ જ સસ્તા મૂલ્યથી અથવા તો પગિસ્થિતિ અનુસાર વિના મૂલ્યે મળી શકે તેવા પ્રકારના પ્રયત્નો હું યથાશક્તિ કર્યા કરીશ.

૧૦ જેના યોગે આપણા હિન્દુસમાજની આટલી સીમા પર્યંત

અધોગતિ થઈ છે, ચાપ છે અને ભવિષ્યમાં એથી પણ અધિક અધો-
ગતિ થવાનો સંભવ છે તે દૌરુણિક, ભતિસબધી, નાગરિક તથા અન્ય
પ્રકારના વિગ્રહ અથવા ઝગડા હું પોતે કદાપિ કરીશ નહિ, એવા ઝગડા-
ઓમાં કેાઈ પણ પ્રકારનો ભાગ લઈશ નહિ અને બીજાઓને પણ એવા
ઝગડા ન કરવાનો હેતુએ આપીને જે કેાઈ પણ વ્યક્તિ દેશરિત, શાંતિરિત,
હિન્દુધર્મના ગ્લણ તેમ જ પ્રચાર, હિન્દુભતિના કલ્યાણ અને પોતાના
હુકુમના કલ્યાણ આદિકને સિદ્ધ કરવાના પ્રયત્નો કરતી હો તે વ્યક્તિને
તેના એ પરમાર્થમય કાર્યમાં આગથી આપી શકાશે તેની સર્વ પ્રમા-
રની સહાયતાઓ આપ્યા કરીશ, તેને તોડી પાડવાનો અથવા
તો તેના સાર્વજનિક રિતના સંસ્કારમાં બાધા કેવા વિધ્ન નાખવાનો
અપગ્રાહ હું પોને તો નહિ જ કરું, પરંતુ બીજા કેાઈને પણ એ અપ-
ગ્રાહ નહિ કરવા હઉં કદાચિત્ તે વ્યક્તિની માન્યતા ખોટી હશે અને
તે વ્યક્તિના કાર્યથી હિન્દુસમાજને લાભને બદલે હાનિ થવાનો જ
મંભવ હશે, તો પણ તેને દાખલા દર્શાવેથી તેની બૂઝ ખતાવી દઈને
તથા શાંતિપૂર્વક સમજાવીને જ તેના કાર્યને અટકાવીશ, નહિ કે, તેની
સાથે ઝગડામાં બેઠાને અથવા તો તેને તોડી પાડીને

૧૧ આપણી હિન્દુભતિની ઉચ્ચ વર્ણની પોણા સો ટકાથી વધારે
પ્રમાણમાં વિધવાઓની રિયતિ દયાળનક તથા ગોચનીય દોષથી અને
સમગ્ર હિન્દુભતિના અસ્તિત્વને ટકારી ગાખવામાટે તેમ જ હિન્દુ-
સમાજની પ્રતિષ્ઠાને મુગ્ધશિત તથા અવિચલ રાખવામાટે ઉચ્ચવર્ણની
હિન્દુ વિધવાઓ, ખાસ કરીને બાલવિધવા તથા યુવતી વિધવાઓની
અભ્યાગની રિયતિને મુધાગ્રવાની અને વિધવાત્રિવાદને અમુક સીમા-
પર્યન્ત સ્વીકારી લેવાની તથા ઉત્તેજન આપવાની આવશ્યકતા અનિ-
વાર્ય દેવાથી જે કેાઈ પણ હિન્દુ બાલવિધવા તથા યુવતી વિધવાની
પુનર્લગ્ન કરવાની ઇચ્છા હશે તે બાલવિધવા તથા યુવતી વિધવાને
પુનર્લગ્ન કરતી અટકાવવાનો વિધાતક પ્રયત્ન હું નહિ જ કરું, કિં-
બલૂના તેના એ કાર્યને ઉચિત માનીને તેને તેના એ કાર્યમાં આગથી

જોટલી આપી શકારો તેટલી સહાયતા પણ આપીશ અને પુનર્જન્મથી તે હિન્દુ વિધવાની પ્રતિષ્ઠાને લેશમાત્ર પણ ઓછી થયેલી માનીશ નહિ. એ જ પ્રમાણે જે હિન્દુ વિધવાઓ પોતાની ઇચ્છાથી જ પુનર્નિમ્ન ન કરતા પોતાના વૈધવ્યધર્મને પવિત્રતાપૂર્વક પાળતી ગૃહેશે તે આદર્શ હિન્દુ વિધવાઓને આ માનવસૌમની પગમૂલ્ય દેવીઓ માનીને તેમના પ્રતિ સંપૂર્ણ પૂજ્યભાવ દર્શાવવાને જ હું મારો ધર્મ માનીશ. અત્યારની ભયંકર રૂઢિ પ્રમાણે વિધવાઓને લગ્ન જેવા શુભકાર્યોના સપાદનમાં અપવિત્ર તથા અપરાધકુળ કનારી માનવાનું ભયંકર પાતક કદાપિ નહિ જ કંઈ અને અન્ય જનોને પણ એવી બ્રહ્મચારિણી વિધવાઓને માનપૂર્વક જોધને નિરંતર વદન કરવાનો ઉપદેશ આપ્યા કરીશ.

૧૨ જે ધાર્મિક સંસ્થાઓ અથવા ધર્માદા ખાતાઓમાં હિન્દુઓના પૈસાનો દુરુપયોગ જ થતો હશે તે ધાર્મિક સંસ્થાઓ અથવા ધર્માદા ખાતાઓને હું વિના કારણ પૈસા નહિ જ આપુ અને એવી નામધારી ધાર્મિક સંસ્થાઓ અથવા ધર્માદા ખાતાઓને દુરુપયોગમાંટે આપવાને બદલે તે એવી કાંઈ સાર્વજનિક સંસ્થાઓને આપીશ અને બીજાઓ પામેથી પણ અપાવીશ કે જે સંસ્થાઓ સમસ્ત હિન્દુજાતિના કલ્યાણને સાધનાગી આદર્શ હિન્દુ સંસ્થાઓ હશે

૧૩ પીગ ફકીર, કષ્ટ તાબૂત, દોરાધાગા, ઝાડૂક તથા જતરમતર અને તાવીજ માદળિયા આદિ ઓટા વહેમે તર્ફ હું પોતે કદાપિ દોરવામ્થ નહિ અને એ વિદ્વાતક તથા ધર્મનાશક વહેમે તર્ફ દોરવાતા અથવા દોરવાયવા માગ બીજા હિન્દુભાઈઓ તથા હિન્દુ બહેનોને એ વહેમોની ગ્રામીમાથી છોડાવવાના અને કેવળ પરમાત્માને કલ્યાણદાતા તથા ઇષ્ટજનદાતા માનવાના પ્રયત્ન ઉણોગો કર્યા કરીશ કે જેથી હિન્દુસમાજ આવા વિદ્વાતક વહેમોના બંધનથી મુક્ત થઈ જાય અને આત્મકલ્યાણના સત્ય માર્ગને જોઈ શકે.

પરમાત્મા હિન્દુઓને આ પવિત્ર પ્રતિજ્ઞાઓથી બદ્ધ કરવાની સફળતા તથા આ પવિત્ર પ્રતિજ્ઞાઓના પાલનની અપરિમિત દક્ષિણા સમર્થ અને હિન્દુત્વતિ પવિત્રતા, હિતર્થ તથા શાશ્વત કલ્યાણના નિષ્કંટક માર્ગમાં વેગપૂર્વક અગ્રેસર થતી રહે એજ અમારી શ્રદ્ધ સમતા *.

અમે છીએ

હિન્દુપ્રભે તથા હિન્દુત્વતિના વિનીત હિન્દુ સેવકો

સુખર્ષ
તા. ૨૭ મી જુલાઈ ૧૯૨૬ }
શનિવાર

* પ્રસ્તુત 'હિન્દુત્વ' સંઘમાંથી જે પાકે તથા પાકીએ આ પ્રતિજ્ઞાઓથી બદ્ધ થઈને અમેને પોતાના શ્રદ્ધ નાનો કાળી મેણદોરે તેમના શ્રદ્ધ નામેને અમે અવિચલ સંન્યાસ તથા આનંદપૂર્વક દેવે પછીના સંઘમાં પ્રવેશ કરીશું.

દક્ષિણ તા. ૧૫/૭/૨૬

પ્રસ્તુત 'વીર વૈરાગી અથવા બન્દા બહાદુર' નામક
 ઐતિહાસિક છવનકથા અથવા નવલકથામાં જે
 ઇતિહાસો તથા અન્ય ધર્મોના આધારલેખોમાં
 આપ્યા છે તે ધર્મોની

સૂચી

અગ્રેષ્ઠ ધર્મો

- 1 A History of the Sikhs, by Joseph Devey Cunningham.
Oxford University Press. 1912.
- 2 Later Mughals, Vol I, by William Irvine, I C. S.
(ret), Published by S. C. Sarkar & Sons, Calcutta.
- 3 The Sikh Religion Its Gurus, Sacred Writings and
Authors, Vol V, by Max Arthur Macauliff Oxford
University Press (1909),
- 4 The Oxford History of India, by Vincent A Smith.
C I E (1920)
- 5 The Transformation of Sikhism, by Dr Gokulchand
M A Ph D Bar-at Law
- 6 History of Aurangzib, Vol III, by Jadunath Sarkar,
M A Published by M C Sarkar & Sons; Calcutta,
(1916)
- 7 English Translation of Dabistan-ul Mazahib, by
Troyer and Seed. Published in Old Series of the
Oriental Translation Fund.
- 8 India of Aurangzib, by Jadunath Sarkar M. A.,
Published by M C Sarkar & Sons; Calcutta
- 9 An Oriental Biographical Dictionary, by Thomas
William Beale (A New Edition Revised and Enlarged)
1894.

- 10 History of Sikhs, by W. L. McGregor.
- 11 History of the Panjab, From the Remostest Antiquity to the Present Time, by Saiyad Muhammad Latif.
- 12 Origin of the Sikhs, by H. T. Princep.
- 13 Anecdotes from Sikh History.
- 14 Panjab Rajas and Panjab Chiefs, by Sir Lepel Griffin R. C. S. I.
- 15 The Land of the Five Rivers, by Hugh Renedy Treveskis I. C. S. (1928).
- 16 Sikh Martyrs, by Bhagat Lakshman Singh, Published by Messers Ganesb & Co Madras. (1923).
- 17 A Pageant of India, by Adolf Watey, (1927).

ગુરુગ્રંથી ગ્રંથ

- ૧ બન્દા બહાદુર, ખાદસા એનન્સી અમૃતસર,

ઉર્દુ ગ્રંથ

- ૧ બન્દા બહાદુર કૌન થા ? (અમૃતસરના અમલી પ્રેસ દ્વારા પ્રકાશિત)

હિન્દી ગ્રંથ

- ૧ સિખખોડા પરિવર્તન (આન્યવર ગોપલચંદ એમ. એલ. પી. એચ .ડી. બાર એટ હૉ ફ્રી 'The Transformation of Sikhism.' નામક અંગ્રેજી ગ્રંથનો સ્વામી સોમેશ્વરનાદ બી. એ. ફ્રી દિન્દી અનુવાદ.)
- ૨ નંદકુમારદેવ સર્મા ફ્રી 'સિખખોડા દત્તાન ગોર પાન'
- ૩ વેણીપ્રસાદ ફ્રી 'ગુરુ ગોવિન્દસિંહ.'
- ૪ પંડિત જવાહરલાલ સર્મા ફ્રી 'સિખખોડે દસ ગુરુ'
- ૫ નિર્મલા સાંતુ શ્રી ગોવિન્દસિંહજી ફ્રી 'હિંદીદાસ ગુરુ ખાદસા' (સિખખોડા ઇતિહાસ)

૬ બાઇ પરમાનન્દ એમ એ. કૃત 'વીર વૈરાગી'

૭ આનન્દકિશોર મહતા કૃત 'ગુરુ ગોવિંદસિંહ'

૮ શ્રીગુરુ ધર્મપાલજી બી એ. કૃત 'વિષદતા' * પ્રથમ ભાગ.

બંગાળી શ્રેય

૧ વસંતકુમાર બાલોપાચાર્ય કૃત 'ગુરુ ગોવિંદસિંહ'

૨ શ્રી રાસકુમાર રાય પ્રણીત 'સિખખ ગુરુ એ સિખખમતિ'

૩ બાબુ રત્નનીલાન્ત ગુપ્ત કૃત 'આર્યકીર્તિ'

મરાઠી શ્રેય

૧ શ્રી ગણેશ દામોદર સાવરકરકૃત 'વીર વૈરાગી' નામક હિન્દી અથને
મરાઠી અનુવાદ 'વીર વૈરાગી'

* આ ગ્રંથ હિન્દુ યથેલા ભૂતપૂર્વ મુસલમાન અબ્દુલગફુર બી. એ.
કૃત 'નખે હરલામ નામક લઈ અથને હિન્દી અનુવાદ છે એ ગ્રંથકરતુ
ધર્મપાલ નામ હિન્દુધર્મને સ્વીકારીને હિન્દુ યથા પછીનું છે આ ગ્રંથની
હિન્દી ભાષામાં બે ત્રણ આવૃત્તિઓ પ્રકાશિત થઈ ગઈ છે

વિષયાનુક્રમણિકા

૧	મુખપૃષ્ઠ	}	અગ્રભાગમાં પાંચવા અધ્યાયો નિરાળા ૧ થી ૪૧
૨	ઉપહારપત્ર		
૩	દેશિકા અથવા સુપુત્રપ્રશસ્તિ (કાવ્ય)		
૪	અથોત્સર્ગ		
૫	આમુખ		
૬	ઉપોદ્ધાત		
૭	હિન્દુભક્તિની દૃશ્યાણુપ્રતિષ્ઠા		
૮	આધારભૂત ઇતિહાસો તથા અન્ય અથોની સૂચી		
૯	વિષયાનુક્રમણિકા		
૧૦	પ્રસ્તુત અધર્મો અપાવર્તા વિગ્રોની સૂચી		

બીજા બહાદુર અચરા વીર વેરાગી

અકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	હી વીરપ્રતિષ્ઠા . . .	૧
૨	હી મહાકાર્પણ મનનાચરણ .	૧૨
૩	હી ખળનાની લૂટ ..	૨૪
૪	હી બગિચાના બે લાગ . .	૩૩
૫	હી લયકર વિશ્વાસઘાત . . .	૪૩
૬	હી વિગ્રોની બહારે ...	૫૬
૭	હી સરહિન્દ અને પ્રતિહિસા	૬૪
૮	હી પ્રણયક્ષેત્રમાં પરાજય ! ..	૮૧
૯	હી વૈરાગીની વિજયપર પરા .	૯૯
૧૦	હી પાર્વત્ય હિન્દુ ગામઓ .	૧૦૯
૧૧	હી સિદ્ધાસન ડાલ્યું !	૧૨૧
૧૨	હી ધર્મ, સપ્રદાય અને ધર્મોપદેશ ...	૧૨૯

૧૩ મું	પ્રત્યાધાત અને પ્રતિહિંસા ...	૧૭૭
૧૪ મું	લોહકુર્ગનો ઘેરા અને વેષધારી વૈરાગી...	૧૮૬
૧૫ મું	વૈરાગીના ગૃહમાં કુલદીપકનો પ્રકાશ ...	૨૦૨
૧૬ મું	અમૃતસરની ચિરસ્મરણીય સિખ્ખસલા	૨૧૧
૧૬ મું	કુર્ખસિયર અથવા બેદનીતિની મંત્રણા	૨૨૪
૧૮ મું	કૌટિલ્યવિજય	૨૩૦
૧૯ મું	દેશનું દુર્ભાગ્ય અથવા 'શ્રીજીદિ પ્રસવાવહા'	૨૪૩
૨૦ મું	બન્દાબંધિદાન ...	૨૬૧
૨૧ મું	ઉપસંહાર ...	૩૧૩

અંથના અંતમાં અપાયેલાં નિરાળાં પૃષ્ઠો

૧ શેઠ મનસુખલાલ જગનલાલ શેરદલાલ આશ્રિત 'હિન્દુગૌરવ અથમાળાના' ના 'ગુરુ ગોવિંદસિંહ અથવા ધુરંધર ધમસત્રાટ' નામક પ્રથમ પુષ્પ (અથ)ની ઉત્તમતાના સંબંધમાં કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત ઇતિહાસવેત્તા, વિદ્વાનો તથા કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત વર્તમાનપત્રો તેમ જ માસિકપત્રોએ આપેલા નિષ્પક્ષપાત અભિપ્રાયો નિરાળાં પૃષ્ઠ ૧ થી ૩૨

૨ ઉદારાત્મા શ્રીમાન શેઠ મનસુખલાલ જગનલાલ શેરદલાલ આશ્રિત તથા હકુર નારાયણ સંપાદિત 'હિન્દુગૌરવ અથમાળા'ના ઉદ્દેશ તથા નિયમોનું ચિત્રાપન.....

નિરાળાં પૃષ્ઠ ૧ થી ૧૬

૩ હકુર નારાયણ વિસનજીનાં અત્યાર સુધીમાં પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકોની સંપૂર્ણ સૂચી ... નિરાળાં પૃષ્ઠ ૧ થી ૮

પ્રસ્તુત 'વીર વૈરાગી' નામક ગ્રંથમાં અપાયેલાં

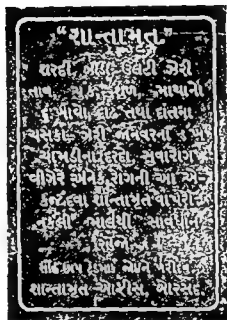
ચિત્રોની સૂચી

- ૧ 'પ્રસ્તુત 'હિન્દુ ગૌરવ ગ્રંથમાળા'ના હિન્દુત્વાભિમાની આશ્રયદાતા માન્યવર શેઠ મનમુખવાલ જીમનવાલ શેરદલાલ (મુનહ) મુખ-પૃષ્ઠની સામે.
- ૨ પ્રસ્તુત 'વીર વૈરાગી' નામક ગ્રંથનો જેમના કરકમલમાં ઉત્સર્ગ કરાયેલો છે તે અનન્ય ઉદારાત્મા તથા અપૂર્વ હિન્દુત્વાભિમાની માન્યવર શેઠ નાનજી કાલિદાસ મેહતા, ઈસ્ટ આફ્રિકા તથા યુગાન્ડાના શાહ સોદાગર, ગ્રંથોત્સર્ગની સામે
- ૩ દીવાન બહાદુર શ્રી કૃષ્ણવાન મોહનલાલ કચેરી, એમ. એ , એલ એલ. બી આમુખલેખક 'આમુખ'ની સામે
- ૪ હિન્દુધર્મવીર તથા ધર્મવીર વીર વૈરાગી અથવા બન્દા બહાદુર, મુથના આરણ્યક (પ્રથમ) પૃષ્ઠની સામે
- ૫ "...હું આપની ગાય છું" અને મોઢામાં તગણું દૃઢને આપને અર્જ કરું છું કે મારા યુનાટોની મને મોઆશી આપો." નન્દાએ અત્યંત નમ્રતાથી ક્ષમાની માયના કરી. (પૃષ્ઠ ૭૫)
- ૬ " જો તમે એ પ્રતિજ્ઞાને પાળશે તો જ હિન્દુગતિરૂપ કૌપદીનું તમારાથી વેણીનંધન કરી શકાયો..." (પૃષ્ઠ ૧૭૫)
- ૭ બન્દા બલિદાન
' હિન્દુમેં ઉસકી મૌતસે દય જાન આ ગઈ,
ભૌતિક શરીર ઉસા ગા બેબાન હો ગયા, '

(પૃષ્ઠ ૨૬૧)

માથાના તમામ દર્દો ગાટ વનરાજ પેન બામ વાગ્રી

બોરસદ

૨૭૨૮૨

નં. ૨૦૩૬

વનરાજ એગ્રીમીકશ્ચર ગમે તેવા જહેરી તાવને ૨૪ કલાકમાં
અટકાવે છે એટલુંજ નહીં પણ ૩ ડોઝ પીધાથી પેટની કળ-
છયાત તોડી ધરોળ જેવા છવલેણ દરદોને મટાડી લૂખ
લગાડી શક્તિમાં વધારો કરે છે. ગાટલી ૧) ઑંસ ૮ ની
કીમત રૂ. ૧-૦-૦ દુકાન ઉપર કોઈ પણ ગરીબ
લેવા આવશે તો ૩ દિવસની દવા ફ્રી મકશે.

શાન્તામૃત બોરીસ, બોરસદ.

હિન્દુધર્મવીર તથા કર્મવીર

વી- વૈનાગી અથવા બન્દા બહાદુર

ॐ तत्सत्परमात्मने नमः

वीर वैरागी

અથવા

બન્દા બહાદુર

પ્રકરણ ૧ હું

વીરપ્રતિજ્ઞા

“Breathe, there a man with soul so dead,
Who never to himself has said

This is my own, my native land ?

Whose heart hath n-'er within him burn'd,

As howe his footsteps he hath turn'd,

From wandering on a foreign strand ?”

Sir W. Scott 'The Lay of the Last Minstrel,' can VI, I

‘જનની જન્મભૂમિથ સ્વર્ગાદપિ ગરીસી ।’ સમાપિતમ્ ।

“ધુરધર ધર્મસત્તાદના ધર્મવીર, કર્મવીર તથા યુદ્ધવીર સિખ્ખો ।

વીરપ્રજ્ઞ પાળળભૂમિના પુરુષપુત્રવ, પ્રત્યક્ષપરાક્રમી, આદર્શ ધર્મતમા

અને પ્રાતસ્મરણીય ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીની પવિત્ર આજ્ઞાનુસાર

હું મારી ‘સ્વર્ગાદપિ ગરીવસી’ જન્મભૂમિ પાળળની સેવા, હિન્દુ-

ધર્મની રક્ષા તથા હિન્દુજાતિની સુરક્ષિતતા અર્થે આજે કટલાય

વર્ષો પછી મારી પિતૃભૂમિમાં પાછો આવ્યો છું. કર્તા, હતાં અને

લાગ્યવિધાતા અકાલ પુરુષની એવી જ ઇચ્છા હતો કે મારે નિઃશ્વ-
ર મય જીવનનો પરિત્યાગ કરી હિન્દુજાતિ તથા હિન્દુધર્મના ઉદ્ધારમાટે
પુનઃ પ્રવૃત્તિમાર્ગનો સ્વીકાર કરવો; એટલું જ નહિ, પણ એક સમયે
ત્યજી દીધેલાં શસ્ત્રોનો પુનઃ ધારણ કરવા અને મહાવીર નરરત્ન ગુરુ
ગોવિન્દસિંહજીએ આરંભેલા જાગીરચ કાર્યને આગળ ચલાવી તેને
સંશોધાઈ પરિપૂર્ણ કરવાનો સંપૂર્ણ પ્રયાસ કરવો.”

વિક્રમ સંવત્ ૧૭૬૪ નો આવજુ કિંવા ઇસી સન્ ૧૭૦૮ નો
જુલાઈ માસ વિશ્વમાં વર્તમાન હતો. ગુરુ ગોવિન્દસિંહના આદેશા-
નુસાર ગોદાવરીતીરપ્રાંતરચ નદિઠે આમથી પંચમ પ્રતિ આવવા-
માટે રવાના થયેલા વીર વૈરાગી કિંવા બન્દા બદાદુર પંચબના
ખપડા નામક મામમાં આવી પહોંચ્યા હતા. ત્યાંના એક ગુરુદ્વારામાં
મુકામ કરીને તથા પ્રવાસજન્ય પરિશ્રમનો યત્ક્રિયિત પરિહાર
કરીને તેણે ખપડા મામમાંના સર્વ આબાલવૃદ્ધ સિખોને ગુરુ ગોવિન્દ-
સિંહનો વીર સંદેશ સંભળવામાટે બોલાવ્યા હતા. એ વેળાએ વીર
વૈરાગી એક ખાસ બનાવેલા ઉચ્ચાસનપર બિઠો રહીને પોતાની
ઓજસ્વિની વાણીમાં ગુરુનો સંદેશ સંભળાવી રહ્યો હતો. એક તો
સ્વાભાવિક જ તે આગળુખાફ, પ્રચંડકાય તથા ભવ્ય અને તેજસ્વિ-
ભાક્ષમકિત પ્રભાવશાલી પુરુષ હતો જ અને તેમાં વળી અસારે તે
વીરવેશથી વિભૂષિત હતો એટલે પછી તેની પ્રભાવશાલિતાના સંપદમાં
કહેવું જ શુ હોય ? પંચબમાં તો શુ, પરંતુ સમસ્ત ભારતવર્ષમાં
એ વેળાએ વીર બન્દા જેવો ભઆતૃતિ તથા પ્રચંડપરાક્રમી પુરુષ
મળવો દુર્લભ હતો. બન્દાના આસનની બરાબર સામેના એક ખીજ
તેટલા જ ઉચ્ચાસનપર સિખોના પરમપ્રિય તથા પૂજ્ય ‘ગ્રંથ
સાહબ’ને ખરેખરવામાં આવ્યા હતા. સભાસ્થાનમાં પ્રવેશ કરનાર
પ્રત્યેક સિખ પ્રથમ ગ્રંથ સાહબને અને પછી બન્દા બદાદુરને
પ્રણામ કર્યા પછી જ પોતાની બેઠક લેતો હતો.

અહીં એ જુલાસો કરી દેવાની આવશ્યકતા છે કે જે વેળાએ
વીર બન્દા ગુરુ ગોવિન્દસિંહના શિષ્યત્વને સ્વીકારીને પંચબ તરફ

આવવામાટે રવાના થયો હતો, તે જ વેળાએ ગુરુ ગોવિન્દસિંહે પોતાના બે વિશ્વાસપાત્ર મનુષ્યોને એટલામાટે પ્રદમધી જ રવાના કરી દીધા હતા કે તેઓ બન્દા બહાદુરના પંજાબપ્રતિ આવવાના સમાચાર તેના(બન્દાના)આવવા પહેલાં જ પહોંચાડી દે. તેઓ બન્દાના આગમન પૂર્વે જ પંજાબમાં પહોંચી ગયા હતા. એ કારણથી જ વેળાએ બન્દા બહાદુરે સીમાપ્રાન્તના એક પછી એક ગ્રામોને વટાવીને પંજાબના અનભાગમાં પ્રવેશ કર્યો, તે વેળાએ સંકડો ખાલસા નરનારીઓ ભાતૂભૂમિના એ નવીન ઉદ્ધારક વીર નરના દર્શનવડે પોતાના નેત્રોને કૃતાર્થ કરવામાટે પોતપોતાના ગ્રામ આગળ વૈરાગીની આતુરતાથી પ્રતીક્ષા કરતાં જોઈ હતાં. તે સર્વેને દર્શનનો લાભ આપતો આપનો વીર વૈરાગી તથા ગુરુ ગોવિન્દસિંહે વૈરાગી સાથે મોકલાવેલા પચીસ ખાલસા વીરો ઉપર જણાવ્યા મુજબ ખજડા ગ્રામમાં નિવાસ કરીને રહ્યા હતા. પોતાના મુકામ તરીકે એ જ ગ્રામને પસંદ કરવાનું કારણ એ હતું કે એ વેળાએ લાં ખાલસા વસતી વધારે હતી. બન્દાનો આંતરિક હેતુ જેમ બને તેમ ગુરુ ગોવિન્દસિંહનો વીરસંદેશ વધારે સંખ્યાના ખાલસાઓને કહી સંભળાવવાનો હતો. આજની સભામાં આપણે વીર બન્દાને એ જ કાર્ય કરતો જોઈ રહ્યા છીએ.

અસ્તુ: થોડાંક ક્ષણો પર્યન્ત વિશ્રાન્તિ લઈને પુનઃ ગંભીર ભાવ તથા ગંભીર વાણીથી વીર બન્દા કહેવા લાગ્યો કે:-

“ખાલસા ધર્મના વિધિ અનુસાર ‘અમૃતપાના’દિકની ક્રિયાઓ કર્યા પછી ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીના વરદ હસ્તથી સિખ્ખ નામક વીર-ધર્મ કિંવા સિંહોના ધર્મમાં યથાવિધિ દીક્ષિત થઈ, પૂજ્ય ગુરુવર્ધને મારા નિવાસસ્થાનમાંનો એક એકાન્ત ભાગ તેઓશ્રીના નિવાસ-માટે સોંપી જ્યારે હું નદિડથી રવાના થયો, ત્યારે પૂજ્ય ગુરુદેવે મને સ્વહસ્તાક્ષરોથી લખેલો એક કામળ આપ્યો હતો. એ કામળ ગુરુના સર્વ સિખ્ખોને વાંચી સંભળાવવાનો હોવાથી તે કાર્ય હું મહાશય સત્યપાલને સોંપું છું. આચા છે કે સત્યપાલ મહાશય તે પત્ર ઉચ્ચ સ્વરથી સભા સમક્ષ વાંચી સંભળાવશે.” એમ કહીને બન્દાએ એક

બધ સિક્કાફો (પરખીડીયુ) પોતાથી ચોરાકે અતર પર બેડેલા સત્ય-
પાલ નામક એક યુવકના હાથમાં આપ્યો.

સત્યપાલની મુખાકૃતિને જોતાં તેની અવસ્થા પચીમેક વર્ષની
હોય એવું અનુમાન કરી શકાતું હતું તેના શરીરનો વર્ણ ઉજ્જવલ
ગ્રીર હતો અને તેના હાનપ્રદેશમાં એક પ્રકારનું દિવ્ય તેજ
ઝળખી રહ્યું હતું તેણે પોતાના આસનપરથી જાણા યદને પ્રથમ તો
'વાહ ગુરુમી ફતહ' નામક ખાલસાસમાજમાં પ્રચલિત શબ્દો વડે
જયધ્વનિ કયો અને એ જયધ્વનિને સહામાં બેડેલા ખાતસા
વીરાએ તેટલા જ ઉત્સાહ તથા પ્રેમથી શ્રીની લેતા ફટલાકે સમય
પર્યન્ત સહારથાનમાં એ જયધ્વનિનો પ્રતિધ્વનિ થતો રહ્યો. પ્રતિ-
ધ્વનિના પરમાણુઓ વાતાવરણમાંથી અદૃશ્ય થયા પછી અર્ધાત્
સહારથાનમાં શાંતિ પ્રસર્યા પછી સત્યપાલે તે પત્ર ગંભીર કિન્તુ
ઉચ્ચ સ્વરથી નીચે પ્રમાણે વાંચવા માંડ્યું -

“મારા પ્રાણપ્રિય સિખ્ખો, આ પત્ર લાવનાર પગ્ગનભૂમિના
જ એક વીર નર બન્યા બહાદુરને હું મારા પ્રતિનિધિ તરીકે તમારા
સમક્ષ પાઠવું છું અને સર્વ ખાતસાઓને આગ્રહ કરું છું કે હવે પછી
હિન્દુત્વરક્ષાના યુદ્ધમાં આ વીરનરને તમારા નેતા તરીકે સ્વીકારશે.
દક્ષિણપ્રદેશમાં પ્રવાસ કરતાં ગોદાવરીના તીરપ્રાન્તમાં અમારો
મેળાપ થઈ ગયો અને મને જણાવતાં ખાતસા થાય કે છે એ પ્રકૃતિ-
સિદ્ધ વીરનરે મારા ધર્મરક્ષા તથા જનિરક્ષાના સહેજને ઝીંધી લીધો;
માત્ર એટલું જ નહિ, પણ માતૃભૂમિના ઉદારના આદર્શને પોતાના
માનસયુક્ત સમક્ષ રાખીને એ વૈરાગીએ પોતાના કાયાય (ભગવા)
વચ્ચેને સદાને માટે લજ્જાદમ્ન વીરવેષ ધારણ કરી લીધો છે એમણે
પોતે પોતાને મારા ‘જનક’ તરીકે ઓળખાવ્યા તેથી મેં એમનું નામ નન્દા
બહાદુર પાડ્યું છે ત્રોક્ષની ધમ્મચારી ધારણ કરેલા વૈરાગ્યને ત્યજીને
દેશ, જાતિ તથા ધર્મના રક્ષણમાટે જ એમણે વીરવેષને ધારેનો હોવાથી
જે એમને વીર વૈરાગીનું અભિધાન આપીએ, તે પછી કાંઈ ખોટું
નથી. મનમતાન્તરોના ઝગડાઓના કારણથી અનેક વિચારોમાં પડે-

ચાઇ થયેલી હિન્દુજાતિને જાતીયતા કિંવા રાષ્ટ્રીયતાના એક જ સ્વરથી બાંધવાના મારા આરંભેલા કાર્યને આ વીર વૈરાગી અવશ્ય પરિપૂર્ણ કરશે એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે. વીરતાના સંબંધમાં અત્યારે બનદાની જોડી મળવી અશક્ય છે. હું અંતઃકરણપૂર્વક ઇચ્છું છું કે ધર્મ તથા જાતિરક્ષાના યુદ્ધમાં તેમ જ અન્ય સમયમાં જેમ તમે મારી આજ્ઞાનું પાલન કરતા હતા, તેમ મારા પ્રતિનિધિની આજ્ઞાનું પણ પાલન કરતા રહેશો અને વીર બનદાના ઝંડા તળે રહીને લડતા લડતા પ્રાણ આપવાનો અવસર આવી લાગે તો તે પણ આનંદથી આપશો. ખાલસાએનો શુભેચ્છક, ગુરુ ગોવિન્દસિંહ.”

પત્રવાચનની સમાપ્તિ કરીને સલપાલ પોતાના આસનપર બેઠો એટલે સર્વ સિખોએ ગગનભેદક સ્વરથી ‘વાહુ ગુરુકા ખાલસા’ એ વાક્યથી પુનઃ જયઘોષ કર્યો. સભાસ્થાન પુનરપિ નિનાદિત થઈ રહ્યું. પત્રશ્રવણ કર્યા પછી સિખોનાં મુખમંડળોમાં એક પ્રકારનો અપૂર્વ આનંદ દૃષ્ટિગોચર થવા લાગ્યો. ખાલસા સૈન્યના અમરણી કિંવા નાયક તરીકે બનદા બહાદુર જેવા વીરનરની પ્રાપ્તિ થયેલી જોઈને વીરતાના ઉપાસક ખાલસાએ મનમાં ને મનમાં જ અકાલ પુરુષનો આભાર માનવા લાગ્યા.

“મહાશય સલપાલે જે આજ્ઞાપત્ર હમણું જ તમોને વાંચી સંભળાવ્યું છે તેના સંબંધમાં કાંઈને કાંઈ પણ જાતની શંકા તો નથી ને ? હું જાણું છું કે મારો આ પ્રશ્ન કિંવા સંશય અસ્થાને છે. સમસ્ત પંજાબમાં અવતારી પુરુષ તરીકે ખુબતા ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીના અનુયાયીઓ પોતાના ગુરુવર્ચની આજ્ઞા ન માને એમ બને જ નહિ. છતાં હું આવા પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછું છું તેમાટે માફ લગાડશો નહિ.” બનદા બહાદુરે એક વિસિષ્ટ હેતુથી આ વાક્યો ઉચ્ચાર્યાં.

“ગુરુની આજ્ઞાને અમે ધર્મરની આજ્ઞા સમાન લેખીએ છીએ. તેમના એક સંકેતમાત્રથી સહસ્રાવધિ સિખોએ પોતાના જીવનનાં બલિદાન આપેલાં છે. હવેથી અમે આપની આજ્ઞાને ગુરુની આજ્ઞા માનીશું.” વિક્રમસિંહે કહ્યું.

“વીર વિક્રમસિંહનું વિધાન ચથાર્યે છે સર્વ ખાલસાઓનો એ જ અભિપ્રાય કિંવા જવાબ છે.” પ્રભુસિંહે વિક્રમસિંહના કમ નને પ્રુષ્ટિ આપી

આ પ્રકારની ચર્ચા ચાલી રહી હતી એટલામાં ગુરુદ્વારાના સિખખ દ્વારપાને અદર પ્રવેશ કર્યો અને ત્રથ સાદબ તથા બન્દા બહાદુરને ચથાવિધિ અભિવાદન કરીને કહેવા માંડ્યું “બહાર એક કાસિદ (દૂત) આવ્યો છે તે અદર આવવાની આજ્ઞા માંગે છે તેના કહેવા પ્રમાણે તે નાદિડયી આવ્યો હોય એમ લાગે છે”

“તેને સાવર અદર આવવા ઘો પૂજ્ય ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીના કુશન સમાચાર પહોંચાડવા તથા અહીંના સમાચાર સર્જ જવામાટે અવશ્ય તેને ગુરુવર્યે જ મોકલેનો હોવો જોઇએ” બન્દા બહાદુરે કહ્યું

દ્વારપાલ પ્રથુમ કરીને પાછો દ્વાર તરફ ચાલ્યો સભામાંના સર્વ સિખો સદેશવાહકની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યા બન્દા બહાદુર મનોગત વિચાર કરવા લાગ્યો “હજી તો ત્તા મારા પગલાં પથ જુસાયાં નથી એટલામાં સદેશવાહકને મોકલાવાનું શું કારણ હશે વારુ ? શું કાંઈ અનિષ્ટ ઘટના ઘટવા પામી હશે ? આજે પ્રાત કાલથી મારા મનમાં અનેક પ્રકારની કુશકાઓ ઉદ્ભવી રહી છે એનું શું રહસ્ય હશે ? દુષ્ટ મુગનોએ ગુરુનું કાંઈ અનિષ્ટ તો નહિ કર્યું હોય ? ગમે તે કારણ હોય, પરંતુ મારું મન આજે ચચલ તો અવશ્ય થયું છે હે અકાલ પુરુષ ! તું ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીની રક્ષા કરજે”

બન્દાના મનમાં ઉપર્યુક્ત વિચારો ચાલી રહ્યા હતા એટલામાં તો દ્વારપાલ દૂતને લઇને સભાસ્થાનમાં પાછો આવી લાગ્યો દૂતના મુખ મંડળમાં ઉદાસીનતાની છાયા છવાય ની સ્પષ્ટ દષ્ટિગોચર થતી હતી

“ ગુરુવર્ય ગોવિન્દસિંહજીના શા સમાચાર લાગ્યો છે, દૂત ?”

બન્દા બહાદુરે આતુરતાથી પૂછ્યું

એના ઉત્તરમાં દૂત કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના પાપાણ્ય પ્રતિમાની પેઠે જડવત્ જિભો જ રહ્યો જેમ જેમ સમય વીતતો જતો હતો તેમ તેમ તેના મુખમંડળમાં વિપાદ તથા ખેદની છાયા

વધારે ને વધારે જવાતી જતી હતી સંદેશવાહકને આ પ્રમાણે દિગ્મુઠભાવથી ઊભેયો. જોષ્ટને સર્વ સિખ્ખો તેમ જ જન્દાના મનમાં અનેક પ્રકારનાં અનિષ્ટ શકાઓ થવા લાગી સમાચારનામાં થોડીક વાર સ્વધી પુનરપિ મીનનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું છેવટે મીનનો લગ કરીને સત્યપાત્રે દત્તને સમોધીને કહ્યું કે -

“સહૃદય સંદેશવાહક, તારી મુખાકૃતિ તથા તારા આચરણથી એટલું તો સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે તું અવશ્ય કાંઈ આધાન-કાગક કિંવા ગોકકારક સમાચાર લઈને અહીં આવ્યો છે. તારા સમાચારનું સ્વરૂપ ગમે તેવું ભયકર હોય, તો પણ તે તારે અમોને સહ-ભાવવા જ પડશે હવે ઠેક સ્વધી આવી ગયા પછી અને શુરવર્ધનો સંદેશ પહોંચાડવાનું કર્તવ્ય માથે લીધા પછી બીરુઓની પેઠે ગોક કરવો વ્યર્થ છે. દુકામાં એ જ કે તું જે સમાચાર કિંવા સંદેશ લાવ્યો હોય, તે સત્તર સંભગાવી દે એટલે સર્વ જનોની આતુરતા કિંવા મિત્રાસાનો અંત આવી જાય.”

“મહાશય સસપાલનું કથન અક્ષરથઃ સય છે દૂતધર્મનું પાલન કરનાર મનુષ્યે હર્ષ કિંવા શોકની ભાવનાઓથી અલિપ્ત રહીને જે સંદેશ આપવાનો હોય, તે તત્કાળ અને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં આપવો જોઈએ.” એમ કહીને જન્દા જહાદુરે પુનઃ દૂતને સમોધીને ગંભીર કિન્તુ અધિકારદર્શક વાણીથી કહ્યું કે: “સંદેશવાહક! હવે તારો વિલમ વિવાતક થઈ રહ્યો છે.”

“મારી વિવહલતાના કારણથી, મારે જે સંદેશ આપવાનો છે તેમાં, હું જે કાંઈ વિવેચન કરી રહ્યો છું તેમાં હું શ્રીમાન વૈગામી મહાશયની તેમ જ શુરના સર્વ સિખ્ખોની ક્ષમા મગ્ન છું. પૂર્વ શુરવર્ધનો સંદેશ લઈને હું તથા મારો એક મરાઠા મિત્ર નાદે-કથી રવાના થયા, સાર પછી માર્ગમાં અમોને જે જે મંકટો અનુભવવા પડ્યા અને જેના પરિણામે મારો એ સહચારી મિત્ર વીરગતિને પ્રાપ્ત થયો, તે કથા હું આરબમાં જ કહી દેવા ઇચ્છું છું.” એમ કહીને સંદેશવાહકે એક દીર્ઘ નિશ્વાસ મૂક્યો અને થોડી વા-

વિશ્રાન્તિ લઇને પુનઃ કહેવા માંડ્યું કે: “માર્ગમાં બાદશાહના સિપા-
હીઓએ અમોને ગુરુના સિખ સમજીને આગળ વધતા અટકાવ્યા,
સારે અમારે તેમની જોડે હાથોહાથની લડાઈ કરવી પડી હતી.
તેમાં મારો તે મરાઠા મિત્ર તથા ગુરુજનો અનન્ય ભક્ત, હું આરંભમાં
કહી ચૂક્યો છું તેમ, લડતાં લડતાં વીરગતિને પ્રાપ્ત થયો હતો તેની
સહાયતા તથા તેના અમિસરકારમાટે હું લાં ચોભી ન શક્યો એ
પ્રસંગનું સ્મરણ થતાં મારા પોતાના માટે અને તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય
છે. પરંતુ હું લાં લડવામાટે ન રોકાયો અને કાપુરજની પેઠે જીવ લઇને
નાસી આવ્યો. એનું કારણ એ જ હતું કે, જો હું ત્યાં રોકાયો હોત, તો
મારે ગુરુજનો જે સદેશ આપને પહોંચાડવાનો હતો તે મારી પાસે જ
રહી જાત અથવા અસાચારી યવનોના હાથમાં ચાલ્યો જાત.”

“તારા મનમાં રહેલો સદેશ યવનોના હાથમાં શી રીતે ચાલ્યો
જાત એ સમજી શકાતું નથી શું ગુરુવરે પોતાના શુભ હૃદયથી
લખેલો કોઈ રુક્ષો તને આપ્યો છે ?” બન્દાએ પ્રશ્ન્યુ.

“એ વૃત્તાંત હું કહેવાનો જ હતો. નાંદિડથી રવાના થતી વેળાએ
જ મેં ગુરુનો સદેશ એક પત્રમાં લખી રાખ્યો હતો અને તેનું કારણ
એ હતું કે કદાચિત માર્ગમાં કોઈ અચિત્ત સકટ આવી પડે અને
આગળ ન વધી શકાય, તો અન્ય કોઈ પણ વ્યક્તિ દ્વારા તે પત્ર
આપને પહોંચાડી શકાય. તે પત્ર હું આપની આગળ રજૂ કરું છું.
મારા પર આવી પડેલા ધર્મસકટના પોએ મારા સહચર મરાઠા
મિત્રની હત્યાનો બદલો ન લઈ શકવાના કારણથી થયેલા ક્ષોભના
પરિણામે હું મારું કલકિત મુખ”

આટલું કહીને સદેશવાહકે પોતાના માથાપરના સાકામાં ખોસી
રાખેલો એક કાગળ બન્દા બહાદુરના હાથમાં આપ્યો અને ત્યારપછી
તરત જ પોતાના કૃપાણુવડે તેણે પોતાના જીવનદીપનું નિર્વાણ કરી
નાખ્યું; અર્થાત્ તેણે આત્મહત્યા કરી લીધી ! સમસ્ત સમામાં
હાહાકાર થઈ રહ્યો. એ કાર્ય તેણે એટલી તો સીધતાથી કર્યું હતું
કે તેના હાથમાંનું શસ્ત્ર ઝૂંટી લેવા જોડેલો અવકાશ જ રહ્યો

નહિ તરુણ સદેશવાહકના રુધિરનો ઉચ્છ્વ પ્રગટ સલાભવનમાં વહન કરવા લાગે. અને જૂમિ રક્તરજિતા ચર્મગર્ધ પરતુ તેથી લેશ-માત્ર પણ વિચલિત ન થતાં વીર વૈરાગીએ પનિકાના વાચનનું કાર્ય ચાલુ જ રાખ્યું, અને પ્રથમ પોતાના મનમાં વાંચી લીધા પછી તેણે સર્વ સિખ્ખોને તે નીચે પ્રમાણે વાંચી સભળાવી -

“માતૃભૂમિના ઉદ્ધારક વીર વૈરાગીની પવિત્ર મેવામાં શુરુશરણુ-પૂર્વક કુલાંગી દૂતના સાષ્ટાંગ દડવત્ પ્રણામ. હું જે સદેશ લઇને આપ સમક્ષ આવી છતાં તે એવો અને એટલો તો ભયાનક છે કે તેનું ઉચ્ચારણ હું મારા મુખથી કરી શકુ તેમ ન હોવાથી તથા આપને જણાવેલા અન્ય આવશ્યક કારણથી નહિથી રવાના થતી વેળાએ જ મેં આ પત્ર લખીને મારી સાથે લઈ લીધું હતું નહિ-મ્માંથી આપના પ્રસ્થાન પછી થોડા જ દિવસમાં એક બપોર શોક-કારિણી ધટના ધરી હતી અને તે એ હતી કે પૂજ્ય શુરુવર્ણ ગોવિન્દસિંહજીએ જે બે પઠાણ યુવકોને પોતાના વિશ્વાસપાત્ર સેવકો તરીકે પોતાની પાસે રાખ્યા હતા અને જેમની શુરુભક્તિ કિંવા સ્વામિ-ભક્તિમાં શુરુવર્ણનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો, તેમણે પોતાની પિશાચિકા માતાની ઉત્કેરણીથી એક દિવસ મધ્યરાત્રિના સમયમાં શુરુજીની નિદ્રિતાવસ્થામાં જ ગ્રસ્ત રીતે હત્યા કરીને પોતાની પૈશાચિકતાનો વિશ્વને પરિચય કરાવ્યો છે * ત્યારે ઉદારાત્મા શુરુજીએ પોતાના બંને ધાતકો-અતાઉલ્લાખા તથા શુનખા-ને તેમના ધોર અપરાધની ક્ષમા આપીને છોડી દીધા છે. વિશ્વાસધાતની આ બપોર ધટનાવી શુરુજીને જે કડવો અનુભવ થયો, તેના નિષ્કર્ષરૂપે તેઓશ્રીએ સર્વ સિખ્ખોને ઉપદેશ આપ્યો છે કે ‘મારા સિખ્ખોને મારો એ સદાને માટે ઉપદેશ છે કે કોઈ પણ સિખ્ખે અથવા કોઈ પણ હિન્દુએ કોઈ પણ કારણવશાત્ કોઈ પણ મુસલમાનને પોતાના ધરમાં નોકર

* આ રાક્ષસી ધટનાના સવિસ્તર વર્ણનમાટે પ્રસ્તુત અન્યમાળાના પ્રથમ પુસ્તક “શુરુ ગોવિન્દસિંહ અથવા ધુરધર ધર્મસમ્રાટ” નું ‘જીવન-દીપનિર્વાણ’ નામક ૧૮ મુ પ્રકરણ જુઓ.

તરીકે રાખવો નહિ અને મુસલમાન ગમે તેવો મિત્ર હોય તોય તેનામાં વિશ્વાસ રાખવાની મૂર્ખાના દર્શાવવા નહિ, કારણ કે, તે મુસલમાન અનુચર અથવા મિત્ર કઈ વેળાએ ધર્માધારથી તમારો જીવ લેવાને તૈયાર થઈ જશે એની તમારાથી કે કોઈથી પણ કશ્વના કરી શકાય તેમ નથી. જે કાઈ હિન્દુ મારી આ આગાની ઉપેક્ષા કરશે, તેને મારી આ આગાના અનાદરનું વિપરીત ફળ અવશ્ય આપવું પડશે' આ ઉપદેશ શરણે પોતાની સંપૂર્ણ શુદ્ધિમાં આપ્યો હતો અને એ જ વેળાએ તેઓથીએ મને તથા મારી સાથેના એક વીર મરાઠાને પોતાની ગુપ્ત હતીના સમાચાર આપને પહોંચાડવામાટે રવાના કર્યા હતા. પૂજ્ય ગુરુવર્યનો આશીર્વાદ હતો અને મારી અતઃકરણની અભિવાધા છે કે માતૃભૂમિના ઉદ્ધારના આપના સર્વ પ્રયાસોમાં આપ વિજયશાળી થાઓ. એ જ સિ જેનું કનકિત નામ પ્રકટ કરવા જેવું નથી તે એક ગરીબ ખાવસા કિવા દુર્ભાગી હત "

પત્ર વાંચી લીધા પછી બન્દા બહાદુરે થોડીક વાર વિશ્રાન્તિ લીધી. પત્રમાંની વિગત જેમ જેમ વચાતી જતી હતી તેમ તેમ સિખ્ખોના રામોદામમાં રાય, પ્રતિદિસા તથા સમરવિષ્ણના ભાવે ઉદ્દીપ્ત થતા જતા હતા. એ વિષયની પ્રતીતિ શરૂ શરૂ તેમનાં મુખમંડળમાં થતાં છાયાપરિવર્તનોદ્વારા કરી શકાતી હતી બન્દાએ સિખ્ખોના એ ભાવપરિવર્તનનું સૂક્ષ્મ અવલોકન કરીને કહ્યું કે "વીર સિખ્ખો! હમણાં જ ગતપ્રાણ થયેલા ધર્મવીર સદેશવાહકના સંદેશને તથા પત્રને સંભળ્યા પછી તમે શા નિશ્ચય પર આવ્યા છો એ મને કહેશો ?"

'આપનો નિશ્ચય એ જ અમારો નિશ્ચય છે. હવે તો સિખ્ખોનાજ નહિ, કિન્તુ સમસ્ત હિન્દુમનિના એકમાત્ર ગુરુ, મેનાપતિ, નેતા કિવા ઉદ્ધારક જે ઠહીએ તે આપ જ છો. આજથી સર્વ ખાલસા આપના આગાધારક સેવક કિવા અનુયાયી છે. તો હવે તૃપ્તા કરી અમારી શ્રપ્દોદ્ધાર વધારે કમોટી ન કરતા સમરસેવક પૂર્વકર્તવ્ય-

ક્ષેત્રમાં અમારા કર્તવ્યોદ્ધારા અમારી કમોટી કરે. એજ સર્વ સિખ્ખોની આપને વિનનિ છે.” વિનોદસિંહે ગંભીરતાથી કહ્યું.

“વિનોદસિંહના કથનને અમારુ અનુમોદન છે.” સર્વ સિખ્ખોએ એકવાક્યતાથી ગર્જના કરી.

“જે એમ જ હોય તો પોતપોતાના આસન પરથી ઊડીને સર્વ સિખ્ખો પ્રતિજ્ઞા કરે કે- ‘જ્યાં સુધી પૂજ્ય ગુરુ તેગબહાદુરના શિર-ચઢેદ, પૂજ્ય ગુરુગોવિન્દસિંહના હુતાત્મા પુત્રોની તથા ગુરુ ગોવિન્દ સિંહનીજ પોતાની નિર્ધૃષ્ટ તથા પૈશાચિક હત્યાઓ અને સહસ્રાવધિ હિન્દુઓના જીવનખસિદાન તથા હિન્દુ ધર્મનાઓના શીતસહારનો બ્યાજ સહિત બહુયો ન લેવાય, જ્યાં સુધી અસાચારી મુગયોના દુશાસનનો ઉચ્છેદ ન કરી શકાય; અને જ્યાં સુધી હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિને સુરક્ષિત સ્થિતિમાં ન મૂકી શકાય; ત્યાં સુધી વૈભવ વિશ્વાસ કિંવા જીવનના ઉદનાસનો અમે સ્વપ્નમાં પણ રિચાર કરીશું નહિ આ મહાનુ કાર્યની સફળતાના પ્રયત્નમાં જીવનનું ખસિદાન આપવાનો પ્રસંગ આવશે, તો તેમાં પણ પાછી પાની કરીશું નહિ.”

બન્દા બહાદુરે ગંભીર વાણીથી ઉપયુક્ત વાક્યો ઉચ્ચાર્યા અને છેલ્લું વાક્ય ઉચ્ચારતાં ઉચ્ચારતાં તે પોતાના આસનપરથી ઊડીને ઊભો થઈ ગયો. બન્દાને આસન પરથી ઊઠતો જોઈને સહામાંના સર્વ સિખ્ખો પણ પોતપોતાની બેઠક પરથી ઊડીને ઊભા થયા અને તેમણે એકસરથી ઉપયુક્ત પ્રતિજ્ઞાનો ગંભીરતાથી ઉચ્ચાર કર્યો. અર્થાત્ વૈરાગીનીઓ, સ્ત્રી તથા વીરવાણીને શ્રવણ કરીને અને તેની આજ્ઞાને અનુસરીને સર્વ ખાલસા વીરોએ વીરપ્રતિજ્ઞા કરી લીધી. પ્રતિજ્ઞાનું કાર્ય થઈ રહ્યા પછી કેટલીક વાર સુધી સભામાં ‘વાહ ગુરુકી ફતહ’ તથા ‘વાહ ગુરુકા ખાલસા’નો પ્રયત્ન જયજ્વરને થતો રહ્યો.

થોડી વાર પછી બન્દાએ વીર સત્યપાલ, વિનોદસિંહ, પ્રભુ-સિંહ, વિક્રમસિંહ તથા અન્ય કેટલાક સિખ્ખોને સભાસ્થાનમાં મરી ગયેલા સદેશવાહકના અગ્નિસસ્કારાદિની વ્યવસ્થા કરવાની તથા ખીજે દિવસે પોતાના નિવાસસ્થાનમાં આવવાની આજ્ઞાઓ સભ

જાવી દીધી નિર્ધારિત કાર્યની સમાપ્તિ થયેલી હોવાથી તથા સમય
પણ પહોં વીતે નો હોવાથી બ-દાએ સમાપ્તિ વિચાર્જન કરવાની આત્મા
આપી દીધી

—■■■■—

પ્રકરણ ૨ ભું

મહાકાર્યનું મમતાચરણ

■■■■■

“Who pants and struggles to be free,
Who strives for others’ liberty
Who, failing, still works patiently,
He truly prays
In musing strength must come to dare,
Petitions are but empty air,
Brave actions the only prayer,
Thus learn to pray’

Mrs Annie Besant

ખીજ દિવસનો ઉપ કાલ થતાં જ બહા બહાદુર શય્યામાંથી
ઊઠ્યો અને દત્તધાવન, શૌચ તથા શીતોદકસ્નાનાદિકથી નિવૃત્ત
થઈ અકાલ પુરુષના ધ્યાનમાં નિમગ્ન થઈ ગયો. નિયત સમય પર્યન્ત
ધ્યાન કર્યા પછી તેણે પોતાના પ્રાર્થનામંદિરના નામથી ઓળ
ખાતા આગારમાં પધરાવેલા મથ સાદબાનું પૂજનઅર્ચન કર્યું અને
ભાર પછી તેનું અભ્યયન કિંવા અવલોકન કરવા માંડ્યું. એ વેળાએ
ઉપાસનામંદિરમાં સુગંધયુક્ત ધૂપ તથા ફૂલના દીપકો પ્રકટાવેલા
હોવાથી અને મથ સાદબા આગળ સુગંધિત પુષ્પોનો ઢગલો કરેલો
હોવાથી સમસ્ત ઉપાસનામંદિર સુગંધમય થઈ રહ્યું હતું એ સમ-
યનું વાતાવરણ એવું તો દિવ્ય અને પવિત્ર થયેલું હતું કે તેમાં
પ્રવેશ કરનાર મનુષ્યના મનમાં ગમે તેવા અપવિત્ર વિચારો હોય,
તો પણ એક વાર નો અવશ્ય પવિત્ર થઈ જતા હતા. અકાલ
પુરુષના ધ્યાન તથા મથ સાદબાના અવલોકનમાં બ-દા એવો તો

નિમગ્ન થયેલો હતો કે દિવસ કેટલો ચઢ્યો હતો અને કેટલો નહિ તેનું પણ તેને લાન રહ્યું ન હોતું

અથપાઠથી મુક્ત થયા પછી જનના જહાદુર પ્રાર્થનામંદિરમાં જ આમતેમ આંદા મારવા લાગ્યો. એ વેળાએ તેણે કંઈ ધારણ કરેલો હોઈને તેના પર ઉજ્જવલ શ્વેતરંગી ધોતિયું પહેર્યું હતું તથા પોતાના પ્રયત્ન શરીરને ગુલાબી રંગની કીમતી શાલવડે આગ્રહાદિત કર્યું હતું તેના પગમાં ચામડીઓ અને હાથમાં માળા હતી. ફરતો ફરતો પણ તે 'ૐ સત્ય શ્રી અકાલ' 'ૐ સત્ય શ્રી અકાલ' એ શબ્દોનો અખડ જાપ કરી રહ્યો હતો એટલામાં અકરમાત્ પ્રાર્થનામંદિરના બાહ્યભાગમાંથી કાંઈના સાંકેતિક સંભાષણનો ધ્વનિ તેના શ્રવણમાં આવીને અથડાયો તેણે દ્વાર આગળ જઈને જોયું તો ગદ્ય કાલની સભામાં જેમને મળવા આવવાનું કહ્યું હતું, તે સત્યપાલ તથા વિનોદ-સિંહ આદિક સિખો ત્યાં બેઠેલા તેના જોવામાં આવ્યા.

“તમે ક્યારના અહીં આવીને બેસી રહ્યા છો ? દ્વારપાલ, તું એમના આવવાની મને સૂચના કેમ ન આપી ?” જનનાએ પૂછ્યું

“અમેને આવ્યાને વધારે સમય નથી થયો. દ્વારપાલ તો બિચારો આપને સૂચના આપવામાટે આવતો હતો, પરંતુ આપ અકાલ પુરુષના ધ્યાનમાં નિમગ્ન હોવાથી અમેએ તેને તેમ કરતો અટકાવ્યો હતો, કારણ કે, મનુષ્યના બીજા ગમે તે કાર્યમાં અવરોધ નાખવો, પરંતુ તેના મુખપ્રાર્થના કિંવા ઇષ્ટોપાસનાના કાર્યમાં અવરોધ નાખવો નહિ, એવો શિષ્ટજનોનો ઉપદેશ છે” સત્યપાલે વિનયપૂર્વક કહ્યું

“તમારો ખુલાસો જો કે સર્વથા સત્ય છે છતાં મારે જણાવવું જોઈએ કે આપણી મુખપ્રાર્થના ધરના ખૂણામાં સુખાસન પર બેસીને અકાલ પુરુષના નામની માળા ફેરવવામાં કિંવા અથ સાદબના અધ્યયનમાં જ સમાપ્ત થવી ન જોઈએ આપણી પ્રાર્થના એટલી કામળ ન હોવી જોઈએ કે કાંઈના આગમનથી તેમાં ભંગ પડી જાય વારુ, હવે તમે પ્રાર્થનામંદિરમાં આવો એટલે આપણે નીરંત્ર

એસીને વાર્તાલાપ કરીએ.” બન્દા બહાદુરે પ્રભુપ્રાથનાના સખમમાં પોતાના વિચારો દર્શાવીને જલ્દારના ભાગમાં બેઠેલા સિખખોને પ્રાર્થના મંદિરમાં આવવાનું કહ્યું.

અદર ગયા પછી ત્યાં પાંચરી રાખેલી માદીપર એક જાળ તકિયાને અદેશીને બન્દા બહાદુર બેઠો એટલે તેમની સામે સત્પગાલ આદિક સિખખોએ પોતાની બેઠક લીધી. થોડી વારમાં બન્દા બહાદુરના સેવકે આવીને દૂધના વાટકાઓથી ભરેલો ચાળતેમની આગળ મૂક્યો. તેને અકાલ પુરુષના તથા ગુરુના પ્રસાદ તુલ્ય ગણીને બન્દા બહાદુર સહિત સર્વ સિખખો પી ગયા. સેવકે આવીને ખાલી થયેલા વાટકા તથા ચાળ લઈ ગયો અને એક બીજી ઘાળીમાં એલચી તથા મોપારી આદિક મુખવાસની વસ્તુઓ લઈ આવ્યો.

“ગુરુવર્યની અમોને શી જાણ છે?” વિક્રમસિંહે એલચી આદિકને ન્યાય આપ્યા પછી બન્દા બહાદુરના મુખમંડળપ્રતિ દષ્ટિ પાત કરીને પૂછ્યું.

“ગઈઠાણની સભામાં આપણે જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેની પૂર્તિ-મારે શા શા મેલતો કરવા જોઈએ અને આપણા કાર્યોને જારભ કેવી રીતે કરવો જોઈએ તેના સખમમાં તમારી સાથે પરામર્શ કરવા માટે મેં તમોને બોલાવ્યા છે” બન્દા બહાદુરે સિખખોને મળવા બોલાવવાનો હેતુ કહી સંભળાવ્યો.

“ગુરુવર્યનું કથન સર્વથા સત્ય છે જેની આપણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે મદકાર્યનું મગસાયરણ જેમ જને તેમ સત્વર જ કરવું જોઈએ.” સત્પગાલે અનુમતિ દર્શાવી.

“અકાલ પુરુષના કૃપાકટાક્ષથી તથા પૂજ્ય ગુરુ ગોવિન્દ સિંહજીના આવીર્વાદથી આપણા મદકાર્યનું મગસાયરણ તે જ ન્યારે હું પગલ બણી આવી રહ્યો હતો ત્યારે માર્ગમાં જ મેં કરી દીધું છે હવે તો કાર્યસિદ્ધિ સત્વર થાય તેવા પ્રકારની વૃદ્ધરચનાનો જ આપણે વિચાર કરવાનો છે” બન્દા બહાદુરે કહ્યું.

“આપણા મહત્કાર્યનું મંગલાચરણ માર્ગમાં જ આપે કરી દીધું છે એ રહસ્યને સત્પાલ આદિક સમજ્યા હોય તો બલે; બાકી હું તો કાંઈ પણ સમજ્યો નથી.” પ્રશ્નસિંહે કહ્યું.

“એ વાર્તા મારા પોતાના તથા મારા કોપાખ્યક્ષ કૃપારામ વિના ત્રીજા કોઈના જાણવામાં નથી; અને મેં એક વિશિષ્ટ હેતુથી જ અત્યાર સુધી તમોને એ વાત જણાવી નથી.” એમ કહીને બન્દા બહાદુરે થોડીક વાર મૌન ધારણ કરી પુનઃ કહેવા માંડ્યું કે: “તમારામાંના જે સિખખો નદિડથી પંજાબ આવતી વેળાએ પૂજ્ય ગુરુવર્ય (ગોવિન્દસિંહ)ની આજ્ઞાથી મારી સાથે આવ્યા છે, તેઓ જાણતા હશે કે આપણે માર્ગમાં બે રાત્રિનો મુકામ બરતપુરમાં કર્યો હતો; અને ત્યાંના પંજાબી વ્યાપારીઓએ ગુરુના સિખખોનો અત્યંત પ્રેમભાવથી આદરસત્કાર કર્યો હતો. પરંતુ તેમનો આંતરિક હેતુ કેવળ ખાન-પાનાદિકથી જ અમારો સત્કાર કરવાનો ન હોતો; કિંતુ તેમના હૃદયમાં પોતાની જન્મભૂમિ કિંવા માતૃભૂમિનો જે પ્રેમ નિવાસ કરી રહ્યો હતો, તેનો તેઓ કર્તવ્યના રૂપમાં પરિચય કરાવવા ઇચ્છતા હતા. તેમણે મને અત્યંત આગ્રહ કરીને દશ હજાર રૂપિયાની મોટી રકમ માતૃભૂમિના ઉદ્ધારાર્થે મારી ઇચ્છાનુસાર ખર્ચી નાખવામાટે સોંપી હતી. એ રકમને સ્વીકારવાથી પ્રથમ નો મેં ચોખ્ખી ના પાડી હતી, પરંતુ તેમના અત્યંત આગ્રહના કારણથી અને ખાસ કરીને તો એ દીર્ઘ પ્રવાસના પ્રસંગે ઉપરિચિત થયેલી એક અકલ્પ્ય તથા વિકટ પરિસ્થિતિના કારણથી, છેવટે મેં તેનો ઉપકાર સાથે સ્વીકાર કર્યો હતો. એ રકમ હજી મારી પાસે જેમની તેમ જ પડેલી છે.”

“આપે હમણાં જ કહ્યું કે ‘ખાસ કરીને તો એ દીર્ઘ પ્રવાસના પ્રસંગે ઉપરિચિત થયેલી એક અકલ્પ્ય તથા વિકટ પરિસ્થિતિના કારણથી છેવટે મેં તેનો ઉપકાર સાથે સ્વીકાર કર્યો હતો.’ તો એ અકલ્પ્ય તથા વિકટ પરિસ્થિતિનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું હતું તે અમે જાણવા ઇચ્છીએ. જે હરકત ન હોય તો એ રહસ્યકથાનો સ્ફોટ કરવાની કૃપા કરશો.” સત્પાલે વિનીત ભાવથી પોતાની જિજ્ઞાસા દર્શાવી.

“જ્યારે હું તમોને મારા પરામર્શદાતા મત્રી કિંવા મિત્રો તુલ્ય સમજી છું અને અત્યેક રહસ્યકથાના યાતા બનાવના ઇચ્છુ છું, ત્યારે તમોને એ વાત ન કહું એમ બને જ નહિ.” એમ કહીને બન્દા બહાદુરે ગંભીર બાવથી કહેવા માંડ્યું કે “ગુરુવર્ધ ગોવિન્દસિંહજીએ પોતાના ખાસ સેવકોમાંના જે પચીસ સિખ્ખોને મારી સાથે મોકલ્યા હતા અને સુખદુ ખના સમયમાં જેમને મારી સહાયતા કરવાની આજ્ઞા કરી હતી, તેમનામાંના કેટલાક સિખ્ખોએ માર્ગમાં જ મારી પાસે પૈસાની માગણી કરી દેનયોગે એ વેળાએ મારી પાસે જોઇતા પ્રમાણમાં પૈસા ન હોતા નહોત્યા જે રકમ લઇને હું નીકળ્યો હતો તે રસ્તામાં અર્ધાઈ ગઈ હતી એ તો તમો સારી પેઠે જાણી ચૂક્યા હશે. કે ખાવા પીવાના સબધમાં હું લેણમાન પણ કૃપણતા કરતો નથી તેમ જ મારામાં અને અન્ય સિખ્ખોમાં ખાનપાનના કે જીવનનિર્વાહના કાર્ષિ પણ સાધનમાં હું બેઠેલાવ પણ રાખતો નથી ખરી વાત તો એ છે કે જે વાત શુભના સમદાયના બધારણમાં જ નથી તે મારામાં ક્યાંથી આવવાની હતી? કેટલીક તપાસના પરિણામે હું જાણી શક્યો હતો કે જે લોકોએ મારી પાસે પૈસાની માગણી કરી હતી તેમને હેતુ માર્ગમાં અર્થ કરવાનો ન હોતો, કિન્તુ તેમનામાંના કેટલાકનાં ધર રસ્તામાં આવતાં હતાં તેથી તેઓ પોતા પોતાનાં સ્ત્રીપુત્રોને એ રકમો પહોંચાડવા ઇચ્છતા હતા. તેમના એ હેતુને પણ હું વખોડવા ઇચ્છતો નથી પરંતુ જ્યારે તેઓ જાણતા હતા કે મારી પાસેના પૈસા અલાસ થઈ ગયા હતા, ત્યારે મને વધારે ધર્મમાં નાખવાનું કાર્ય શુભના સિખ્ખોને સોંભા આપનારું ન હોતું.”

“ગુરુવર્ધનું કથન અત્યારે અક્ષર સાચું છે. અત્યેક ધર્મમાં, અને સિખ્ખસમદાયમાં તો ખાસ કરીને, લાઘ્યને એક છુરી બધા માનવામાં આવી છે. સદાસર્વદા શ્રેણીને શય્યામાં લઈને ચનારા અખડસમરનિલાસી સિખ્ખો એ લાઘ્યમાં લપટાયા હોત, તો અત્યાર સુધી તેમના હાથે જે કાર્ષિ કાર્ય થયું છે તે કદાપિ યાદ નહિ.” મનુસિંહે પ્રામાણિક ઉદ્ગારો કાઢ્યા.

“અવિનય ચતો હોય તો ક્ષમા કરશો, પરંતુ હું કહીશ કે એવા લાલચી કિંવા લોભી લાલાઓ ગુરુના સિખ્ખ કહેવડાવવાને કદાપિ યોગ્ય નથી” સત્યપાલે ઉમતાથી કહ્યું.

“એવા રોકડચટ્ટાને ખાલસા સૈન્યમાંથી રોકડો જવાબ દઈ ખર્તફ કરી દેવા જોઈએ.” વિક્રમસિંહે આવેશમાં આવીને પોતાનો રૂપરૂ અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

“આ ઠેકાણે તમારી કેટલીક ભૂલ થાય છે માનવસ્વભાવ એક એવી કઠિન સમસ્યા છે કે તેનો અભ્યાસ સહજમાં કરી શકાતો નથી. ગુરુના સિખ્ખ યથા એટલે મનમાંથી લાલચ જવી જ જોઈએ એવો કાંઈ કુદરતનો નિયમ નથી કુદરતે જે વસ્તુ તેમનામાં જન્મથી જ મૂકી હોય, તેનો ત્યાગ તેઓ શી રીતે કરી શકે ? એવા લાલચીઓને જો આપણા સમૂહમાંથી દૂર કરી દઈએ તો પછી નિર્લોભીઓની સખ્યા કેટલીક રહેશે ? અને એ થોડી સખ્યાથી આપણે અસંખ્ય શત્રુઓની સામે શી રીતે યર્ષ શકીશું ? આપણામાંના ધણાઓને પોતાની વીરતાનું અભિમાન હશે, અને તે હિં જ, પરંતુ કાંઈ એક હાથે તાળી પાડી શકાશે ? દુકામાં એટલું જ કે એવા લાલચીઓને પણ આપણે નભાવી લેવા પડશે; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ એવા બે ચાર કે પાંચ પંદર સિખ્ખોને હીન આદર્શની ઉપાસના કરતા જોઈને આપણા સમસ્ત સૈન્યને માટે એવો દલકા અભિપ્રાય બાધી લેવાની જોતાવળ કિંવા બુધ કદાપિ કરશો નહિ, એવો મારો તમોને ખાસ ઉપદેશ છે.” બન્દા બહાદુરે માનવસ્વભાવનું રહસ્ય સમજાવવા સાથે બલિષ્ઠમાં કલ્પાણુકારક ચનારો સદુપદેશ આપ્યો.

“ગુરુવર્યનો ઉપદેશ મર્યાદ્ય છે. આ સળધમાં મારી એક શકા છે તે પણ જણાવી દેવી યોગ્ય સમગ્રુ છે.” સત્યપાલે કહ્યું.

“ધણી જ ખુશીથી, તમારે જે કહેવું હોય, તે કહો.” બન્દા બહાદુરે કહ્યું.

“જો એવા ધનલોભી સિખ્ખોને આપણે આપણા સૈન્યમાં ગણીશું, તો તેમના સંસર્ગથી બીજા નિર્લોભી સિખ્ખો પણ લાલચના

ગુલામ બની જશે એ વેળાએ આપણી મોટામા મોની મુઠવણ એ ઘસે કે તેમને સતુષ્ટ રાખવામાટે વારવાર આપવાના પૈસા ”

સત્યપાલને એટલેથી જ આગળ જોતો એટકાવીને બન્દા બહાદુરે કહેવા માંડ્યું કે “જસ, તમારે વધારે બોલવાની જરૂર નથી તમે શું કહેવા ઇચ્છો છો તે હું બરાબર સમજીશ છું, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તમારી ચકાનું નિવારણ એ ક્યારનું જ મારા મનમાં કરી રાખ્યું છે ભરતપુરના પંખળી વ્યાપારીઓ પાસેથી મને જે રકમ મળેલી છે તે બધી રકમ, હું, જે સિખ્ખો લેનાને તૈયાર હોય તેમને બધાને ફાળે પડતી વહેંચી આપવા તૈયાર છું. બીજી તમોએ એમ કહ્યું કે ‘જો એવા ધનલોભી સિખ્ખોને આપણે આપણા ફેન્સમાં રાખીશું તો તેમના સસર્ગથી બીજા નિર્લોભી સિખ્ખો પણ સાલચના ગુલામ બની જશે’ તો એના પ્રધાસામાં હું તમોને પોતાને એમ પૂછવા માગુ છું કે તમો પોતે સાલચના ગુલામ થવાને તૈયાર છો કે કેમ ? મારા આ પ્રશ્ન વાસ્તવિક અને રષ્ટ્ર ઉત્તર આપો એટલે તમોને બીજી જે કંઈ કહેવાનું છે તે આસથી કરી લાવ ”

“આત્મસાધના એ એક પ્રકારનો દોષ છે અને તે દોષ અત્યારે કદાચિત્ મારા હસ્તથી ચતો હોય, તો તેની પણ પરવા ન કરતાં હું કહેવા ઇચ્છુ છું કે પાંચ પચીસ કે સો બમો તો શું પરતુ કદાચિત્ સાખો રૂપિયા મળતા હોય તો પણ હું તેમને દોકરે મારવા તૈયાર છું, પરતુ મારું નામ સાલચી સિખ્ખોની શ્રેણીમાં લખાવવા તૈયાર નથી ” સત્યપાલે પોતાના ઉચ્ચ ચરિત્રનો પરિચય કરાવેો

‘અને વીર વિક્રમસિંહ તથા પ્રભુસિંહ ! તમો નરેનો શો અભિપ્રાય છે ?’ બ ॥ બહાદુરે વિક્રમસિંહ તથા પ્રભુસિંહને સંબોધીને એ જ પ્રશ્ન પૂછ્યો

“મહારાજ સત્યપાલનો જે આભિપ્રાય છે તે જ અભિપ્રાય અમે બંને નો પણ છે ” વિક્રમસિંહ તથા પ્રભુસિંહ એકસમવાવચ્છે બોલી બોલ્યા

“જસ મારે એ જ જવાબ જોઈતો હતો જે વીરનરો ઉચ્ચ પ્રકારનું જીવન વીતાવતા હોય, તેઓ બીજાઓને અધમ જીવન વીતા

ડાઝા જોઈ પોતાના જીવનને કદાપિ કલંકિત કરશે નહિ; તાત્પર્ય કે, સોનું, સોનું મટીને, કદાપિ પીતળ થશે નહિ. જેઓ બાસ્થાવસ્થાથી લોભના ઉપાસક હશે તેઓ લોભની જ ઉપાસના કરશે; અને જેઓ બાસ્થાવસ્થાથી જ લોભને ધિક્કારતા હશે તેઓ જીવનપર્યંત લોભને ધિક્કારતા રહેશે. હું ધારું છું કે હવે તમારા મનનું સમાધાન થઈ હશે.” બન્દા બહાદુરે વિવેચન કર્યું.

“બીજી તો સર્વ શંકાઓનું નિવારણ થયું; પરંતુ એક શંકા હજી રહી ગઈ છે અને તે એ છે કે, એવા લાલચીઓને આપવાના પૈસા આપણે વારંવાર ક્યાંથી લાવીશું?” સત્પાલે કહ્યું.

“તમારી આ શંકા ચર્ચા છે. પરંતુ એની ચિન્તા આપણે શામાટે કરવી જોઈએ? સમસ્ત જમત્ની જેને ચિન્તા છે તે અકાલ પુરુષ જ આ ચિન્તાનું નિવારણ કરશે. ભરતપુરમાંથી આઠઠી માટી રકમ મળવાની કલ્પના પણ ક્યાં હતી? એવી જ રીતે પરમ કૃપાલુ અકાલ પુરુષ—”

બન્દા બહાદુર વાક્ય પૂરું કરવા જતો હતો એટલામાં દ્વારપાલે અંદર પ્રવેશ કર્યો અને તેને પ્રણામ કરીને કહ્યું કે: “બહાર કોઈ વ્યાપારી જેવા દેખાતા સિખ્ખ આગ્યા છે અને તેઓ આપ શ્રીમાનના દર્શનનો અભિલાષ ધરાવે છે.”

“તેમને કહે કે જો ખાસ અગત્યનું કાર્ય ન હોય, તો થોડી વાર બહારના ભાગમાં જ બેસે. જિતાવળનું અને આવરમક કાર્ય હોય તો નેમને અંદર આવવા દે.” બન્દા બહાદુરે ગંભીરતાથી કહ્યું.

દ્વારપાલ ફરીથી પ્રણામ કરીને બહાર ગયો અને થોડી જ વારમાં આગન્તુક વ્યક્તિને લઈને પાછો અંદર આગ્યો. બારણા સુધી તેને પહોંચાડીને દ્વારપાલ પોતાના સ્થાનપર જઈને બિભો રહ્યો.

“વાહ યુરુડી ફતહ! બન્દા બહાદુરનો વિજય યાઓ!” આગન્તુકે વિજયવાણી ઉચ્ચારી ગાદીની પાસે જ પાપરેલી એક ચટાઈપર પોતાની બેઠક લીધી.

“શા પ્રયોજનથી આવવું થયું છે, સબજન?” બન્દા બહાદુરે પૂછ્યું.

“એક શુભ સંવાદ પહોંચાડવામાટે મારે અહીં આવવું પડ્યું છે, શ્રીમાન!” આગન્ટુકે જવાબ દીધો.

“અભાગ્યારી મુગલોના શાસનકાલમા જ્યારે ગુરુના સિષ્યો પર નિત્ય નવીન સકોટો પડે છે, ત્યારે તમે વળી શુભ સંવાદ લાવ્યા છો! બલે, જે કાર્ષ્યાય છે તે અકાલ પુરુષની ઇચ્છાથી જ થાય છે એમ અમે તો દલતાથી માનીએ છીએ. જે સંવાદ લાવ્યા હો તે નિસ્સંકાય સંભળાવો અહીં બેઠેલી વ્યક્તિઓ ટાલ પરકાય વ્યક્તિઓ નથી કે જેથી તમારે સવાદ સંભળાવતાં સંકોચાવું પડે.” બન્દા બહાદુરે આશ્ચર્યમિશ્રિત ચંભીરતાથી આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

“હું એ સવાદ લાવ્યો છું કે સરહિન્દનો ચાલી ખુલ્લોનો ફિરકી તરફ જઈ રહ્યો છે. ખુલ્લોના સહિત તેના રક્ષકોએ ભૂના* પ્રામમાં પડાવ નાખ્યો છે. જે એ આખો ખુલ્લોના જગે ફરી લેવામાં આવે, તો તેના ચોમે આપણાથી આપણા દબરો માણસોના સૈન્યને આશ્રય આપી શકાય તેમ છે.” આગન્ટુકે વ્યક્તિએ જે સમાચાર આપવાના હતા તે આ પ્રમાણે આપી દીધા.

* ફિરકી તરફ જનારો સરકારી (સાદી) ખુલ્લોના બન્દા બહાદુર ક્યા પ્રામમાં લૂટ્યો હતો એ સંબંધમાં મતભેદ છે. સાથે પરમાનન્દ એમ એ. હવે “વીર વૈરાગી”માં એવો ઉલ્લેખ છે કે બન્દા બહાદુરે મિવાનીમાં ખુલ્લોના લૂટ્યો હતો. ૫ નવકુમારેશ્વર સર્મા દ્વારા ‘સિખખોલ્હા કત્યાન ઔર પરતન’ નામક ગ્રંથમાં આના સંબંધમાં ટાઈ પશ્ચ પ્રમરને ચોક્કસ ઉલ્લેખ એવામાં આવતો નથી તેમાં ફક્ત એટલું જ લખ્યું છે કે “સૌથી પહેલાં તેણે (બન્દા બહાદુરે) ફિરકી તરફ જતો એક ખુલ્લોના લૂટ્યો.” (પૃષ્ઠ ૧૪) અમે એ સ્વીકારેલું ભૂના પ્રામનુ પિધાન ડૉક્ટર ઝોહુવચન્દ એમ એ પી એચ ડી બેરિસ્ટર-એટ-લૉ દ્વારા “The Transformation of Sikhism” નામક અંગ્રેજી તથા “સિખખોલ્હા પરિવર્તન” નામક સ્વામી સોમેશ્વરનાન્દ પી એ દ્વારા એ જ ગ્રંથના હિન્દી અનુવાદમાં કરવામાં આવેલું છે તાત્પર્ય કે પટનાસ્થળ ગમે તે હો, પરંતુ બાહરાહી ખુલ્લોના લૂટવાની પટના સંબંધમાં સત્ય છે અને તેનો સર્વ ઇતિહાસગરોએ સ્વીકાર કર્યો છે.

“તમે આ સમાચારની વાસ્તવિકતાની ખાતરી કરીને આવ્યા છો કે માત્ર ઊડતી અથવા સાંભળીને જ અહીં દોડી આવ્યા છો?” બન્દા બહાદુરે જિજ્ઞાસા દર્શાવી.

“ગુરુવર્યની આગળ આધારરહિત સંવાદ લઈને આવું એટલો બધો હું મૂર્ખ નથી.” આગળથી તે સમાચારની વાસ્તવિકતાનો નિશ્ચય કરાવ્યો.

“જો એમ જ હોય તો આપણે આજે ને આજે જ સુના પ્રામ પર ચર્ચા કરવી જોઈએ અને રાત્રિના સમયમાં ન્યારે ખુશનાના રક્ષકો નીરંતરે ઊંધના હોય, સારે અચાનક તેમના પર હસ્તો કરી તેમને ચતુર્ભુજ કરી લઈને ચાલી ખાનના લૂટી લેવો જોઈએ. જે વિધવની ચિન્તા આપણે હમણાં જ કરી રહ્યા હતા, તે વસ્તુ આપણને ગુરુના આશીર્વાદથી કેવી આકસ્મિક રીતે પ્રાપ્ત થઈ છે તેનો વિચાર કરતાં ‘પરમ કૃપાળુ પરમાત્માને સમસ્ત જગતની ચિન્તા છે’ એ વિશ્વમાન્ય કહેવતની સત્યતામાં આપણો વિશ્વાસ બધાય છે.” બન્દા બહાદુરે ખુશનો લૂટવાની ઇચ્છા દર્શાવવા સાથે પરમેશ્વર ધીર બેઠાં મેળવી આપેલા અપૂર્વ અવસરમાં તેનો આભાર માન્યો.

થોડીક વાર પછી બન્દા બહાદુરે સર્વને સંબોધીને પુનઃ કહેવા માંડ્યું કે “તમે એમ વિચાર કરતા હશો કે ખાનના લૂટવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવાથી હું આટલો બધો પ્રસન્ન થામાં કે યાદી છુ; તો મારે મારી આ પ્રસંગતાનું કારણ તમોને જણાવવું જ જોઈએ. સ્વાતંત્ર્યની વિજયવૈજયંતીને સદાને માટે ઊડતી રાખવામાં એકલા હાથે કરવામાં આવતા પ્રયાસોની સફળતાનો ધણો ખરો પ્રારંભિક આધાર લૂટ પર જ હોય છે. લૂટના પ્રતાપે જ ધન તથા જનનો યથેચ્છ સંગ્રહ કરી શકાય છે. માત્ર લૂટનું દ્રવ્ય એકલા અમણી કિંવા સેનાનાયકે જ રાખવાની બૂલ કરવી નહિ અર્થાત્ લૂટમાં મળેલું દ્રવ્ય મેનાપતિએ પોતાના સેનાનીઓને વહેંચી આપવું જોઈએ.”

“હું પણ એ જ વિચારથી આ સમાચાર લઈને ગુરુવર્યની પાસે આવ્યો છું. મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે ગુરુવર્યના પંચમ તર્ક આવવાના સમયમાં કેટલાક સિખોએ પૈસાના સંબંધમાં ગુરુવર્યને

બહુ જ સતાવ્યા હતા તેથી એ મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે શાદી ખમ્મનો લૂંટી લેવાના અનાયાસ પ્રાપ્ત થયેલા અવતરને સાધી લેવામાં આવે, તો દ્રવ્યલોભી સિષ્યોનો અસતોષ દૂર થઈ જશે; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ એ વાત સાંભળીને જીજ્ઞાસુ અસુખ્ય સિષ્યોના યુગ્મના ઝડપી તલે આવીને અવરજીવ એકનિત થશે.” આમનુકૂળ વ્યક્તિએ વિવેકપૂર્ણ વાણીથી પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા.

“તમારા વિચારો મારા વિચારો સાથે થલે જમે મળતા આવે છે. દેશોદ્ધાર કિંવા દેશોત્થતિના પવિત્ર કાર્યમાં હટના સિદ્ધાંતને સ્વીકારવાનું બીજું કારણ એ છે કે એથી વિપક્ષીઓની શ્રદ્ધા હીણ થાય છે અને તેમના જ દ્રવ્યથી આપણે સંક્રિસપત્ત થઈએ છીએ. એ તો બહુ ઠીક; પરંતુ વચ્ચે દુર્ તમો સર્વને એક અમલની સૂચના આપવા ઈચ્છુ છું અને તે એ છે કે તમારામાંના કેાઈએ પણ મને શુરુ કિંવા શુરુરથ ઇત્યાદિ નામોથી બોલાવવો નહિ. હું એ મહાન્ વિશેષણને ધારણ કરવાની યોગ્યતા ધરાવતો હોઉં એવી મારી જાન્યતા નથી. એ વિશેષણને યોગ્ય બોલેાઈ હોય, તો તે શુરુ નાનક, શુરુ તેજબદ્ધાદુર તથા શુરુભોવિન્દસિંહ આદિક વિશ્વરંધ તથા ગ્રાન્દ સ્મરસ્પિય મહાપુરુષો જ છે. હું તો કેવળ શુરુનો બહેા કિંવા સિખ છું અને તેમાં જ દુરોતાનું મોરવ સમન્તું છું. વળી શુરુભોવિન્દસિંહની અંતિમ આગાનુસાર દ્વેષી સિષ્યોએ કેવળ ‘મંથ સાહબ’ને જ પોતાના શુરુ તરીકે માનવા એ જ વધારે કલ્યાણકારક છે. હું શુરુપદાઈથી નથી, મેવાકાક્ષી છું મેનાપનિ નથી; તેનિક કિંવા સિપાહી છું એટલામાટે દ્વેષી મારી તમેને એ જ પ્રાર્થના છે કે મને કેવળ શુરુના બન્દા તરીકે જ તમારે ઓળખવો.” બન્દાએ પોતાની મનોમન ઉચ્ચ લાવનાઓનો વાણીદ્વારા પરિચય કરાવ્યો અને પછી યોડીકવાર ખર્ચત મૌનનું અવલમ્બન કરી લીધું.

“મહાપુરુષોની આવી નમના તેમની ચદત્તાને જ દર્શાવનારી દોષ છે. અને, આપને અમારા એ સ્વાભાવિક સમોષનો કિંવા વિશેષણો પસંદ ન હોય, તો દ્વેષી જમો તેમનો ઉપયોગ નહિ કરીએ.” વિનોદસિંહે બન્દાની આગાને શિરોમાન્ય કરી લીધી.

“એમાટે હું મને પોતાને પરમભાગ્યશાલી માનું છું. જો તો બધું થશે જ; પરંતુ આપણે આપણા શુભેચ્છક સન્મિત્રનું શુભ નામ તો હજી સુધી એમને પૂછ્યું નથી એ કેટલું બધું અંધેર કહેવાય ! ખાસસા શુભેચ્છક ! તમારું શુભ નામ તથા ગામ તો અમેને જણાવો કે જોથી અમારે તમોને કયા નામથી જોલાવવા તેની સમજણ પડે.” બન્દા બહાદુરે આગન્તુક વ્યક્તિના પરિચયની ઇચ્છા દર્શાવી.

“કેટલાંક કારણોને લઇને અત્યારે હું મારે પરિચય આપ શ્રીમાનને કરાવી શકતો નથી તેમાટે હામા ઇચ્છું છું. હામ તો એક રહસ્ય પુરુષ તરીકે જ મને જોળખી રાખો. સમય આવતાં હું મારી મેળે મારા આ રહસ્યનો સ્ફોટ કરી દઇશ. જ્યારે જ્યારે શુભના સિખ્ખોને મારી તુચ્છ સહાયતાની આવશ્યકતા પડશે, ત્યારે ત્યારે હું મારી મેળે જ મારાથી બનશે તે કૃત્તર્પાખડી લઇને ઉપસ્થિત થઈ જઇશ. અત્યારે તો હું જવાની આગા ઇચ્છું છું.” એમ કહીને તથા બન્દા બહાદુરને પ્રશ્નિપાત કરીને તે રહસ્ય પુરુષ શીઘ્ર ગનિથી ત્યાંથી પ્રયાણ કરી ગયો.

તેના ગયા પછી બન્દાએ સત્યપાત્ર આદિક સિખ્ખોને સંબોધીને કહ્યું કે: “જોજનનો સમય થઈ ગયેલો હોવાથી હવે તો આપણે પણ જીડીશું. સાયંકાલે તમો સર્વ મને ફરીથી મળજો. તે વેળાએ આપણે કેટલીક આવશ્યક મંત્રણા કરીશું અને જૂના ગ્રામપર ચઢાઈ કરવાના સંબંધમાં અંતિમ નિર્ણયપર આવીશું આપણી સાથેન તેમ જ ખડગા ગ્રામના સર્વ તરુણ સિખ્ખોને આજે રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરમાં જ અહીંથી પ્રયાણ કરવાની સૂચના આપી દેશો.”

“જેવી શ્રીમાનની આગા.” સચપાત્રે કહ્યું અને થોડી વારમાં સર્વ સિખ્ખો પોતપોતાના સ્થાનકે જવામાટે જિજ્ઞાસુ.

તેમના ગયા પછી કેટલીક વાર સુધી બન્દા બહાદુર વિચાર-મગ્ન દશામાં બેસી રહ્યો અને સેવકે આવીને ‘જોજન તૈયાર છે’ એવી સૂચના આપી ત્યારે જ તેની વિચારનિદ્રાનો ભંગ થયો. વીર વૈરાગી એ વેળાએ શા વિચારો કરતો હતો વારુ ?

પ્રકરણ ૩ થું

ખજાનાની છૂટ

—■■■■—

“Money is welcome tho' it be in a dirty-clout, but
tis far more acceptable if it come in a clean handkerchief”

J. Howell ‘Familiar Letters’

“Money, th' only power

That all mankind fall down before,

Butler Hudibras Pt. III Can II, line 1327

સાચકાલે જન્દા સત્પાલ આદિક સિખખેની પ્રતીક્ષા કરતો હતો એટલામા તેઓ આવી પહોંચ્યા. જન્દાએ પોતે ગોઠવી રાખેલા વિચારો તેમને જણાવ્યા અને ત્યાર પછી કહ્યું કે “આપણે આજે ને આજે જ રાત્રિના સમયમા જૂનાપર ચઢાઈ કરવાની છે ત્યાં ગયા પછી ખજાનાની રક્ષા કરનાર બાદશાહના સિપાહીઓને કંપદ કરીને અને તેમ ન ચર્ચ શકે તો તેમને ધમસદનમાં મોકલાવીને શાહી ખજાનાને હસ્તગત કરી લેવાનો છે આપણા સૈનિકોને એ જણાવી દો કે ભરતપુરમાંથી ભેટ તરીકે મળેલી રકમ તથા શાહી ખજાનામાંથી મળનારી રકમ ભેગી કરીને બધાને વહેંચી આપવામા આવશે; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તે ધન પોતપોતાને ઘેર પહોંચાડવામાટે તેમને બખ્ખે દિવસની રજા પણ આપવામાં આવશે.”

“આપના આ વિચારો અતિશય ઉત્તમ છે ધનપ્રાપ્તિની આ વાત સાક્ષીને અલ્પ સમયમા જ આપણી પાસે મોટું સૈન્ય એકત્ર થઈ જશે વળી આપણા સૈન્યમાં હાખલ થનાર સિખખ અલ્પ પ્રયાસથી જ પૈસાદાર થઈ જશે વારુ, હવે અમોને ખીજી શી આતા છે ?” સત્પાલે જન્દાના વિચારોના બવિધ્યમા થનારા શુભ પરિણામને વર્ણવીને આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“તમોને દાલ તો અહીંથી કૂચ કરવાની આજ્ઞા વિના ખીજી કરી પણ આજ્ઞા આપવાની મારી ઇચ્છા નથી જે કાર્યના માર્ગમાં

હું પોતે અમલાએ ચાલવા તૈયાર છું, તેના સંબંધમાં અસારે જ બીજી શી આચારી આપવાની હોય? મારા વિચારો તમોને પસંદ પડ્યા છે; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તેમના શુભ પરિણામની તમોને ખાતરી થાય છે, એ જાણીને મને બહુ જ આનંદ થાય છે. એ તો તમો સારી પેઠે જાણો છે કે કુતાત્મા ગુરુપુત્રોનો બદલો લેવો એ મારા જીવનના આવશ્યક કાર્યોમાંનું એક પ્રથમ કાર્ય છે. એ કાર્ય મારે જેમ બને તેમ સત્વર કરીને ગુરુના દિવંગત આત્માને સંતોષ આપવાનો છે. એ કાર્યમાટે આપણે સરદિન્દપર ચઢાઈ કરવી પડશે અને એ કાર્યની સિદ્ધિમાટે તૈયારીઓ પણ તેવી જ કરવી પડશે. શત્રુઓને સંહારવાનું કિંવા પોતે વીરગતિને પ્રાપ્ત થવાનું સામર્થ્ય ધરાવનારા સદસાવધિ સેનિકોની આપણને આવશ્યકતા પડશે. એવી રીતે આપણા સજ્જમાનથી પોતાના પ્રાણોને જોખાવર કરી દેનારા વીર સિપ્પો શત્રુઓની સંપત્તિને ભૂટી લઇને શ્રીમન્ત થતા હોય, તો એના જેવી આનન્દદાયિની અન્ય કઈ ધટના હોઈ શકે?" બન્દાએ પોતાની આંતરિક ઉદાત્ત બાવનાઓનો વિશેષ પરિચય કરાવ્યો.

“મારી એક પ્રાર્થનાને આપ શ્રીમાન સ્વીકારશો?” ત્રિનોદ-સિંહે નમ્રતાથી પૂછ્યું.

“કહે, શું કહેવા ઇચ્છો છો? મારા અને તમારા વચ્ચે જે પ્રકારનો રત્નસંબંધ બંધાતો બધ છે, તેનો વિચાર કરતાં આવા ઔપચારિક વિવેકની મને આવશ્યકતા જણાતી નથી. ત્યારે આપણે અમુક કાર્યના સંબંધમાં પરામર્શ કરતા હોઈએ, ત્યારે તમોને જે કઈ વિચારો કિંવા કલ્પનાઓ સહે; તે નિઃસંકોચ બાવથી જણાવવાની હું તમોને હમેશને માટે જૂટ આપું છું.” બન્દાએ પ્રેમભાવથી આ વાક્યો ઉચ્ચાર્યા.

“આપના એ અનુમદમાટે અમો શ્રીમાનનો આભાર માનીએ છીએ. હું જ કહેવા માગું છું તે કેવળ મારા જ વિચારો નથી; કિન્તુ અહીં પધારેલા સર્વ સિપ્પોના વિચાર છે. સ્વના ગ્રામ પર ચઢાઈ કરવાનો જે હેતુ આપણે નિર્ધારિત કર્યો છે, તે હેતુને પાર પાડવા-

માટે આપ શ્રીમાનુ પોતે પરિશ્રમ ન ઉઠાવો તો પણ ચાલે તેમ છે
અમારી એવી ઇચ્છા છે કે આપણી પાસે અત્યારે જેટલા માણસો
છે તેમને લઈને અમે જ એ કાર્ય કરી આવીએ.” વિનોદસિંહે કહ્યું.

“તમારી લાગણીમાટે હું તમારો આભાર માનું છું. જૂના
ગ્રામ સુધી હું સાથે તો આવું છું; પરંતુ શાકી ખજાનને દસ્તગત
કરવાનું કાર્ય તમારી ઇચ્છા છે તો તમોવે જ સોંપું છું. લૂટનો માલ
વહેંચી આપરામાટે તથા ત્યાર પછીનો કાર્યક્રમ સર્વ સિપાહીઓને
સમજાવી દેવામાટે મારે તમારી સાથે આવવાની આવશ્યકતા તો
છે જ.” બન્દાએ સંમતિ આપી.

“આપના વિચારો અમેને માન્ય છે. હવે અમે તૈયાર થવામાટે
જાઈએ છીએ આપ જૂના મામના પાદરમાં જ્યાં આપને યોગ્ય લાગે
ત્યાં મુકામ કરીએ. અમે અમારું કાર્ય સિદ્ધ કર્યા પછી આપ જ્યાં
હશે ત્યાં આપને આવી મળીશું.” વિનોદસિંહે જીકનાં જીકતાં કહ્યું.

“વાહ, ગુરુની કૃતક! તમે તમારા કાર્યમા વિજયશાળી થાઓ
અને દ્વેષમુશલ સત્વર મને પાછા આપી મળો.” બન્દાએ શુભા-
કાંક્ષા દર્શાવી.

‘વાહ, ગુરુની કૃતક’ના ઉચ્ચાર સાથે સન્નિપાત તથા વિનોદ-
સિંહ આદિક સિખો બન્દા પામેથી વિદાય થયા.

* * * * *

સાંપંકાલઘર્ષ ચૂક્યો હતો. દેવમંદિરમાં સાયકાલિક આરતિનો
સમય થયો હતો. આર્ય તત્ત્વચિન્તકોએ સ્પૃંદ્યકાલ, મધ્યાહ્નકાલ તથા
સૂર્યાસ્ત દિવા સાંપંકાલને સંપિકાલ તરીકે ઓળખાવ્યા છે. સંપિ-
કાલને પરમાત્મતત્ત્વના ચિન્તનમાં વીતાડવાનું આર્ય શાસ્ત્રોમાં સમ-
જવવામાં આવ્યું છે. સંપિકાલમાં શુભ કાર્યનો આરંભ કરવાનો
નિષેધ કરવામાં આવેલો છે. તેથી એ કાળવેળા કિંવા મૃત્યુવેળાને
વીનાશી દીધા પછી વિનોદસિંહે સર્વ સિખોને જૂના ગ્રામ પર
ચડાઈ કરવામાટે તૈયાર થવાની આજ્ઞા આપી. બન્દાએ આપેલી
અન્ધ સૂચનાઓ પણ તેણે એ જ વેળાએ સિખોને સંભળાવી દીધી.

એટલે તેથી ગુરુના સિખખોમાં એક પ્રકારનો અપૂર્વ આનંદપૂર્ણ ઉત્સાહ વ્યાપી ગયો. જાણે આજે તેઓ કાંઈની જનમાં જવાની તૈયારી કરતા હોયની! એવોજ ભાસ થતો હતો. કૃષ્ણપક્ષની રાત્રિ હોવાથી અંધકારનું સાત્રાન્ય અધિકાધિક પ્રસરતું જતું હતું; છતાં સિખખોના હૃદયકાશમાં તો શુક્લપક્ષની પૂર્ણિમાની ઉજ્જવલ ચંદ્રિકા શોભી રહી હોયની! એમ જ લાગતું હતું. ખરેખર, હૃદયના આનંદ કિંવા ઉત્સાહના યોગે જ જગતના આનંદ કિંવા ઉત્સાહને અનુભવી શકાય છે એમાં લેશમાત્ર પણ સંદેહ નથી.

“સરદાર, સર્વ સિખખો તૈયાર છે; કૂચ કરવાની આપની આજ્ઞાની જ વાર છે.” એક સિખખે આવીને વિનોદસિંહને લશ્કરની તૈયારીના સમાચાર આપ્યા.

“સર્વ સિખખો તૈયાર છે તો અહીં પણ ક્યાં વાર છે? આપણે અહીંથી પ્રયાણ કરીએ તે પૂર્વે મારે બધાને એક સૂચના આપવાની છે તે હું અહીં જ આપી દેવાનું યોગ્ય સમજું છું.” વિનોદસિંહે વિનોદપૂર્ણ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

“જે કાંઈ આજ્ઞાઓ આપવાની હોય, તે આનંદપૂર્વક આપી દો કે જેથી પ્રયાણ કર્યા પછી કાંઈ પણ પ્રકારની અવ્યવસ્થા થવાનો સંભવ જ ન રહે.” આવનાર સિખખે અનુકૂલતા દર્શાવી.

“તમે સર્વ પ્રસ્થાન કરીને ગામની ભાગોળે આવો એટલે ત્યાં પ્રત્યેક વ્યવસ્થા તમોને સમજાવી દેવાશે. પ્રયાણ કરતી વેળાએ જયઘ્વનિ કરો તે ધીમેથી કરજો. બનતાં લગી આપણા આજ્ઞાના પ્રસ્થાનની બટના ગુપ્ત રહેવી એમ છે.” વિનોદસિંહે સતિથી પ્રયાણ કરવાની સૂચના આપી.

આવનાર સિખખ અભિવાદન કરીને બિતાવળે પગલે ત્યાંથી રવાના થયો. તેના જવા પછી વિનોદસિંહે સત્યપાલ આદિક સિખખોને સંબોધીને કહ્યું કે: “સૈનિકા ભાગોળે આવે તેથી પહેલાં આપણે અહીંથી પ્રયાણ કરીશું તેટલામાં પરમાત્મા કરશે તો જુના ગ્રામ મોકલેલા બન્ને ગુપ્તચરો પણ આવી પહોંચશે; એટલે તેમને

મોઢેથી ખળતનાના રક્ષકોની સખ્યા આદિકને જાણ્યા પછી આપણે આપણા સિખ્ખેને જે સૂચનાઓ કિંવા આગ્રાઓ આપવાની છે તે આપી ચકીશુ કેમ, મારુ કહેવું ખરુ છે ને ?”

“આપનું કહેવું અક્ષરશઃ સત્ય છે ચાનો, આપણે હવે શ્રી અકાલ પુરુષનું સ્મરણ કરીને પ્રયાણ કરીએ” સલાપાલે તત્પરતા દેખાડી અને સાર પછી તરત જ તે પોતાનાં શસ્ત્રાસ્ત્રો બાંધવા લાગ્યો.

થોડી જ વારમાં તેમણે પ્રયાણ કર્યું અને ખણી મામની ભાગે જાધી તેઓ જરાક આગળ વધ્યા એટલામાં તો સામેથી દોકતા ઘોડાનો પગરવ સૂઝગાયો, ભેતભેતામાં ઘોડો નજીક જણાવા લાગ્યો અને સ્થિર દૃષ્ટિથી અવલોકતાં જણાયું કે તેનાપર બે સવારો બેઠેલા હતા પરંતુ આ શું ? તેમણે મુસ્લિમ પોશાક પહેરેનો હતો ત્યારે શું તેઓ મુસલમાન સિપાહીઓ હતા ? શું કાંઈ દુર્ગો હતો ? થોડી ધીરજ રાખી તેમની વાતચીત સાંભળવાથી વધે બેઠે ખુશી જશે આગળ બેઠેલા સવારે પાછળ બેઠેલાને ઉદેશીને ધીમેથી કહ્યું “સામેથી ચાર પાંચ વ્યક્તિઓ આવતી જણાય છે પરંતુ અધારામાં તેઓ મિત્ર છે કિંવા શત્રુ છે એ જાણખી શકાય તેમ નથી શું કરીશું ?”

‘એમાં ગભરાવાનું શું કારણ છે ? મહાસાગરમાંથી જીવતા નીકળી આવ્યા અને આ ખામોચિયામાં રૂખી જઈશું ? ખરી વાત તો એ છે કે આ ઠેકાણે શકા લાવવાનું કાંઈ કારણ જ નથી હતાં આપણે સંકેત પૂછી લેવો એ વધારે સહીસહામતીભર્યું છે’ પાછળ બેઠેલા સવારે ખુલાસો કર્યો અને પોતાના સાથીને નિર્ભય થવાની સૂચના આપી

“સાવધાન ! તમારી જાણખાણ આખા વિના એક ઝમકુ પણ આગળ ન વધશે” આગળ બેઠેલા સવારે વિનોદસિંહ આદિકને ઉદેશીને આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા

“અમે તમારા સંકેત કહી દઈએ તો પછી જાણખાણ આપવાની આવશ્યકતા નથી ને ?” વિનોદસિંહે સામે પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“સંકેત આ લેકિ આપણને કહે કે આપણે એમને કહીએ ? સરદાર, આ જિંધો કાયદો ક્યાં લાગૂ પાડો છો ?” સસપાલે આગન્ટુકો પાસેથી સંકેત જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવી.

“આવા પ્રસંગોમાં વિવાદ કરવાનું નથી શોભતું; છતાં અમે કહી દેવા ઇચ્છીએ છીએ કે આવી ધમકીઓથી અમે ડરી જઈએ તેમ નથી. જો કે અત્યારે અમારો વેપ શકા ઉપજાવનારો છે, છતાં અમારી સલામતીમાટે અમારે તમારું સ્વરૂપ સારી રીતે જાણી લેવું જોઈએ. કહો, તમારો સંકેત શો છે ?” અમારોહીએ નિર્ભયતાથી પૂછ્યું.

“અમારો સંકેત ‘વૈરાગી’ છે.” વિનોદસિંહે કહ્યું.

“કાણુ, વિનોદસિંહજી ? પેલા કાણુ સસપાલજી ?” એમ કહેતાંની સાથે જ બંને અમારોહીઓ ઘોડાપરથી નીચે જતયાં અને આગળ આવીને વિનોદસિંહ આદિકને મળ્યા.

“અધકારને લીધે અમે આપને ઓળખી શક્યા નહિ તેથી જો અવિનય થયો હોય, તો તેમાટે ક્ષમા કરશો.” એક અમારોહીએ પોતાની અજાણ્યતા થયેલી જૂલને માટે ક્ષમાયાચના કરી.

“અત્યારે વિવેક દર્શાવવાનો સમય નથી. કહો, તમે ત્યાં જઈને શી શી તપાસ કરી આવ્યો છો ?” વિનોદસિંહે પૂછ્યું.

“ખજાનાની રક્ષામાટે બધા મળીને ત્રીસથી ચાળીસ માણસો છે. અમે લાંબી રવાના થયા ત્યારે તેઓ રાત્રિભોજનના કાર્યમાં લાગેલા હતા, અને ભોજન કર્યા પછી તરત જ આગળ વધવાનો નિશ્ચય કરી ચૂક્યા હતા.” અમારોહીએ શત્રુઓની સ્થિતિનો પરિચય કરાવ્યો.

“તમેને તેમણે સદેહની દૃષ્ટિથી તો ન હોતા જોયા, ને ?” ખીજા અમારોહીને સસપાલે પૂછ્યું.

“બન્ધા સાહબની આગ્રાનુસાર અમેએ મુસ્લિમવેશ ધારણ કરેલો હોવાથી અમારાપર સદેહ લાવવાનું કોઈને કારણ મળ્યું ન હોતું જો અમેએ વેશપરિવર્તન ન કર્યું હોત, તો કદાચિત્ અમારા

પર સકટ આવી પડત ખરેખર, કાંઈને બેઠ જાણવો કોપ, તે
તેના જેવા જ થઈને તેમના મુશ્કેલી ઘુસી જવા જેવો ઉત્તમ ઉપાય
ખીલે એક પક્ષ તથી અધારાહીએ જવાજ્ઞ દીધો

“આલો, હવે તમે તમારા ચવનવેચને ઊતારી નાખો અને
પાછા મુશ્કેલી સિખ્ખ ચાલ જાઓ તમારે હજી ભોજન કરવાનું હતો
તે નીરતિ ફરી થયો અને પછી જન્દા સાદજ પછળથી આવે ત્યારે
તેમની સાથે આવી જાશે” વિનોદસિંહે કહ્યું

આ પ્રકારની વાતથીત ચાલવી હતી એટલામાં મામમાથી
આવનારા સિખ્ખ સિપાહીઓ આવી પહોંચ્યા તેમની સખ્ખા મોથી
સવાસોની ફોપ, એવું અનુમાન કરી સકાતુ હતું તેમને છેક પોતાની
પાસે આવવા દીધા પછી વિનોદસિંહે કહેવા માંડ્યું કે “આપણે
અહીંથી જૂના મામ ન જતાં મામથી અહીં પોણા ગાઉના અતરે
થોભવાનું છે આપણા બધાએ માણસોએ ચકુઓના અકેક માણ
સને સમાજવાનો છે અને જાણીતા માણસોએ ખગલાતા માલને કબ્જે
કરવાનો છે બાદચાહતા સિપાહીઓ જૂનાથી હમણા જ રવરાના થયે
જેવા સમાચાર મળ્યા છે તેઓ આવી પહોંચે તેથી પહેલાં જ આપણે
તેમના મામમા જમ્મને થોડાક અતરે છુપાઈને બેસી જઈએ ત્યારે
તેઓ બરાબર લાગમા આવશે, ત્યારે હું અથવા સત્વપાલજી કોઇ પક્ષ
એક મનુષ્ય આપણા સંકેતનો ઉચ્ચાર કરીને તમોને સૂચના આપમે
તકેત સંભળતાં જ તમે જૂખ્યા વસ્ત્રોની પેઠે ચકુઓપર ફગી
પાછો તેઓ આપણા પર શસ્ત્ર ચલાવે ત્યાર પહેલાં આપણાથી બને
તેટલાંને આપણે ચમકુરીમા મોકલાવી આપવામાં બરાબ નિતમ
કરવો તદિ આપણો સંકેત વૈરાગી છે એ વાત લક્ષમાં રાખશે
માનો, મુશ્કેલી બદાઓ! હવે આપણે પ્રયાણ કરીએ”

“જેવી સરદારની આજ્ઞા” એમ કહીને અને “વાહ મુશ્કેલી કાલ” તથા
“વાહ મુશ્કેલી ખાલસા”નો જમ્મન કરીને સિખ્ખ મેનાએ પ્રયાણ કર્યું
મેઝ્ય સમયે જન્દા તથા તેના આરકેવાંચ માણસો પક્ષ અવડાથી
રવાના થઈ જૂના પહોંચી ગયા એ વેળાએ શાહી ખગનો લઈને

આદ્યાહના સિપાહીઓ ત્યાંથી પ્રયાણ કરી ગયા હતા. બન્દાએ થોડીક વાર વિશ્રાન્તિ લીધી એટલામાં તો વિનોદસિંહ, સત્યપાલ તથા અન્ય સિપ્પો દસ્તગત કરેલા ખજીના સહિત આવી પહોંચ્યા. બન્દાએ વિનોદસિંહને જોતાં જ પૂછ્યું: “પરિણામ !”

“ચુકની ફતહ !” વિનોદસિંહે જવાબ દીધો અને એ જ વેળાએ તેણે પોતાની પાસે રાખેલી અશ્વરશીઓની એક થેલી બન્દાનાં ચરણો સમક્ષ ધરી દીધી. ત્યાર પછી થોડીવારમાં જ ખીજા સિપ્પોએ આવીને થેલીઓનો મોટો હમ્મો કરી દીધો.

“શત્રુસૈનિકોના યા સમાચાર છે ?” બન્દાએ પૂછ્યું.

“હજી ખરા તોયમરાજના મેદમાન ઘર્ષ થક્યા છે; કેટલાક હાપલ થઈને માર્ગમાં પડ્યા છે અને થોડાક અમોને જરા પશુ ઇન પહોંચ્યાયા વગર પોતાની પાસેનો માલ સોંપીને પલાયન કરી ગયા છે. ખજીનાની રક્ષાભાટે જીવપર આવીને લડી રહેલા સિપાહીઓને ધક્કા સળ કરવાનું તથા ખજીનાને લૂટવાનું કામ પડતું મૂકીને અમો તે પલાયનપટુ સિપાહીઓની પાછળ દોડ્યા નહિ.” સત્યપાલે જવાબ દીધો.

“તમોએ જે કાંઈ કર્યું છે તે ઠીક જ કર્યું છે. હવે ગામની ચારે તરફ આપણા માણસોને ગોઠવી દો કે જેથી સત્રપક્ષના માણસોના આગ્રા મથાના સમાચાર આપણને મળતા રહે અને ત્યાર પછી હમણાં ને હમણાં જ મારી પાસે છે તે ભરતપુરમાંથી મળેલી રકમ તેમ જ આજે મળેલી રકમ સર્વને સરખે ભાગે વહેંચી આપો કે જેથી પ્રાતઃકાલ થવા પૂર્વે તેઓ પોતપોતાના ઘર તરફ જવાભાટે વિદાય ઘર્ષીત્વ.” બન્દાએ સત્યપાલ તથા વિનોદસિંહને ઉદ્દેશીને કહ્યું.

“આપણા સર્વ સૈનિકો એક વાર તંબૂની બહાર એકત્ર થાય તો સારું; કારણ કે, મારી ઇચ્છા તેમને કાંઈક કહેવાની છે.” બન્દાએ થોડી વાર કાંઈક વિચાર કરીને આ સંખેદો ઉચ્ચાર્યા.

બન્દાના મુખમાંથી ઉપરુક્ત સંખેદો બહાર પડતાંની સાથે જ સર્વ સિપ્પો તંબૂની સામેના ખુલ્લા મેદાનમાં એકત્ર થઈ ગયા. બન્દા,

સત્યપાલ તથા વિનોદસિંહ આદિક તંત્રમાથી બહાર નીકળ્યા. તેમને
 જોતા જ સિખખોએ ‘વાહ ગુરુની ફતહ’નો ગગનભેદક જયમ્વનિ
 કર્યો. એ વેળાએ ઉપકાળમાં ચોડા જ વિલગ હોવાથી અધિકારની
 સત્તા ઓછી થયેલી જણાતી હતી અને તેથી એક ખીખનાં મુખમંડળોને
 જોઈ તથા ઓળખી ચક્રાંત દર્શા. શાંતિનું સામાન્ય ગ્યપાયા પડી
 વીર બન્દાએ સિખ સૈનિકાને સમોધીને કહેવા માંડ્યું કે “મારા
 વિજયશાહી થયેલા સિખ વીરો! પ્રથમ તો તમોએ સરદાર
 વિનોદસિંહની સરદારી હેઠળ શાહી ખગનાને લુટવાના કાર્યમાં
 મેળવેલા વિજયને માટે હું તમારા સરદારને તેમ જ તમે સર્વને
 ધન્યવાદ આપુ છું આપણા આ મહત્કાર્યના મંગલાચરણમાં જ
 આપણને અકાલ પુરુષે સફળતા કિંવા વિજયનાં દર્શન કરાવેલાં
 હોવાથી હું આપણા બારી પ્રયાસમાં પણ વિજયપ્રાપ્તિની હદ આશા
 રાખુ છું એ તો અત્યાર પહેલાં તમારા જણવામાં આવી ગયું
 હશે કે ભરતપુરમાંથી જે રકમ મને ભેટ તરીકે મળી હતી તે અને
 આજે મળેલી રકમ તમે બધાને વહેંચી આપવાની છે. પોતપોતાને
 ફાળે આવનારી એ રકમ પોતપોતાને ઘેર પહોંચાડવામાટે તમેને
 હું તથા દિવસની રજા આપુ છું. હું ધારુ છું કે પૈસાની વ્યવસ્થા
 કરવા તથા બાલબચ્ચાને મળી આવવામાટે આ રજા તમેને ધણી જ
 અનુકૂલ થઈ પડશે પરંતુ એટલું રમરણમાં રાખશો કે સૈનિક
 જીવનની રજાઓનો ઉપભોગ આપણી ચાલતી આવેલી જૂની ઢબથી
 કરવાનો નથી. એટલે કે તથા દિવસની રજા હોય તો ગૃહ કિંવા
 ગૃહસ્થાશ્રમનું ગમે તેવું કાર્ય અથવા આકર્ષણ હોય તેને પણ પડતું
 મૂકીને ચોથે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં દાનર યજ્ઞ પોતાનું કર્તવ્ય સંભા-
 ળવું જ જોઈએ સૈનિક જીવનની સફળતાનો મુખ્ય સિદ્ધાંત ‘સેનાપતિની
 આશાનું જીવના જોખમે પણ પરિપાલન’ એ જ છે. તમે જ્યારે
 ગૃહસ્થાશ્રમનાં નાનાવિષય મુખોને અનુભવીને આનંદ સહિત પાછા
 આવશો, ત્યારે હું તમારા માટે અનેક મહત્તિઓને તૈયાર રાખીશ.
 ધન કિંવા દ્રવ્ય તો હું તમેને એટલું બધું આપીશ કે તમે તેનાથી

ધરાઈ જશે. હું અંતઃકરણપૂર્વક ઇચ્છું છું કે સ્વાતંત્ર્યપ્રેમી પોતાની જાતને હોમી દેવાને તૈયાર થયેલો. પ્રત્યેક સિખખ ચતુઓની સંપત્તિનું હરણ કરીને શ્રીસંપત્તિ કિંવા પૈસાદાર થાય. હુંકારમાં એટલું જ કે ગુરુના ઝણડા નીચે આવેલા પ્રત્યેક સિખખનું બાલ મન ભૌતિક સુખસાધ-
નોની સહાયતાથી સુખી રહે અને તેનું આન્તર મન કિંવા હૃદય દેશ-
બા-ધવોનાં દુઃખોથી નિરંતર બળતું રહે. તમારા ઉપરી સરદારો
તમોને જે કંઈ દ્રવ્ય તથા શસ્ત્રો આપે તે લઈને પોતપોતાના
ગૃહ પ્રતિ વિદાય થાઓ અને તમારી રજા પૂરી થતાં પાછા ખણડા
ગ્રામમાં આવીને તમારા કર્તવ્યને સંભાળી લ્યો."

—મમમમમમમમ—

અંકરણ ૪ થું

બળિયાના બે ભાગ !

—મમમમમ—

"This world is not for beggars, it is for those who struggle, fight and conquer." Dev Dutta.

"नामिपेको न संस्कारो सिद्धस्य कियते वने ।

विक्रमार्जितराज्यस्य स्वयमेव नृपेन्द्रता ॥"

સુભાષિતમ્ ।

વીર બન્દાની આઘાતી તણુ દિવસની રજા લઈ પોતપોતાનાં
શ્રીપુત્રોને મળવા તથા મળેલા ધનની વ્યવસ્થા કરવામાટે ઘેર
મયેલા સિખખો પાછા આવી પહોંચે તેટલામાં તો શતાવાધ સિખખો
દેશના ચારે ભાગોમાંથી વગર બોલાવ્યા આવીને બન્દાની સેવામાં
હાજર થવા લાગ્યા । ચાલી ખુબ્બનામાંથી તથા ભરતપુરના પંખળી
વ્યાપારીઓ પાસેથી મળેલું દ્રવ્ય સિખખોને વહેંચી આપ્યા પછી વિનોદ
સિંહ તથા સાલપાલ આદિક સિખખ નેતાઓ સાથે બન્દા પાછો ખણડા
ગ્રામમાં જઈ પહોંચ્યો હતો અને ત્યાં ભોજન આદિક કાર્યથી નિવૃત્ત
થવા પછી તે નજીકનાં ગામોને લૂટવાના વિચારો ગોઠવી રહ્યો હતો,
એટલામાં અઠસ્માત્ વિનોદસિંહે આવીને તેના વિચારોમાં ભંગ

પાડ્યો. તેણે આવતાંની સાથે જ બન્દાને કહ્યું કે, “આવી રીતે અકસ્માત આવી આપના વિશ્રાન્તિકાર્યમાં ભંગ પાડવાના અપરાધમાટે હું આપની જાણે દાયા ઇચ્છુ છું. પ્રસન્ન એવો મહત્વનો અને કારણ એવું પ્રબળ હતું કે આબ્યા વિના ચાલે તેમ હતું જ નહિ.”

“વિનોદસિંહ ! મેં તમોને એક વાર તો જણાવ્યું છે કે આપણી વચ્ચે હવે ઔપચારિક વિનય ક્રિયા શિષ્ટાચારની આવશ્યકતા રહી નથી અને એવો વિવેક પસંદ પણ નથી. વળી હું તમારો ચુક હોવાનો દાવો પણ કરતો નથી. બ્યારે પણ ઇચ્છા થાય ત્યારે તમારે બેધડક બાદમાં આપવું અને જે કંઈ કહેવું હોય તે નિઃસંકોચ બાવધી કહી દેવું.” બન્દાએ નિર્મલ હૃદયથી પોતાની નિરભિમાનિતાનો પરિચય કરાવ્યો.

“આપની આ કૃપાપુતામાટે હું આપનો આભાર આભારી રહીશ હવે પછી મારા અને આપ વચ્ચેના વ્યવહારમાં અતાવશ્યક શિષ્ટાચારને સ્થાન દઈશ નહિ.” વિનોદસિંહે બન્દાના કથનનો સ્વીકાર કર્યો.

“વારુ, હવે તમો ખરા મધ્યાહનના સમયમાં સામાટે આબ્યા હો તે કહો.” બન્દાએ મુઠ્ઠાની વાત પૂછી.

“આજે માત્ર કાલથી લઈને અત્યાર સુધીમાં ભગમગ વધુ સોથી સાડાત્રણ સો કિલોગ્રામ આપણા કાર્યમાં સહાયતા કરવાના દૃઢ નિશ્ચયથી આબ્યા છે અને તેમના કહેવા પ્રમાણે સાંજ સુધીમાં ખીજા તેટલા જ આપવાના છે, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ જો તેમના કથનમાં વિશ્વાસ રાખીએ તો તમો એમ પણ કહે છે કે રાત્રી ઉપર ત્રણેકા આપણા કિલોગ્રામ માછા આવશે એટલામાં તો યોગ્યમાં યોગ્ય એક હજાર વધુ માછીસો આપણી પામે એટલા યજ્ઞ જશે. જો તમો કહે છે તેટલો નહિ ને, તોના અર્ધા એટલે કે પાંચ સો માછીસો પણ આવી જશે, તો આપણને આરામ કરવા નહિ પાડવે. એટલે કે કાંઈ પણ પ્રકારની સહાયત્વ પ્રવૃત્તિને અર્થભરી જ પડશે.” વિનોદસિંહે જો કહેવાનું હતું તે પોતાના અભિપ્રાય સદિત કહી સંભળાવ્યું.

“પરમકૃપાનુ પરમાત્માનો આભાર માનો કે આપણને ઉપરાસાપરી સુખ મળે તો મોટું રવાં છે. હું તો હજી અલગ તથા મારાના

સિખખોને પત્રિકા લખી બોલાવવાનો વિચાર જ કરતો હતો, એટલામાં દયાસિંધુ જમદીશ્વરે આપણી સહાયતામાટે માણસોને મોકલવા માંડ્યા છે. હું પણ અસારે એ જ વિચાર કરી રહ્યો હતો કે માણસો આવી જાય, તો મુસ્લિમ વસતીથી વસેલાં તથા મુસ્લિમ શાસકોદ્વારા શાસિત નિકટનાં ગ્રામોને લૂટવાનું કાર્ય આપણે આરંભી દેઈએ.” બન્દાએ પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા.

“આપના વિચારો સ્તુત્ય છે. સર્વથી નજીક તો કેથલ ગ્રામ છે. તેના પર ચઢાઈ કરવાની તૈયારીઓ કરાવું કે રજા પર ગયેલા માણસો આવશે એટલામાં એ કાર્ય થઈ જશે.” વિનોદસિંહે કેથલગ્રામને લૂટવાની ઇચ્છા દર્શાવી.

“હા, જાઓ; સત્વર તૈયાર થાઓ અને સાયંકાલ પૂર્વે જ કેથલ પહોંચવાની વ્યવસ્થા કરો. લેરકા રાત્રિભોજન કરતા હોય તે જ વેળાએ આપણે આપણા કાર્યને આરંભી દેવું જોઈએ, અને તેને સમાપ્ત કરી રાત્રિવિશ્રામમાટે પાછા અહીં જ આવવું જોઈએ.” બન્દાએ અનુમતિ આપી અને તે સાથે કાર્યની વ્યવસ્થા પછું સમજાવી દીધી.

“જેવી શ્રીમાનુલી આગા” એમ કહીને વિનોદસિંહ શીઘ્રતાથી પ્રયાણ કરી ગયો.

* * * * *

કરેલા નિશ્ચય અનુસાર વીર બન્દાએ તથા તેના સિખખ-સિપાહીઓએ મળીને તે જ દિવસે કેથલ લૂટ્યું; એટલું જ નહિ, પણ હાથ લાગેલો લૂટનો માલ લઇને તેઓ મધ્યરાત્રિ પૂર્વે પાછા ખરડામાં આવી પણ પહોંચ્યા હતા. રાત્રે નામમાત્રનો વિશ્રામ લઇને પ્રાતઃકાલમાં ઊઠતાં જ તેઓ સમાના ગ્રામને લૂટવાના નિશ્ચય પર આવી લાગ્યા. અહીં એ વાતની લક્ષમાં રાખી લેવાની છે કે બન્દાનો જ નિશ્ચય તે જ આચરણ હતું. અર્થાત્ તે પોતાના નિશ્ચયને અમલમાં મૂકવામાં લેસમાન પણ વિલંબ કરતો ન હોતો. સમાના પર ચઢાઈ કરવાનું કારણ તે ગામ લૂટવા કરતાં કાંઈક બીજું પણ હતું અને તે એ કે

તેજગદાદુરનો ધાતક-જલાદ-જલાહુદીન તે જ ગ્રામનો નિવાસી હતો.* અને ગુરુ ગોવિન્દસિંહની સાથે વિશ્વાસુધાન કરી તેમને આનન્દ-પ્રદ હોડાવનાર અલીદુસેન પણ ત્યાં જ રહેતો હતો. દુતાત્મા† ગુરુપુત્રોના સંબંધમાં સરદિ-દના સુખાને ‘સર્પના પુત્રો સર્પ જ હોય છે’ એવું સમજાવનાર એ જ દુહુ અલીદુસેન હતો. આ બધા કાસ્ત્રોથી બન્દાના હૃદયમાં પ્રતિહિંસાનો ધાવક (અગ્નિ) પ્રજ્વલિત થઈ રહ્યો હતો. તેને શાન્ત કરવામાટે અર્ચાત્ નરરાક્ષસ અલીદુસેન તથા જલાહુદીન પાસેથી બહુલો લેવાના છરાદાથી બન્દાએ સમાના પદ ચઢાઈ કરી હતી. તેણે સિખ્ખોને પ્રથમથી જ કહી રાખ્યું હતું કે આ લૂટમાં જેના હાથમાં જે વસ્તુ આવશે, તે તેની જ માલિકીની કહેવાશે. એટલે ત્રણ દિવસ સુધી ગામને લૂટવાનું તથા સ્ત્રીઓને સંહારવાનું કાર્ય અગ્ન્યાદન રીતે ચાલતું જ રહ્યું. અહીંથી પણ કેટલોક સરકારી ખજાનો બન્દાના હાથમાં આવ્યો કે જે તેણે તરત જ સર્વને સરખે બાંહે વહેંચી આપ્યો. દિલ્લી તરફ જતા શાહી ખજાનાને તથા રૈયલ ગામને લૂટવાના જે બંધકર સમાચાર આસપાસનાં મુરિલમ ગામોમાં રહેનાર લોકોએ સાંભળ્યા હતા, તેપરથી તેઓ બન્દાના નામમાનથી જ કંપના હતા; એટલામાં તો તેમના પોતાના ગામમાં જ બન્દાને આવી ચઢેલા તેમણે જોયો, એટલે તો પછી તેમના બચ્ચુ ઠહેલું જ સું? બન્દાના કપોતપાદક નામ તથા પરાક્રમનો જોવો નો પ્રભાવ પડી ગયો હતો કે, તેને ગામમાં આવેલો જોઈને પોતાને ગામના દાદા કિંવા પદલવાન તરીકે જાણપાવનાર કેવલાક વિધર્મી મવાલીઓ તો ગામને બીજો દરવાજોથી પલાયન જ કરી

* આદર્શ દુતાત્મા ગુરુ તેજગદાદુરના અનુકરણીય જીવનનો સમસ્ત જ્ઞાતાન્ત પ્રસ્તુત અવમાવાન્ય પ્રથમ પુષ્પ ‘ગુરુ ગોવિન્દસિંહ’ના પ્રારંભનાં જ શાય પ્રકરણોમાં હૃદયસ્પર્શી રીતે આપવામાં આવેલો છે. તેમના અપૂર્વ આત્મજલિદાનની ધંતના નજીવામાટે તે પુસ્તકનું ‘ગુરુ તેજગદાદુરનો ચિરચોદ’ નામક ૫ મું પ્રકરણ જુઓ. † દુતાત્મા ગુરુપુત્રો’ના જ્ઞાતાન્તમાટે એ જ સંબંધવાળું એ જ પુસ્તકનું ૩૫ મું પ્રકરણ જુઓ.

ગયા હતા ! જ્યારે પોતાને પદલવાન તરીકે ઝોળખાવનારાઓની આ સ્થિતિ હતી ત્યારે બીજા મખમલની ચમ્યાઓમાં સુનારા સુખિયા જીવે એટલે કે શ્રીમન્ન મુસલમાનો તો બન્દાનું નામ સંકળિતતા જ બે મામલોડીને આપ્યા જાય, તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ હોય એકે ખરું કે ?

અમાનાના સર્વનાશના સમાચાર સંકળિતને કપૂરી નામક ગ્રામના કેટલાક સિખ્ખો બન્દા સમક્ષ પ્રતિનિધિમંડળ તરીકે આવ્યા અને પોત્તાર કરીને કહેવા લાગ્યા કે “અમારા ગામને મુરિલમ હાકિમ કદમુદ્દીનખૌં જેટલો દુષ્ટ તેટલો જ દૂર તથા જેટલો અસાચારી તેટલો જ દુરાચારી છે અમારી ઝીઝો, માતાઓ, ભત્રિનીઓ તથા પુત્રવધૂઓના સતીત્વ કિંવા રીનની રક્ષા કરવી બહુ જ કઠિન થઈ પડી છે. કેટલાય સિખ્ખો એ હવસી ચયતાનના ત્રાસથી કટાણ્ણને કપૂરીને સદાને માટે ત્યજી અન્યત્ર આપ્યા ગયા છે. જેઓ ‘વિધકૃમિન્યાય’ વડે ગામને છોડી ગયા નથી તેમની દુર્દેશાને પાર નથી તો અમારા એ દુઃખના નિવારણમાટે અમે આપ શ્રીમાનને અમારી બહારે આવવાની વિનંતિ કરવામાટે જ આવ્યા છીએ. ગામ-મર્નાં અન્ય સર્વ આખાલ શૂદ્ધ સિખ્ખો-પુરુષો તેમ જ ઝીઝો-આપ શ્રીમાનના દર્શનની આતુરતાથી પ્રતીક્ષા કરી રહ્યાં છે. કપૂરીના સમસ્ત સિખ્ખોએ કહેવડાવ્યું છે કે આપશ્રીમાન ગુરુના નિજવશાલી સિખ્ખ વીરોને લઈને અમારા ગામપર ચઢી આવશે, આરે અમે અમારાથી આપી શકાય તે સર્વ સહાયતા આપીશું, માત્ર એટલું જ નહિ, પરંતુ જો અમારા દુરાચારી* હાકિમનું નિહંદન નીકળતું હોય, તો અમે અમારા પ્રાણોનું બનિદાન આપવાને પણ તૈયાર છીએ.”

* ‘કપૂરીના દુરાચારી હાકિમના સબધમાં ‘સિખ્ખોના પરિવર્તન’ નામનું ગ્રન્થમાં આ પ્રસારનો ઉલ્લેખ લેવામાં આવે છે “કપૂરી ગ્રામ સાદૌરાથી ૪ માઈલના અંતરે બળાલા વિલ્હામાં આવેલું છે આ સ્થાનને અધિનારી અતિશય અસાચારી તથા બ્યભિચારી હતો. જ ગામમાં ભામ્બે જ કોઈ એવું ધર બચવા પામ્યું હતું કે જે ધરની ઝીઝોના સતીત્વનો તેણે લય નહિ કર્યો હોય તેનું નામ કદમુદ્દીનખૌં હુય” ‘સિખ્ખોના પરિવર્તન’ પૃષ્ઠ ૧૬૧ તુ પાદ્મિખલ્લ (કુટનોટ)

એના જવાબમાં વીર બન્દાએ પેતાનાં નેત્રોને લાલચોળ કરીને બીજી બાજુ તથા ગંભીર વાણીથી કહ્યું કે 'તમારા બાલાચારી તથા દુરાચારી મુરિલમ હાકિમને તેનાં દુષ્કર્મોનું ફળ ચખાડવામાટે હું મારા શરવીર સિખજોને લઈને કપૂરી આમ પર ચઢાઈ કરવાના નિશ્ચયને વ્યક્ત કરું છું. અર્થાત્ તમારા આમંત્રણનો હું સ્વીકાર કરું છું પરંતુ તેની સાથે જ હું તમોને એક સસ કિન્નર અનિવ વાતાં જણાવી દેવા ઈચ્છું છું અને તે એ કે, એ બાલાચારી હાકિમનાતમોએમનેજણુ યા લેવીભાવનાઅત્યાચારોનેતમો મૂંઝેમેઢે સંઘન કરીને બેસી રહ્યા હતા તેનું કારણ શું છે ? શુભના સિખજ કહેવાવવાનો દાવો કરનારાએનાહાથોમાં શું કંઠલો મારણ કરાવ્યા છે ? તેમનામાથી ધર્મ, સ્વાત ય, રીયે સાદસ તથા સમરવિલાસની લિલાત ભાવનાઓ સર્વથા અદશ્ય થઈ ગઈ છે કે શું ? તમારી માતા, ગ્રામી, પુત્રીગ્રામી, વધુએ તથા બગિનીઓના સતીત્વના ભયની ધટનને પેતાનાં નેત્રોથી જોયા પછી પણ કાપુરોની પેટે કાઢની મદદની વાદ નેતા સુખચાપ બેસી રહ્યા, તેના કરતાં મર્મના રક્ષણમાટે મરી ગયા હોત તો શું બોલુ હતું ? હું બાર દઈને કહેવા ઈચ્છું છું કે આપ બીર સાહસશીલ તથા કલકિત હોશો પણ જીવનનો અત્યંત મોહ ધરાવનારા સિખજો શુભના નામને કલકિત કરી રહ્યા છે નહોતો અને ત્યાંના લોકોને માથા આવવાના સમાચાર સંભળીને આશ્ચર્ય અપાશે."

એના જવાબમાં કપૂરીનું પ્રતિનિધિમૂલ્ય કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના બન્દાને પ્રણામ કરીને ત્યાંથી પ્રવાણ કરી ગયું તે કપૂરી પહોંચ્યું હશે અને બધવે દસ લોકોને જ દાના આગમનના સમાચાર સંભળાવતું દસે એટલામાં તો બન્દાએ પણ 'વાહ શુભી ફતહ ! ના જયભવતિ સાથે પ્રસ્થાન કરી દીધું. વીર બન્દાનું નામ સાંભળતા જ અત્યાચારી હાકિમનાં માત્રા સિયલ સહ મર્મો દર્તા જ દાએ કપૂરી આમમાં પહોંચતાની સાથે જ લંદેલ તથા રમખાતનો આસ્વાદ કરી દીધો. દુરાચારી કદમુદીનખો તથા કપૂરીના

અન્ય અત્યાચારી મુસલમાનોની મોટી સંખ્યાને બન્દાએ જહનમવાસિલ કરી દીધી.

કપૂરીનો કબજો મેળવ્યા પછી તથા ત્યાંના સિખ્ખ અને હિન્દુ નાગરિકોને સુરક્ષિત કર્યા પછી બન્દાએ સાઠોરા ગ્રામપર ચઢાઈ કરી. ત્યાંના હાકિમ ઉસ્માનખાં હતો. અન્યાય અત્યાચાર, દુરાચાર તથા પ્રજાપીડન આદિક સર્વ વિષયોમાં તે અગ્રેસર હતો. વળી તેણે બન્દાને મારી નાખવાની પ્રતિજ્ઞા પણ કરેલી હતી. જે વેળાયે બન્દાનું લશ્કર કપૂરી તરફ ફર્યું કરી રહ્યું હતું તેજ વેળાયે તેણે આસપાસના મુસલમાનોને સાઠોરામાં બોલાવીને બન્દાના સહારમાટે એકત્ર કરવાનું કાર્ય આરંભી દીધું હતું. વિક્રમ સવત્ ૧૭૬૪ ના માઘ માસની ૧૧ ના દિવસે આખો દિવસ આ યુદ્ધ ચાલતું રહ્યું. એ વેળાયે બન્દે પક્ષના માણસો ટપોટપ ધાયલ યદને જૂમિપર પડી રહ્યા હતા. સિખ્ખ સરદાર વિનોદસિંહ સિખ્ખસેનાના અગ્રભાગમાં રહીને સમરક્રીડા કરી રહ્યો હતો. બન્દો પોતાના તંજૂમાં બેઠો બેઠો ભાવિની બનેક કલ્પનાઓ કરી રહ્યો હતો. ભાગ બેઢને વિનોદસિંહ તેની પાસે ગયો અને તેને કહેવા લાગ્યો કે. 'કદાચિત્ આપ શ્રીમાન્ અસારે મંત્રજાપ કરી રહ્યા હશે; પરંતુ હાં તો અસખ્ય સિખ્ખોનો સંહાર થઈ રહ્યો છે !' બન્દા જોવા વીરતા અને સાહસના સાક્ષાત્ અવતારને વધારે કહેવાની આવશ્યકતા જ ન હોતી. તે તત્કાળ પોતાના ધનુષ્યબાણને લઈને ઊઠ્યો અને સમરજૂમિમાં જઈને ઊભો રહ્યો. ઉસ્માનખાં તેને જોતાં જ ભયભીત થઈ ગયો. જાણે કે સાક્ષાત્ યમરાજ પોતે જ આવી લાગ્યા હોયતી ! આવો શત્રુઓને ભાસ ચવા લાગ્યો. બન્દાના અમોઘ બાણો વિપધર જીવં-ગતી પેઠે શત્રુઓનો સંહાર કરવા લાગ્યા. છેવટે ઉસ્માનખાં તથા તેના સાથીઓએ સૈયદોના મકાનમાં જઈને આશ્રય લીધો. પરંતુ બન્દાએ એક પણ ઠેકાણુ બાકી રાખ્યું નહિ. મુસલમાનો ભયને લીધે જીવ લઈને નાઠા. પતિ પત્નીનો અને પિતા સંતાનોનો ત્યાગ કરી મયા માતા પોતાની પુત્રીને છોડીને ચાલતી થઈ. બન્દાએ

જે કાષ્ઠ પણ વિરોધી દૃષ્ટિએત્વર થાય તેને વત્સલ વધ કરી નાખવાની પેતાના સિખ્ખ વીરોને આજ્ઞા આપી દીધી એ દિવસ સુધી લૂટ ચલાવવામાં આવી અને આમ ગિલ્ડુસ બિલ્લુડ થઈ ગયું. ઉરમાં નખોને એક વક્ત્ર સામે બાધીને મારી નાખવામાં આવ્યો.* સાહેબોને સર્વનાથ કર્મ પછી જન્દાએ મુખસિસપુરના દુર્ગ પર ચડાઈ કરી અને તેને છતી લઈને તેનું નામ 'લોહનદ' કિયા 'લોહનુર્મ' રાખ્યું શુદ્ધમાંથી પ્રાપ્ત થયેને દારુમેળા તેમ જ ચતુર્થેનાં મળી આવેલા રાજાઓ તે દુર્ગમાં બરી દેવામાં આવ્યા.

મુખસિસપદ કિયા લોહનદને છત્યા પછી જ્વન્યોન્મત્ત થયેલા વીર સિખ્ખોએ અન્નાલા, સીદ્ધાબાદ, સૈવરા, દાયલા, મુકામ, હરકા, મુરતદ્વાબાદ તથા કજપુર દ્વારે નાનાં મોટાં મુસ્લિમ નગરોમાં લૂટફાટ ચલાવીને તેમને છતી લીધાં અને કેટલાક દિવસોની પરિ-
અમૂર્ષ પ્રકૃતિ પછી કજપુરમાં વિશ્રાન્તિ લીધી. એ સ્થાનમાં સરદિન્દના મુખેદારના અબધીઓ વસતા હેવાથી તેમની સહાયતામાં સરદિન્દનુ મુસ્લિમ સૈન્ય આવી પહોંચે તેથી પૂરે જ તેને સર્વથા નાશ કરી નાખવામાં આવ્યો હતો આ નગરને નષ્ટ કરવાનું એક ખીલું પણ કારણ હતું અને તે એ કે એ પ્રાચીન દુર્ગમાં મુઠ ગોવિન્દસિંહના ધર્મવીર પુત્રાના સ્વધર્મપાલનરૂપ અમરાધ (૧) નો ધર્મનાયક(૨) આપ નાર દાણોનું નિવાસસ્થાન હતું એ પછી સિખ્ખોએ વળી એક પદાણી ગામ લૂંપુ એલસામાં કજપુરની સહાયતામાં આવેલા સરદિન્દના સૈન્ય સામે સિખ્ખોનો મુકાબલો થઈ ગયો. વીર જન્દાએ બાણોની એવી તો દૃષ્ટિ વર્ષાવી કે એલેદારનું સૈન્ય તેની સામે ટકી શક્યું નહિ, અને તેના પલાયન કરી જવાથી જન્દાને મુઠનો પહેલો સામાન હાથ લાગ્યો. કજપુરથી આગળ વધતાં સિખ્ખોએના દરિયા નામક પ્રાચીન જામળ જઈ પહોંચી. ત્યાંના મુસલમાનો ગૌહત્યાયુ નુલસ કાંઈ કરી રહ્યા હતા ધર્મવીર સિખ્ખોથી તે સહન થઈ શક્યું નહિ તેઓ ગોમતારના

* આ સ્થાન અલ્લાહિ ચોનુદ છે અને તે 'કલમત્રી'ના નામથી જાણીતો છે

જીવનરક્ષણમાટે પોતાનાં જીવનોનું બલિદાન આપવાને તત્પર થઇ ગયા. તત્કાળ સમસ્ત સેના ગામપર દૂડી પડી. ગામમાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો. ગોદન્ટા તથા ગોમાંસબક્ષક મુસદ્દાનો ધરખાર છેડીને પલાયન કરવા લાગ્યા ! જેઓ ગામમાં રહી ગયા હતા અથવા તો પલાયન કરતા પકડાઈ ગયા હતા, તેમને સિખ્ખો સીપો મૌતનો માર્ગ દેખાડી રહ્યા હતા. માત્ર જે લોકો પોતાનાં શિખાસૂત્ર અર્થાત્ હિન્દુત્વ તથા દ્વિજત્વના પ્રમાણપત્રરૂપ ચોટલી અને જનોઇ દેખાડતા હતા, તેઓ જ અથવા પામતા હતા. ત્યાર પછી બન્દાની દૃષ્ટિ કંકટ તથા બનૂદર નામક આમો તરફ ગઈ. ત્યાંના મુસદ્દાનો હિન્દુ-દ્રેષ્ટા તથા ગોહન્ટા તરીકે સારી રીતે બહીતા થયેલા હોવાથી બન્દાએ બન્ને આમોપર ચઢાઇ કરી ત્યાંના ઉન્મત્ત મુસદ્દાનોને તેમની ઉન્મત્તતાનું યથેચ્છ ફળ અપાડી દીધું !

યદ્યપિ આ સર્વ વિજયોબધુ જ નાના હતા તથાપિ એથી બન્દાના અનુયાયીઓમાં બધુ જ ઉત્સાહ ઉત્પન્ન થયો હતો અને તેના પરિણામે સિખ્ખસેનામાં સંનિકાના નિલ નવીન સમુદાયો આવી આવીને મળી રહ્યા હતા. પરંતુ જે મહાનુ સંઘામની તેઓ તૈયારીઓ કરી રહ્યા હતા તેમાટે સહસ્રાવધિ શરવીરોની સહાયતાની આવશ્યકતા હોવાથી જો કે બન્દાના ઉત્તરોત્તર વિજયોની કથા સાંભળીને સિખ્ખોનાં ટોળેટોળાં આવીને બન્દાના ઝણડા તળે એકત્ર થઈ રહ્યાં હતાં, તો પણ હજી વધારે મોટી સંખ્યાને એકઠી કરવાની તથા યુદ્ધની મોટા પાયા-પર તૈયારીઓ કરવાની આવશ્યકતા અનિવાર્ય હતી. માલવા તથા માઝા નામક નમરોમાં સિખ્ખોની મોટી વસતી હતી; માત્ર એટલું જ નહિ, પરંતુ ગુરુ ગોવિન્દસિંહના પ્રવતવિલા રાષ્ટ્રીય ધર્મના અદાળુ ઉપાસકો. પણ ત્યાં જ વિશેષ પરિમાણમાં હતા. બન્દાના જમણા હાથ જેવો આપણો પૂર્વપરિચિત સરદાર વિનોદસિંહ માઝાનો જ વતની હતો. વિનોદસિંહ તથા અન્ય સિખ્ખ સરદારોની સંમતિથી બન્દાએ માઝા તથા માલવાના સિખ્ખોને બોલાવવામાટે જે મિત્ર લિપ્તપત્રિકાઓ લખી હતી તેમનો આશય નીચે પ્રમાણેનો હતો:-

“પૂજ્ય ગુરુ મેવિન્દસિંહના મીર સિખ્ખો, ગુરુવર્ષ મેવિન્દ-
સિંહની આજ્ઞાનુસાર મારા પાળખર્ચા આગળની ઘટના તમારા ભણ-
વામાં આવી તો હશે જ ગુરુવર્ષના મીસુખર્ચા મારા દેહ, મારા
ધર્મ તથા મારા જાતિધર્મોના અસલ સંકટોની કથા સંજ્ઞાને
મેં મારા વૈરાગી જીવનનો પરિત્યાગ કરીને પુનઃ અવતિમાર્ગનો સ્વી-
કાર કર્યો છે ગુરુની આજ્ઞા મુજબ છે કે મારે અત્યાચારી તથા ધર્મોપ-
દેશકમાનો પામેથી ગુરુ તેજગદાદુર, ગુરુ મેવિન્દસિંહના પુત્રો તથા
ગુરુ મેવિન્દસિંહની પોતાની હત્યાનો વ્યાજ સહિત બદલો લેવો અને
એ કાર્ય મુજબ મારા પછી હિંદુધર્મ, હિંદુજાતિ તથા સંપૂર્ણ પંજા-
બને પરતંત્રતાની શૂખલાથી મુક્ત કરી હિંદુસામ્રાજ્યને સ્થાપવાના
ગુરુના જીવનકાર્યને આગળ અભાવે સગિર્ધાગ સમાપ્ત કરવું આ
કાર્યમાં સહસ્રાવધિ સિખ્ખોના જીવનઅસિદ્ધાન આપવા પડશે ગુરુના
સિખ્ખોને દેહ, જમાજ કિંવા ધર્મસેવાના મદાવજ્ઞમાં પોતાના જીવ-
નની આદુતિ આજ્ઞાનો પાઠ પઢાવવો પડે તેમ નથી તેમાં પણ
વળી તમે તો ગુરુવર્ષના ચઢવાસમાં વધારે પ્રમાણમાં આવેલા છો.
ગુરુજીના અનેક ભયંકર જીવનપ્રસંગોમાં તમેએ જીવનની પણ દર-
કાર ન કરતા કામ કરેલા છે; જતો તમારામાના ધણાખરાઓએ
તો ગુરુના ચરણોમાં પોતાના જીવન પણ સમર્પેલા છે શરવીરની
આખ્યા કરતાં એક સ્વલે ગુરુજીએ કહેવું છે કે,-

“લા તો પદ્મનિષ, હંદે રીતકે દેત,

પૂર્જા પૂર્જા જર મરે, જન હૈં ન દેંદે મત ।”

“અર્થાત્ જે મનુષ્ય ધર્મને માટે પ્રાણ અર્પણ કરી દે છે અને
કરીરના દુકંડે દુકંડા થઈ જવા છતાં પણ જે સચરમૂર્ખિનો લાજ
કરી જતો નથી, તે જ ખરો શરતીર છે

“અત્યાર સુધીમાં મેં જે જે પ્રાણ તથા નયરોને ભૂખા તથા
જતાં છે તે જ્યાં સાધારણ છે ખરું કાર્ય તો સરદિન્દપર ચઢાઈ
કરવાનું તથા ત્યાંના હાકિમને તેની દુષ્ટતાનું ફળ મખાડવાનું છે તે
માટેની તૈયારીઓ અમે કરી રહ્યા છીએ આપન સખતી વેળાએ મને

સમૂલ્ય આશા રહે છે કે અમો સરહિન્દ પર ચઢાઈ કરીએ તે પહેલાં તમે
અવશ્ય અહીં આવી જશો. મને ખાતરી છે કે ઘણા સમય પછી
પ્રાપ્ત થયેલા સમરવિલાસના આ અપૂર્ણ અવસરને તમે હર્ષપૂર્વક
વધાવી લેશો. જેમ જેમ મારા આગમનની તથા મારી પ્રવૃત્તિઓની
સિખ્ખોને ખબર પડતી જાય છે, તેમ તેમ તેઓ આવીને મારા ઝણકાતળે
એકત્ર થતા જાય છે કેમકે સંદેશમાત્ર પાહવવાની પણ આવશ્યકતા
નથી રહેતી. તમે હજી સુધી નથી આવ્યા એ જ આશ્ચર્યનો વિષય
છે અને તેથી જ આ પત્ર મોકલાવવાનું ઉચિત ધાર્યું છે. આશા
છે કે પત્ર મળતાં જ તમે શરૂઆતે સજીને અતિશય ગતાવળથી
મોટી સખ્યામાં આની પહોંચશો તમારી પ્રતીક્ષામાં અમુક દિવસો
વીતાઢ્યા પછી જ અમો સરહિન્દ પર ચઢાઈ કરીશું એ જ”

પ્રકરણ ૫ મું

ભયકર વિશ્વાસઘાત

“દગા કિસીકી સગી નહીં હય,

અગર ન કી, તો તૂ કર દેખ,

શુરા નતીજ દગાખાજકા,

દગાખાજકે ધર પર દેખ.” એક ઉર્દુ શાયર

ગન પ્રકરણમાં વર્ણવેલી ઘટનાને કેટલાક દિવસનો કાળ વીલ્યા
પછી એક દિવસ મધ્યાહ્નસમયે બોબનકાર્યથી નિવૃત્ત થઇને બન્દા
બહાદુર વિનોદસિંહ આદિક સરદારો સાથે ભાવિ કાર્યપ્રવૃત્તિની ચર્ચા
કરતો બેઠો હતો, તે વેળાએ દ્વારપાલે અદર પ્રવેશ કરીને તથા ચઘા-
વિધિ પ્રણામ કરીને કહ્યું કે: “બહાર કામ બે સિખખ ગૃહસ્થો તથા
બે સ્ત્રીઓ આપ શ્રીમાનના દરબારમાં આવેલા છે તેઓમાંના
એકનું નામ અબમેરસિંહ અને બીજાનું વીરસિંહ હોવાનું તેઓ
જણાવે છે. આશા હોય તો અદર પ્રવેશ કરાવું.”

“અહો! અબમેરસિંહ તથા વીરસિંહ આવેલા છે? તેમની
માથેની બે સ્ત્રીઓ અવશ્ય નેમની વીરગત્તા ધર્મપત્નીઓ જ હોવી

લેખને. તેમને બધાને સન્માનસહિત સત્વર અદર પ્રવેશ કરાવ ”
બન્દાએ આનન્દસંક રવરથી હિંદુમારો કાઢ્યા.

દ્વારપાલના બહાર ગયા પછી બન્દાએ વિનોદસિંહને હિંદુશીને
કહ્યું કે. “હું વારુ છું કે તમે અસારે આવેલા બને શુદ્ધરથોને સારી
પેઠે ઓળખતા હશે. તમારી પેઠે તેઓ પણ શુરવર્ધ ગોવિન્દસિંહજીના
પરમમકત તથા વીર સિખ્ખ છે. સુખદુ ખના અનેક વિકટ પ્રસંગોના
તેમણે તથા તેમની ધર્મપત્નીઓએ પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરેને. છે
તેમની શુરભક્તિ તથા દેશભક્તિ અવસ્ય પ્રશસનીય છે.”

“આપનો અભિપ્રાય અક્ષરશઃ સત્ય છે હું પોતે પણ શુરવર્ધના
વિશ્વાસપાત્ર સેવકાભાનો. એક હોવાથી અજમેરસિંહ તથા વીર
સિંહને સારી પેઠે ઓળખુ છું” વિનોદસિંહે કહ્યું.

એટલામાં દ્વારપાલ આગન્ટુક વ્યક્તિઓને લઈને બન્દા સમક્ષ
આવ્યો. ચારે આગન્ટુકોએ બન્દા બહાદુર તથા વિનોદસિંહને પ્રણામ
કર્પા. વિનોદસિંહ પોતાના આસનપરથી ઊઠીને બંને સિખ્ખોને ગ્રેમથી
બેઠ્યા. શિષ્ટાચારને વિધિ સમાપ્ત થયા પછી આગન્ટુકોએ નિર્દિષ્ટ
આસનોપર પોતાની બેઠકા લીધી બંને સ્ત્રીઓ પોતપોતાના પતિની
પાછળના ભાગમાં પાથરી રાખેલી ચટાઈપર બેઠી.

“શુરવર્ધના પરમકૃપાપાત્ર સિખ્ખ વીરો તથા વીરાંગનાઓ,
આવો તમારા આગમનથી અમેને પરમ હર્ષ થયો. મોડી મોડી
પણ તમેએ શુરના બન્દાની ખબર કાઢી એમાટે હું તમારો આભારી
થયો છું. કહો, સર્વ પ્રકારે કુશલ તો છે ને?” બન્દાએ આભાર
દર્શક વાક્યો ઉચ્ચાર્યા.

“આપ શ્રીમાનના આછીર્વાદથી અમે સર્વ પ્રકારે કુશલ છીએ
પરંતુ આપે અમારા સમક્ષમાં જે ચપ્પે હમણું વાપર્યા છે તેથી
ખરેખર અમેને લજ્જા ઉત્પન્ન થાય છે આપના પ્રત્યે અમારો શુર
ભાવ હોવાથી અમે આપના આવા પ્રકારના અમાગ મહત્વને
દર્શાવનારા ચપ્પે સંભળવા ઇચ્છતા નથી” વીરસિંહે વિવેકપૂર્ણ
ચપ્પે ઉચ્ચાર્યા.

“અમે આટલા દિવસ સુધી આવી નંચ્યાં તેમાટે આપ શ્રીમાનની અમારે લખા માગવી જોઈએ તેને બદલે શ્રીમાન પોતે જ અમારી પ્રસંસાનાં વચનો ઉચ્ચારી રહ્યા છે એ જોઈને અમે લલ્લિત થઈ રહ્યાં છીએ.” અબ્બેરસિંહે નમ્રતા દર્શાવી.

“આમાં લલ્લિત થવાનું કંઈ પણ કારણ નથી. અત્યારે પણ તમે પોતાની સ્વાભાવિક હૃદયોર્મિથી પ્રેરાઈને જ આવ્યા છો. અમેએ તમોને આમંત્રણ મોકલાવ્યું ન હોતું. માલવા તથા માઝાના સિખ્ખો અત્યાર સુધી નથી આવ્યા તેથી તેમને પત્રો મોકલાવવાં પડ્યાં છે.” વિનોદસિંહે કહ્યું.

“માલવાના સિખ્ખો સંભાષતીર્યના પુણ્યને પ્રાપ્ત કરવામાટે રવાના થઈ ચૂક્યા છે અને જે સમય જાય છે તેમાં તેઓ અહીં આવી લામશે. અબ્બેરસિંહ નીકળ્યા પછી મેં વિચાર કર્યો કે જે કાર્યમાટે હું શ્રીમાન બન્દા બહાદુર પાસે જઈ રહ્યો છું તેમાટે મારાથી બને તેટલા ખીજ માણસોને પણ લઈ જવાની આવશ્યકતા છે. એટલે માર્ગમાં લાઈ વીરસિંહનું ગામ આવતાં હું એમને મળ્યો. જે દિવસ એમના સ્નેહભરેલા આદરાતિથ્યનો સ્વીકાર કર્યા પછી અમે લાંબી આગળ વધ્યાં. માલવા તથા માઝાના સિખ્ખોને મોકલાવવામાં આવેલાં પત્રોના સમાચાર અમોને મળી ચૂક્યા હતા તેમજ એ પણ અમારા જાણવામાં આવ્યું હતું કે શ્રીમાન બન્દા બહાદુર પાસે થતાવધિ સિખ્ખ વીરો એકત્ર થઈ ચૂક્યા છે અને દિનપ્રતિદિન તેમની સંખ્યા વધતી જ જાય છે. પ્રથમ તો અમારો વિચાર અમારી મૃદુલતાઓને ધેર મૂકી આવવાનો હતો; પરંતુ પાછળથી સામાન્ય રીતે બન્ને દેવીએનો અને ખાસ કરીને લાઈ વીરસિંહનાં વીરાંતના ધર્મપાત્રી શ્રીમતી માધુરીદેવીના મુદ્દસેત્રમાં આવવાનો અત્યંત આમદ જોઈને અમારે તેમને પણ સાથે લાવવાં પડ્યાં છે.” અબ્બેરસિંહે માલવાના સૈન્યના આગમનસમાચાર આપવા સાથે પોતાનો કંટલોડ વર્તાત પણ કહી સંભળાવ્યો.

પ્રજ્ઞનો, પોતાનો તેમ જ સ્વર્ગદેવનો નાશ કરાવશે” એક બીજા
તુસત્માને કહ્યું.

‘સુમેદારે નવીન નૃપતંત્રા સ્ત્રી આદરી છે વારા!’ બન્દાએ
હિત્તુકતાથી પૂછ્યું.

‘જુઝ ગોવિન્દસિંહના હર્ષિસુર્મા ચાલ્યા ગયા પછી જે સિખખો
સુમેદારને ત્યાં નોકર રહ્યા હતા, તેમનું તે નિત્ય એમ કહીને અપ
માન કર્યા કરે છે કે- ‘તમારા એક ગુસ્તી તો બે પગાણુ કુરમાના હાથે
ભયંકર દવા વચેલી જ છે એટલે હવે બીજો નવો ઉત્તરીયાર આબોહો
તેની પલ્લુ એવી ખખર છેવામાં આવશે કે તેનો શ્વાસ પત્તો જ નહિ
લાગે.’ આ કારણથી સરહિન્દમાંના સર્વ સિખખો બદ્દ જ હરોરાષ
ગયા છે, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તેઓ ઘોડા જ સમઘમાં પોત
પોતાની નોકરીઓ છોડીને આપ શ્રીમાનના કપડા તથા આવી
પદ્ધતિએ અથવા તો શ્રીમાનને તથા ગુસ્તા સિખખોને સરહિન્દ
બોલાવશે અને તે લાગ્યું કે સુમેદાર હવે હાથે કરીને પોતાનો
વિનાશ જ માની રહ્યો છે એટલે ત્યાં રહેવાનું અને તે સલામતી
જોઈતું ન લાગ્યું; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ પરધર્મીઓને ઇસ્લામીઓ
જે રીતે દબારી, સનારી તથા રાગરી રહ્યા છે, તે જોઈને અમારી
ઇસ્લામમાં જે શ્રદ્ધા હતી તે ઊડી ગઈ છે.” આગ-ગુરોના અગ્રેશર
તુસત્માને સરહિન્દની કેટલીક નવીન ઘટનાઓ જણાવવા સાથે
હિન્દુધર્મમાં દીક્ષિત થવાની ઇચ્છા દેખાડી.

“તારે શું તમારી બધાની ઇચ્છા હિન્દુધર્મનો સ્વીકાર કર-
વાની છે?” બન્દાએ તેમની દૃષ્ટીકવ સાલગી લીધા પછી પૂછ્યું.

“હા, હા.” બધાએ એકસાનેટો જવાબ દીધો.

“જો એમ જ ટોચ તો આજનો દિવસ દહાડો જાગન પર
તમેને વિચાર કરવામાટે તું આપું છું આવતી કાલે જો તમારી
આવી જ દહાડો કાલમ રહેશે, તો આવતી કાલે તમારા શુદ્ધીકરણની
દુઃખવરણા કરીશ. ત્યાં સુધી જે હિતારો જણાવવામાં આવે ત્યાં જઈને
આરામ કરો અને આવતી કાલના સુબોદન સુધી ઇસ્લામધર્મનાં તાર

સંબંધી વિચાર કરો.” બન્દાએ તેમના શુદ્ધીકરણમાટે બીજો દિવસ મુકરર કર્યો; અને પોતાના એક સેવકને આગ-તુકોના બીતારા તથા ખાવા પીવાની વ્યવસ્થા કરી આપવાનું કહ્યું.

આગ-તુકો તથા સેવકના ચાલ્યા ગયા પછી વિનોદસિંહે બન્દાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે: “શું આપ શ્રીમાન આ મુસ્લિમોને ખરેખર આશ્રય આપવા તથા હિન્દુધર્મમાં લેવા ઇચ્છો છો?”

“જો એમની ઇચ્છા હોય તો આપણે શામાટે ના પાડી શકીએ? એમાં આપણું શું જવાનું છે?” બન્દાએ કહ્યું.

“જવાનું તો કંઈ નથી; પરંતુ અસારનો સમય વિકટ છે. વિશ્વાસઘાતની રમત નહિ રમાતી હોય એની ચી ખાત્રી? એમને હિન્દુ-ધર્મમાં લેવાની વાત જુદી છે અને આશ્રય આપવાની વાત જુદી છે. પછી તો આપ શ્રીમાનને જેમ યોગ્ય લાગે તેમ ખરું.” વિનોદ-સિંહે પોતાનો વિરુદ્ધ અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

“વિશ્વાસઘાત કરવો હોય તો બંને કરે; પરંતુ જેઓ આપણા જ-માલના સરહિન્દના સમાચાર લાવ્યા છે અને જેઓ હિન્દુધર્મમાં આવવા ઇચ્છે છે, તેમને તેમની માગણી પ્રમાણે આશ્રય આપવામાં આવે, તો આપણી વીરતાને લાંછન લાગે.” બન્દાએ પોતાના કટક વિચારો દર્શાવ્યા, અને ત્યાર પછી વિનોદસિંહને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે: “આવતી કાલે પ્રભાતમાં શુદ્ધીકરણના ઉત્સવમાં બાગ લેવામાટે મેળાસર પધારજો.”

વીર બન્દાએ બીજો દિવસે ઘરણે આવેલા મુસલમાનોનો શુદ્ધી-કરણવિધિ કરાવીને તેમને પોતાની પાસે આશ્રય આપ્યો હતો. શું આરે એ ઘરણે આવેલા મુસલમાનોનાં અંતઃકરણ ખરેખરાં શુદ્ધ હતાં? તેમના મનમાં કાંઈ પણ પ્રકારનો કપટભાવ ન હોતો? એ પ્રશ્નોનાં ઉત્તર મેળવવામાટે આપણે ધૈર્યને ધારણ કરી બન્દાના ઘરખાંરમાં આવેલા ભરવાડની હાજીકત સાંભળવી પડશે.

ઘરણાગતતરીકે આવેલા મુસલમાનોને હિંદુ બનાવ્યા પછી પાંચમે દિવસે બન્દા પોતાના વિશ્વાસપાત્ર સિખ્ખ સરદારો સાથે મંત્રણા-

કરતો બેઠો હતો. તે વેળાએ અચાનક એક સરવાડ પોતાના હાથમાં
ભાગીથી ડાંગના બે કકડા લઈને સભારવાનમાં આવ્યો. અને તેણે
'ફરિયાદ, ફરિયાદ' એવા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

'શું છે સરવાડ ?' તું આમ ઉત્કેશાયસો કેમ દેખાય છે ?
નિનોદસિંહે તેને પૂછ્યું.

'કુદૃષ્ટ લોકો પોતાની કુદૃષ્ટતા દેખાડે ત્યારે કલ્પા માણસો ઉરે
રાય પણ નહિ કે ?' તું આજે હમેશ મુજબ જમલમાં ઉઠાને ચરાવવા
માટે ગયો હતો. જોઈ ચરતા હતા અને હું એક વૃક્ષની છાયા તળે
બાંહે પડ્યો ઘસને સૂતો હતો. એટલામાં એક સાંકળી બહુજા
ખેતરમાં જવા લાગી. તેને બહાર કાઢવામાટે દોઢો પરંતુ મારી
કડીયાળી ડાંગને સાથે લેવાનું સૂચી ગયો. નસીબ ભોગે આ દુઃખ
બાજ તમા યમપુરીમાં પહોંચેલો એને સાચી વૃક્ષ તળે વધુને
માર્ગમાં જઈ રહ્યા હતા એ સાંકળીને હાકવામાટે એમના હાથમાંથી
ડાંગ લઈ લીધી અને સાંકળીની પીઠપર તેનો ફટકો માર્યો ફટકો
મારતાં જ ડાંગના બે કકડા ધવા અને તેના પોલાણમાંથી બા
રુક્ષો નીકળી પડ્યા રુક્ષને ભોત્તા જ અને શકા આવવાથી મેં એમને
ફટલાક સનાલો પૂછ્યા અને તેમના સીધા જવાબ આપવાને અદને
એમણે મને મારી નાખવાની પરંપર સલાહ કરવા માંડી તે જોઈને
હું ચેતી ગયો અને મારી કડીયાળી ડાંગવતી એકને તો કોય બનાવી મેં
ત્યાંના ત્યાં જ ધૂળ ચાટતો કરી દીધો. અત્યારે તો કદાચ તે યમપુરી
માં પહોંચી પણ ગયો હશે ખીજો જવા વધારે બજવાન હોવાથી
તેણે મારી સાથે ધણી વાર સૂધી ટકર લીધી પરંતુ તેની પાને કાંઈ
પણ હથિવાર ન હોવાથી તે કાપી ચડ્યો નહિ જણી તેના ખાસ હેતુ
આ રુક્ષને ધરતે ઠેકાણે પહોંચાડવાનો હોવાથી તે પોતાને
ધજ ન યાય તેની સ્થવચેતીથી મારી સાથે લડતો હતો તેણે યસ્તા
માં આવીને મારી ડાંગને પાસેના એક તળાવમાં માખી ફેંટા મેં
પણ તેને દોરકાવતી મજબૂત બાંધીને રસ્તા વચ્ચે જ નાખી દીધો.
છે આમાં બે મારો કર્તવ્ય પણ અપરાધ થયો હોય, તો તેમાટે

ધટતી સગ્ન સદન કરવાને હું તૈયાર છું. પોલા વાંસમાંથી નીકળેલો કાગળ આપનાં ચરણોમાં ધરુ છું, અને તે વાંચ્યા પછી તથા મારી દફીકત સોલજ્યા પછી જો પેલા દગાબાજને પણ સગ્ન કરવા જેવું જણાય, તો તેને પણ સગ્ન કરવાની આપ શ્રીમાનને હું પ્રાર્થના કરું છું.” એટલું કહીને ભરવાડે વાંસના બને કકડા તથા તેમાંથી નીકળેલો કાગળ બન્દા આગળ મૂક્યા અને સારપછી વિનોદસિંહને સંકેત થતાં ને આસનપર બેસી ગયો.

ભરવાડે આપેલા રુક્મમાં નીચે મુજબનું લખાણ હતું—

“સરદિન્દના નામવર સુબેદાર, અમો અમારા પ્રપંચકાર્યમાં સારી રીતે ફાવ્યા છીએ. અમારે પહેલાં આપની ઘોડીક ગીબત કરવી પડી અને ત્યારપછી કાફિરનો વેચ પહેરવો પડ્યો છે. ધીરે ધીરે અમો આપણા યત્ર બન્દાનો વિશ્વાસ મેળવતા જઈએ છીએ તેની હુબ્બરમાં રહેવાનો પ્રસંગ મળતાં અમો જરૂર ગુરુ ગોવિન્દના જેવી જ તેની પણ દુદંશા કરીશું બલકે અમારો લાગ ફાવજે તો તો બન્દાને જહનમમાં મોકલાવીને જ અમો આપની પાસે આવીશું. અમારું ખાવાપીવાનું બારોબાર ચાલતું હોવાથી હાલ તો પૈસા દકાની જરૂર નથી માલવાના સિખ્ખોને બોલાવવામાટે કાસિદને મોકલવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ તેઓ હજી મુઠ્ઠી આવ્યા નથી.”

પ્રપંચીઓની પત્રિકા વાંચતાં જ બન્દાના રોમેરોમમાં રોપની લયકર અમિજનાલા પ્રદીપ્ત થઈ ગઈ તેનાં નેત્રો લાલચોળ થઈ ગયાં અને તેનાં સર્વ અંગો ફરકવા માંડ્યાં. જો એ વેળાયે પેલા પ્રપંચીઓ હાજર હોત, તો અવશ્ય તે તેમનાં મરતકાને ધડથી જૂદાં જ કરી નાખત. તેણે તત્કાળ આજ્ઞા કરી કે: “એ નરાધમ ચાંડલો અસારે જેવી સ્થિતિમાં હોય તેવી સ્થિતિમાં જ તેમને અહીં લઈ આવે. પરંતુ તેમને આ બધી વાતની બંધર પડવા દેશો નહિ. તેમને તો એમ જ કહેજો કે તમારું કામ હોવાથી તમને હમણાં ને હમણાં જ બોલાવ્યા છે.”

કપટી મુસદ્દાનો અથવા સ્વાર્થસિદ્ધિમાટે થયેલા સિખ્ખોને બોલાવવામાટે માણસને રવાના કર્યા પછી બન્દાએ ભરવાડને સંમેલ-

ધીને કહ્યું કે “વીર આહિર ! હું તારી વીરતા તથા શુભક્રિયા પ્રસન્ન થયો છું. તારી ઉત્તમ પ્રકારની કલ્પનાશક્તિમાટે પણ તને હું ધન્યવાદ આપું છું કહે હું તારું શું કલ્યાણ કરું ?”

“આપ શ્રીમાનની કૃપાદષ્ટિ એ જ મારા જેવા ગરીબનું પરમ કલ્યાણ છે. મેં કાંઈ પણ પ્રકારના ધન્યવાદ કિંવા બદલાની આશાથી આ કાર્ય કર્યું જ નથી. મારાં જિંટા હજી જંગલમાં હોવાથી અભારે તો હું રજા લેવા છું છું ભવિષ્યમાં મારા જેવું કાંઈ કામ હોય તો મને યાદ કરશો. હું આ ગામનો જ રહીશ છું” ભરવાડે પોતાના ભદ્ર વિચારો દર્શાવ્યા.

“જો એમ જ હોય તો અભારે તને તારાં જિંટાને સભાળવામાટે જવાની રજા મારી એવી ઇચ્છા છે કે તું ભવિષ્યમાં અમારી સાથે રહેવાનું કબૂલ કરતો હોય, તો હું તને મારા ગુપ્તચરવિભાગનો અધ્યક્ષ બનાવવા છું છું જિંટાને ચરાવવાનું કાર્ય તુ ખીજા કાંઈને સોંપીને અમારી સાથે રહે તો અમેને ઘણો લાભ થાય તેમ છે. આજના પ્રસંગે તું જે સેવા કરી છે તેનો બદલો સમય આવતાં અવશ્ય વાળી આપવામાં આવશે તારે જવું હોય તો ખુશીથી જ” બન્દાએ થોડું સખ્તો ઉચ્ચાર્યા.

“આપ શ્રીમાનની મારા પ્રત્યેની આ લાગણીમાટે હું શ્રીમાનનો આભારી રહીશ. શ્રીમાને જણાવેલી જાનતપર હું ધીર જઈને વિચાર કરીશ અને મારા ધરનું કાર્ય સભાળનાર કાંઈ માણસ મળી આવશે ત્યાં લગી હું અવશ્ય આપ શ્રીમાનના સેનિકામાં મારું નામ લખાવીશ. હવે તો દમાખાજીને તેમની દમાખાજીની મજનારી સજ્જને જોઈને જ અહીંથી જમશ” ભરવાડે પોતાના દેશપ્રેમનો પરિચય કરાવ્યો.

એટલામાં તે નવદીક્ષિત સિંખવેષધારી કપડાં મુસદ્દામાં આનંદથી ડોલતા ડોલતા આવી પહોંચ્યા. સર્વનું ધ્યાન તેમના તરફ ગયું. સર્વત્ર શાન્તિ પ્રસરી મર્ધ થોડી વાર સુધી આ પ્રમાણે ચાલ્યા પછી બન્દાએ શાન્તિનો ભગ કરીને અભીરતાથી કહ્યું કે “મેં આજે તમોને એક અગત્યના વિષયમાં તમારી સજાદ લેવા

માટે બોલાવ્યા છે. હું એ જાણુવા ઇચ્છુ છું કે શરીરતમા દગાબાજ અથવા કપડીઓને માટે શી સગ્ન કર્માવવામાં આવી છે ?”

“આપ શ્રીમાન્ જોવા ઇસ્લામના કદા વિરોધીને શરીરતમા થુ લખાયલું છે તે જાણવાની શી જરૂર છે વારુ ?”

“તેની જરૂર એટલામાટે જ છે કે જે કેટલાક બદમાશોએ દગાબાજ કરી છે તે બદમાશો અદરખાનેથી દીન ઇસ્લામને માનનારા હોવાથી તેમને તેમના પાક મજહબમાં જે સગ્ન કર્માવવામાં આવી હોય, તે જ સગ્ન કરવાનો મં નિશ્ચય કર્યો છે. તો હવે વાદવિવાદમાં વધારે સમય ન વીતાડતાં દગાબાજ ક્રિવા કપડીને માટે ઇસ્લામમાં જે સગ્ન કર્માવવામાં આવેલી હોય તે તમે મને સ્વર જણાવો.” બન્દાએ માર્મિક વચનો ઉચ્ચાર્યા

“આપ શ્રીમાન્ના આ જવાબથી સાફ સાફ ક્યાસ કરી શકાય છે કે સરહિન્દ તરફના કોઈ મુસલમાનોનું કાવતુ આપના જાણુવામાં આવેલું હોય જોઈએ અને તે કાવત્રાખોરો પકડાઈ ગયેલા હોવા જોઈએ. તે ગમે તે હોય તેની સાથે અમારે લેવા દેવા નથી. આપ શ્રીમાને ખૂંછેલા સવાલનો જવાબ એ છે કે કુરઆન શરીફમાં દગાબાજ આદમીમાટે ગદન મારવાની જ સગ્ન કર્માવવામાં આવેલી છે.” નવદક્ષિત મુસલમાનોના મુખિયા દયાલસિંહ ઉર્ફ દોલતખાંએ સાધુતાના આડબરથી દાલિલ વાણી ઉચ્ચારી.

“તમારી સત્યપરાયણતામાટે હું તમોને મુબારકમાદ આપુ છું આ પત્રિકા વાંચી જુઓ એટલે દગાબાજ કરનારા કોણ તથા ક્યાના છે તેની તમોને ખબર પડશે.” એમ કહીને બન્દાએ પેલા ભરવાડે આપેલા રક્ષા દોલતખાંના હાથમાં આપી દીધો.

રક્ષાને જોતા જ દોલતખાંનું મોહુ લેવાઈ ગયું. તેના પગ ધૂળવા લાગ્યા. તેના સાથીઓની પણ એ જ દયા ચર્ષ તેમણે બધાએ ઉચ્ચ સ્વરથી રુદન કરવા માંજી રુદન કરતાં કરતાં તેઓ એક સામટા બન્દાના ચરણોમા પડીને ક્ષમાની પ્રાર્થના કરતા કહેવા લાગ્યા: “અમારી બૂલ માટે અમે હાય જોડીને તથા માયાં નમાવીને માફી માગીએ છીએ.

કૃપા કરીને ત્યાં પહેલી વારના અમારા અપરાધની ક્ષમા કરે. અમે મોદારમાં ધાસ્ય તરણ લઈને જીજ્ઞાસીએ છીએ કે અમે આપની યાચો છીએ.”

“તમે ત્રણે નથી પણ તેમના જન્મગત યત્ન કસાઈએ છે. દુઃખજાણી કેટલી અવધિયત રમત મોડીને તમે અહીં આપ્યા હતા એનો વિચાર આવતા જ મારું માથું ફરી જાય છે. ખરેખર જે જે જીવિએનો જે સ્વભાવ પડી ગયો હોય, તે કદાપિ મનમાં નથી તમેએ અને મારી નાખવાની જાણ સ્વીકારી, પણ અમારા પુત્રને જ મારી રહ્યા છીએ. હવે તમે દાવમાં આવ્યા છો તો હું તમેને છોડવા નથી જ મૂકવાનો.” બન્દાએ દડાથી કહ્યું.

“જો કે અમારા હાથે ગુનાહ બહુ મોટો થયો છે, ત્યાં અમે આપના ધાનેદાર ગુલામો છીએ. સરહિન્દના સુબેદાર અથવા તે દિલ્હીના બાદશાહને પણ દરાવવાની આજ તાકત ધરાવે છે તે પછી અમારા જેવા પ્રજાભોને મારી નાખવા એ તો આપના મનથી મન્જૂરને મંજૂર જાણાય છે. અમારી આદર્શ કાશ્મીરી અર્થે તથામિલતો જાણીને આપ અમેને જુરૂર છવતદલ આપનો અને પોતાના પાક હાથોને અમે દુઝાળાને ત્યાં નાપાક જૂનથી રચેલા નદિ એવી અમારી ખામી તો અમારી દુષ્ટતા અથવા નીચતાને. અમે વાગ્યાર સંસ્કાર કરીએ છીએ, માત્ર એમણે જ નહિ, પણ ભવિષ્યમાં આપની કામે કામ પણ મકારની જેવકાર્થ અથવા દમાત્રા ન કરવાના નેમદ આપને છીએ.” દાંતિક દશબંધિ ઉદ્દેશન-ખોએ દહનો આશ્રય લઈને આવેલા વિગ્ર મનને ટાળી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

“તમારી શૂચ તમે કુશ્વ કરો છે તથા અવિશ્વમ આપી સ્વ ન કરવાના મોઝદ આજો છે તેથી તમારો અપાદ હમ કરવાની ધન્ય થાય છે, પણ તે એ જ એમ જ ચર્ચથી કે તમે પુત્રા મોજાનનો આશ્રય છોડીને મવજામદના નામથી જોગ ખાના આ જોરકાર્થ આવીને બિતા રહો જ લોકો એ.” આ

દાખલ થશે તેઓ મારી દયાના પાવકો છે એમ સમજીને તેમને હું ક્ષમા કરીશ. એથી વિપરીત જેઓ મારા આશ્રયની અવગણના કરીને બહાર જ ઊભા રહેશે, તેમને હું નિર્દયતાથી કતલ કરાવી નાખીશ.” બન્દાએ ગંભીર ભાવ ધારણ કરીને આ વાક્યો ઉચ્ચાર્યા.

દયાબાજુ મુસલમાનો ખુશ થતા થતા મંત્રણાગૃહમાં દાખલ થવા લાગ્યા. ઝોરડો કાંઈક નાનો અને તેમની સંખ્યા મોટી હોવાથી તેઓ એક બીજાની ઉપર પડવા લાગ્યા! પરંતુ એ વેળાએ વિનોદસિંહ આદિક સિખ્ખ સરદારોની વિલક્ષણ સ્થિતિ થઈ હતી. તેઓ બોલી શકતા ન હોતા અને જે કાંઈ થઈ રહ્યું હતું તે તેમનાથી સહન કરી શકાતું ન હોતું! પ્રથમ તો તેઓ મુસલમાનોને આશ્રય આપવાના વિચારથી જ વિરુદ્ધ હતા. હવે જ્યારે તેમનું ભયંકર કાવત્રું ખુલ્લું પડી ગયું હતું ત્યારે તેઓ(મુસલમાનો)પોતાની સ્વાભાવ-સિદ્ધ કપટનીતિ કિંવા દંભનીતિને આશ્રય લઈને પોતાની જિંદગીને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. પરંતુ બન્દા સાહબ કયા વિચારથી તેમને ક્ષમા આપવાને તૈયાર થયા હતા એ તેમનાથી સમજી શકાતું ન હોતું. છતાં હૃદયને કંઠોર તથા મનને દૃઢ કરીને જે થાય તે શાન્તિથી જોઈ રહેવાનો તેમણે એક પ્રકારનો નિશ્ચય જ કર્યો હતો. નરાધમ મુસલમાનોના મંત્રણાગૃહમાં પ્રવેશ કર્યાને થોડો જ સમય વીત્યો હતો, એટલામાં તો બન્દા બહાદુરે પોતાના આસનપરથી ઊઠીને તથા હાથમાં ખુદી તસ્વાર લઈને વીરગર્જના કરી કે: “સરદાર વિનોદસિંહ તથા મિત્રો! તમારી રિપુરુષિરની તરસી તસ્વારોને આનર્માંથી બહાર કાઢો અને મંત્રણાગૃહમાં પેડેલા એ તમામ નરપિસાયોને એક પછી એક કાપી નાખો; તેમની દુષ્ટતાનું ફળ તેમને બરાબર ચખાડો.”

“અમો તો ક્યારના તૈયાર જ બેઠા છીએ; માત્ર આપની આજ્ઞાની જ વાટ જોઈ રહ્યા હતા.” એમ કહીને વીર વિનોદસિંહ ખુદી તસ્વાર સાથે મંત્રણાગૃહ પ્રતિ ધસ્યો. તેની પાછળ બીજા સિખ્ખો પણ સિંહની પેડે ગર્જના કરતા ઉઠ્યા અને પેદરથી વીસ

બીર પેતાબી

પણ એટલા સ્વસ્થ સમયમાં જ મરણાનુક્રમાંના સર્વ કનુઓને સહાર કરી નાખવામાં આવ્યો. એવામાં સોશિયલિસ્ટ અવસ્થા વહેવામાં આવી. ધાર્મિક બુદ્ધિયેલાં યવતો તથા શરીરના બીજા અવગણ્ય બતાવ્યાં. આ પહેલાં દોવાથી એવાની ભવ્યતામાં વધારો થઈ રહ્યો હતો.

“તુરના કલ્યાણકારક ઉપદેશની અવગણના કરીને મેં આ દુષ્ટોના વચનમાં વિશ્વાસ રાખ્યો તથા એમને આશ્રય આપ્યો. એનું ફળ મને ખરાબર મળી ચૂક્યું છે. આજથી દુષ્ટોનાં પલ્લ મુખમાં નહીં વિશ્વાસ ન રાખવાની પ્રતિજ્ઞા કરું છું.” બુદ્ધિ બહાદુર પેતાબી ભલે જાણતાથી સ્વીકાર કર્યો તથા ભવિષ્યમાં તેની શૂંચ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી.

“અમે તો એ દુષ્ટોને આશ્રય આપવામાં પ્રયત્નથી જ નિરુદ્ધ રહ્યાં, પરંતુ મનબેદનો આ પ્રયત્ન જ પ્રયત્ન હોવાથી અમે ધીન ધારણ કરીને મેંથી રહ્યા હતાં. હેરટે બપોરે આજ શીશાનુ દુષ્ટોને દાસા આપવાની વાત મરી રહ્યા હતા, ત્યારે અમારું સોદી પલ્લુ જ બીકળી આવ્યું હતું છતાં જો ધાર તે ઉપર સુધી જોઈ રહેવાની જોરોએ જોર મારવાની માનસિક પ્રતિજ્ઞા જ કરેલી હોવાથી અમે તુરબાજ બેસી રહ્યા હતા.” વિનોદસિંહે પેતાબીના વિચારો સ્પષ્ટતાથી બહારબાજ કર્યા.

“પરંતુ હેરટે તો સર્વ કાંઈ થામણી ધારણા પ્રમાણે જ થયું ને?”

તત્કાલ બહાદુરે કહ્યું

“હેરટે જો ધણુ તેથી સરને સતોળ મળે છે.” વિનોદસિંહે કહ્યું

—૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦—

મકરનું કુંડું

વિગ્રહોની વ્હાલ

—૦૦૦૦૦૦—

“વિશા વિશાદાસ થમ મદાદ થાલિ. જોઈને પરિવારવાલ.”

અવસ્થા જાણી વિવેચનમયતાનાય દાસાવ ના દરજાવાલ”* દાસાવિતન

* “જુદા તથા સમુદાય પુરુષમાં જોઈ જોઈને જુદા જુદા પેતાબી અવગણ્ય વિવેચનમાં જોઈને જુદા જુદા અવગણ્ય અને પેતાબી સમિતિમાં અન્ય

ગન પ્રકરણમાં જેનો અમે ઉલ્લેખ કરી આવ્યા છીએ તે દગાબાજ મુસલમાનોની દારૂ કુદસા કર્યા પછી કટલાક દિવસે છત્તખનો કિંવા બયોડ નામક ગામના બાલણી વીર બન્દા સમક્ષ આર્ત-નાદ કરતા આવી પહોંચ્યા. તેમણે આવર્તાની સાથે જ “મહારાજનો જન્મ થાઓ!” એવા આશીર્વાદસૂચક શબ્દો ઉચ્ચાર્યા. તેના પ્રત્યુત્તરમાં વીર બન્દાએ પોતાના આસનપરથી ઊડીને તેમને સન્માન આપ્યું તથા નિવેકપૂર્ણ વાણીથી તેમને સત્કારતાં કહ્યું કે “પધારો વિપ્ર વયો! હું આપ ભૂદેવોને પ્રણામ કરું છું. આ આસનોપર વિરાજો અને શા કારણથી આપનું આગમન થયું છે તે જણાવો.”

“સામ્રાજ્ય સમયમાં પગલ પાન્તમાં મુખ્યત્વે કરીને અને બારતના અન્ય ભાગોમાં સામાન્ય રીતે શાંતિપ્રિય હિંદુજાતિ ધર્મધ મુસ્લિમ શાસકોના અત્યાચારથી ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારી રહી છે. સમસ્ત પગલમાં અત્યારે એવું કોઈ ગામ નથી કે જ્યાં મુસલમાનો સહનશીલ હિંદુઓને ન સતાવતા હોય જ્યાં સર્વસામાન્ય સ્થિતિ આવા પ્રકારની છે ત્યાં અમે બાલણી શી રીતે જતી રાહીએ વારું?” એક પ્રોત્સાહક બાલણી આ પ્રકારની પ્રસ્તાવના કરી.

“ત્યારે શું તમારા ઉપર પણ કોઈ પ્રકારના અત્યાચાર કરવામાં આવ્યા છે?” બન્દાએ પૂછ્યું.

“અમારા ઉપર એના એવા અત્યાચાર કરવામાં આવ્યા છે અને જે હજી પણ ચાલુ છે કે, જેમની સવિસ્તાર કથા સાંભળીને પાપાણુ સમાન કઠોર અતઃકરણવાળા પુરુષનું હૃદય ત્રણ રહી જાય અમારા ગામનો અત્યાચારી શાસક તથા તેના આમાશ સાથીઓ ધોળે દિવસે અમારી વહ દીકરીઓને ઊપાડી જાય છે તથા અમારાં માલમિલકત લૂટી જાય છે. કોઈ સામે થાય તે તેને જીવથી મારી નાખવાની ધમકીઓ આપે છે; બલકે ત્રણ ચાર યુવકો તો મરાયા

મનુષ્યોને પીડવામાં જ ફરુખયા કરે છે ત્યારે સાલુ પુષ્પ પોતાની વિધાનો જ્ઞાનમાં, પોતાના ધનનો દાનમાં અને પોતાની સક્રિયો નિર્મળ મનુષ્યોના રક્ષણમાં સદ્પ્રયોગજ કરતો રહે છે” સુભાષિત//

પણ છે એટલું દુઃખ વળે એવું હોય તેમ તેઓ માહેને મારીને તેમનું રંધિર અમારા કૃપાઓમાં નામે છે. આવી સ્થિતિમાં અમારે જીવન યી રીતે દેખાવવાં એ એક કમરૂઠું પ્રશ્ન થઈ પડેલું હોવાથી અને કોઈ પણ તરફોણ ન જરૂરથી આજીવી સ્વભાવ માંથી જ વર્તવા પાત્ર થઈ જાય રીતે કોઈપણ દેવવાસી પ્રાણીઓની વિશાલ સમુદાય અનુભવાનોના અત્યાચારોની ફરિયાદ લઈને પૂનઃ મુઠ તેમજ દાનુર સમક્ષ ગમે હશે તેવી રીતે અમે પણ અમે આપને દિગ્વિજય તારણદાર મહાવીર સમક્ષે આપના કારણે આપના છીએ" શ્રદ્ધા એવા અણુકાં એક વિચિત્ર પ્રાણીઓના આગમનો હેતુ હશે સમજાવ્યો.

"પૂજનીય વિશ્વવર્મા ! તમે મારા આશ્રમમાં આવ્યા છો તે કલ્પે આપ્યા. હું તમોને અત્યંત આજ્ઞા આપીશ મારા એટલું જ નહિ, પણ મારાથી બની શકશે ત્યાં લગી હું તમારા વિશ્વગતને ક્રિયા સદૃશ સમુદાયને પણ હેતુ નામીશ. હું તમા મારા સાથીએ. અમારાં જીવનોને દિગ્વિજય તથા દિગ્વિજયના સ્વભાવને હોમને દેવા ક્ષમીએ છીએ એટલું જ સમજાવ્યું પછી, એ અસ્થિત થતો હોય તો તેમને પ્રથમથી જ સમા માથીને, હું તમોને જે ચાર સળે હોવા કમરૂ ધુ એ સળે તમે અત્યંત મારી પાસે વરણાવ વરિત આપ્યા છો તેથી કેવલ તમોને જ હું કહું છું એમ કૃપા કરીને ન સમજાવેલો. મારા એ સળે ક્રિયા મારો વિષયો સમજાવ સમજાવ સમજાવ ક્રિયા સમાજને લેદરી છે હું કમરૂ ધુ કે મારા વિચારોનો તમે સર્વત્ર પ્રચાર કરશો." ના મનાવેલી પ્રતાપના કરીને વીર જન્માએ ગભીર વાણીથી કહેવા માંડ્યું કે. "અત્યાચારી વિશ્વમંજીના કાલે આપણે જે સકોને આજીવીઓથી સદન કરતા આપ્યા છીએ તેમાં સર્વથી પ્રથમ આપણે જાણ છે એવી મારી દે મન્યતા છે આ વદ જુદેવ મહાશય દમણી જ કહી શકા કે ચાંતિપ્રિય તથા સદનકર્તા હોવા છતાં આપણે સકો મોગથીએ છીએ. હું કહું છું આપણે

• 'મુક એવિનદિત્ત અવના મુલ્લ માર્ગસમ્પદ' હ આજીવીઓના મારે નામ ગોળે ૧ હ પ્રશ્ન લખ્યો

સંકેટોનું મૂળ કારણ આપણે શાંતિપ્રિય તથા સહનશીલ સ્વભાવ જ છે. એ સ્વભાવને જ્યાં સુધી આપણે ત્યજી નહિ ત્યાં સુધી આપણે સ્વતંત્રતાપૂર્વક જીવી શકીશું નહિ; અને સ્વતંત્ર જીવન વિના વાસ્તવિક શાંતિ કિંવા સુખનો સાક્ષાત્કાર આપણા માટે સર્વથા અશક્ય હોવાથી સર્વ હિંદુઓને મારો તો એ જ ઉપદેશ છે કે તમે શાંતિપ્રિયને બદલે સંમાન-પ્રિય કિંવા મુદ્ધપ્રિય થાઓ અને સહનશીલ કિંવા હમાશીલને બદલે સંહારશીલ થાઓ; એટલે કે, જે તમોને સતાવવા આવે તેની સાથે નમ્રતાથી ન વર્તતાં તેની સામે થાઓ; તમારાથી બની શકે તેટલી રીતે તમે પણ તેને સતાવો. છેવટે કોઈ પણ ઉપાય ન રહે તો અત્યાચારીને મારવાનો અથવા તો તેની સાથે લડતાં લડતાં મરી જવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરો. મારનારને મારવાના સિદ્ધાંતને સ્વીકાર્યા વિના હિંદુજાતિ કદાપિ પોતાના અસ્તિત્વને અવિચળ રાખી શકવાની નથી.”

“આપનો ઉપદેશ અક્ષરશઃ સત્ય છે. આપણી જ નિર્બલતા આપણને નડી રહી છે. જગત્માં નિર્બલને જ સર્વ કોઈ સતાવે છે; બલવાનની સામે ઉંચી આંખ કરીને ય કોઈ જોતું નથી. આપણા શાસ્ત્રકારોએ પણ આપના સિદ્ધાંતને જ પુષ્ટિ આપેલી છે. તેમણે કહ્યું છે કે: ‘નાયમાત્મા વલહીનેન તમ્ય’ અર્થાત્ બલહીન મનુષ્યથી આત્મપ્રાપ્તિ પણ કરી શકાતી નથી. મહર્ષિ મનુએ તો સુખ તથા દુઃખની પરિભાષા કરતાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે સ્વાધીનતા* કિંવા સ્વ-તંત્રતા એ જ સુખ છે અને પરાધીનતા કિંવા પરતંત્રતા એ જ દુઃખ છે. એટલે સ્વતંત્રતા જેવું બીજું કોઈ સુખ નથી અને પરતંત્રતા જેવું બીજું દુઃખ નથી.” એક નવયુવક આણંદે શાસ્ત્રના પ્રમાણોસદિત બંદાના કથનને પુષ્ટિ આપનાર વાક્યો ઉચ્ચાર્યા.

“મારી તમોને એવી સલાહ છે કે આજે ને આજે તમે પોતાને ગામ જાઓ અને બહાર સમા ભરીને આ સમયોચિત ઉપદેશ લોકોને સભળાવો. તમારા ઉપદેશકાર્યમાં જો મુસદ્દામોના હસ્તથી કોઈ પણ

*‘સર્વ પરવશં દુઃખ સર્વમાત્મવશં સુખમ્’ । મનુ.

પ્રકારની બાધા નાખવામા આવે, તો તેથી કરી જ જર્તા પોતાના કાર્યને ચાલુ રાખજો, લોકોને હિંમત આપજો તથા ક્રાંતિ પણ ઉપાયે તેમનામાં જાગૃતિ આવે એવા પ્રયત્નો કરજો તેટલામાં તમારી પાછળ જ હું મારા સિંહોને લઇને આવું છું. એ હર્ષવર્ષ સમાચાર પણ લોકોને સમજાવી દેજો હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે પૂજ્ય બ્રાહ્મણોપર અત્યાચાર કરનાર વિધર્મીઓનો હું સર્વનાશ કરીશ ત્યારે જ જપીને બેસીશ." બન્દાએ પ્રતિજ્ઞા કરી

હરીથી 'મહારાજનો જય થાઓ' એવો આતીર્વાદ બન્દારીને બ્રાહ્મણો પોતાને ગામ પાછા જવામાટે ગ્વાના થયા અને બન્દાના સિંપાહીઓ ચડાઇની તૈયારીઓ કરવા લાયા

* * * * *

વિપ્રોની બદારે ચડીને બન્દાએ મનોહારા સર્વ ખાંઓને મારીને નાગીમાં મેળવી દીધા બ્રાહ્મણોએ આતીર્વાદ આપતાં કહ્યું હતું તેમ બન્દા મહારાજપદને યોગ્ય થઇ ચૂક્યો હતો તેવી પામે આઠ દળર પદાતિ અને ચાર દળર અધારોહી એમ બાર દળર સિંપાહીઓ એકત્ર થઇ ચૂક્યા હતા * આટલી મોટી સખ્યાને બવરચા પૂતક રાખવામાટે બન્દાએ પટેલી જ વાગ પોતાના સરદારોને તેમના કામની વહેંચણી કરી આપી કતહસિંહને મેનાપતિ, વીરસિંહ તથા અજમેરસિંહને ઉપમેનાપતિ, બાજસિંહને મુખ્ય કાવાધ્યક્ષ અને વિનોદસિંહ તથા કરજસિંહને દૈનિક અધિકારી બનાવવામા આ-વા આ વહેંચણીથી સિખજ સૈન્યની બવરચા એક આદર્શ ગત્યના સૈન્ય જેવી થઈ ગઈ

આ ઠેકાણે જો કેઈ સકા કરે કે માત્ર બે ત્રણ માસ જેટલા અત્ય સમયમા જ બન્દા પાસે આટલી મોટી મેના કેવી રીતે થઈ

* બંદીખાના અનિશ્ચય અનુસાર જો ત્રણ નાસમા ચાર દળર અધારોહી તથા સાત અથવા વ્યાઠ દળર પદાતિ બન્દાને આવી નજવા હતા અને તેમની સખ્યા સત્તર ૮ થી ૮ દળર તુધી બલકે છેવટે ૪૦,૦૦૦ તુધી પહોંચી ગઇ હતી

ગઈ તો તે સર્વથા યોગ્ય છે. તેના ખુલાસામાં જણાવવાનું કે બન્દા પામે ત્રણ પ્રકારના સૈનિકો એકત્ર થયા હતા.

સર્વથી પ્રથમ શ્રેણીમાં તે સાચા અને શ્રદ્ધાળુ સિપ્હો હતા કે જેઓ ગુરુ ગોવિન્દસિંહનાં ચરણોમાં બેસી ચૂક્યા હતા અને તેમનાં હૃદયોમાં તે જ સ્વદેશપ્રેમાગ્નિ પ્રજ્વલિત થઈ રહ્યો હતો કે જેના પ્રકાશથી ગુરુ ગોવિન્દસિંહનું પોતાનું અંતઃકરણ પ્રકાશિત થયેલું હતું. ગુરુના દક્ષિણ તરફ ચાલ્યા ગયા પછી તેઓ કાર્યક્ષેત્રથી દૂર થઈ ગયા હતા. પંજાબમાં બન્દાનું આગમન થયેલું સાંભળીને હિન્દુભક્તિ તથા હિન્દુધર્મના શત્રુઓપર દૂરી પડવામાટે ભક્તિ તથા આત્મોત્સર્ગના હિંદાત્ત ભાવોથી પ્રેરાઈને બન્દાની આસપાસ તેઓ વીંટળાઈ વળ્યા હતા. તેમના મનમાં લટકાટનો લાલ લાલને વ્યક્તિગત સ્વાર્થને સાધવાની ચત્કચિત્ત પણ લાલસા ન હોતી; બલકે તેમનામાંના ધણાખરા તો પોતાનાં ધરખાર વેચીને શસ્ત્રો ખરીદ કરીને એવા દૃઢ સંકલ્પ સાથે નવીન નેતા (બન્દા)ના ઝંડા તળે એકત્ર થયા હતા કે કાં તો વિજય પ્રાપ્ત કરીશું અને કાં ધર્મ-યુદ્ધમાં જીવનનું બલિદાન આપીશું.

દ્વિતીય શ્રેણીમાં તે વૈતનિક (પગારદાર) યોદ્ધાઓ હતા કે જેમને કૃતવંશના રામસિંહ તથા ત્રિલોકસિંહ જેવા સરદારોએ એકત્ર કરીને બન્દા પાસે મોકલાવ્યા હતા. આનું કારણ એ હતું કે આ સરદારોના મનમાં આ નવીન આન્દોલનની સફલતા કિંવા વિજયના સંબંધમાં સંદેહ હોવાથી તેઓ દિલ્હીના બાદશાહના પોતાપરના અનુમદને ખોઈ દેવાના તથા પોતાની જાગીરો પોતાની પામેથી ઝૂંટાઈ જવાના ભયથી બન્દાની મેનામાં પોતે સંમિલિત થવાનું સાહસ કરી શકતા ન હોતા. પરંતુ તેમણે ગુપ્ત રીતે બન્દાને દ્રવ્યાદિકની વિપુલ સહાયતા મોકલાવવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું કે જેના યોગે વિચ્છાલ સિપ્હા સૈન્યમાટે શસ્ત્રો તથા અન્ય સામગ્રી ખરીદ કરી શકાય. આ પ્રમાણે તેઓ બાદશાહની દૃષ્ટિએ પણ વિના બન્દાને સહાયતા પહોંચાડવાના પોતાના કર્તવ્યનું યથાસ્થિત પાલન કરી રહ્યા હતા.

તૃતીય શ્રેણીમાં તે અબ્બવસ્થિત અને કદાચિત્ત અવૈતનિક સૈનિકા હતા કે જેઓ કેવલ લૂંટની આશાથી જ બન્દાના ઝરડા તરફ આવીને એકત્ર થયા હતા. એ લેશાની ઇતિકાજ લૂંટ અને ધારો પર અવલમ્બેલી હતી તેઓ પ્રથમ વર્ષના સાહસિક તથા નિર્ભય યતુઓ હતા. દેશોદ્ધારના આ નવીન આન્દોલનના સમાચાર સાંભળીને એ દરયુઓને એટલામાટે પારભાર આનંદ થયો હતો કે, તેમને હવે વ્યાપારિસહજો તથા સામાન્ય યાત્રિકાને લૂટવાને બદલે મોટા મોટા મામો તથા નગરોને લૂટવાનો અવસર મળવાનો હતો. બન્દાએ લૂટના સુખધર્માં એ નિયમ નહર કરી દીધો હતો કે લૂટમાં જેને જે વસ્તુ ઠિવા ચિહ્નકત મળશે, તે તેનો પેતાનો માન કહેવાશે, અર્થાત્ તેમાં અન્ય કામનો ભાગ રહેશે નહિ આ કારણથી અલ્પ સમયમાં અટળક સપતિ મેળવવાની આશાથી પત્તનના તમામ લૂટારાઓ વીર બન્દા પાસે પહોંચી ગયા હતા. પ્રથમ તથા દ્વિતીય શ્રેણીના સૈનિકાની સખ્યા કરતાં આ તૃતીય શ્રેણીના સૈનિકાની સખ્યા ઘણી જ વધારે હતી સરહિન્દની આગામી ચલામતમાં બાગ લેવાના કાર્યને શ્રેયેકે સિખ પોતાતો પરમધમ માનતો હતો એ ધમના પાલનમાટે પત્તનના સર્વ બાગેશમાંથી સહસ્રાવધિ સિખો બન્દા પાસે આવીને એકત્ર થયા હતા. વળી સરહિન્દ નગર સરહિન્દ પ્રાન્તનું મુખ્ય નગર હોવાથી તેને લૂટનાં યતુઓની અપાર સપતિ વિજેતાઓના હાથમાં આવવાની પણ પ્રબલ આશા હતી આ બધાં કારણોથી સરહિન્દ પર અકાઈ કર્યા પૂર્વે બન્દા પાસે સહસ્રાવધિ સિખો એકઠા થઈ ગયા હતા.

પોતાની વિસાસ સેનાને અબ્બવસ્થિત કરવાનું કામ આતંત્ર હતુ એટલામાં બન્દાને સમાચાર મળ્યા કે ‘માઝાથી આવતા સિખ સૈન્યને અટકાવવામાટે સરહિન્દના સુબેદારે પોતાના બે મેનાપતિઓને ખાંચ હબર સિપાહીઓ તથા તોષો આપીને આર્મમાં બેસા રાખ્યા હતા. ધણું કરીને રોપડ આગળ સિખોનો તેમની સાથે મુકાબલો થવાનો સંભવ હોવાથી માઝાના સિખોની કુશલ જવાની

અનિવાર્ય આવશ્યકતા જણાતા જન્દાએ તરત પોતાના સેનાપતિઓને
 લાંથી કૂચ કરવાનો હુકમ કરી દીધો. તેઓ થોડાક આગળ વધ્યા
 એટલામાં તેો સરહિન્દના સિખો પશુ સામા મળ્યા. તેમણે જન્દાને
 જણાવ્યું કે: “અમે આપને સરહિન્દ પર ચઢાઈ કરવાનું આમત્રણ
 આપવામાટે આવ્યા છીએ. અભિમાની તથા દુષ્ટ સૂમેદારે અમારું
 પિતા કારણ અપમાન કરેલું હોવાથી અમે નોકરી છોડીને તથા તેને
 યુદ્ધમાટે તૈયાર રહેવાની સૂચના આપીને આવ્યા છીએ. માર્ગમાં
 આવતાં અમેને માલમ પશુ છે કે માઝાના સૈન્યને આપણી
 મદદે આવતું અટકાવવામાટે સૂમેદારે પોતાનું સૈન્ય મોકલાવ્યું છે
 પરંતુ જો મળેલા સમાચાર સત્ય હોય તો સિખોએ સૂમેદારના
 સૈન્યને પાછું હટાવ્યું છે; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તેમની પામેને
 હારગોળો તથા ઘસો કબ્જે કર્યો છે ફોજદાર ખિજરખાં તથા અન્ય
 મુસદ્દામાન સરદારો સિખોના હાથે માર્યા ગયા છે. પરંતુ અમારા
 સાક્ષીવામાં એમ પણ આવ્યું છે કે અમારા સરહિન્દ છોડ્યા પછી
 મુસ્લિમ ફોજના પરાજયની વાત સાક્ષીને સૂમેદારે દશ હજારની
 ખીજ મોટી ટુકડીને મોકલવાનો વિચાર કર્યો છે.”

“યથાસમય આવી પહોંચવા તથા છેલ્લામાં છેલ્લા શત્રુપક્ષ
 તરફના સમાચાર આપવામાટે હું તમેને ધન્યવાદ આપું છું.” સર-
 હિન્દથી આવેલા સિખોને આ પ્રમાણે કહીને જન્દાએ સર્વ સરદારોને
 ઉદ્દેશીને કહેવા માંડ્યું કે: “શરવીર સરદારો! સરહિન્દ પર ચઢાઈ
 કરવાનું આ બહુ સારું નિમિત્ત મળ્યું છે આવો અવસર ફરીને
 હાથ આવવો કઠિન છે વળી અત્યારે આપણને સયોગો પણ મળ્યા જ
 અનુકૂળ છે. આપણા સૈનિકાની સખા ધણીમોટી છે. સૈનિકામાં ઉત્સાહ
 છે, ઉત્સાહમાં શૌર્ય છે અને શૌર્યમાં હુતાત્મા ગુરુપુત્રોની પ્રતિ-
 હિંસાની ભાવના છે. મારી ખાત્રી છે કે આ વખતે પણ આપણો
 વિજય જ યશે. આ વિષયમાં તમારો રો અભિપ્રાય છે ?”

“અમારો અભિપ્રાય એ જ કે આજે ને આજે જ સરહિન્દ
 પર ચઢાઈ કરવી !” સર્વ સરદારો બોલી ઊઠ્યા.

પ્રકરણ ૭ મું
સરહિન્દ અને પ્રતિહિન્દા
અંદાજ

He who studieth revenge keepeth his own wounds green
Bacon

મત પ્રકરણમાં અમે ઉદ્દેશ કરી આવ્યા છીએ તેમ સરહિન્દના સુબેદારે માજાના સિખખેતને બંદાની સહાયતા કરવા જતા અટકાવવામાટે પેતાના બે સરદારોને પંચિ હજારનું સૈન્ય આપીને રાપડ નામક એક ગ્રામ સુધી મોકલ્યા હતા આ સમાચાર સાંજે જતાં જ વીર બા દા પશુ પેતાના પદાતિ તેમજ અશ્વરોહી સૈન્ય સહિત માજાના સિખખેતને સહાતા આવવા તથા તેમને આમણ વધતા અટકાવવામાટે આવેલા સરહિન્દના વિધર્મી સૈન્યને પદાતિ સજા કરવામાટે જવાના યથા સૂચ્યો હતો પેતાને મદદ કરવામાટે આવતા માજાના સિખખેતને સહાયતા કરવા જતાં સરહિન્દ પર ચડાઈ કરવાનો અન્યાયાસ અવસર પ્રાપ્ત થઈ જશે, એ વિચારથી વીર બંદાના સપ્રામપ્રિય વીર સિખખેતો ઉત્સાહ તથા આનંદ માતે ન હોતો તેમણે પ્રથમ પારના આક્રમણમાજ સુબેદારના સૈન્યનો રાપડ આમણ પરાજય કર્યો સરહિન્દની મુસ્લિમ મેના પુખ્ત દાડગોળો પડતો જમીને પલાળ કરી અંધ, એટલે તે દાડગોળાપર સિખખેતએ તરત જ અધિકાર કરી લીધો સરહિન્દ બહુી ભાગતા સુબેદારના સૈન્યને કાંઠેરી રિસાલા-ચોડેસવાર સૈન્યની સહાયતા આવી મળતાં પલાળપટ્ટ મુસ્લિમ સિપાહીઓ માર્ગમાથી પાછા ફર્યા, અને ફરીથી સિખખ મેના સાથે મુદ્દ કરવા લાગ્યા ફુલાંગે આ વખતે પણ તેમને હાર ખાઈને પાછા હજુ પશુ આ લડાઈમાં ફોજદાર ખિજરખો તથા અન્ય કેટલાય સરદારો માર્યા ગયા પરંતુ યોદ્ધ વાર પછી વળી એક મેના સરહિન્દ તરફથી આવી પહોંચી તેને જોતાં જ સુબેદારના પાછા હતા સૈન્યને એક પ્રધારનું નવીન બળ પ્રાપ્ત થયું અત્યુર્જનને ઉપરાચારી કુમકા આવી મળતી જોઈને વીર બંદાએ

પોતાના સૈન્યને પાછું બોલાવી આક્રમણની પરિપૂર્ણ તૈયારી કરી લીધી. જ્યાં સુધી સરહિન્દનો સુબેદાર પોતે યુદ્ધભૂમિમાં ન આવે, ત્યાં સુધી બન્દાએ યુદ્ધક્ષેત્રથી થોડાક અંતરપર બિમા રક્ષીને યુદ્ધનું અવલોકન કરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. બન્ને સૈન્યો તથા તેમના સેનામણીઓ પોતપોતાના સંપૂર્ણ બળથી લડવા લાગ્યા.

પરંતુ કેવળ સૈનિકોના લડવાથી જ યુદ્ધને અંત આવે તેમ ન હોતું; જે અદ્ય ઉત્સાહથી ધૂરવીર સિખો બન્દાની આગાનુસાર પોતાના પ્રાણોપર ઉદાર થઇને નિર્ભયતાથી લડી રહ્યા હતા, તે ઉત્સાહને જોઇને સરહિન્દના વિષમાં સૈન્યનો યુદ્ધવિષયક ઉત્સાહ મંદ પડી જતો હતો. તેમણે સુબેદારને કહેવડાવી મોકલ્યું કે: 'થોડા, હાથી, તોપો અને વિશાલ સૈન્યને લઇને આપ બને જ યુદ્ધભૂમિમાં નહિ પધારો, તો મરણિયા સિખો સમક્ષ આપણું સૈન્ય ટકી રોકશે નહિ.' આ સંદેશ મળતાં જ સરહિન્દના સુબેદારે પણ યુદ્ધમાં જવાની તૈયારી કરવા માંડી. અંતે ઇસી સન ૧૭૧૦ તા. ૩૦ મી મે (સંવત્ ૧૭૬૬ જ્યેષ્ઠ માસ)નો દિવસ આવી પહોંચ્યો. એ દિવસે સરહિન્દનો મુસ્લિમ શાસક નવાબ પઞ્જરખાં માહેરકોટલાના શેરમુકમ્મદ ખવાબઅલીને સાથે લઇને રણક્ષેત્રમાં અવતીર્ણ થયો. નવાબના આમ-મનથી મુસ્લિમ સૈનિકો 'અલાહો અકબર'ના મગનભેદક ખનિસહિત અખૂર્વ ઉત્સાહથી લડવા લાગ્યા. બન્દાના ધર્મીર સિખો પણ તેટલા જ શૌર્યથી તેમની સામે થવા લાગ્યા. તોપોના બીજા ખનિયી ગગનમંડળ પ્રતિધ્વનિત ધર્મ રણ; પૃથ્વી કેવલા લાગી અને માનવરોધરની સરિતાઓ વહન કરવા લાગી. મનુષ્યો તથા અશ્વોનાં મૃત સરીરોના વિપુલ રાશિઓ સર્વત્ર દૃષ્ટિગોચર થવા લાગ્યા. નવાબની સેના પાસે યુદ્ધનાં પુષ્કળ સાધનો હતાં અને સિખો કેવળ ધનુષ્યની સહાયતાથી ત્રિપક્ષોએપર આણોની સતત વૃષ્ટિ વર્ષાવી રહ્યા હતા. તેમની પાસે તોપો ન હોતી. દુસ્મનોની તોપોનો મારો ગળ્ય જતો; અમલ હતો. ધીરે ધીરે સિખોએ પાછળ હટવા માંડ્યા. સરદારો તેમને અનેક પ્રકારના મર્મવચનો સંભળાવવા લાગ્યા. "ઓ નામદ

હેતુકારાઓ ! બીરુ યધને રણધર્મિમાંથી કેમ પલાયન કરી રહ્યા છો ? શું તમે બહાઈ મેવા મીઠાઈ ઉડાવવામાટે એકત્ર થવા હતા ? બહાઈથી પલાયન કરી જશો એટલે કાઈ દિવસ તમારું મૃત્યુ નહિ થાય એમ જ તમે એ માની લીધું છે ને ? એ વાત જુની ન જશે કે આપણા પૂજ્ય સરદાર બન્દા બહાદુર આ યુદ્ધમાં હાજર છે. જ્યાં બન્દા મહાશય પોતે હાજર હોય ત્યાં વિજય અવશ્યભાવી છે તમારા જેવા બીરુઓને યુદ્ધરણમાંથી પલાયન કરી જતા જોઈને તો બન્દા મહાશય જ તમેને પોતાના પ્રાણહારક બાણોના શિકાર બનાવી લેશે ; એટલામાટે પલાયનની વાતને પડતી પૂકા અને વિજયસક્ષ્મીને વરવાના પ્રયત્નક્રમ બચાવને બારબી થો " સિષ્જ મેનામણીઓના આ ઉત્સાહ-વર્ધક ઉપદેશના પરિણામે સિષ્જસૈન્ય પુનઃ એક વાર આગળ વધ્યું, પરંતુ તોપોની સામે કાણ મેદુ મારે ? જે લોકો કેવળ લૂંટફાટની લાલસાથી જ લશ્કરમાં હાજર થવા હતા, તેઓ વગી પશુ ન્હાસજાત કરવા લાગ્યા. બન્દાને આ સમાચાર પહોંચાડવામાં આવ્યા આ યુદ્ધના પરિણામપર જ તેના ભાવિ કાર્યને સમસ્ત આધાર હોવાથી તેણે વિચારમાટે જરાય ન યોજતા પોતાના અશ્વ-પર આસ્ત્રદ યધને રણસેવની દિશામાં પ્રયાણ કર્યું. 'વાહ શુરકી ફતહ'ના વીરત્વવર્ધક જ્વનિ સહિત જ્યારે તેણે સિષ્જસૈન્યમાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યારે સિષ્જોમાં અપૂર્વ ઉત્સાહ ફેલાઈ ગયો. પલાયન કરી જનારાઓ એકાએક અટકી ગયા. તેણે ધોડાપર બેઠાં બેઠાં જ ઘનુઓપર વિઘ્નતની પેઠે બાણોની જાણી વર્ષાવવા માંડી તોપોના મુકામલો કરી શકે એવી લયકર શક્તિ બન્દાના બાણોમાં હતી, એમાં લેલમાત્ર પશુ સરેક ન હોતો તોપોને હાનનારા ગોલદાગે તેના અવ્યય બાણોના લક્ષ્ય સ્પર્શ થઈને ધરાશાયી થવા લાગ્યા જેમ જેમ એક પછી એક નબરાજના ગોલદાગે મરવા લાગ્યા, તેમ તેમ નબરાજના વિશાળ સૈન્યમાં વધારે ને વધારે ગમરાટ ફેલાવા લાગે. 'બન્દા આવે છે, વેગમી આવે છે' એ જ વાત નબરાજના સમસ્ત સૈન્યમાં પ્રસરી ગઈ !

સિખખસેનામાં યુદ્ધોત્સાહ ભરવા અને નબળાખના સૈન્યને હતોત્સાહ તથા ભયભીત કરવામાટે વીર બન્દાનું રણક્ષેત્રમાં આગ-મનમાત્ર પર્ચામ હતું. નબળાખના મુરિલમ સિપાહીઓ બન્દાને સાક્ષ ત મમરાજ કિંવા પ્રત્યક્ષ કાળસ્વરૂપ જ લેખતા હતા. તીક્ષ્ણ બાણોની અવ્યાહત વૃષ્ટિ વર્ષાવતો અને નબળાખના સૈન્યને વીંધી નાખતો બન્દા બહાદુર હિંમતથી આગળ વધી રહ્યો હતો અને સરિતાના પ્રચ્છન્ન પ્રવાહ પ્રમાણે તેની અનુર્મામની સિખખમેના પશુ તેટલા જ વેગથી શત્રુસૈન્યની સામે ધસી રહી હતી. નબળાખના સૈનિકોની નિકટમાં પહોંચતાં જ આનમાંથી તસ્વાર કાઢીને વૈરાગીએ ગાજર મૂળાની પેઠે તેમના સંહારનો આરંભ કરી દીધો. એટલામાં નબળાખ વજરખોં તેની નજરે પડ્યો. વૈરાગીએ શુભન્દ અવાજથી તેને પડકાર કર્યો કે: “આ નિહોંય તથા ગરીબ સૈનિકોનો સંહાર સામાટે કરાવી રહ્યા છો, નબળાખ સાહબ ? હાથીની અંમાડીમાં વિરાણને આ નરહન્યાકાંડના નિરીક્ષણમાત્રથી જ તમારી મનઃકામના પરિપૂર્ણ થવાની નથી. હાથીપરથી નીચે ઊતરી અખાસ્ક સાચો અને હાથમાં તસ્વાર લઈ પોતાના બાકુબળને દેખાડો. સૈનિકોની પાછળ છુપાઈ રહેવાથી તમારું કામ થાય તેમ નથી. શુરુપુત્રોની પૈથાચિક હત્યાનો તમારી પાસેથી બદ્દલો લેવામાટે હું બહુ દૂરથી આવી આવ્યો છું અને તેથી પોતાના પાશુને દેખાડવાનું હું તમોને ખુદહું આબ્હાન કરું છું !”

આના જવાબમાં નબળાખ કાંઈ પણ બોલ્યો નહિ તેમ જ તે હાથીપરથી ઊતરીને વૈરાગી સામે લડવા પણ આવ્યો નહિ. તે દૂરથી જ પોતાના સૈનિકોના ઉત્સાહને વધારવા લગ્યો. પરંતુ મુરિલમ સનિકો વૈરાગીના નામમાત્રથી જ કંપના હોવાથી અને વૈરાગીને જોતાં જ તેમની હિંમત જતી રહેલી હોવાથી પોતાના ઉત્સાહવર્ધક બાપથનું પરિણામ નિરાશામાં જ આવતું જોઈને નબળાખે રણક્ષેત્રમાંથી પલાયન કરી જવાનો પોતાના મહાવતને સંકેત કર્યો. મહાવતે હાથીને દોડાવવા માંડ્યો; પરંતુ નબળાખના દુર્ભાગ્યે હાથીનો પગ એક કચ્છમાં

કસાઇ પશ્વો અને નળાળ પજારખાં નીચે પડી ગયો. ન વાગને પડેને
જોતાજ બન્દાએ તેને પકડવાનો પોતાના સૈનિકોને હુકમ કર્યો.

નળાળ કસાઇ પકડાતા જ તેનું સૈન્ય ન્દાસરા લાગ્યું. સામી
છાતીએ લડવાની વિધર્મીઆની દિમત ચાલી નહિ. વીર બન્દાએ રણ
બીઠ કિન્તુ કુદિલ ચતુરોના સ્ફારની અસાધ્ય દીધી. કલ્લે
આમ તથા લૂશટની અસાધ્ય સંભાગતા જ હાંવેલા કિંવા વિજયો
નમત સિખખો, પાંજરામાંથી છૂટલા સિંહો પ્રમાણે, ચતુસૈનિકોપર
દૂની પડ્યા. તેમનો સદાર કરતા કરતા સિખખો સરદિન્દના નમ
રના સિદ્ધાર પર્યંત પહોંચી ગયા. આ સમાચાર સહેરમાં પહોં
ચતા જ સહેરમાંના સૈન્યો, બાળકો તથા વૃદ્ધ મનુષ્યો પ્રચુરદાના
લોકો નમરમાંથી બહાર નીકળવા માંડ્યા, પરંતુ તેમના હુમ્મિયે
સિદ્ધાર આગળ જ તેમનો સિખખસેના સાથે ભેગો થઈ ગયો.
એટલે ઘણા ખરા સીપુરો પાછા નમરમ પ્રવેશ કરી જવા લાગ્યા.
સિખખ સૈનિકો તેમની પાછળ જ સહેરમાં દાખલ થઈ ગયા અને
માર્ગમાં જે કોઈ મળે તેના સદારને તેમણે આરમી દીરો. ધન
માલના લોભી સિખખો વ્યાપારીઓની દુકાનો તથા ધનાઢ્ય લોકોના
મકાનોને લૂંટવાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થઈ ગયા. ગલીઓ તથા મુદ્દા
ઓમાંથી રધિરનો પ્રવાહ વહીને રાજમાર્ગોમાં આવવા લાગ્યો. નમરમાં
પ્રવેશ કર્યા પછી સિખખોની સામે ધનાઢ્ય કેવળ પણ રધિ નહિ
નળાળના સૈનિકો તો કોણ જાણે ક્યાં પલાયન કરી ગયા એનો
પત્તો જ લાગ્યો નહિ. ‘વાહ ચુરડી ફાટ’ તથા ‘વાહ ચુરડા
ખાલસા’ના મગનબેદક જબઘનિ સહિત વીર બન્દાએ પોતાના રણ
વીર સરદારો સાથે વિજેતા તરીકે સરદિન્દના કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો.

“ન વાગના પરિવારને અને તેના ધમરોડી તથા જાતિદોરી
દીવાન સુચ્ય નદને તેમના કુટુંબ સહિત કવદ કરી દેશે.” બન્દાએ નમ
રમાં પ્રવેશ કરતા જ પોતાના સત્દારોને આ પ્રકારનો હુકમ કર્યો.

“વાર છે, સરદાર દીવાન સુચ્યાનદને તથા તેના કુટુંબને
અદરવાને દશ વાર છે. તેમને કવદ કરવા જતાં ક્યાંક તમે પોતે જ

કયદ ન થઈ જાયો એનો વિચાર ક્યો છે ખરો કે ?” નગરના આબ્ય-
ન્તર ભાગમાંથી આવનાર એક સરખધારી અશ્વારોહી યુવકે બન્દાને
ઉદ્દેશીને આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

“રહસ્યમય તરુણ ! આ શબ્દો તું કોની આગળ ઉચ્ચારી
રહ્યો છે એનું તને જ્ઞાન છે ખરું કે ?” બન્દાએ મંભીરતાથી સામે
સવાલ પૂછ્યો.

“નબ્બાનના અકારણુ વિરોધી આગળ, સામાન્યના યત્ર આગળ,
એક લૂટારા કિંવા દરયુ આગળ !” આગ-તુકે અશ્વારોહીએ દઢ-
તાથી જવાબ દીધો.

“જલ્દે હું નબ્બાનનો વિરોધી હોઉં સામાન્યનો યત્ર હોઉં અને
લૂટારો હોઉં; પરંતુ જનની જન્મભૂમિનો વિરોધી કિંવા યત્ર નથી.
માતૃભૂમિની પ્રતિજ્ઞાને લૂટનારો નરપિસાય કે તેની પ્રતિજ્ઞાને શુભાવ-
નારો નિર્માલ્ય નર નથી.” બન્દાએ કહ્યું.

“સરદાર, જબાન પર જરા કાબૂ રાખો. સરહિન્દના દીવા-
નના એક અતિ નિકટના સંબંધીને આ પ્રકારનાં મર્મવચનો સંભ-
ળાવીને તમે તેનું અપમાન કરી રહ્યા છો. પાછળથી પશ્ચાત્તાપનો
અવસર ન આવે એટલામાટે હું તમારા આ વિખાતક સાહસને આટલે-
થી જ અટકાવવા ઇચ્છું છું.” અશ્વારોહી યુવકે લયદર્શક શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

“વેશધારી યુવક ! તારી ધારણ્યામાં તું જૂલ કરે છે. જેનું
નામ સાક્ષિગર્તા જ તારો માલિક નબ્બાળ યુદ્ધક્ષેત્રમાં યુધ્ધ્યાપ
શરણે આવ્યો છે અને જનિવાન થયો છે, તે વીર બન્દાને તું
મૃત્યુનો ભય બતાવી રહ્યો છે ? તારા પોતામાં પાણી ન હોય તો
જખને દીવાનને તારી મદદમાટે બોલાવી લાવ અને એક વાર મારી
સાથે દ્વન્દ્વયુદ્ધ કરી જો. મારી ધનુર્વિલાવિષયક નિપુણતા તથા મારી
તસ્વારના પાણીને તપાસી જો !” બન્દાએ યુદ્ધનુ ખુલ્લું આહ્વાન કર્યું.

“હવે જણાવું કે તમે પોતે જ ગુરુ ગોવિન્દસિંહના ચિધ્ધ વીર
ધૈરાગી કિંવા બન્દા બહાદુર છો; પરંતુ તેથી કાઈ હું કરી જવાનો નથી.
જ્યાં સંધી મારા શરીરમાં પ્રાણ છે, પ્રાણમાં શાય છે, બાહુમાં બળ

છે અને હાથમાં તલ્વાર છે, ત્યાં સુધી કોઈ પણ બ્યક્તિને મારી મદદમાટે બેલાવવાની જરૂર નથી. ધનુર્વિદ્યા તથા અસિંહચાલન વિદ્યાના મારા શિક્ષણની આજે સાર્થકતા ચરો મારા પર પ્રદાર કરવાની હું તમોને આજ્ઞા આપુ છું” અશ્વરોહી યુરકે બન્દાને ઓળખી લેતા છતાં પણ મુકનો પડકાર કર્યો અને પોતાના કટિ ભાગમાં લગ્ગી રહેલી તલ્વારને આનમાંથી બહાર કાઢી લીધી

“પહેલે પ્રદાર તો તારે જ કરવો પડશે એક અબળા પર પ્રથમ પ્રદાર કરવો એ વીરનરતું બૂતલ નથી” બન્દાએ વેદધારી અશ્વરોહીને સૂએ ધીને ઉપેક્ષાસ્વચ્છ ભાવથી આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા

‘હું જી હોઈ કિંવા પુરુષ હોઈ તેની સાથે તમારો કોઈ પણ સંબંધ નથી જ્યારે તમો અમારા નગર પર ચઢી જ આવ્યા છો અને તેનો સર્વનાશ કરવાનો નિર્ધાર કરી ચૂક્યા છો, તો પછી પોતાના શત્રુ પર પ્રદાર કરતાં ચામાટે અચકાએ છો? હું અત્યારે મારી જાનના સંબંધમાં ચર્ચા કરવા માગતો નથી હું તમોને આમ્રગ વધતાં અટકવું છું એટલે તમો ખુલીથી મારા પર પ્રદાર કરી શકો છો.’ અશ્વરોહીએ પોતાના હૃદયેશના રક્તસ્પર્શ છુપાવવાનો પ્રયાસ કરતાં આ વક્રો ઉચ્ચાર્યા

“તારી મરજી મને નગરમાં પ્રવેશ કરતો અટકાવવાતી છે તો હું તારા દેખતાં જ આગળ વધુ છું એવે તારામાં જો અરેખ પાછી હોય, તો મને તેમ કરવો અટકાવ શરદારો, આમુધો ખુફધા રાખીને તમારા મર્ગમાં નિર્ભયતાથી આગળ વધો અને જો કોઈ તમારા મર્ગમાં અરોધ કરે તેને તત્કાળ પરલોક તરફ રવાના કરી દો!” વીર બન્દાએ એમ કહીને પોતાના અશ્વને ચાલવાનો સંકેત કર્યો ચચલ અશ્વ પેવા વેદધારી યુરકના અશ્વની જાનૂમાં ઘસેને ચરે પમે બિડવા લાગી ગયો. આ પ્રમાણે બન્દાને આમ્રગ વધતો જોખે અચાત અશ્વરોહીએ તેના પર પ્રદાર કરવાના દરા-દાથી પોતાની તલ્વાર ઉઘામી તેના જવાબમાં પ્રત્યાધાત તરીકે બન્દાએ પણ પોતાની તલ્વારને આનમાંથી બહાર કાઢી મોઢી વાર

જને અશ્વારોહીઓ વચ્ચે તસ્વારખાજી ચાલી. પરંતુ બન્દા સમક્ષ ટક્કર ગ્રીતવા જેટલું સામર્થ્ય તેમ જ કૌશલ્ય પેલા વેશધારી તરુણમાં ન હોવાથી થોડી જવારમાં તે બન્દાની તસ્વારથી ધવાયો અને પોતાના અશ્વ પરથી પડી જવાની તેવારીમાં હતો, એટલામાં બન્દાએ તને બચાવી લીધો. પરંતુ આ શું ? અશ્વારોહીના ઘરીરનો સ્પર્શ થતાં જ બન્દાનાં શાર્માચ ખડાં યાથી ચર્વાં હશે વાઠ ? શું તે વેશધારી અશ્વારોહી ખરેખર કોમ યુવતી હશે ? તેનો બેદ યોગ્ય સ્ત્રમયે જાણવામાં આવશે. હાલમાં તો એટલું જ જણાવવું જ સ્થળે કે ધાયલ સ્થિતિમાં પકડાયેલા તેરહસ્થમય અશ્વારોહીની સંભાળ રાખવાનું કાર્ય પોતાના ઉપમેનાપતિ અજમેરસિંહ તથા વીરસિંહની વીરાંતના ધર્મપત્નીઓ માધુરી તથા ધર્મજ્યોતિને સોંપીને સમર-વિજેતા વેશગીએ અત્યંત સમારે હ સક્રિય સરહિન્દ નગરમાં પ્રવેશ કર્યો અને નગ્વાળના મહાલયમાં પોતાના સરદારો સાથે મુકામ કર્યો. ત્રણ દિવસ સુધી તેના સિખખ સૈનિકાએ સરહિન્દ નગરને ભટવાના તથા અત્યાચારી ધવનોને નિર્દયતાથી સંહારવાના કાર્યને ચાલુ રાખ્યું. વીર સિખખોના તીક્ષ્ણધાર તથા વિધાતક કૃપાણોના પ્રાણહારક પ્રકારોવડે મૃત્યુ પામેલા મુસ્લિમોની સંખ્યા એટલી તો વિશાલ હતી કે તેમનાં શ્વેત-મઝાં-ને ઉધકનારું તથા કથસ્થાનમાં લઈ જઈને દફનાવનારું પણ કોઈ જોવામાં આવતું ન હોતું.* જે

* સરહિન્દના નગ્વાળ સાથેના આ યુદ્ધ અને ત્રણ દિવસ પર્થત સિખખોએ ચલાવેલી લૂટ તથા મુસ્લિમોની હત્યાના સંબંધમાં કેટલાક મુસ્લિમ ઇતિહાસકારોએ વીર બન્દાની કૂરતા તથા નિર્દયતાને બચ્ચ કરનારા અવિ-સંયોજિતમાં અને કેટલેક સ્થળે તો સચથી સર્વથા વિપતિત વર્ણનો કરેલાં છે. પરંતુ નિષ્પક્ષપાત ઇતિહાસકારો તેમના એ વિધાનોને જોતા ઠરાવે છે, દષ્ટાન્ત તરીકે લતીફ નામક એક મુસલમાન ઇતિહાસલેખન લખે છે કે : “તેમણે (સિખખોએ) એ સ્થાન (સરહિન્દ)ના પ્રત્યેક મુસલમાનને કાપી નાખ્યો, બધાં કિંવા ક્યારો વડે માથો, તેનું ગળું કાપ્યું, ફાંસી દીધી, મોળીઓ મારી, તેના દુકડે દુકડા કર્યાં તથા તેને જીવતો બાળી નાખ્યો;

મેહા ધણી મુસમાને જીવતા રહેવા પામ્યા હતા તેઓમાંના કેટલાકે મુખમાર્ગોદ્ધાર અને કેટલાકે દિન-રેલ ધારણ કરીને નગરના

માન એટલું જ નહિ નિત્ય એ સર્વજન પિસાચે (પિષ્ખો)એ પોતાના કીધામિને ચાલત કરવામાટે મુહાંચીની સાથે પણ આવા જ પ્રકારના અભ્યાસાત્મક વ્યવહાર કરી દેતા $x = x$ અર્થાત્ તેમણે (સિષ્ખોએ) હજારલાનની પવિત્રતાને મુદ્દા ભગ કરી દેતા અને હમોમાથી લાયોને ગદીને તેમના હાથે ટુકડા કરી અખાલ આંસની પેઠે ફેંટી રીધા દેતા $x = x$ (લટીકાકૃત 'પન્થ' અને 'ઈતિહાસ')

ઉપર્યુક્ત વૃત્તાન્તના સળધમા પલખના પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાન ડૉ. મોડુલ્લ નહ નારમ જ્યેમ એ, પી એચ ડી, ઍરિસ્ટન-એન-એન જણાવે છે કે 'આ વૃત્તાન્ત અત્યંત જલ્દીને લખેલો જણાય છે. અદ્યતન સંસ્કારો માન મિશે કે જે એવી સમસ્ત ઇમારતોમા સૌથી અધિક સુંદર તથા વિશાલ છે તે આજે પણ એવા જ લગા છે કે જેવા તે સરહિનના પુણ્ય પૂર્વે હતો. મારા અભિપ્રાય અનુસાર લટીકાના ઉપર આપેલા વૃત્તાન્તની અતિથયોક્તિને સિદ્ધ કરવામાટે આ એક પ્રબલ પ્રમાણ છે (The Transformation of Sikhism)'

"જે મેહાના વિશ્લેષે દિવા ચતુષ્કો પ્રત્યે મુદ્દના અવસરમા પણ દયા કેખાંડવાની હોય, તે પછી લક્ષણપિ માનવોને સહાર કરાવનાર મુદ્દની જ રી આપરવકતા છે વાર? અર્થાત્ સમસ્તેત્રમા પણ ચતુષ્કમુદ્દ પર દયા કેખાંડવાના સિદ્ધાન્તને સ્વીકારવામા આવતો હોત, તે જમતના ઇતિહાસમા અસંખ્ય મુદ્દો નોંધાત જ નહિ. મુસ્લિમ ઇતિહાસકારોએ કેવળ બીધ પક્ષપાતને વશીભૂત થઈને જ વીરમેહ જાહાના અમુલ્ય પૂર્વે લીધેને હલકિત કરવા ના આગમથી જ આવા અતિથયોક્તિપૂર્વે તથા સત્વથી વિપરીત વિધાને કાલા માં એમાં લેયમાત્ર પણ સહેલ નથી મુદ્દના અવસરે ચતુષ્કોને સહારવાના કારણથી જ એ વેરાગીને નિરંય રક્ષક દિવા પિસાચ તરીકે ઓળખાવવામા આવતો હોય. તે કાઈ પણ પ્રકારના અપરાધ વિના ધર્મસમ્રાટ શુક શાવિન્દસિંહજીના દિગોરકુમારોને દીવાકમા જીવતા ચણાવી કેનાર સહિનકના નવાગ વજરખાને કેલા નીચાનિનીચ પિસાચ દિવા રામલાનની પદવી આપવી એ પણ સાથે સાથે મુસ્લિમ મોર્ચોએ ઇતિહાસકારોએ લખ્યું એજા હજુ પરંતુ તેમણે નથી લખ્યું અને તેથી જ અન્ય ઇતિહાસકારો તેમને પક્ષપાતી કહે છે.

સિંહદ્વારમાં યકને જીવનક્ષામાટે પોતાનાં સ્ત્રીપુત્રો સહિત પટ્ટાવન કરી ગયા હતાં. આખા નગરમાં વીર બન્દાના નામની ઝેલી તો ધાક બેસી મધ હતી કે સિખ્ખ સૈનિકોની સામે યવાની કાષ્ટ પણ હિંમત કરી ચકતુ ન હોતુ. પરંપરા, સરહિન્દના મુસ્લિમોમાટે તો એ ત્રણ વિષે ત્રણ યુગો સમાન જ થઈ પડ્યા હતા તેઓ પોતાના મનમાં એમ જ કહેતા હતા કે “સરહિન્દ પર ખુદાનો ખૌફ બિતરેયો છે. આપણો દુશ્મન વૈરાગી નથી આગ્યો, પરંતુ આપણો કાળ જ આવી લાગ્યો છે. એ જલ્દયાદના જંગવી સિખ્ખોના હાથે જયવુ મુશ્કિલ જ નહિ બલ્કે મિસ્કુલ નામુમ્કિન છે!”

* * * *

આજે ઇસ્વી સન્ ૧૭૧૦ ના જૂન માસની ૨ તારીખનો રમરણીય દિવસ હતો. વીર બન્દાએ સિખ્ખ સૈનિકોને લૂટફાટ તથા કત્લના કાર્યને અટકાવી દેવાનો હુકમ કર્યો હતો. વૈરાગીને હુકમ સાંભળનાં જ સિખ્ખોએ લૂટના કાર્યને તત્કાળ બંધ કરી દીધું હતું. બન્દાએ વિજયોત્સવ જિજ્ઞવવા, પકડાયલા રાજબદ્ધિઓને ધટતી સિક્કા કરવા તથા જીતાયલા પ્રદેશની શાસન-વસ્થા કરવામાટે ખાસ દરબારભરવાનું કુર્માન પણ બહાર પાડ્યું હતું. નવાબના સિદ્ધાસનને આજે વીર વૈરાગી નેનાપર વિરાજીને શોભાવવાને હતો અને તેની જમણી તથા ડાબી બાજુએ તેના સરદારોમાટે તેમની પદવીઓને ચોખ્ખ આસનો ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં. મુખ્ય સિદ્ધાસનની જમણી બાજુએ મુખ્ય નેનાપતિ કૃતહસિંહ અને માઝાના સૈન્યનો નાયક તથા કોષાધ્યક્ષ બાજસિંહ બેઠેલા હતા; બ્યારે તેની ડાબી બાજુએ તેના દૈશિક અધિકારીઓ કરણસિંહ તથા વિનોદસિંહ; ઉપનેનાપતિઓ અજમેરસિંહ તથા વીરસિંહ; દ્વિતીય પ્રકરણમાં જોનો ઉત્પેખ કરાવેલા છે તે રહસ્યપુરુષ તથા સલપાલ, વિક્રમસિંહ અને પ્રભુસિંહ આદિક સરદારો પોતપોતાનાં વય તથા પદને ચોખ્ખ આસનોપર પ્રથમથી જ બેઠેના જોવામાં આવતા હતા. સમગ્રવૈજયી વીર વૈરાગીએ રાજસી વેશ પરિધાન કરી અત્યંત ઠાઠમાઠથી સખાગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો

એટલે તેને જોતાંની સાથેજ ઉપર જણાવેલા સરદારે તથા અન્ય સિપ્પોએ 'વાહ ગુરકી ફતહ' તથા 'વાહ ગુરકા ખાલસા'ના પ્રયુક્ત જયધ્વનિ તથા છિયાનથી તેનો સ્તુતિ કર્યો. જે વેળાએ તે નવાબના ભવ્ય સિદ્ધાસનપર બેસવા જતો હતો તે વેળાએ સિપ્પી સૈનિકોએ 'વિજયી વીર વૈરાગીનો જય' તથા 'બન્દા, બહાદુરકી ફતહ'નો જયધ્વનિ પણ કર્યો. એ સર્વ વિધિઓના અત્યુત્તરમાં વૈરાગીએ સિદ્ધાસનપર બેસતી વેળાએ પોતાના મુકુટમણિત મરતકને કિંમિત્તુ અવનત કરીને તેમનો આજાર માન્યો. તેના સિદ્ધાસનના પશ્ચાદ્ભાગમાં બે બાજુએ નિ રાજસેવકો સુવર્ણદંડયુક્ત ચામરો ટોળવા સાગ્યા આ પ્રમાણે યથાવિધિ સિદ્ધાસનપર બેઠા પછી અને સમામાં સર્વે યાન્તિ પ્રસર્માં પછી બન્દાએ પોતાના ગુરુ ગબીર તથા પ્રયુક્ત સ્વરથી સિદ્ધાસનની સામેજ ફેટલાક અંતરપર બેઠેલા શસ્ત્રધારી અનુચરોને ઉદ્દેશીને આજ્ઞા કરી કે "અર્ધ કાને તથા પરમ કિંવસે પકડાયલા સર્વ રાજ-બંદિઓને જાણશે વડે જઠકાપલી હાથતર્માં જ શીઘ્ર હાજર કરો!"

"જેવી શ્રીમાનની આજ્ઞા," એમ કહીને આઠ અનુચરો રાજ-બંદિઓને લાવવામાટે રાજમહાલમાંના કારાગૃહ બધી વિદાય થયા અને થોડા જ સમયમાં ચાર દિવસ પહેલાંના સરદિન્દના નવાબ વજીરખાં તથા તેના હિન્દુ-સિપ્પી-દીવાનને તેમના સ્ત્રીપુત્રો સહિત લાવીને ઉપરિયત કબા હરજારમાં આવનાંની સાથેજ બંદિ-વાન વજીરખાંએ તેમજ સુઆનદે વૈરાગીને અર્પેન નમ્રનાથી મરતક નમાવીને પ્રણામ કર્યા. તેમના પ્રતિ અર્થસૂચક ગબીર દર્શિથી જોઇને બન્દાએ તેની જ ગબીર વાણીથી કહ્યું કે "નરપિણ્દાય નવાબ ! હવે તારી ઇચ્છા પૂરી થઈ કે નહિ ? મોલ, હવે તને તારા પૈશાચિક કૃત્યોની શી વિદ્યા આપું ? જે લડવાની ઇચ્છા હોય તો હજી પણ તને બેડીએથી મુક્ત કરીને તારા હાથમાં તલવાર આપું; અથવા જે દુન્નયુદ્ધ કરવાની મરજી હોય, તો તેમાટે પણ હું તૈયાર છું!"

"વીર સરદાર ! આપની સાથે યુદ્ધ કરવા જેટલું બળ જે મારામાં હોત, તો મયદાને જગમાં હું આપને કહાવિ આધીન થાત

હું એ પની ગાય છું અને મેં કામા તનુ વધને જાપને
 અર્થે મેં કે માન ગુનાહોની મને મેં આશી આપો ”
 ન વાળે અત્યંત નમ્રતાથી કમાની યા રના મંગી

નહિ. મારા હજારો સિપાહીઓના સમુદાયની વચ્ચે રહીને પણ
ન્યારે હું આપની સામે ટકી ન શક્યો; તો હવે તો મારાથી લડ-
વાની વાત જ શી કરી શકાય ? હું બંને હાથ જોડીને એક વાર નહિ;
પણ સૈંકડો વાર ખુલ્લો છકારાર કરું છું કે આ યુદ્ધમાં હું હારી
ગયો છું અને આપનો વિજય થયો છે. હું આપની માય છું અને
મોદામાં તરછું લઈને આપને અર્જ કરું છું કે મારા ગુનાહોની મને
મોઆશી આપો.” નબ્વાબે ‘સમય વર્તે સાવધાન’ના સિદ્ધાન્તને લક્ષ-
માં રાખીને અસત્યવાદનો આશય લઈ લીધો અને અત્યંત નમ્રતાથી
ક્ષમાની માયના કરી.

એના જવાબમાં, નબ્વાબના કપટપૂર્ણ તથા કૃત્રિમ ભાવદર્શક
શબ્દોથી બન્દાએ લેશમાત્ર પણ વિચિત્ર ન થતાં, પોતાના સિંહા-
સનપરથી જોડીને તથા ત્વેષપૂર્ણ મુખમુદ્રા કરીને અધિકારદર્શક
વાણીથી કહેવા માંડ્યું કે: “નીચ નામદ ! ફગાબાજ ! તારા કપટા-
ચરણને હું બરાબર જાણી શકું છું તું અત્યારે મારી પાસે ક્ષમાની
માયના કરી રહ્યો છે તે ફક્ત એટલામાટે જ કે તને પોતાનો જીવ
ધણો જ બહાલો લાગે છે. સયતાન ! આ વિચાર તને નિર્દોષ, કુસુમ-
કોમલ તથા ધર્મમૂર્તિ કિશોરવયરક ગુરુપુત્રોની સયતાનને પણ
શમવિ તેવી રીતે હત્યા કરાવતી વખતે, તેમને જીવતા દીવાલમાં
ચણાવતી વખતે આવ્યો હતો ખરો કે ? તે વખતે તો તું ધર્માધતા
નામક અત્તાનાવૃત્ત રૂપમાં હુમ્મેક્ષો તથા સત્તાના મદથી સર્વથા અંધ
થયેલો હતો. નિર્દોષ ગુરુપુત્રોની પૈશાચિક હત્યા કરાવતી વેળાયે તો તારા
દિલમાંથી ખુદાના કરને પણ કાઢી નાખ્યો હતો. તો સમજી લે ઓ
માફિસ મુસાફિર, કે તારાં પાપોનો ધડો કાંઠા સુધી ભરાઈ ગયો છે.
આજે તારી જિન્દગીનો આખિરી દિવસ છે. આજે તારે જહાનમ-
ના માર્ગમાં ફેરફાર કરવાની છે. હું તને અથવા તારા પરિવારની કોઈ
પણ વ્યક્તિને જીવતી રહેવા દેવાનો નથી !”

“મહાનુભાવ બન્દા બહાદુર, ખરેખર આપ ‘યથા નામા તથા
ગુણા’ બહાદુર જ છો. પીરતાના સંબંધમાં આજના સમયમાં આપની

નેડી મળતી જસભવિત છે આપણાં શાસ્ત્રોમા અને રાજપૂતોની સુદનીતિમાં શરણે આવેલાં યત્રુને જીવનદાન આપવાનું કહેવામાં આવ્યું છે ‘ક્ષમાં ચીત્સ્ય સૂક્ષ્મ’ અર્થાત્ વીરનરનું બૂપણ યત્રુને ક્ષમા આપવામાં છે એ વાત અર્થ જેવા ધર્મનિષ્ઠ તથા જ્ઞાની પુરુષને મારે જણાવવાની આવશ્યકતા નથી. શ્રીમાન્ નબ્બાળની પેઠે હું પણ અમારા અપરાધોની ઉદારતાથી ક્ષમા આપવાની આપને પ્રાર્થના કરું છું” દીવાન સુઆન” પણ જીવનગ્દાની વાચના કરી.

“સુપ રહે, દેશદોષી તારા અપવિત્ર મુખમા આ ચખ્દો શોભતા નથી હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિના ઉચ્છેદક ક્રિવા વિનાશક વિધર્મી યવનોની પ્રુદ્ધામદ કરી તેમના આપેલા દુકડાપર જીવન ગુળરનાર ફૂતરાં મને ક્ષમાનો ઉપદેશ આપવાનો અધિકાર તારો નથી હિન્દુઓ અને ખાસ કરીને રાજપૂતોની, એ અયોગ્ય ઉદારતાના પરિણામેજ, આજે હિન્દુજાતિ યવનોના અભાચારોનો ભોગ યજ્ઞ રહી છે હું એવી જોગી ક્ષમા આપીને દેશ જાનિ તથા ધર્મની વધારે દુર્દશા કરાવવા ઇચ્છતો નથી મારી કઠિન આંતર છે કે જ્યાં સ્વધી તને પ્રજ્ઞવામાં ન આવે, ત્યાં સ્વધી તારે નિશ્કુલ વચ્ચે બોલતું નહિ.” આ પ્રમાણે તેનો અત્યંત કઠોર ચખ્દોમાં તિરસ્કાર કરીને વીર જન્દ એ પોતાની જમણી બાજુએ બેઠેલા સરદાર બાજસિંહને સંબોધીને કહ્યું કે “બાજસિંહ, જો આ હિન્દુકુર્ષાગર મારી આંતરનો ભગ્ન કરીને વચ્ચે બોલવાનો પ્રયત્ન કરે, તો મારી આંતરની અતીક્ષા ન કરતાં આ પાપીના મસ્તકને ધડથી જુદું કરી નાખજો!”

“આ સળધર્મી મને હવે કહેવું નહિ પડે” બાજસિંહે અત્યંત દૃઢ ઉત્તર આપ્યું.

ચોડાક સમય વિચારમાં વીતાડ્યા પછી જન્દાએ પુનઃ મજીર વાળીથી કહેવા માંડ્યું કે “સરદારના હેતુકાર તથા નામદં નબ્બાજી સમજી લે કે હું ગુરુપુત્રોની હત્યાનો બાજસિંહિત બદલો લેવામાટે જ આવ્યો છું મારા જીવનમાં જો હું વિશેષ કંઈ પણ ન કરી શકું તો પણ હવે મને ચિન્તા નથી, કારણ કે, ગુરુપુત્રોની હત્યા હતા તથા

શુભના વૈરનો બદલો આજે હું બરાબર લઉંશ. તું નામદની પેઠે લડવાની ના પાડે છે અને સમવાનુસાર નમ્રનાયુક્ત વચનો ઉચ્ચારી મારી ઉદારતાનો લાભ લેતો ધ્રુવ છે. પરંતુ બધી લે કે તારા જેવા મુરીદે શયતાનના વચનમાં વિશ્વાસ રાખે એવો આ વૈરાગી ભોળો નથી. મારા હૃદયમાંથી એવી ખોટી દયા તથા ક્ષમાને મેં સદાને માટે દેશવટો આપી દીધો છે. થોડા સમય પૂર્વે તે મોકલાવેલા દગાબાજ મુસ્લિમોનો મેં કેવી રીતે સંહાર કરાવ્યો છે એ વાત તારી બાથ બહાર તો નહિ જ હોય. તું મને દગાથી શુભ રીતે મારી નખાવવા ધ્રુવ છો તો હવે હિંસાને મજબૂત કરીને મારી આઘાત સાંભળી લે અને પોતાના કરેલાં પાપકર્મોની શિક્ષાને ભોગવવામાટે તૈયાર થઈ જા” આમ કહીને બન્દાએ સેનાપતિ કૃતહર્ષિહને સબોધીને કહ્યું કે “બન્ધુ કૃતહર્ષિહ, આ શયતાનને એના મોઢાપર મેથ ચોપડી મધેડાપર અવળે મોઢે બેસાડીને આખા શહેરમાં ફેરવો અને ત્યાર પછી કેઈ વૃક્ષની શાખા સાથે જોધે મસ્તકે લટકાવી નીચે અગ્નિ સળગાવો, તેમ જ એના પરિવારની સમગ્ર વ્યક્તિઓનો પણ સંહાર કરી નાંખો. તાત્પર્યે એ જ કે આ શયતાનના વંશવૃક્ષને જડમૂળથી જોખેડી નાંખો !”

“હમણાં જ આપની આજ્ઞાનુસાર સર્વ વ્યવસ્થા કરે છે. આ મંબધમાં આપ નિશ્ચિન રહો અને દેશદ્રોહી દીવાનને પણ સળ ફાંસી વધી હોય તે ફાંસી દો” કૃતહર્ષિહે કહ્યું.

“આવો, નામદાર દીવાન સાહબ, હવે આજ આશ્રણ પધારો. આપની દીવાનગિરીને કાંઈક તો પ્રભાવ દેખાડો !” શરઆતમાં આ પ્રમાણે માર્મિક કટાક્ષ કરીને બન્દાએ પોતાની મુખમુદ્રાને ગંભીર કરીને તથા સિંહાસન પરથી જોડીને હૃદયભેદક તીવ્રસ્વરથી કહેવા માંડ્યું કે : “કુલાગાર ! તારા માટે મને તેરી ભયકર સજા પણ આપી જ છે. નબળાબનો તો એ બલિધર્મ હતો પરંતુ તે શા વિચારથી દેશભક્ત પીરસિરોમણિ શુરુ ગોવિન્દસિંહજીનો વિરોધ કર્યો હતો ? જનની જન્મ-ભૂમિના ઉદ્ધારકો પર અભાચાર ગુન્હાવામાં તું શામાટે શામિલ થયો

હતો ! હવે તારી સહાયતા કરનાર કોઈ હોય તો તેને પણ બોવારી લે. નરાધમ ! આજે તને પણ હું છુપવો નથી જ છોડવાનો. તારા દૃષ્ટાન્ત-પરથી સમસ્ત હિન્દુઓ તથા સિખ્ઓ બોધ લેશે કે પાપી દેશ-દ્રોહીઓને તેમના પાપકર્મોની શિક્ષા અવશ્ય મળી જાય છે. અકાલ પુરુષને ત્યાં પ્રત્યેક વ્યક્તિના શુભાશુભ કર્મોનો સંપૂર્ણ હિસાબ રાખવામાં આવે છે; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તેમને આ લોકમાં પણ ધટતી શિક્ષા અવશ્ય બોગરવી પડે છે, એ વાન તું આટલા દિવસ ન સમજ્યો. હોય તો આજે બરાબર સમજ લેજો.”

સુમ્યાનદને આટલું કહીને બન્દાએ કરણસિંહને સંબોધીને કહ્યું કે : “તમને યોગ્ય લાગે તે રીતે આ દેશદ્રોહી કુમાચારનો તથા એના પરિવારનો સંહાર કરો ! જાઓ, આ સર્વ કુવકપૂરોને મારી નજર આગળથી દૂર લઇ જઇને નરકનો માર્ગ દેખાડી દો.”

“જેવી આશા; પરંતુ.....” કરણસિંહે કહ્યું.

“પરંતુ કહીને અટકી કેમ ગયા ?” એ કાંઈ સંકા હોય તો ખુલ્લી રીતે, કોઇ પણ પ્રકારના સંકોચ વિના, જણાવો.” બન્દા બહાદુરે કહ્યું.

“બાઈ વીરસિંહ તથા અજમેરસિંહ, તેમની ધર્મપત્નીઓ દેવી માધુરી તથા ધર્મજ્યોતિના કહેવાથી, જણાવે છે કે, યુદ્ધના વિજયના મતિસિક દિવસે કવદ કરાયેલો પેયો રહસ્યમય અમારાદી એ કે દીવાનના કુટુંબ સાથે નિકટનો સંબંધ ધરાવે છે; પરંતુ તે તેના કુટુંબનો નથી વળી તે આપની તત્વારના પ્રહારવડે ધરાયેલો હોવાથી અર્ધમૃત અવસ્થામાં એ ઉગ્ર દેવીઓની સારવાર નીચે છે. દેવી માધુરી તથા ધર્મજ્યોતિની આપ શ્રીમાનને આગ્રહપૂર્વક પ્રાર્થના છે કે તેને દીવાનના પરિવારમાં સર્વથા શિખ વ્યક્તિ સમજીને હાથ તરત શિક્ષાથી સર્વથા મુક્ત રાખવો.” કરણસિંહે જે કહેવાનું હતું તે વિનયપૂર્વક કહ્યું.

“બાવે, એ ઉગ્ર વીરમિત્રાઓના પરામર્શને હું સ્વીકારું છું અને તેને અત્યારે તો કોઇ પણ પ્રકારની શિક્ષાથી મુક્ત રાખું છું. તેને

આરામ થયા પછી તથા તેના વૃતાન્તને સંજીવી લીધા પછી જે શિક્ષા કરવી ધટશે તે કરી દઇશું.” બન્દાએ પોતાના ઉપમેનાપતિ-ઓની વીરાંતના પત્નીઓના પરામર્શને તત્કાળ સ્વીકારી લીધો.

સરદારો, રાજબદ્ધિઓને ક્ષમાવેલી સખાએ આપવામટે યોગ્ય સ્થળે લઈ ગયા, એટલે બન્દાએ તે દિવસની સમ નું વિસર્જન કરી દીધું.

* * * * *

ખીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં તેણે પાઠો દરબારબંધા અને સરહિન્દ તથા તેની આસપાસના છાપના પ્રદેશની શાસનવ્યવસ્થા માટે મિત્ર ભિન્ન સરદારોને તેમની યોગ્યતા, અનુભવશીલતા તથા અવસ્થા અનુસાર નીચે દર્શાવવાના અધિકારો સોંપ્યા. *માજસિંહ કે જે માઝાના સૈન્યનો મુખ્ય સેનાપતિ હતો તેને સરહિન્દનો શાસક નીમવામાં આવ્યો અને માવવાના સિખસૈન્યનો નેતા અલિ-સિંહ તેના નાયક હિંના સહારક શાસક તરીકે નીમાયો. ફતહ-સિંહને સમાના પ્રાન્ત સોંપવામાં આવ્યો; જ્યારે માજસિંહના ભાઈ રામસિંહ તથા ચિતોડસિંહને યાનેપરના શાસક તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા. સહિદનાં સમસ્ત ૨૮ પ્રગણના મુરિતમ હાકિમે હિંના શાસકાની જગ્યાએ ફિ-દુ હાકિમેને નીમવામાં આવ્યા. આ પ્રમાણે સરહિન્દપરની ચક્રાવ્રતા પરિણામે સત્તમ અને ધમુનાની વચ્ચેનો પ્રશ્નોબ્ધ પ્રદેશ સિખોના હથેળામાં આવી ગયો.

*“માજસિંહ બાલ્યવૃત્તિનો બદલ હતો અને અમૃતસર ગિલ્લામાંના મીરપુરપટ્ટીનો રહેતારો હતો તે શુરો ગોવિન્દસિંહનો શિષ્ય હતો અને તેમની સાથે કશ્મિરમાં પણ મર્યો હતો. શુરો બન્દાની સાથે જે ઢંઢકાક સલાહકાર સરકારને મોકલ્યા હતા, તેનાનો બજાર સેંક પણ એક હતો તે સર્વ શુરોમાં પોતાના માત્ર મો રામસિંહ શામસિંહ તથા કુમેરસિંહ સહિત વૈરાગીના પક્ષમાં રહીને બરાબર લડ્યો હતો અને ઇસ્વી સન્ ૧૭૧૬ માં તેને વીર વૈરાગી તરીકે જન્મ વિજ્ઞાની સાથે માગી નામવામાં આવ્યો હતો કે જેનું વર્ણન આગળ જતા આત્મામાં અવશે ઇતિહાસકાર મુહમ્મદ હાકિમે તેનું નામ બાજસિંહ આપેલું છે (નૂ થો ‘ઇમ્મતનામા’ અને ‘તારીખે મુહમ્મદશાહી’માં તેનું નામ વખતસિંહ હિંના બખતસિંહ આપેલું છે.

પ્રકરણ ૮ સુ
પ્રભુચક્ષેત્રમાં ચરાચર

"Yes Love indeed is light from heaven,
A spark of that immortal fire
With angels shared, by Alla given,
To lift from earth our low desire "

Lord Byron

“પદારો શ્રીમાન્, અમારી સામવિક પશુંકુની પોતાનાં પવિત્ર ચરણોવડે આજે શ્રીમાને પાવન કરી એ અમારાં અદોષાચર્ય”

“તમારે મારામાટે કોઈ પણ પ્રકારનો વિશેષ પરિશ્રમ લેવાની આવશ્યકતા નથી હું તો માત્ર પેલા ધાવન ચયેના અધારોશીના કુશળ સમાચાર પૂછવામાટે જ આવ્યો છું”

“પરંતુ આમ અચાનક પધારીને, અમોને, શ્રીમાન્ના આદર-સત્કારનો અવસર પણ નથી આપવા ધાર્યો કે શું?”

“મેં આવતાંની સાથે જ બાઈ અન્નમેતસિદને જણાવ્યું છે કે મારામાટે કોઈ પણ પ્રકારનો વિશેષ પરિશ્રમ ઉઠાવવાની આવશ્યકતા નથી. પેલા રહસ્યમય અધારોશીની પ્રુનિ હવે કેમ છે, દેવિ?”

“આજ શ્રીમાન્ની તત્વારવડે ધવાપલો તમા કંઈ પકડાયેનો તે દિવસનો રહસ્યમય અધારોશી પુરો વ્યક્તિ નથી, કિન્તુ મારા જેવી જ સુકોમલ સ્ત્રીજાતિ છે, એ વાત શ્રીમદ્ના જાણવામાં આવી છે ખરી કે?”

“પુરુષવેશમાં નમરના સિંહદારમાં જ મળેલા એ અધારોશીના ગુપ્ત રહસ્યને હું તેજ દિવસે જાણી ચૂકો હતો, પરંતુ તે વેળાએ તેની સાથે વિશેષ વાર્તાલાપ કિંવા સંજાગણ કરવાનો અવસર ન હોતો તો પણ મારો જે થોડો ધન્ય વાદાનુવાદ તેની સાથે તેના ધાવલ યવા પ્રવે ચયો હતો, તે પરથી હું પ્રવે જાણી ચક્રમે હતો કે તે કોઈ ઉચ્ચ રાજપૂતકુલની દ્વાજતેજવતી વીરકન્યા જ હોવી જોઈએ; અને એટલા જ કારણથી તમે તથા દેવી ધર્મ-

જ્યોતિના તેને તત્કાળ સજ્જ ન કરવાના પ્રસ્તાવનો સ્વીકાર કરતી વેળાએ કરણસિંહને જણાવ્યું હતું કે: ‘બલે, એ ઉભય વીરાંગનાઓના પરામર્શનો હું સ્વીકાર કરું છું અને તેને તત્કાળ કાર્પણ પ્રકારની સજ્જ કરતો નથી. તેને આરામ થયા પછી તથા તેના વૃત્તાન્તને સાંભળી લીધા પછી જે સજ્જ કરવી ઘટશે તે કરીશું.”

“શ્રીમાનના અગ્રો ગરીબોપરના આ અનુગ્રહમાટે હું મારા તર્ફથી તેમજ દેવી ધર્મજ્યોતિ તર્ફથી શ્રીમાનનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું. પુરુષવેશધારી રહસ્યમય અશ્વારોહીના સંબંધમાં શ્રીમાનનું અતુમાન સોજે સોજ આના સસ છે. એ અશ્વારોહી ખરેખર એક ઉચ્ચ રાજપૂતવંશની શૌર્યવતી યુવતી જ છે.”

“તેનું નામ તથા પરિચય તમો જાણો છો ખરા કે ?”

“જી હા, તેમણે પોતાનો કેટલોક પરિચય મને તથા બહેન ધર્મજ્યોતિને કરાવેલો છે. તેઓ સરહિન્દના દીવાન સુર્યાનંદના એક કુટુંબીનાં કુમારિકા છે. મંડીનરેશ સુધરસેન તેમના મામા થાય છે. તેમના કહેવા પ્રમાણે તેમનાં માતાપિતા તેમની અત્યંત બાધ્યાવરથામાં જ ગુજરી ગયાં હતાં અને તેથી તેઓ દીવાનને ત્યાં જ જીછરીને મોટાં થયેલાં છે. અશ્વારોહણ તથા અભ્યાસન આદિક કલાઓનો તેમણે પોતાની ઇચ્છાથી જ અભ્યાસ કરેલો છે. આથી વિશેષ તેમણે કાર્પણ નથી જણાવ્યું.”

“પરંતુ તેનું નામ શું છે વાર ?”

“એતો હું સર્વથા બૂલી જ ગઈ. તેમનું નામ કુમારી વીરમતી છે.”

“વાહ, નામ તો વીરદુહિતાને શોભે તેવું જ છે !”

“તેમની સાથે વાર્તાલાપ કરવાથી તો વળી શ્રીમાનને વિશેષ આનંદ થશે. અંદર પધારો. તેમની પ્રકૃતિ બહુ અંશે સુધરી ગયેલી હોવાથી વૈધરાજે તેમને વાતચીત કરવાની તથા ખાટલાપરથી જિતરીને ઓરડામાં જ થોડી વાર બટાર મારવાની આજ્ઞા આપેલી છે. જુઓ, શ્રીમાન, ધર્મજ્યોતિ બહેન તેમને લાઇને આ તર્ફ આવતાં જણાય છે.”

“અરે, અરે ! તમે તકલીફ ન લેશો. તથા દેવી માધુરી તમારી પાસે જ આવીએ છીએ.”

સુત પાઠકો તથા પાઠિકાઓ સમગ્ર શ્રાવણ દશે કે ઉપવૃક્ત વાર્તા-લાપ અજમેરસિંહ, તેની પત્ની ધર્મજ્યોતિ અને વીર બન્દાવચ્ચે થયેલો હતો. સરહિન્દની સાસનવ્યવસ્થામાં મેલેયિત પ્રમુખ ક્યાં પછી કેટલાક દિવસો સુધી બન્દાએ ત્યાં જ મુકામ કર્યો. સરહિન્દમાં મુકામ કરવાનું મુખ્ય કારણ તે એ હતું કે, હવે પછી ક્યાં યવન સાસિત પ્રદેશ પર આક્રમણ કરવું અર્થાત્ ત્યાંથી કંઈ દિશામાં પ્રયાણ કરવું એ વિચારના નિર્ણયનું કાર્ય અઘાપિ અવશિષ્ટ હતું. ઉપરાંત જે આદ્યત વ્યક્તિના કુશળ સમાચાર પૂછવામાં આવે બન્દાનું અજમેરસિંહના આવાસમાં આગમન થયું હતું, તે વ્યક્તિના પરિચયને જાણી લેવાનું તથા તેને ઘટતી શિક્ષા આપવાનું કાર્ય પણ અવશિષ્ટ રહેલું હતું. દેવી ધર્મજ્યોતિ સાથે તે રહસ્યમય અધારોહીના સળધમાં કેટલોક વાર્તાલાપ કર્યા પછી જ્યારે વીર બન્દાએ રુણાસલમાં જવાની ઇચ્છા દર્શાવી, ત્યારે દેવી માધુરી વીરમતીને લઈને બહાર આવતી કેબાઈ હતી તેમને બહાર આવવાની ના પાડીને વીર બન્દાએ, અજમેરસિંહ તથા ધર્મજ્યોતિને સાથે લઈને, રુણાસલમાં પ્રવેશ કર્યો. એક અપરિચિત અને તે પણ વળી શત્રુપક્ષીય પુવતી પ્રતિ બન્દા એટલી બધી લાગણી છા કારણથી દેખાડતો હતો, એ રહસ્ય અજમેરસિંહના સમજવામાં ન આવી શકવાથી તે બન્દાના આચરણને આશ્ચર્યચકિત દ્રષ્ટિથી જોઈ રહ્યો હતો. એથી વિકૂલ તેની પત્ની ધર્મજ્યોતિ તથા વીરસિંહની પત્ની માધુરી બન્દાના વીરમતી પ્રત્યેના સદ્ભાવના રહસ્યને પોતાની નિસર્ગદાત કલ્પનાશક્તિ વડે કેટલેક અંશે જાણી ગયેલી હોવાથી તેમને આ ઘટનાથી લેશમાન પણ આશ્ચર્ય થતું ન હતું. તેમનાં મુખમંડળોને જોતાં જોતો તેઓ પોતાનાં મનમાં જ હાસ્ય કેવા આદ-લાદનો અનુભવ કરી રહી હોવાની એવું સ્પષ્ટ અનુમાન કરી શકાતું હતું.

અરજી રુણાસલમાં પ્રવેશ કર્યા પછી બન્દાએ જોયું કે એક બાજુએ એક ખાટલો જામેલો હોતો અને તેના પર શ્વેતરંગી

સ્વચ્છ શય્યા બિછાવવામાં આવેલી હતી તેમ જ આગારની બીજી બાજુએ બુમિપર એક મૂલ્યવાન ગાલીચો પાયરવામાં આવ્યો હતો અને તેનાપર મખમલની મોટી ગાદી તથા તકિયા ગોઠવવામાં આવેલા હતા. બન્દાએ ખાટલાપર ન બેસતાં તે ગાદીપર જ પોતાની બેઠક લીધી એટલે અજમેરસિંહ તથા અન્ય સ્ત્રીઓ પણ તેનાથી થોડાક અંતરપર ભૂમિપર જ બેઠાં. બન્દાની ડાબી બાજુએ અજમેરસિંહ બેઠો. એટલે જમણી બાજુએ માધુરી તથા ધર્મજ્યોતિએ પોતાની બેઠક લીધી. વીરમતી સીસુલલ કિંચિત્ લજ્જાવનત મુખ કરીને બને સ્ત્રીઓની વચમાં કિન્તુ પાછળની બાજુએ બેસી ગઈ.

“સત્પક્ષનાં હોવા છતાં તમે એકલા જ એવા ભાગ્યવતી યુવતી છો કે શ્રીમાન્ પોતે જ આવી ચલાવીને જેમના કુશળ સમાચાર પૂછવામાટે આવી રીતે પધાર્યા હોય!” ધર્મજ્યોતિએ વીરમતી પ્રતિ દષ્ટિ કરીને આ પ્રમાણે વાર્તાલાપનો આરંભ કર્યો.

“એનું કારણ કેવળ એટલું જ છે કે કુમારી વીરમતી એક વીરયુવતી છે. સાચા વીરના હૃદયમાં વીરને માટે હમેશા આદર હોય છે.” માધુરીએ બન્દાના આકર્ષણના કારણને પરિચય કરાવ્યો.

“દેવી માધુરી, જન્મેષમાં ધવાયલાં તથા બન્દિતી થયેલાં વીરમતીની શારીરિક પ્રકૃતિ હવે કેમ છે વારુ?” બન્દાએ ગંભીર-તાથી પૂછ્યું.

“બહેન વીરમતીની પ્રકૃતિના સંબંધમાં તેમ જ તેમના કુશ-શીલના સંબંધમાં ધર્મજ્યોતિ બહેને શ્રીમાન્ને જે કંઈ કહ્યું છે તે બધું મેં સાંભળ્યું છે. એથી વિશેષ હું પણ કંઈ જાણતી નથી. બહેન વીરમતીનાં લા હવે સંપૂર્ણ રીતે રુઝાઈ ગયા છે, જવર પણ ઊતરી ગયો છે અને મુખમંડળમાં આરોગ્ય કિંવા સ્વાસ્થ્યસૂચક રક્તિમા-લાલાશ-ધીમે ધીમે પાછી આવતી જાય છે. આથી વિશેષ ખત્રી કરવી હોય અથવા બીજું કંઈ જાણવું હોય, તો કુમારી પોતે અહીં વિદ્યમાન હોવાથી શ્રીમાન્ તેમને પોતાને જે કંઈ પૂછવું હોય તે પૂછી શકે છે.” માધુરીએ વિનયપૂર્વક સવિસ્તર ઉત્તર આપ્યું.

“કુમારી વીરમતી ! તમે શા હેતુથી અને ફાની પ્રેરણાથી હવેવેધમાં અમારી સાથે સજ્જ સજ્જને લડવામાટે આવ્યાં હતાં એને મને ખુલાસો આપી શકશો ખરા કે ?” બન્દાએ વીરમતીને સંબોધીને ગંભીરતાથી આ જિજ્ઞાસા દર્શાવી

“જે કારણથી આપ પોતાના સૈન્ય સહિત અમારા નગરપર ચઢી આવ્યા હતા, તે જ કારણથી હું પણ સહઅસહિષ્ણતા થઈને આપના પ્રતિકારમાટે આપ સમક્ષ આવી હતી મારા એ કાર્યમાં મારા અંત કરણ વિના અને બીજા ફેરફારની પ્રેરણા મળી જ ન હોતી હું મારકોઈ પણ કાર્ય મારા પોતાના અંત કરણની પ્રેરણા વિના કરતી જ નથી.” વીરમતીએ પોતાના નેત્રોને નીચાં ઢાળીને ઉત્તર આપ્યું.

“તમારો હેતુ મારી સાથે યુદ્ધ કરીને મને પકડી લેવાનો અથવા મારી નાખવાનો હતો કે બીજો કોઈ ?” બન્દાએ દ્વિતીય પ્રશ્ન પૂછ્યો.

‘મારો હેતુ આપની સાથે યુદ્ધ કરવાનો તથા આપને બંદિ વાન બનાવવાનો હતો, પરંતુ આપે છેલ્લે જણાવ્યો તે હુકમ હેતુ ન હોતો.” વીરમતીએ બન્દાની દૃષ્ટિ સાથે પોતાની દૃષ્ટિનું ઈશિત સંમેલન કરીને સહજ જ આવડી કહ્યું

“એમ કહીને તમે મારી દયા મેળવવાની ધારણા રાખતાં હો તો એમાં તમારી ભૂલ થાય છે એવું પ્રતિ દશ દેખાડવાનો સિદ્ધાન્ત બન્દાનો નથી નવ્યાખ તથા દીવાનને તો પડતી શિક્ષા અપાર્થ ગર્હ છે અને તમેને પણ તમારા અપરાધના પરિમાણમાં મારે યોગ્ય શિક્ષા આપવાની જ છે એટલામાટે જે કોઈ અરેખર હોમ તે જણાવી છો અને શિક્ષા સંભળવામાટે તૈયાર રહો.” બન્દાએ પોતાના દૃઢ રવભાવનો પરિચય કરાવ્યો.

‘ મેં મારી સહોદરાતુલ્ય બગિચી માધુરી તથા ધર્મેન્દ્રોગિને મારા સંબંધમાં જે કોઈ દહીકત જણાવી તે બધી અરેખરી જ છે. બાકી મારા અપરાધનો શ્રીમાન જે કોઈ હડ સળગાવે તે સંભળવામાટે જ નહિ કિન્તુ સહન કરવામાટે પણ હું તૈયાર છું એ સંબંધમાં હું શ્રીમાનની દયાની યાચના કરવા મુચ્છતી નથી,

કારણ કે, વીરપુત્ર પ્રમાણે જ કાંઈ પણ વીરપુત્રી ચતુ પામેથી આવી રીતે દયાની ભિક્ષા માગવી જ નથી.” વીરમતીએ ગંભીરતાથી આ વાંચ્યો. ઉચ્ચાર્યો.

“યુદ્ધમાં જે દિવસે અમારો વિજય થયો અને નરપિશાચ નબળા ક્યદ પડ્યાયો, તે દિવસે તમે પુરુષવેશ ધારણ કરી અમારી સામે લડાઈ કરવા આવ્યા હતાં તેમાં તમારા ધર્મખિના કિંવા પાતક પિતા દીવાન મુચ્ચાનંદની પ્રેરણા હતી ખરી કે ? મારા આ પ્રશ્નના મળનાર ઉત્તરથી જ તમારા અપરાધનો તથા તે અપરાધના યોગ્ય દડનો વિચાર કરવામાં આવે એટલામાટે જે કાંઈ ખરી હકીકત હોય તે જ કહેજો.” બન્દાએ ફરીથી ચેતવણી આપી દીધી.

“મેં શ્રીમાનને એક વાર જણાવ્યું છે કે અપરાધના દડથી ભય પામીને અસહ્ય વાણી ઉચ્ચારવાનો મારો સ્વભાવ જ નથી. શ્રીમાન! હું આપને બીજી વાર પણ જણાવું છું કે યુદ્ધમાં હું કેવળ મારા અંતઃકરણની પ્રેરણાથી જ આવી હતી.” વીરમતીએ દડતાથી ઉત્તર આપ્યું.

“તેમ કરવામાં તમારો ખરેખરો આશય કિંવા ઉદ્દેશ શો હતો ?” બન્દાએ પૂછ્યું.

“દેશપૂજ્ય વીર પેરાગીની પૂજા કરવાનો !”

“એટલે ?”

“એટલે એ જ કે યુદ્ધના નિમિત્તથી ગૃહ તથા નગરમાંથી બહાર નીકળી સમસ્ત આર્યાવર્તમાં અત્યારે એક જ અદ્વિતીય તથા અપ્રતિમ હિન્દુ વીર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા મહાપુરુષનાં ચતુર્ભાવે પણ દર્શન કરવા અને મરતાં મરતાં પણ નેત્રોની સ્પર્ધકતા કરી લેવી, એ જ મારો એકમાત્ર આશય હતો.” વીરમતીએ પુનરપિ નેત્રોને લજ્જાથી નીચાં ટાળીને આ ઉદ્ગારો કાઢ્યા.

“આનો અર્થ મારે શું એમ સમજવો કે તમે મારાં તથા મારી દેશમેવા વિષયક પ્રવૃત્તિઓનાં વિરોધિની નહિ કિન્તુ પ્રસાસિકા છો ? ધરમાં બરાઈ રહીને દીવાનના કુદૃષ્ટી તરીકે મારા સૈનિકોના હાથે મરી જવા કરતાં બહાર નીકળીને અમારી આ સેવાપ્રવૃત્તિમાં

લગી જવાનો તમારો આંતરિક આશય હતો ?” બન્દાએ બેદક દૃષ્ટિથી આ પ્રશ્નો પૂછ્યા.

‘શ્રીમાનુજી અનુમાન અક્ષરશ સતી છે જે દિવને ન વામે સરદિન્દમા નોકરી કરનારા સિખ્ખોનું અપમાન કર્યું હતું અને જે દિવમે મારા પાલક પિતાએ તથા ન વામે મનજી દરીને પેલા કપડેસ ધારી મુક્તમાનોને આપની પામે દીક્ષા લેવામાટે અર્થાત્ વિશ્વાસ ધાત દ્વારા શ્રીમાનના જીવનદીપને જુઝાવી નાખવામાટે મોકલ્યા હતા, તે દિવસથી જ મારું મન શ્રીમાનના દર્શનમાટે અતિશય આગ્રહ થઈ ગયું હતું તે દિવસથી નિત્ય પ્રાત કાને જીડીને રનાનાદિકથી શુદ્ધ થયા પછી હું અકાલ પુરપતે જોજ આર્યના કરતી હતી કે ‘હે પરમાત્મનું આ પિશ્ચાચ નબ્દાખ અને મારા દેશદ્રોહી તથા ધર્મદ્રોહી પાલકપિતાને તેમના પાપોની શિક્ષા કરવામાટે સત્વર કાઢ દેગો. દારક વીરને સરદિન્દપર મોકલી દેજો ! આ નરરાક્ષ્મોના રાન્યમા મરીખડી હિન્દુ પ્રજા કમલેને પગને અપમાન, નિરસ્કાર, દુખ તથા અભ્યાચારોને સહન મરી રહી છે, તેમાંથી તેને સત્વર બચાવજો’ પરમ કૃપાનુ પરમાત્માએ મારી એ પ્રાર્થના સત્વર સાંભળી લીધી કે જેના પરિણામે હું શ્રીમાનના સમાનિત મેનાપતિઓની સતી સાધ્વી પત્ની ઝોના દસ્તે સેવા તથા સત્કારનો અનુભવ કરી રહી છું. આજે શ્રીમાને આવી રીતે પે તેજ પધારીને આ કિંકરીના જીનને સદ્ગણ કરી દીધેલું હોવાથી હવે કદાચિત્ શ્રીમાન મને પ્રાણદા દેવાની કૃતતા દર્શાવશે, તો પણ મારા હૃદયમાં તેનો લેશમાત્ર પણ શોક નથી જ થવાનો.’ વીરમતીએ હૃદયબેદક શબ્દોમાં દેશભક્તિ તથા બન્દા પ્રત્યેના સ્નેહમય સહસાવને બ્યક્ત કરી બતાવ્યાં અને સાર પછી તેના મુખમણમાં ચર્તા પરિવર્તનોનું ગુપ્ત દૃષ્ટિથી અવતોમન કરવા માંજી એ વાત તો ઓક્કસ હતી કે વીરમતીના શબ્દોનો, તેના જ વેનો તથા તેના ભૂવિશેષનો બન્દાના હૃદયમાં જે પ્રભાવ પડેલો જોઈએ તે પ્રભાવ પડી ગયો હતો અને તેથી અસાર સ્ત્રી વૈરિણી જણાતી વીરમતી તેને પોતાની શુભચિન્તિકા મૈરિણી દેખાવા

લાગી હતી. વીરમતીના નયનોમાં એવું તો અલૌકિક આકર્ષણ હતું કે બન્દાવારવાર તેમનું નિરીક્ષણ કરી રહ્યો હતો. વીરમતી સાથે કવી રીતે વર્તવું, અર્થાત્ તેને શિક્ષા કરવી કે નહિ, અને ન કરવી તો તેની ખીજ રી વ્યવસ્થા કરવી એના સખધર્માં તે અત્યારથી જ ચહન ચિન્તામાં પડી ગયો હતો એ જ કારણથી વીરમતીનાં છેલ્લા વાક્યોને સાંભળી લીધા પછી તે કેટલીક વાર સૂધી મૌનનું અવલગન કરીને બેસી રહ્યો.

“શ્રીમાને મૌનનું અવલગનન શા કારણથી કરું છે વાર ?” કા તો આપે જે સ્થિતિ મારા પાલક પિતા તથા નન્વાબની કરી છે, તે જ મારી પણ કરી નાખે અને કા તો દેશસેવાના મારા હૃદયના કોડને પૂરા કરવાની અનુકૂળતા કરી આપવાનું મને વચન આપી શો” વીરમતીએ બન્દાને મૌનપરાયણ બોધને આ વાક્યો ઉચ્ચાર્યા.

બન્દાને અઘાપિ ગભીર ચિન્તામાં નિમગ્ન થયેલો બોધને ધર્મ-જ્યોતિએ વચ્ચે જ કહ્યું કે: “તમારા જેવા માતૃશક્તિના એકનિષ્ઠ પુત્રી કિંવા સેવિકાને દેહાન્તદ્ય આપીને રૌરવનરકનો ભાગી થાય એવો હીનભાગી હિન્દુ વીર કાણ હોય વાર ?”

“દેવી ધર્મજ્યોતિનું કથન યથાર્થ છે તમે શિક્ષા કિંવા દડને યોગ્ય નથી કિન્તુ સન્માનને યોગ્ય છે. તમારા જેવી અને દેવી ધર્મ-જ્યોતિ તથા માધુરી જેવી વીરનારીઓને તો હું નિલ શોધી રહ્યો છું જ્યારે ચક્રિતસ્વરૂપિણી હિન્દુ સુદરીઓ દેશસેવાના પરિત્ર કાર્યમાં પોતાના પ્રાણોની આહુતિ આપવાને તત્પર થશે, ત્યારે જ દેશમાં સ્વાતંત્ર્યરવિનો ખરેખરો ઉદય થશે.” બન્દાએ દેશસેવિકા જીઓના સખધર્મા પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા.

“શ્રીમાન્ની મારા પ્રત્યેની આવી ઊંડી લાગણીમાટે હું શ્રીમાન્ની આજીવન ઋણિની રહીશ જ્યારે આપ મારાપ્રતિ આટલો બધો અનુ-મદ દર્શાવો છો ત્યારે મારા માગેલા વચનને આપી દેવાની ઉદારતા પણ દર્શાવી શો” વીરમતીએ વિવેક દર્શાવ્યો.

“હું તમને વચન આપુ છું કે માતૃભૂમિ પળનની સેવા કરવાના તમારા અપૂર્ણ રહેલા કોડને પૂરા કરવાના કાર્યમાં તમે કહેશો

તે પ્રકારની અનુકૂલતા હું અવશ્ય કરી આપીશ જોતો, હવે તમારું ચિત્ત પ્રસન્ન થયું ?' જનદાએ પ્રસન્ન હૃદયથી આ વાક્યો ઉચ્ચાર્યા.

"મને લાગે છે કે હવે મારું જીવન આદર્શમિતે સારરૂપ નહિ થાય, હવે હું મારા નારીજન્મની સાર્થિકતા કરી ચક્રાંશ મારાથી જો પ્રકારની અને જો પદ્ધતિની આદરેલા થઈ શકું તેમ છે, તેનો સંપૂર્ણ વિચાર કરીને હું આપતી કાલે શ્રીમાન્ પાસે આવીશ અને જો પ્રકારની અનુકૂલતાની મને આવશ્યકતા જણાશે તેની હું શ્રીમાન્ પાસે માગણી કરીશ. શ્રીમાન્ને અહીં પધારવામાં જો કષ્ટ થયું છે તેમાટે હું ક્ષમા ઇચ્છુ છું. શ્રીમાન્ના વીરચિત આચરણથી મારું ચિત્ત આજે અત્યંત પ્રસન્ન થયું છે." વીરમતીએ પ્રસન્નતાદર્શક વચનો ઉચ્ચાર્યા અને એક વિચક્ષણ નેત્રકટાક્ષણે તેણે ગમનો-મુખ વૈરાગી પ્રતિ અનિવાર્ય ધરસંધાન કર્યું.

વૈરાગીએ પણ ઊંચા અર્તાથનાં અને રમણાલયમાંથી બહાર નીકળતાં નીકળતાં ચોર દૃષ્ટિથી વીરમતીનાં સુંદર નેત્રો સંહિત સંપૂર્ણ સુદૃઢ શરીરનું અવલોકન કર્યું. વીરમતીનો આ કેવો અવીરક પ્રભાવ! વૈરાગીનો આ કેવો પરાજય!

* * * * *

"મજા કાલે શ્રીમાને આપેલા વચન અનુસાર હું મારા મનો મિતાવને વ્યક્ત કરવામાટે આવી છું. શ્રીમાન્ને અસારે વાર્તાવાપ કરવાનો અવકાશ છે કે ?" વીરમતીએ જનદાના નિરાસરમાનમાં પ્રવેશ કર્યા પછી તરત જ આ સંદેહ ઉચ્ચાર્યા.

"પવારો દેવિ, હું તમારી જ પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો હતો અને અત્યારે સંપૂર્ણ અવકાશ છે દેશોદ્ધાર તથા જાત્યુદ્ધારની તમારી જાણનાંએને કાર્યમાં પરિણત કરવાની વ્યવસ્થા તથા અનુકૂલતા કરી દઉં એટલે પછી મારે જો અન્ય કાર્યો કરવાનાં છે તેમની પૂર્તિના સમ્બંધમાં મારાથી વિચાર કરી શકાય." જનદાએ પોતાના હૃદયકાંતી સામેના એક ઉચ્ચાસન પર મેક્ષવાનો સંકેત કરીને વીરમતીને ઉત્તર આપ્યું.

“શ્રીમાનના આ દાસી પરના અનુગ્રહની તો મને ક્યારનીય ખાતરી થઈ ચૂકી છે. પરંતુ અહીં મુશ્કેલી એ છે કે મારે જે કંઈ કહેવાનું છે તે મારાથી કહી શકાશે કે કેમ, એની મારા મનમાં શંકા થવા કરે છે.” વીરમતીએ પોતાની મુશ્કેલી જણાવી.

“તમેને સકાય થતો દશે કે શત્રુમટીને રનેહી થયેલા એક અપરિચિત પુરુષ સમક્ષ પ્રથમ પરિચયમા જ મનોભિલાષને શી રીતે વ્યક્ત કરવો ? પરંતુ મારો તમેને ખાસ આગ્રહ છે કે જે કંઈ કહેવું હોય તે નિઃસંકોચ થઈને કહો. મારા વચનને હું પ્રાણાન્તે પણ મિથ્યા થવા દેવાનો નથી.” બન્દાએ વીરમતીને સંકોચરહિત થઈને તેની મનોભાવનાઓને વ્યક્ત કરવાનું જણાવ્યું.

“શ્રીમાને આરબેલા દેશસેવા, ધર્મસેવા તથા જાતિસેવાના કાર્યને અવ્યાદ્ય તથા અખડિત રીતે ચાલુ રહેલું જોવા ઇચ્છનારી હું શ્રીમાનની સેવિકા થવા ઇચ્છુ છું; અને આજ્ઞા રાખું છું કે બાહ્યકાલથી જ વીરપત્ની તથા વીરજનની થવાની ઈર્ષા કરણુમાં અકુરિત કરેલી મારી આશાલતિકાને શ્રીમાન અવશ્ય આશ્રયરૂપ જલના સિંચનથી પોષી બતાવશે.” વીરમતીએ અતે પોતાના મનોભિલાષને સ્પષ્ટ કિન્તુ આલંકારિક ભાષામાં વ્યક્ત કરી દેખાડ્યો.

“દેવિ, તમે જાણો છો કે બન્દા એક નૈધિક બ્રહ્મચારી છે, અને શુરુવર્ષ શ્રી ગોવિન્દસિંહજીની પણ મને સ્વદેશસેવાધર્મની દીક્ષા આપતી વેળાની એવી કઠિન આઝા છે કે મારે જીવન પર્યન્ત બ્રહ્મચર્ય-વ્રતનું જ પાલન કરીને દેશોદ્ધારના અપૂર્ણ રહેલા તેઓશ્રીના કાર્યને પરિપૂર્ણ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. આ કારણથી મારી સાથે લગ્નસબંધથી બંધાવાના તમારા મનોભિલાષને મારાથી પૂર્ણ કરી શકાય તેમ નથી.” બન્દાએ આજીવન બ્રહ્મચારી રહેવાની ચુરની આઝાનો ઉદ્ગ્રેષ્ઠ કરીને વીરમતી સાથે લગ્ન કરવાની પોતાની અશકિત દર્શાવી.

“શ્રીમાનનું કથન યથાર્થ છે. આપ બ્રહ્મચારી છો; એટલું જ નહિ, પરંતુ વૈરાગી પણ છો એ વાત મારા ધ્યાન બહાર નથી. છતાં

અપની સાથે સગનસગવણી જોડવાની ઇચ્છાને જે મારા હૃદયમાં રમાય આપુ છે, એમાં પણ અકલ્પ પુરુષનો અવરણ કેઈ ઉત્તમ સોટ હોવો એછાએ ધર્મપુર ધર ગુરુ મોનિન્દસિદ્ધાંતે વિવહિત ક્રિયા શુદ્ધચાત્રી હોવા છતાં તેમણે પોતાના પ્રતિનિધિ તથા પદ દિબ્બને અલ્પસારી રહેવાની આજ્ઞા કેમ કરી હતી એ વાર્તા મારાથી સમજી શકાતી નથી એના કારણને સાચી કાદવાની આચાર્યકૃતમાં પડવા વિના કુ તો માત્ર શ્રીમાને અહં અને મને આપેલા વચનનું શ્રીમાનને માનપૂર્વક સ્મરણ કરાવું છું. વીરમતીએ બન્ધને તેના વચનનું સ્મરણ કરાવીને ધર્મસકલમાં નાખી દીધો.

આના ઉત્તરમાં કાંઈ પણ ન કહેતાં બન્ધા ચોક્કસ વાર સૂધી વિચારમાં પડી ગયો. વિચાર કરવા છતાં પણ કાંઈ પ્રકારના નિષ્ક્રમ-પર ન આવી શકવાથી ચોક્કસ વાર પછી તે તબીર વાળીથી રહેવા શાઓકે જીતેને વચન આપીને કુ ધર્મસકલમાં પડી ગયો હતું. એક બાબત ગુરુની આજ્ઞા તથા ઉપદેશનું પાલન છે અને બીજી બાબત માત્ર પોતાનું વચન છે. ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરવા જતાં માત્ર વચન મિથ્યા થાય છે અને વચન પાળવા જતાં ગુરુની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થાય છે. આ સંનિવર્ણ કુ તાકાજી કાંઈ પણ પ્રકારના નિષ્ક્રમપર આવી શકતો નથી.

ત્યારે એમ કેમ નથી કહેવા કે 'મારાથી સારા વચનનું પાલન કરી શકાય તેમ નથી' એ આજે જ બપોરનું છે કે પીરઠિરોમણિ મોનિન્દસિદ્ધાંતના દેશદ્વારક પ્રતિનિધિમાં પોતાના વચનને પાળી જતા-રવા જેટલું પણ અશ્વજ્ઞ ન હોવા છતાં તેઓ પોતાને બન્ધા બદાન ક્રિયા વીર વૈરાગી તરીકે ઓળખાવે છે. વીરમતીએ કદાચ મધ વાક્યો ઉચ્ચાર્યા.

'આ સમયમાં તમને મને જે મર્મવચનો સળગાવવા હોય તે પુણીથી સસળાવો. એથી મને માત્ર વાગવાનું નથી. પરંતુ જે નમોને કશું તમારી સાથે લેમ કરવાનું વચન આપેલું નથી તેમોએ દેશભેગ કરવાની તમારી ઇચ્છા બળુશી લેપરથી એ તેમને ઘટતી અતુલસલા કરી આપવાનું વચન આપુ દંડુ તેનો અથ તમારી

સાથે સમસબંધથી જોડાવાનો થતો હોય એવી મારી માન્યતા નથી. તમે મારા વચનના શબ્દાર્થનો લાભ લેવા ઇચ્છો છો અને મારી ઇચ્છા તેના લાવાર્થની સાર્થકતા કરી બતાવવાની છે.” બન્દાએ આપેલા વચનનો આશય કહી સંભળાવ્યો.

“શ્રીમાનનો લાવાર્થ હું બરાબર સમજું છું જ્યારથી શ્રીમાનના વીરત્વની યશોગાથા મારા સાંભળનારાં આની છે સારથી મેં તો મારા મનમાં એક પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા જ કરી લીધી છે કે પરશુ તો વીર વૈરાગી સાથે જ પરશુબુ, નહિ તો બ્રહ્માચારિણી કિંવા કુમારિકા તરીકે જ જીવન બીતાવ કરવું. એમ કરીને હું શ્રીમાનને દેશમેવાના પવિત્ર કાર્યથી હટાવી લેવા તથા મોહબુક્ત સંસારબંધનથી બાધી લેવા ઇચ્છતી નથી, કિન્તુ શ્રીમાનના એ ગુરુતર સત્કાર્યને વિશેષ પૃથ્વળ આપવા, સદાયક થવા તથા આજ રાખવા ઇચ્છું છું આટલા ખુલાસા પછી પણ જો શ્રીમાન પોતાના વચનને પાળી નહિ બતાવે અને મને પોતાની અદ્વૈતી તરીકે નહિ સ્વીકારે, તો મારે નિરાશા નામક પ્રાણહારક વિપત્તિ પાન કરીને મારા ઉદ્દેશરહિત જીવનને અકાળે સમાપ્ત કરવું પડશે અને જો એમ થશે તો પ્રણયનિરાશાના કારણથી યનારી એ સ્ત્રીહત્યા કિંવા નારીહત્યાના ઉત્તરદાતા શ્રીમાન જ ગણાશે, એટલે એ વિષયનો પૂર્ણ વિચાર કરીને જ મને જે અતિમ ઉત્તર આપવાનું હોય તે આપશો કે જેથી મારાથી મારી હવે પછીની જીવનબંધન-રચાનો નિશ્ચય કરી શકાય” વીરમતીએ પોતાનો અતિમ નિશ્ચય દર્શાવ્યો અને તે સાથે પોતાની દૃષ્ટિને બન્દાના મુખમંડળમાં રિથર કરી દીધી.

“તમારા અતિમ વાક્યો સાંભળ્યા પછી તમેને નિરાશ કરવાં એ મને યોગ્ય જણાતું નથી, તેમ ગુરુત્વની આગ્રાનું ઉત્તરબંધન કરવું એ પણ ઉચિત નથી. તેથી આ સબંધમાં હું અત્યારે ને અત્યારે જ અતિમ ઉત્તર આપવા ઇચ્છતો નથી. આજની રાત્રિ હજી પણ હું વિચાર કરવા ઇચ્છું છું” બન્દાએ હેવટનો જવાબ આપવા પહેલાં વળી એક વાર વિચાર કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી.

“શ્રીમાનુતા આ વિચારો મને માન્ય છે. હું પણ ઈંધું હું ને કાંઈ પણ બરાબ તે વિચારપૂર્વક જ સરાય તો લીક છે. વીર નરના વચનનું બની શકે શાં સુધી ઉદ્ધવન ન ચાલ, તો સારું છે મારા મુકામપર જવા પહેલાં હું એટલો ખુલાખો કરી દેવો ઉચિત સમજી હું કે શ્રીમાનુ સાથે લગ્નગ્રંથિથી જોડાયેલાં મારો આત્મિક આશય વીર વૈરાગીના વંચને કાચમ રાખવા અને એરીતે દેશના સ્વાતંત્ર્યદર્પને સદાને માટે પ્રકાશિત રાખવા સિવાય બીજો કોઈ પણ નથી. મારી પોતાની નમ્ર માન્યતા અનુસાર મારો આ આશય ગુરુવરે શ્રી ગોવિંદસિંહજીના તેમ જ આપ શ્રીમાનુતા જીવનાર્થને વિશેષ ફક્તીભૂત કરનારો જ હોવાથી મારા આ ઉચ્ચ આરામને હૃદય-મધુઓ સમક્ષ રાખીને જે કોઈ વિચાર કરવો હોય તે કરગો. સમય બહુ થયો છે અને શ્રીમાનુને હજી આ મતીર વિષયના નિષ્કા-ત્મક વિચારમાટે એકાન્તની આવશ્યકતા છે એટલે હાલ તો હું શ્રીમાનુની આજ્ઞા ધ્યાન હું આવવી કાંયે આજના સમયે જ આવીને શ્રીમાનુનું અંનિમ ઉત્તર હું સંતોષી લઉં.” આટલું કહીને વીરમતી સાધી જીપી અને બન્દાને મળામ કરીને પોતાના નિવાસાલય પ્રાંત પ્રવાણ કરી ગઈ.

વીરમતીના ગયા પછી બન્દા મતોજત વિચાર કરવા લાગ્યો કે “એ આજ્ઞાજરેલી યુવતીને તેના અભિલાષને પરિપૂર્ણ કરવાનું વચન આપવા છતાં કેવળ ગુરુની આજ્ઞાનું નિમિત્ત દર્શાવીને ને અત્યારે તો જોજો જોજો જવાન આપીને રવાના કરી છે, પગનું આવતી કાલે તો મારે હા કિંવા નાનો સ્પષ્ટ જવાબ આપવો જ પડશે. અતઃ કરજી કિંવા મનથી છાતું કોઈ પણ પાપ જાયવા પુરવ હોતુ નથી, એ ન્યાયથી વિચાર કરતાં મારે એ તો સ્વીકારતુ જ નોંધ્યે કે ન્યાયથી મેં વીરમતીના ચૌવનમકિન મનોહર લાવવનું દર્શન કર્યું છે, ત્યારથી જ મારા અત્યાર સુધીના અચલ ચિત્તમાં એવલગાને આવિર્ભાવ થઈ ગયો છે; મારા એટલું જ નહિ, કિન્તુ મારા નિર્ધિકાર અને વૈરાગ્યપરીક્ષ હૃદયમાં એક પ્રકારના સુદૃઢ માનસિક રિકાર કિંવા

રાગનેા ઉદ્ભવ થયેલો અને પ્રત્યક્ષ દેખાયા કરે છે. સમરક્ષેત્રમાં મારો સંપૂર્ણ વિજય થવા છતાં પ્રણયના ક્ષેત્રમાં તેવો જ પરાજય થવાનો હોયની ! એવાં ચિહ્નો અને સ્પષ્ટ દૃષ્ટિગોચર યક્ષ રહ્યાં છે. મુખથી વૈરાગ્ય તથા બ્રહ્મચર્યની વાતો કરવા છતાં મારા અંતઃ-કરણમાં ગૃહસ્થાશ્રમની કેટલીક ઉદ્દાત્ત ભાવનાઓને પ્રત્યક્ષ કરવાના સકર્યો ઉદ્ભવી રહ્યા છે. એનું પરિણામ શુ આવશે એ મારાથી સમજી શકાતું નથી. તત્ત્વવિદ્યાએ ‘ગૃહ્ણા કર્મણો ગતિ’ એમ કહ્યું છે તેમાં કાંઈ પણ ખોટું નથી. બાહ્યાવસ્થાથી જ મારૂં ચિત્ત વૈરાગ્ય-શીલ તથા નિવૃત્તિપ્રિય હોવાથી હું સંસારલાગી વિરક્ત સાધુ થયો, તેમાંથી પ્રારબ્ધ કર્મના યોગે ગુરુવર્યના ઉપદેશથી પુનઃ દેશ, જાતિ તથા ધર્મની મેવામાટે પ્રવૃત્તિમય જીવન સ્વીકાર્યું; અને હવે સંસારી થવાનો અથવા અન્ય શબ્દોમાં કહું તો ગુરુવર્યના કડયાણુકારક ઉપદેશનું ઉદ્બંધન કરીને જીવનને વીતાડવાનો યોગ મારા ભાગ્યમાં લખાયેલો જણાય છે. જો વિધાતા પુરુષે મારા ભાગ્યમાં સંસારી ક્રિયા ગૃહસ્થાશ્રમી થવાનો યોગ જ લખેલો હોય અને એ રહસ્યને મારાથી કાંઈ પણ રીતે જાણી શકાય તેમ હોય, તો વીરમતી જેવી મારી અનન્ય ઉપાસિકા, સ્વદેશસેવાકક્ષિણી તથા વીરનારી અને અખિલ બ્રહ્માંડમાં ક્યાંય મળી શકે તેમ નથી. ગૃહસ્થાશ્રમની સફલતાનો આધાર પતિપત્નીની સમાન અવસ્થા તથા સમભાવનાઓ પર જ રહેલો છે. પરંતુ આ બધા વિચારો મારે ત્યારે જ કરવા જોઈએ કે જ્યારે હું બ્રહ્મચારી મંત્રી ગૃહસ્થાશ્રમી થવાના અતિમ નિર્ણય પર આવી જાઉં. જ્યાં સુધી એવા નિર્ણય પર ન આવું ત્યાં સુધી આ બધા વિચારો મારે શામાટે કરવા જોઈએ ? હે અકાલ પુરુષ ! હે ગુરુવર્ય ! મારા અંતઃકરણમાં વિરાજમાન થઈને અંતર્નાદ દ્વારા મને યોગ્ય માર્ગમાં લઈ જાઓ ! આ પ્રશ્ન એટલો બધો ગંભીર છે કે મારે આના નિર્ણયમાટે મારા અંતર્નાદને અવશ્ય અનુસરવું જોઈએ. હે પરમાત્મન ! અસત્યના માર્ગમાંથી અને સત્યના માર્ગમાં તથા અધિકારના માર્ગમાંથી અને પ્રકાશના માર્ગમાં લઈ જાઓ !.....”

બન્દા આવી રીતે વિચારનિદામાં નિમગ્ન થયેલો હતો એટલામાં અચાનક દ્વારપાલ ત્યાં આવ્યો અને વિનય સહિત પ્રણામ કરીને તેણે બન્દાને કહ્યું કે: “બહાર કોઈ મહાત્મા પુરુષ પધારેલા છે અને તેઓ આપ શ્રીમાન સાથે વાર્તાલાપ કરવા ઇચ્છે છે. તેમના દેખાવ-પરથી હિમાલયમાં નિવાસ કરનાર કોઈ પરમ તપસ્વી જેવા તેઓ જણાય છે. શ્રીમાનની રી આગા છે?”

“તેમને સન્માનસહિત અંદર લઇ આવ.” બન્દાએ વિચારનિદામાંથી જાગૃત થઈને કહ્યું

“જેવી શ્રીમાનની આગા:” એમ કહીને દ્વારપાલ બહાર ગયો એટલે બન્દા તે મહાત્માના સ્વાગતમાટે બાજુ દ્વાર પર્યંત સામે ગયો અને મહાત્માને વિનય સહિત નમસ્કાર કરીને અંદર લઇ આવ્યો. એક ઉચ્ચ આસનપર બેસવાનો સંકેત કરીને બન્દાએ કહ્યું કે: “પધારો, મહાત્માનું કયાંથી અને શા કારણથી અહીં પધારવાનો પરિશ્રમ લેવો પડ્યો છે?”

“વત્સ! વિજયગાદી મા. પ્રજાના પ્રુપચક્ષેત્ર સમા ભારતવર્ષમાં ભ્રમતોભ્રમતો હું પંચનદ પ્રદેશમાં આવીલાઝ્યો, અને અહીં તારા દેશોદ્ધાર વિષયક સત્કાર્યોનાં સ્તુતિગાન સાંભળીને તને આશીર્વાદ આપવા તથા તારા મનમાંની એક મુઝવણિ નિવારણ કરવામાટે જ મારે અત્યારે તારી પાસે આવવું પડ્યું છે.” મહાત્માએ આસનપર બેઠા પછી બન્દાના અન્તર્ગત આશ્ચર્યને વ્યક્ત કરનારાં આ પ્રકારનાં વચનો ઉચ્ચાર્યા.

“પોતાના દર્શનનો મને અનાયાસ લાભ આપવાની આપે જે ઉદારતા દર્શાવી છે તેમાટે હું આપનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું. મારા મનની મુઝવણિના સળધમાં હું અત્યારે ખરેખર આપ જેવા મહાત્માનું માર્ગદર્શન ઇચ્છું છું. એક જાન્ય મારા ગુરુવર્ધની આશા અને બીજી જાન્ય સરહિન્દમાં આવ્યા પછી ઉપરિધત થયેલી પરિસ્થિતિ એ બન્ને કારણોથી હું ધર્મસંકટમાં આવી પડ્યો છું. કૃપા કરી મને મારા વારતવિક તથા કલ્યાણકારક કર્તવ્યમાર્ગનું દર્શન કરાવો.” બન્દાએ વિનયપુરુષ વચનો ઉચ્ચારીને મહાત્માના પરામર્શને માગ્યો:

“મને આશ્ચર્ય થાય છે કે તારા જેવો અદ્વિતીય વીર પોતાના વચનને પાળવામાં આટલો બધો શામાટે મુંઝાય છે ! પ્રવૃત્તિ-માર્ગમાં પડ્યા પછી પણ સ્ત્રીથી આટલી સીમા પર્યન્ત તું ભયભીત થાય છે એનું કારણ મારાથી સમજી શકાતું નથી. ધર્મવિધિથી સ્ત્રીકારાયલો ગૃહસ્થાશ્રમ એ કાંઈ પાપ નથી. પછી તારા વિચારો આથી ભિન્ન પ્રકારના હોય તો તે એક જુદી વાત છે. ગુરુજીની આજ્ઞાના પાલનની વાતને તું વચ્ચે લાવે છે ત્યારે વીરમતીને વચન આપવા પૂર્વે તારે વિચાર કરવો હતો ને ? વિશેષ જીહ્વાપોહ ન કરતાં તુ જાણી લે કે તારા અદષ્ટમાં તું જેને ગુરુની આજ્ઞાનો લોપ કહે છે તેનો જ યોગ લખાયલો છે; માત્ર એટલું જ નહિ, કિન્તુ જે સિખ્ખો તારા દેશોદ્ધારના કાર્યમાં તને તનુ, મન, ધનથી સહાયતા કરી રહ્યા છે, તેઓ જ અંતિમ સમયે કિંવા અણીની વેળાયે તારાથી ફરી ખેસવાના છે. ગૃહસ્થાશ્રમી થયા પછી તું એક વીરપુત્રનો પિતા થઈશ અને ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીના પુત્રોની પેઠે જ તેને પણ તારા નેત્રો સમક્ષ હુતાત્મા થવાનો અવસર પ્રાપ્ત થશે. તારું પોતાનું તથા તારા સહાયક સિખ્ખોનું પણ દેશસેવાના મહાપરમ્મા બલિદાન અપાશે. તારા બલિદાનના અપૂર્વ તથા હૃદયભેદક દર્શને જોયા પછી તારાથી ફરી બેઠેલા સિખ્ખોની આંખો બિધકશે; અને તેઓ પ્રુનઃ સંગઠિત થઈને શત્રુઓના સંહારમાટે સમરાંગણમાં અવતીર્ણ થશે. આ પ્રમાણે તારા ભાવિ જીવનની રૂપરેખા છે કે જેને મેં મારી યોગદૃષ્ટિવડે જોઈને તારા સમક્ષ આંકી બતાવી છે. આ બધું જાણ્યા પછી કદાચિત્ તું એમ કહીશ કે ‘હું આ લગ્ન જ ન કરું, તો આમાંનું કાંઈ પણ અનિષ્ટ થાય ખરું ?’ તો એનો ખુલામો એટલો જ છે કે તારા લગ્નથી જ એ અનિષ્ટ થશે અને લગ્ન ન કરવાથી એ અનિષ્ટ ટળી જશે એમ નથી; કારણ કે, વિધાતાનું શુભ કિંવા અશુભ અથવા લાભદાયક કિંવા હાનિકારક જે કાંઈ પણ વિધાન હોય છે તે કદાપિ કાંઈ પણ પ્રયત્ને મિથ્યા નથી જ થતું. વળી દેશ તથા જાતિઓના ઉદ્ધારમાં કેટલીક દેખીતી અશુભ કિંવા અનિષ્ટ ઘટનાઓ પરિણામે

શુભ ફળ આપનારી યર્ષ પડે છે, અને એથી વિરુદ્ધ દેખીતી શુભ ક્રિયા ધૃષ્ટ થતનાઓ અતે અશુભ ક્રિયા અનિષ્ટપરિણામદાયિની જ સિદ્ધ થાય છે. વિદ્યાતાના આ વિચિત્ર વિધાનનો વિચાર કરીને શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચરે કહ્યું છે તેમ સુખદુઃખ, લાભાવાપ્તિ તથા જયાજયને સમાન ગણીને જે કાંઈ ચોતાનું કર્તવ્ય કર્મ હોય તેજ તારે કરવાનું છે.” આ પ્રમાણે મહાત્માએ બાંદાના ભવિષ્યના જોડને વ્યક્ત કરીને વારતાવિક કર્તવ્યમાર્ગનું પશુ દર્શન કરાવી દીધું.

“આપ ત્રિકાલરૂ વોગીશ્વરના સદુપદેશને હું સિરસાવંઘ કંઠે છું આ પ્રસંગે આપના આગમનની ઘટેલી થતનાને પશુ હું મારા પરમ સદ્ભાગ્યના પરિણામરૂપ જ માનું છું. આપની કૃપાશુકારક ઉપદેશને સાંભળ્યા પછી હું પશુ મારા વચનને પાળવાના નિશ્ચય પર આવી સાંગ્યો છું. ગુરુવર્યના ભગ્ન વિષયક નિર્દેશનો જો વિચાર કરવામાં ન આવે, તો એકવાર અન્ય પ્રસંગે તેમજો દર્શવિલા વિચારોનું મને અસારે રમરણ થઈ આવે છે અને તે એ કે- ‘તત્વાર એ વીર પુરુષનો પ્રાણ છે અને સ્ત્રી તેની શ્વદા છે.’ શ્વદાયારી ક્રિયા વૈરાગીદશામાં જ દેવસેવાનું કાર્ય કરીને હું મારા જીવનને શ્વદારહિત બનાવવા તથા ભવિષ્યના મારા ઇતિહાસજેખકને મારા ચારિત્ર્યના સખધર્મ શોકાધુક્તા કંઈપણ કરવાનો અવસર આપવા ઇચ્છતો નથી. મૃદુરથાશ્રમી યર્ષ ધર્મવિવિધી પ્રજા ઉત્પત્ત કરી પૂર્વજોના મનુષ્યી યથાવિધિ મુક્ત થવાની હવે મારા મનમાં દૃઢ પ્રયત્ન ઉદ્ભવી છે આ ઇચ્છાના પરિણામે નિકટના ભવિષ્યમાં જ થનારા મારા જીવનના પરિવર્તન પૂરે આપ જેવા મહાત્માનો પરમર્શ મળી જવાથી મારા સકંપવિકલ્પ, નિરાશા તથા આસંકાવર્ધક વિચારો સદાને માટે મારા મનમાંથી નીકળી ગયા છે. આજથી મારું જીવન એક જાદા જ

• “ મુતતુ સે ઉમે શ્વદા છામાલમી જયાજયૌ ।

તમો મુદ્ધાવ મુજ્યસ્વ નૈવ પાપમવાપ્સ્યસિ ॥ ”

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા, અ. ૨, શ્લો, ૩૯

પ્રકારની દૃઢતાને ધારણ કરે છે મારા વિચારપૂર્વક કરાયેલા નિશ્ચયોને અમલમાં મૂકતાં મને કોઈ પણ વસ્તુ કિંવા બ્યક્તિ વિચલિત કરી શકવાની નથી. બન્દાની આ દૃઢતા, સાહસિકતા તથા વીરતા ઇતિહાસમાં એક અપૂર્વ તથા અનુપમેય ધટના તરીકે વર્ણવાશે.” બન્દાએ મહાત્માના ઉપદેશને મસ્તકે ચઢાવીને આ પ્રકારનાં દૃઢતા-દર્શક વચનો ઉચ્ચાર્યા

“ધન્ય છે, તારી વીરપ્રતિજ્ઞાને ! મારો આશીર્વાદ છે કે તારા પ્રયાસો બહુ અશે અવશ્ય ફળીશ્વત થશે. મુઢના પ્રસંગે સમર-ભૂમિમાંની તારી ઉપસ્થિતિ જ તારા શત્રુઓના મદમદનનું અને તારા અનુયાયીઓના શૌર્યવર્ધનનું કારણ થઈ પડશે. અસ્તુઃ હવે હું જાઉં છું. તારું કલ્યાણ થાઓ; વત્સ !” એમ કહીને મહાત્માએ આસન-પરથી ઊઠી બન્દાના ઉત્તરની પ્રતીક્ષા ન કરતાં ઊતાવળે પગલે ચાલવા માંડ્યું બન્દાએ તેમને પ્રણામ કરીને ‘વળી પણ કોઇ વાર દર્શનનો લાભ આપજો, મહાત્માન !’ આ વચનો ઉચ્ચારી તેમની પાછળ પાછળ જવા માંડ્યું. પરંતુ એ ચાર પળમાં તો તે મહાત્મા અદશ્ય થઈ જતાં વીર વૈરાગીનાં નેત્રો તેમને જોઇ ન શક્યાં.

બીજે દિવસે બન્દાએ વીરમતીને બોલાવીને આગલા દિવસે કરેલો નિશ્ચય તેને જણાવી દીધો. એ સંબંધીને વીરમતીને જે હર્ષ થયો તેનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. તેણે પ્રલકિત વફને બન્દાને જણાવ્યું કે. “હાલ તો હું મારા મામા મહીનરેશને ત્યાં જાઉં છું. મારા મનથી મેં શ્રીમાનને મારા પરમ આરાધ્ય ગણ્યા છે અને આજે શ્રીમાને પણ મારો મનસાવાચ્ય સ્વીકાર કર્યો છે. પિતૃ-પક્ષના વડિલોમાં મારા એ મામા જ જીવિત હોવાથી આ કાર્ય તેમની સમતિ તથા તેમના આશીર્વાદપૂર્વક સપત્ર થાય તેમાટે હું ત્યાં જઈને પ્રયાસ કરીશ. મને ખાતરી છે કે તેમાં મને અવશ્ય સફળતા મળશે ત્યાં ગયા પછી પણ શ્રીમાનની મનોહરમૂર્તિ મારા મનોમંદિર-માંથી પળમાત્ર પણ નથી ખસવાની. મારી શ્રીમાનને એટલી જ પ્રાર્થના છે કે જ્યારે મારા મામા તર્ફથી આપ શ્રીમાનને મંડી પધારવાનું

નિમત્ત મળે, ત્યારે મારાપર કૃપા કરીને તેનો સાદર તથા સદર્પ રીતે કરી અવશ્ય સર્વ પધારણો અને પેતાની આ કિકરીને પુનઃ પ્રત્યક્ષ દર્શન તથા સમાગમનો લાભ આપશે.”

એના ઉત્તરમાં બન્દાએ જણાવ્યું કે “વૈરાગીએ ત્યારે મૃદુ-સ્થાશ્રમી થવાનો નિશ્ચય કરી લીધો છે ત્યારે તમે ખાતરી રાખો કે તમારી સર્વ સદ્વિદ્યાઓને પણ તે અવશ્ય પરિપૂર્ણ કરશે. ત્યારે તમારા મામા તર્કનું મને નિમંત્રણ મળશે ત્યારે તેને હું તમારું જ નિમંત્રણ સમજીને અવશ્ય તમે ત્યાં હશે ત્યાં હાજર થઈ જાઉં. એ માટે હવે મને ભક્ષામણુ કરવાની આવશ્યકતા નથી. સરદિન્દના સમરક્ષેત્રમાં નવાળ સાથેના યુદ્ધમાં મારો સંપૂર્ણ વિજય થયા છતાં પ્રણયક્ષેત્રમાં એક અળખા સાથેના સંગ્રામમાં મારો પરાજય થયો છે, એ રમરણીય ઘટનાનું મારા જીવનકાળમાં તો મને વિરમરણ થવાનું નથી પરાજય થવા છતાં પણ મને જો સંતોષ હોય તો તે એટલો જ છે કે સામા પક્ષમાં અળખા નામથી ઓળખાતી વ્યક્તિ વસ્તુતઃ અળખા નહિ, પણ એક વીરકન્યા છે. વિરોધિની વીર વ્યક્તિના હસનથી એક વાર મૃત્યુ પણ થઈ જાય, તો પણ તેમાટે સાચા વીર નરોને શોક થતો નથી તમારી વીરતામાટે હું તમોને અન્યારે અંતઃકરણપૂર્વક ધન્યવાદ આપુ છું.”

“લોકોમાં સામાન્યતઃ એવા આશયની એક કિંવદન્તી પ્રચલિત છે કે- ‘હીરાને તો ઝવેરી જ પારખી શકે છે,’ એ કાંઈ ખોટું નથી. વીર પુરોહિત વીરતાની સાચી કદ કરી જાણે છે. બીજાના પરમાણુ જેવડા યુધ્ધને પણ પર્વત જેવડો દેખાડવો એ સ્વજનન પુરુષોનો સ્વભાવ જ છે. હું જાણુ છું કે શ્રીમાને મારા સંબંધમાં જે પ્રશ્નસાત્મક વચનો ઉચ્ચાર્યા છે તેમને યોગ્ય હું નથી જ. એ વચનો સામજીને અને એક પ્રકારની ધન્યજનો જ અનુમત થયો છે. પરંતુ તેથી શ્રીમાનના અંતઃકરણની તો મદત જ દેખાઈ છે. હું ઇચ્છુ છું કે મારા સંબંધમાં શ્રીમાને ઉચ્ચારેલા પ્રશ્નવાકોના ભવિષ્યમાં સાચાં હશે, અને શ્રીમાનના આદર્શ જીવનને અનુકરણ

યદને હું મારા નારીજીવનને સફળ કરી શકું.” વીરમતીએ નમ્રતા-મંડિત વિવેક દર્શાવ્યો.

“તથાસ્તુ! હવે મારી ધચ્છા ન હોવા છતાં પણ મારે તમોને જવાની રત્ન આપવી પડે છે. તમારી સાથે હું મારા વિશ્વાસપાત્ર માણસો તથા એક રથ મોકલાવું છું. તેઓ તમોને સુરક્ષિત રીતે મંડી પહોંચાડી આવશે. તમો મોસાળમાં પહોંચશો એટલામાં હું મારા સરદારો સાથે હવે પછીના કાર્યક્રમના સંબંધમાં પરામર્શ કરી લઉં; કારણ કે, વિધર્મી શત્રુઓનો સંપૂર્ણ પરાજય કરીને પંજાબના સ્વાતંત્ર્યસ્વર્ણને પુનઃ ઉદ્ધિત કરવામાટે હજી અમારે શત્રુઓપર અસંખ્ય આક્રમણો કરવાનાં છે.” બન્દાએ સર્વ વ્યવસ્થા સમજાવીને વીરમતીને જવાનો સંકેત કર્યો.

“અકાલ પ્રુરુષના નામનું રમરણ કરીને પુનઃ સત્વર જ મળવાની આશાએ અસારે તો હું શ્રીમાન્તી રત્ન લઉં છું.” એમ કહીને વીરમતીએ બન્દાના વીરશ્રીમંડિત મુખમંડળનું અવલોકન કરતાં કરતાં મરાલગતિથી તેના આગારનો ત્યાગ કર્યો. બન્દાએ પણ જ્યાં સુધી તેની મનોહર મૂર્તિ દૃષ્ટિગોચર થઈ ત્યાં સુધી તેની પાછળ જોયા કર્યું.

વીરમતીના ગયા પછી બન્દાએ એક અનુચરને બોલાવીને કહ્યું કે: “સર્વ સરદારોને આજે રાત્રિભોજનના કાર્યથી નિવૃત્ત થયા પછી મારી પાસે આવવાની સૂચના આપી આવશે.”

“જેવી શ્રીમાન્તી આગા,” કહીને અનુચર બહાર નીકળી ગયો.

પ્રકરણ ૯ મું

વૈરાગીની વિજયપરંપરા

“Life lives only in success.” Bayard Taylor.

“Attempt the end, and never stand to doubt;

Nothing's so hard, but search will find it out.”

Herrick.

સરદિ-દિવિજ્યને એક સમાહતો સમય વીટી ગયો હતો. ગત પ્રકરણના અંતિમ ભાગમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે બન્દા બદાદુરે પોતાના સરદારો સાથે યશમંથ કરીને બાકી રહેલા મુસ્લિમ સંસ્થાનો તથા નગરો પર આક્રમણ કરવાનો, લૂટવાનો અને તેમના હાકિમો કિંવા અધિકારીઓને મુદ્દમાં જીવતા પકડવાનો અથવા યમપુરીમાં પહોંચાડવાનો નિશ્ચય કરી લીધો હતો અને તે કાર્યમાં જુદા જુદા અધિકારીઓની નીમણૂક કરીને તેમને પટવા હુકમો પણ સંભળાવી દીધા હતા. જે રાત્રિએ બન્દાએ ઉપર્યુક્ત નિશ્ચય કર્યો હતો તેને બીજો જ દિવસે પ્રાતઃકાળમાં દેવબન્દના હિન્દુઓએ આવીને જલાલાબાદના જલાલ હાકિમ જલાલુદ્દીનના હિન્દુ પ્રજાપરના પૈશાચિક અત્યાચારોની ફરિયાદ કરી હતી. ફરિયાદ કરવા આવનારા હિન્દુઓને યોગ્ય આશ્વાસન આપી વિદાય કર્યા પછી બન્દાએ પ્રથમ પૂર્વદિશા પ્રતિ પ્રયાણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને સૌથી પ્રથમ તેણે સદારનપુરા પર ચડાઈ કરી. ત્યાંના અધિકારી અલીમુદ્દીન દેવગીરનું નામ સંભળતા જ રુષ રીતે તમરમાંથી પલાયન કરી ગયો; એટલે તેના લશ્કરમાં પણ ન્યાસભાગ થવા માંડી અને બપોરે સિખ્ખ સેના ત્યાં પહોંચી, ત્યારે તેની સામે ચનાઈ કાઢી પણ રહ્યું નહિ. સિખ્ખોએ ધોળે દિવસે નીરતિ આખા નગરને લૂટ્યું. ત્યારપછી બન્દાનું ખ્યાન બેટ્ટેટકા તરફ ગયું ‘પીરબદા’ નામથી ઝોળાખાતા ત્યાંના યવન શાસકો ગોવધના કાર્યમાં વિશેષ આનંદને અનુભવનારા હતા વૈરાગીએ આ ગોદબ્તાઓના વચને નિર્મૂલ્ય કરવાનો અને જેવી નિર્દયતાથી તેઓ માર્યોતો વધ કરતા હતા તેવી જ નિર્દયતાથી સર્વ પીરબદાઓને તરતજ સંહારી નાખવાનો સિખ્ખ સૈનિકોને હુકમ ફમાવી દીધો. વિજયોન્મત સિખ્ખ સૈનિકોએ પીરબદાના પરિવારના સર્વ

* આ સદેહ સદારનપુરાથી ૨૦ માઇલના અંતરે આવેલું છે અને હાલ તે મુન્દરનગર જિલ્લામાં ગણાય છે

+ કતિહાસકાર બહોળો ‘સદારનપુર’નો ઉલ્લેખ કરે છે

‡ બેટ્ટેટ નગર સદારનપુરાથી ૧૭ માઇલ દૂર આવેલું છે.

મનુષ્યોને શોધી શોધીને તીક્ષ્ણ તલ્વારોની ધાર તથા તીવ્ર ભાલા-
ઓની અણી તબેથી કાઢી નાખ્યા અને સાર પછી તેમનાં નગર તથા
મહાલયને પણ લૂટી લીધાં.

કેટલાક ઇતિહાસકારોના અભિપ્રાય અનુસાર સરહિન્દથી
ઉપડ્યા પછી વૈરાગીએ પ્રથમ રાહુપર ચઢાઈ કરી અને સ્નાના બધા
રંગડોને કપદ કરી લીધા. સિખખસેના જ્યારે રાહુમાં જાવણી નાખીને
પડી હતી ત્યારે પામલના હિન્દુઓએ આવીને ત્યાંના અધિકારી
વિરુદ્ધ બન્દાને ફરિયાદ કરી તેપરથી તેણે પોતાના સૈનિકોને પામલ-
પર ચઢાઈ કરવાનો હુકમ કર્યો. ખાનમહમ્મદ નામે ત્યાંના મુસ્લિમ
હાકિમે સિખ સેનાનો બહાદુરીથી મુકાબલો કર્યો; પરંતુ
ઉપર તે પણ બન્દાના બાણોનો ભોગ થઈને સરહિન્દના નંબાબતી
પાસે યમપુરીમાં પહોંચી ગયો. વૈરાગીએ ત્યાંથી માલેરકોટલાપર
આક્રમણ કર્યું ત્યાંના અધિકારી ગુલમહમ્મદખાં જીત લધને ગુપ-
ત્રપ ન્હાસી ગયો. તેના પલાયન કરી ગયા પછી વૈરાગીએ પોતાની
પ્રજ્ઞાલિકા અનુસાર નગરને લૂટવાનો હુકમ કરી દીધો. સિખ
સૈનિકો શહેર લૂટવા જવાની તૈયારીમાં હતા, એટલામાં દેખાવ-
પરથી યેશ્વ જેવા જણાતા એક અપરિચિત પુરુષે આવીને સિખ
સેનાપતિને ઉદ્દેશીને આ પ્રકારનાં વચનો કીધા: “વાહ ગુરુકા
ફતહ! વાહ ગુરુકા ખાલસા! શ્રીમાન્ વીર વૈરાગીનો જય હો! શ્રીમાન્
બન્દા બહાદુરના નગર લૂટવાના હુકમને પાછો ખેંચાવી
આવુ ત્યાં સુધી હું દેશપૂજ્ય ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીના નામે તમોને
થોડી વાર થોભવાની તથા સૈનિકોને થોભાવવાની પ્રાર્થના કરું છું.”

“અપરિચિત પુરુષ, યત્રુના નગરમાંથી આવવા છતાં તું
અમારી પાસે મિત્રભાવની યાચના કરે છે એ આશ્ચર્યની વાત છે.
મને લાગે છે કે તું શ્રીમાન્ વૈરાગીના સ્વભાવથી સર્વથા અગ્ર છે,
નહિ તો તેમના હુકમને પાછો ખેંચાવી લેવાની આશાને તું પોતાના
હૃદયમાં સ્થાન આપીને આ નિષ્ક્રમ પ્રયાસ કરવાને તત્પર થાત જ
નહિ.” સેનાપતિએ કહ્યું.

“પૂજ્ય બન્દા બહાદુરના દહ સ્વભાવને હું સારી પેઠે જાણું છું એકવાર કરી લીધેલાનિશ્ચયને તેઓશ્રી કાષ્ઠપણુ સમોગોર્મા મળવા નથી દેતા, એ જાણવા જ્ઞાતા પણ હું નમર લૂટવાના તેઓશ્રીના હુકમને પાછો ખેંચાવવાની આશાથી અહીં આવ્યો છું એનું પણ એક કારણ છે ” આગન્તુક વ્યક્તિએ ખુલાસો કર્યો.

“એ કારણને હું જાણી ચકાશ ખરો કે ? ” સેનાપતિએ પૂછ્યું

“ક્ષમા કરશો, સરદાર! એ કારણ હું શ્રીમાન્ વૈરાગી મહા શય વિના બીજા કાંઈને પણ જણાવવા નથી ઇચ્છતો ” આગન્તુક કારણને દર્શાવવાની અનિચ્છા દર્શાવી

“તો વૈરાગી પોતે એ કારણને જાણવામાટે અહીં હાજર છે ” અચાનક બન્દાએ ત્યાં ઉપસ્થિત થઈને આ પ્રકારના ચપ્પો ઉચ્ચાર્યા, અને તેને આશ્ચર્યચકિત કરી દીધો.

“શ્રીમાન્, આ અપરિચિત વૈશ્ય નગર લૂટવા જતાં અમેને ચોલવાનું તથા લૂંટનો હુકમ પાછો ખેંચી લેવાવવામાટે આપને મળવાનું કહેતો હતો ” સેનામથીએ કહ્યું

“મેં એમની વાતો સાંભળી છે અને જો હું ભૂલતો ન હોઉં તો એઓ આપણા હિતૈષી મિત્ર છે આપણે ભ્રાતૃ કેયનમાં હતા ત્યારે એમણે જ આપીને સાચી ખજાનાની આપણને સચના આપી હતી તે વળાંકેએમણે પોતાનો પુરિચય કરાવ્યો નહોતો માત્ર ખજાનાની ખાતમી આપીને જ એઓ ચાલ્યું ગયા હતા આજે જાણવામાં આવ્યું કે એઓ આ માલેરકોટલાના વાસી છે કહો, ગુરુના સિખ્યોના શુભ ચિન્તક! તમારું શુભ નામ શું છે ? શા હેતુથી તમે સૈન્યને આ નગર લૂટવા જતાં અટકાવવા ઇચ્છો છો ? ” બન્દાએ આગન્તુકને પૂરેપરિ ચિત્ત તરીકે ઓળખી લીધા પછી આ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછ્યા.

“શ્રીમાન્નું કથન અક્ષરશઃ સત્ય છે હું અહીંનો જ વતની છું અને મારું નામ કિશનદાસ છે યાત્રિયે હિંદુ વૈશ્ય હોઈને પૂજ્ય શુરુ જોવિન્દસિંહજીના સમયથી હું સિખ્ય અગ્રેસરોનાં સત્કાર્યોને દેશહિતકારક કાર્યો તરીકે જ માનતો આવ્યો છું અને તેથી મારા

સામર્થ્ય અનુસાર અનેક વાર ગુરુજીને ગુપ્ત રીતે ધનની સહાયતા આપી ચૂક્યો છું. જ્યારથી ગુરુવર્યના પ્રતિનિધિ તરીકે શ્રીમાનનું પત્નમર્મા આગમન થયું છે, ત્યારથી શ્રીમાનની પ્રવૃત્તિઓને પણ હું લક્ષ્યપૂર્વક જોતો આવ્યો છું. શ્રીમાનના મહાન સત્કાર્યમાં યથા-શક્તિ પ્રત્યેક પ્રકારની સહાયતા આપવાને હું મારો પરમધર્મ માનું છું. પ્રથમ કેવળ દ્રવ્યની સહાયતા આપીને જ હું બેસી રહેતો હતો, પરંતુ હવે તો મારી શારીરિક સેવાઓ પણ દેશને સમર્પવાનો મેં નિશ્ચય કરી લીધો છે. આ નગરને ન લૂટવાની પ્રાર્થના કરવામાટે હું શ્રીમાનની મેવામાં ઉપરિચિત થયો છું તેનું કારણ એ છે કે, આ નગરના નિવાસીઓ ધણાખરા હિન્દુઓ જ છે જે યોગ્ય ધણા યવનો છે તેઓ પોતાના સ્વજ્ઞતીય હાકિમના પલાયન અને શ્રીમાનની વિજયકથાના શ્રવણથી હઝાગાર ધર્ષ ગયા છે તેઓ બધા બળાત્કારે હિન્દુઓનાં ધરોમાં હુપાઇને બેઠા છે, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તેમણે પોતાનાં મોઢાંમાં તરણાં લઇને અમે હિન્દુઓ પામેથી જીવનરક્ષાની યાચના કરેલી છે. હિન્દુઓએ પણ તેમને અભયદાનનાં વચનો આપેલા છે. આ બધાં કારણોથી હું આ નગરને ન લૂટવાની શ્રીમાનને પ્રાર્થના કરું છું. આ પ્રાર્થના હું કેવળ મારી વ્યક્તિગત લાગણીઓને અનુસરીને જ નથી કરતો; હિન્દુ માલેરકોટલાનિવાસિની સમસ્ત હિન્દુ પ્રજાની ઇચ્છાને માન આપીને તેમની વતી જ કરી રહ્યો છું. આશા છે કે મારી આટલી પ્રાર્થનાનો અવસ્ય સ્વીકાર કરી શ્રીમાન મને ઉપકૃત કરશે." કિશનદામે નગરને ન લૂટવાનાં તથા મુસ્લિમોને ન મારવાનાં ઉચિત કારણો દર્શાવ્યાં અને ત્યાર પછી તે વૈરાગીના મુખમંડળને આશાપૂર્ણ દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યો.

“મારા પ્રતિ તથા ગુરુના સિખ્ખો પ્રતિ તમારી જે લાગણી છે તેમાટે હું તમારો ઉપકાર માનું છું અને અહીંની સમસ્ત હિન્દુ પ્રજાની લાગણી તથા માગણીને માન આપીને હું નગરને લૂટવાના મારા હુકમને પાછો ખેંચી લઈ છું. પરંતુ નિરુપદ્રવી તથા

નિરપરાધિની દિન્દુમ્બના જન્મગત સત્ત્વ યવનોને આશ્રય આપીને તથા તેમનાં છવનની રક્ષામાટે મારા સમક્ષ આગ્રહયુક્ત પ્રાર્થના કરીને તમે એક પ્રકારનો એવો લાયકર પ્રમાદ કરી રહ્યા છો કે જેનો તમે સર્વને પાછળથી અવરજ પચાતાપ કરવો પડશે મુઠ્ઠ વર્ષે એવિન્દસિંહજીને જે કદુ અનુભવ સથો હતો તેથી તેઓશ્રીએ મને એ વિશ્વાસપાતકોથી સાવધાન રહેવાની સૂચના આપી હતી પરંતુ તેમાં અમલ ન કરવાથી મારે પણ તેના વિધાતક પરિણામને અનુભવવું પડ્યું હતું અને વિશ્વાસપાતક યવનોનો પ્રપચ ઊધાડો પડી જવાથી જ મારા છવનની રક્ષા થઈ શકી હતી આજે તમે દિન્દુઓ જેમને આશ્રય આપી રહ્યા છો તથા જેમને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છો, તેઓ જ સમજે જતાં, તેમનાં પર આવેલી આ આક્રમણરૂપિણી આપત્તિનું નિવારણ થતાંની સાથે જ પાછા તમારી સામા થશે, માત્ર એટલું જ નહિ, કિન્તુ દિન્દુઓને પીક વાનો અતુટ પ્રસન્ન મળતાં મને તેવા દુઃખ નિમિત્તને આગળ ધરીને અધમદ્વારથી મજબૂતના નામે તમારાં પર ધોરતમ અત્યાચારો કરવાને તૈયાર થઈ જશે અને તે વેળાએ તમે પોતે જ મહારાષ્ટ્રને ધણી પાછા સદાવતા માનવા મારી આગળ દોડી આવશો એટલા માટે હજી પણ સમજો અને કિન્દુજાતિ તથા દિન્દુધર્મના પરમશત્રુ યવનોનાં છવનોને રક્ષવાના વિધાતક હાવાને પડતો મૂકો દિન્દુઓનાં ધરોમાં છુપાયેલા નામદ મુરિલોને ધક્કા મારીને નદાર કાઢો એટલે મારા સિદ્ધો તેમને ઘોડીજ વારમા જલદમની વાટ બતાવી દેશે એ આવતાથીજોતા સદારથી તમારા નગરમાંની આપત્તિ સદાને માટે દળી જશે ભોળો, તમે કહેતા હો તે પ્રમાણે દૃ સૈનિકોને આજ્ઞા આપું જન્દાએ મુરિલોને આશ્રય તમા છવન માન ન આપવાનો ઉપદેશ આપેલ.

જન્દાનાં આ મેલપૂર્ણ તથા અનુભવજન્ય વચનો સંકિર્ણને કિશનદાસ વૈરવ વિચારમાં પડી ગયો અને કેટલાક સમય પછી તેણે વૈરાગીને ઉદ્દેશીને કહેવા માંડ્યું કે "શ્રીમાનનું પ્રત્યેક વચન

અનુભવના સુવર્ણસૂત્ર સમાન હોવાથી એની સત્યતાના સબધમા મને લેશમાત્ર પણ સંદેહ નથી. પરંતુ આ સંબધમાં હું મારા વિચારોને બદલી શકું તેમ નથી; કારણ કે, આ વિચારો મારા એકલાના જ નહિ કિન્તુ માવેરકોટલાની સમસ્ત હિન્દુપ્રજાના વિચારો છે અહીંના મુઠ્ઠીભર મુસ્લિમો કેવળ હિન્દુપ્રજાના આશ્રય તથા ઉપકારથી જ જીવે છે. આપના આક્રમણની વાર્તા અને અમારા અધિકારીની પલાયનકથાને સાંભળતાં જ તેઓ મોઢાંમાંતરણું રાખીને પોતાનાં સ્ત્રીપુત્રો સહિત અમારા આશ્રયે આવેલા છે. અર્થાત્ શરણાગતોનો સંહાર કરાવવો એ કાર્ય અમોને તો ઉચિત નથી લાગતું કદાચિત્ આપશ્રીમાનની માન્યતા અનુસાર નેઓ વિશ્વાસપાતક થશે, તો તે વેળાએ ઉચિત દડા આપવાનું સામર્થ્ય અહીંના હિન્દુઓમાં છે. શુરવર્ધ ગોવિન્દસિંહજીના સમયથી જ અમો આ વિધર્મ તથા દેશના દુશ્મનોથી ચેતીને ચાલીએ છીએ અહીંની હિન્દુપ્રજા સમજી ગઈ છે કે આ નરપિશાચોથી ડરીને નહિ કિન્તુ એમના પર અધિકાર ચલાવીને જ એમની સાથે યાત્રિય રહી શકાય તેમ છે અહીંના તમામ હિન્દુ યુવકો વ્યાયામ, લાડી તથા અસિસચાલનાદિ જીવનરક્ષાની સર્વ કલાઓ અવશ્ય સીખતા હોવાથી અહીંના બદમાશો પણ વીર હિન્દુઓથી ડરતા રહે છે અને તેથી જ એક પ્રકારની મિત્રતાને તેઓ અઘાપિ નિભાવી રહ્યા છે. એટલામાટે દુકામાં મારી અતિમ પ્રાર્થના એ છે કે અમારા શરણે આવેલા મુસ્લિમોને જીવનદાન આપો, નગરને લૂટવાનો લુકમ પાછો ખેંચી લ્યો, અને અહીંના વતનીઓ તરફથી હું જે કર્ષિ કૃષ્ણપાખડી લાવું છું તેને સ્વીકારી લેવાની ઉદારતા દર્શાવો.”

“હાયા! ધર્મભીરુ તથા ઉદાર હિન્દુજાતિ! અસખ્ય ઠોકરો લાગવા છતાં પણ તમે પોતાના વિશ્વાસુ સ્વભાવને નથી ભૂલ્યો તે નથી જ ભૂલ્યો કુપાત્ર શત્રુઓ પ્રત્યેની તારી વારવારની ઉદારતા તથા દયાએ તારાં લક્ષ્યાવધિ સત્તાનોને સંકટોની ગર્તામાં ગળડાવી દીધા છે છતાં તારી આંખો નથી બિધડતી તે નથી જ બિધડતી”

આપા પ્રકારના આત્મચત ઉદ્ભવરો કાઢીને મન્દા મહાદુરે કિચન-
દાસને સમેાધીને કહેવા માંત્રુ કે: “ભલે, કિચનદાસ, એ તમેા દિન્દુ-
ઓની એવી જ ઇચ્છા હોય, તો હું નમરને લટવાના મારા દુકમને
પાછો ખેંચી લઉં છું અને તમારા ચરણે આવેલા વરનેાને પણ જીવન-
દાન આપું છું. પરંતુ યાદ રાખજો કે તમારી જા પ્રકારની માયશ્રી-
ને હવે પછી બીજા વાર હું સ્વીકારી લઈશ નહિ. ઇતુઓમાં
મારા હૃદયમાં હવાને લેલમાન પણ રથાન નથી. આ જામત હવે
ધર્મ ચૂકી. પરંતુ તમેાએ જે ‘કૂલ પાંખડી’ લાવી આપવાની ઇચ્છા
રસારી છે તેમેા ખુલાસો કરી મારી જિજ્ઞાસાને તૃપ્ત કરો, એટલે
હું અહીંના શાસનની બચવરદા કરીને સિખખ સૈન્યને અન્યથ પ્રમાણ
કરવાની આજ્ઞા આપી દઉં.”

“શ્રીમાનની આ ઉદારતામાટે હું સર્વે દિન્દુઓની વતી ધીમાનનેા
અતઃકરણપૂર્વક આમાર માનું છું. શ્રીમાનની દિન્દુભાવિ તથા દિન્દુ-
ધર્મ વિપવદ મેવાઓના ઉપહાર તરીકે તમેાએ સુપિયા મે લાખની
રકમ એકમ કરી છે તે હું હમણાં જ જઈને લઈ આવું છું.” કિચન-
દાસે નમીર બાવધી આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

“એ રાજામાં મુસ્લિમ પ્રજાએ ૧૫ દિવસે આપેમેા છે કે
૩૫.” વૈશાળીએ વિશિષ્ટ હેતુથી આ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“નહિ, શ્રીમાન, એ રકમનેા અર્ધ જામ તો આપના લાભે-
દારનેા જ છે; અને બાકીની રકમ દિન્દુઓ પામેથી આવેથી છે
મુસ્લિમો પામેથી ચામના કરવાનું અમેાએ ઉચિત ધારું નથી.”
કિચનદાસે ખુલાસો કર્યો.

“અહીં જ હું તમારા વિચારોથી બહો પડું છું. એ બદ-
સાચ ઇતુઓના પૈસાથી જ આ કાર્યને મેં આટલું આગળ વધારું
છે. એમાં ચામના કરવાની હોય જ નહિ, એ તો એમનાં માથામાં
જા મારીને લેરા ભેદનેા જાણેા, નમરમાં જઈને તમારા દિન્દુ
અનેશ્વરને આપણા આ વાત્તાલાખનેા સાર રહી સંભળાવેા, અને
મુસ્લિમો પામેથી સારી જેવી રકમ દુકમાદુકમ એકી કરીને

તમારી રકમ સાથે લઈ આવો. પણ હા, જો તમારી રકમમાં કોઈ ગરીબ હિન્દુએ ફાળો આપેલો હોય, તો તે રકમ તેને પાછી સોંપી દેજો; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ જો કોઈએ વા હિન્દુએ પણ હોય કે જે મને સહાયતાની આવશ્યકતા હોય, તો એકડી કરેલી રકમમાંથી ઘટતી રકમ અવશ્ય તેમને પહોંચાડી દેજો અને બાકી જેટલીવધે તેટલી જ રકમ અહીં લઈ આવજો. હું આપા રાખું છું કે મારા આ વિચારો તમોને તેમ જ અહીંના અન્ય હિન્દુ અગ્રેસરોને અવશ્ય પસંદ પડશે.” બન્દાએ કહ્યું.

“જેવી શ્રીમાતૃની આજ્ઞા. હું હમણાં જ આપ શ્રીમાતૃની આજ્ઞા અનુસાર સર્વ બ્યવસ્થા કરીને અન્ય અગ્રેસરો સાથે પાછો આવું છું.” એમ કહીને તથા બન્દાને પ્રણામ કરીને કિશનદાસ ત્યાંથી ચાલતો થઈ ગયો. તેના જ્યાં પછી બન્દાએ સેનાગ્રણીને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે: “સૈન્યને જણાવી દો કે હવે નગરને લૂટવાની જરૂર નથી; કારણ કે, અહીંથી જે કોઈ લાભ મળવાનો હતો તે પરિશ્રમ વિના જ મળી ગયો છે. કિશનદાસ આવીને હમણાં જ એક સારી જેવી રકમ આપી જશે એટલે તે રકમ તમો આપણા સૈનિકોને હમેશાના રિવાજ મુજબ સરખે બાગે વહેંચી આપજો.”

* * * * *

ત્યારપછી વૈરાગીએ રાહકોટ અને જિજરામપર આક્રમણ કર્યું અને ત્યાં પોતાના અધિકારને જમાવી દીધો. રામકોટનો શાસક કાલારાય ભેટ લઈને બન્દાને મળવા આજ્ઞો તેનો સ્વીકાર કરી બન્દાએ તેને પોતાના આશ્રિત તરીકે સ્વીકાર્યો. ત્યાંથી મલવારા અને તલવંડી થઈને લુધિયાણામાં આવીને સિખખોએ પોતાની ડાવણી નાખી. પરંતુ વૈરાગીનું ખેય જલાલાબાદપર આક્રમણ કરવાનું હતું. ત્યાં પહોંચતાં સુધીમાં માર્ગમાં જે જે ગ્રામો તથા નગરો આવ્યા, તે બધાંને તેણે પોતાના અધિકારમાં લઈ લીધાં. ઉપર જણાવેલાં નગરો ઉપરાન્ત અંબેહટા તથા નનૈતા* નામક નગરો પણ હતાં કે

* નનૈતાની સહાઈનો વૃત્તાન્ત જફરહીન નામક એક પ્રત્યક્ષદર્શીની નોંધપોથીમાં લખાયેલો મળી આવે છે. એ નોંધપોથીના આધારે થકા વૃત્તાન્ત

જેમની વૈરાગીએ સપૂર્ણ દુર્દશા કરી હતી નૈનાનો સર્વનાશ કર્યા પછી વૈરાગી જલાલાખાદ પહોંચ્યો અને એ નગરને તેણે ચારે બાજુથી ઘેરી લીધું ત્યાંના અફગાનો ધણા દિવસો સુધી વીરતાથી બન્દા સામે લડ્યા, પરંતુ બંદાને પરાજિત કરી શક્યા નહિ જલાલાખાદની આસપાસનાં સર્વે આમેને લુગી લીધા પછી વર્ષાઋતુનો આરંભ થઈ જવાથી બન્દાએ જલાલાખાદના ઘેરાને છોડાવી લીધો ત્યાંથી બન્દાએ કરનાલની દિશામાં પ્રસ્થાન કર્યું અને ત્યાં પશુ વિજયલક્ષ્મી સાથે વરીને ધીરે ધીરે પાણીપત સુધીના સમસ્ત પ્રદેશને અધિકૃત કરી લીધો સરહિ દુધી અરબીને પાણીપત સુધી સિખખોનો જ અધિકાર થઈ ગયો આદલા વિચાલ પ્રદેશમાંથી કોઈ પણ મુસ્લિમ કિંવા હિંદુ અધિકારીની વૈરાગીની સામે થવાની દિંમત ચાલતી ન હતી

થોડા દિવસ રહીને વૈરાગીએ હોઆળ તરફ કૂચ કરી ત્યાંના મુસ્લિમ અધિકારી નમર છોડીને પલાયન કરી ગયો. દમવાડનો રહીશ મુહરમ્મદ તથા જાલપરનો નબ્વાબ બહુમુસ્લિમ ભેટો સાથે વૈરાગીના ઘરણે આવ્યા માઝાના સર્વ હિન્દુઓ તેમ જ સિખખોએ પ્રસન્નતાથી વૈરાગીના આધિપત્યને સ્વીકારી લીધું, એટલે બ્યાસ અને રાવી નદીની વચ્ચેનો પ્રદેશ કોઈ પણ પ્રકારના વિચ્છેદ કિંવા રક્તપાત વિના વૈરાગીના હાથમાં આવી ગયો આ રથને કેવળ એટલે જ ઉત્સેખ કરવો હોયિત જણાય છે કે હિંદુ વર્ણવાચક્તા સર્વ યુદ્ધોમાં વૈરાગીનો વિજય થયો હતો, એ યુદ્ધમાં જે કોઈ સપત્તિ તેને હાથ લાગી હતી તે બધી તેણે પોતાના સૈનિકોને સરખે ભાગે વહેંચી આપી હતી, અને જે પ્રદેશ તેના અધિકારમાં આવ્યો હતો

હલકા રિવ્યુ (Calcutta Review) નામક અંગ્રેજ સામયિક પત્રિકા માં સવિસ્તર આપવામાં આવેલો છે તેનો સારાસર એ છે કે ‘આ નગર (નૈના)ના કવજ એક ભાગમાં પ્રભુ સેા શેખજહાંગનો સદાર કરવામાં આવ્યો હતો અને એ નગરનો સર્વશા નાશ કરી કેવામાં આપ્યો હતો એ ધટનાના સમારંધ વરીકે અભારે પણ એ સદેર ‘હુદા સદેર’ના નામથી એ જન્મ મેલે

તે તેણે પોતાના સરદારોને સોંપી દીધો હતો. આ કારણથી તેની નિરપ્રહતાની ચારે દિશામાં-મિત્રોમાં તેમજ શત્રુઓમાં-અત્યંત પ્રશસા થઈ રહી હતી અને તેના પરિણામે તેના સૈન્યમાં દિન-પ્રતિદિન વધારો થઈ રહ્યો હતો. ઉદયગામી સૂર્ય પ્રમાણે વૃદ્ધિગત થતી વૈરાગીની ઉચ્ચતિને બોધને પાર્વત્ય હિન્દુ રાજ્યો સુધી ફેટલાકે ઉલ્કા-ધ્રુવડો-ભયભીત થઈ રહ્યા હતા.

—મમમમમમમમમ—

પ્રકરણ ૧૦ મુ

પાર્વત્ય હિન્દુ રાજ્યો

—મમમમમ—

“ . Is there not some chosen curse,
Some hidden thunder in the stores of heaven,
Red with uncommon wrath, to blast the man
Who owes his greatness to his country's ruin?”

Addison Cato

એ વર્ષ કરતાં પણ ઓછા સમયમાં એક સાધનહીન સાધુએ કોઈ પણ પ્રકારનાં વિપુલ સાધનો વિના કેવળ આત્મબળ, બાહ્યબળ તથા ધતુર્વિદ્યાના બળથી જ પંચાળના વિશેષ ભાગમાં પોતાના અધિકારને સ્થાપી દીધો હતો; ધર્મા ખરાં મુસ્લિમ સંસ્થાનો તથા નગરોનો નાશ કરી તેમના પર પોતાના કાષાય ખવડાવવા-ભગવા ઝડા-ને ફરકતો કરી દીધો હતો અને નાલાયક, નાહન, ખસીર તથા ગત પ્રકરણમાં જમતો ઉદ્વેષ કરાવ્યો છે તે સર્વ હિન્દુ રાજ્યોને પણ પોતાપોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં ભેટો સહિત વીર વૈરાગીના વર્ચસ્વને સ્વીકારવામાટે તેની મેવામાં ઉપસ્થિત થવાની ફર્જગુપડી હતી આ સર્વ વિજયોના મહોત્સવ તરીકે વૈરાગીએ વિક્રમ સંવત ૧૭૬૭ ના આરભમાં જ અમૃતસરમાં બંધને એક બળ્ય દરબાર ભર્યો; ત્યાંના દરબાર સાહજ (સિખોના ધર્મમંદિર)માં પુષ્કળ દ્રવ્ય તથા બપોરે ભેટ ધર્યો; માત્ર એટલું જ નહિ, હિન્દુ પોતાની સાથે રહીને સગરક્ષેત્રમાં બૂઝનારા ચરવીર સિખોને પણ બહાર

રીતે મોટાં પારિતોષિકા આપીને ઉસાદપૂર્ણ કરી દીધા એ જોઈને તથા નીચે જણાવેલા વૈરાગીના દરેકને સાંભળીને સખ્યા બધા જાન્ય જમીનદારો સિખખસમાજમાં સમિલિત થઈ ગયા વૈરાગીએ બહાર પડેલા દરેકનો આદ્ય એવો હતો કે 'સિખખ આદરોને સિદ્ધ કરી દેખાડનાર રવતત્ત્વ દિન્દુરાજ્ય કિન્દુના પ્રાન્ત તત્ત્વમય દિન્દુસામાજ્ય રચાવિત યથા ગયુ છે જે દિન્દુએ સૈનિક થઈ જશે તેમની પાસેથી વૈરાગીના વિજયનો કર લેવામાં નહિ આવે, માત્ર એટલું જ નહિ દિન્દુ જેઓ શાસન કરવાને યોગ્ય હશે તેમને નવીન રાજ્યમાં શાસન વિષયક યોગ્ય અધિકારો પણ સોંપવામાં આવશે' આ રાજનૈતિક યોગ્યતાના પરિણામે બન્દાના અનુયાયિ વર્ગમાં તેમજ સૈન્યમાં અતિશય વધારો થઈ ગયો. આવી રીતે વૈરાગીની સેના એક મહાજસાવ્ય સેના થઈ ગઈ તેની રાજ્યસીમાને વિસ્તાર એક માત્ર ચમુન્દા નદી અને ખીજી જાત્રી નદીપર્યંત પહોંચી ગયો. આ પ્રતાપી સાધુની પ્રવિજ્ઞાનો આરેતરફ એવો તો પ્રભાવ પડી ગયો કે જ્યાં જ્યાં ત્યાં વૈરાગીની વીરતાનાં જ પરોચાન મવાર્ણ સાખ્યાં અત્યંત સુધીનાં નાનાં મોટાં સર્વ મુદ્દોમાં તેનો જ વિજય થયો હતો એ વિજયોનું મુખ્ય કારણ વૈરાગીની વ્યક્તિમત વીરતા જ હતું, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિનો લેક્યાત્ર પણ સત્ય નથી યોગ્ય સમય ની પણ તેની મેરદાજરી થઈ મુસામાનો વળી પાછા માયુ હંમકતા હતા અને સિખોને તથા બન્ધ દિન્દુઓને સતાવતા હતા પરંતુ વૈરાગીનું આજમન ચત્રાની સાથે જ પરિશિતિમાં જમાનું. પરિ વર્તન થઈ જતું હતું મુસામાનો બધા વિશ્વાસથી પ્રેરાઈને સદા માટે તૈયાર થતા હતા, પરંતુ વૈરાગીનું નામ સાંભળતાં જ તેમનો એ વિશ્વાસ ઊડી જતો હતો એટલું જ નહિ, પણ તેને મુદ્દશ્મિમાં નેત્રો સમક્ષ હોમેવો જોઈને તો તેની સામે શસ્ત્ર ઉપાડવાની તેઓ દ્વિમત જ કરી સગતા ન હોવા અધૂરામાં પૂરું જેના રૂઝગતની આગ્રાથી મુસ્લિમ અધિકારીઓ સિખોને રખાવવાનો પ્રયાસ કરતા હતા. તે દિશાનું કે તરફ શાસન નિબળી યથા ગયું, હતું અને દિન

પ્રતિદિન તેની નિર્બંજનનામાં વધારે જ યર્ષ રહ્યો હતો. આ સર્વ પરિસ્થિતિના પરિણામે પગ્ગમનાના મુરિવમોએ વૈરાગી સાથેના પોતાના વિરોધને દીર્ઘકાળથી બધ કરી દીધો હતો.

હિન્દુજાતિના જન્મજાત થતુ મુરિવમોની જ્યારે આ સ્થિતિ હતી, ત્યારે પોતાને 'હિન્દુ' નામથી ઝોળખાવનારા પાર્વત્ય રાજ્ય ઝોની દશા એથી સર્વથા લિખ પ્રકારની હતી તેઓ વૈરાગીની ઉત્પત્તિને જોઈને પ્રસન્ન થવાને બદલે દ્વેષાભિધી મનમાં ને મનમાં જ બગી રહ્યા હતા. ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીના સમયમાં તેમની જે દશા હતી તે જ દશા અત્યારે પણ હતી તેમનામાંના ઘણાખરાનાં હૃદયે જાતિપ્રેમ તથા દેશપ્રેમની ભાવનાથી સર્વથા શૂન્ય હતાં. દેશકાળમાં જે મહત્ત્વ પરિવર્તન થઈ રહ્યું હતું તેનો પાર્વત્ય હિન્દુ રાજ્યોના અતઃકરણોમાં જે પ્રભાવ પડ્યો જોઈતો હતો, તે અઘાપિ પશ્ચો ન હતો. મનુષ્યજાતિનો સ્વભાવ જ એવો છે કે તે જુના ચીત્તા પર ચાલવાનું વધારે પસંદ કરે છે, તેમાં પણ ભારતવર્ષના હિન્દુ ઝોનો તો એ વિશિષ્ટ સ્વભાવ છે, તેથી જ આ દેશના હિન્દુઝોના અબ્ધમાં એવી કિંવદન્તી પ્રચલિત થઈ છે કે, 'વડિલોએ આદાવેલા કૂવામાંથી જ્યાં સૂધી ખાર પાણી મળતુ હોય, ત્યાં સૂધી ખીજના કૂવાનું મીઠું પાણી પણ લાવીને પીતુ નહિ' પરંતુ નીતિશાસ્ત્રવેત્તાઓ આ ભ્રમભૂલક માન્યતાના સબ્ધમાં પોકાર કરીને કહી ગયા છે કે

‘તાતસ્ય કૃપોડ્યમિતિ વુદ્રાણ કારં જલ કાપુર્યા પિવન્તિ ।’

અર્થાત્ ‘આ મારા પિતાનો કિંવા વડિલોનો કૂવો છે એમ કહીને કાપુરુષો, (મીઠું પાણી મેળવવાના પુરુષાર્થના અભાવે), ખાર પાણી પીએ છે’ એટલે કે આવી રીતે પિતાના કૂવાનું ખાર પાણી પીનારી, દેખાવમાં પ્રાચીનતાની પ્રેમી હોવા છતાં વસ્તુતઃ પુરુષાર્થ હીન પુરુષપ્રતિમાઓને નીતિવેત્તાઓ ‘કાપુરુષ’ની ઉપમા આપે છે જેઓ પુરુષજાતિના મુખ્ય સદ્ગુણ કિંવા લક્ષણ પુરુષાર્થથી જ રહિત છે, તેમને ગમે તેવી હીન ઉપમાઓ આપવામાં આવે તો પણ તેથી શું ? એવા બાધકર અપમાનને સહન કરીને પણ તેઓ

સુખચાપ બેસી રહે છે; કારણ કે, કાપુરોના અંતઃકરણમાં માનાપ-
માનની એવી ઉચ્ચ ભાવના જ હોતી નથી. સ્વમાનની તીવ્ર લાગણી
કેવળ પુરુષાર્થી પુરુષોમાં જ હોય છે, અને તેવા યોગ્ય પુરુષોની
સખ્યા કોઈ પણ દેશમાં નિરંતર સ્વસ્થ જ બેવામાં આવે છે.

અસ્તુ: વૈરાગીના સમકાલિક પાર્વત્ય હિન્દુ રાજાઓની સ્થિતિ
બરાબર એવા કાપુરો જેવી જ હતી. દિલ્હીના કેન્દ્રસ્થ ચતુ
શાસકની તથા પંજાબમાંના તેના વરિષ્ઠ પ્રતિનિધિ કિંવા સૂબેદારની
ખુશામદ કરીને, પોતાનાં તેમ જ પોતાના નીતિબાંધવોનાં યત્નાં અનેક
પ્રકારનાં અપમાનોને સહન કરીને અને વિધર્મી ચતુરોના હાથે
પોતાના દેશબાંધવો પર યત્ના નાનાવિધ અત્યાચારોને બોધને પણ
હિન્દુત્વની ગરીબસી ભાવનાથી વંચિત પાર્વત્ય રાજાએ પોતાની
ગુલામીના જેવી દશામાં પણ સતોષ માનતા હતા. જો તેઓ સતોષ
માનીને બેસી રહેતા હોત, તો પણ ઠીક હતું; પરંતુ નહિ; તેઓ
વૈરાગી જેવા દેશોદ્ધારક વીરનરોની પ્રવૃત્તિઓને તોડી પાડવાના
યત્નોના કાર્યમાં સદામતતા આપીને કુદાહાના હાથાનું જ કામ કરતા
હતા. અહીં એ વાતોને પણ ખ્યાનમાં રાખી સેવાની છે કે પંજાબના
અન્ય હિન્દુ રાજાઓ કરતાં પાર્વત્ય રાજાઓ મુસ્લિમોના આક્રમણોથી
કેટલેક અંશે અધિક સુરક્ષિત હતા. પર્વતોનો ચાર્ગ એવો તો દુર્ગમ
તથા કઠિન હતો કે પંજાબ પર ચઢાઈ કરનાર ચવન સૈનિકો એ માર્ગોમાં
હાખલ થવાની હિમત જ કરતા નહોતા. આવી સુરક્ષિત સ્થિતિમાં હોવા
જતાં પણ કેટલાક પંડિતુષ્ઠ રાજાઓ દિલ્લીપતિના સંરક્ષણને ઇચ્છતા
હતા. જેઓ પોતે સુરક્ષિત હોવા જતાં ખીજની રક્ષકતાને શોધતા હોય
તેમનાથી પોતાના દેશબાંધવોનું રક્ષણ થી રીતે કરી શકાય વારુ? ખરી
વાત તો એ હતી કે તેમને પોતાના દેશબાંધવોનાં સુખદુઃખોની જરાય
લાગણી ન હોતી અને ધર્મ, સમાજ તથા દેશપ્રત્યેની તેમની એ હદય-
વિદારિણી ઉદાસીનતાને બોધને તેમની જીવિને ઠેકાણે ભાવવામાટે જ
વીર વૈરાગીએ પાર્વત્ય હિન્દુ રાજાઓ પર આક્રમણ કરવાનો નિશ્ચય
કર્ચો હતો; કારણ કે, અવનતિના પ્રવાહમાં તથાઈ રહેલી હિન્દુ

જાતિને ઉત્તરિના માર્ગમાં લઈ જવામાટે સર્વથી પ્રથમ એ રાજ્યોની સહાનુભૂતિ તથા સહાયતાની આવશ્યકતા હતી. પરમદેશો-દ્વારક શુરુ ગોવિન્દસિંહજીએ આ રાજ્યોની સહાયતા માગી હતી; પરંતુ સહાયતા આપવાને બદલે સામા તેઓ શુરુ ગોવિન્દસિંહજીના શત્રુ જ થઈ ગયા હતા. છતાં વૈરાગીએ તેમને સમજાવવાનો પ્રયાસ આદર્યો હતો તેવું કારણ એટલું જ હતું કે પ્રયત્ન કરવો એ પુરુષનું કર્તવ્ય છે. એ વેળાએ સમસ્ત પંજાબ દેશમાં બન્દાની સત્તાનો પ્રભાવ પણ એવો જ પડતો હતો. ખરી વાત તો એ હતી કે અદ્વિતીય વીર વૈરાગીએ જાતીય કિંવા રાષ્ટ્રીય અભ્યુત્થાનમાટે જે પ્રયત્ન અદાકરન આદર્યું હતું, તેને પરોક્ષ કિંવા અપરોક્ષ સહાયતા આપીને હિન્દુરાજ્યને સ્થાપી દેવામાં જ એ રાજ્યોનું શાશ્વત કલ્યાણ હતું. પરંતુ અમો ઉપર કહી આવ્યા છીએ તેમ પાર્વત્ય નરેશોનાં જ્ઞાનનેત્રો જેવાં ને તેવાં જ બંધ હતાં. દૂરની તો શું પરંતુ તેઓ પોતાનાં નેત્રો સમીપની સ્થિતિને પણ જોઈ શકતા ન હોતા.

વૈરાગીએ જેજે તથા કેલોરના રાજા અજમેરચંદને જે ઉપદેશપ્રદ પત્રિકા પાઠવી હતી તેનો આશય આ પ્રકારનો હતો:—
“બંધુ અજમેરચંદ, મારી એવી ઇચ્છા છે કે વીરપ્રસૂ પંજાબ ભૂમિની ગુમાવેલી સ્વતંત્રતાની પુનઃપ્રાપ્તિમાટે તથા આપણા દેશબંધુઓને વિધર્મી યવનોના અસાધારોમાંથી મુક્ત કરવામાટે આપણે બધાએ મળીને હિન્દુસામ્રાજ્યને સ્થાપવાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. આ ભગીરથ કાર્યમાં તમારા જેવા અનેક દેશભિમાની વીરનરોની સહાયતા મને મળશે એવી હું આશા રાખું છું. હું ઇચ્છું છું કે શુરુવર્ય ગોવિન્દસિંહજીના સમયમાં તમારા હાથે જે પ્રમાદ થયો છે, તેને તમે આ પ્રસંગે અવશ્ય સુધારી લેશો અને અન્ય પર્વતેશ્વરોને પણ સમજાવીને પોતાની સાથે લેતા આવશો. અકાલ પુરુષ તમોને તથા સર્વ પર્વતેશ્વરોને સહયુદ્ધિ આપે અને તમે તમારા સૈન્યબળ સહિત અવશ્ય મારી પાસે આવો, એવી આશા સહિત હાલ તો હું અહીં જ વિરમું છું. તમારો હિતૈષી વૈરાગી.”

આના જ્ઞાનમા જ્ઞાનમેરવડે જે સંદેશ પાડ્યો તે આ પ્રકાર નો હતો “અર્વિષ્ટ યુક્ત્યા ગર્વિષ્ટ ધિ વ, છુ પેને એક તસારલાગી સારુ દેવા છતાં આ પ્રપચમા પડ્યો છે એ જોઈને મને જનન ખેદ થાય છે. જન્મ પ્રપચથી તાર કલ્યાણુ ચલાવું નથી એ મારા વાક્યને તારા હૃદયપટમાં કોતારી રાખજે દેસમેવા જાને ધર્મમેવાની જૂનમાં ઝોનિન્દસિદ્ધને પગનમાંથી જણાવન કરી જન્મ પશુ હતુ તેમ તને પણ છેવટે ન્હાસી જન્મ પડશે અને તે વેળાએ તારી રિયનિ ‘અતોક્ષ્ણસ્તલોઅષ્ટ’ જેવી ઘણ જગે મારી તો તને એ જ સલાહ છે કે તુ આ રાજસી પ્રવૃત્તિને લગ્ન દઈને પુન સાતિચર નિરૂત્તિને સ્વીકારી શે, કારણ કે, નિરૂત્તિનો માર્ગ જ તારા જેવા સાધુમાં વિરોધ કલ્યાણકારક છે પરંતુ મને લગ રહે છે કે તારી મે વર્તેલી પ્રવૃત્તિઓને જોતાં આ ઉપદેશ તને સ્વપાતો નથી કદાચિત્ આથી તને માફુ લાગે તો મને તેની પરવા નથી મારા આ સપટ ઉપદેશથી કાપાવમાન થઈને કદાચિત્ તુ મારાપર સેન્નસદિન ચી આવીશ, તો તત્વારનો જવાબ તત્વાચી વાળવામાંટે હુ પણ અન્યેક પત્રે લેશારજ સ્વીચ ગૃહે-૧૨૬, અજ્ઞાતેન્દ્ર”

આ ગર્વિષ્ટ, ઉદ્ભવ અને અરિનયપૂર્ણ સંદેશ સાંભળીને વૈરાગી એ વીરવર્તનાપૂર્વક તેના વચા તેના સહાયક પર્વતેથરોના સપૂર્ણ પરાજયની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી લીધી, માત્ર એનું જ નહિ, પણ તેને જોગોતયા કૌશલના કિસ્લાપર તત્કાલ આક્રમણ કરવાનો લેનિએને હુકમ કર્યો દીધો. આનોમાથી બહાર નીકળેલી તત્કારો વીર સિખ્ખોના હાથમાં પુન અગકરા લાગી વિશ્રામને સર્વથા રજ્યે કરીને વૈરાગીનું સેન્ન પર્વતોના દુર્ગમ માર્ગોને વટાવીને ઉપશુભ કિલ્લાની નજીક પહોંચી ગયુ ત્યાં જ્યાં પડી સિખ્ખોના જાણુમાં આગુ કે અજ મેરનદની સહાયતામાંટે કેટલાક પર્વતેથરો પેલપેલવાના સેન્નસદિન લાં આવીને પ્રથમથી જ સેકત થયેલા હતા વૈરાગીએ કિલ્લાપર સખ્ત મારો ચલાવવાનો હુકમ કર્યો અને પોતે જે કાઈ ટતુ કિલ્લાની દીવાલપર નજરે પડે તેને બાણથી ચીધી નાખવાના કાર્યને ચાલુ

રાખ્યું. વૈરાગીના લક્ષ્યવેધી ખાણે એવા તો પ્રાણહારક થતા હતા કે તેમની સામે ટકી રહેવાનું સાહસ કોઈથી કરી શકાતું ન હોતું. આખરે કિલ્લાની દીવાલને તોડી નાખવામાં આવી અને બન્દાના બહાદુર સિખખ સિંહોએ કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો. ‘વાહ ગુરકી ફતહ’ તથા ‘વાહ ગુરકા ખાલસા’ના ગગનભેદક જયધોષથી સમસ્ત દુર્ગ પ્રતિધ્વનિત થઈ રહ્યો. યુદ્ધના પ્રસંગે કિલ્લાના ધુર્જપર ભીભો રહી યુદ્ધનું નિરીક્ષણ કરનાર અભિમાની અજમેરચદ બન્દાના બાણોનો શિકાર થઈને ક્યારનોય પરલોકના માર્ગમાં પ્રયાણ કરી ગયો હતો. આવી રીતે ગર્વિષ્ઠ અજમેરચદનો નાશ થવાથી તેના સહાયક તરીકે આવેલા અન્ય રાજ્યોની બાકી રહેલી હિંમત પણ ખૂટી ગઈ. તેઓ સર્વ ભિન્ન ભિન્ન ભેટો તથા નજરાણાં લઈને વૈરાગીને આવી મળ્યા અને તેમણે પ્રાંજલતાથી તેના વર્ચસ્વને સ્વીકારી લીધું તેમનામાંના એક વૃદ્ધ જેવા જણાતા પર્વતેશ્વરે આગળ આવીને તથા અત્યંત નમ્રતાથી વૈરાગીને પ્રણામ કરીને કહ્યું કે, ‘અમારા અનિનય તથા મિથ્યાભિમાનમાટે અમેને ભયકર પશ્ચાત્તાપ થાય છે. જીવિત રહેલા તથા અત્ર ઉપસ્થિત થયેલા સર્વ પર્વતેશ્વરોની વતી હું આપ શ્રીમાન્ પાસેથી આ અવિનયની ક્ષમા માગું છું, માત્ર એટલું જ નહિ, કિન્તુ હવે પછી અમે આપ શ્રીમાનને અમારા શિરોમણિ તરીકે સ્વીકારીએ છીએ અમેએ તો અજમેરચદને પણ બહુ સમજાવ્યો હતો; પરંતુ તે મિથ્યાભિમાનીએ અમારા પરામર્શની ઉપેક્ષા જ કરી હતી હવે પછી આપ શ્રીમાન્ જે આજ્ઞા કરો, તે પ્રમાણે વર્તવાને અમે સર્વ તૈયાર છીએ.”

“વૃદ્ધ પર્વતેશ્વરના કથનને અમે સર્વ અનુમોદન આપીએ છીએ અને આજથી શ્રીમાનની સર્વ આજ્ઞાઓને શિરસાવલ કરવાને અમે સર્વ પ્રતિજ્ઞાથી બધાઈએ છીએ.” અન્ય પર્વતેશ્વરોએ એક-વાક્યતાથી બન્દાના આધિપત્યનો સ્વીકાર કરી લીધો.

પર્વતેશ્વરોનાં આ આધીનતાદર્શક વચ્ચનોને શાંતપૂર્વક સાભળી લઈને વીરવેપધારી વૈરાગીએ ધીરગબીર તથા અધિકારદર્શક વાણીથી

કહેવા માંજુ કે “વૈરાગી દેખાવે સાધુ હોવા છતાં તે પોતાના યત્નથી
 કિંવા વિરોધીઓને તેમના અપરાધની ક્ષમા આપવાનું ચીખ્યો જ
 નથી. તમે પર્વતેશ્વરોએ મારા પ્રત્યે કૃપણ અવિનય જ નથી દેખાડ્યા,
 કિન્તુ પોતાની જાતિ, પોતાના ધર્મ તથા પોતાની જન્મજૂમિનો પણ
 ભયકર દ્રોહ કરેલો છે દેશનો દ્રોહ, જાતિનો દ્રોહ તથા ધર્મનો દ્રોહ
 એ સર્વ એવા ગણીર પ્રકારના અપરાધો છે કે તેમની ક્ષમા હોતી જ
 નથી ક્ષમા નથી હોતી એ તો કીક, કિન્તુ દેશદ્રોહ નામક અપરાધનો
 તો પ્રાણદણ્ડ કિંવા મૃત્યુદણ્ડ વિના બીજો દડ જ નથી. જુદા શુર
 તેમજ હાદુર, શુર ગોવિન્દસિંહજીના સુકુમાર પુત્રો અને શુર ગોવિન્દ
 સિંહજીએવા નરવીરોનાં તથા તેમના સહસ્રાવધિ અનુયાયી સિપ્પોનાં
 દેશસેવા વિષયક આ અયણ યશમાં નસિદાન અપાઈ ગયેના
 હોવા છતાં તમારાં જ્ઞાનચતુષો નથી ઉધર્માં, માત્ર એટલું જ નહિ,
 પણ શુરવર્ષના અપૂર્ણ રહેલા આ મહાન્ મેવાચરમાં ભાગ લેવા-
 માટે અને આવશ્યકતા જણાય તો પ્રાણહુતિ આપવામાટે મેં
 તમેને આપત આમદથી બોલાયા હતા તે છતાં તમે આજ્યા
 નહિ અને જે સક્તિને હિન્દુજાતિના પરમસતુઓની સામે અજ-
 માવવાનાં હતાં તેને તમેએ મારી સામે અજમાવાને ભયકર મૂર્ખતાજ
 કરેલી છે તમેને એમ નથી લાગતું કે મારી સામે યોગેલી તમારી સર્વ
 સક્તિઓ સર્વથા નિષ્ફળ થઈ છે? આદલા સૈન્યબળ સહિત જો તમે
 પર્વતેશ્વરો પ્રથમથી જ શુરના કાર્યના પક્ષમાં જાત્યા હોત તો અત્યારે
 આપણે દિલ્લીની દિલ્લામાં કેટલાય બાગજ વધી ચક્રવા હોત, એમ
 તમેને નથી લાગતું? અત્યારે પણ તમે સમજી ગયા છો અને પોતાની
 મૂલમાટે પશ્ચાત્તાપ કરો છો તો હું તમેને ક્ષમા આપું છું પરંતુ યાદ
 રાખજો કે આમાં જે કાંઈ પણ પ્રકારનો પ્રયય કિવાદમો મજાસે,
 તો મારા જે બાણે અધિમાની અજમેરચઢને જળવરમા વીધી
 નાખ્યો છે તે જ બાણ તમેને પણ નિમેષમાત્રમાં વીધી નાખશે.”

“શ્રીમાનની આ ઉદારતામાટે અમે જીવન પર્વન્ત થીમાનતા
 તપ્તી રહીશું શ્રીમાને આદરેલા આ મહાન્ મેવાચરમાં દુતાત્મા

યવાની જ્યારે પણ આવશ્યકતા જણાય, ત્યારે પ્રસન્નતાથી અમોને બોલાવી લેશે. શ્રીમાનનો સન્દેશ મળતાંજ અમો જ્યાં શ્રીમાન કહેશે ત્યાં આવીને ઉપસ્થિત થઈ જઈશું. એ ઉપરાંત અમોને જે કાંઈ પણ અન્ય આજ્ઞા સંભળાવવાની હોય તે અસારે જ સંભળાવી દો એટલે તે આજ્ઞાના પાલનનો પણ અમારાથી વિચાર કરી શકાય.” વૃદ્ધ પર્વતેશ્વરે વૈરાગીનો ઉપકાર માની આ પ્રકારનાં વાક્યો ઉચ્ચાર્યાં.

‘તમારા અગ્રેસર અજમેરચંદ્રનું મારા હાથે મૃત્યુ થતાં તથા દુર્ગ મારા અધિકારમાં આવતાં તમારો પરાજય થયો છે, અને ગુરુના સિખ્ખોનો વિજય થયો છે એટલે હવે આપણે યુદ્ધ બંધ કરીને એક પ્રકારનો મિત્રતાયુક્ત સંધિ કરીએ છીએ, એ સંધિની મુખ્ય શર્તો આ પ્રમાણેની છે:— (૧) તમો દિલ્લીના દુષ્ટ શાસકને પોતાના સર્વોપરિ તરીકે સ્વીકારીને જે ખંડણી મોકલી રહ્યા છો, તે મોકલવાનું હવેથી તમારે બંધ કરી દેવું; (૨) આ બાળતમાં બાદશાહ તરફથી જ્યારે ખુલાસો માગવામાં આવે, ત્યારે તમારે ચોખ્ખા ચખ્ખોમાં જણાવી દેવું કે: ‘અમો હવે સ્વતંત્ર થઈ ગયા છીએ, અને અમોએ અમારા ધર્મ તથા અમારી હિન્દુજાતિના પરમશત્રુને ખંડણી આપવાનું બંધ કર્યું છે.’—(૩) બાદશાહનો કોઈ પ્રતિનિધિ આવીને જો તમારી સામે જરા પણ અવિનય ક્રિયા અભિમાનથી વાત કરે, તો તેનો તરતજ શિરચ્છેદ કરી નાખવો. (૪) બાદશાહને ખુદલુંજણાવી દેવું કે: ‘અમોએ વૈરાગીના વચ્ચેસ્વને સ્વીકારેલું હોવાથી કોઈ પણ સમયે અમો તમારી સાથે લડવાને તૈયાર છીએ.’ (૫) દુંકામાં સર્વ પર્વતેશ્વરોએ દિલ્લીના મુસ્લિમ બાદશાહ સાથેના સર્વ પ્રકારના સંબંધને તોડી નાખવો.” બન્દાએ પર્વતેશ્વરોએ પાળવાની મુખ્ય પાંચ શર્તો કહી સંભળાવી.

“જેવી શ્રીમાનની આજ્ઞા હવેથી અમો આ પ્રમાણે જ વર્તીશું.” સર્વ પર્વતેશ્વરો એક સમયાવચ્છેદે બોલી ઊઠ્યા. એ જ વેળાએ મંડી નરેશનું નિમંત્રણ લઈને એક સંદેશવાહક ત્યાં આવી પહોંચ્યો. બન્દાએ તેનો હર્ષથી સત્કાર કર્યો.

મડીથી આવેના સદેશપાઠકને વૈરાગીએ આમ કહીને બીજો દિવસે વિદાય કરી દીધો કે “હું તારી પાછળ જ એક બે દિવસમાં સૈન્ય સહિત આવું છું, એમ મડીનરેણને મારા તર્ફથી જણાવજે અને વિશેષમાં તેમને મારા શુભાશિષ્ય કહેજે” હવે જેટલી સીધ-તાથી આવ્યો હતો તેટલી જ સીધતાથી મારને ધોડે પાછો મંડી પહોંચી ગયો.

* * * * *

મડીનરેણે પોતાના પાછળ ફરેલા દૂતના મુખથી સાંભળેલો બહાનો સદેશ વીરમતીને પણ સંભળાવી દીધો, અને અંતપુર-વાસિની અન્ય રમણીઓને બન્દાના સત્કારમાટે જે એક વિશિષ્ટ તૈયારી કરવાની હતી તે કરવાની સૂચના આપી દીધી. રાજમહા-લયના જે વિભાગમાં બન્દાને જિતારો આપવાનો હતો તેમાં ધટતી શોભા કરવાના કાર્યપર દેખરેખ રાખવાનું કાર્ય તેણે પોતાની બાણેજ વીરમતીને જ સોંપ્યું. વીરમતીએ અન્યતઃ બાંહેધી એ કાર્ય કરના માણસું મડી નરેણે પોતે પણ પોતાના મંત્રી આદિક કર્મચારીઓને પોતાના મદાલપમાં બોલાવીને જે વેળાએ બન્દા બહાદુર મડીમાં પ્રવેશ કરે, તે વેળાએ તેનો એક રાજમંત્રી અતિથિ તરીકે સાર્વજનિક સત્કાર કરવાની આજ્ઞાઓ આપી દીધી તદનુસાર રાજમહાલયમાં તેમ જ સમસ્ત નગરમાં બન્દાના સ્વાગત-સત્કારની મોગી તૈયારીઓ થવા માંડી જે કે બહેર રીતે તો મડીના લેશને એમ જણાવ-વામાં આવ્યું હતું કે: ‘ધર્મસંપ્રદાઈ ગુરુ ગોવિંદસિદ્ધજીના પ્રતિનિધિ, પામળ માતૃશ્રમિના પરમ હિદાયક વીર વૈરાગી કિંવા બન્દા બહાદુરનું આપણા નગરમાં આગમન થવાનું છે, તેથી એમનો ધટતો સત્કાર કરવો એ આપણું કર્તવ્ય છે.’ પરંતુ અધિકારિવર્ગ તથા તેમના સાગનાવગતાઓના મુખથી એ વાત પણ ધીરે ધીરે પ્રકટ થઈ ચૂકી હતી કે ‘આ પ્રસંગે મડીનરેણ પોતાની એકની એક બાણેજ વીરમતીને બન્દા બહાદુર સાથે પરણાવી દેવાના હોવાથી એ મગજ પ્રસંગને લગતી તૈયારીઓ અંત પુરમાં પણ થવા માંડી છે” આ

કારણથી મડીમાં બન્દાના સત્કાર માટેની અપૂર્વ તૈયારીઓ થવા લાગી અને સર્વ લોકો તેના આગમનની અત્યંત ઉત્સુકતાથી પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યા.

જોતજોતાંમાં જો દિવસનો સમય વીતી ગયો અને વીર બન્દા પોતાના સૈન્યસહિત મંડી જઈ પહોંચ્યો. મંડીનરેશે પોતે રાજધાનીથી કેટલાય અંતરપર પોતાના કર્મચારીઓ સહિત સામે જઈને બન્દાનું સ્વાગત કર્યું; નગરપ્રવેશ કરતી વેળાએ ગોલદાજોએ તોપોના ધ્વનિથી તેને માન આપ્યું અને નગરની સ્ત્રીઓએ રાજમાર્ગોમાં આવેલાં પોતપોતાનાં આભારોની ખારીઓમાંથી ધુળપહાર તથા અક્ષત કુકુમાદિવડે એ નરકેસરીનું વીરપૂજન કર્યું. રાજમહાલયમાં પ્રવેશ કર્યા પછી વેદવેત્તા વિપ્રોએ આવીને વેદમંત્રોથી વૈરાગીને આશીર્વાદ આપ્યો. તથા તેના દેશોદ્ધારના ભગીરથ કાર્યની સફળતામાટે મંગલકામના કરી. મડીનરેશે સલાહવનના નામથી ઓળખાતા આગારમાં ભવ્યસભા ભરીને યોગ્ય શબ્દોમાં વૈરાગીનું સ્વાગત કર્યું અને ભારપૂર્ણ મડીના રાજમંત્રીએ તેની વીરતાના સ્તુતિગાનોથી પરિપૂર્ણ એવું સન્માનપત્ર વાંચી સંભળાવ્યું. રાજ્યો ભરી સભામાં વૈરાગીના શિષ્ય થવાના તથા પોતાની ભાણેજ વીરમતીને તેની સાથે પરણાવવાના પોતાના દૃઢ અભિલાષને વ્યક્ત કરી દીધો. રાજના આ આચરણથી મડીની પ્રજા પણ વૈરાગીની ઉપાસિકા થઈ ગઈ. અનેક હિન્દુ વીરોએ સિખ્ખ થવાની તથા વૈરાગીની મેલમાં રહીને દેશોદ્ધારના કાર્યમાં હુતાત્મા થઈ જવાની ઇચ્છા દર્શાવી. વૈરાગીએ પોતાને અપાયેલા અપૂર્વ તથા અલૌકિક સ્વાગત-સત્કારના ભારથી દબાઈને મડીનગેશનો, તેના કર્મચારીઓનો તથા પ્રજાવર્ગનો યોગ્ય શબ્દોમાં આભાર માન્યો. વીરમતીનું પાણિગ્રહણ કરવાની રાજની માગણીને તેણે કિંચિત્ સંકોચ તથા ઉપકાર સહિત સ્વીકાર કર્યો. સમાનું વિસર્જન થયા પછી વૈરાગીએ પોતાને માટે ખાસ રખાયેલા ઊનારામાં પ્રવેશ કર્યો. સુંદર રીતે શલુગારાયેલા એ ભવ્ય મહાલયમાં પ્રવેશ કરતા જ વૈરાગીએ પોતાની પ્રણયિની કિંવા ભાવિપત્ની વીરમતીને

તેની મેવામાટે જિભેથી જોઈ પરતુ આજે તેના મુખમડળમાં લજ્જાનાં
સ્પષ્ટ ચિહ્નો જણાતા હતાં તેણે કેવળ નેત્રપદ્મથી જાણા તથા
વિશિષ્ટ નેત્રચાલનથી જ વૈરાગીનું સ્વામત કહ્યું મુખમાંથી તેણે એ-
કજ્ઞ પશુ ઉચ્ચાર્યો નહિ વૈરાગીએ પણ તેની જ સાંકેતિક ભાષામાં
તેની સાથે વાર્તાલાપ કર્યો જે જુદા જુદા સ્વર્ણમાત્રામાં ફીર તથા
નીર રાખીને મૌનવતી વીરમતી કાંઈ પણ બોલ્યા આલ્યા વિના
સાથી અત પુરમાં ચાલી ગઈ

વૈરાગીએ ધણા દિવસો સુધી મઢીમાં મુકાય કર્યો ફેટલાક
દિવસો પછી સુષ્ક મુર્તિમાં વીરમતી સાથે ધામધૂમથી તેનાં લગ્ન થઈ
ગયાં એ દિવસોમાં ખરેખર તેણે રાજસ વેલવશુક્ત જીવન વીતા
ડવા માંજુ તેના મરતકપર રાજમુકુટના જેવી કલગી દેખાવા લાગી
જ્યારે તે કાંઈ વાર મઢીના ફરજારમાં બેસતો તથા નગરના માલ
ભાગમાં આવેલાં મનોહર સ્થળોમાં બમણું કરવામાટે જતો હતો
સારે એવા તો ઠાઠમાઠથી નીકળતો હતો કે તે કાંઈ સાર્વભૌમ સમ્રાટ
હોયની! એવો જ જોનારને ભાસ થતો હતો આથી કાંઈએ એમ
ધારી લેવાનું નથી કે વૈરાગી પોતાના ધ્યેય કિંવા લક્ષ્યને જૂની જઘને
કેવળ ભોગવિલાસોમાં જ પડી ગયો હતો નહિ, આવા રાજસ વેલવેને
ભોગવવા છતાં પણ તેનું અત કરણ કિંવા હૃદય તો વૈરાગ્યયુક્ત જ
હતું લગનની ઘટનાને એક સમાદયી પણ અધિક સમય વીતી જવા
છતાં અત્રાપિ તેણે પોતાના અલ્પયૌવનનો લગ થવા દીધો ન હોતો
પોતાના ગૃહસ્થાશ્રમના સનધમાં તેના વિચારો જનુ જ ઉચ્ચ પ્રકારના
હોવા છતાં સ માન્ય લોકોની દૃષ્ટિમાં તે તેટલા જ વિલક્ષણ હતા
પોતાના આ નરીન કિંવા વિલક્ષણ વિચારો તેણે હજી પોતાની
ધર્મપત્ની વીરમતીને પણ જણાવ્યા ન હોતા, તો પછી આપણે ઠી
રીતે જાણી શકીએ વાસ્તવ સમય આવતાં તે વિચારો પોતાની મેજે જ
આપણા જણવામાં આવી જવાના હોવાથી અત્રારે તો એ વીર-
દયતીને યવનના ઉચ્ચતમ આનંદોના અર્જુનમાં અરગ્ગહન કરતા
દષ્ટને આપણે અહીં જ વિરમીશું

પ્રકરણ ૧૧ મું
સિદ્ધાસન ઠોલ્યું !

“He that roars for liberty,
Faster binds a tyrant's power;
And the tyrant's cruel glee
Forces on the freer hour.”

Tennyson. *The Vision of Sin.*

પુરાણોમાં અનેક સ્થળે એવી કથાઓ વાંચવામાં આવે છે કે અમુક ઋષિએ તપશ્ચર્યા કરવા માંડી અને તે તપશ્ચર્યાના પ્રભાવ કિંવા તેનું તેજ એટલી સીમાપર્યંત વધી ગયું કે દેવરાજ ઇન્દ્રનું આમન ઠોલવા લાગ્યું; તેને લય લાગ્યો કે આ નવીન તપસ્વી મારું ઇન્દ્રાસન પડાવી લેશે; તેથી તેણે ઋષિના તપમાં ભંગ પાડવામાટે ઇન્દ્રલોકની અમુક અપ્સરા કિંવા અપ્સરાઓને તે ઋષિ સમક્ષ મોકલાવી. અપ્સરાઓના દિવ્ય સૌન્દર્યમાં મુગ્ધ તથા લુપ્થ થઈને તપસ્વીએ પોતાના તપોવ્યવસાયને તિલાંજલિ સમર્પી અમુક સુર-મહિલા સાથે પ્રારંભમાં વિકારમય દેહસંબંધ ચાલુ કરી પાછળથી ગૃહસ્થાશ્રમ માંડી દીધો. અર્થાત્ તેના તપનો ભંગ થતાં તે લક્ષ્ય-બ્રહ્મ કિંવા યોગબ્રહ્મ થઈ ગયો. આ પ્રકારની કથાઓનું રહસ્ય સામાન્ય પાઠકો તથા પાઠિકાઓ ભલે ગમે તેવું સમજતા હોય; તેમને ભલે આ સર્વ પુરાણોની રસદાયક કાલ્પનિક કથાઓ જ જણાતી હોય; પરંતુ અમારા અભિપ્રાય અનુસાર આ કથાઓમાં રાજનૈતિક સિદ્ધાન્તોનું ગહન રહસ્ય સમાયલું છે જો આમ ન હોય તો ઋષિની તપશ્ચર્યાના ઇન્દ્રના આસનના ઠોલવા સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ હોઈ શકે જ નહિ. અર્થાત્ સત્ત્વ વાર્તા તો એ છે કે ઇન્દ્ર સર્વથી મહાન્ રાજા બનાય છે. પ્રજાને સુખિની રાખવા સાથે સત્તાની મહત્તા દેખાડીને પોતાના અધિકારમાં રાખવી એ રાખનો ધર્મ તથા સ્વભાવ હોય છે. જ્યારે તેના પ્રદેશમાં કોઈ ઋષિ તપ કરવા બેસે છે ત્યારે તેને લય થવા લાગે છે કે રખેને એની શક્તિઓ

વધી જાય અને લોકો લગતા સૂર્ય જેવા તેની તપશ્ચર્યાના તેજને
 પૂજવા લાગી જાય, તેથી તે એક કેન પ્રકારેષુ તેના પ્રભાવને ન્યૂન
 કરવાનો તથા તેજને નિસ્તેજ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે વર્તમાન
 સમયમાં અપિના તપના સ્થાનમાં જોગતી રાજનૈતિક અથવા ધાર્મિક
 સંસ્થાને ગૃહી શકાય તેમ છે જ્યારે જ્યારે કાષ્ઠ મહાપુરુષ એકાદ
 એવી નથી સંસ્થાનો પામે ત્યારે છે ત્યારે ત્યારે દેશની કેન્દ્રસ્થ
 સામ્રાજ્યશક્તિને આગકા યાય છે કે 'કદાચિત્ આ સંસ્થા બદલતી
 થઈને રાજસત્તાના તેજને નિસ્તેજ કરી નાખશે તો' આવી
 આલોકના કારણથી શકે તે સંસ્થાને તોડી પાડવાના અથવા
 નિર્જળ કરી નાખવાના સર્વ પ્રયત્નો અદરી રે છે

ખાતાના પૂર્વવર્તી ગુરુ ગોવિન્દસિંહદેવે એવી એક સંસ્થાની
 સ્થાપના કરી હતી અને બન્દાએ માત્ર એ વર્ષના સમયમાં જ તેને
 અતિશય દૃઢમૂલ કરી દીધી હતી પગ્ગળના એક છેડાથી બીજા
 છેડા સુધી બન્દાના ઉપરાસાપરી થયેલા વિજયોની તથા તેના
 હાથે મુસ્લિમ શાસકોની થયેલી દુસ્થાની કથાઓ સમસ્ત દેશમાં
 પ્રસરી ગઈ હતી મુગલસામ્રાજ્યાન્તર્ગત પગ્ગળપ્રાંતના વિશેષ
 ભાગમાં વૈરાગીનો અધિકાર થઈ ગયો હતો. સામ્રાજ્યની સૈનિક ક્રિયા
 સામરિક શક્તિ પગ્ગળમાંથી દિનપ્રતિદિન અધિકાધિક નષ્ટ થઈ
 રહી હતી પગ્ગળમાંના મુસ્લિમ સંસ્થાઓમાં વૈરાગીની વિજય
 વૈજયતી ઓડવા લાગી હતી એ સમયે દિલ્લીના રાજસિંહાસનપર
 બહાદુરશાહ નિરાજમાન હતો ગૃહકલહમાંથી નિવૃત્ત થયા પછી
 બાદશાહ પ્રથમ રાજપૂતાના તથા ત્યાંથી દક્ષિણ તરફ ગયો હતો
 અને પોતાની ગેરહાજરીમાં નિગમુદ્ધમુકને રાજધાનીના શાસન
 તરીકે નિયુક્ત કરી ગયો હતો વૈરાગીએ જ્યારે દિલ્લીના નિકટવાર્તી
 કરનાલ, પાણીપત આદિક જિલ્લાઓને છૂટી લીધા ત્યારે દિલ્લીમાં
 એટલો ખોળા અથવા વ્યાપી ગયો કે લોકો નગર છોડીને પલાયન
 કરવા લાગ્યા નિગમુદ્ધમુદ્ધથી તેમને આશાસનમાત્ર પણ ખાપી
 ચકાતું ન હોત તે પેલે પણ એટલો ખોળા અથવા વ્યાપી તથા મર્જગતિન

યદ્ય ગયો હતો કે તેણે રાજધાનીના રક્ષણમાટે બાદશાહને અતિશય સીધતાથી દિલ્લી આવવાની પ્રાર્થના કરી હતી. તાત્પર્ય કે, વૈરાગીના વિજયોથી દિલ્લીનું સિદ્ધાસન ડાલવા લાગી ગયું હતું !

ન્યારે શત્રુપક્ષમાં વૈરાગીના પરાક્રમેનો આટલી સીમાપર્યન્ત આતંક પ્રસરી ગયો હતો, ત્યારે વૈરાગી પોતે પાર્વત્ય પ્રદેશોમાં નિશ્ચિન્તતાથી પરિભ્રમણ કરી રહ્યો હતો. મંડીથી નીકળીને તે કુદૃશ તર્ફ ગયો હતો, એવી અફવા હતી; પણ તેના ગમનના નિશ્ચિત સ્થાનને કાંઈ જાણતું ન હોતું. ઇતિહાસકારો કહે છે કે તેનો જન્મ પાર્વત્ય પ્રદેશમાં જ થયેલો હોવાથી ત્યાંના જલવાયુ તથા પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય તેને વિશેષ આકર્ષક જણાતાં હતાં અને તેથી ન્યારે ન્યારે પણ અવકાશ મળતો હતો ત્યારે ત્યારે તે પર્વતોમાં દોડી જતો હતો. પરંતુ એનું પરિણામ એ જ થતું હતું કે તેની ગેરહાજરી ચર્તાની સાથે જ મુસદ્દાનો હિન્દુઓપર વળી પાછા અત્યાચારો કરવા મંડી જતા હતા; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તેઓ વૈરાગીના સજ્જમાં અનેક પ્રકારના વિલક્ષણ પ્રવાહો પણ આવ કરી દેતા હતા અને તે પ્રવાહોના પરિણામે શનૈઃ શનૈઃ સિખ્ખોની વૈરાગી પ્રત્યેની શ્રદ્ધામાં ન્યૂનતા ચતી જતી હતી, જેનું પરિણામ આગળ જતાં કેવું વિધાતક બાબતું હતું તે હવે પંજીનાં પ્રકરણોમાં દર્શાવવામાં આવશે. તાત્પર્ય એ જ કે, વૈરાગીની પ્રત્યક્ષ વિદ્યમાનતા વિના તેના જીવાયલા પ્રદેશોનું શાસનતંત્રને સંભાળવાનું કાર્ય સિખ્ખોમાટે અત્યંત કઠિન થઈ પડતું હતું. બહાદુરશાહે ન્યારે એમ સાંભળ્યું કે : 'વૈરાગી પહાડોમાં ભ્રમણ કરી રહ્યો છે' ત્યારે તેણે દક્ષિણમાંથી સીધા પંજાબની દિશામાં પ્રયાણ કરવાનો અને રૂમાવેલા સરહિન્દ તથા તેની આસપાસના પ્રદેશને પાછા હસ્તગત કરી લેવાનો નિશ્ચય કરી લીધો અને એ નિશ્ચય અનુસાર તેણે પોતાના સરકારને અજમેર આગળ મોકલ કરવાનો હુકમ કર્યો; કારણ કે તેનો વિચાર રાજધાની તર્ફ ન જતાં સીધા સરહિન્દ તર્ફ આગળ વધવાનો હતો. અજમેર પહોંચતાં જ પંજાબના પોતાના ઔદ્યોગિકારથી ભ્રષ્ટ થયેલા અનેક મુસ્લિમ અમલદારો

તથા રેરા પિતા સિખખ સંન્યાસ દાધે ભૂતાવલા દુષ્ટાવલા અને મ્ય
 ડાવલા મરિયન પ્રાન્યનો પોતાનાં કુખોના મીઠાણ પાતાનાં
 બાલકાદ પાન પહોંચી ગયા અને બાલકાદે સર્વને આધારન
 આપીને પાછા મોકલ્યા

બાલકાદે અત્યેથી જ વિશાળ સેન્ય સાથે પોતાના મેનાર્પન
 હાજી હરમાદકાદો તથા હતાવતુલખીને પળન તરુ રવાના કરી
 દીધા લાહોરનો મુરિયમ દર્મિય અરધમખીં તેમની કુખે આપી
 પહોંચો કમુના પરાણ શાસ્ત્ર મુદમખખીં બદાદુરકાદના
 નામથી મુલ્ય માનેને હિરોરીને તથા વિહારી બડા તમે એમ
 કમીને સિખખોની વધતી જતી રમિને કાની દેવાના પ્રમળ
 પ્રમળને આ સીદીમે બદાદુરકાદે પાછગથી સિખાદકાદાર (તિયા
 નાથક)નહબતખીં અને શીરાવખીં મેરાવીને બીચુ વધારાનુ દ વ
 આપીને તેમની કુખે મોકલ્યા, માનએગુ જનહિ પણ આકરિમક
 આવસ્યકતામરે ઘેલાક વિચાસકાર માલુનેને પોતાની પાને ગાખીને
 પોતે પણ સરદિની દિશામાં આવળ વધવાને નિધવ કરી દીધો
 સમાદીની નેન ના અમલામનો મુકાબનો બનના નાવળ તમસિદ
 તથા વિનોદસિદની તેનાઓ સાથે અનુભે માનેશર અને તારાવડીમાં
 યથો હરથી સન્ ૧૭૧૦ ના નવેમ્બર માસની ૧૦ થી વારીએ
 માનેશર અને નારાવડીની વચ્ચે કાઢી તરુ હિપર અખીસખાદ
 તામક યમમા પ્રથમ પુદ મલુ આ મુદખાં રેરામીની દાલની
 ન હોવાથી સિખખ સન્ય કાઢી ફોજ સમગ્ર રાત્રી સમુ નહિ
 સરદાર વિનોદસિદ પ્રત્યક્ષ પરાવળના રતરથી મુખ દેવાનાં
 તમા જતી રહે તેા આ પ્રેર પર્વમાન બદલિ પડોચાગીને તેના
 મેનુવમુખ આકમલુધી કાઢી ફોજને સિખન આપવાનારે કરતાક
 ઠાગીને સરદિ દ તરુ અસ્થાન કરી મેલો પરિણામે તમનમ
 સિખખોનો પરાવળ થયો અને તેમના અનુભ સનિહા માર્ગ મળા
 થે ગિઝ મેરકારી તથા અસ્થાનિતાના કોમલુધી, બાલકાદની
 મેદાવડીના જેઓ વિધી છાવને સ્થિતકાલે મળા દના ને

સિખ્ખો પોતાના જીતી લીધેલા પ્રદેશને પણ ગુમાવી બેઠા.* આ પ્રમાણે પ્રબળ શત્રુના આક્રમિક આક્રમણથી અને ખાસ કરીને તો વૈરાગીની ગેરહાજરીથી સિખ્ખમેના કાંઈ પણ કરી શકી નહિ. શાહી મેનાએ અસંખ્ય સિખ્ખોને યુદ્ધના ક્યદીતરીકે પકડી લીધા; માન એટલું જ નહિ, કિન્તુ જેઓ યુદ્ધક્ષેત્રમાં ધવાયા હતા અને મરણાસન્ન સ્થિતિમાં હતા, તેમને પણ જુલો સાથે તેમની ચોટ લીઓ બાંધીને લટકાવી દેવામાં આવ્યા હતા.† આવી રીતે મરી ગયેલા તથા મરી રહેલા મનુષ્યોને પૈશાચિક રીતે મારી નાખીને પિશાચપ્રકૃતિ શત્રુઓએ સ્વર્ગપ્રાપ્તિના આનંદને અનુભવ્યો હતો. વૈરાગીના પરાક્રમેથી ડરી ગયેલા પંખળના મુસ્લિમ શાસકોમાં

* ‘પથપ્રકાર’નો લેખક જ્ઞાનસિંહ લખે છે કે. ‘અલનત ચોક તથા બેઠની વાર્તા છે કે દિલ્હીના સીમાપ્રાન્ત પર્યન્ત પહોંચી ગયેલા સિખ્ખોએ કેવળ આવરૂમ કિંવા બેઠકારીના કારણથી જ દિલ્હીપર આક્રમણ કર્યું ન હોત બાદશાહની ગેરહાજરી હતી અને રાજધાનીનો સાસક [નિમન્ય] મુલત બૈરાગીથી એટલો બધો ડરી ગયો હતો કે તે રાજધાનીનો ત્યાગ કરી કોઈ પણ પ્રગરના યુદ્ધ વિના જ વૈરાગીના સારણે આવી જત.’ જ્ઞાનસિંહને હપયુક્ત અભિપ્રાય અક્ષરશઃ સ્પષ્ટ છે. તેના અભિપ્રાયનું માલકમ નામક ઇતિહાસલેખકે આ પ્રમાણે સમર્થન કરેલું જોવામાં આવે. “જે બહાદુરશાહે ઇસ્વી સન્ ૧૭૧૦ માં દક્ષિણ ન હોજું હોત, તો આ નિખુર આક્રમણકારીઓ (વૈરાગી તથા સિખ્ખ સૈનિકો) અવગ્ય સમસ્ત ભારત-વર્ષમાં પોતાની વિજયપતાકા ચઢાવી દેત અર્થાત્ સપૂર્ણ મુગલ સામ્રાજ્યને તેઓ હસ્તગત તથા અધિકૃત કરી લેત” ભારતવર્ષના ભૂત-પ્રતિ-ઇતિહાસનું અવલોકન કરતા ભારતવિજયના આવા અનેક પ્રસંગોને રાજપૂત, મરાઠા તથા સિખ્ખ નરસિંહોએ ગુમાવી દીધાનું આપણે જાણી શકીએ છીએ કવચિત્ જ મળતા એવા અવસરોને જો દેરાસન્ન દિન્દુ વીરોએ હાથમાયી જવા ન દીધા હોત તો આજે ભારતવર્ષનું માનચિત્ર (નન્દી) નહીં જ રીતે આલેખાયલું આપણા જોવામાં આવી શક્યું હોત હાથ રે દિન્દુ વીરોનો પ્રમાદ † જુઓ મુહમ્મદ કાસિમ કૃત ‘ઇમરતનામા’ તથા ‘તારીખે ફરૈશ સિયર’

નગીન બળ દિપત્ત શઠ મધુ બલધર દોઆળનો સાસક અથવા
ફોબદાર શન્સખો આ વિજયથી હોં-મત ચાલે એક સાખ
ધર્મોન્મત મુરિતમોની મેન સાથે બદાદુરસાદની કુમક આવી લાગે
અને સુદાનપુર પાસેના રાહોન નામક પ્રામમા સિખખ સેન્યને
જળરી હાર આપી આનુ વપાતક પરિણામ આવવાની અનેક
કારણોમાંનું મુખ્ય કારણ તે અમે કંઈર કહી આવ્યા છીએ તેમ
વીરતા, વિવ્ય, ઉત્સાહ તથા સાહસની સાક્ષાત્ પ્રાવમા સમાન
વીર વૈરાગીની ગેરહાજરી જ હતુ. વીર વૈરાગી વિનાની સિખખ
નેના અધિગી તથા પાંચળી હતી :

* આ સખખમાં વીર પ્રાણના દીવાન વર્ણી પ્રમાણિત થયેલા 'બન્દા
બહાદુર' નામક પુસ્તકમાં એવો ઉલ્લેખ લેવામાં આવે છે કે 'સરદારના
પતન પછી બન્દાએ પોતે કાઠ પલ ગુદમા સાગ લીધે ન દોરે' પરંતુ
કે પ્રાકૃતિક નારજ પેતાના 'સિખખાન પરિવર્તન' (The Transformation
of Sikhs from ૧૬૭૫ to ૧૭૬૫)માં ઉપરોક્ત વિધાને અસર અથવા કમમુદ
સિખ ની બતાવે છે અને જણાવે છે કે 'આ વ્યવસ્થા અમેરિકા વિદ્યાર્થન
સમય નથી 'વ્યક પ્રાણના દીવાન'ના સમગ્રવિન અન્ન લેખો બન્દાના
મટલીક સદાગ્રેના તુલ્ય દોવાના પ્રમાણે આપે છે પણ આ વ્યવ
પણ માનવા યોગ્ય નથી કે જનાકને હાથમાંથી જપ્ત એવા છતાં બન્દા
મોઢ ગ્રહ સ્વયે ઘેસી રહ્યો હતો તે, મહાબળમાં તથા ફીરોજખો નેના
નાહસોથી અમાનાજાકમા અને સામુજીથી સહોનમા, હાર જાઉ છે, એ
માપિ માની સમાપ તેમ નથી દા, એ બનવાએ જ છે કે એ બને સ્વયેમા
સિખખાને બચાવક પેરી લેવામાં આવ્યા હોય અને બન્દાના ત્વા પદોચવા
પૂર્વે જ તેમને દોષથી કેવામાં આવ્યા હોય બાહરાદ આપની સીમતારી
પતન વર્ષે કે રી આવશે એવી સિખખાની માનવા ન દોરી તેઓ સ્વા
નિક અધિકારીએ તે તુલ્ય માનવા દુલ્લ સરણ કે, આઠલા દિવસે
નુધી કાઠએ તેમની સામે થવાની દિમન રી ન દોવી આ હારસથી તેઓ
સમસ્ત પતનમા રાવી તથા પર્વત પ્રેસાપર્વત કિવવિચિત્ર સમુદાયના
અપમા પડ્યા હતા અને તેઓ સમુદાયમાં વિમાલ, અવરિયન તથા
પુન્સાપનસપત સાહી જેન સાથે લડતા હારી મકા દવર જા પમ
પ્રે એથી વિરોધ વાર કહેવામાં આવ્યું છે તેવી રીતે વીર વૈરાગીની પોતાની

બહાદુરશાહના આ અર્થિત્વ આક્રમણના યોગે વિસ્ફલિત થયેલા સિખ સૈનિકોના હૃદયો કેટલોક અંશે ભયભીત થઈ ગયેલા હોવાથી અને તેમના એ ભયને નિનારીને તેમના હૃદયોમાં નીનીન ઉત્સાહને ભરી દેનાર વીર વૈરાગી અથવા બન્ધા બહાદુર રણમુખિમા વિદ્યમાન ન હોવાથી સિખ યોદ્ધાઓ અપરિમિત શાહી સૈન્ય સમક્ષ ટકાય જ ન કરી શક્યા, તો પછી તેમનાથી શાહી ફોજનો પરાજય તો ક્યાંથી જ કરી શકાય વારુ ? અર્થાત્ આવી રીતે દિલ્હીથી બહાદુરશાહનો પંખજમાં વિજય થવા છતાં પણ તેના મનમાં એવી શંકાઓ થવા કરતી હતી કે “જ્યારે આ શાહી ફોજની ફતહ તથા સિખ સૈન્યના પરાજયના સમાચાર બન્ધાના સાલગવામાં આવશે, તે વેળાએ તે વળી પણ લડવાને તૈયાર નહિ થઈ જાય અને કાંઈ નથી આદત મુસ્લિમો ઉપર નહિ જ લઈ આવે, એમ માની લેવું તે એક જાતની ભેવફૂરી છે. કદાચિત્ કાંઈના જાણવામાં પણ ન આવે તેવી રીતે અચાનક તે શયતાન અહીં આવી લાગે અને મારા પેતાના જ ખૂનથી પેતાના કાતિલ કૃપાણી રક્તપિપાસાને તૃપ્ત કરી લે, તો તેમાં પણ અગ્નયખી જેવું તો કાંઈ જ નથી મતલબ કે, આ એક એવો ખોટાનાક જાની

અવિદ્યમાનતા જ સિખોના આ પરાજયનું પ્રધાન તથા એકમાત્ર કારણ હતું, કારણ કે, વીર વૈરાગીમાં કોઈ એક એવો તો દેવી અથવા ચમત્-નારક અજોય પ્રભાવ રહેલો હતો કે તેની ઉપસ્થિતિ તથા તેના હર્શનમાત્રથી જ તેના સિખ સૈનિકોના હૃદયોમાં તથા બાહુમાં અનુક્રમે એ- પ્રભાવના વિવક્ષણ ઉત્સાહ તથા અપરિમિત બળનો આવિર્ભાવ થઈ જતો હતો અને મુસ્લિમ સૈનિકોના હૃદયોમાં નિરાશા તથા બાહુમાં ભયનર શિથિલતા વ્યાપી જતી હતી. વીર વૈરાગીના આ અદ્ભુત પ્રભાવને મુસ્લિમ મોર્દિઓ-હતિહાસલેખકો-એ પણ એકવા-ચનાથી સ્વીકારેલો હોવાથી અને તેના એ અદ્ભુત પ્રભાવનો પાકો તથા પાકિંગાઓને હવે પછીના કેટલાક પ્ર-રણોમાં સંપૂર્ણ સાક્ષાત્-નર થવાનો હોવાથી અહીં તેના એ વૈશ્વત્વ પ્રભાવ અથવા આર્પણ (Personal Magnetism or Personal Inspiring Power) ના અધિ-ઉદ્ઘોષની આપશ્યન્તા નથી

દુરમન છે કે એનાથી સચેત રહેવાની મારામાટે સખત જીવન છે. સારાંશ કે, દિવ્યીપતિ બહાદુરસાહ પેદાતે પણ એનાથી આટલું સીમાપર્યન્ત લગ્નગીત તથા સાચકે રજા કરતો હતો તે મહાવીર વૈરાગી એ બાદશાહના આક્રમણના પ્રસંગે સમરાગ્રણમાં પોતે વિદ્યમાન હોત, તો એ યુદ્ધમાં વિજયદેવતાએ વરમાળા મુરલિમ સાહના ગળામાં આરોપવાને બદલે વીર વૈરાગીના હંઠમાં જ આરોપી દીધી હોત એ સર્વથા નિર્વિવાદ વાત હોવી. અરજુ. બાદશાહ બહાદુરસાહના હૃદયમાં રિયર ધપેલા વૈરાગી વિષયક આ ભયમાં વીર વૈરાગીના ળાવી વિજયનું મેળીર રહસ્ય સમાયજી હતું કે જે રહસ્ય યથાસમય આપણા જોવા તથા જાણવામાં આવી જશે.

ત્યારે હવે પ્રશ્ન એ ઉપરિચિત થાય છે કે: વીર વૈરાગી સિખ્ખોનો આવી રીતે પરાજય થતાં સુધી અને સિખ્ખોની મુરલિમ સાચક તથા મુરલિમ અમલદારોનાં હસ્તે આટલી સીમા પર્યન્ત દુર્દશા થઈ જતાં સુધી પણ સમરાગ્રણમાં ન આવી લાગ્યો, તો શું તેને સિખ્ખોના આ જીવણ પરાજયના સમાચાર યથાસમય નહિ જ મળી શક્યા હોય? અને જો એમ જ થયું હોય, તો અવશ્ય તે કોઈ એટલા દૂર સ્થાનમાં હોવો જોઈએ કે જ્યાં આ સમાચાર તેને યથાસમય ન જ મળી શકે અને તેનાથી યુદ્ધભૂમિમાં અણીની વેળાએ ઉપરિચિત ન જ થઈ શકાય; અર્થાત્ પાઠકો તથા પાઠિકાઓની આ નિહાસાને વખત કરવામાટે વીર વૈરાગી એ સમયમર્યાદા જે સ્થાનમાં વિચરી રહ્યો હતો અને જે દિ-દુર્ગભવિત્ત્યાણુસાધક તથા દિ-દુર્ગભવરસક મેળીર કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયેલો હતો તેનું સ્તિપૂર્વક પ્રથમ અવલોકન કરી વિદ્યા પછી જ આ પ્રસંગના અનુસંધાનમાં આપણે અમરમાં પહોંચીશું; કારણ કે, એ વેળાએ પણ વીર વૈરાગી પોતાના અપૂર્વ મયનો સર્વથા સ્ફુપ્તોત્ત જ કરી રહ્યો હતો.

પ્રકરણ ૧૨ અંક

ધર્મ, સંપ્રદાય અને ધર્માધ્યક્ષ

"It is rare to see a rich man religious; for religion preaches restraint, and riches prompt to unlicensed freedom."
Fetham.

"We have just enough religion to make us hate but not enough to make us love one another."

Swift, Thoughts on Various Subjects.

એ વિધવેનો તો અતઃપૂર્વ એકથી આંધક વાર ઉદ્દેષ્ય કરવામાં આવ્યો છે કે વીર વૈરાગી બન્યા બહાદુર અભ્યાસી વિધર્મીઓના દલને પરાજિત કર્યા પછી, લોકોની માન્યતા અનુસાર તે પાર્વત્ય પ્રદેશમાં જન્મેલા વીરને પાર્વત્ય પ્રદેશનો નિવાસ અતિશય પ્રિય હોવાથી, વારંવાર પોતાના કર્તવ્યક્ષેત્રમાંથી અદસ્ય થઈને પાર્વત્ય પ્રદેશમાં આવ્યો જતો હતો અને તેની અવિચ્છિન્નતા જ વિધર્મીઓને વિજય અપાવતી હતી. ગત પ્રકરણમાં જેનો સવિસ્તર ઉદ્દેષ્ય કરાયેલો છે તે સિદ્ધિ સૈન્યના પરાજયની ઘટના વીર વૈરાગીની અવિચ્છિન્નતાના કારણથી જ ઘટી હતી એ સર્વથા સત્ય હોવા છતાં પણ એ દેશોદ્ધારક તથા ધર્મરક્ષક વીરનરને અગણ્યતા પણ કોઈ પ્રકારનો અન્યાય ન અપાઈ જાય એટલામાટે અમારા પાઠિકા તથા પાઠિકાઓને એ વાર્તા જણાવી દેવાની અમે અનિવાર્ય આવશ્યકતા માનીએ છીએ કે વીર વૈરાગી બન્યા બહાદુર યુદ્ધના પરિશ્રમથી ત્રાંત થઈને વિઘ્નવિના ઉપભોગમાટે કિંવા પોતાના સ્વીકૃત કર્તવ્યને વિસારી દઈને વિપવવિલાસના સેવનમાટે આવી રીતે અદસ્ય થતો ન હોતો, કિંતુ હિન્દુધર્મની રક્ષા તથા હિન્દુ-જાતિના ઉદ્ધારના કાર્યની સિદ્ધિમાટે જ અદસ્ય થતો હતો અને પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં આપણે તેની એ અદસ્યતાના સમયમાં તેના હસ્તથી થતી

* આ 'ધર્મ, સંપ્રદાય અને ધર્માધ્યક્ષ' શીર્ષક ૧૨ અંક પ્રકરણ પ્રસ્તુત અન્યમાણના સંપાદક માન્યવર ઠંકુર નારાયણ વિસનજીનું લખેલું છે.

લીલાશંકર શર્મા

દિન્દુધર્મરસિકા તથા દિન્દુબનિરક્ષાવિષયક પ્રત્યક્ તથા અત્યંત આવ-
શ્યક પ્રવૃત્તિઓનું જ અવલોકન કરવાનું છે.

જાત પ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ધ સ. ૧૭૧૦ ના નવેમ્બર
માસમાં યાનેશ્વર તથા તારાવટીની વચ્ચે થાલી સહક ઉપરના અમીના-
બાદ નામક આમમાં થયેલા દિન્દુમુસ્લિમ યુદ્ધમાં જે વેળાએ થાલી
હોજના દરતથી સિખખ સૈન્યનો પરાજય થયો હતો તે વેળાએ
આપણી પ્રસ્તુત ઐતિહાસિક નવલકથાનો આદર્ય દિન્દુ વીર નાપક
વીર વૈરાગી અથવા જન્દા બહાદુર પાવેલ્ય પ્રદેશમાં નકિ, પણ
પોતાના કેટલાક વિશ્વાસપાત્ર સિખખ ઝંઝરદાર તથા પોતાની
વીરપત્ની વીરમતી સહિત દિન્દુઓના ગળાફાર, દરિદ્રાર તથા દર-
દાર આદિ શુભ નામોથી ઓળખાતા અને પતિવધાની તુરસ્કરિતા
ગંગા નદીના તીરપ્રાંતમાં વિસ્તરેલા બર્લૅન્કિ માદાત્મરીક્ષ તીર્થ-
ક્ષેત્રમાં પોતાના એક વિચિત્ર ધર્મની સિદ્ધિમાટે વિરાજી રહ્યો હતો;
કારણ કે, જે વેળાએ દરિદ્રારમાં ડુંભળા મેળાનો અવસર વર્તમાન
હતો તુરસ્કરિતા ગંગા નદીનું પ્રાકૃત્ય એપસકાંતિને દિવસે થયેલું
હોવાથી પ્રતિવર્ષ દરિદ્રારમાં એ લિયિલે ગમત્સનાનનો મેળો સામ
છે અને તે સમયે લગભગ એક લાખ દિન્દુ નરનારીનો સમુદાય
ત્યાં આવી લાગે છે. પ્રત્યેક માસની અમાવાસ્યા, વિશેષતઃ એમ-
વતી અમાવસ્યા તથા મહાવલ્કળી આદિ પર્વેના પ્રસંગે પણ દરિ-
દ્રારમાં ગમત્સનાનમાટે સહસ્રાવધિ લાવેલ દિન્દુ સ્ત્રીપુરુષોનું આવ-
મન થતું રહે છે અને પ્રત્યેક બાર વર્ષના કાલાવધિ પછી ત્યારે
બૃહરપતિ કુબરાહિનો થાય છે ત્યારે દરિદ્રારમાં જે ધણે જ મેળો
મેળો લરાય છે તેને કુભમેળાના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ
કુભમેળાના અવસરે બારતર્વાના સર્વ દેશોમાંના નાગા, સન્ધાસી,
વેખુલ, હિંદાસીન, ચક્કચારી, દહી, પરમહંસ, રાગઓ, જમીન-
દારો તથા સામાન્ય દિન્દુ બૃહરપતિ સ્ત્રીપુરુષો ઓળમાં ઓળ બની
લાખ અને વધારેમાં વધારે ત્રણ લાખ જેટલી વિરાળ સંખ્યામાં
પાપના નિવારણ તથા પુણ્યની પ્રાપ્તિમાટે દરિદ્રારને અગિયે આવેને

એકત્ર થઇ જાય છે. આ મહાપર્વણી પણ મેપસક્રાંતિને દિવસે જ ઊજવાય છે અને એ તિથિથી કેટલાક માસ પૂર્વે આરંભાતો એ ડુલમેળો એ તિથિ વીટી ગયા પછી પણ કેટલાક સમય પર્યન્ત ચાલતો રહે છે. આવો અવસર બાર વર્ષમા માત્ર એક જ વાર આવતો હોવાથી પોતાના ધ્રુવ કાર્યની સિદ્ધિમાટે એ અલભ્ય અવસરનો યોગ્ય લાભ લઈ લેવાનો વીર વૈરાગીએ પોતાના મનમા દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો હતો અને તેથી જ પોતાના કર્તવ્યક્ષેત્રમાથી અદૃશ્ય થઇને તે હરિદ્વારમાં આવી લાગ્યો હતો.

સામાન્ય સમયમા પાંચેક હજારની મનુષ્યવસતીવાળા હરિદ્વાર નગરને આ ડુલમેળાએ ભારતવર્ષનાં લક્ષાવધિ હિન્દુ સ્ત્રી-એ ને ભાવિજ્ઞાના જ્ઞાથી ખેંચી લાગીને લોકારણ્યના સ્વરૂપમાં પરિવર્તિત કરી નાખ્યું હતું હરિદ્વાર ગંગા નદીના એક પાર્શ્વના તીરપ્રાંતમાં વસેલું હોવાથી અને ત્યાંની પર્વતશ્રેણીબદ્ધ અવિશાલ ભૂમિ લક્ષાવધિ મનુષ્યોના સામયિક નિવાસમાટે કાંઇ પણ પ્રકારે પર્માત્મ ચર્ચ શકે તેમ ન હોવાથી ગંગા નદીના અન્ય તીરપ્રાંતની સામાન્ય સમયમાં સર્વથા નિર્જન રહેનારી ભૂમિમાં લાખથી દોઢ લાખ જેટલાં યાત્રાલુ સ્ત્રીપુરુષો, કાંઇ તપ્ત્રઓમા, કાંઇ મોટી મોટી છત્રીઓ તળે, કાંઇ બાસ તથા પાંદડાંનાં ઊભા કરેલાં રૂપડાંમાં તે કાંઇ અનાજીત સ્થાનોમાં દિવસના તાપ તથા રાત્રિની શીતલતાને સહન કરતાં છાવણી નાખીને પડ્યાં હતાં અને એટલે જ દિવસમા મેપસક્રાંતિ આવવાની હોવાથી તે તિથિયે ગંગાના નિર્મલ જલપ્રવાહમા સ્નાન કરીને કૃત પાપોના બધનથી મુક્ત થવાના અવસરની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યાં હતાં જન્ને તીરપ્રાંતમાં આવશ્યક વસ્તુઓના જળરો ખુલી ગયા હતા અને આ તીરપ્રાંતમાંથી પેલા તીરપ્રાંતમાં તથા પેલા તીરપ્રાંતમાંથી આ તીરપ્રાંતમાં યાત્રાલુઓથી સુખપૂર્વક આવજાવ કરી શકાય એટલામાટે જે ત્રણ સ્થળે ગંગાના પ્રવાહમાં સામયિક નૌકા-મેતુ અથવા નૌકાના પુલો બાધી દેવામાં આવ્યા હતા અર્થાત ગંગાના મહાવેગવાન પ્રવાહ હિપર બધાયલા એ નૌકાસેતુઓ હિપર

ચાલતાં નરનારીઓની ઘેણીને જોધને જાણે સુરસરિતા ગંગા પતિત મનુષ્યોને પોતાના વદ્યસ્થળપર ધારણ કરીને તારવાનો પ્રયાત કરતી પોતાના 'અધમજનતારિણી' નામની સાધકતા કરી રહી હોયની ! એવો જ જોનારને જાસ થયા કરતો હતો. યાત્રાશુઓ ઉપરાંત કેવળ ધને(પાળે) તથા ઉદરપોષણમાટે ત્યાં ભિક્ષુકા અથવા માગથુ લેકા પણ વિપુલ સખ્યામાં આવ્યા હતા, તેઓ રથજે સ્થળે વેચવાની વસ્તુઓ પ્રમાણે દેવોની નાની મોટી મૂર્તિપોતે પોતાની મોટી મોટી છત્રીઓ તળે વસ્ત્રાવધારિત પાયાઓ ઉપર બેઠાવીને અને પોતે રામ લક્ષ્મણ તથા જાનકી અથવા તેા કેવળ રામના પેદને ધારણ કરીને યાત્રાશુઓ પાસેથી શિક્ષા માગ્યા કરતા હતા અને જાલિલ યાત્રાશુઓ તેમને પોતપોતાની શક્તિ અનુસાર શિક્ષા આપીને જ્ઞાતવર્ષમાં ભિક્ષુકાની સખ્યાને વધારવાના કાર્યને પોતાની અધ મહાદ્વારા પ્રેરાધને અગણતારાં એક પ્રકારનું કાપકર ઉત્તેજન આપી રહ્યા હતા.

માયાપુર નામક એક પુરાતન ગ્રામ હરિદ્વારથી નેમકસ કોશમાં ગમાના દક્ષિણ તીરગ્રાંથમાં લગભગ અડધા ગાઉના અંતરે આવેલું છે અને અનિશ્ચય પુરાતન મનાય છે. મસ્તુત પ્રકરણમાં વર્ણવવાની ધટનાના સમયમાં માયાપુરમાં અતિસૂચ પુરાતન તથા દિનું દેવમંદિર વિદ્યમાન હતા, તેમાંનું એક મંદિર માયાદેવીનું હતું. બીજું મંદિર કૌરવનું હતું અને ત્રીજું મંદિર નારાયણસિવાનું હતું * માયાદેવીના મંદિરમાં વિરાજતી માયાદેવીની મૂર્તિનાં ચિરત્ર તથા જુગઓ ચાર હતી, તે મૂર્તિના નિઠકમાં અષ્ટશુભ મહાદેવની મૂર્તિ હતી અને બાજુ બાજમાં જગ્મ નંદીની મૂર્તિ તથા વિદ્યમાન હતી. કૌરવમંદિરમાં બીજા કૌરવની મૂર્તિ વિરાજતી હતી અને નારાયણસિવાના મંદિરનું ઇંટોવડે નિર્માણ કરવામાં આવ્યું હતું. એ નારાયણસિવાના

* એ ત્રણ મંદિરો સાબળવા પ્રમાણે અલગ પડે વિદ્યમાન છે. જે ૧૯૦૨ માં કુમમિયાના પ્રસંગે હું પોતે જ્યારે હરિદ્વાર ગયા હતા ત્યારે તેા મેં ત્રણે નંદીને મેં પોતે પણ એ જ અવસ્થામાં વિદ્યમાન જોયા હતા.

નૈઋત્ય કાલુર્મા વેણુ રાજનો અત્યારે ઉજ્જૈન યજ્ઞ ગયેલો એક નાનો ગઢ અથવા કિલ્લો પણ હતો અને આસપાસ જૂની ઇંટો તથા પથરોના ફેટલાક ઊંચા ટેકરા પણ વિસ્તરેલા હતા. માયાપુર સ્થાન હરિદ્વાર, હરિદ્વારથી દોઢ ગાઉપર આવેલા કનખલ નામક તીર્થસ્થલ તથા હરિદ્વારથી પશ્ચિમે બે ગાઉના અતરે આવેલા જ્વાલાપુર નામક ગ્રામના માર્ગે જ્યાં એકત્ર થતા હતા તેવા ઈન્દ્રમા આવેલું હોવાથી અને કુલના મેળામાં આવતા સ્ત્રીપુરુષોની વસતી કનખલ તથા જ્વાલાપુર પર્યન્ત વિસ્તરેલી હોવાથી જતાં આવતાં સર્વ મનુષ્યોનું નિરીક્ષણ કરી સકાય એટલામાટે વીર વૈરાગીએ પોતાની અર્ધાંગી તથા પોતાના અનુયાયી અગરક્ષિકા સહિત આવીને એ માયાપુર નામક સ્થાનમાં જ પડાવ નાખ્યો હતો,* કારણ કે, વીર વૈરાગી એથી પૂર્વે પણ એક વાર હરિદ્વારના કુલમેળામાં ગંગાસ્નાનમાટે આવેલો હોવાથી હરિદ્વાર તથા કુલના મેળાને તે સંપૂર્ણ જાતા હતા. પ્રથમ ત્યાંની સમસ્ત પરિચયા અથવા પરિસ્થિતિને જોઈ લેવાની અને ત્યારપછી જ પોતાના કાર્યને આરંભવાની તેની ઇચ્છા હોવાથી જ્યાં સુધી યોગ્ય સમય ન આવી લાગે ત્યાં સુધી પોતાના આગમનને ગુપ્ત રાખવાનું જ તેણે ઉચિત ધાર્યું હતું, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તેની વીર પત્ની વીરમતીએ પણ પોતાના જીવિતને ગુપ્ત રાખવામાટે પોતાના પતિદેવની આજ્ઞાથી માયાપુરનિવાસના સમયમાં જ પુરુષવેશમાં

* એ માયાપુર નામક સ્થાન અત્યંત પુરાતન હોઈને ઘણીક વાર ત્યાંની ભૂમિમાંથી પુરાતન મુદ્રાઓ-જૂના સિક્કાઓ-પણ મળી આવે છે. સ. ૧૮૫૫ માં અંગ્રેજ સરકારે માયાપુર તથા કનખલના મધ્યવર્તી સ્થાનમાં જે નહર બધાવી છે અને જે નહર ૬૩૫ માઈલસેના પ્રવાસ કરીને કાનપુરમાં પુનઃ ગંગાના પ્રધાન પ્રવાહ સાથે મળી ગઈ છે તે નહર ઉપર તે નહરના મુખદ્વાર આગળ જે પુલ બાંધવામાં આવી છે તે પુલ માયાપુરની પાસે જ છે અને અત્યારે પણ જ્વાલાપુર, કનખલ તથા હરિદ્વારના ત્રણે માર્ગે એ માયાપુર અથવા ગંગાની નહરના પુલ પાસે જ આવીને એકત્ર થાય છે, એટલે કે માયાપુરની એ ઈન્દ્રતા તો વીર વૈરાગીના સમયમાં હતી તે જ સ્વરૂપમાં અવિચલ છે.

આશાથી સિધુદેસ તથા પંચખંડેશમાં અતિશય વિશાળ સંખ્યામાં આવી લાગ્યા હતા અને પંચખંડ આંબેલો દુષ્કાળપીડિત હિન્દુ-નરનારીસમુદાય પંચખંડમાંથી આગળ વધીને હરિદ્વારમાં એટલામાટે આવી લાગ્યો હતો કે પંચખંડ હિન્દુમુસ્લિમવિગ્રહના યોગે સર્વે અશાંતિ વ્યાપેલી હોવાથી ન્યાં પણ એ દુષ્કાળપીડિત હિન્દુઓના સમુદાય મુસ્લિમ સૈનિકોના પંખમાં સપડાઈ જતો હતો. ભાં જો તેઓ હિન્દુધર્મને ત્યજીને મુસલમાન થઈ જાય તો જ તેમને તેમની પાસેથી સખ્ત મજૂરી કરાવીને કૂતરાને અપાય છે તેવી રીતે રાટલાનો કકડો આપવામાં આવતો હતો અને જો તેઓ ઇસ્લામને સ્વીકારવાની અને મુસલમાન થવાની ના પાડે, તો તે કુધાના દુઃખથી પીડાયલાં તથા જર્જરિત થયેલાં અશક્ત હિન્દુ સ્ત્રીપુરુષો તથા બાલકોને ઇસ્લામના બહાદુર સિપાહીઓ (૧) પોતાના મનુષ્યત્વને તિલાંજલિ સમર્પીને ત્યાંનાં ત્યાં જ અત્યંત નિર્દયતાથી રૈસી નાખતા હતા; યુવતી તથા રૂપવતી રમણીઓને બળાતકારે મુસલમાન બનાવી પોતાના જનાન-ખાનાની ખીખીઓ બનાવી દેતા હતા અને નિરાધાર બાળકો તથા બાલિકાઓને પણ મુસલમાન તરીકે બિછેરીને મોટાં કરવામાટે મુસ્લિમ કુટુંબોના હસ્તમાં સોંપી દેતા હતા. અહીં સત્તના સમર્થનમાટે એ વાતને પણ અમારે સ્વીકારવી જ જોઈએ કે આવા કટાકટીના પ્રસંગે જો નિર્બળહૃદય હિન્દુ સ્ત્રીપુરુષોમાં એટલી સીમાપર્યંત આત્મશક્તિ તથા ધર્મ દઢતા ન હોતી કે જેમના યોગે તેઓ કુધાની અસહ્ય પીડાને સહન કરી લઈને, ક્ષણભંગુર તથા તુચ્છ જીવનના મોહને સર્વથા ત્યજી દઈને અને ધર્મોપ મુસ્લિમોની લોહીવરસી તસ્વારોથી પોતાની ગદંનોને કપાવી નાખીને પણ પોતાના હિન્દુધર્મને સુરક્ષિત રાખી શકે અને ધર્મશ્રદ્ધ યવાના ભયાનક પાતકથી અલિપ્ત રહી શકે; તે નિર્બળહૃદય હિન્દુ સ્ત્રીપુરુષો ‘જીવન્મરો મદક્ષતાનિ પર્યેત્’ ‘જન બધી લાખો પાય’ અથવા ‘જીવતા જોગી પણ લલા’ એ કાયરોના સિદ્ધાન્તને સ્વીકારી લઈને જીવનની રક્ષામાટે રાટલાનો કકડો, શરીરને ઢાંકવામાટે બે જૂતાં પુરાણાં વસ્ત્રો તથા રહેવામાટે ભાગ્યાદૃષ્ટા

ગૂપ્તા મળતાં પોતાની ઇચ્છાથી જ ઇસ્લામને સ્વીકારીને મુસ-
 લમાન થઈ જતાં હતાં, છતાં પણ એ સદસ્ય તો તેમની ધર્મસંજ્ઞા-
 તામાં પણ ઝળકતું હતું કે જો તે નિર્ગળહૃદય હિન્દુ સીપુરોને
 મુસલમાન થવાની ફરજ પાડ્યા વિના જ અને સદ્વચરના ભયથી
 મુકા રાખીને રાસલાનો કકડો, વગેરે તથા ગૂપ્તાની બચરથા કરી
 આપવામાં આવી હોત, તો તો તેઓ પણ પોતાના હિન્દુધર્મને
 ત્યજીને મુસલમાન બનવા ધર્મસંજ્ઞા થવાના પાતકથી સંવેદા અનિમજ
 રહ્યાં હોત આ હાથકાપક કર્તાત ત્યારે દરિદ્રારમાં જ આવેલાં
 દુષ્કાળપીડિત અસ્થિપિન્નરતુલ્ય હિન્દુ સીપુરોના મુખથી દરિ-
 દ્રારના સર્વ બાલાભયતર વિભાગેમાં ભ્રમણ કરી રહેલાં આપણાં
 પીરદંપતીના સાંભળવામાં આવ્યો ત્યારે સ્વાસ્થ્યવિક જ તેમનાં શ્વાસુ
 તથા અતુલપ્રાણીય આંતરણો રોડ તથા દુ ખના આલાતથી વિદીધું
 તથા ચૂર્ણવિધૂર્ણ થવા લાગ્યાં. કેટલકિ દુષ્કાળપીડિત હિન્દુ માતા
 પિતાઓ કેવળ પોતાના છુપાજન્ય દુખને નિવારવાના સ્વાર્થમય
 આશયથી જ નહિ, હિન્દુ પોતાનાં દુખો કરતાં પોતાના સત્તાનોનાં
 દુખો તેમનાં દુઃખોમાં અસદ્ય વેદના ઉપગમતાં હોવાથી જો
 આપણાં સનાતો ડોઈ મુબોમ્મ, સાધનસખમ તથા દયાળુ મનુષ્યોના
 હસ્તમાં જશે, તો અત્યારે તેમના છુપનની રક્ષા પણ થશે અને
 પછી 'પણ તેમનું કશાણુ થઈ જશે' એવા શુભ આશયથી જો ડોઈ
 માદકો મળી આવે, તો પોતાની રૂપસુંદરી કિશોરી કન્યાઓને
 તેમ જ પોતાના કન્યા કાન એવા પ્રાણપ્રિય કિશોરવયસ્ક પુત્રોને
 પણ એથી ત્રાજતાં હતાં અને તેમને પોતાનાં એ સત્તાનોનાં માદકો
 તથા માદિકાઓ પણ મળી આવતાં હતાં પરંતુ ભેદ માત્ર એટલો જ
 કે પોતાનાં સત્તાનેને ખરીદવાની ઉદારતા દર્શાવનારાં અને મામ્યા
 કરતાં પાંચ રૂપિયા વધારે મૂલ્ય આપનારાં એ માદકો તથા માદિ-
 કાઓને તે માતાપિતાઓ હિન્દુ તથા બદ્દ નરનારી તરીકે માનતાં
 હતાં તેઓ પચોતેર દહા હિન્દુવેશધારી મુસલમાનો તથા સાધી-
 ઓના વેશમાં વિચરતી ધનાઢ્ય વારોમનાઓ જ હતાં એવાતને અહીં

વિશિષ્ટતાપૂર્વક પાઠકા તથા પાઠિકાઓએ સ્મરણમાં રાખી લેવાની છે. એ ઉપરાંત અનેક દુષ્કાળપીડિત તેમ જ યાત્રાતુ રૂપસુંદરી હિન્દુ યુવતીઓના અપહરણ તથા અચાનક અદસ્ય ચર્ષ જવાની ઘટનાઓ પણ પ્રતિદિવસ એક અથવા બેની સંખ્યામાં નિત્ય ધમ્યા કરતી હતી અને તે હિન્દુ યુવતીઓનાં અપહરણ કેટલાક વિષય-લપટ મુસ્લિમ રાક્ષસો, અમીરો તથા અમલદારોની પ્રેરણાથી એ પૈસાચિક કૃત્યમાટે ખાસ રોકવામાં આવેલા ભાદુતી મુસાદિકોએ અથવા વિધર્મી ગુડાઓના હસ્તથી જ થતું હતું એવી હિન્દુઓની સંકારણુ દૃઢ માન્યતા હતી અને તેમની એ માન્યતા બહુ અગ્રે સત્ય હોવી જોઈએ એમ અદ્ય સમય પૂર્વે જ આ નશ્વર સંસારને ત્વશ્ચને કબ્જવાસી થયેલા બાદશાહ ઔરંગઝેમના શાસનકાળનો ઇતિહાસ પોષાર કરીને કહી રહ્યો હતો.* આ સમસ્ત પરિસ્થિતિ હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિના પરમશુભેચ્છક તથા અત્યુત્પૂર્વ હિન્દુત્વાભિમાની વીર વૈરાગી અને તેની વીરભયા વીરમતીના હૃદયોને હૃયમથાવી નાખવામાટે પર્યાપ્ત હતી. અતે મેષસંક્રાંતિનો એટલે કે ગંગાસ્નાનનો ને દિવસે

* જેને હિન્દુસ્થાનના સુરિશ્ચિત મુસલમાનો પણ ઔરંગઝેમના શાસનકાલના એક પ્રમાણભૂત તથા નિષ્પક્ષપાત ઇતિહાસ તરીકે અવિરોધ્ધ ભાવથી સ્વીકારે છે તે માન્યવર પ્રૌફેસર જહુનાપ સરકારના લખેલા 'History of Aurangzib' નામ- ગ્રંથમાં તે સમયના મુસ્લિમ અમલદારોની પૈસાચિક વ્યભિચારવૃત્તિ તથા તેમના હિન્દુ યુવતીઓને આવા મેળાઓમાંથી ઊપાડી જવાના નીચ વ્યવસાયની જે કેટલીક ભૈતિદાલિ- સત્ય ઘટનાઓ આપવામાં આવી છે તેમાંની એક ઘટના આ પ્રમાણે છે —

"For instance, we read how a local *faujdar* named Murshid Quli Khan Turkman (who died in 1638) took advantage of his campaigns against refractory tenants to gratify his lust. When the villagers were defeated he seized all their most beautiful women and placed them in his harem. Another practice of this licentious officer is thus described in the *Musir-ul-umara* (ul. 422)

દરિદ્રારથ 'હરકી પૈડી' નામક મેઘાક્રમ્મા સ્નાન કરીને યુદ્ધ
યવાળી મેર પાપાના નિવારણ તથા અલભ્ય પુણ્યપ્રાપ્તિની કાવના

"On the birthday of Krishna, a vast gathering of
Hindu men and women takes place at Go-
vardhan on the Jamuns opposite Mathura.
The Khan painting his forehead and wear-
ing dhote like a Hindu, used to walk
up and down in the crowd. Whenever he saw a woman
whose beauty filled even the Moon with envy, he snat-
ched her away like a wolf pouncing upon a flock, and
placing her in the boat which his men had kept ready
on the bank, he sped to Agra. The Hindu (for shame)
never divulged what had happened to his daughter."

History of Aurangzeb, by Jadunath Sarkar M.A.,
Vol. III, pp 331-332. (1916)

આનો સમાર્પણે જ્યોત્સના પામ છે કે 'ઉત્તરસ્વ વરીકે મુર્તિદ કુળીખાન
તક નામઃ એક રમણિન કૌલકાર કે એનુ મુલ્ય ૬ સ ૧૨૩૮ માં થયુ
દ્યુ તે) જાળવિષમને કમ્પનનાથ પટેલને (જાડીકારે) નિકલ્લી પોતાની
પુણ્યપ્રસિદ્ધિઓ પોતાની વિષયવસ્તુતાત સતોપવામાં ઠેકી રીતે કમ્પન
નીતો હતો એ કયા અપરિત વાચીએ છીએ ત્યારે કુદ્દમા આમરિયાઓ
દારી જતા હતા ત્યારે તે તે આમરિયાઓની એટલી પણ રૂપાળી સ્ત્રીઓ
હોય તેમને પછી લેતો હતો અને પોતાના જાનનાજાનમાં પદ્મચની રેતો
હતો એ વિષયવસ્તુ અથવા નકુલપાસા અમલદારની એક બીજી તીથ
પ્રતિનિર્મ માસિકલ હયા" નામક કલિદાસચંદ્રમા આવી રીતે ચર્ચન કરા
યુ છે, (સુચી 'અસિકલ હયા' ૩, ૪૨૨) —

'શ્રી કૃષ્ણના જન્મદિવસના પ્રસંગે—આવળ માસની પૂણ્ય અઠ્ઠમી
અથવા જન્માષ્ટમીને કિવસે—અગ્રવાલી સભ્યે ચકુના નરીના તીર્થપ્રાપ્તિમાં
ચેતવેન નામક સ્વયે દિન્દુ પુરુષો તથા સ્ત્રીઓની એક મેરો મેરો ભાગ
■ એ કૃષ્ણજન્માષ્ટમીના મેળાના પ્રસંગે કૌલકાર મુર્તિદ કુળીખાન દિન્દુ
પ્રમાણે પોતાના વાજાપ્રદેશમાં નિલક કરીને તથા યેલિયુ પટેલને મેળામાં
આવતો હતો અને મુલ્યોની જાડમાં આમથી તેમ અને તેમથી આમ

હિન્દુઓનાં હૃદયમાં દૃઢ ધણેલી છે તે-દિવસ આવી લાગ્યો અને તે દિવસે પ્રજાતમા 'હરકી પૈડી' નામક ઘાટપર જે સામાન્ય ધટના અવશ્ય ધટવાની હતી તે ધટનાને વીર વૈરાગી સારી રીતે જાણતો હોવાથી વીર વૈરાગી પોતાની પત્ની વીરમતી તથા પોતાના સિખ્ખ-દસ સહિત પોતાના સત્ય સ્વરૂપ તથા સ્વાભાવિક રાજસ વેશમાં પોતાના નિવાસસ્થાનમાંથી 'હરકી પૈડી'ની દિશામાં પ્રયાણ કરી ગયો.

જમણ ક્યાં કરતો હતો. આવી રીતે જમણ નરત કરતા ન્યારે પણ કોઈ ચદ્વના હૃદયમાં પણ પોતાના સૌન્દર્યથી અસુધા ઉપજાવનારી-ફારસી ભાષામાં જેને 'રજુ મર' કહેવામાં આવે છે તેવી-હિન્દુ સુવતી તેના જોવામાં આવતી હતી એટલે તે મેઢાના ટોળાપર દૂદી પડનારા વર પ્રમાણે તેના પર દૂદી પડીને તેને પકડી લેતો હતો અને તેના માણસોએ ચમુનાના વીરપ્રાંતમાં પ્રથમથી જ તૈયાર રાખેલી નોકામાં નાખીને આગાની દિશામાં નોકાને વેગપૂર્વક હંકારી કેતો હતો. જે હિન્દુની કન્યા આવી રીતે જપડી જતી હતી તે હિન્દુ લગ્ન અથવા પ્રતિષ્ઠા જવાના ભયથી પોતાની જ્ઞાના અપહરણની ધટનાને પોતાના મુખથી કદાપિ પ્રકાશિત કરતો ન હોતો."

માન્યવર અધ્યાપક જહુનાથ સરનાર એમ. એ ફૂલ 'ઓરંજનું બનો ઇતિ-હાસ', ભાગ ૩ જે, પૃષ્ઠ ૩૩૧-૩૩૨

આ પિરાય ફોજદારની પૈશાચિકતાની કથા માન્યવર જહુનાથ સર-નારે તે સમયના મુસ્લિમ મોર્ચિઓની લેખિનીથી લખાવેલા 'માસિકુલ ઉમ્મા' નામક નૂના હસ્તાવિખિત ફારસી ઇતિહાસગ્રન્થમાંથી લીધી છે એટલે એની વિશ્વસનીયતાના સબધમાં કોઈથી કશી પણ સંકા કરાવી શકાય તેમ નથી અર્થાત્ બાદશાહ ઓરંજનું બનો શાસનકાલમાં રાજતાનખસ્તલ ફોજદાર મુસદ્દકુલીખાન તુર્ક આરંભેલી આવા મેળાઓમાંથી હિન્દુ રમણીઓને બળા-તારે જપડી જવાની અને મુસલમાન બનાવીને જતાનખાનાની બેગમે અથવા બીબીઓ બનાવવાની પૈશાચિક પ્રવૃત્તિને એવા જ સ્વભાવના કેટલાક મુસ્લિમ અમીરો, રજસો તથા અમલદારોએ બાદશાહ બહાદુરશાહના શાસનકાલમાં પણ તેના વારસો તરીકે ચાલુ રાખી હતી કે જેના અને-પ્રમાણ પત્રબત્તાં ગુરુમુખી લિખિત છપાવેલા પુસ્તકોમાં તેમ જ કેટલાક અંગ્રેજી પુસ્તકોમાં પણ આપણને મળી શકે છે. અજ્ઞાતના યુગમાં પણ કેટલાક એવા મુસલમાનો એ પૈશાચિક પ્રવૃત્તિને કયા નથી વળગી રહ્યા?

જે વેળાએ વીર વૈરાગી પોતાની સદ્ધર્મિણી તથા પોતાના સિખખલસદિત 'હરકી પૈરી' નામક ધાટપર આવી લાગ્યો તે વેળાએ ત્યાં દિનુ પુર્યો તથા આંખો તેમજ બાજો તથા બાજીઓની એવી તો ભયકર શીક ભમી હતી કે સિખખસેનિકાએ જો વીર વૈરાગી બન્દા બદાદુરના નામનો જયધોષન કયો હોત અને પોતાના કૃપાભ્રુની અણીથી મનુષ્યોને દૂર ન દટાવ્યાં હોત, તો વીર વૈરાગી તથા વીરમતી ભાગ્યે જ ધાટ ઉપર પહોંચી શક્યાં હોત. ધાટપર જે ભયાનક દરમ તેમના જોવામાં આવ્યું તે દરવના ચાન્દિક ચિત્રને જ અને હવે અહીં આપેલીય.

ત્યાં નાના, સન્નાસી, ઉદાસી, સમાનંદી, કબીરપથી તથા વૈરાગી આદિ લિંગ લિંગ હિન્દુસમદાયોના મદનો પોતપોતાના વિદ્વાલલસદિત લિલા હતા અને 'હરકી પૈરી' નામથી ઓગળાતા નમાકુડ અથવા ઘણકુડમાં સ્નાન કરવાના પોતાના પ્રાથમિક અધિકારને સ્થાપવામાટે થરથર ભયકર વાદનિવાદ, પોતાના પડ્ધનો અતુવાદ અને વિરોધી પડ્ધનો પ્રતિવાદ કરી વજા હતા; માત્ર એટલું જ નહિ, પણ જો જો વાદનિવાદનો સમાધાનપૂર્વક આવ ન આવે, તો નાના, સન્નાસી, ઉદાસી, વૈરાગી તેમજ અવધૂનપથી

* જો 'હરકી પૈરી' નામક ચતુર્થાદ પ્રથમ ઘણું જ નાનો તથા સુખિય હતો અને ત્યાં આવા મેવાના સનચર્મા સ્નાન કરનારાઓની એટલી તો ભીડ થતી હતી કે જ્યાં સુધી ના કેટલાક સિખાદીઓ ૧૧૨૧ વર્ષના ૪૩૦ આશુચ સ્નાનના સનચર્મા ધાટપર ચઢેલી ધણાધણોડી જ મરી નહાં હતાં એટલે અમેજ કરનારે ભાર પાડી જો ધ્યાને એક સો ફીટ પહોંચેલી હતી તોયે હતો અને જલસના સાદ જમવિશા રજુ કરાખ્યા હતા કે જે ખતારે વિદમાન છે 'હરકી પૈરી' નામક નમાપાટને આટલો પહોંચો કરાવવા ૧૦૦૦ ૧૦૦ આવા મેવાના પ્રયોગે ત્યાં લક્ષ્યવધિ થાકાકુઓ આવવા દેવાથી સ્નાનના સમયમાં ત્યાં આવા અક્ષનાતો સર્વથા નહીં જ થતા અને મનુષ્યાના સ્થળ નહીં જ જતા એમ તો નહીં જ. માત્ર આવા અમરન વેળા પ્રખ્યાત પૂર્વ કરવા ઓછી અવરજ ર, જે અને જો લાભ થતું હાં એવો તેવો નહીં.

સાધુઓ પોતાના દડો સાથે પોતાના પ્રતિપક્ષીઓના મુઠોનું સમેલન કરાવીને પતિતપાવની ગંગા નદીના નિર્મલ જલપ્રવાહને માનવરક્તથી રંજિત કરવાને પણ એક પગે તૈયાર હતા. એમનામાં સર્વથી અધિક ઉગ્ર, ખીલાસ તથા ક્ષયાનક સ્વરૂપ નાગાઓનું દેખાતું હતું, કારણ કે, તેઓ તેમના પોતાના 'નાગા'-નમ્ર-નામ પ્રમાણે જ આપાદ-મસ્તક દિગમ્બર હતા; તેમના દેહો હૃદયુષ્ટ તથા બલાહ્ય હતા; તેમના હસ્તમાં કડિયાળી ડાંગિ ઉપરાંત બદ્ધકા, તસ્વારો તથા ઢાલો ઇત્યાદિ પ્રાણુધાતક શસ્ત્રો પણ દૃષ્ટિગોચર થતાં હતાં અને એ શારીરિક બળ તથા શસ્ત્રાભિજ્ઞતા યોગે જ એ નાગાઓ હરિદ્વારના દ્વાદશ-વર્ષીય કુસમેળાના પ્રસંગે, ગોદાવરીના દ્વાદશવર્ષીય સિંહસ્થવર્ષના મેળાના અવસરે અને પ્રયાગ-અસ્તાદાખાદ-માં જ્યારે બાર વર્ષ મૃહસ્પતિ વૃષરાશિમાં આવે છે સારે યનારા 'કુલયોગ' નામક પ્રચંડ મેળાના અલભ્ય અવસરે તેમ જ એવા અન્યાન્ય અવસરોમાં ગંગા, ગોદાવરી તથા ત્રિવેણીસંગમમાં પ્રથમ સ્નાન કરવાના પોતાના અધિકારને સ્થાપવાની અંત પર્યન્ત એટા કરતા હતા અને તે એટામાં બહુ અશે વિજય પણ મેળવતા હતા. અર્થાત્ જો અન્ય પક્ષ અતિ-શય પ્રબળ હોય, તો જ તેમનો એ વિવાદ અથવા વિમ્બમાં કોક વાર પરાજય થઈ જતો હતો * આ સર્વ પરિસ્થિતિ વીર વૈરાગીના જાણુવામાં હોવાથી આજના એ રક્તપાતને અટકાવવા તથા નાના-વિધ હિન્દુસાંપ્રદાયિક ધર્માધ્યક્ષો તેમ જ તેમના અનુયાયીઓને

* હરિદ્વારના મેળામાના સ્નાનના એ ઝમડા સાર પછી પણ થાવ-તા જ રહ્યા હતા અને હજી પણ વાંઈ બિલકુલ મી ગયા નથી ઇ. સ. ૧૭૧૦ ના એપ્રિલ માસની ૧૦ મી તારીખે ગંગાસ્નાનના અતિમ દિવસે સંન્યાસીઓ તથા વૈરાગીઓની મારામારીમા ૧૮૦૦ મનુ થોનો ધાણુ નીન્ની ગયા હતો અને ઇ. સ. ૧૭૮૫ માં સિમ્બ યાત્રાકુઓએ એવા જ પ્ર-રની મારામારીને પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતા ખાચ સો સંન્યાસીઓના આત્મા-ઓના જડ સરીર સાથેના સબધને તોડી નાખીને તે સંન્યાસીઓના મુમુક્ષુ (?) આત્માઓને મોક્ષના માર્ગે ચડાવી દીધા હતા. આમા જ હુપા-યલુ છે હિન્દુભક્તિના ધાર્મિક- તથા નૈત- અધઃપાતનુ રહસ્ય !

પુત્રની આશ્વસ્થતા અનુસાર ધર્મના સત્ત્વ આર્થમાં વાગવાના આશય-
થીજ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પોતાની સદ્ધર્મિણી તથા પોતાના
સિદ્ધખંડસ મહિન 'હરણ પેડી' પર આવી લાગ્યો હતો.

સિદ્ધખ સૈનિકોના મુખોમાંથી નીકળેલા 'વાહ ગુરુડી રૂતડ'
વાહ રૂડકા ખાલસા' અને 'મુઠ ગોવિન્દસિંહ તથા બન્દા બદા
ગુરનો વધ' બાવા પ્રકારના વીર વૈરાગીના આશ્વસ્થતા મુચક બનિ
તથા સામાન્ય જનતાના મુખોથી થતા એ બનિના પ્રતિબંધિને
સાક્ષીને જે નાગાઓ, વૈરાગીઓ, ઉદામીઓ તથા તંત્રામીઓ
પોતાની કડિયાળી ડાંગેને લિંગામીને પરસ્પર વિમર્શદારા રમ્યાપાનની
તૈયારી કરી રહ્યા હતા તેઓ અચાનક લક્ષ્ય તથા ભયથી શ્તભિત
થઈ મથા અને અતોડિકે પ્રભાવશાલી તથા દિ-દુલના તારણદાર
વીર વૈરાગીને રાજસ વેશમાં પ્રહારકુડના તીરપ્રાંતમાં પોતાના નેત્રો
તમસુ લીએ. જોહો તેમના દડા સાથે તેમનાં અર્વોજન મરતો
પણ પોતાની મેંજે જ ભૂમિકણી નમી મથા. વીર વૈરાગી પ્રથમ તે
રોષ તથા તિરસ્કારપૂર્ણ દષ્ટિથી તે ધર્મના નામને કલકિત કરનારા
ધર્માધર્મો તથા સાધુ નામથી જોળખાતા પિસાચેને જોઈ રહ્યો
અને પોતાના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ તેણે ન ઉચ્ચાર્યો. વીર
વૈરાગીના એ મૌનવુજા નિરીક્ષણથી પ્રહારકુડના તીરપ્રાંતમાં કોનોના
પડાને ફાડી નાખનારા જે ભયકર ક્રોધાદત્ત અથવા ક્રોધા
બાપી રહ્યો હતો તે ક્રોધાદત્તના સ્થાનમાં એટલી મીમા પર્વત
નિસ્તબ્ધતા, નિશ્ચલતા તથા મૌનનો અધિકાર બાપી મથો કે જો
અતિશયોગિ થવાનો સ્થાવ ન હોય તો કદાચિત્ એમ જ કહી શકાય
કે તે ભયકર મૌનના પરિણામે જો ક્રોધના દાયમથી એક ત્રીણામાં
ત્રીણી સૂઈ અથવા સોય પણ નીચે ભૂમિપર પડી જાય, તો કદાચિત્
તેના પડનનો ખનિ પણ લોકોના સંબળવાયાં આવી શકે. ત્યારે
અર્પદ આવી રીતે મૌન તથા નિશ્ચલતાનું સામાન્ય વ્યાપેડું વીર
વૈરાગીના જોડામાં આવી મધુ એટલે પડી તે વીરચૂડામણિ આત્મ
ગંભીર મુદા, ગંભીર સ્વર તથા ગંભીર વાણીથી તે આકારણ વિમર

તથા રક્તપાતમાટે કટિબદ્ધ થયેલા નામધારી વૈરાગીઓ તથા કુલ-
કલંક ધર્મધ્યક્ષોને સંમોધીને મેધગર્જનાના સ્વરૂપમાં કહેવા લાગ્યો કે -

“પોતાને મંસારત્નાગી, વિરક્ત, વૈરાગી, સાધુ તથા ધર્મના
અધ્યક્ષ આદિ ગૌરવાન્વત નામોથી ઓળખાવનાર અને તારણુદ્ધાર
હોવાનો ગર્વ ધરાવનાર પામર જીવો, આ તમે શો અનાચાર કરી
રહ્યા છો, એનો તમોને કાંઈ પણ વિચાર જો ખરો કે? આજે
ભયકર દુષ્કાળથી પીડાયેલી હિન્દુ જનતા ક્ષુધાના દુઃખને સહન ન
કરી શકવાથી અને ઈસ્લામને સ્વીકારીને મુસલમાન અથવા ધર્મ-
બ્રહ્મ થયા વિના ધર્માન્ધ મુસ્લિમ શાસકો પાસેથી તેને કાંઈ પણ
પ્રકારની સહાયતા મળવાનો લેણમાત્ર પણ સંભવ ન હોવાથી નિરુ-
પાય થઈને હિન્દુધર્મને લજ્જા મુસલમાનોની સમ્પ્રદાયને વધારવામાટે
અને ભવિષ્યમાં તમારા વંશજોના રક્તપિંશુ રિપુઓને વિપુલ
પરિમાણમાં ઉત્પન્ન કરવામાટે અનિચ્છાપૂર્વક ઇસ્લામના આશ્રયને
સ્વીકારી રહી છે અને તમે એ ક્ષુધાપીડિત, અસહાય, નિરાધાર,
હીન તથા હીન હિન્દુ જનતાને અન્ન, વસ્ત્ર, ઔષધ તથા જીવન-
નિર્વાહના અન્યાયના આવશ્યક સાધનો આપવાના કાર્યમાં પોતાની
સંપત્તિનો સહૃદય કરવાને બદલે એ જ ભાવિક હિન્દુઓ પાસેથી
તેમના પારલૌકિક કલ્યાણની સિદ્ધિ કરી આપવાનાં વિવિધ પ્રકારનાં
નિમિત્તો દર્શાવીને મેળવેલાં અથવા ઓઠાવેલાં એમની આકરી ને
ખરી મેહનતની કમાણીનાં નાણાં રાંડો તથા લાંડોને પોષવાના;
રેશમ તથા મખમલનાં કાર્યોળી ભરતનાં તેમજ ઢાકાની મલમલનાં
વસ્ત્રો પરિધાન કરવાના; ખાચીઓ અથવા નટવાઓ પ્રમાણે હીરા-
મૌકિતકજડિત બહુમૂલ્ય અલંકારોવડે શરીરના હસ્ત, ચરણ, કંઠ, ગ્રંથણ
તથા કટિ આદિક અવયવો અથવા વિભાગોને કલાપૂર્વક શૃંગારવાના;
ગાડી, વાડી તથા લાડીના વિલાસોને ઉપભોગવાના; કાળી રોટી ને
ધોળી દાળ એટલે કે ઘીતર માલપૂઆ તથા દૂધપાક તેમજ કેસરિયા
દૂધ, મલાઈ, ખાચદી, ઠેસ તથા ખૂરી કેચેરીનાં આહારથી પોતાના
તથા પોતાના મહાદુરાચારી ખુશામદખોર અંદરિયા અથવા બીત-

દિવા નોકરોનાં કરીસને સજ્જત અથવા પુષ્ટ ખનાવવાના, વિરાગો
 દેવા છતાં રાણીના નિકારોને ઉત્તેજવાના; પેતાની ગૌરાળાઓમાં
 ગૌમાતાઓ તથા વત્સોને પાળવા તથા પોષવાને બદલે ગજ્જાળા
 તથા અન્ધશાળામાં પેતાના રાજસ વેળવ તથા વચ્ચેચના પરિ-
 ચાલક મજરાળો તથા બદુમૂલ્ય અગ્વોના સમુદાયને પાળવા તથા
 પોષવાના, કીર્તિસ્તબોની સ્થાપનાને બદલે અપકીર્તિના વિશાળ
 સ્તબોને સ્થાપવાના; પેતાનાં શિષ્યો તથા શિષ્યાઓના વૃન્દને
 સસારસાગરમાંથી તારવાને બદલે દુષ્ટાણના, નાનાવિષ અધમ
 મનોવિકારોને મારવાને બદલે વધારવાના અને સર્વજ્ઞ આધ્યાત્મિક
 તથા આધિભૌતિક શક્તિને બદલે આધ્યાત્મિક તથા આધિભૌતિક
 અશક્તિને જ મહાજ્ઞાનક સ્વરૂપના પ્રચારવાના મહાનીચ કાવૈભા
 ને નિરતર અપવ્યય અથવા ભ્રમકર દુકમયોગ કરી રહ્યા છે. અને
 પેતાનાં આર્વા પૃથ્વીજનક દુર્વર્તન, દુરાચાર તથા પાપાચરણના
 યોગે વિષમંત્રોને આપણા પરમપુરાતન તથા પરમસનાતન વૈદિક
 હિન્દુધર્મને નિન્દામક ઊપદાસ કરવાનાં સળંગ કારણો આવી રહ્યા
 છે. એ જોઈને અમારા હૃદયોમાં પ્રચંડ શોકનો અસલ આધાત
 યાય છે અને જો હિન્દુધર્મીઓ તથા હિન્દુધર્મપુરધરોનાં આર્વા જ
 ધર્મચિન્તક તથા નિષ્ઠ આચાર્યો આવી જ રીતે ચાલતાં રહેશે, તો
 મને આપણા હિન્દુધર્મ અતિતમ બપમાં દેખાય છે. મારા કમનને
 કાઢમે પણ એવો વિપરીત અર્થ નથી કરવાનો કે હું હિન્દુ ધાર્મિક
 સમ્રદાયોના એકે એક ધર્માધ્યક્ષ, મહત્ત તથા સાધુને નિરૂપનાક નિષ્ઠ
 અને નિષ્ઠ જ માની રહ્યો છું; નહિં; મારા કમનને એવો આશય
 છે જ નહિ કે, હિન્દુધર્માધ્યક્ષોના સમુદાય જેમને આદર્શ ધર્માધ્યક્ષ
 કરી શકાય તેવા ઉત્તમ ધર્માધ્યક્ષોથી સર્વથા વિહીન છે; હિન્દુ
 એવા નિરૂદ્ધ મારી એવી દૃઢ માન્યતા છે કે જાણે અપનાદત્તપ
 અથવા અસ્પૃશ્યમ્મ હોય, તો પણ હિન્દુધર્માધ્યક્ષોના સમુદાયમાં
 ઉત્તમ ધર્માધ્યક્ષો અવરથ વિષમાન છે અને તેમના પ્રતાપે જ
 આ હિન્દુ ધાર્મિક સમ્રદાયો પેતાના અસ્તિત્વને અત્યાર સધા

અબાધ્ય તથા અવિચલ રાખી શક્યા છે, પણ એથી એ વાર્તા પણ અવસ્ય સિદ્ધ થઈ જાય છે કે કોઈ પણ નિયમનો અપવાદ નિરતર વિ નિયમની દૃઢતાનો જ પ્રતિપાદક હોવાથી અત્યારના હિન્દુ ધાર્મિક સપ્ર દાયોના ધુરધર (૧) ધર્માધ્યક્ષોનો સંકડે એસીથી નેવું ટકા જેટલો સમુ દાય તો અધમથી પણ અધમ, કેવળ પિશાચધર્મ તથા પિશાચકર્મને જ પોષનારો, ધર્માધ્યક્ષની મહાપવિત્ર પદવીને મહાભયકર સ્વરૂપમાં કલકિત કરનારો તથા હિન્દુધર્મને અધોમતિની ગહનતમ ગર્તામાં પછાડી નાખનારો છે અને એવા પિશાચધર્મા ધર્માધ્યક્ષોએ જો પોતાનાં દેવમંદિરોને પિશાચમંદિરોના સ્વરૂપમાં પરિવર્તિત કરી નાખ્યા હોય, તો તેમનાં આશ્રય જેવું કોઈ જ નથી અને હોઈ શકે પણ નહિ, કારણ કે,

‘પ્રપચો છળકપટ પોવાય છે તો દેવમંદિરમાં,
ભયકર પાપ જો કેં યાય છે તો દેવમંદિરમાં,
નિરતર પચશર પૂજાય છે તો દેવમંદિરમાં,
ગળુ જો ધર્મનું રૈસાય છે તો દેવમંદિરમાં,
સદા ત્યાં સજળાત્મા માત્ર નીચા ગાન પાપોના,
હતાં જે ધર્મના સ્થાનો યયાં તે સ્થાન પાપોના
ગુરુ નિજ એનિયોને પ્રેમના પાડો પઢાવે છે,
ધણી વિધવા રમાને પાપના પથે ચઢાવે છે,
હરે છે શીલ જીપરથી વળી નાણા કઢાવે છે,
મલીદા માન ખાધને સદા મોજો ઉડાવે છે,
ગણુતા નીતિધામો તે અનીતિના અખાડા છે,
મનાતા ધર્મવાડા તે ખરા વ્યભિચારવાડા છે
જગતમાં જેટલાં આ ધર્મગુરુના નામ મોટાં છે,
જગતમાં તેટલાં આ ધર્મગુરુના કામ ખોટાં છે,
ધસાયો ધર્મનો સિંકડો થયા આ દામ ખોટાં છે,
નથી આરજ સાચો ત્યાં સદા પરિણામ ખોટાં છે,
વળગશો પાપને તો નષ્ટ થાગો, વાત નક્કી છે,
નહીં જો ચેતશો ટાણે, તમારો પાત નક્કી છે.’”

‘સત્ય છે, હિન્દુધર્મના તારણહાર વીર વેરાગીના આ ઉદ્ધાર અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે.’ ત્યાં એકત્ર થયેલા બહુસંખ્ય હિન્દુ-ઓએ વીર વેરાગીના આ વ્યાખ્યાનને ગર્જનાપૂર્વક સત્યની મુદ્રાથી અક્ષિત કરી દીધું, અને તેથી વીર વેરાગીના આ વ્યાખ્યાનનો પ્રવાહ રવાનાવિક બે અટકી ગયો.

જે વીરમતી પ્રથમથી જ હિન્દુવીરકન્યા હતી અને સારખડી વીર વેરાગી જેવા એક અયોગિક હિન્દુવીરશિરોમણિ સાથે લગ્નના પવિત્ર મથિથી જોડાઈને વીરમાતા થવામાટે વીરપત્નીની બહુમાનયુક્ત પદવીને ગ્રાસ કરી લેવાથી જેની નૈસર્ગિક વીરતામાં પતિની વીરતાનો અપૂર્વ સંયોગ થઈ ગયો હતો તે વીરકન્યા તથા વીરજન્યા વીરમતી આવા સત્યવાદ, ધર્મરક્ષણ તથા જાત્યુદ્ધારના અવસરે વિશેષ સમય પર્યંત અયોગ્ય મૌનનું અવલંબન કરીને દડાયમાન રહી શકે એ સર્વથા અશક્ય હોવાથી પોતાના પતિદેવની આજ્ઞા અથવા અનુમતિને મેળવી લઈને હવે તે વીરજન્યા ત્યાંના ધર્માચાર્યો તથા સાધુઓના સમુદાયને સમોષીને પોતાના વીજ્યામણુસ હોવા છતાં દૂર પર્યંત સર્વ મનુષ્યોના સ્પષ્ટ સાંભળવાના આવી શકે તેવા બક્ષિષ્ઠ કંઠસ્વરથી અનિશ્ચય ગંભીરતાપૂર્વક કહેવા લાગી કે -

“આપણી મહાપવિત્ર ઇરતણ્ણિ આજે કેટલાક સનાત્તિઓથી હિન્દુધર્મદ્રેષ્ટા રિધર્મી મુસદ્દમાન હાકિમેના પાતમા સપડાઈને પરતંત્રતાની શૃખલામાં બંધાઈ જતાં ભયંકર અશ્રુપાતસહિત હૃદય-વિદારક રાદન કરી રહી છે, હિન્દુઓ, પછી જાયે તેઓ સનાતન વૈદિક ધર્માવલખી હોય, જીવ તથા બ્રહ્મની એકતાને માનનારા વેદાંતી અથવા અદ્વૈતવાદી હોય, શુદ્ધાદ્વૈતના ઉપાસક પુષ્ટિમાર્ગી હોય, રામ તથા રહીમને એક જ બ્રહ્મનારા તીરપથી હોય, રામાનંદી હોય, રામાનુજના અનુયાયી હોય, મધ્વ સંપ્રદાયના ઉપાસક હોય, નાના હોય, વેરાગી હોય, સંન્યાસી હોય ઉદાસી હોય કે ગમે તે હોય છતાં તેઓ ઇસ્લામના અનુયાયી તથા મુસદ્દમાન ન હોવાથી મુસ્લિમ શાસકો, મુસ્લિમ અમલદારો અને બહુસંખ્ય હિન્દુસ્થાની તથા

અધ્યાન મુસદ્દાઓ તેમના પર પૈશાચિક ધાર્મિક અભ્યાસો કરી
 ન્હા છે; હિન્દુ દેવીઓની પવિત્રતાને બળાત્કાર કરીને રસાતલમાં
 પહોંચાડી રહ્યા છે; હિન્દુઓનાં મહાપવિત્ર દેવમંદિરોને ધરાશાયી
 કરીને તે દેવમંદિરોનાં સ્થાનોમાં અલ્લાહનાં ઘરો અથવા મસ્જિદોને
 અસ્તિત્વમાં લાવી રહ્યા છે; દુષ્કાળ જેવા પ્રસંગોને લાભ લઈને
 સહસ્રાવધિ હિન્દુ બાળક બાલિકાઓ તથા યુવક યુવતીઓને માત્ર
 ખાનપાન તથા વસ્ત્ર આદિકની વ્યવસ્થા કરી આપીને મુસદ્દામાં
 બનાવી ભારતીય મુસ્લિમજાતિની સંખ્યાને વધારી રહ્યા છે અને
 આમેતુહિમાયલ સમસ્ત ભારતવર્ષીય હિન્દુસમાજને ત્રાહિ ત્રાહિ
 પોકરાવી રહ્યા છે; છતાં તમે ભારતીય હિન્દુજાતિના રક્ષણ
 તથા ઉદ્ધારના કાર્યમાં પોતાની લક્ષ્મી તથા શક્તિનો સદુપયોગ
 કરવાને બદલે લક્ષ્મીનો વ્યય કરી રહ્યા છો. ધર્માધ્યક્ષ તથા સાધુઓનાં
 નામોને ચિરકલક લગાડનારા, તમારા આ લોક તથા પરલોક
 બન્નેને બગાડનારા, નીચ પ્રકારની વિષયવાદસાને પોષનારા તેમ જ
 ઉત્તેજનારા વેલવવિલાસમાં અને શક્તિનો વ્યય કરી રહ્યા છો. ધર્મતુ
 નિમિત્ત દર્શાવીને આવી રીતે પોતાના જ દેશબંધુ, ધર્મબંધુ તથા
 જાતિબંધુ હિન્દુઓના અકારણ રક્તપાત તથા વિનાશમાં! જેઓ
 ખલ પુરુષો હોય છે તેઓ પોતાની વિદ્યાનો વિવાદમાં, પોતાના
 ધનનો મદની વૃદ્ધિમાં તથા પોતાની શક્તિનો અન્ય જનોને પીડ-
 વાના કાર્યમાં દુરુપયોગ જ કરતા રહે છે અને જેઓ સાધુ પુરુષો
 હોય છે તેઓ પોતાની વિદ્યાનો જ્ઞાનની વૃદ્ધિમાં, પોતાના ધનનો
 દાન જેવા લઘુકાર્યમાં અને પોતાની બલાદ્યતાનો પોતાની જન્મ-
 ભૂમિ, પોતાના ધર્મ તથા પોતાની જાતિના સંરક્ષણનાં કાર્યોમાં જ
 સદુપયોગ અથવા સહવ્યય કરતા રહે છે એવો નીતિશાસ્ત્રનો એક
 સામાન્ય સિદ્ધાંત હોવાથી આપણા ધુનીતિશાસ્ત્રના એ સામાન્ય
 સિદ્ધાન્તને લક્ષમાં લઈ લ્યો અને અસારે પોતાના જે દુષ્ટ્યોથી
 તમે પોતાને મહાભયંકર ‘ખલ’ પુરુષો તરીકે સિદ્ધ કરી રહ્યા છો
 તે દુષ્ટ્યોને તિર્ચાંજલિ સમર્પણ નિમેષમાત્રના પણ વિલંબ વિના

તે સદૃશ કરવાને કામગીરી થઈ જાય છે જે સદૃશ્યોના યોગે તમારા ધર્માધ્યક્ષ, ધર્માચાર્ય, ધર્મગુરુ તથા સાધુ આદિક નામોની સર્વથા સાર્થકતા થતી રહે અને અત્યારે જે હિન્દુઓ તમારી ધર્મ બ્રહ્મતા તથા નીતિબ્રહ્મતાના યોગે તમારા ધિરપર તિરસ્કાર તથા ક્ષિપ્તારની રૂઢિ વર્ષાવી રહ્યા છે તે જ હિન્દુઓ તમારી ધર્મશીલતા તથા નીતિમત્તાને જોઈને તમારા પ્રતિ અહા, પ્રેમ તથા પૂજ્યભાવના પ્રવાહને વહેવડાવનારા ધર્મ જીવ આરા અત્યારના તીવ્ર દોષા છતાં સર્વથા સત્ય તથા વારંવારિક વિધાનનું કદાપિ વિસ્મરણ થયા ન હોય છે જે હવે તમે પોતાના વર્તન અથવા આચરણને નહિ ધુધારો તો તમારો વિનાશ અવશ્યસાધી છે ધર્માધ્યક્ષો અથવા સાધુ પુરોહિતો કેવા પ્રકારના સદૃશ્યોની અને કેટલી સીમાપરંત આત્મવિદ્યાન અથવા આત્મસમપણની આવશ્યકતા હોય છે એના પ્રત્યક્ષ તથા સંશ્લેષ ઉદાહરણ તરીકે પરલોકવાસી થવા છતાં પણ અમરનામા પ્રેત રમ રણિય તથા મિરપૂજ્યપાદ વીરાભા યુગ ગોવિન્દસિંહજીના ગીર પુત્ર અપૂજ્ય શ્વપનો મહાકથાલુકારે શ્વપનકથા તમારાં નેત્રો સમક્ષ વિદ્યમાન છે અર્થાત્ હવે આ સારતરંગના હિન્દુસમાજને શિખોના ધત્તો અપહાર કરનારા તે ધત્તો સારંગવિક દિતલો કાપોમાં સદૃશ્ય કરવાતે બદને રાજસ તથા તામસ વૈજય વિલાસમાં અપખ્ય કરનારા, સમસ્ત હિન્દુજાતિને ધર્મ, નીતિ તથા આત્મરક્ષિત શક્તિ વડે પુષ્ટ કરવાને બદલે કેવા વિલસાલસની રૂમિપારે પોતાનાં કષ્ટજનક સંસારોને જ પુષ્ટ કરનારા, જ્યાં જાતિને દર્શાવવાની આવશ્યકતા હોય ત્યાં અર્થાત્તિને કેવાવનારા અને જ્યાં વીરતાને દર્શાવવાની અવશ્યકતા હોય ત્યાં કાવરતા અથવા ભીરુતાને દર્શાવનારા પામર ધર્મગુરુઓની લેશમાત્ર પણ આવશ્યકતા નથી જે ભારતીય હિન્દુસમાજને ધર્માધ્યક્ષોની આવશ્યકતા હોય, તો પોતાની સમસ્ત શક્તિ, પોતાની સમસ્ત લક્ષ્મી અને પોતાના સમસ્ત પ્રજાવનો કેવળ હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિની રક્ષાના કાર્યમાં જ બેસી આવી દેનારા, ધર્મરક્ષા તથા જનશિક્ષાના વનમા પોતાના તથા પોતાનાં

પ્રાણુથી પણ અધિક સત્તાનોના જીવનની પુલકિત હૃદય તથા પુનકિત વદનથી આહુતિ આપી દેનારા, કેવળ વીર હિન્દુપ્રજાને ઉત્પન્ન કરવામાટે જ લમના બધનને ધારણ કરનારા; વિવલપટ તાને કદાપિ ક્ષણમાત્રને માટે પણ પોતાના પવિત્ર હૃદયમા ન પોષનારા, સાતિના સમયમા વેદાતના પ્રનયન કરનારા હોવા છતાં હિન્દુધર્મની ગ્નાનિ તથા અધર્મના અબ્યુત્થાનના સમયમા પોતાના બલાઘ્ન દસ્તોર્મા શસ્ત્રોને ધારણ કરીને આતતાપી વિધર્મી એના રક્તપાત્રથી રણચડીને તુલ કરી હિન્દુધર્મની વિજયવૈજયતીને ગગનગામિની કરનારા તથા હિન્દુધર્મની જયધોષણાથી દશ દિશા એને પ્રતિધ્વનિત કરનારા અને પોતાના શરીર, બળ ધન, પુત્ર, કનત્ર તથા જીવન આદિ સર્વસ્વને જન્મભૂમિ, હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુ જાતિના કલ્યાણમાટે જ સમર્પવતા માનનારા ધુરધર ધર્મસમ્રાટ ગુરુ ગોવિન્દસિંહજી જેવા અલોકિક આદર્શ ધર્માધ્યક્ષોની જ આનંદશ્યકતા છે તમારા જેવા ભૂમિભાર ધર્માધ્યક્ષો હોય એના કરતાં તો ધર્માધ્યક્ષો તથા સાધુઓ ન હોય એમા જ હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુ જાતિનું અધિક કલ્યાણ છે તમારા જેવા કુલકલક ધર્મગુરુઓ તથા સાધુઓને જન્મ આપીને પોતાના પ્રસૂતિકાળના પરિશ્રમને વ્યથ ધયેનો એના કરતાં તમારા જેવા પામર પુરુષોને જન્મ દેનારી હિન્દુ નારીઓ આજન્મ વધ્યા અથવા માતૃપદવીથી વચિતા ગદ્દે એમા જ તે હિન્દુનારીઓની અધિક પ્રતિષ્ઠા છે તમારા ધનનો દુષ્કાળપીડિતોને, જાતિ, સપ્રદાય તથા નીચતા કે ઉચ્ચતાના ભેદને નેશમાન પણ મહત્ત્વ ન આપતા, સમાન ભાવથી અલદાન તથા વસ્ત્રદાન આપનાના શુભ કાર્યમા, તમારી નિહાનો જે હિન્દુ પ્રજા પોતાના ધર્મના તરવેથી અગ્ર હોય તે હિન્દુ પ્રજાના હૃદયોને ધાર્મિક તથા નૈતિક જ્ઞાનના પ્રકાશથી પ્રકાશિત કરવાના ભદ્ર કાર્યમા અને તમારી ઇશ્વરદત્ત આધિભોતક શક્તિઓનો, જે વિધર્મીઓ અત્યારે હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિના અર્વનાશની ભયાનક યેષુઓ આરબીને હિન્દુઓની હત્યા કરી રહ્યા છે, હિન્દુ દેવીઓની દિવ્ય પાવત્રતાને

અગાઉકારે દરી રહ્યા છે, દિ હુએને નાનાનિધ ઇળામંમે કો ધર્મ
 બ્રહ્મ કરી પોતાની મુરિસમભતિના સંખ્યામળને વધારવાના અરિ
 માંત પરિશ્રમને આદરી રહ્યા છે અને એમના પેલાનિક અત્તા
 ચારોના સોય ધકતે દિન્દુઓ દબારેની સંખ્યામાં ફૂલરના મેલે
 મરી રહ્યા છે તે ધર્માન્ધ તથા ધર્મોન્મત્ત વિષમંચિને વિદારી નાખીને
 દિન્દુધર્મ તથા દિન્દુભાવિના રક્ષણ તથા ઉદ્ધારના બચ્ચ કર્મ
 માં જ બચ કરે, પોતાના 'ધર્માધિક્ષ' બચવા 'ધર્મચુક' તરીકેના
 ગૌરવાવિવતપદની સર્વ સાર્યકતા કરી બતાવે અને આ વિધાતક
 સામદાયિકતાને આ ક્ષણે જ ત્યજ દહને ચિરકલ્પાણુકારિણી ધાર્મિક
 તાને સ્વીકારી લે, કારણ કે, જ્યાં સુધી આ બેદર્શિની સના-
 નિધ સામદાયિકતાઓને અલ નદિ ચાપ અને ધાર્મિકતાને મિર-
 રકાર થતો રહેતો ત્યાં સુધી દિન્દુસ્થાન, દિન્દુધર્મ તથા દિન્દુભાવિ-
 ની વિવળતાઓને સર્વ અલ તો નથી જ બાવવાનો બચકર બેદ
 તથા અશાધ શોકને વિષય છે કે તમારા પોતાના સુપ્રદાશના
 નિષ્ક્રમેને પણ ન પાળવાના અશરારથી પોતાની પ્રતિજ્ઞાતી લેણાવા
 પણ દાનિ ધરેલી તમેને નથી દેખાતી અને અન્ધ સુપ્રદાશવાજા નો
 અત્તારે આ અક્ષરકુમા અચમ રચાન કરી જાય તો તેથી તમેને
 પોતાના અધિકારનો ભયકર વિનાશ થયેલો દેખાય છે, અભયર્થ
 અથવા એકપાનીમનન પાલન એ તમારો, પોતપોતાના સમિદાયિક
 સિદ્ધાંત અતુલ્ય, પ્રધાન ધર્મ હોવા છતાં તમારામાંના અધિક
 સખ્ય ધર્માધિક્ષો વિષયજન્ય થકેને મદાબચકર બચિવાર તથા
 વેરવાવિદારના પાતકથી સિત થતા રહે છે, છતાં એ પાતકના મોને
 તમે પોતાને બ્રહ્મ ધરેલા નથી જાનતા અને એ દ્રષ્ટિ ધર્માત્મા તથા
 નિર્મલ આચાર ચિંતારના પાળનાર અલગ અલગ અરદ્રધર્મભતિની
 મતુપની ળાચામાન પણ તમારા પર અથવા તમારા દેવમદિની દેવક્રતિ-
 પર પડી બૃચ છે તો તેથી તમે પોતાને તેમજ પોતાના દેવર્થિરમંની
 દેવમૂર્તિને અલિશ્ય બ્રહ્મ ધરેલા માની લે, પરીપકારી તથા લાભ-
 મૂર્તિ ધર્માધિક્ષે ક્રિયા સાધુઓમાંદે ધનના સચ્ચનો સર્વા નિમેષ

હોના છતાં ધનના સંચયને તો તમે પરમ ધર્મ માની બેઠા છો, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તે ધનનો સાર્વજનિક હિતનાં કાર્યોમાં વ્યય કરી નાખવાને બદલે વ્યાજખાઉ વાણિયા પ્રમાણે પોતાનાં નાણાંને વ્યાજે ધીરીને તેમ જ ખીજાઓના નામે વ્યાપાર આદિક કરીને નાણાંથી નાણાંને વધારવાના ધધા કરી રહ્યા છો તેમ જ તે નાણાંને દુરાચારોના પોપણમાં વેડફી રહ્યા છો એથી તમે નથી લગ્નતા અને જો કોઈ વાસ્તવિક પરોપકારી સાધુ પુરુષની પ્રતિષ્ઠા તથા કીર્તિ તેના વાસ્તવિક સદ્ગુણોના યોગે વધવા મળે છે તો તેની કીર્તિ સાંભળીને તમારા લગ્નયજ્ઞો મોઢાં જૂમિના ગર્ભમાં પેસી જાય છે! ધિક્કાર છે આવા નામધારી દલભૂતિ ધર્મગુરુઓને, દિટકાર છે આવા 'સાધુ'ના નામને ચિરકલકિત કરનારા દેશદ્રોહી, ધર્મદ્રોહી તથા જાતિદ્રોહી પિસાચકર્મા આજકાલના બહુસખ્ય સાધુઓને અને મો સો વાર વિશેષ ધિક્કાર છે આવા દેશભાતક, ધર્મબ્યસક તથા જાતિવિનાશક ધર્મગુરુઓને અને તેમના અસખ્ય દુરાચારો, પૈસાચિક દુર્ગુણો તથા ધૃષ્ટાંજનક દંભોને સારી રીતે જાણુવા છતાં પણ, કેવળ અધશ્રદ્ધા, અજ્ઞાન તથા ગતાનુગતિક્તાથી પૂજનારાં તથા પોષનારાં પેમનાં તથા વેપલાં હિન્દુ સીપુરુઓને !!!

વીરજયા વીરમતીના હૃદયમાં આ ઉદ્દગારો કાઢતાં એ દંભ-ભૂતિ ધર્મચાર્યો તથા સાધુઓ પ્રતિ કોપનો અતિશય આવિર્ભાવ થતાં તેનાં વિશાળ નેત્રોમાં કોપજન્ય ભયંકર લાલિમા વ્યાપી ગઈ અને તેનાં મુખમંડળમાં રક્તિમાનો વિસ્તાર થતાં સાં એકત્ર થયેલી જન-તાનાં હૃદયોમાં, જાણે એ ધર્મચડિકા આ ક્ષણે જ એ ધર્મગુરુ નામક અમુરોને પોતાના ક્રોધાગ્નિથી ગાળીને ભસ્મ કરી નાખવાની જ તૈયારી કરી રહી હોયની! એવો જ ભાસ થવા લાગ્યો. જે હિન્દુ નરનારીઓ કેવળ બન્દા બહાદુરની કીર્તિના શ્રવણથી જ તેના પ્રતિ પ્રજ્વલતા ધરાવતાં હતાં તે હિન્દુ નરનારી વીર વૈરાગી બન્દા બહાદુર તથા તેની વીરજયા વીરમતી દેવીની અવૌકિક ધાર્મિકતાના યોગે એટલી સીમા પર્યન્ત તેમનાં પૂજક તથા ઉપાસક થઈ ગયાં

કે તેમના મુખપાશી થયું એ જ ઉદ્ધારો દેવી શ્રેયસ્થી નીકળી ગયા કે. “ધિક્કાર છે આપાદલપૂર્તિ ધર્મગુરુએને, દિટકાર છે આપા દુરાચારી સાધુએને અને હનુરો વાર ધિક્કાર છે અમારા જોવા આ પિયાએને પૂજનારા અધર્મદ્વાજુ વેવલાં લખતાંને!!!”

જે નાગાઓ, સન્યાસીઓ, વૈરાગીઓ તથા ઉદ્ધાસીઓ આદિક જગત્સનાનના પોતાના પ્રાયગિક અધિકારને રચાવવાના આસપથી પેલપેલતાનાં કસોને સન્ન કરીને પારસ્પરિક વિમુક્ત તથા રક્તપાત માટે તત્પર થઈ ગયા હતા તેઓ વીર વેરાગી તથા વીરજના વીર મતીના આ ઉપાદેશાત્મક સલામતથી એટલી સીમાપર્યંત લક્ષિત થઈ ગયા અને તેમનાં અંત કરજોમાં એટલી સીમાપર્યંત વિચાર તથા પચાતાપ થવા બાગે કે તેમને પોતાના બિરથ અભિમાનનું વિરમરણ તથા પોતાના વાસ્તવિક કર્મ રતું રમરણ થતા તેઓ વીર વેરાગીના ઉપદેશ તથા આદેશ અનુસાર વર્તવામાટે કટિબદ્ધ થઈ ગયા સર્વથી અજ્ઞાત મનાતા નાના તથા સન્યાસીઓના જે અંગે સદા પરસ્પર પરામર્દ કરીને વીર વેરાગી સમક્ષ આવ્યા અને તેના ચરણોમાં મસ્તક નમાવીને ઊભા રહ્યા નાગાઓનો નામકાવ અંગે સર વીર વેરાગીને સજોષીને નમ્રતાસેકે ભાવથી કહેવા લાગે કે -

‘દિનુધર્મ તથા દિ દુનિના તારણુદાર અને વીરચિરોર્મી ગુરુ ગોવિન્દસિદ્ધાંતી વીરતાના વાસ્તવિક ઉત્તરાધિકારી વીર વેરાગી પન્દા બહાદુર ! આપની કીર્તિ તો ધણા દિવસથી અમારા સામગ્ર વામાં આપ્યા કૌર છે, પગતુ આજે આપના દર્શનનો લાભ થયું અમેને મળી ગયો અને અમારા નેત્રોની સામંકતા થઈ ગઈ એને અમે અમારાં મહદ્ભાગ્યનું જ સુપરિચય માનીએ છીએ અરેબર અમે દુણ્યાર્થ તથા પુણ્યાર્થ હોવાથી ‘સાધુ નામને લગવનારા જ છીએ અને અમારા એ દોષને માંજલવાથી રસીકારીને નમ્રતાપૂર્વક આપની તથા આ વીરાંગના દેવીની કૃપા માગીએ છીએ અચારે અમે આપ દિવદપની સમક્ષ પનિનવાત્ની ગમાના પવિત્ર જલને અજસિર્મા લઇને સૂરનાગલજી તથા ધર્મની સાક્ષીથી મંત્રિતા કરીએ

છીએ કે નો અમોને અમારા અપ્રદાયમાં જ રહેવા દેવાની અને સિખખધર્મ અથવા ખાલસા ધર્મના નિયમપાલનના બંધનથી મુક્ત રાખવાની ઉદારતા દર્શાવવામાં આવશે, તો અમો આપના સંનિહા તરીકે આપની સાથે જ રહીને હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિની રક્ષામાટે વિધર્મીઓને સંહારવાના કાર્યમાં અમારાથી જેટલી પણ આપી શકાશે તેટલી સર્વ પ્રકારની સહાયતા આપતા રહીશું અને હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિની રક્ષાના સંગ્રામમાં નો અમોને હુતાત્મા થવાનો અભય અવસર પ્રાપ્ત થશે, તો અમો અમારા સહજાગ્યની પરિસીમા થયેલી માનીશું. આજથી અમારા ધનભંડાર, અમારા દેહ, અમારી શક્તિ અને અમારા પ્રાણ હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિની રક્ષા તથા ઉત્થાન અને મહાવશસ્ત્રી ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીની હિન્દુસામ્રાજ્ય-સ્થાપના વિષમક આકાંક્ષાની પૂર્તિમાટે સમર્પિત ચૂક્યા છે એમ જ આપ શ્રીમાને માની લેવાનું છે.”

“અમો સર્વની પણ એ જ પ્રતિજ્ઞા છે, હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિના ઉદ્ધારમાટે અમો અમારા પ્રાણોના બલિદાન આપી દેવાને તૈયાર છીએ.” સમસ્ત સાધુસમુદાયના મુખમાંથી આ ઉદ્ગારોનો પ્રચડ ધ્વનિ નીકળ્યો અને તે પ્રચડ ધ્વનિએ કેટલાક સમય પર્યંત વાતાવરણને નિનાદિત કરી દીધું.

“તમારી આ વીરપ્રતિજ્ઞામાટે અમો તમોને કાટિ કાટિ વાર ધન્યવાદ આપીએ છીએ.” પુનઃ શાંતિનો અધિકાર વ્યાપતાં વીર વૈરાગી ઓજસ્વિના તથા પ્રભાવદાર્શિની મુદ્રાથી કહેવા લાગ્યા- “ધાર્મિક માન્યતાઓના સંબંધમાં બળાત્કાર હોઈ શકતો જ નથી એટલે તમો ખાલસાધર્મની દીક્ષા લઈને ખાલસાધર્મના નિયમોને પાળવાની પ્રતિજ્ઞા કરો, એવો હું બળાત્કારયુક્ત આગ્રહ કરતો જ નથી. માત્ર તમો પોતાના સાંપ્રદાયિક ભેદોને તિર્થાન્વિ સમર્પિતે અને કેવળ હિન્દુત્વની ભાવનાને જ મહત્ત્વ આપીને ખરેખરા હિન્દુ તરીકે ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીની હિન્દુવિજયપતાકા તજે આવીને એકત્ર થઈ જાઓ અને હિન્દુત્વરક્ષાના યજ્ઞમાં પોતાના સર્વસ્વની આહુતિ

આપી યા એવીજ ન ગી હ-ગ છે અને પોતપોતાના કામ
 રૂચિક નિવસેને, આપણા હિન્દુત્વ કાચિય ધર્મના રેઠમણ પણ
 ખાવા ન આવે તેવી ગીને આનંદથી જાગતા રહે, તો તેના સમયમાં
 ગોરા ઠાઈ પણ પ્રમ નો વિરોધ છે જ નહિ અને દોઈ કોઈ પણ
 નહિ ના છુ કે, હિન્દુઓના મુખિયમ માદકાનો અને તેમના
 મુશ્વિત અમદારો નવ ચાન્દ તથા ધર્મોન્નત મુશ્કાઓ તથા મોંઘરી
 એના અપોન્ન ઉપરેસ અનહર ધનવિવેક અગત્યકારના પેરે પોતાની
 સહનસહતલી ઇમારતના પાવાને નીતો કરી નૂંપા છે અને અપામનપ
 પોતાની મુશ્વિત સહનસહતને વિનાશની દિશામાં આગળ અને આગમ
 ધવારી થા છે એ દુ-ચારી ગીને જાણુ છુ અને તેથી મારા દમથી
 ધનના વિવચમાં અમામ પણ અગત્યકાર થાવ એ સર્વથા અમર
 નીવ છે ધાર્મિક થા થના રિવચ મનનેદો જરાપૂર્વથી ચાલના આપ્યા
 છે અને પ્રવચકામ ધમ્મના આપ્યા રહેવાના છે, છતાં એકધુ ભે
 નારે મેટુ જ જાણ્યે કે એ ધાર્મિક વિના કાપિનાયિક મરને
 એવા તો ન જ દેવા જોઈએ કે એમના ચેરે દેહ તથા અનિની
 અધોમનિ થઈ જાય દિ ડુસમામમ ધર્મના નામે અધર્મ તથા
 ભવકર અનીનિતો અધિમત આપી અવ અને દિ દુધર્મ તથા હિન્દુ
 અનિના સર્વનાશનો સતત ઉત્પન્ન થઈ જાય અર્થાત્ ભે ઠાઈ પણ
 સમદાષના ચેરે આપા પ્રકારના અનિષ્ટ પરિણામો ચેરેલા દેખાતા
 હોય અથવા તેર આવા પ્રકારના વિષાતક પરિણામો યચનો અપૂર્વ
 સમય દોષ તો તે સમયને તો હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુગણના
 અનાજમારે અવસ્ય નિનૃષ ક વે જ જોઈએ અત્યારે આપણી
 હિન્દુગણના મદાદુર્ગાનના ચેરે 'વૈશ્વરધર્મ'ના નાસથી એજ
 અના પ્રમુ વસ્તુના ચાર્યાના નાશિતકાર તથા વાસમર્મના
 અનીનિષેસ દિવા અધાનક વ્યકિયાતચેરક પ્રયમકારના શિદાન
 અનુસાર વતનારા બે ચાં એવા હિન્દુસપ્રદાયો જર્મના છે કે જો
 એ દિ દુ ધાર્મિક સપ્રદાયોની ચરિત્રે અવરોધ કરવામાં નહિ આવે
 ને એ નમ્રાપોના પિદામ પુષ્ટાચારો તેમના પત્તામાં સપ્રમણી નવ

અદાલુ હિન્દુજનતાને અધોગતિની કેવી અને કેટલી ભયંકર અંધ-ગતિમાં ગબડાવી દેશે એની અત્યારે મારાથી તો કલ્પનામાત્ર પણ નથી કરી શકાતી. અસ્તુ. અત્યારે હવે તમે સર્વ બંધુભાવથી ગંગાસ્નાન કરી લ્યો અને અન્નની આશ્નાથી આ કુંભમેળામાં આવેલાં આપણાં હિન્દુ બંધુઓ તથા ભગિનીઓને પેટ ભરીને જમાડ્યા પછી તમે પોતે પણ જમીને ગંગાના સમીપવર્તી વિશાળ તીર-પ્રાંતમાં એકત્ર થાઓ એટલે હું ત્યાં આવીને તમોને ધર્મ તથા સંપ્રદાયના વિભિન્ન અર્થો સમજાવીશ અને ધર્મ તથા જ્ઞાનની મહત્તાનો સાક્ષાત્કાર કરાવીશ.”

“અમારી એવી ઇચ્છા છે કે આજે તો પ્રથમ આપ હિન્દુધર્મપતી-જ બ્રહ્મકુંડમાં સ્નાન કરો; કારણ કે, અમે જ્યારે આપને આજે અમારા નેતા તરીકે સ્વીકારી ચૂક્યા છીએ તો ગંગાસ્નાનનો પ્રાય-મિક અધિકાર આપનો જ છે. અમે પછીથી સ્નાન કરીશું.” નાગા-ઓના બીમકાય નાપકે વીર વૈરાગી તથા વીરાંગના વીરમતીને પ્રથમ સ્નાનનો આગ્રહ કરતાં આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

“નહિ; આપણુ સર્વનો બ્રહ્મકુંડમાં સાથે મળીને જ સ્નાન કરવાનો અધિકાર હોવાથી, આવો, આપણે બેઠલાવને બૂલી જઈએ અને એકત્ર સ્નાનથી જ હિન્દુસંપ્રદાયો તથા હિન્દુજાતિના ઐક્યનું મંગલાચરણ કરી દઈએ.” આ શબ્દોને ઉચ્ચારી તે નાગાઓના નાપકને પોતાની સાથે ખેંચીને વીર વૈરાગી બ્રહ્મકુંડમાં ફૂદી પડ્યો, વીરમતીએ પણ ગંગાના જલપ્રવાહમાં પ્રવેશ કર્યો અને તે સાથે જેટલાં મનુષ્યોના બ્રહ્મકુંડમાં સમાવેશ થઈ શકે તેમ હતુ તેટલાં મનુષ્યો શાંતિપૂર્વક બ્રહ્મકુંડમાં ઊતરીને સ્નાનના કાર્યમાં લાગી ગયાં.

તે દિવસે ધક્કાધક્કી કે મારામારી પણ ન થઈ અને એક પણ મનુષ્યના પ્રાણની બ્રહ્મકુંડમાં સ્નાનના પ્રસંગે તો હાનિ ન જ થઈ. જે વેળાયે વીર વૈરાગી તથા વીરાંગના વીરમતી સ્નાનના કાર્યથી મુક્ત થઈને પોતાના ઊતારા ભણી જવા લાગ્યાં તે વેળાયે ત્યાં એકત્ર થયેલા હિન્દુસમાજે “શુરુ ગોવિન્દસિંહજીનો જય; વીર વૈરાગીનો જય,

અને વીરમિત્રા વીરમતીને જન્મ" એવા પ્રકારના જન્મનાદવડે વાતા-
વરણને નિર્નાશિત કરી દીધું. તે દિવસે દુષ્કાળપીડિત જીવુક્ષિત્રેને
પશુ ઉત્તમ પ્રકારનાં જોજન મળતા તેઓ વીર વૈરાગીને અત કચ્છ
પૂરક કોટિ કોટિ આસીવદિ આપવા લાગ્યાં.

* * * * *
મધ્યાહનકાળ પછીનાં એ સોઘડિયાં વીલી ત્યાં હતી અમલ
તો દિવસના અદ્યે પ્રવરનો આગળ યથો હતો. હરિદ્વારવાદિની
મયા નહોતા પામ તીરપ્રાંતમાં સર્વ સમ્રાથોના મહત્તો, સામાન્ય
સાધુઓ તેમ જ અનુયાયીઓ વિશાળ સમ્પ્રદાયમાં આવીને ઉપરિધન
યજ્ઞ ગયા હતા અને ઓછો પશુ સારી સમ્પ્રદાય આવી હતી. તે
ઓપુરુષોની સમ્પ્રદાય વીસ હજારથી ઓછી તો નહિ જ હોય. આ
ભારતીય હિન્દુમહાસભાના મધ્યભાગમાં ચાર વિશાળ તથા હિન્દુ-
પાયાજીવિયાઓને એકલામાટે ગોઠીને રાખવામાં આવી હતી કે
વીર વૈરાગીથી તેનાપર બેસીને નયવા તો દાખમાન રહીને જે કાર્ત
પશુ કહેવાનું હોય તે કરી ચક્રાચ અને તેવા પવિત્ર મુખકર્ણને
તથા તેની મુખપાણીના જવણનો ત્યાં એક જ યથેલી સમસ્ત હિન્દુ-
જનતાને સમૂહ સાથે મળી રોકે પાયાજીવિયાઓને તેમની ઉપર
જનુમુદય આસીયા, ગાદીઓ તથા ઓસીકાં ગોઠીને એક પ્રકારના
સામયિક ધર્માસનનું સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું હતું એ પશુ અહીં
લક્ષમાં રાખી લેવાનું છે. વીર વૈરાગી પોતાની અર્ધાંગી તથા પોતાના
અનુયાયીઓ સહિત ત્યાં આવી ભાગતા સર્વ જનોએ ઉત્થાન તથા
જયધોષદ્વારા તેનો ઉચિત સન્માન કર્યો અને તાર પછી તે સર્વે
કાર્તિપૂર્વક એસી જવાનું કરીને વીર વૈરાગી પેતાના આસનપર
દાખમાન ધર્મ રથો વીરમતી તેનાં ચરણો આગળ બેસી હતી અને
તેના અનુયાયીઓ તેના ધર્માસનની આસપાસ અન્ય ઓળાઓ પ્રમાણે
બેસી ગયા હતા. વીર વૈરાગી મઝી મુખમુદક મહીર વાણી તથા
ગંબીર હાવસાધી સમસ્ત ઓનૃપુદને સમોર્ધને બોલવા લાગ્યા કે -

"મારા ધર્મનુદ્યો અને મારી ધર્મજાગિનીઓ, આપણા
પ્રાચીન ભારત તથા આપણી પ્રાચીન હિન્દુજાતિના ઔરવના જે

પ્રધાન કારણો હતાં તે પ્રધાન કારણોમાંનું એક અત્યંત આદર્શ કારણ એ હતું કે તે પ્રાચીનકાળમાં સર્વત્ર એક જ વૈદિક ધર્મ અથવા સદાચારધર્મનું સામ્રાજ્ય વ્યાપેલું હતું અને તે સદાચારધર્મની શક્તિઓને વિલક્ષ્ણ તથા છિન્નવિચ્છિન્ન કરી નાખનારા અનેક ધાર્મિક સંપ્રદાયોનો તે સમયમાં સર્વથા અભાવ હતો. સંપ્રદાય * અથવા મજ્જિમ્મણી કોષ પછી એક વિશિષ્ટ સિદ્ધાન્તમાં વિશ્વાસ અને તે પછી સર્વથા અંધ વિશ્વાસ રાખવો એ જ પ્રધાન લક્ષણ મનાય છે અને પ્રાચીન ભારતમાં એવા અધવિશ્વાસાત્મક સંપ્રદાય અથવા મજ્જિમ્મણી સર્વથા અભાવ જ દેખાય છે. આપણા પ્રાચીન દિન્દુ-ધર્મ સમાન વિચારસ્વાતંત્ર્યની અભાવ સુધીમાં કોષ પછી અન્ય દેશના અન્ય ધર્મને પ્રાપ્તિ થઈ નથી અને ભવિષ્યમાં થવાની પણ નથી, એ સર્વથા એટલામાટે નિર્વિવાદ વાર્તા છે કે જે અન્ય દેશના ધર્મો મનાય છે તે વસ્તુતઃ સંપ્રદાયો અથવા મજ્જિમ્મણી હોવાથી અને સંપ્રદાયો અથવા મજ્જિમ્મણી પ્રધાન લક્ષણ અંધવિશ્વાસ હોવાથી

* 'સંપ્રદાય' શબ્દનો અર્થ થાય છે હાતા, ગુરુપરપરાગત ઉપદેશ અથવા કોઈ એક વિશિષ્ટ ધર્મમત ૧૮૧૧ મતભ્ય અર્થાત્ એમાં ગુરુમંત્રનું જ પ્રાધાન્ય હોય છે

† 'મજ્જિમ્મ' અરબી ભાષાનો શબ્દ છે અને એનો અર્થ પણ બહુધા સંપ્રદાય' શબ્દ જેવો જ સંકુચિત હોવાથી 'ધર્મ' અને 'સંપ્રદાય' તથા 'મજ્જિમ્મ'માં અવગી તથા આકાર જેટલો અતરાય રહેલો છે. ઉદાહરણ તરીકે 'ઇસ્લામ' એક મજ્જિમ્મ છે અને એ મજ્જિમ્મ એટલી સીમાપર્યંત અંધશ્રદ્ધામૂલક અથવા અધવિશ્વાસમૂલક છે કે એ મજ્જિમ્મના નિર્મિત સિદ્ધાન્તમાં તર્કવિતર્ક, બુદ્ધિવાદ અથવા સુધારણાને અવકાશ જ નથી અને જે કોષ પછી એમાં અવિશ્વાસ રાખે અથવા સુધારણાને પ્રયત્ન કરે તે મૃત્યુદંડને પાત્ર મનાય છે. મહાત્મા મન્સૂરને શૂળીપર ચઢાવી દેવામાં આવી હતી અને રામ્સ તબ્રીઝને મૃત્યુદંડ આપવામાં આવી હતી તે કેવળ તેમના 'ઇસ્લામ'ના સારીયત નામક સિદ્ધાંતથી આગળ વધીને 'અન-હક'ની સીમાપર્યંત પહોંચવાના માની લીધેલા મજ્જિમ્મી ગુનાહ અથવા સાંપ્રદાયિક અપરાધમાટે જ.

તેમનામાં વિચારોની રચનાના સહજતા જ નથી, મારા આ
 વિધાનથી લેશમાત્ર પણ આશ્ચર્યચકિત ન થયો અને કંઈ પણ
 નિષ્ફળ કલ્પના ન કરી લેશો અને શાંતિથી મારા એ પ્રયત્નોના
 ઉત્તર આપો કે, શું આપણે સનાતન વૈદિક હિન્દુધર્મ તે કાંઈ
 સમ્રાજ્ય અથવા મંત્રહન છે ? આપ હિન્દુધર્મની વાસ્તવિક પરિ-
 ભાષા બતાવી શકશો ? તમારાથી હિન્દુધર્મના અમર નિશાનેની
 એક યથાર્થ સૂચી તૈયાર કરી શકાય તેમ છે ખરું કે ? હિન્દુધર્મમાં
 સર્વ મતો, સંધ્યા મંત્રહનો, સર્વ પ્રકારના ઉત્કૃષ્ટ બાવો તથા શ્વ-
 વિચારોનો સમાવેશ થયેલો હોવાથી તમે કોને હિન્દુ તરીકે અને
 કોને અહિન્દુ તરીકે ઓળખાવી શકશો ? આપણા પદસંનોમાં પણ
 પરસ્પર કેટલી જિજ્ઞાસા રહેલી છે એ તમે જાણો છો ખરા કે નહિ ?
 ત્યારે હવે આપણે ઇશ્વરવાદી દર્શનોને હિન્દુ માનવા કે અતીશ્વર-
 વાદી દર્શનોને હિન્દુ તરીકે સ્વીકારવા ? મર્લાદાપુરોત્તમ શ્રી રામ-
 ના દેવના રામાવતારને સત્ત્વ માનવો કે નવીન નીતિપરપરના
 પ્રચારક શ્રી ડૉ. જુના કૃષ્ણાવતારને જ સત્ત્વ પ્રમાણવો ? વળી અસ્ત્ર
 ક્રમ્બ, પરાક, નરસિંહ આદિકે અવતારોને સત્ત્વ માનીને અન્ય
 અવતારોને અસત્ત્વ માનવા કે કેમ, એ પણ એક મુબીર પ્રશ્ન નથી
 કે શું ? સત્ત્વ કપેત્ર વાદ છે, નિરાકારવાદ કે સાકારવાદ ? હિન્દુ-
 મતુ પ્રધાન તથા સાત્ત્વ લક્ષણ એકેશ્વરવાદ છે કે જહુદેવવાદ ? હિન્દુ-
 ધર્મ અનુચાર પૂજા કોની છે, જ્ઞાત, પ્રેમ, વીતલ તથા વિશ્વચિકાત્રી
 કે મણેશ, હિન્દુ, વરુણ તથા વાયુની ? કર્મમાર્ગ ઉત્તમ છે કે
 નાનમાર્ગ ? હિન્દુધર્મ કેવળ હૃદયમાર્ગના અવગમનનો જ આદેશ
 આપી રહ્યો છે કે શું ? પ્રધાનતા કોની છે, પ્રાચીનતા કે કર્મની ?
 નશ્વરમુકુટધારી ઇન્દ્રાવન વિદાગી, ઓપિકાયાધુવણ વનમાં,
 ધનસ્મામની આરાધના ઉત્તમ છે કે જટામુકુટધારી, સર્પમુકાવાધારી,
 તામ્રગુલધારી, રમણાવતારી મદાકાવ પાર્વતીપતિ મદાદેવની ?
 સૂરી સદ્ગોદેવીની આરાધના કરવી બેધએ ? નરમુકાવાધારિણી
 કાલી કરાવીની ? રૈષ્ણવધર્મનાં સિદ્ધાંત, આચાર, પૂજાર્થિ તથા

રીતિયો જ યથાર્થ હિન્દુધર્મ છે કે સૈવ તથા શાકતધર્મના પુલ્કવિધિયો તથા શાકત આચારોને જ હિન્દુધર્મ માની લેવાનો છે? ધર્મના સબધર્મા પ્રાચીન હિન્દુસિદ્ધાંત એ જ હતો અને અઘાપિ છે કે 'एक सद्धिप्रा बहुधा वदन्ति' એટલે કે, 'સત્ય વસ્તુ એક જ હોવા છતાં બુદ્ધિમાન પુરુષો તેને અનેક નામો વડે ઓળખે છે.' અર્થાત્ પ્રાચીનકાળના ભારતીય હિન્દુઓ કોઈ પણ સંપ્રદાય અથવા કોઈ એક જ વ્યક્તિના નિશ્ચિત કરેલા સક્રિય મત અથવા સિદ્ધાંતમાં વિશ્વાસ-અધવિશ્વાસ-ન રાખતા કેવળ સત્ય તથા જ્ઞાનમાં જ વિશ્વાસ રાખતા હતા અને અવિદ્યા જ સમસ્ત દુઃખોનું મૂળ હોવાથી વિદ્યા અથવા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ એ જ હિન્દુજાતિના ઇવનનો એકમાત્ર ઉદ્દેશ હતો એ જ કારણથી હિન્દુજાતિના ધર્મગ્રન્થો આચાર સુધી પણ 'વેદ' એટલે કે 'જ્ઞાન'ના પવિત્ર નામથી જ ઓળખાય છે; વિશ્વમાં જો કોઈ પણ સનાતન વસ્તુ હોય તો તે કેવળ સત્ય તથા જ્ઞાન જ હોવાથી હિન્દુજાતિનો વૈદિકધર્મ 'સનાતનધર્મ' કહેવાય છે અને એ કારણથી જ હિન્દુજાતિ પણ સનાતન મનાય છે. સંપ્રદાય, મત અથવા મજહબ અધવિશ્વાસમૂલક હોવાથી કદાપિ 'સનાતન' કોઈ કે યઈ શકતા જ નથી અને તેથી જ હિન્દુઓ બહુધા કોઈ પણ સંપ્રદાય, મત અથવા મજહબની ઉપેક્ષા નથી કરતા, કારણ કે, હિન્દુઓનો કોઈ પણ સંપ્રદાય અથવા મજહબ પ્રતિ દ્વેષ ક્રિવા તિરસ્કાર હોતો જ નથી અને હોય પણ સામોટો? અર્થાત્ અનેકમાં એકને જોવો અથવા અનુભવવો અથવા તો અનેકતા ક્રિવા બહુતામાં એકતાનો સાક્ષાત્કાર કરવો એ જ હિન્દુઓનો એકમાત્ર લક્ષ્ય-હિન્દુ હોવાથી હિન્દુઓએ જ્યાં સુધી અન્યધર્મીઓએ તેમના પર ધાર્મિક આચાર ન હોતા ક્યાં ત્યાં સુધી પોતે જ આગળ વધીને કોઈ પણ અન્ય-ધર્મીઓ ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનો આધાત ક્યો જ ન હોતો અને અસારે પણ હિન્દુઓએ પોતાના હસ્તમાં સસો ઉપાગ્યા છે તે કેવળ સ્વધર્મરક્ષા તથા આત્મરક્ષામાટે જ, નહિ કે, અન્યધર્મે તથા અન્યધર્મીઓના વિનાશમાટે. મારા આ વિધાનનો મૂળ આશય એટલો જ છે કે હિન્દુઓ

અને મને તે સમ્રાટને અનુસરે, રામ, કૃષ્ણ, મહાદેવ, શક્રમી કે
 કાલી જે જોઈ પણ હેવ અથવા દેવીની પૂજા કરવાની હોય તે કરે
 અને ધર્મના વિષયમાં પોતાના વિચારસ્વાતંત્ર્યને જાતે અવિચલ રાખે,
 પરંતુ એટલી શક્તિ સાથે કે તેમણે અન્ય ધર્મ તથા અન્ય સમ્રાટ
 તેમ જ તે ધર્મ તથા સમ્રાટના અનુયાયીઓ પ્રતિ સમૂહ સહાનુભૂતિ,
 અનુકંપા તથા સહિષ્ણુતા દર્શાવવી જોઈએ, ધર્મ અથવા સમ્રાટના
 વિષયમાં બગાડકાર ન કરવો જોઈએ અને ધર્મ ક્રિયા સમ્રાટના
 નામ તથા નિમિત્તથી આપાકના સિદ્ધાંત પ્રમાણે 'જ્યાં સુધી જીવન
 હોય ત્યાં સુધી સુખપૂર્વક જીવવાના તથા ભરખીભૂત થયેલા દેહને
 પુનર્જન્મ હોતો જ નથી એરલામરે ઋષ્ય કરીને ધૂન પીવાના'
 સિદ્ધાંતને તેમ જ વાચમાર્ગોએ પ્રમાણે પચમકાન્દમક જીવાનક
 મુમ વ્યભિચારને લેશમાત્ર પણ ન પોષવો જોઈએ મારે આ વિષ
 યનું આપા રૂપે જીવોમાં એટલામારે રૂપથીકરણ કરવું મરે છે કે
 આજકાલના કેટલાક હિન્દુ ધાર્મિક સમ્રાટો રૂપેય ધર્મના મનો
 મોહક નામ તથા મહાભયકર વિકારધર્મ અથવા વ્યભિચારધર્મનો જ
 પ્રચાર કરી રહ્યા છે અને બોર્ણા સ્ત્રીપુરુષોને પોતાના નાનાવિષ
 ભક્ષમાં ફસાવીને હિન્દુજાતિની ધર્મોચ્છિન્ન ઉચ્ચ સ્તુતિ તથા મહા
 પવિત્ર નીતિના દિવ્ય આદર્શોને વિનાશની દિશામાં ધકેલી રહ્યા છે
 આપા નીચ છન્દ્રિયનોત્પ, ધનાપહારક તથા વ્યભિચારમયારક
 સમ્રાટો તમારે સમ્રાટોના મહાદુષ્ટ વિકારપ્રવૃત્તિઓને તો અવરૂપ
 તણવજી કરી દેવા જોઈએ કે જોથી હિન્દુઓની પવિત્રતા તથા
 નૈતિકતા સુરક્ષિત રહી શકે અને હિન્દુધર્મના રૂપેઓ હિન્દુધર્મને
 દોષ પણ મેકારેનો કલક ન લગાડી શકે ધર્મ તથા સમ્રાટના એ
 બેદને તો નિરતર સમરજીમાં રાખી લેવાની આવશ્યકતા હોય છે કે
 ધર્મ જાતમૂલક હોય છે અને સમ્રાટ અથવા મન્દ્રજી નિરતર અધ
 થદામૂલક અથવા અધવિશ્વાસમૂલક હોય છે. ૨ ધારણ ન સર્વ વિષ
 યોમાં જાનની મદદ નિર્દોષ રસીકારણવી હોવા છતાં માત્ર
 જાનના નૈતિક જીવનમાં આ સમ્રાટો અથવા મન્દ્રજીઓ જ જાનનું

એકાધિપત્ય નથી થવા દીધું. ધણુક સંપ્રદાયિકો એમ જ કહ્યા કરે છે કે: ‘સંપ્રદાય અથવા મજ્જિમાના અખંડ સામ્રાજ્યને કોઈએ કદાપિ સ્પર્શ કરવો ન જોઈએ; કારણ કે, નૈનિક વિષયોમાં તર્કવિતર્કની આવશ્યકતા ન હોવાથી સંપ્રદાયોને છેડવાથી લાભને બદલે હાનિ થવાનો જ અધિક સંભવ છે.’ પરંતુ આ વિચારો એટલામાટે સર્વથા બ્રાતિમૂલક છે કે નીતિના ક્ષેત્રમાં પણ જ્ઞાનની તો સર્વથી પ્રથમ આવશ્યકતા હોય છે; કારણ કે, કર્તવ્ય તથા અકર્તવ્યનો સત્ય નિર્ણય કેવળ જ્ઞાનથી જ આપી શકાય છે; અંધવિશ્વાસ અથવા અંધશ્રદ્ધાથી કદાપિ નથી આપી શકાતો. અર્થાત્ સંપ્રદાય અથવા મજ્જિમાનો આધાર જ્ઞાનને બદલે કેવળ અથવા વિશેષતઃ અંધ-વિશ્વાસ ઉપર જ રહેલો હોવાથી સંપ્રદાય અથવા મજ્જિમા પોતાની આજ્ઞાઓના પાલનમાટે જેમને શુદ્ધિવડે માલુમ કરી શકાય તેવી યુક્તિઓને કદાપિ નથી દર્શાવી શકતો, અને એમ જ કહેતો રહે છે કે: ‘સંપ્રદાયના સિદ્ધાન્તમાં વિશ્વાસ-વસ્તુતઃ અંધવિશ્વાસ-રાખવાથી જ તમારો ઉદ્ધાર થવાનો છે અને તર્કવિતર્ક કરનાર અથવા અવિશ્વાસ રાખનાર મનુષ્ય નરકમાં જ જવાનો છે!’ સારાંશ કે, અમુક સંપ્રદાય જો પોતાના અનુયાયીઓને એવી આજ્ઞા આપતો હોય કે: ‘અન્ય ધર્મ અથવા અન્ય સંપ્રદાયના માનનારાઓને પોતાના સંપ્રદાયમાં ખેંચી લાવવાથી પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે; અન્યધર્મીઓની હત્યા કરી નાખવાથી ‘ગાણ્’ જેવા પદને મેળવી શકાય છે અને જો એ યુદ્ધમાં મરી જવાનો પ્રસંગ આવી લાગે તો આ લોકમાં ‘શહીદ’ની પદવી અને પરલોકમાં ફરે તથા ગિલ્લમાનોના અવબ્ય ઉપભોગને મેળવી શકાય છે;’ તો તે સંપ્રદાયના અંધશ્રદ્ધા અનુયાયીઓ એ કાદપનિક પુણ્ય; ‘ગાણ્’ તથા ‘શહીદ’ની પદવી અને ગિલ્લિસ્તમાં ફરે ગિલ્લમાનના ઉપભોગને મેળવવાની આજ્ઞાથી અન્યધર્મીઓ ઉપર ગમે તેવા પૈશાચિક અત્યાચારો કરવાને તૈયાર થઈ જાય છે; અર્થાત્ ધર્મરત્નની એકતા તથા મનુષ્યમાત્રના અવિચ્છેદ્ય જંઘુત્વને માનવા છતાં પણ આવા પ્રકારના સંપ્રદાયો અથવા મજ્જિમાઓ અત્યાચરણીમાં એટલી ભા

વિશાળ તથા અધિકર સખ્યામાં માનવ પ્રાણીઓની નુકસ હતાએ કરાવી નાખી છે કે જો તે દલ્હુઈ ગયેલાં મનુષ્યોની અસ્થિઓને એક જ જગ્યામાં આવે અને તેનો એક મીનાર બનાવવામાં આવે તો તે મીનાર સસારમાંના મોટામાં મોટા તથા ઊંચામાં ઊંચા મીનારોથી પણ મોટો અને ઊંચો-ગગનગામી-ઘર્ષ બળકતો સંપૂર્ણ સભર છે, એ મજદૂબી છુનૂને આ સમારતે એટલી બધી બચાવ્યો મદોચ્છાદી દીધી છે કે જોમની સાથે સરખાવતાં એ જ મજદૂબના કાપેલા નરક અથવા દે જળની બચાવ્યો પુષ્પના પ્રહાર સમાન બાલ્ય મૃદુ દેખાયા કરે છે. પોતાને અદિસાવાદી તથા પરધર્મસંદિગ્ધ તરીકે ઓળખાવવા છતાં એ અધર્મિયાસમૂહક મજદૂબે એ લોકોનાં સુખ, શાંતિ તથા વિશ્રામનો એટલી સીમા પપ્પાળ વિનાશ કરી બનાવે છે, લોકો પર એટલી સીમા પપ્પાળ બગાડકાર તથા અત્યાચાર કર્યા છે અને નોકો નો હૃદયોને એટલી સીમાપર્યંત રમવાનતુલ્ય બનાવી દીધાં છે કે જોમની અત્યારે આપણાથી પર્વાત તથા વધારે કલ્પનામાત્ર પણ કરી શકાય તેમ નથી સમજાશે અથવા મજદૂબો જ્ઞાનમામરો નેરવર અવરોધ કરતા રહ્યા છે, પોતાનો અવરથાના પરિવર્તનના પ્રયત્નો કરનારાં મનુષ્યો અથવા જ્ઞાનપિપાસુ માનવભતિ સાથે સદા સર્વદ ભરાનક સજ્જતા ખેડતા રહ્યા છે અને સમારતી ઉત્તરિને તેમણે સપ્તર્ષ બળથી અટકાવી રાખી છે આ રિચ્છિ સર્વદા રવા ભાવિઃ છે, કારણ કે, અધર્મિયાશ્રયા આધારે ટપી રહેનારાં મજદૂબને અનિચ્છાપૂરક પણ પોતાના અસ્તિત્વને ટકાવી રાખવા માટે જ્ઞાનનો મિશ્ર અથવા પ્રતિરોધ કરવો જ પડે છે જ્ઞાન અને નમદાય અથવા જ્ઞાન અને મજદૂબ કોઈ પણ કાળમાં તથા કોઈ પણ દેશમાં એક બીજાના દિનચિંતક મિત્ર થઈ શકે એ સર્વદા અસંકલ્પ તથા અસંજ્ઞનીય થઈ શકે છે, કારણ કે, જો જ્ઞાનમૂલક ધમની અવનતિ થઈ જાય તો જ અધર્મિયાસમૂહક સમ્રાજ અથવા મજદૂબની ઉત્તરિ થઈ શકે છે અને ધર્મની ઉત્તરિ મજદૂબની અવનતિ પર અવનતેની હોય છે એટલે ધર્મ તથા મજદૂબ અથવા

જ્ઞાન તથા અંધવિશ્વાસ એક જ માર્ગમાં મિત્રભાવથી કદાપિ અગ્રેસર નથી જ થઈ શકતા. જ્ઞાનમાં સ્વતંત્રતા અને મજબૂતીમાં ગુલામી રહેલી હોવાથી સ્વતંત્રતા તથા ગુલામીનો સંઘ કાંસી પર્યન્ત કેની રીતે પહોંચી શકે વારુ ? જો પ્રકાશ તથા અંધકાર અથવા દિવસ તથા રાત્રિના એકસમયાવચ્છેદે એકત્ર નિવાસનો સંભવ માની શકાય, તો જ ધર્મ તથા મજબૂત અથવા જ્ઞાન તથા અંધ-વિશ્વાસના એક જ સ્થાનમાંના એકત્ર નિવાસનો સંભવ માની શકાય કે જે સર્વથા અસંભવનીય છે. હિન્દુધર્મના અત્યંતપ્રાચીન-કાલિક ઇતિહાસમાં ધાર્મિક યુદ્ધ, ધાર્મિક રક્તપાત, ધાર્મિક વિષ-વાદ અને ધર્મના હસ્તથી થયેલા સત્ય, જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનના વિરોધ આદિકર્તા ઉદાહરણો જોવામાં નથી આવતાં તેનું સર્વથી પ્રબળ જો કાઠ પશુ કારણ હોય, તો તે એ જ છે કે તે સમયના હિન્દુઓ જ્ઞાનમૂલક ધર્મના ઉપાસક હતા; અંધવિશ્વાસમૂલક સંપ્રદાય અથવા મજબૂતના દાસાનુદાસ અથવા ગુલામ ન હોતા. પરંતુ ત્યાર પછી ત્યારથી આપણા હિન્દુભારતમાં મિત્રભિન્ન ધાર્મિક સંપ્રદાયોના જન્મ થવા લાગ્યા, હિન્દુઓ સંકુચિત સાંપ્રદાયિકતાના દાસ થવા લાગ્યા અને જ્ઞાનના સ્થાનમાં અંધવિશ્વાસ વધતો ગયો ત્યારથી હિન્દુઓમાં સાંપ્રદાયિક સંપ્રાપ્તિનો કિંવા પરસ્પર ધાર્મિક વિષવાદનો પણ આરંભ થઈ ગયો કે જે ધાર્મિક વિષવાદ અત્યાર સુધી પણ પતિતપાવની સુરસરિતાના મહાનિર્મલ જલને જ હિન્દુજાતિના રક્તથી રંજિત કરી રહ્યો છે. ધર્મ તથા સંપ્રદાય અથવા મજબૂતના બેદનો આટલા દીર્ઘ વિવેચન દ્વારા મેં તમારા સમક્ષ એટલામાટે પ્રકાશ કર્યો છે કે જો બની શકે તો સાંપ્રદાયિકતાને તિલાંજલિ સમર્પિત જ્ઞાનમૂલક તથા એકચરવાદી સનાતન વૈદિક હિન્દુધર્મના જ તમે અનુયાયી થઈ જાઓ અને કદાચિત્ અસારે એટલી સીમાપર્યન્ત તમારાથી નૈતિક બળ ન દર્શાવી શકાય, તો પણ, અન્ય કાઈ પર ઉપકાર કરવામાટે નહિ, કિંતુ ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયોના માનનારા હોવા છતાં પણ તમે પોતાને હિન્દુ નામથી ઓળખાવતા હોવાથી

અને તમારા સપ્રદાયો હિન્દુધર્મિક સપ્રદાયો હોવાથી તમારા પોતાના સપ્રદાયો, તમારા દેવમંદિરો, તમારી દેવમૂર્તિઓ, તમારી હિન્દુ નરમૂર્તિ અને સંપ્રદાયો તમારા પોતાના હિન્દુત્વની રક્ષામાટે પણ આ પારસ્પરિક વિખાતક વિરોધને લગ્ન દબને એકતાના સ્તરથી બધાજ જાઓ, નહિ તો 'એક દાયમાતલ્યાર અને એક દાયર્મા કુરત'ના સિદ્ધાન્તથી જ કોટુષા ઇસ્લામને પ્રચારનારા ઇસ્લામના ધર્મોધ તથા ધર્મોન્મત મુસ્લિમ પ્રચારકોના બચકર તથા વિપ્રમ આધાતોથી તમારક આ સપ્રદાયો તથા તમારા હિન્દુત્વનો વિનાશ અવશ્યભાવી છે વિધર્મીઓના હસ્તથી રામાનંદી સપ્રદાયના મંદિરનો ખસ થતો હોય અને સાંધ દાયિક વિરોધના યોગે રામાનુજ અથવા ચૈતન્યમતવાદી દિ દુઓ એમ માની લે કે 'એ તો રામાનંદીના મંદિરનો ખસ થાય છે એટલે એમાં આપણે શું ?' તો જ્યારે રામાનુજ અથવા ચૈતન્યમતવાદીના દેવ મંદિરનો વિધર્મીઓના હસ્તથી ખસ થશે ત્યારે રામાનંદીઓ પણ એમ જ માની લેશે એ ખસકાર્યને દમદમ જોવા કરશે અને એવી રીતે હિન્દુઓના સર્વ ધાર્મિક સપ્રદાયોના દેવમંદિરોનો નાશ થઈ જશે, તેમ તમારાથી તો કાંઈ જ નહિ થાય અને એ વિભક્તતાના પોષે અને તમારા પોતામાટે પણ કાં તો ખુશમાન અથવા ધર્મજાળ ધવાનો અને કાં તો વિધર્મીઓના કુપાણુથી અકાળે મૃત્યુના સફ થવાનો જ પ્રસન્ન આવી લાગશે અર્થાત્ આપણો પરસ્પર મને તેડયો અને મને તેવો મલબેદ હોય, તો પણ જ્યારે હિન્દુત્વની રક્ષા માટે વિધર્મીઓ સાથે ઝગડવાનો પ્રસન્ન આવી લાગે તે વેળાએ તો જોવી રીતે મસ્તક તથા હસ્ત એક જ સ્તરીના અવવર દેવાથી જા.) સુત્ર મસ્તકપર હંડપ્રહાર કરવા આવે તો હસ્ત પોતાની દાનિને નેસમાન પણ વિચાર ન કરતાં મસ્તકની રક્ષામાટે તે હંડપ્રહારનો પ્રતિકાર કરવાને અથવા તો -તે તેને પોતાની ઉપર છીલી લેવાને હંડિબદ્ધ થઈ જાય છે તેવી જ રીતે સનાતન વૈદિક હિન્દુધર્મના બિજ બિજ અવવવક્ષ્ય સર્વ હિન્દુસપ્રદાયો અને તે સપ્રદાયોના ધર્મખલો તથા અનુયાયીઓએ એક બીજને સદાવતા આપીને એક

ખીજની રક્ષા કરવી જોઈએ તો જ આપણાથી આપણા હિન્દુત્વને કાયમ રાખી શકાય તેમ છે.”

“અમે હિન્દુત્વની રક્ષામાટે સંપ્રદાયિક ભેદોને ભૂલ દષ્ટને સંગઠિત થવામાટે તૈયાર છીએ” હિન્દુઓના એક નિશાળ સમુદાયે વચ્ચે જ આ ઉદ્ઘારો કાઢ્યા

એટલામાં એક સ્થામવર્ણ, ચાળીનેક વર્ણના વચનો અને જેના શરીરપર ધોતિયુ તથા પેરણુ એ બે વસ્ત્રો જ જેવામા આવતા હતા તેવો હિન્દુ લોકસમુદાયમાં અચાનક જાણીને જાઓ થઇ ગયો અને વીરવૈરાગીને સમોધીને કહેવા લાગ્યો કે “જે શ્રીમાનની આજ્ઞા મળે તો અમારા દક્ષિણભારતના ગોવા નામક પ્રાંતમાં યુરોપના પોર્ટુગાલ નામક એક દેશમાંથી આવેલા પોર્ટુગીઝ નામથી ઝાળખાતા રામન કેથોલિક ક્રિસ્ચિયનોએ જે અચાનક ધાર્મિક અત્યાચારો ત્યાના હિન્દુ તથા મુસલમાનોપર કરવા માંડ્યા છે તેનો હૃદયદ્રાવક સક્ષિત વૃત્તાંત કહી સભળાવવાની મારી ધ્વજા છે, કારણ કે, હું ત્યાંનો જ નિવાસી છું અને તેમના ધાર્મિક અત્યાચારનો બોમ થઇને જ અત્યારે અહીં આવ્યો છું”

“હને, તમે હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુમતિની દુર્દશાના ઉત્પત્તિ થયેલા એ નવીન સાધનની કથા કહી સભળાવો અને તમારી ધ્વજાને પૂર્ણ કરો” વીર વૈરાગીએ આવી રીતે વિનયપૂર્વક તેને બોલવાની અનુમતિ આપી દીધી

તે ગોવાનિવાસી પ્રૌઢવયસ્ક હિન્દુ વીર પોતાના અવિદ કંઠથી કહેવા લાગ્યો કે: “જ્યુજનો તથા ભગિનીજનો, પૂજ્ય ગુરુ ગોવિન્દ સિંહજનાં દર્શનનો લાભ આ દાસને ન્યારે તેઓ નરિંદમાં વિરાજતા હતા ભારે મજ્બો હતા અને તેઓ શ્રીમાનના મુખમાંથી મારી સાથેના વાર્તાલાપના પ્રસંગમાં એવા જ ઉદ્ઘારો નીકળ્યા હતા કે ‘જે બાગર, હુમાયૂન તથા શાહજહાન પ્રમાણે ત્યાર પછીના મુઝિમ બાદશાહો હિન્દુધર્મપ્રતિ ઉદારતા તથા સહિષ્ણુતા જ દર્શાવતા રહ્યા હોત, તેમણે ધરતીમાંના અચારમાટે હિન્દુઓપર ધાર્મિક અત્યાચારોની

હજી ન વર્ગાવી હોત અને દિન્દુધર્મના વિનાશના પ્રયત્નો ન કર્યા
 હોત, તો અદ્વિતિયાદી તથા પરધર્મસંહિષ્ણુ દિન્દુઓ રૂપાણુ તથા
 નોશ્ચિતના ધર્મને સ્વીકારીને તેમના રક્ષાપિપાસુ સુતુ કદાપિ ન થયા
 હોત મુસ્લિમ શાસકોના જલકર ધાર્મિક અભ્યાસરોને જોઈને ત્યારે
 એવા પ્રકારનો નિષ્ઠવ ધર્મજ્યો કેટલે અદ્વિતિયાવાદને વળગી રહીને
 રાત ધઈ એમી રહેવાથી દિન્દુગતિ પોતાના ધર્મ તથા દિન્દુત્વને
 કદાપિ મુરસિત રાખી સંકવાની નથી' ત્યારે થઈ નિકપાય ધર્મને જ
 આધારતનું ઉત્તર અભ્યાસતથી આપીને દિન્દુધર્મ તથા દિન્દુભાનિની
 રક્ષામાટે મારે 'યાવ લેવા યમ્મએ તો યામ વચ્ચે રહીએ' એ સિદ્ધાન્ત
 અનુસાર અભ્યાસથી મુસ્લિમ શાસકોના વિનાશમાટે પીરતામુસક
 નનીન ખાલસા સમ્રાજ્યની સ્થાપના કરીને પ્રતિદ્વિતિયાના બ્યાપારને
 ખારબેવા પૂવો છે ' એ પેદૈયાનિવાસી રોમન દૈર્ઘ્યવિક ક્રિષ્ચિય-
 નેના મહાભયાનક ધર્મિક અભ્યાસરોથી કદાગતે પોતાના દિન્દુ-
 ત્વની રક્ષામાટે ગોવાને ઘોઘા પછી બહુધા સમસ્ત જારતવર્ષમાં
 પ્રયાસ કર્યો છે અને જે જે પ્રેક્ષમાં મુસ્લિમ રાજસત્તા વિદ્યમાન
 છે તે તે પ્રેક્ષામાં મુસ્લિમ રાજકર્મચારીઓ, મુસ્લિમો તથા મોલ-
 નીઓના હસ્તથી દિન્દુધર્મ તથા દિન્દુભાનિ ઉપર થતા નાનાવિષ
 ધાર્મિક, નૈનિક તથા સામાજિક અભ્યાસરોને મારાં પોતાનાં નેત્રથી
 જોયા છે. મુસ્લિમ શાસકોની આ દુહંદિને જોઈને મારે નિષ્ઠવ
 ધર્મજ્યો છે કે જારતવર્ષના શાસનચક્રનમાં અભ્યાસે પ્રકાશી રહેલા
 મુસ્લિમ સત્તાસર્વનો સહાને માટે અનગત ધર્મજ્ઞાનો સમય હવે
 વેમપૂરક અધિભારિ નિહટમાં આવશે જાણ છે છતાં અભ્યાસના
 ગતમાન સમયમાં દિન્દુધર્મ તથા દિન્દુભાનિ મહાસકટના સમયમાંથી
 પસાર થઈ રહ્યા છે એટલી વાર્તા તો સર્વથા નિર્વિવાદ છે; કારણ
 કે, મુસ્લિમખરતમાં મુસ્લિમોના હસ્તથી દિન્દુધર્મ તથા દિન્દુભાનિ
 ઉપર ભયાનક વેદાવિક અભ્યાસરો થઈ રહ્યા છે અને દક્ષિણ-
 ભારતના એક ગોવામાં જ નામક વિશ્વાયમાં તેમ જ સમુદતીરવર્તી
 મલબાર આદિ પ્રેક્ષમાં પેદૈયાનિવાસી રોમન દૈર્ઘ્યવિક ક્રિષ્ચિયનો

હિન્દુ તથા મુસલમાન બન્ને ભતિયો ઉપર પોતાના ધર્મના પ્રચારમાટે જેની તમારાથી કલ્પનામાત્ર પણ કરી શકાય તેમ નથી તેવા પ્રકારના ધોરતમ રાક્ષસી અત્યાચારો કરી રહ્યા છે. એ પોર્ટુગીઝો આજથી લગભગ બસે વર્ષ પૂર્વે વ્યાપારના નિમિત્તથી ભારતવર્ષમાં આવ્યા હતા; પરંતુ તેમનો વાસ્તવિક ઉદ્દેશ તો ભારતવર્ષમાં પોતાની રાજસત્તાને સ્થાપવાનો અને ગમે તેવા ભયાનક અત્યાચારો કરીને પણ પોતાના રોમન કેથોલિક ક્રિશ્ચિયન સંપ્રદાયને પ્રચારવાનો જ હતો. ભારતવર્ષમાં આવ્યા પછીની પોર્ટુગીઝોની કાર્યકાર્તિમાં કેવળ લૂટફાટ, હિન્દુ મુસલમાનોની હત્યા અને ભયાનક રક્તપાન વિના અન્ય કંઈ પણ મળી શકે તેમ છે જ નહિ. મિત્રતાનો બદલો ત્રિશાસપાતથી અને રોડનો બદલો હળ પ્રપચથી વાળવો એ તો તેમનો જન્મજાત સ્વભાવ છે; હિન્દુઓનાં દેવમંદિરોને લૂટવાં તથા તોડી નાખવાં; મુસલમાનોની મસ્જિદોને ધરાશાયી કરી દેવી અને હિન્દુ તથા મુસલમાનોને કાં તો રોમન કેથોલિક ક્રિશ્ચિયન બનાવવા અને કાં તો ત્યાં જે પાંખંડી લોકોની ધાર્મિક માન્યતાઓનો પિયાર કરનારી 'પવિત્ર ધર્મવિચારણી સભા'—Holy Inquisition*—ની સ્થાપના કર-

* 'ધર્મપરિચલ્ ગેજેટીયર'માં એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે પોર્ટુગીઝે હિન્ડુસ્તાનમાં વ્યાપારી તરીકે ન હોતા આવ્યા, કિન્તુ રોમન કેથોલિક ક્રિશ્ચિયન સંપ્રદાયના સરક્ષક, પ્રચારક તથા યોદ્ધા તરીકે જ આવ્યા હતા. ઈ. સ. ૧૫૬૦ માં યુરોપ પ્રમાણે ગોવામાં પણ, જેને 'પવિત્ર ધર્મ-વિચારણી સભા'—Holy Inquisition* નામથી ઓળખવામાં આવતી હતી તે, અન્યધર્મીઓને નાનાવિધ યત્રણાઓ આપીને અતે ભક્ષતા અભિમાનથી જીવતા ને જીવતા જ સગાવી દેનારી, માનવધાતિની તથા ધોર અત્યાચારણી અપવિત્ર સંસ્થાને અન્યધર્મીઓને રોમન કેથોલિક ક્રિશ્ચિયન બનાવવાના એક યત્ર તરીકે સ્થાપી દેવામાં આવી હતી પ્રારંભમાં તો એ સંસ્થાએ અત્યાચારની માત્રા કાંઈક ઓછી રાખી હતી, પરંતુ ત્યાર પછી ઈ. સ. ૧૬૦૦ સુધી સત્તરમી સદીથી તેણે પોતાની પેશાચિઃ ભયંકરતાનો પરિચય કરાવવા માડ્યો હતો અને તેના પરિણામે પોર્ટુગીઝોના તાબાના પ્રદેશમાં હિન્દુ તથા મુસલમાનોની સહસ્રાવધિ મનુષ્યોની આખી ભતિયોની ભતિયોએ ન છૂટકે અથવા બળાત્કારે રોમન કેથોલિક ધર્મને સ્વીકારી લીધો હતો. અત્યારે ગોવાનીસ ક્રિશ્ચિયનોની જે

વાર્તા આવી છે તે 'ધર્મવિચારણી સભા' દ્વારા તેમની સમસ્ત સ્થાવર તથા જંગમ સપ્તિને લૂંટી લઇને છુટા ને છુટા બાળી અથવા અળખાવી દેવા એ તો ધર્મોષ પોર્ટુગીઝોનો નિયનો એક સામાન્ય કાર્યક્રમ છે. જાદૂી એ વાર્તાને પણ લક્ષ્યમાં રાખી લેવાની આવશ્યકતા છે કે એ પોર્ટુગીઝો કેવળ ભારતવાસી હિન્દુ તથા મુસલમાનો ઉપર જ આવા ધાર્મિક અત્યાચારો કરે છે તેમ નથી, કિન્તુ જેઓ રોમન કૅથોલિક ન હોય તેવા પ્રોટેસ્ટન્ટ ઇતદિક અન્ય ક્રિસ્તિયન સમ્રદાયના અનુયાયી અને પોતાના ક્રિસ્તિયન બધુએ ઉપર પણ એવા જ પ્રકારના અત્યાચારો નિર્દેશવાથી કરતા રહે છે પોર્ટુગીઝોના આ ધાર્મિક અત્યાચારોનું પરિણામ એ થયું છે કે સહસ્રાબધિ હિન્દુ તથા મુસલમાનોને પોતાના પૈતૃક ધર્મને ત્યજી દઇને ખ્રિસ્તી થઇને છુટા થયાં તથા ધનની રક્ષામાં રોમન કૅથોલિક ક્રિસ્તિયન સમ્રદાયને પોતાના ધર્મ તરીકે સ્વીકારવો પડ્યો છે અને જેમની પોતાના પૈતૃક ધર્મને ત્યજી દેવાની હચ્છા ન હોય તો તેમને પોતાની જાનજીવિતો, સ્વધર્મની રક્ષામાં, મારી પેડે મારીને મારે ત્યાજ કરી દેવા પડ્યો છે એવામાં મારા કુકુતનાં પાંચ માથું મેંને બાળી મૂકવામાં આવ્યાં હતાં અને હું તે વેળાએ એવાથી પચીસ માઉ દૂરના એક બીજા ગામમાં ફેલા કાર્યક્રમને મરો દો. ત્યાં મને એ હુલ્લનિદારક સમાચાર મળ્યાં ત્યાંથી જ બારોબાર ધર્મ રક્ષા તથા છવનરક્ષામાં વાસી છૂટપો દો. એ નવીનતાથી દહો

વિશાક રૂપ્યા એવામાં આવે છે તે પોર્ટુગીઝોના એ ધાર્મિક અત્યાચારો તથા જંગમ સપ્તિનું જ પરિણામ છે એ 'દોઢી ઇન્કવિઝિશનની અપવિત્ર પરાક્રમ'નો સર્વોચ્ચ ઉલ્લેખ 'The History of the Inquisition, including the Secret Transactions of That Horrible Tribunal' નામના પુસ્તકની નિન્દા એક દેખીએ છવાવીને પ્રસંગિક-મતમાં આપવામાં આવે છે અને તેનું આખું સામગ્રી પ્રસ્તુત (Book VII) તેવાની એ દોઢી 'ઇન્કવિઝિશન' નામક સરવાળી પેલાયિંગ બલકલના રોમાંચક તથા હુલ્લનિદારક વર્ણનોને જ સમર્પીત છે અનેક સાચા બહુવારા હિન્દુ તથા મુસલમાનોએ એ બની સરે તેા એ મન્ય અવસ્થા એવાર વાચી લેતાં એ.

વવાની આવશ્યકતા નથી કે અમારી સમસ્ત સંપત્તિને પણ પોર્ટુગીઝ પાદરીઓની આજ્ઞાનુસાર લૂટી લેવામાં આવી હતી. હવે હિન્દુત્વરક્ષાના કાર્યમાં જ મારા અવશિષ્ટ આયુષ્યને સમર્પિતેવાને। મારો મનોભાવ હોવાથી હિન્દુત્વના તારણુદાર વીર વૈરાગી મહાશયને મારી એ જ નમ્રાણુકત પ્રાર્થના છે કે મને સિખખધર્મની દીક્ષા આપો અને હિન્દુત્વરક્ષક સિખખ સૈન્યમાં મને એક સૈનિક તરીકે સ્વીકારી લ્યો; કારણ કે, હું ક્ષત્રિય હોવાથી યુદ્ધવિદ્યાનો મેં પર્્યાપ્ત અભ્યાસ કરેલો છે અને મારી એ યુદ્ધવિદ્યાનો હિન્દુત્વરક્ષાના યુદ્ધમાં સદુપયોગ થાય એ જ મારી એકમાત્ર પરમ આકાંક્ષા છે.”

“ધન્ય છે, પોતાનાં ધન તથા પોતાનાં જીવનની આદુતિ આપી દેવા છતાં ધર્મજ્ઞ ન થનારાં તમારાં આદર્શ હિન્દુ કૌટુંબિક જનોને અને ધન્ય છે, પોતાના ધર્મને સુરક્ષિત રાખીને હિન્દુત્વરક્ષાના મહાપવિત્ર કાર્યની સિદ્ધિમાટે મહાવીર હિન્દુ હુનાત્મા ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીના સિખખ ધર્મ નામક હિન્દુ વીરધર્મના સ્વીકારનાર તમારા જેવા આદર્શ હિન્દુ આત્માને ।।। મારા ધન્ય ભાગ્ય કે આજે તમારા જેવા એક આદર્શ હિન્દુ વીરને સિખખધર્મની દીક્ષા આપવાનો અલભ્ય અવસર મને પ્રાપ્ત થાય છે”

આવી રીતે તે દાક્ષિણાત્ય હિન્દુ વીરને અંતઃકરણપૂર્વક ધન્યવાદ સમર્પિતે વીર વૈરાગીએ નિમેષમાત્રનો પણ વિલંબ ન કરતાં એ હિન્દુ-મહાસમાર્માં જ તે ગોવાનિવાસી અત્યાચારપીડિત હિન્દુ વીરને સિખખધર્મની યથાવિધિ દીક્ષા આપીને ખાલસા બનાવી દીધો અને તેનું નામ માધવરાવ હોવાથી ‘માધવસિંહ’ના નામથી તેને સંબોધ્યો. ત્યાં અને તે ક્ષણે જ લગભગ બીજાં બે હજાર હિન્દુ સ્ત્રીપુરુષોએ વીર વૈરાગીના વરદ હસ્તથી સિખખધર્મની દીક્ષા લઈ લીધી અને ‘વાહ ગુરુકા ફતહ’ તથા ‘વાહ ગુરુકા ખાલસા’ એ જયનાદથી ત્યાંના વાતાવરણને નિનાદિત કરી દીધું.

વીર વૈરાગીએ નૂતન દીક્ષિત માધવસિંહને સંબોધીને કહ્યું કે: “જો અકાલ પુરુષની કૃપા તથા પ્રાતઃસ્મરણીય ગુરુ ગોવિન્દસિંહ-

તેના અમર આત્માના આશીર્વાદથી પબ્લગમાં હિન્દુસાધ્યને સ્થાપવાનો તુરં શ્રેયિન્નસિદ્ધાન્તો પવિત્ર ઉદ્દેશ નારા હસ્તથી સિદ્ધ થયે જશે તેા પાર પડી સમસ્ત જ સ્તવરૂપાં હિન્દુસાધ્યાન્થને સ્થાપવાના અને દક્ષિણારામથી ધૈર ધર્મથી તથા મહા અપાચારી પોરેમીજને મારી તથા હાજી કાદીને હિન્દુઓ તથા મુસલમાનોને પોરેમીજના પૈશ્વાનિક માર્મિક આવાચારોથી મુશ્ક કરીને સરંને સંપૂર્ણ માર્મિક સ્વતંત્રતા સમર્પી દેવાના પ્રયત્ન પ્રવ નોને આપણે આજી નહિ, મરણ કે, ધરનામ તથા મુરિલમો પ્રતિ હિન્દુઓને! કાલ પણ પ્રકારનો દ્રેવસાવ તથા સુત્રસાવ છે જ નહિ, હિન્દુઓને પ્રધાન વિરોધ અમવા સુત્રસાવ જ પનાધ તથા ધર્મો યત મુરિલમ લાસકો તથા તેમના મદદગાર મુદલાઓ, મૌલીઓ તેન જ અમ લદારોના હસ્તથી હિન્દુધર્મ, હિન્દુઅપરાધો તથા હિન્દુનિષદ થતા જવાનકે આવાચારો તથા અજાતકારોના અત તેા આપણે હિન્દુઓએ કાલ પણ ઉપાયે લાવવો જ જોઈએ અને નહિ તેા આમલતા કરીને મરી જતુ જોઈએ '

"આપણે પ્રાણોનાં જરિયાન આપીને પણ હિન્દુત્વની રક્ષા તેા કરવી જ જોઈએ સર્ વીર હિન્દુઓએ એકજ સ્વયંથી ઉદ્ધાર કાઢવો.

• ને તમેા હિન્દુઓની પોતાના હિ દુત્વને નિહાર નિહાનકે તથા નુરસિન રાખવાની જ પ્રમગ આકાશા દોષ, જે પોતાને હિન્દુધર્મ તમેાને પોતાના પ્રાણ સમાન થિય દોષ અને ચેત્તાની ન્યા પોતાના પૂર્વજોની પ્રતિગતું તમેા કાંઈ પણ વિરો મૂલ્ય આપતા હે તેા મારો તમેાને વાત્તવાર એ જ આમદ છે કે આપણી મહા પઠશિવની તથા અન મ્યોરવક્ત્રાવિની હિ દુત્વતિના હિન્દુતાભિમાની ન્યા હિન્દુત્વરસક નહાવીર પૂર્વજોના ધીરત્વની અગદગતી ન્યોવિના નિહાસતુ સિદ્ધાવનોકન મ્દો, જે અવમ્મી હિન્દુ વીરાતમાએ લાદ-પુદીન મોરી જેવા વિધર્મી તથા વિઆસધાતમ દુત્તાનને રણમુખિમાં સાત સાત વાર વાર જિત કરીને છોડી દીરો દનો અને નને એ

અયોગ્ય ઉદારતાના યોગેજ જેના જીવનદીપના નિર્વાણ સાથે ભારતીય હિન્દુસામ્રાજ્યમદીપતું પણ નિર્વાણ થઈ ગયું હતું. તે મહાવીર પૃથ્વી-રાજ જેવી વીરતાને ધારણ કરો; પરંતુ તેના જેવી ધર્મધાતક, ગતિ-ધાતક, તથા દેશધાતક અયોગ્ય તથા અપ્રાસંગિક ઉદારતાને દર્શાવવાના પ્રમાદ અથવા પાપથી તો નિરંતર અક્ષિત અને અક્ષિત જ રહો. અત્યારના સુરક્ષિતો તથા પોર્ટુગીઝોના પૈથાગિક ધાર્મિક, સામાજિક તથા રાજનૈતિક અત્યાચારોના સમયમાં જેમના આદર્શના સ્વીકાર તથા જેમના આચરણોના અનુકરણ તથા અનુસરણથી હિન્દુધર્મના ઉદ્ધાર તથા હિન્દુગતિના પરમ કલ્યાણની સંભાવના છે તે આદર્શ છે પ્રાતઃસ્મરણીય મેવાડપતિ મહારાજો પ્રતાપસિંહ કે જેણે વિધર્મી તથા કૂટનીતિપરાયણ અકબર જેવા શહનશાહ સાથેના ધર્મયુદ્ધમાં ઝખલાવી; હરહર મહાદેવ તથા એકલિંગજીના જળનાદથી રણભૂમિને નિનાદિત કરી; મહાભયાનક સંકટોના સમયમાં પણ પોતાના ધૈર્યને સર્વથા અવિચલ રાખી અને આત્મવિશ્વાસને લેશ-માત્ર પણ નચળવા દષ્ટને અને જન્મભૂમિને ચરનરાજના બંધનથી મુક્ત કરી હિન્દુ ક્ષત્રિયગતિના સામર્થ્યનો વિશ્વને સંપૂર્ણ પરિચય કરાવી દીધો હતો અને હિન્દુધર્મની રક્ષા કરીને હિન્દુગતિના ગૌરવની સ્થાપના સાથે હિન્દુત્વના તારણદારની મહાગૌરવાન્વિતા પદવીને પ્રાપ્ત કરી લીધી હતી. આપણો દ્વિતીય આદર્શ હોવો જેમણે દક્ષિણને તે શિવાવતાર મહાશ્વરવીર મરાઠા નરસિંહ ગવ શ્વરવીર શિવાજી કે જે અઘૌકિક હિન્દુ નરસિંહે વિધર્મી નરસૃગાણો તથા તે શૃંગાણોના અધિનાયકનાં હૃદયોને પોતાના સિદ્ધનાદથી કંપાયમાન તથા મર્લમસિત કરી દીધાં હતાં; પોતાની જન્મભૂમિ દક્ષિણદેશમાંથી વિધર્મી રાજસત્તાનાં મૂળને ઊખેડી નાખવાના કાર્યને વેગપૂર્વક આરંભી દીધું હતું અને મહા-ધર્માધિ તથા હિન્દુધર્મધાતક ઔરંગઝેબના મદનું મર્દન કરીને હિન્દુ પદપાદશાહીના મંડાણને માંડી દીધાં હતાં. એ જ પ્રમાણે આપણો તૃતીય આદર્શ છે તેજ મહાદૈદીપ્યમાન હિન્દુદિવાકર વીરશિરોમણિ પૂજ્યપાદ ગુરુ ગોવિન્દસિંહજી કે જેમણે ધર્માધ્યક્ષ હોવા છતાં હિન્દુ-

ધર્મ તથા હિન્દુગતિના રક્ષણમાટે મુગધર્મે અનુસાર સાચને બદલે પોતાના બલાદ્ય દરતયા સજ તથા અભને ધારણ કરીને જે હિન્દુ વીર ધર્મની રક્ષા કરી શકે છે તેનાથી જ ધર્મની અખંડતાની પરિત્ર પાસી ભોગરી શકાય છે એ સ્મરને પોતાના વર્તનથી સિદ્ધ કરી બતાવ્યું હતું, ઔરંગઝેબ જેવો ધર્મોદ્ધ તથા મહાબલાદ્ય બાદશાહ જે તેઓ મુસ્લિમ રાજસત્તા સાથેના પોતાના વિરોધને ત્વશ્ચ દે તો તેમને સર્વ પ્રકારનાં માન, ઉચ્ચપદ તથા ધન આદિકથી નવાજવાને લેવાર હોવા છતાં હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુગતિના રક્ષણમાટે જેમણે પોતાના એ વૈયક્તિક લાભોને લતાગ્રહાર કરી દીધાં હતાં, પોતાના પ્રાણપ્રિય પુત્રોની વિધર્મીઓના દરતથી યથેલી નિર્દુલ્ય દુશ્મના સમયાસર સાંભળવા છતાં જેમનો આત્માલેસમાન પણ સોદાતુર થયો ન હોતો અને અને વિધાસપાતક વિધર્મી પહાણોના છરાના ભોગ થઈને મૃત્યુ સમ્યામાં પત્યા પછી પણ જેમણે હિન્દુઓને હિન્દુધર્મની રક્ષામાટે હિન્દુધર્મના વિરોધીઓ સામે ધર્મયુદ્ધને આદ્ય રાખવાનો જ વીરશયિત ઉપદેશ આપ્યો હતો એ સર્વે હિન્દુ મહાવીર પુરોના જીવનના ઇતિહાસના ઉજ્જવલ પૃષ્ઠોને છોડ્યો, જે માર્ગમાં એ મહાપુરોષે પદાર્પણ કરેલું છે તેજ માર્ગમાં પદાર્પણ કરે અને પૂજ્યપાદ ગુરુ ગેરિવિન્દસિંહજીના ઉપદેશ અનુસાર કુસપની દીયયેને તોડી પાડો, સખ અથવા હિન્દુસત્તાની દુર્લભ સકિતનો સમ્રદ કરો અને હિન્દુ ઓનાં હૃદયમાં ઈર્ષા તથા દ્વેષના અધ્યોમદર ધૂંધવાતા પ્રયત્ન અમિને નમુબાવૃદ્ધ મશાળલના સિંચનથી કર્તા કરી દો જે પોતાના હિન્દુત્વને અવિચલ રાખવાની, હિન્દુ તરીકે જ જીવવાની, હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુગતિને નિઃશંક રાખવાની, પોતાની માતા, સદોદર, પત્ની, પુત્રી તથા સમસ્ત હિન્દુ નારીગતિની પ્રતિષ્ઠા તથા પવિત્રતાને વિધર્મી મુગસલમાનો પૈશ્વચિક તથા નીચ્છાતિગ્રીય અપમાદારો દ્વારા વિનાશ ન થવા દેવાની, હિન્દુગતિમાં જેના વ્યાપવાની બદ્ધ સમાવના છે તે વર્ણસકરતાને વ્યાપતી અટકાવવાની, હિન્દુગતિના સંપ્રદાયને ન લટવા દેવાની અને ભારતવર્ષના 'હિન્દુસ્થાન' નામમાં

કાષ્ઠ પણ પ્રકારનું અનિષ્ટ પરિવર્તન ન થવા દેવાની જ તમે હિન્દુ-
ઓની ધૃષ્ટિ અથવા આકાંક્ષા હોય, તો આ સાંપ્રદાયિક ભેદોના
દુર્ગતે ધરાશાયી કરી દઇને એકત્વવર્ધક એક જ સર્વસાધારણ વૈદિક
હિન્દુધર્મને સ્વીકારી લેો અથવા તો ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીના સિખ્ધ-
ધર્મ નામક હિન્દુ વીરધર્મની દીક્ષા લઇને હિન્દુજાતિના પુરાતન
શૌર્ય, સનાતન બળ, અસીમ સાહસ તથા સંપૂર્ણ સંગઠનની જ્વા-
ળાને હિન્દુ ઓઓ તથા હિન્દુ પુરુષોના હૃદયોમાં દાવાનળ પ્રમાણે
એટલામાટે પ્રકટાવી દો કે જેવી રીતે દાવાનળ ભયાનક અરણ્યોને
જેતજેતામાં બાળીને ભસ્મીભૂત કરી નાખે છે તેવી જ રીતે હિન્દુ-
જાતિના એ પુરાતન શૌર્ય, સનાતન બળ, અસીમ સાહસ તથા
સંપૂર્ણ સંગઠનની જ્વાળા વિધર્મીઓનાં અત્યાચારરૂપ અરણ્યોને
બાળીને ભસ્મીભૂત કરી નાખે અને હિન્દુધર્મ, હિન્દુજાતિ તથા
હિન્દુસ્થાન એ વિધર્મીઓના ધાર્મિક, સામાજિક તથા રાજનૈતિક
આચારોના આધાતોથી સર્વથા મુક્ત થઇ જાય. જે સમયમાં
આપણા હિન્દુધર્મની સિત્તિઓની એક એક ઇંટ, એક એક શિલા
અથવા એક એક કાંકરી ધૂણી રહી છે; આપણા ધર્મસ્થાનો તથા
તીર્થસ્થાનોની ભયંકર અવહેલના થઇ રહી છે; વિધર્મીઓના હસ્તથી
દેવમૂર્તિઓના ભાંગીને બૂકા થઇ રહ્યા છે; હિન્દુ ઓપુરુષો બળા-
તકારે ધર્મભ્રષ્ટતાના માર્ગમાં પદાર્પણ કરી રહ્યા છે; અને હિન્દુધર્મ
તથા હિન્દુજાતિ બ્યારે મહાપૂજ્ય જમહુચર આદિશંકરાચાર્ય,
સમર્થ સ્વામી રામદાસ તથા ગુરુ ગોવિન્દસિંહજી જેવા હિન્દુત્વના
તારણહાર ધર્માધ્યક્ષોની માર્ગણી કરી રહ્યા છે તે સમયમાં તમે
ધર્માધ્યક્ષે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના કર્મયોગને પોતાના જીવન તથા
વર્તનમાં ભિતારવાને બદલે સાંપ્રદાયિક વિગ્રહમાં પોતાની શક્તિઓને
વેડરી રહ્યા છો અને પોતાના ધનનો વિલાસના ઉપભોગમાં દુર્બળ
કરીને ધર્માધ્યક્ષના નામને કલંકિત કરી રહ્યા છો એ તમોને શોભે
છે ખરું કે? ખરે તમોને આગ્રહપૂર્વક એ જ ઉપદેશ છે કે
સમર્થ સ્વામી રામદાસ તથા પૂજ્ય ગુરુ ગોવિન્દસિંહજી પ્રમાણે

શિવાજી જેવા હિન્દુ વીરોને તૈયાર કરીને પોતે દરનમાં ચઢાવેને
ધારણ કરીને તથા પોતાના સિંધોને પણ શસ્ત્રોપાસક બનાવીને
હિન્દુધર્મને વીરધર્મ તરીકે પ્રચાર કરે, હિન્દુધર્મને રક્ષાતળમાં
જતો અટકાવવામાં તેમણે અત્યજ તથા અસ્પૃશ્ય બધાઓને પ્રેમના
ભાગદાથી છાની સરસા ચાંપી તેમના પરધર્મમાં સદાને મા
ચાલ્યા જતા સખ્યાનજનો હિન્દુધર્મની રક્ષાના કાર્યમાં સદુપયોગ
કરી શ્યો, તમે પોતે બ્રહ્મચર્યને અખડ પાળો તથા પોતાના અનુ
યાયી સ્ત્રીપુરોને પણ અનુક્રમે સોજ તથા ચોવીસ વર્ષના વય પર્યંત
બ્રહ્મચર્યના અખડ પાલન પછી જ ગૃહસ્થાશ્રમના રીતારતો કરીને
ઉપદેશ આપો, તમારા પોતાના જ્ઞાનતેજ તથા ચારિત્રને સર્વજન
પરિમાણમાં ફેળવો, નાનામાં નાના ગામડાં તથા મોટામાં મોટા
નગરોમાં સર્વજન વ્યાપકશાળાઓ, યુદ્ધનું શિક્ષણ આપનારાં ધનુ
રિવાલયો તથા હિન્દુસુવક્રમંડળોની સ્થાપનામાં જ તમારા ધનને
સદુપયોગ કરે અને વીરમર્જના કરીને હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિના
રિક્ષર્થે વિરોધીઓને છાતી ઢોડીને એ સખ્દો સજગાવી દો
અમે અમારા હિન્દુધર્મ અમારી હિન્દુજાતિ તથા અમારી હિન્દુ
કુળમામિતીઓની અવહેલના કરનારને મારીમાં મેળવી દેવાને એમની
સામે બંધી આપ કરનારની આખને ફેાડી નાખવાને અને એમનો
ઉપદાસ કરનારની ખત્રીસીને એક જ મુદ્દિના પ્રદારથી સ્થાનમટ
કરી નાખવાને અષ્ટીપ્રહર તૈયાર છીએ, મટિમદ છીએ અને ભગવત
છીએ । માત્ર એટલું જ નહિ પણ તમારી ધાર્મિક અસાચા
। હી રાજસત્તાનું ઉચ્છેદન તથા હિન્દુસામ્રાજ્યનું સરસ્થાપન પણ
અમે હિન્દુઓના દરતથી જ થવાનું છે, તો સાવધાન । હિન્દુ
સમાજ, અથવા હિન્દુમદાસજાનાં સમ્યો તથા સમ્પાઓ અન્યા
રની વિનય પરિસ્થિતિમાં જે ડાહ્ય પણ તમારું સર્વથી પ્રથમ કન ર
દોષ તો તે આ છે, આ કર્તવ્યના પાલનમાં જ તમારા પ્રવાણનો
મે સમાપનો છે અને આ કર્તવ્યના પાલનથી જ તમે હિન્દુ
જાતિના અસ્તિત્વને અવિચલ રાખી સકવાનાં છે એ તરફને નિર્ભર

←→ ખેતીવાડી ←→

કુવા, નદી, કે તલાવમાંથી સહેલાઈથી ખેતીવાડી
માટે ભરપુર પાણી કાઢવાના બળદ તથા
ઇન્જન તેમજ હાથવતી ચાલતા

લોખંડી રહેંટ

ખેડુતોને
ધનવાન
થવાનો
ઉત્તમ
માર્ગ

ખે બળદથી ખેત્રણ કોપવું
પાણી સહેલાઈથી આપે છે.
ઉત્તમ બનાવટ માટે ચરકાર
તથા ખેડુતો તરફથી સોના
રૂપાના ચાંદો તેમજ અનેક
સર્ટિફિકેટો મળેલા છે.

થોડા અર્થમ
ખેતીવાડીને
પાણી પુરું
પાડવાનું
મુખ્ય સાધન

સચિત્ર ફેલ્ડોગ માટે લખાયા:—

છોટુભાઈ દાહ્યાભાઈ મી.મી. રહેંટ બનાવ
વલસાડ (જ.)

“જો તમે એ પ્રતિજ્ઞાને પાળશો તો જ હિન્દુસ્તાનમાં
 ટ્રાપદીનું તમારાથી વેણીબંધન કરી શકાશે.”

(૪૬૧૭૫ મુ)

સ્મરણુમાં રાખી હોય અને આ કર્તવ્યના પાલનની પ્રતિજ્ઞા કરે; સામાન્ય નહિ પણ આદર્ય હિન્દુવીર બીમએનની દુઃશાસનરુધિરપાન વિષયક પ્રચંડ પ્રતિજ્ઞા સમાન બીપણુ પ્રતિજ્ઞા કરે અને જો તમે એ પ્રતિજ્ઞાને પાળશો તો જ હિન્દુજાતિરૂપ દ્રૌપદીનું તમારાથી વેણીબંધન કરી શકાશે

વીરજય વીરમતી હજી તો આવી રીતે પોતાની ઓજશિવની તથા ઉત્સાહવર્ધિની વાણીના ગંગાના પ્રવાહતુલ્ય પ્રચંડ પ્રવાહને વહેવડાવી રહી હતી એટલામાં અચાનક એક સિખખ વીર એક દ્વાયમાં લોહીથી ખરડાયેલી તલ્વાર અને બીજા દ્વાયમાં એક માનવ મસ્તકને લઇને આવી લાગ્યો એટલે તેના નિરીક્ષણમાં વીરમતીના નેત્રો તલ્લીન થઇ જતાં વીરમતીનો વાણીપ્રવાહ અહીં જ અટકી ગયો. જનસમુદાયને ઉલ્લંઘીને તે સર્દાર જ્યારે વીર વૈરાગીના આસન સમક્ષ આવી લાગ્યો ત્યારે વીર વૈરાગીએ તેને તે કણે જ ઓળખી લીધો અને આશ્ચર્યદર્શક બાવથી જિજ્ઞાસા દર્શાવી કે:-

“સર્દાર વિનોદસિંહ, તમે, અત્યારે અચાનક અહીં ક્યાંથી ? અને આ મસ્તક કેાનું કાપી લાગ્યા છે?”

“મારા અચાનક અહીં આવવાનું કારણ હું પછી જણાવીશ, અને પ્રથમ આ મસ્તક કેાનું છે અને આ મસ્તકને શામાટે ધડથી જૂદું કરવામાં આવ્યું છે તે કથા આપને સમજાવીશ.” આ પ્રમાણે અત્યંત સંક્ષિપ્ત પ્રસ્તાવના કરીને વિનોદસિંહ લોહીઝરતાં નેત્રો તથા આરક્ત મુખમંડળથી કહેવા લાગ્યો કે: “આ એક અશ્વધાન અથવા પઠાણનું મસ્તક છે. આ અશ્વધાન બહાદુર (?) પોતાના એક સાથીની મદદથી એક શ્વર હિન્દુ કુમારિકાને તેની અસહાય અવસ્થાનો લાભ લઇને અહીંથી એક ગાઉ ઉપરના એક નિર્જન જંગલમાં લઈ ગયો હતો અને ત્યાં તે કુમારિકાપર બળાત્કાર કરવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો એટલામાં અચાનક, નદીનો પ્રવાહ ત્યાંથી નિકટ હોવાથી અને હું તથા મારો અશ્વ અને તરસ્યા થયેલા હોવાથી, મેં રાજમાર્ગમાંથી મારા અશ્વને તે સ્થાન

પ્રતિ વાળ્યો અને ત્યાં એ તિરસ્કરણીય દશ્યને જોઈને મારા કાપનેા અવધિ થઈ જતાં મારી તત્વારના એક જ પ્રદારથી એ તે પાપાત્મા પુરુષપિશાચના મસ્તકને ધડથી જુદું કરી નાખ્યું, એ ક્ષણે જ તે થઈ હિન્દુ કુમારિમએ પોતાના ખજરથી એ નરપિશાચના સઢાપકને જલનમવાસિન કરી દીધો અને ત્યાર પછી તે કુમારિકાને તેના વાલીઓના હાથમાં સોંપી, આપ શ્રીમાનના અહીં હોવાના સમાચાર સાંભળી, આપ શ્રીમાનની મેવામાં ઉપરિચિત થવામાટે આ હરિદ્વારની હિન્દુમદાસભામા હું ચાલ્યો ચાલ્યો ”

‘તમેએ હરિદ્વારમા આવતાંની સાથે જ એક એવા અલભ્ય પુણ્યને પ્રાપ્ત કરી લીધું છે કે જે પુણ્યને કાંઈ મહાભાગ્યશાલિની વ્યક્તિથી અને તે પણ અચિત્તજ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે ” વીર મતીએ કહ્યું

“મારી પણ એ જ માન્યતા છે ધન્ય છે તે કુમારિકાને કે જેણે પોતાના ખજરથી પોતાની પરિવ્રતતાના વિદારકના સઢાપકનેા સઢાર કરી નાખ્યો છે અને પોતાની પરિવ્રતતામાં કનક લાગવા નથી દીધો હિન્દુજાતિને અત્યારે આવી ખડગધારિણી અને દેવીસ્વરૂપિણી વીરમહિલાઓની જ આવશ્યકતા છે ” વીર વૈરાગીએ તે થઈ કુમારિકાના ગૌરવને વધારનારા આ સન્દેહ ઉચ્ચાર્યા

આ વેળાએ સ્વયંદેવ અસ્તાચત્રમાઘી ઘડી ગયેલા હોવાથી વીર વૈરાગીએ અભિનવદીક્ષિત સિખ્યો તથા હિન્દુધર્માધ્યક્ષોના મુખથી હિન્દુસ્વરક્ષાની પ્રચલ પ્રતિજ્ઞા કરાવીને તે દિવસની હિન્દુમદાસભાનું વિસર્જન શ્રી દીધું અને ત્યાર પછી તે પોતાની પત્ની, સદાર વિનોદસિંહ તથા પોતાના અગરક્ષકો સહિત પોતાના ગતારામા આવી લાગ્યો. લાં આઝ્યા પછી વીર વૈરાગીને વિનોદસિંહ એક એકાંતિક સ્થાનમાં લઈ ગયો અને લાં તેમની વચ્ચે પરસ્પર જે વાર્તાલાપ તથા પરામર્શ થયો તે હવે પછીના પ્રકરણમા પાઠકો તથા પાઠિકાઓ જાણી શકશે

પ્રકરણ ૧૩ મું

પ્રત્યાઘાત અને પ્રતિહસા

“What though the field be lost ?
All is not lost; th' unconquerable will,
And study of revenge, immortal hate,
And courage never to submit or yield.”

Milton's Paradise Lost, Bk. I, line 105.

“Vengeance is mine; I will repay, saith the Lord.”

Romans XII. 19.

શાહી ફોજના હાથે તારાવડીના યુદ્ધમાં સિખ સૈન્યના થયેલા પરાજય તથા સિખોએ રણભૂમિમાંથી કરેલા પલાયનની સમસ્ત કથા સદાર વિનોદસિંહે વીર વેરાગી બન્દા બહાદુરને નિરાશાદર્શક ભાવથી કહી સંભળાવી અને સિખોના તે પારિપલ તથા પલાયનના કારણને દર્શાવતાં તેના મુખમાંથી એ ઉદ્ગાર નીકળી ગયો કે: “જે તે વેળાએ રણભૂમિમાં આપની અવિશ્વાસનતા ન હોત, તો વીર સિખ સૈનિકો આવી રીતે રણક્ષેત્રમાંથી કદાપિ પલાયન કરી જત નહિ અને અંત પર્યંત રણભૂમિમાં અચલ થઇને શત્રુઓને સંહારતા ઊભા રહ્યા હોત.”

વિનોદસિંહના મુખથી સિખ સૈન્યના પરાજય તથા પલાયનના વૃત્તાન્તને શાંતિપૂર્વક સાંભળી લીધા પછી વીર વેરાગી ગંભીરતાથી કહેવા લાગ્યો કે: “આપણા પરાજયનો આ વૃત્તાન્ત સાંભળીને મારા હૃદયમાં લેશમાત્ર પણ ચિંતા કેવા નિરાશાનો આઘાત ચતો પણ નથી અને થવાનો પણ નથી. પરંતુ આપણા સિખ સદારોની આપણી કાર્ય-પદ્ધતિ ત્રિપયક અદક્ષતા તથા અચતાનો શોક તો મારા હૃદયમાં અવશ્ય ચાવ છે અને તે થવો જ જોઈએ. મારી અલ્પકાલિક અવિશ્વાસનતાના યોગે શત્રુઓથી તમે આટલી સીમાપર્યંત ભયભીત થઈ ગયા અને રણભૂમિમાં આપણા મરવા કે મારવાના સિદ્ધાન્તને દૃઢતાથી

પાળી બતાવવાને બદલે સિખ્ખો રણભૂમિમાંથી પલાયન કરી ગયા એ મારા તથા સિખ્ખોના નામને શોભાવનારૂં કૃત્ય તો ન જ કહી શકાય. જે વીર વૈરાગીના નામને સાંભળતાંની સાથે જ બાદશાહનો પ્રતિનિધિ શાસક નિઃશુભ્દુલ્ક રાજધાનીમાંથી પલાયન કરી ગયો હતો તે વીર વૈરાગીના સિખ્ખ સૈનિકો રણભૂમિમાંથી પલાયન કરી જાય, એ ખરેખર સિખ્ખોની વીરતાને કલંકિત કરનારી ઘટના છે. પરંતુ ચિન્તા નહિ, યુદ્ધમાં શાહી સૈન્યનો વિજય થયેલો હોવા છતાં પણ બાદશાહના હૃદયમાં વીર વૈરાગી તથા સિખ્ખોની બીષધુતાનો ભય અદ્વાપિ અવિચલ છે એમ મારી મનોદેવતા મને વારંવાર કહી રહી છે અને જે આ વાર્તા સંભળે, તો યત્રુના હૃદયમાં બ્યાપેલી એ ભીતિમાં જ સિખ્ખોના વિજયનો ભેદ સમાયલો છે એમ જ તમારે માની લેવાનું છે. અસ્તુ: અસારે બાદશાહ બહાદુરશાહનો પોતાનો મુકામ ક્યાં છે વાર ?”

“એવા સમાચાર સાંભળવામાં આવ્યા હતા કે તે સરહિન્દ તરફ થઈને લાહોર જવાનો હતો.” સદાર વિનોદસિંહે ઉત્તર આપ્યું.

“બહુ સારું બાદશાહ ભલે લાહોરમાં બેઠો બેઠો ખડિ ખાધા કરે. આપણે અહીંથી પ્રવાણ કરી મડીમાં જે સિખ્ખ સૈનિકો આનંદમંગળ કરી રહ્યા છે તેમને બોલાવીને અને અહીંથી નાગાઓ તથા સંન્યાસીઓના સૈન્યને સાથે લઈને પ્રથમ આપણા હસ્તમાંથી નીકળી મહેલા પ્રદેશોને પાછા હસ્તગત કરી લઈશું અને ત્યાર પછી બાદશાહ પાછો રણભૂમિમાં આવશે, તો તેને પણ સિખ્ખોના કૃપા-લોની તીવ્રતાનો પર્મામ પરિચય કરાવી દઈશું. મારો દંઢ વિશ્વાસ છે કે મને પાછો રણભૂમિમાં અવતીર્ણ થયેલો જોઈને સિખ્ખોનાં હૃદયોમાં પુનરપિ નવીન ઉત્સાહ આવી જશે અને તેઓ અપરિમિત સંખ્યામાં શુરુ એવિન્દસિંહની દિન્દુધર્મવિજયપતાકા તને આવીને વિધર્મીઓના સંહારમાંટે એકત્ર થઈ જશે.” વીર વૈરાગીએ પોતાની હવે પછીની મુદ્ધવિષયક યોજનાનો સદાર વિનોદસિંહને સાદાશકાર કરાવ્યો.

“ શ્રીમાનની આ યોજના અતિશય પ્રશસનીય છે ” સદરિ
પિતોદસિંહે વીર વૈરાગીની વિચારસરણીને અનુમોદન આપતા આ
શબ્દો ઉચ્ચાર્યા

* * * * *

દ્વિતીય દિવસના પ્રભાતમાં જ વીર વૈરાગીએ નાગા, સન્યાસી
તથા ઉદાસીઓના નાયક મહતોને પોતાની પામે બોલાવ્યા અને
પળખની પરિચિત્તો પરિચય કરાવીને તેમની સહાયતાની માગના
કરી તેઓ પોતાના પ્રચક પથકોસહિત વીર વૈરાગી સાથે તેના સહા
યક તરીકે જવાને તૈયાર થઈ ગયા એટલે તે જ દિવસે વીર વૈરાગી
પોતાની ધર્મપત્ની, પોતાના સિખ્ખ અગરક્ષકો અને નાગા, સન્યાસી
તથા ઉદાસીઓના લગલગ દશ હજાર જેટલી સખ્યાના સહાયક
દિન્દુ સૈન્ય સહિત હરિદ્વારમાંથી પળખની દિશામાં પ્રયાણ કરી ગયો
પ્રયાણ ક્યાં પૂર્વે તેણે પોતાના પાંચ વિશ્વાસપાત્ર સૈનિક સદેશ
વાહકોને એવી આજ્ઞા આપીને રવાના કરી દીધા કે “તમે દુત
ગામી અશ્વોપર આરોહણ કરીને માર્ગમાં ક્યાંય વિચ્છાંતિ લીધા વિના
મડી પહોંચી જાઓ, ત્યાંના સિખ્ખ સૈનિકોને લુધિયાણા તરફ આવ
વાનું કહો અને જ્યાં જ્યાં સિખ્ખ સૈનિકો તમારા જોવામાં આવે
ત્યાં ત્યાંથી તેમને એકત્ર કરીને લઈ આવો ” જ્યાં સુધી અરણ્યમાં
જંગરાજ સિંહનો અભાવ હોય છે ત્યાં સુધી અરણ્યમાં નાનાવિધ
ઉત્પાત મચાવી દેનારા શૂગાલ તથા હરિણ આદિ પશુઓ સિંહની
ગર્જનાને સાંભળતાંની સાથે જ જેવી રીતે દુમ દબાવીને પલાયન
કરી જાય છે અને પોતાના આશ્રયસ્થાનોમાં ભરાઈ બેસે છે તેવી
રીતે વીર વૈરાગીની અવિઘ્નમાનતાના સમયમાં જે મુસ્લિમ સેનિદ્રો
તથા સદરિઓ પળખમાં અનેક પ્રકારના ઉત્પાતોને ઊભા કરી
દીધા હતા તે મુસ્લિમ સૈનિકો તથા તેમના સદરિ વીર વૈરાગીના
આગમનના સમાચાર સાંભળતાંની સાથે જ, હજી તો તે પચીસ કે
પચાસ ગાઉ છેટે હોય તોય, શુવનરક્ષામાટે પોતપોતાનાં ગામો
તથા નગરોને ખાલી કરીને પલાયન કરવા મડી ગયા અને મુસ્લિમ

નાગરિકા પણ તેમનું અનુસરણ કરીને પધાવનનો આશ્રય લેવા લાગ્યા સિખ્ખ સૈન્યની દિવસાનુદિવસ અધિકાધિક વૃદ્ધિ થવા લાગી અને સિખ્ખો તથા અન્યાન્ય હિન્દુઓનાં મુખમહોર્મા, વીર વૈરાગીની વિષમાનતાના પરિણામે, અવર્ણનીય આનંદ તથા અદમ્ય ઉત્સાહનાં ચિહ્નો સ્પષ્ટ દૃષ્ટિગોચર થવા લાગ્યાં હિન્દુજાતિની કુમારિકા, સૌભાગ્યવતી તથા વિધવા મહિલાઓ પોતાનાં ગૃહોમાં તેમ જ દેવમંદિરોમાં ઈશ્વરનાં ચરણોમાં અસ્તક નમાવીને વીર વૈરાગીના વિજયની યાચના કરવા લાગી અને મુરિશ્વર મહિલાઓ પ્રયત્ન વાચના આધાતથી કપતી કામળ વફરરીઓ પ્રમાણે પોતાના ખુદા પાનેથી કાફિર વીર વૈરાગીના પરાજય તથા મૃત્યુની યાચના કરવા લાગી

વીર વૈરાગીએ રણભૂમિમાં પદાર્પણ કરતાંની સાથે સમસ્ત પ્રદેશ વિરોધ રક્તપાત વિના જ તેના અધિકારમાં આવતો ગયો અને જેમ જેમ પગમના ભિજ ભિજ પ્રતિ તેના અધિકારમાં આવતા ગયા તેમ તેમ પ્રથમ પ્રમાણે જ તે પ્રતિનેતે શાસનમાટે પોતાના સિખ્ખ સહારિને સોંપતો ગયો આ નવીન વ્યવસ્થા અનુસાર રામસિંહને લુધિયાણા પ્રાતને શાસક ઠરાવવામાં આવ્યો, માતલા તથા મઝલિયા પ્રતિ અનુક્રમે કુલકિયા તથા મઝલિયાને સોંપાયા, પુરુહને ઇનાઝા રૂપચંદને સોંપાયો અને લોહનગર નામક સ્થાનમાં આપ સમયમાં જ એક જ ય દુર્ગ બધાવીને તે દુર્ગને વીર વૈરાગીએ 'લોહદુર્ગ' અથવા 'લોહગઢ' નામ આપ્યું અને એ દુર્ગને પોતાની રાજધાનીની પદવીથી વિભૂષિત કરી દીધો * પગમની હિન્દુ જનતાએ પુનઃ એક વાર

* આ દુર્ગનું 'લોહગઢ' નામ 'મુખવિસપુરકા સિખ્ખનાના' નામ પ્રથમ આવવામાં આ વુ ૩ અને હરાદતખાં, લગીર તથા અન્ન દત્તિદાસ-હારો અને 'ફોરનો મિલો' નામથી જોવાવાલે છે મન્નાસિંહ ઉમા નામક દારસી ગ્રંથના દ્વિતીય ભાગના પાંચ મા પૃષ્ઠમાં એ દુર્ગનું નામ 'લોહગઢ' જ આવેલું છે અત્યારે આ દુર્ગને મ્યાય પત્તો મન્ન રા તો નથી પરંતુ એ દુર્ગના સ્થાનમાં પર્વત ઉપર એક ટિયા નવાનો ભાગ અથવા ટેકો નેવામાં આવે ૩ ક જેની નારે દિશામાં એ મોટા પાર્શ્વ નિર્ગ* (નાગા અથવા ગરજા) પહોળા મરી રહ્યા છે એ ઉપરાંત એ દુર્ગને એ

સાંતિનો શ્વાસ લીધો અને વીર વૈરાગીના પ્રચડ પ્રત્યાધાતથી પુનઃ એક વાર મુરિલમ બાદશાહ તથા તેના મુરિલમ સદશિના ગર્વનું ખડન થઈ ગયું આ ધર્મરક્ષા તથા હિન્દુસ્વાધીનતાપ્રાપ્તિના તથા મર્મા નાગા, સન્યાસી તથા હિંદાસી આદિ હિન્દુ સાધુ વીરોએ પણ અવૌકિક પરાક્રમો કરી બતાવેના હોવાથી વીર વૈરાગીએ એક પ્રચડ સલાહરીને તેમનું અપૂર્વ ગૌરવ કયું અને કહ્યું કે “દલે જ તમોએ પોતાના ધર્માધ્યક્ષ તથા હિન્દુ સંધુ તરીકેના કર્તવ્યનું મથાર્થ પાલન કરી બતાવ્યું છે અને મારો દંડ વિશ્વાસ છે કે તમો નિરંતર આવી જ રીતે પોતાના કર્તવ્યના પાલનથી ધર્માધ્યક્ષના પદને દીપાવતા રહેશો” એ પછી તેમને યોગ્ય પારિતોષિકો આપીને વીર વૈરાગીએ જો તેમની પોતપોતાનાં સ્થાનોમા જવાની ઇચ્છા હોય તો તે ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવાની આજ્ઞા આપી દીધી.

આવશ્યકતા જોટલા હિન્દુ સનિકાને લોહગદમાં ગોઠવી દીધા પછી ત્યાં વીર વૈરાગીની આજ્ઞાથી દારગોળા આદિ અપરિમિત મુદ્દ સામગ્રીને એકત્ર કરવાના કાર્યનો આગલ કરી દેવાયો. જો કોઈ વાગ એવો જ આપતકાલ આવી જાય તો એક અથવા બે માસ જોટલો સમય લોહગદમાં સૈન્યસહિત નિશ્ચિતતાપૂર્વક વીતાડી શકાય એકની આગસામગ્રી પણ ત્યાં જ રી દેવામાં આવી આ કાર્યો ચાલી ગયા હતા તે વેળાએ વીર વૈરાગી પ્રથમ મુરુ ગોવિન્દસિંહજીના પુત્રોને વિશ્વાસપાતથી વિધર્મી યત્રુઓના હસ્તમાં સમર્પી દેનાર વિપ્રકુન મનક ગંગારામને તેના એ ધોરતમ તથા અક્ષમ્ય પાતકનો ઉચિત

અન્ય ચિદ્ધ અવશિષ્ટ છે તે એ કે રાપરનું એ નાનું તળાવ છે આ ચિત્રનોથી એવી મના રી શાય છે કે લોહગદના અસ્તિત્વના સમયમાં આ જળાશય આનાથી વિગળ હોવો જોઈએ અને તેમાંના જળનો દુર્ગમાં વસતા સૈનિકો હથેલોગ કરતા હોવા જોઈએ એટલા પ્રાચિત દુર્ગની આસપાસ કારકાષ આધની આવશ્યકતાને પૂરી પાડતા હોય તો તે પણ સ્વાભાવિક છે આ સિદ્ધિઓના પ્રબળ આત્મગદ્ગત સાધનરૂપ દુર્ગને મુસ માનોએ ધરાશાયી કરી નાખેલો હોવો જોઈએ એવી કટવા ઇતિહાસ વેત્તાઓની માન્યતા છે, પરંતુ નિશ્ચિત પ્રમાણુ તો નથી જ મળે.

હંડ આપવાના અને ત્યાર પછી અઘાપિ પાળના જે નગરો મુસ્લિમોના અધિકારમાં હતા તે મુસ્લિમ નગરોને જીતી લેવાના વિચારો કરી રહ્યો હતો. સરહિન્દના મહંમદ સુબેદારે વિશ્વાસઘાતક ગગારામને ક્રેટલાંક રાજનૈતિક કારણોના યોગે જીત્યો જ છોડી દીધેયો હોવાથી તે પાપાત્મા પેાતે જે આમનો નિવાસી હતો તે ખેડી નામક આમ માંજ વસતો હતો એટલે વીર વેરાગીએ પ્રથમ ખેડી આમમાં જઈ પિશાચસિરોમણિ ગગારામને તેના પરિવાર સહિત પકડી લીધો, અને તે આમના મુસ્લિમ ચાણુદારના વધની આજ્ઞા આપી દીધા પછી પાપાવતાર ગગારામને પેાતા સમક્ષ બોલાવીને વીર વેરાગી તિરસ્કાર-દર્શક તથા અધિકારદર્શક વાણીથી કહેવા લાગ્યો કે.—

“નીચાતિનીચ નરપિશાચ, તારા અપવિત્ર દેહને સંબોધીને પવિત્ર ગંગા તથા જગવાન્ રામચંદ્રનાં નામોના ઉચ્ચાર કરતાં માફ અતઃકરણ અતિશય ખિન્ન થાય છે અને બ્રાહ્મણજાતિમાં તારા જેવા પિશાચને ઉત્પન્ન થયેલો જોઈને મારા રોકનો અવધિ થઈ જાય છે પૂન્યપાદ ગુરુવર્ય તારામાં જે વિશ્વાસ રાખ્યો હતો તે વિશ્વાસનો ઘાત કરીને તો સમસ્ત બ્રાહ્મણજાતિને કવકિતા કરી દીધી છે અને પોતાના મૃત્યુ તથા રોરવનરક્તવાસને પોતાના હસ્તથી જ ખરીદી લીધા છે. હું તને તારા એ અક્ષમ પાપનો દડ દેવામાટે જ અત્યારે આ સ્થાનમાં આણ્યો છું અને તારા તથા તારા સમસ્ત પરિવારનો સંદાને માટે અતઃ કરી નાખવાનો મેં મારા મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો છે કાલાધીન થવા પૂર્વે જો તારે કાંઈ પણ કહેવું હોય તો ને કહેવાની હું તને સ્વતંત્રતા સમર્પું છું.”

“મારા હાથે જે મદત પાપ થયું છે તેમાટે હું હૃદયપૂર્વક પશ્ચાત્તાપ કરું છું, અને પોતાના ઘાતકોને પણ ગુરુવર્ય ગોવિન્દસિંહ-જીએ ક્ષમા કરી દીધી હતી તેવી રીતે આપ શ્રીમાન્ પણ આ ગરીબ બ્રાહ્મણના અપરાધની ક્ષમા કરી દો એવી શ્રીમાન્ના ચરણોમાં મારી

* જુઓ ‘ગુરુ ગોવિન્દસિંહ’નું ‘દુન્યામાં ગુરુપુરો’ શીર્ષક પ્રકાશન ૧૫ મુ. ૫૪ ૧૯૬.

પ્રાર્થના છે.” ગંગારામે ક્ષમાની યાચના કરી, અને મૃત્યુના ભયથી તે ચરચર કંપવા લાગ્યો.

“તારા આ દલ નાટકને હું બરાબર સમજી છું. જો તારા હૃદયમાં પોતાના કુબ્ધર્મોના પશ્ચાત્તાપ જ ચતો હોત, તો જે વેળાયે મેં સરહિન્દના સુબેદારને સમરભૂમિમાં બાણથી વીંધી નાખ્યો હતો તે વેળાયે જ તારે મારી પાસે આવી જવું જોઈતું હતું. જો કે તે વેળાયે પણ હું તને ક્ષમા કરત કે નહિ એ તો શકાયું જ છે, કારણ કે, આત્તાયીઓને ક્ષમા આપવાનું વૈરાગી શીખ્યો જ નથી. સુકુમાર તથા નિહોંપ ગુરુપુત્રોને જલ્લાદોના હાથમાં સોંપનાર નરપિશાચને તો હું મારા હાથે જ ચમપુરીમાં પહોંચાડવા ઇચ્છું છું. તો હવે વધારે ચાલાકી ન દેખાડતાં પોતાના ઇશ્ટદેવનું, જે તેણે કાંઈ હોય તો, સ્મરણ કરી લે અને મરણને બેટવા તૈયાર થઈ જા.” વૈરાગીએ પોતાનો અંતિમ નિશ્ચય જણાવી દીધો.

પાપાત્મા ગંગારામ કાંઈ પણ બોલી શક્યો નહિ. વૈરાગીએ સિંહની પેઠે ઇલાંમ મારીને તસ્વારના એક જ પ્રહારથી તેના મસ્તકને ધડથી જુદું કરી દીધું. એ જ વેળાયે તેણે ગંગારામનાં સ્ત્રીપુત્રોને પણ મારી નાખવાનો પોતાના સિંપાહીઓને હુકમ કર્મી દીધો. આ પ્રમાણે કેટલાંય વર્ષો પછી ગુરુપુત્રોના વિશ્વાસઘાતક અનુચરોના તેના પરિવાર સહિત વૈરાગીએ નાશ કરી નાખ્યો. આ ઘટનાના સમાચાર દેશના ચારે બાગોમાં પ્રસરી ગયા અને તે સંભિગ્નોને મુસ્લિમો પોતાના ધર્મમાં બેડા બેડા પણ ભયથી ધ્રુજવા લાગ્યા. મૂલથી પણ કોઈ માણસ ‘વૈરાગી’ અથવા ‘બન્દા’ શબ્દોને ઉચ્ચાર કરતો, તો તે સંભિગ્નોને પણ તેઓ સાશંક દ્રષ્ટિથી આસપાસ જોવા લાગી જતા હતા.

ઉપર્યુક્ત કાર્યથી નિવૃત્ત થયા પછી વૈરાગીએ સહારનપુર પર આક્રમણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. લાંના મુસલમાન સાસકેતુ નામ અલીમદ્દમદ હતું. તેણે વૈરાગીના ચઢી આવવાના સમાચાર સંભિગ્નોને ‘દીન’ની લડાઈ જાહેર કરી દીધી. કાફિરોને મારવાથી જન્મતની

દૂરે મળે છે તથા દીર્ઘકાળ સુધી નિહિસ્તર્મા રહેવાનો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે, એવી અધશ્રદ્ધાથી પ્રેરાઈને અસખ્ય મુસદ્દાઓ સદારન પુરમાં એકઠા થઈ ગયા અને વૈરાગીના આગમનની પ્રતીક્ષા કરના લાગ્યા પરંતુ જે વેળાએ સિખખેના તે નગરની સમીપ પહોંચી તે વેળાએ અલીમદ્દમ્મદ મુમ દ્વારમાંથી નીકળીને પલાયન કરી ગયો । કિંતુ જુનની મુસદ્દાઓ તેના પલાયન કરી જવા છતાં વૈરાગીના સૈન્ય સાથે લડવા લાગ્યા આખરે તેમનો અગ્રણી ગાલિનખોં માર્યો ગયો ત્યારે મુસદ્દાન સિપાહીઓ પણ જ્યાં માર્ગ મળ્યો ત્યાં ભાગવા લાગ્યા । અતે વૈરાગીએ પાતાના સિખ સૈનિકોને સદારનપુરને લૂટવાનો તથા સામા યનારા મુરિલોને કતલ કરી નાખવાનો દુકમ આપી દીધો.

ત્યાર પછી વૈરાગીએ નજીબાબાદ અને જલાલાબાદના પઠાણ રક્ષોને એવા પ્રકારનો સંદેશ પાઠવ્યો કે “તમને બધાને સીધા કરવામાટે હું તરતજ આવું છું, તો જે કંઈ તૈયારીઓ કરવી હોય તે કરી લેશો તમારાં નગરોને પણ સદારનપુરની પેઠેજ લૂંટી લેવામાં આવશે જે તમારી તથા તમારાં નગરોની દુર્દશાને અટકાવવાનીજ તમારી ઇચ્છા હોય, તે બે લાખ રૂપિયા સર્વ માર્ગમાં મને આવી મળશે જે આનો અનુકૂલ જવાબ વખતસર નહિ મળે, તો હું મારા સૈન્યને તમારી દરેક રીતે પાંચમારી કરવાનો સખ દુકમ આપી દઈશ ”

આનો જવાબ વખતસર ન મળવાથી વૈરાગીએ નજીબાબાદ પર ચડાઈ કરી દીધી. ત્યારે શાસક શાહનવાજખોં ખૂબ લડવા છતાં વૈરાગીના વીર સિખો સામે ટકી શક્યો નહિ રણમુખિ માથી તે પલાયન કરી ગયો । વૈરાગીએ તેના નગરને લૂંટવાનો સિખોને દુકમ કરી દીધો અને એજ પ્રમાણે ગગાની આસ પાસનાં કેટલાંય નગરોને જીતી લીધાં ત્યાર પછી વૈરાગીએ અન્બોટા તથા નનોતાપર ચડાઈ કરીને તે નગરોને લૂંટ્યાં નનોતા નગરના એક ભાગમાં મેખગદાઓનો વધ કરવામાં આવ્યો અને વીર વૈરા

ગીએ જલાલાપુર તથા સદવરાના રાજાઓ પાસેથી કેટલીક સારી
ગુલમે એટ તરીકે લીધી મુરાદાબાદના ઇલાકાને છૂટતો પીગ વૈરાગી
દુવે જલાલાબાદ જઈ પહોંચ્યો અને સાંના સદર જલાલખાંએ
તેનો એટવો બધો મજબૂત મુકાબલો કર્યો કે પ્રથમ તો સિખ્ખો
ગલારાઈ ગયા, કારણ કે, સિખ્ખ સૈનિકા દુર્ગની દીવાલોપર મીડીઓ
લગાવીને ચઢી જવાની કોશિશ કરતા હતા અને દીવાલપર
ઝબેલા પડાણો તેમને ઉપગ્રથી નીચે ધકેલી દેતા હતા. આવી સ્થિતિને
જોઈને વીર વૈરાગીએ દીવાલપરના પડાણોપર પોતાના અમોઘ
માણોની વૃષ્ટિ વર્ષાવવા માંડી અને તે બાણો પડાણોને દીવાલપરથી
નીચે જમીનપર પાડવાના કાર્યને સિદ્ધ કરવા લાગ્યા. આવી રીતે
મે દિવસ વીત્યા ખીજે દિવસે રાત્રિના સમયમાં વૈરાગીના એક
ગુપ્તચરે કિંદનામાં જવાના એક ગુપ્ત માર્ગને જોઈ લીધો અને તે
માર્ગ વૈરાગીને બતાવી દીધો એટલેવૈરાગીએ પોતાના સૈન્યને કિંદનામાં
પ્રવેશ કરવાનો અને જે શત્રુઓ માંથી રીને આધીન ન થાય તેમને
હત્ય કરી નાખવાનો અથવા તો કિંદનાની દીવાલપરથી બહાર ફેંકી
દેવાનો આદેશ સભળાવી દીધો આ ઉપાયના યોગે કિંદનો જોન
જેતમાં સર થઈ ગયો અને વીર વૈરાગીનો સંપૂર્ણ વિજય થયો.

ખીજે દિવસે વીર વૈરાગીને એવા સમાચાર મળ્યા કે “શાહગઢના
જહાગીરશાહ વિશાળ શાહી ફૌજને લઈને અત્યંત વેગપૂર્વક આપને
પકડવામાટે આ દિશામાયાત્યો આવે છે ” આવાપ્રકારની આપત્તિની
વૈરાગીના મનમાં પ્રથમથી જ શકા આવેલી હોવાથી તેણે લોહ-
દુર્ગમાં સર્વ પ્રકારની આત્મરક્ષિકા વ્યવસ્થા કરી રાખી હતી એ
તો આપણે જાણી ચૂક્યા છીએ; એટલે આ સમાચાર મળ્યાની
સાથે જ તેણે પોતાના સિખ્ખ સૈન્યને વેગપૂર્વક લોહદુર્ગની દિશામાં
અગ્રેસર થવાની આજ્ઞા આપી દીધી. અર્થાત્ જે વેળાયે શાહી
ફૌજ જલાલાબાદની દિશામાં વેગપૂર્વક આગળ વધી રહી હતી તે જ
વેળાયે સિખ્ખ મેના એક જૂદા જ માર્ગમાં ચાલતી લોહગઢને
ગરવાનો ઉદ્દેશ કરી રહી હતી આ સંવધાનના પગિયારે બાદ

શાહની ફોજને જલાલાખાદમાં વેરાગીને ઘેરી લેવાનો અવસર મળી શકે તે પૂર્વે તો વીર વેરાગી પોતાના હિન્દુ સૈન્ય સદિત નિર્વિદ્ય તથા હોમકુશળ લોહદુર્ગમાં પહોંચી ગયો પછી શુ યશુ ? એ પ્રશ્ન ઉત્તર હવે પછીનું પ્રકરણ આપશે

પ્રકરણ ૧૪ મું

લોહદુર્ગનો ઘેરો અને વેરાગી

‘ Death has no terrors for me, it is an event I always look to with cheerfulness if not with pleasure and be assured the subject is more grateful to me than any other ’
John Howard

વીર વેરાગીએ લોહદુર્ગમાં જઈને આશ્રય લીધો કે જ્યાં તે બદ્ધ અશે સુરક્ષિત હતો જલાલાખાદ પહોંચેલા શાહી સૈન્યને નિરાશા પૂર્વક પાછું ફરતું જાયું, એ સમાચાર લાહોરમાં મુકામ કરી રહેલા મુગલ ખાદશાહ બહાદુરશાહને મળતાંજ તેણે પોતાના ત્રણ પુત્રોને લઈને શાહી સૈન્યની કુમકે જવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. માર્ગમાં કેટલાક જાતિદ્રોહી તથા દેશદ્રોહી રાજપૂતોએ ખાદશાહને સૈન્ય સમીપી સહાયતા કરીને પોતાની સામ્રાજ્યભક્તિ (૧) દર્શાવી દીધી હતી લોહગઢ ડિવા લોહદુર્ગ સાદોરાથી કેટલાક માઉના અતરે એક ટેળ વધાળા પર્વતપર આવેલો હતો શાહી સેનાએ તેને ચારે તરફથી ઘેરી લીધો, પરંતુ તેમાં પ્રવેશ કરવાનું તથા તેને અધિકૃત કરી લેવાનું કાર્ય અત્યંત કઠિન હતું લગભગ એક માસ પર્યંત એ પરિવેષ્ટન (ઘેરો) રાખીને ખાદશાહને પોતાને પણ ત્યાં જ રહેતું

* “આ દાયમા ખાદશાહ બહાદુરશાહે ખાદશાહ ઓરમજબનુ અનુસરણ કયુ દણ કે જે પોતાના શાસનના છેલ્લા દિવસોમાં હાદિશના પ્રધેક દુર્ગના પરિવેષ્ટન વખતે રવય ઉપસ્થિત રહેતો હતો આમા તેની માન્યતા એવી હતી કે હાદિરો પરના આક્રમણ વખતે દાવર રહેવાથી ધમ કુદ-નિહાડ-મા બાગ લેવાનું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે બહાદુરશાહ પણ આવી જ માન્યતાથી પ્રેરાઈને સૈન્યની પાછળ લોહદુર્ગ પહોંચ્યો હતો ” હસાદતખો

પણું. ધરાદતખૌં નામક એક પ્રત્યક્ષદર્શીએ લોહકુર્ગના આ પરિ-
વેષ્ટનનો જે મનોરંજક વૃત્તાન્ત આપેલો છે તે આ પ્રમાણે છે:—

“બાદશાહે પોતાના સૈન્યાધિકારીઓને સ્પષ્ટ આજ્ઞા આપી
હતી કે સિખખોપર તેમના દુર્ગોમાં જઈને દ્રોષ પણું સંયોગોમાં
આક્રમણ કરવું નહિ; પરંતુ જની શકે તેટલા એવા ઉપાયો અવસ્થ
કરવા કે જેથી તેઓ પોતાના દુર્ગોમાંથી બહાર મેદાનમાં નીકળી
આવે. ટેટલાય દિવસો સુધી બન્ને પક્ષની સેનાઓ નિષ્ક્રિય પડી
રહી. આખરે કંટાળીને ખાનખાનાં પોતાના થોડાક સૈન્યને લઈને
શત્રુની શક્તિ તથા સ્થિતિની તપાસમાટે આગળ વધ્યો, પરંતુ જ્યારે
તે દૃષ્ટિગોચર થવા લાગ્યો ત્યારે શત્રુઓ (સિખખો)એ તેના પર
તોપોના ગોળા વર્ષાવવા માંડ્યા. સિખખ બંદૂકોના તથા તીરંદાજો
કે જેઓ આમ તેમના પહાડોપર પડેલા હતા તેમણે તત્કાળ પોતાના
પ્રાણનાશક સંદેશને મોકલવાના કાર્યને બીજાણીથી આરંભી દીધું.

સિખખોના આ આક્રમણને જોઈને શાહી સેના અત્યંત ઉદ્વેગિત
ગઈ. હવે તે આઘાતનો બદલો પ્રત્યાઘાતથી વાળવામાટે તૈયાર થઈ
ગઈ. બાદશાહે પણ તેને આગળ વધવાની આજ્ઞા આપી દીધી. ખાન-
ખાનાં પોતે પોતાના થોડાપરથી ઊતરી પગે ચાલતો પોતાની સેના સાથે
અત્યંત દુરારોહ પર્વતોપર ચઢવા લાગ્યો. ઉપર પહોંચ્યા પછી
તેણે શત્રુઓને નસાડી મૂક્યા. શાહી તંખૂઓમાંથી એ દૃશ્ય જોઈ
શકારું હતું. એ દૃશ્યને જોઈને સદરિઃ તથા સિપાહીઓ યથા મેળવવા-
માટે એક ખીજ સાથે સ્પર્ધા કરવા લાગ્યા. પોતાના અંદસરોની
આજ્ઞાની પણ વાટ ન જોતાં સિખખોના આક્રમણનો જવાબ વાળવા-
માટે તેમણે સમૂહબદ્ધ થઈને પર્વતપર ચઢવા માંડ્યા. બાદશાહ તથા
તેના ચારે શાહગદાઓ અલગ-અલગ ઉત્સુકતાથી આ સર્વે દૃશ્યને જોઈ
રહ્યા હતા. સિખખો પણ દુર્ગમાં રહીને વર્ષા ઋતુની પેડે પ્રાણહારક
બાણો, ગોળાઓ, ગોફો તથા પાપાણોની વૃષ્ટિ વર્ષાવી રહ્યા હતા.
એ મારો પણ અસહ્ય હતો. તે છતાં પણ સિખખોને વચમાંના દુર્ગમાં
આશ્રય લેવો પડ્યો. ત્યાંના માર્ગ અત્યંત સંકુચિત હોવાથી દુર્ગના

મધ્યભાગમાં પહોંચતા પછી બહુ મુશ્કેલી નડી શાહી જાડમણકારી-
એને પાછા દગલનારાં સાધનો મધ્યદુર્ગમાં જ દતાં પાણ એ
સાધનો એટલાં ન હોતાં કે જેમના આધારે લાંબા સમય સુધી શાહી
તબક્કા આક્રમણથી દુર્ગનું રક્ષણ કરી શકાય મેરો પણ ધારણ
મરતા વિશેષ લખાણે અને તેનું પરિણામ એ જાણુ કે દુર્ગના
ખાસ પદાર્થો ખૂબી જવાની જાણીતર આવી રહ્યા એક દિવસ
નામના સમયમાં અજસામગીના અધ્યક્ષે જાણીને વૈરાગીને કહ્યું કે
“શીમળ કામરમાંથી સર્વ સાધનો પૂરી થતા આવી છે તો એ
એ દિવસમાં જ યોગ્ય વ્યવસ્થા નહિ થાય, તો સૈન્યને તે દવ
અપણને જુએ મરવાનો વખત આવી લાગશે”

“ઓછામાં ઓછા કેટલા દિવસ આવે તેટલી સાધનો બાકી
રહી છે વાક ?” વૈરાગીએ પૂછ્યું.

“સાર્વજનિક લઘારમાંથી તમામ સાધનો ત્રણ કારે ખલાસ
થઈ ગઈ છે અપતિના સમયને માટે જે પદાર્થો રાખેલા છે તેમાંથી
આજે ઉપયોગ કરવાનો વિચાર રાખ્યો છે” કોઠાનીએ જવાબ આપ્યો.

“ત્યા સુધી આપણી પાને ઘોડી ઘણી પણ સાધ્યો છે, ત્યાં
સુધી તો ઉદારતાપૂર્વક તેનો ઉપયોગ કરી અને આપણુ કામ નલાવે,
તેટલામાં તું ખીણ વ્યવસ્થા કરે છું આ પ્રતિજ્ઞાતાના તબક્કામાં
પણ ભોજનના સમયમાં કાંઈ પણ પ્રકારનો પદાર્થ કિંમત બેટ
ભાવ રાખ્યો નહિ એટલે વિજ્ઞાન એક જ ધારણમાં સાધારણ
સેનિકને આપવા હો. તેટલો જ મને પણ આપશે” વૈરાગીએ
નીંછ વ્યવસ્થા કરવાનું કહીને ભોજનના તબક્કામાં કાંઈ પણ મરદાને
બેઠાવા ન રાખવાની ખાસ મુચના આપી

“આ વ્યવસ્થા મીમાવની ક્ષેત્ર તથા આગાતુસાર જ થશે
ત્યારે હવે તું મીમાવની આગા ઈન્જુ છું કારણ કે, તોનાઓ
નારી વાટ ભેળવે ભેગ હશે” કોઠાનીએ કહ્યું

“ભલે, તમે પુચીથી જાઓ તું દમણી જ અજસામગી મરા-
વવાનો પ્રયત્ન કરે છું” વૈરાગીએ અવીરતાથી કહ્યું

અનકાપના અધ્યક્ષના ગયા પછી મન્દાએ પોતાના મેનાનાયકો તથા સદારોને બોલાવીને ખાઘ પદાર્થો મેળવવાના સબધમાં મધ્ય રાત્રિ પર્યન્ત તેમની સાથે મનઝા કરી અને મનઝાના અંતે એવો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો કે સિખ્ખ સૈનિકોએ મુસ્લિમવેશ ધારણ કરી હુગના ગુપ્ત માર્ગમાંથી બહાર નીકળવું અને શાહી લશ્કરમાંથી જેટલું અન્ન મળે તેટલું લઈ આવવું આ નિશ્ચય અનુસાર સાહસિક સિખ્ખો શાહી જાવણીમાં જઈને હાથ લાગ્યા તેટલા ખાઘ પદાર્થો લઈને સહીસલામત હુગમાં પાછા આવી ગયા પરંતુ આવી રીતે આણેલું અન્ન પણ કશું દિવસો મૂકી ચાલ્યું નહિ છેવટે કુધાની વેદનાથી બ્યાકુલ થયેલા સિખ્ખ સિપાહીઓ વૈરાગીને અનેક પ્રકારના મર્મવચનો સંભળાવી અનની માગણી કરવા લાગ્યા વૈરાગીને એટલો બધો ક્રોધ વ્યાપ્યો કે તેણે બરાબર મધ્યરાત્રિએ જીડીને શાહી મેનાપર જાપો માર્યો બન્દાના આવા આક્રમણમાટે મુગલ સૈનિકો બિલકુલ તૈયાર ન હોતા તેઓ નીરતિ ઊંધી રહ્યા હતા બન્દાએ તેમની એ અસાધ્યતાનો લાભ લઈને સંકડોને પરનોકમાર્ગના પ્રવાસી કરી દીધા તેણે રાત્રિના શાંત સમયમાં સિખ્ખ સિપાહીઓને એટલી સીમા પર્યન્ત ઉત્કેરી દીધા હતા કે તેઓ ગુરુપુત્રોના અપૂર્વ આત્મખતિ દાનનું સ્મરણ કરી આણેપર ઉદાર થઈને લડી રહ્યા હતા થોડી વારને માટે તો શાહી સૈન્યમાં એવો હાહાકાર ફેલાઈ ગયો કે મુગલ મેના પતિઓને શું કરવું અને શું ન કરવું તેની પણ સમજણ પડી નહિ બાદ શાહને ત્યારે આ બમકર સમાચાર મળ્યા ત્યારે તે એકાએક પોતાની શય્યામાંથી ઊઠ્યો, અને મનમાં પોતાની જીવનરક્ષાના સમયમાં સંદેહ હોવા જતા, બહારથી તેણે નિર્ભિક્તાનું દર્શન કરાવ્યું, માત્ર એટલું જ નહિ, હિન્દુ વૈરાગીને પોતાના શિગિર તર્ફ આગળ વધતો અટકાવ વાના હેતુથી મુગલ સિપાહીઓને તત્કાળ દધિયાર ઉપાડવાનો દુક્રમ કરી દીધો બહાદુરશાહે મુગલ મેનાપતિને બોલાવીને સિખ્ખોપર તોપોનો મારો ચલાવવાનો અને લાગફાવે તો વૈરાગીને પણ ઉડાવી દેવાનો ગુપ્ત આદેશ સંભળાવી દીધો ‘અહાહો અકબર’ તથા ‘દીન, દીન’ની ગર્જના કરતા મુગલ સિપાહીઓ સિખ્ખોપર દૂરી પડ્યા

વેરાળીએ જોયું કે સુત્રજ મોવદાએએ તોષોમા જોઈને દારૂ-
 મોલો કળીતે તોષો તેષાર કરી વીધી હતી અને તેમની એ પ્રશ્નિને
 જોઈને સિખ્ખો કાવસદિન પાછળ કરી રહ્યા હતા. પોતાની સિત્તાદ
 વર્ષિની વાણીનું નિત્ય અમાણે આજે છટ પરિણામ ન સુત્ર જોઈને
 વેરાળીએ વિચાર કર્યો કે 'આજા વિષગીત સપોગિમાં ખુલ્લા મેદાનમાં
 'હીને લાવા કરતાં પુન દુર્ગેના આશ્રય લેવા એ જ દિવાલદ છે.'
 આ વિચાર કરીને તે ધીરે ધીરે મુખપૂર્વક દુર્ગના માનેમાં અને
 સર થવા લાગ્યો. દુર્ગમાં પગેઆ પછી સિખ્ખો બહાદુરીથી લડના
 લાગ્યા. પગુ એક તો દુર્ગમાંની ખાણસામનો ક્યારની ખૂદી મહ
 હતી અને બીજું તેમને બહારથી કાઢી પણ પ્રકારની સદાવતા ચગી ન
 હોતી. એથી વિરુદ્ધ, સાદી સૈન્યની સખ્યામાં પ્રતિદિન વધારો થઈ
 રહ્યો હતો. અર્થાત્ સફળતાના સર્વ પ્રયાનોને નિષ્ફળ થવા જોઈને
 રાત્રીએ એક રાત્રે સર્વ સિખ્ખોની સાથે મુગેનોના આક્રમણનું કેવી
 રીતે ઉત્તર વાગતુ ઇલાદિ સાવિ કારકમના નવવર્મા મનસુ કરવા
 નાદે લોકદુર્મના વિશાલ સભામનનમાં ગોરી સભા કરી પ્રારભમાં
 વેરાળીએ પોતાની જોગરિવની વાણીથી ઉપરિચન થયેલી મેલો
 પરિસ્થિતિનું શ્રોતાઓને વ્યવન કરી સમજાવ્યું ત્યાર પછી તુર-
 ન્ત વોચિન્દસિદ્ધના ભવ્ય જીવનાદ્યોનો પરિચય કરાવીને વેરાળીએ
 પોતાના વચ્ચ-વતો કિપતદાર કરતાં જણાવ્યું કે -

'ધર્મદીગ તથા કર્મવીર સિખ્ખો! આપણું કાર્ય દશ થણ
 બાળ છે. અત્યારની પરિસ્થિતિમાં સુત્રોની સાથે દખી ગેરવાનું
 પરિણામ એ જ આવશે કે, આપણી અર્વાચી રહેલી સમિતો તથા
 તખ્ખાને પશુ નાશ થઈ જશે તો દુને અહીં રહીને લડના કરતાં
 સુત્રોની આંખોમાં ધૂળ નાખીને અહીંથી સરખી જવામાં તથા
 અનનરક્ષા કરવામાં જ આપણુ હાવાનુ છે. અત્યારે તો આપણે
 'જંવસો મરણાનિ કંદેર' એ સિદ્ધાન્તનું જ અનુસરણ કરવાનું છે
 પગુ મન માન એટલો જ છે કે માગી પ્રાણદાન કરવાને તથા
 રહેલા સુત્રો ત્યારે મને અહીંથી પલાયન કરી ગયેનો બાણુએ,

તારે અવસ્થા મારી પૂંઠ પકડશે. જો કે હું તેમને મારી પાછળ આવવામાં ફાવવા તો નહિજ દઉં; પરંતુ કોઈ દેશદ્રોહી હિન્દુ માર્ગમાં જ મને અટકાવી દે, તો પલાયનનો પ્રયત્ન પણ વ્યર્થ થાય અને જો શત્રુઓને એવી ખબર પડે કે, વૈરાગી આ દુર્ગમાં જ છે, તો તેઓ મારી પૂંઠ પકડે નહિ, એ પણ સંભવનીય હોવાથી આ સંબંધમાં હું મારા સર્દારો, હિનૈથી મિત્રો તથા વીર સિપ્પોનો સત્ત્વ અને સ્પષ્ટ પરામર્શ ધરું છું.”

“મારા નાત્ર અભિપ્રાય અનુસાર તો શ્રીમાને જે કાંઈ વિચાર કર્યો છે તે જ યોગ્ય તથા હિતાવહ છે. જ્યાં પ્રયાતની નિષ્ફળતા દીવા જેવી સ્પષ્ટ દૃષ્ટિઓચર ચતી હોય, ત્યાં શક્તિનો નિરર્થક વ્યય કરવો કિંવા જીવનની આકૃતિ આપવી એ વિચારશીલ દેશોદ્ધારકનું કર્તવ્ય નથી. અકાલ પુરુષની ઇચ્છા આ પ્રસંગે આપણને સફળતા આપવાની નહિ હોય, એમ માનીને અત્યારે તો પોતાના જીવનની રક્ષા કરવી એ જ શ્રીમાનનું પરમ કર્તવ્ય છે.” વૃદ્ધ વિનોદસિંહે વૈરાગીના વિચારોને અનુમોદન આપ્યું.

“બંધુ બાજુસિંહ તથા કૃતહસિંહ, તમે કેમ કાંઈ ખોમતા નથી ? તમે પણ અનુભવી તથા ગ્રૌહ વિચારક છો. આજના વિકટ પ્રસંગે હું તમારા જેવા કર્તવ્યનિષ્ઠ વીરનરોના અભિપ્રાયને સાંભળવામાટે અત્યંત આતુર છું. કદાચિત્ તમારો અભિપ્રાય મારા અભિપ્રાયથી જુદો પડતો હશે; તો પણ તેથી હું અપ્રસન્ન થવાનો નથી. આવી રીતે પ્રત્યેકના અભિપ્રાયને ચાચવાનું કારણ એ જ છે કે ભવિષ્યમાં આપણાપર કોઈ એવો આક્ષેપ કિંવા કલંક ન મુકે કે: ‘જીવનરક્ષાના લોભને વાળીભૂત થઈને વૈરાગી તથા તેના સાથીઓ લોહદુર્ગમાંથી પલાયન કરી ગયા હતા.’ બન્દા બહાદુરે કોપાધ્યક્ષ બાજુસિંહ તથા સેનાધ્યક્ષ કૃતહસિંહને સંબોધીને આ વાક્યો ઉચ્ચાર્યા.

“અમારો અભિપ્રાય પણ શ્રીમાનના અભિપ્રાયને મળતો જ છે. અમેને શોક કેવળ એટલો જ થાય છે કે દેશના સ્વાતંત્ર્યની

રક્ષાભાટે કવેલા આટઆટલા ભગીરથ પ્રવાનો પછી પણ આજે આપણામાટે નિષ્ફળતાને અનુભવવાનો અવસર આવી શક્યો છે આ વિપ્ત પ્રસંગે પશ્ચાત્તાપ કર્વે દિનુઓએ સામાન્ય રીતે અને સિદ્ધિઓએ ખાસ કરીને તનુ, મન, ધન સહિત શ્રીમાનની કૃપા આવીને પોતાની દેશપ્રિયતા કિંવા સ્વાર્થ પ્રિયતાનું દર્શન કરાવતું નોંધવું હતું ” કેળામ્બસ બાબસિંહે પોતાના તથા કૃતદર્શિદના અભિપ્રાયને વ્યક્ત કરવા સાથે દિનુઓની કર્તવ્યવિમુખતાનો ઉલ્લેખ પણ કરી બતાવ્યો.

“આપણે આપણા કર્તવ્યનો જ વિચાર કરવાનો છે દિનુ-ઓએ તથા સિદ્ધિઓએ આટલી પણ સહાયતા કરી છે તેનું સ્મરણ કરીને આપણે અઠાસ પુરુષોના ઉપકાર માનવાનો છે આ પ્રસંગે જો કે અપણુને પસાવનનો આશય લેવાનો વિચાર કરવો પડે છે તો પણ તેથી નિરાશ થવાનું નથી પણ વાર એવું બને છે કે દુખીની નિષ્ફળતામાં જ ભાવિ સફળતા રહેવી હોય છે મુદ્દાનો પ્રશ્ન તો એટલો જ છે કે શત્રુઓ એવા જ ભયમાં રહે કે વૈરાગી કિશ્કામાં જ છે અને આપણે અહીંથી સતીસવામન રીતે છટકી બઢએ એવો કોઈ ઉપાય શોધી કાઢવો નોંધએ ” વૈરાગીએ આશાવાદનું અવલમ્બન કરીને આ પ્રકારના સબરો ઉત્તર્યા

‘આ સંબંધમાં અમારો જે તથા જાણતો અભિપ્રાય એવો થાય છે કે, શ્રીમાને વેશપરિવર્તન કરીને જેલમાં સંકેત તથા વિશ્વસ્ત મનુષ્યોસહિત પ્રાતઃકામ થવા પૂરે જ અહીંથી પ્રવાણ કરી જવું અને દુગમાં રહેનાર વ્યક્તિઓએ છેવટ સુધી બુદ્ધને માત્ર સાંખ્ય-કદામિન પ્રદર્શ સફળતા ન મળે તો પણ તેટલા સમયમાં આપ શ્રીમાન કોઈ સુરક્ષિત સ્થાનમાં અવસ્ય પહોંચી જાવો, એમાં સંદેહ નથી ” વીરસિંહે કહ્યું

“તમારી સલાહ સ્વીકારવા યોગ્ય છે હવે પ્રજા કેવળ એટલો જ રહે છે કે ન કરે નારાયણ અને આપ સમયના પ્રદર્શ જ આપણે પ્રત્યક્ષ થઈ જાય અને દુર્ગંધ યજ્ઞોતો અધિકાર થઈ

જાય, તો મને પકડવાનો અવશ્ય પ્રયત્ન થાય, અને જો એ વેળાએ 'વૈરાગી કુર્ગમાં નથી કિન્તુ તે પનાયન કરી ગયો છે,' એવું તેમના જાણવામાં આવે તો અવશ્ય તેઓ भारी પાછળ પડે અર્થાત્ આ સંભવનીય ભાવી પ્રગળે અસંભવનીય કરી જતાવવાનો કાંઈ ઉત્તમ ઉપાય અત્યારે ને અત્યારે જ આપણને મળી આવે, તો भारी સર્વ શંકાઓનું નિવારણ થઈ જાય " વૈરાગીએ પોતાની અંતિમ મહત્તી શકાનું દર્શન કરાવ્યું

થોડીક વારને માટે સંભાલનમાં ગભીર શાંતિ પ્રસરી ગઈ સર્વ સંભાળનો એક ખીખના મુખમંડળનું અનલોકન કરવા લાગ્યા વૈરાગી સંભાળનોની પરિસ્થિતિનું સૂક્ષ્મતાથી નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. અતે સંભાળના એક છેડા પરથી વૈરાગીની આકૃતિ સાથે જેની આકૃતિ સર્વાંશે મળતી આવતી હતી તેનો એક સિખ્ખ જોયો થયો, અને તેણે બન્હાનું અભિવાદન કરીને જે શબ્દો બોલવાની આત્મા માગી તેના જવાબમાં વૈરાગીએ તેના પ્રતિ મહાનુભૂતિસૂચક દૃષ્ટિથી જોઈને જણાવ્યું કે "મારા બહાદુર સિખ્ખ, એ તો હું આરંભમાં જ ખુલાસો કરી ચૂક્યો છું કે આજની મલામાં પ્રત્યેક વ્યક્તિને પોતા-પોતાનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત કરવાની સપૂર્ણ છૂટ છે, એટલે તારે જે કાંઈ કહેવું હોય તે નિઃસંકાય કહે "

"મારા જેવા એક મામાન્ય મેવડની શ્રીમાન જે કદ્ર કરે છે તેમાટે હું મને પોતાને ભાન્યશાળી માનું છું આજના જેવા વિદ્વત પ્રસંગે શ્રીમાનને સલાહ આપવા જેટલી યોગ્યતા તો મારામાં નથી, પરંતુ આટલા સમય સૂધી માલિકની સેવામાં રહીને હું જે કાંઈ શીખ્યો છું તેને આજે આચરણમાં મડવાની ઇચ્છા ધગવું છું "

તેણે થયેલા સિખ્ખે આ પ્રમાણે પ્રસ્તાવના કરી

" અહો, કોણ ગુલામ ! ઉકે ત્યા પૂણ્યામાં જઈને ખેડો છે ? કહે, તું મારી સેવામાં રહીને એવું શું શીખ્યો છે જેને આજે

આચ જુમા મહવાની અભિ ।। ધરાવે છે ? ' વૈરાગીએ તેને પોતાના સેવક તરીકે ઓળખી લીધા પછી આ પ્રમરના વાક્યો ઉચ્ચાર્યા

મારા માનિમ્ની સેવામાં રહીને ' હિન્દુદ્ધિતાર્થ ' જીવન અવિધન નો મિદ્ધાન્ત શીખ્યો છુ અને તેને જ આ પ્રમગે આચ જુમા મહવા ઈન્દુ છુ ' એમ રહીને શુધાન્ હર્ષ શુનાનસિદ્ધિ ઘોડી વાર વિશ્રાન્તિ લીધી અને ત્યાર પછી પુનઃ કહેવા માડ્યુ કે ' મારી મુખાદૃતિ તથા શરીરના રૂપરંગ શ્રીમાનની મુખાદૃતિ તથા રૂપરંગ સાથે એટલા બધા તતોતત મગતા આવે છે કે ને હું શ્રીમાનનો વેશ ધારણ કરી લઉં તો ગમે તે મનુષ્ય બુધાવામાં પડી જાય સમાનાદૃતિનું આવું અવસ્થભાવિ પશિણામ મેં અનેક પ્રમગો એ અનુભવેનું છે અને ઘણી વાર શત્રુઓના હાથમાં સપડાઈને મૃત્યુના મુખમાં જતો જતો અત્યંત દુઃખિતાથી બનેતો છુ પરંતુ આજે હિન્દુજાતિના કૃત્યાણુમાટે આપ શ્રીમાનને બચાવીને મારા પોતાના જીવનનું સમર્પણ કરી દેવાની ઈચ્છા છે મારી એવી તીવ્ર ઈચ્છા દોવાથી મારી એવી આત્મદુખ્ત પ્રાર્થના છે કે શ્રીમાન પોતાનો ગજસી વેશ મને આપી દે અને પોતે ગમે તેવો અન્ય વેશ ધારણ કરીને અહીંથી પ્રવાણ કરી જાય દુર્મના રક્ષણાર્થે ને ઘોગી ઘણી વ્યભિચારો અહીં રહે, તેમની સાથે હું પણ ગદીગ અને પ્રાત મગ ધતા અમે જ મુદ્દનો પુનઃ આરભ કરી દઈશ '

હું તુ મારો વેશ ધારણ કરીને તથા પોતાને બંદાના નામથી ઓળખાવીને શત્રુઓના હાથે મરણને ભેગવા ઈન્દુ છે ? મારો પાશમાં તને આપીને હું મારા હાથેજ તને પિશાચપ્રદૃતિ શત્રુઓના હાથમાં આપનો જાઉં, એવી તારી અભિનાસ છે ? ' વૈરાગીએ ।। જૂના આશયને અમણ લીસા પછી વિ ।। ખાતો મો લેવા માટે આ પ્રાર્થના રક્ષાત્મક વાક્યો ઉચ્ચાર્યા

યોગી જીવનનો ઉત્સર્ગ કરી દેવા ઇચ્છુ છું મારી આ ઈચ્છા કેવળ આજની સભામાના સ્મરણવૈરાગ્ય સમાન અદ્વૈતાવિષ્ણુ તથા અસ્થાયી દેશપ્રેમનું પરિણામ નથી; જિંતુ શ્રીમાન્ જોના પગ્મ દેશ-ભક્તોના પ્રયત્નોને ચત્કિચિત્ત પણ પુષ્ટિપ થઈ શકે તેની ગતિમાર્ગ તુચ્છ દેહને માતૃભૂમિની સેવાના પ્રયત્નમાં આહુતિ તરીકે મમર્ષી દેવાના દોષદાણના દહ નિર્ધારનું જ પરિણામ છે. જો શ્રીમાન્ મને મરણનો આવો અવબ્ય અવસર નહિ આપે, તો હું શ્રીમાન્ની માથે આવીશ અને જ્યારે કાંઈ અણુધાર્યો પ્રસંગ આવીને ઉપગ્રિયત થશે ત્યારે હું મારા તુચ્છ શરીરને વીરવૈરાગી કિંવા મન્દા બહાદુરના નામથી ઓળખાવીને શ્રીમાન્ પર આવનારી આપત્તિને મારા પોતાના શિર પર વહોરી લઈશ " ગુલામસિંહે પોતાની દહતાનો પગિચા કરાવ્યો.

“ ધન્ય છે ! વીર, તારા અનુપમ દેશપ્રેમને ધન્ય છે ! જો તારી એવી જ ઈચ્છા હશે, તો હું અવશ્ય તેને પરિપૂર્ણ કરવાની વ્યવસ્થા કરી આપીશ. હું તો માત્ર તારી દહતાની પરીક્ષા જ કરી રહ્યો હતો. ખરી રીતે આ સમયે મને તારા જેવા જ દેશપ્રેમી વીર સિખ્ખોની વિશેષ આનંદસ્થિતિ છે. ગજસ્થાનના ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ ચણેલી વીરધારી પત્તા તથા કાવાપતિ માનસિંહની અપૂર્વ આભિભક્તિની છ બહે પુનરાવૃત્તિ કરી જનાવ,* અને મંજુમતા લાવિ ઇતિહાસમાં પોતાના નામને સુવર્ણક્ષરોથી લખાવી દે. ” આવી ગીતે ગુલામસિંહને ધન્યવાદ આપ્યા પછી વીર મન્દાએ આગળ વધીને કહેવા માડ્યું કે “ હવે આ વાર્તાલાપને વિશેષ લગાવવાની આવ-

* આ પ્રકારની અનુપમ સ્વામિભક્તિના અન્ય ઉદાહરણો કેવળ રાજ પૂતાનાના ઇતિહાસમાંથી જ મળી આવે ■ રાજધારી પત્તાએ પોતાના પુત્રને ઘાતોના હાથમાં સોંપીને રાજકુમાર ઉદયસિંહના અને હન્દીલાદના મુર્દમા આલાવાડના રાજાના માનસિંહે પોતાના મસ્તક પર ચેસડરત્તિ સુકુંને ધારણ કરીને તથા પોતાને પ્રતાપસિદ્ધ તરીકે ઓળખાવીને મહારાણા પ્રતાપના જીવનની રક્ષા કરી હતી

સ્વક્રાંત નથી. રાત્રિનો અવસાન કાળ નિકટમાં આવેલો હોવાથી હું સમાને વિસર્જિત કરવાની આજ્ઞા કરું છું, અને ગુનાખમિહ અથવા થોડા સમય પછીના વીર વૈરાગી, તું મારી પાસે આવ અને મને બેઠું ત્યાર પછી હું મારો વેશ ગિતારી આપુ તે પહેરી લે અને અદ્વાયી પ્રણાલુ કરી જવા પૂર્વે મારા પોશાકમાં તું કેવો દેખાવ છે તે એક વાગ મને સાતિથી જોઈ લેવા દે. ”

“ શ્રીમાનની આજ્ઞા હું શિરમાવણ કરું છું. ” એમ કહીને ગુનાખમિહ હાસ્થપ્રયુક્તિ વધને વૈરાગી પાસે આવ્યો, એટલે વૈરાગીએ અત્યંત પ્રેમપૂર્વક તેને પોતાના હૃદય સાથે લગાડ્યો. પ્રયત્નરમાં ગુનાખસિંહે બન્દાના બાહુપાશમાંથી છૂટીને નમ્રતા પૂર્વક તેને પ્રણામ કર્યો એ જ વેળાએ વૈરાગીની આજ્ઞાનુમાર સખા વિસર્જિત થઈ અને મર્જ સિખ્ખોએ ધીરે ધીરે સખાલવનમાંથી પોતપોતાના નિવાસ સ્થાન કિંવા વિશ્રામસ્થાન પ્રતિ પ્રણાલુ કરવા માંડ્યું. જે સદાશૈ તથા મૈનિકોને વૈરાગીની સાથે પ્રાતઃકાળ થયા પૂર્વે જ દુર્ગમાંથી પ્રણાલુ કરી જવાનું હતું, તેઓ નિદ્રા લેવાનો વિચાર ન કરતા પ્રવામની તૈયારીઓ કરવા લાગી ગયા વૈરાગીએ પોતાનો બહુમૂલ્ય રાજ્ય પોશાક ગિતારીને પોતાના સેવક ગુલાખુ કિંવા ગુનાખસિંહને સ્વાધીન કરી દીધો ગુલાખમિંહ પાસેના આગમમાં જઈને વૈરાગીએ આપેલો પોશાક પહેરી આવ્યો, અને તેટલા સમયમાં વૈરાગીએ ખરે-ખર વૈરાગી કિંવા માધુનો વેશ ધારણ કરી લીધો. આ પરિવર્તનના પરિણામે ગુલાખસિંહ વીર વૈરાગી બની ગયો, અને વૈરાગી ન એનાખી શકાય તેવો એક સામાન્ય સાધુ દેખાવા લાગ્યો. વેશપરિવર્તનની આ કળામાં વૈરાગીએ દીર્ઘ સમયથી નિપુણતા પ્રાપ્ત કરી લીધી હતી, એમ તે સમયના ઇતિહાસકારો કહે છે. *

+ + + + +

* ઈરાદગખા નામક એક મુનેશ્વર ઈનિદાસગ્રંથક લખે છે કે “ ગુરુ (બન્દા) વેશપરિવર્તનની કળા જરાજર બહુતા હતા. આ કળામાં તે એવા દસ દળા કે જ્યારે તેઓ હઝગ કરતા હતા ત્યારે તેમના નિકટમાં

મધ્યગત્રિના પરામર્શને અનુમરીને આધુવેશધારી બન્યા પોતાના વિશ્વસ્ત મદારો તથા સેવકોને લઈને રાત્રિના અવગાન પૂર્વે જ લોહદુર્ગમાંથી પ્રયાણ કરી ગયો. દુર્ગમાં રહેવા મિષ્ણ સૈનિકોની સદારી તેણે વેશધારી વૈરાગી ઉર્ફ ગુલાબસિંહને સોંપી હતી. ગુલાબસિંહ શત્રુઓના પર આક્રમણ કરવામાં એટલો બધો અધીર થઈ રહ્યો હતો કે તે પ્રાતઃકાળ ચવાની આતુરતાથી પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યો. વૈરાગી તથા મિષ્ણ સદારોના દુર્ગમાંથી પ્રયાણ કરી ગયા પછી અન્ય સૈનિકોની પેઠે ગુલાબસિંહ પણ શય્યામાં પડ્યો; પરંતુ તેને નિદ્રા આવી નહિ. પ્રાતઃકાળ થતા જ શૈયાદિથી નિવૃત્ત થઈને પ્રથમ તેણે અકાલ પુરુષનું માનસિક સ્મરણ કર્યું, અને સાર પછી ગુરુવર્ષ ગોવિન્દસિંહ તથા વીર વૈરાગીને મનોમય પ્રણામ કરીને દુર્ગમાંના મિષ્ણ સૈનિકોને દુર્ગમાંથી જ શત્રુઓ પર આક્રમણ કરી દેવાનો આદેશ આપી દીધો. દુર્ગમાંથી તીરો, ગોફણો, તથા બદ્ધોનો મારો ચાલુ થયેલો જોઈને મુગલ મેનાપતિએ પણ પોતાના મુસ્લિમ જગીઓને આવેશપૂર્ણ વાણીમાં સિષ્ણો પર આક્રમણ કરવાનો હુકમ સંભળાવી દીધો. સૂર્યોદયથી આરંભીને મધ્યાહ્ન પર્્યન્ત દુર્ગમાંના અસ્પર્શ્ય તથા અસ્પર્શનવાળા મિષ્ણોએ સક્ષાવધિ મુગલ સૈનિકો સામે સારી રીતે ટકાવ કર્યો. પરંતુ શાહી-તોપચીઓએ પુનઃ તોપોનો મારો ચલાવીને મિષ્ણોને પરાસ્ત કરી દીધા વિજયોન્મત મુગલ સૈનિકોએ ‘અસ્લાહો અકમર’ના દુર્ગબેદક જય-ધ્વનિ સાથે દુર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો. મુગલ સૈન્યનો અધિનાયક વૈરાગીને એકદમ બંદિવાન કરી લેવાની આશામાં આશામાં ઉત્સાહપૂર્વક દુર્ગમાં પ્રવેશ્યો. માર્ગમાં તેની સામે ચનાઈ અથવા તેને અટકાવનાર કોઈ પણ મહત્ત્વ નહિ, દુર્ગના મધ્યભાગમાં પહોંચતા જ તેણે વૈરાગીને

ના નિકટ મિત્રો પણ તેમને ઓળખી શકતા ન હોવા.” આ કળામાં ‘તે શિવાજી જેટલો બહુકે તેથી પણ વિશેષ નિપુણ હતો,’ એમ ડા. ગોકુલચંદ નારાયણ ‘સિષ્ણોના પરિવર્તન’ નામક ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ સંબોધમાં જણાવે છે

એક વિગામમન પર વિચારમગ્ન દશામા બેસેલો જોયો. ખાનખાનાનાં
દર્પનો પણ ગલા નહિ તેણે થોડીક વાર ઓરડાના દરવાજા આગળ
જ ઊભા રહીને આ પ્રવેશ કરીને બંદિવાન કરી લેવાના મહારાજાણી
કાવના બદલામાં બાદલાદ તગ્મથી થનારી કદાચનીની ટેટલીક મધુર
કંપના કરી લીધી ત્યાર પછી પોતાની પાછળ પાછળ આવી રહેલા
સશસ્ત્ર સૈનિકોને તેણે સાંકેતિક ભાષામાં વૈરાગીના આગ્રાગ્ને ચારે
તરફ ઘેરી લેવાનો તથા તેને પોતાને બંદિવાન કરી લેવાનો કુશ્મ કુશ્મી
દીધો થોડીક વાર સુધી તો ખાનખાનાએ વૈરાગી શુ કરી રહ્યો છે
તેનું મુશ્કેલીથી નિરીક્ષણ કર્યું મુગ્ધ મનિકોએ તેના આગ્રાગ્ને તો
અવશ્ય ઘેરી લીધો પરંતુ તેમાં પ્રવેશ કરવાનું સાદુમ કાર્ય પણ કરી
શક્યું નહિ તો પછી તેને બંદિવાન કરી લેવાની તો વાત જ ક્યા
હોય વાર ?

“ જોઈ શુ ગલા હો માગ જવામદ દોખો ! પરવરદિમારનો
ગુક કને કે મુગલિયા સદતનતનો કદો કરી કહિર બંદા આગે
આપણા હાથમાં સપડાયો છે. દેવે જગા પણ વખત ન મુમાવતા
એને ક્યદકગી લો જ્યારે આપણા આ કદા કરીને બાદલાદ સદામતની
દુશ્મનમાં આપણે પેલ કરીશુ ત્યારે માથેકે હિન્દોસ્તા આપણા પર
ખુશ થઈ આપણને દિતોમનથી શામાથી આપમે એટલું જ નહિ,
પણ માગી જેવી જગીર પણ આપી દેશે. ચાનો, તમાના કામમાં
સાવધાન રો ” ખાનખાનાએ વૈરાગીને પચ્ચવામાટે આવી રીતે
પોતાના સિપાહીઓને ઉરકેયાં

પરંતુ વૈરાગીને ક્યદ કંવાનું કાર્ય એટલું બધું સરેતુ ન દોડ
ખાન માહજના દુકમનો અમલ કંવાનું માહમ કાર્યથી પણ કરી
શકાયું નહિ તેમના આવા હુપોદ્ધણને જોઈને તે મનમાં ને મનમાં
તેમના પર ગુસ્સે થયો આ બાજતમાં તેણે સિપાહીઓને વધારે
દબાવુ એટલામાટે ન કર્યું કે વખતે ગુન્ગામાં ને ગુસ્સામાં આમન
પરથી ઉગીને વૈરાગી તેનો પ્રાણ ન લઈ લે! માત્ર એક કૃપાળુ

સહિત બેઠેલા બન્દાને ઓરડામાં જઈને પકડી લેવાનું સાહસ મુગન સિપાહીઓ તો ઠીક પરંતુ ખાન સાહબ પોતે પણ કરી શક્યા નહિ ! વિચારમગ્ન બન્દાએ કુદરતીક વાર સૂધી મૌનપૂર્વક વૈરાગીના અદ્વિતીય વીરત્વના પ્રભાવને જોયા કર્યો

“ વીરના નામને લાજિગત કરનાર નામવર ખાન સાહબ ! આટલા બધા ભયભીત કેમ થઈ ગયા છો ? મુગલિયા સતતનતનો કટો દુશ્મન, ડાકિર વૈરાગી નિરાશ્રય ગિચ્છિતિમાં તમારી નજી આગળ જોભેલો છે, છતાં તેને કેમ ક્યદ નથી કરતા ? મને પકડીને તમારા બાહુશાહ આગળ સર્પ જઈ કોઈ મોતી જાગીરનું ઈનામ કેમ મેળવી લેતા નથી આજે મને એટલી તો ખાત્રી થઈ ગઈ છે કે મુગલિયા બાહુશાહના સત્તાધીશ તથા બહાદુર સિપદસાલારોને પણ પોતાના નામ તથા દર્શનમાત્રથી ડરાવી દેનાર જો કોઈ પણ વીર નર હોય, તો તે તમારી સામે જોભેલો પરાજિત છતાં વિજેતાના સપૂર્ણ સન્માનને પાત્ર એક વૈરાગી જ છે ! ” પોતાના આસન આગળથી જરાક આગળ વધીને વૈરાગી પુનઃ કહેવા લાગ્યો કે “ જ્યારે તમેને મારાથી આટલો બધો ભય લાગે છે ત્યારે શું જોઈને મને પકડના આન્યા છો ? આવો, નિશ્ચિન્તતાથી આગળ આવો. હું મારી મેજે જ તમારે આધીન થાઉં છું મને પકડવાનું માન ખીલે કોઈ ખાટી જાથ એ વાત મારાથી સંદેન થઈ શકે તેવી નથી. સ્તબ્ધ થઈને નિર્જીવ પૂતળાની પેઠે કેમ બેસા છો ? શું મારા હાથમાના કૃપાણનો ભય લાગે છે ? જો એમ જ હોય તો હું કૃપાણને પણ દૂર ગંખી દઉં છું આવો, હિંમતથી આગળ આવો અને પોતાની મરજીથી તમારે તાબે ચલા તમારા મર્દ દુશ્મનને ક્યદ કરી દેયો ” આમ કહીને તથા હાથમાના કૃપાણને પાછળના આસન ઉપર રાખી દમને વેશધારી વૈરાગી ધીમે ધીમે દરવાજા તરફ આગળ વધવા લાગ્યો જેમ જેમ તે નજીક આવવા લાગ્યો તેમ તેમ ખાનખાના ભયથી ધૂંજવા લાગ્યો, અને પોતાના મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો કે “ જો

હવે પણ આને પકડી લેવામાં નહિ આવે, તો માગ દાખમાંની તસ્વાર વડે જ મારી દુન્યવી સફળને એ ખતમ કરી નાખશે । ” મનમાં તેની આ સ્થિતિ હોવા છતાં બહારથી કૃત્રિમ દિમિત દેખાડીને તેણે પોતાના દલ યત્નધારી પદાર્થોની મહાવતાથી વૈગમીને પકડી લીધો. એ વેળાએ તેનું આખું શરીર પ્રાપચ્ચાન ચર્મ રત્નું હતું ‘લઈ આવેલો,’ તે સિપાહીઓને ઉદેશીને કહેવા લાગ્યો “ બાદશાહ મતામતની દુબ્બરમાં એને લઈ આવેલો આજનો આપણો દિવસ ખુદાતાલાની મેહરમાંનીથી ઘણો જ ખુશનુમા નીવડ્યો છે મને ઉમ્મીદ જ નહિ બન્યું કે આ તવારીખી ફત્તનો બદલો આપણને બાદશાહ સલામત તરફથી બહુજ મારો મળશે પણ ખમરદાર પહાડ પરથી નીચે િતગતા ગરુલત ગમશે નહિ । ”

* * * * *

“ પોતાને વૈરાગી તથા ગુન્ના નામથી ઓળખાવનાર બાગી લૂટેગ ! આજે તારી તમામ ઉમ્મીદ પર ચાણી ફરી વળ્યું છે હવે જો તું પાક ઈસ્લામને કુબૂલ કરીને મારી મોઆશી નહિ માગે, તો હું તને શવતો છોડવાનો નથી તારા તમામ લૂટેગ માથીઓ સહિત તું ચાહી ફર્માનને માથે ચઢાવવા તૈયાર હોય અને આજથી તારી ચરાચરતો તથા કાફિરોના નાપાક ખયાલોને હમેશને માટે છોડી દેતો હોય, તો હું તને મોગી બગીચા આપીને મારી ફોનનો સિપાહસાધાર બનાવવા ઇન્કુ ધુ મોય, તારી સી ખાદિશ છે । ” વૈરાગીનો ઇન્માફ કરવામાટે સમચનાઉ ન્યાયામન પર બેરેલા લાગતમખાદ બહાદુરચાહે બન્દિવાન બન્દાને ઉદેશીને કહ્યું.

“ નામવગ ચહનચાહ, મને એવી ઉમ્મીદ હતી કે બાદશાહ સલામત પોતાના સમોવડિયા વીગપુગો સાથે કેની ગીતે વર્તવું બરાબર બન્યું હશે, પરંતુ આજે મારા બલુચામાં આ પુ કે પોતાને મહાન મુગલ બાદશાહના નામથી ઓળખાવનાર વ્યક્તિમાં જે મત્તનના દિવા વિવેખિના દેવી જોઈએ તેનો મર્વયા અભાવ છે ” આ પ્રમાણે પ્રત્યાવના કરીને વૈગમીએ કહેવા માંડ્યું, “ જો હવેથી હું પણ તને એક

વચનના તુચ્છકારથી બોલાવુ, તો તેથી તું માહું લગાડીશ નહિ. તે શું કહ્યું ? મારી તમામ ઉમ્મીદો પર પાણી ફેગી વળ્યું છે ? એ તો જ્યારે તું ખરૂં રહસ્ય જાણીશ ત્યારે જ તને જણ્યારો કે પાણી માગી ઉમ્મીદો પર ફેર્યું છે કે તારી ઉમ્મીદો પર ? તુ અને તારો સિપહસાહાર જેને વીરવૈરાગી સમજીને ખુશીને લીધે ગજગજ ફૂલાઈ રહ્યા હો, તે ખરો વૈરાગી જ નથી ! અકાચ પુરુષની અપાર કરુણાથી વૈરાગી તો ક્યારના દુર્ગમાંથી તારા સૈનિકોની આખોમા ધૂળ નાખીને અન્ય સુરક્ષિત સ્થળે આપ્યા ગયા છે, અને અસારે તો નિર્ધારિત સ્થાનમાં પહોંચીને આનંદમંગલ કરતા હશે. અથવા તો માર્ગમાં જ કોઈ સુરક્ષિત નગરને લૂટી રહ્યા હશે. વૈરાગીને પકડવાના તારા સર્વ પ્રયત્નો અત્યારે ધૂળમાં મળી ગયા છે.”

“શાહે હિન્દોસ્તાનને તુકારેથી બોલાવનાર નાપાક કાફિર ! જે તુ પોતે વૈરાગી નથી તો વૈરાગીના દેખાવ સાથે ફૂખફૂ મળતો આવનાર ખીજો કોણ છે ? ખરો વૈરાગી ક્યાં છે અને વૈરાગીનો પોશાક પહેરી તેના પર આવનારી આકૃતિને તે શા કારણથી પોતાના માથા પર વહોરી લીધી છે ?” ખાનાખાનાંએ આશ્ચર્ય તથા ક્રોધથી હિપરા-ઉપરી સવાલો પૂછ્યા.

“હું વૈરાગીનો સ્વામિભક્ત સેવક શુલાબસિંહ છું મારા માલિકને આવેલા સંકટમાંથી બચાવવા માટે મેં તેમનો વેશ ધારણ કર્યો છે, અને તેમને તમારા જેવા દેશ, જાતિ તથા ધર્મના પરમ શત્રુઓની ભવિષ્યમાં સારી રીતે ખબર લેવા માટે રાત્રિના સમયમાં જ દુર્ગમાંથી ક્ષેમકુશલ વિદાય કરી દીધા છે. જે વ્યક્તિ વૈરાગીને તુકારેથી બોલાવે છે તેને હું પણ તુકારેથી બોલાવું છું. પછી તે કાંઈ સિપહસાહાર હોય કે મોટો બાદશાહ હોય તો પણ મને તેનો જગાય ડર નથી !” શુલાબસિંહે ગર્વયુક્ત વચનો ઉચ્ચાર્યા.

“જલ્લાદો !” બાદશાહે ગર્જના કરીને કહેવા માંડ્યું : “આ દમાગાજ કાફિરને એની ગુસ્તાખીનો નતીજો બરાબર દેખાડો; અને

એની વૈગમી તરૂની વણદારીનું કામ ચખાડે છે એ મુસ્લમાન
દાખને વૈગમીને પૂછે બતાવે તો એને કહેવો ગદેવા દધ મારી પાત્રે
લાવજો, નહિ તો ત્વં તમારી તત્વારથી એની નાપાક ગદેનને
ઉડાવી દેજો જાઓ, એને હાથ જાઓ બહાથી ?”

જલ્દારો મુલામતિને લઈ જવા એટલે બહાદુરદાહે ખાન-
ખાનને કહેવાને કહ્યું કે. “બેવફા ભૂગા ! તું તુ વૈગમીને પકડી
લાવો હો ? આ અમલમંદી પર તું મારી પાત્રેથી મોગી જામીર
તથા એહરો મેગવવાની ખાદિય ગાખને હો ? આજથી તું તને
સિપાહસાધારીમાથી પણ મોફા કરે છું. મારા બેલાબ્યા વગર ને
તાક કાચુ મોડુ મને બનાવીશ, તો મને લાચારીએ તને નાતની
મળ નજારતી પડશે તારા જેવા બેવફાના ભરોના પર આજે તું
પણ બેવફા બન્યો છું જા, મારી અબો આમગથી સાલવો શા.”

ખાનખાના નીચું મોડું કરીને કાઢી પણ બેલાબ્યા સાથે વગર
લયી ચાલ્યો ગયો આદરદાહે પોતાના બીજા અનુચરને મોકલ કરીને
કહ્યું કે “કિશામથી ન-” પશ્ચાત્ત ના સર કાફિર ક્ષત્રીઓની સાથે
પેલા નકની વૈગમીને પણ જાનથી મારી નાખવાનું જલ્દારોને કહી
આવ. કદાચિત તે આવો વૈગમી હશે ને તેને કહેવો ગાખવો મુસ્લમાન
કાગર શકે પડશે.

“જેવો દુશ્મ ” કહાને તથા માર્નિય કરીને અનુચર બહાર
નીકળી ગયો.

અનુભવ ૬૫ મું

વૈગમીના મુકામ કુવદીપકનો પ્રકાશ

“ઈતિહાસે સમોતે મૃત કો વા ન જાણે ? ।

સ ગાતો યન જાતેન યાતે વસઃ મનુષ્યતેન્ ” ॥

મુમાપિતન્ ॥

એહદુન કિંવા લે હુકમથી જા. દાહની અબોન ૬.

નાખીને પસાયન કરી ગયેલો વૈરાગી નાહનમાં જમને રહ્યો. તેને પક-
ડવાના બાદશાહના સર્વ પ્રયત્નો બ્યર્થ સિદ્ધ થયા. લોકહુર્જના પરાજય-
તુલ્ય વિજય પછી બાદશાહે કેટલાક સમય સૂધી સાદૈરામાં મુકામ
કર્યો, અને ત્યાંની નીચાણવાળી પર્વતશ્રેણીઓમાં મૃગયાની પ્રવૃત્તિને
આદરી દીધી. એ વેળાએ બાદશાહના મનમાં એવા વિચારો ચાલતા
હતા કે: "વૈરાગી પકડાયો નથી; પરંતુ તાહી ફૌજથી કરીને તે પહા-
ડમાં ચાલ્યો તો એવો છે. તેનું સૈન્ય વિખરાઈ ગયું છે, તેથી હવે
તે મારી સામે ફરીથી માથું ઊપાડવાની હિંમત કરે એ બનવા જોગ
નથી. " આવા વિચારોના પરિણામે વૈરાગીના આક્રમણના સંબંધમાં
સર્વથા નિશ્ચિન્ત થઈને સત્રાટ્ બહાદુરશાહ મૃગયાદિ પ્રવૃત્તિઓમાં
નિમગ્ન થયેલો હતો. એટલામાં એક ગુપ્તચરે આવીને તેને આ
પ્રકારના ચિન્તાકારક સમાચાર આપ્યા: "બન્દાએ પહાનકોટમાં પાછું
માથું ઊપાડ્યું છે. જમૂના હાકિમ બયાજિદખાં તથા તેનો ભત્રીજો
શમસખાં બન્દાની સામે થવામાટે સૈન્ય સહિત આગળ વધ્યા
હતા; પરંતુ તેની ખાસે પૂરતા પ્રમાણમાં સૈન્ય ન હોવાથી પરાજિત
થઈને બન્ને માર્યા ગયા છે. * "

આ સમાચાર સાંભળતાં જ બહાદુરશાહના કાન ડોભા થઈ
ગયા. તેણે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે "મારી ધારણા કેટલી
બૂલભરેલી હતી એનો પૂરાવો જલ્દી મળી ગયો, એ પણ સાચું જ
થયું છે. મને લાગે છે કે એ ક્ષત્રિ જન્મો મારી સાથેની દુશ્મનીને
આ જિન્દગીમાં તો બૂલશે નહિ. એ એક એવો બાકનાકે દુશ્મન
પેદા થયો છે કે જેનાથી મારે મારી જિન્દગીની સલામતી માટે હર-

* આ યુદ્ધ લોકચંદના વૈરાગી ધટનાથી ૩-૪ માસ પછી ઈસ્વી સન્
૧૭૧૧ ના વર્સતમાં પુરહાનપુર (જિલ્લા ગુરદાસપુર)ની નિકટમાં થયું હતું
'સયરદ મુતાબરીન' માં લખ્યું છે કે બયાજિદ સરહિન્દનો મુરિદમ
શાસક હતો અને એક દિવસ તે પોતાના તબીબા નમાજ પઢી રહ્યો હતો
એટલામાં એક સિપાઈ આવીને તેને મારી નાખ્યો હતો.

ધડી યોગના-સાવચેત રહેવું પડે છે. મોઝાપર પોતાના જનની પણ પરવા ન કરનારો એ કાફિર ક્યારે અને કહ ધડીએ મારાપર નહિ ચડી આવે એની શી ખાતરી? મારે, કાં તો તેને ઘમી દેવાની અને કાં તો તેની સાથે કાવમી સુલહ કરી નાખવાની સખ્ત જીરજ છે. મારે હવે અહીંથી છાટોર તઈ દૂર કરવાની અને પહેલાં તેને પકડવાની કોગિય કચી જોઈએ. આ આખિરી કોગિયામાં જો હુ કામવાજ ન ન થાઉં, તો તેની સાથે સુલહ કરી નાખવામાં જ મારી જિન્દગીની સ્થાપના છે. બમ, એ જ મારો આખિરી દરારો !”

ઉપર્યુક્ત વિચારોના પરિણામે સમાદ્ જહાદુરચાહે માદોરાથી પોતાની ડાવણી ઉઘવીને છાટોર તઈ પ્રયાણ કર્યું એ જ વેળાએ તેણે મોહું સૈન્ય આપીને મુહમ્મદ અમીનખાં નયા રસ્તમદિલખાંને વૈરાગીને પકડી કાવવામાટે અથવા દાગ ફાવે તો જનના મયદાનમાં જ મારી નાખવામાટે મોકલ્યા. એ નવીન સેનાપતિઓની સદારી નીચે આવતા આ વિશાળ મુઝલ સૈન્યના મમાચાર વૈરાગીને, તે દુશ્મનો માદોરામાથી પ્રસ્થાન કરે તેથી પૂર્વે જ, મળી ચૂક્યા હતા. એ વેળાએ તેની પામે પૂગતા પ્રમાણમાં સૈન્ય ન હોવાથી તેણે શાદી સૈન્યનો મુકાબલો કરવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો, અને પોતાની સાથેના થોડા ધણા મૈનિઝાને પોતપોતાની ઈન્જિનુસાર વિખર્ગઈ જવાની આજ્ઞા આપીને પોતે વેશપરિવર્તન કરી પુનઃ પાર્વત્ય પ્રદેશ પ્રતિ પ્રયાણ કરી ગયો. જે વેળાએ શાદી સૈન્ય જીરહાનપુગની નિહટમાં પહોંચ્યું, તે વેળાએ ત્યાં વૈરાગી કિંવા તેના આથીઓમાંથી કોઈ પણ જોવામાં આવ્યું નહિ ! આસપાસનાં ગામોમા પૂછપરછ તથા તપાસ કરવા

* સત્પત્ની પ્રત્યેક હિદયારના સમાચાર જનને પ્રત્યેક પ્રસન્ને પ્રથમથી જ મળી જતા હતા, જેના પરિણામે તે આકર્ષિત આપનિમાથી ભર્યા જતા. સાથે સત્પત્ની જાણને પણ દાંપતી વાગી દેના હતા. આ પરથી તે કેટલેક સાવધાન કિંવા ભયજ રહેના હતા એવું સદા અનુમાન કરી શકાય છે.

છતા શાહી સેનાપતિઓને નિરાશા વિના ખીન્ન કાઈ પણ મધ્ય નહિ તેમણે શાહી સૈન્યને બે ભાગોમાં વિભક્ત કરીને, બે વિભિન્ન દિશા-ઓમાં વૈરાગીની પાછળ મોકલ્યું તે પણ રખડી રજાગીને ચાર પાંચ દિવસમાં પાછું આવ્યું. આવી રીતે પોતાના કાર્યમાં ખીજી વાર નિષ્ફળ નીવડેલા મુગન સેનાપતિઓ હતાશ યદ્યપે બાદશાહ સમક્ષ લાહોર મુકામે પહોંચી ગયા આ વખતે પણ વૈરાગીના છટકા જવાના સમાચાર સાંભળીને બહાદુરશાહને અત્યંત આનાત લાગ્યો. હવે તેને પોતાના જીવનને માટે ખરેખર ભય ઉત્પન્ન થયો એ લખના પરિ-ણામે તેણે પોતાના મંત્રીઓ સાથે પરામર્શ કરીને નીચે મુજબનો એક સંધિસંદેશ વૈરાગીને પહોંચાડવાની ભવામણ સહિત, મહી નરેશ પર મોકલાવી દીધો. કારણ કે, વૈરાગીના નિવાસસ્થાનની બાદશાહને ખબર પડી શકે તેમ ન હોતું એ સંદેશ ખીજી કોઈ પર ન મોકલાવતા મહીનરેશપરજ મોકલાવવાનું કારણ એ હતું કે, એક તો મહીનો શાસક વૈરાગીનો શ્રદ્ધાળુ શિષ્ય હતો અને ખીજી તેણે પોતાની ભાણેજ વીરમતીનો શરીરસંપર્ક પણ વૈરાગી સાથે જ કરેલો હતો. જે વેળાએ બહાદુરશાહ નીચે જણાવેલો સંધિવિષયક સંદેશ મહીનરેશપર મોકલાવવાનો વિચાર કરી રહ્યો હતો, તે વેળાએ વૈરાગીની વીરપત્ની વીરમતી પણ મહીમાં જ નિવાસ કરી રહી હતી અર્થાત્ બાગ્તસમ્રાટનો એ સંધિસંદેશ આ પ્રકારનો હતો —

“ પત્નિબના શેરદિલ જવામદ્ વીર વૈરાગી અથવા બન્દા બહાદુર સિમ્ખશુરની પવિત્ર સેવામાં, દિલ્લીપતિ શહનશાહે હિન્દ બહાદુરશાહના માનસહિત પ્રણામ. લોહજંઘમાં શાહી સિપાહસાવારોને ભૂલયાપ આપીને તથા કિલ્લામાં તમારા હમચકમન સિમ્ખને રાખી જઈને તમોએ જે ચાલાકી દેખાડી છે, તે જોઈને હું તમારી અદ્ભુત મહી પર ખુશ થયો છું તમારી બહાદુરી તથા દિલ્લેરીની તારીફ તો મેં ઘણું વખતથી સાંભળી છે તે સાંભળ્યા પછી મારા મન ઉપર એવી અસર થઈ છે જે તમો સમજી જાઓ, તો, મારે તમારી

સાથે કાપમને માટે સુનહ કરી નાખવી, એટલું જ નહિ, પણ મારી કૌશલના સૌથી મોટા સિપાહસાધારનો એહદો તમેને આપવો, ઉપરાન્ત પળમના વડા હાકિમ તરીકે પણ તમારી જ નીમણુક કરવી આમારી જે સાચા દિલની અને વાગા સમયની ખાદિશ છે, તેને પૂરી કરવાનો મોકા આપવો એ હવે તમારા જ હાથની વાત છે આ સુનહનો પયગામ મોકનાવવામા મારી કોઈ ખગળ મુશ્કે છે અથવા તો તમેને મારી પાસે બોલાવીને તમારી માથે દગાળાશ કરવાનો મારો ઇરાદો છે, એવો ખ્યાલ સરખો પણ મનમા લાવશો નહિ, હું દિન્દો સ્તાનનો બાદશાહ, પાક કુરાનના સોગદથી જણાવુ છું કે આ બાનતમા કોઈ પણ જાતનો દગો થવાનો નથી. તમારી સાથે હવે કોઈ પણ જાતનો વિરોધ ન રાખતા હમેશના માટે સુવહ કરી નાખવી એમાં જ મારી સસ્તનતનો તથા મારો પોતાનો કાપનો છે એવી મારી ખાત્રી થઈ ચૂકી છે આ બાનતમા હું પોતે જ તમારી પામે આવવા ઇચ્છતો હતો, પરંતુ એક તો મારી નાદુરસ્ત તનીયત અને બીજી તમારા હાલના રહેવાણું અગણ્યપણુ મને તેમ કરતા અટકાવે છે તેથી તમાગ શાગિદ તથા સગા મડીનરેશ પર આ પયગામ મોકતા-વો છે, અને તેને, તમે જ્યાં હો ત્યાં, પહોચાડવાની બલામણુ કરી છે મને ખાત્રી છે કે તે તમેને જલ્દી જ મળી જશે. પયગામ ગવાના ક્યાંના દિવસથી પદર દિવસ સુધી હું તમારા આવનાની અથવા સુવહ ભરેલા જવાનની લાહોર મુખમે ગાહ બોધશ "

*

*

*

*

બાદશાહનો ઉપર્યુક્ત સંધિમદિશ મડી પહોચતા જ મંડી-નરેજે તેનો સસિપ્ત આશય વીર વૈરાગીને તેના પાર્વત્ય તથા ગુપ્ત નિવાસસ્થાનમા પહોચાડી દીધો, અને વિશેષમા પોતાના દૂત દ્વારા બન્દાને કહેવડાવ્યું કે "આ પ્રમંજે જો આપ શ્રીમાન્ થોડા સમયને માટે મડી આવી જશો તો બહુ માર્ક થશે શદનશાહના આ મંદિશથી સિખ્ખોમાં એક પ્રકારનું વાસ્તવિક આત્માભિમાન પ્રકટયું છે.

તેઓ આપ શ્રીમાનનુ આ પ્રસંગે ગૌરવ કરવા ઈચ્છે છે અહીંથી પ્રયાણ કરી ગયાને શ્રીમાનને વિશેષ સમય થયેયો હોવાથી શ્રીમાનનાં દર્શન તથા સેવાનો લાભ લેવાની મારી તેમ જ મારા આત્મ જનોની ઈચ્છા થઈ છે, તો કૃપા કરીને આ દીન મેલની પર્યુકૃતિમાં પધારી તેને ચિર ઉપકૃત કરશે એવી આપ શ્રીમાનને મારી પ્રાર્થના છે.’ મંડીનરેશની આ પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરીને તથા બાદશાહના મંધિવિષયક સંદેશને ધ્યાનમાં લઈને વૈરાગી પોતાના ગુપ્ત પાર્વત્ય નિવાસનો ત્યાગ કરી પુનઃ મંડી પહોંચ્યો. આ વખતે પણ મંડીનરેશે વૈરાગીને અસંત સમારોહ સહિત નમસ્કાર પ્રવેશ કરાવ્યો. મંડીની પ્રજાએ પણ તેટલા જ પ્રેમ તથા આદરથી તેનું સ્વાગત કરી ‘યથા ગમ્ય તથા પ્રજા’ની કહેવતને સત્ય સિદ્ધ કરી દેખાડી. વૈરાગીએ પોતાના મંડીનિવાસના સમયમાં બહાદુરશાહના મંધિવિષયક મદેશ સબંધી સાધક બાધક સર્વ દૃષ્ટિથી વિચાર કરી જોયો અને તેના પરિણામે તેણે બાદશાહના મદેશનું કાર્ધ પણ ઉત્તર આપવાનું યોગ્ય ધાર્યું નહિ. એનું મુખ્ય કારણ તો એ જ હતું કે તેમ કરવાથી કદાચિત્ ભવિષ્યમાં વિરોધીઓને એમ કહેવાનો અવસર આવે કે વૈરાગીએ બાદશાહથી ડરી જઈને તેની સાથે સંધિ મંબધી મદેશ ચલાવ્યા હતા આ કારણથી બાદશાહના સંદેશનો જવાબ વાળવાના વિચારમાં ને વિચારમાં બન્દાએ લગભગ ૭ માત મામ જેટલા સમયને વીતાડી દીધો.

વૈરાગીને ઉપર્યુક્ત મદેશ પાઠવ્યા પછી તેના પ્રત્યુત્તરની પ્રતીક્ષામાં બહાદુરશાહે ૭થી સાત મામ જેટલા દાળને શાંતિપૂર્વક લાહોરમાં વીતાડી દીધો. ત્યાર પછી તે અકસ્માત્ ખીમાર પડ્યો, અને ખીમારીએ તેને પાગલ ક્રિયા દીવાનો બનાવી દીધો.* બાદશાહનું એ દીવાનાપણુ તેના જીવનની અંતિમ ઘટિકા પર્યન્ત

* બાદશાહે લાહોરનાં સર્વ શ્વાનો તથા ગર્દભોનો સહાર કરી નાખવાની અને નગરમાના સમસ્ત સાધુઓ અને ફકીરોને નગરમાંથી કાઢી

કાયમ રહ્યું અર્થાત્ તે વિશિષ્ટ દશામા જ લાહોર મુખે પરલોક
વાસી થઈ ગયો બહાદુરશાહના મૃત્યુની આ ઘટના ઈસવી સન ૧૭૧૧
ના ફેબ્રુઆરી મામમા ધર્મ હતી બાલ્યાહનું મૃત્યુ થતો જ, જેમ તે
મમયે પ્રાપ્ત થયા કરતું હતું તેમ, રાજસિંહાસનના અભિયોગીઓ
કિંવા ઉત્તરાધિકારીઓમા મિદ્ધાસનના અધિગરમાટે પરસ્પર વિમદ્ધ-
નો આરભ થઈ ગયો રાજવંશીઓના આ આન્તર કષ્ટના પરિ-
ણામે મિષ્ઠોને લાભ થયો એક રીતે તેમનો દિવસ જ પસપાઈ
ગયો. સામ્રાજ્યના મર્વ સુમેદારો તથા અધિકારીઓ સ્વતંત્ર થઈ બેઠા
ઘણા ખરે પ્રદેશ સિષ્ઠોએ દરતગત મરી લીધો એ તથા વર્ષ
પર્યન્ત દેશમા અરાજકતાનું સામ્રાજ્ય પ્રસરી ગયું લાગ જોઈને
સિષ્ઠો ખડા થઈ જતા હતા અને આસપાસના પ્રદેશમા ભયકર
અશાન્તિ ઉત્પન્ન કરી દેતા હતા વૈરાગીએ પુન આખર દેશમા ઘોડો
ફેરવવો શરૂ કરી દીધો ઘોડા ઘોડા અતરે તેણે લશ્કરી ટુંડીઓને
ગોઠવી દીધી અદ્ય સમયમા જ દરિદાર સૂધીના પ્રદેશ પર તેણે
પોતાની સત્તા સ્થાપી દીધી દેશના એક છેડાથી બીજા છેડા સૂધી
ફરીથી વૈરાગીની આજ્ઞા વર્તવા લાગી ઘોડોક ગમય આ પ્રમાણે
વિજયયાત્રા કર્યા પછી વૈરાગીએ પુન પર્વતોનો આશ્રય લઈ લીધો
અને શામનતત્ત્વ, પ્રથમની પેઠે જ, પુન પોતાના સર્ગારોને સોંપી દીધું
વૈરાગીની ગેરહાજરી થતા જ મુસલમાનોએ મિષ્ઠોને સત્તાવચાનું
શરૂ કરી દીધું સેનાપતિ વચગના સિષ્ઠ સંન્યે પુન પનાયનનો
આશ્રય લેવા માગ્યો કેટલેક સ્થળે તેમણે મુસલમાનો-નો મુઘાત્નો
પણ કર્યો પરંતુ તેમાં ઉત્તેષ કરવા થોડા મદ્દગતા તેમને પ્રાપ્ત
થઈ નહિ આ ઉભય અનિયત્રિત શક્તિઓ-સિષ્ઠો તથા મુસલમાનો-નો
આ પ્રમુખનો સર્વ લગભગ એક વર્ષ સુધી ચાલ્યો

*

*

*

*

મુકવાની અ.હા આખીને પોતાની વિશિષ્ટતા કિંવા સમિધાનો પરિચય
કરાયો હતો

બહાદુરશાહના ઉત્તરાધિકારીઓના પારસ્પરિક વિગ્રહ કિંવા મંદોલમાં જહાંદારશાહ વિજયનો લાગી થયો, અને તેણે જખરદસ્તખાને લાહોરનો શાસક નિયુક્ત કર્યો. પરંતુ આ બંને વ્યક્તિઓ શાસન અસાવવામાં અયોગ્ય હતા. તેથી માત્ર થોડાક માસના કાલાવધિ પછી ફરુખસિયરે જહાંદારશાહને સિંહાસનપરથી ઝાડી નીકળ્યો, અને સલ્તનતની દોરી પોતાના હાથમાં લીધા પછી જખરદસ્તખાને ખર્તીફ કરી તેની જગ્યાએ અબ્દુલસમદ દિલેરખાને લાહોરનો શાસક નિયુક્ત કર્યો.*

સવત ૧૭૬૯ ના આપાદ માસમાં કિંવા ઇસ્વી સન્ ૧૭૧૩ માં વીર બંદાને એક પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થઈ. એ વેળાએ તેની વીરબા દેવી વીરમતી પોતાના મામા મંડીનરેશને ત્યાં આવીને રહી હતી એટલે વૈરાગીએ પુત્રપ્રાપ્તિના આનંદમાં એક ભવ્ય સમારંભ કર્યો અને પોતાના સદાશી તથા સેવકોને યોગ્ય પારિતોષિકો આપ્યાં. મંડીના રાજપુરોહિને બાળકના જન્મગ્રહ તથા નક્ષત્રોના આધારે વૈરાગી સાથે પરામર્શ કરીને તેનો નામકરણ સંકાર કર્યો. અભિજાત પુત્રનું નામ વીરેન્દ્રસિંહ રાખવામાં આવ્યું. તેની જન્મકુંડળી તથા હસ્તરેખાઓ પરથી જ્યોતિષીઓએ તેની આયુષ્યમર્યાદા થોડી હોવાનું જણાવ્યું; તે સાથે તેનું એ અદ્ય જીવન તેજસ્વી નીવડવાના જન્મગ્રહો હોવાનું પણ તેમણે જાહેર કર્યું. પોતાના નવમ્વત પુત્રના સંબંધમાં જ્યોતિષીઓનું આ પ્રકારનું ભવિષ્યકથન સાંભળીને દેવી વીરમતીને હર્ષ તથા વિષાદ બંનેનો અનુભવ થયો. પુત્રના અદ્યપાયુષ્યના ચોગની વાત માંભળીને માતા તરીકે તેને વિષાદ થયો; અને તેજસ્વી ગ્રહોની તથા પ્રભાવશાળી ઉજ્જવલ જીવનની લાવિ ઘટનાને જ્યોતિર્વિદોના મુખથી

* 'સર્'માં લખ્યું છે કે જે વેળાએ અબ્દુલસમદને વૈરાગી પર આક્રમણ કરવાની સમ્રાટ વર્ફથી આજ્ઞા મળી હતી, તે વેળાએ તે કાશ્મીરનો શાસક હતો. એ આજ્ઞાની સાથે તેના પુત્ર જકરિયાખાને લાહોરનો શાસક નિયુક્ત કરવાની સનદ પણ મોકલાવવામાં આવી હતી. (પૃષ્ઠ ૪૦૨.)

માનગીને તેના હરિના અવધિ રૂઠ મોઢા વીગુરિના વીગમનીની
 વીરખની તથા વીગજનની યવાની દીર્ઘશિષ્યા આમણા આજે
 પગિપૂર્ણ થઈ હતી વીગ જોતાઓ જોમ જાતુ નિર્મળ મતાનોની માના
 યવા કરતા એ જ વીગ પુત્રની માતા યવાનુ વધારે પમદ કરે છે
 તેમ તેજ્વીન દીર્ઘાયુ પુત્રની જનની યવા કરતા તેજ્વીની અને દેવ
 દ્વારે અત્યાયુ પુત્રની જનની યવાનુ વધારે પમદ કરે છે આ જ
 મગ્ધુધી વીરમતીએ પોતાના નવજનન પુત્ર વીરેન્દ્રિના અસ્થામુખ્ય
 દેવા છતાં તેજ્વીની અદ્યોગની કથા માનગીને એક પ્રમાણના વાસ્તવ
 વિષ્ણુ આત્માસિમાનને અનુભવુ હતુ પુત્રના જન્મપ્રદો પરથી
 સ્થિત થતા તેના ઉજ્જવળ જીવનના ભાવિને અવજુ કરીને વૈરાગીને
 પપ્પ એક પ્રમાણે દુર્ધ તથા મતોષ યોગ હતો આ પ્રમાણે વૈરાગી
 ગીને ત્યાં પુત્રજન્મના ઠાગપૃથી મર્વ મિષ્ણોમા આનંદ અને આનંદ
 વર્તી રહ્યો હતો એ જાજૂ આ આનંદ હતો અને બીજી બાજુ
 તેમને અત્યાચારી મુસ્લિમોના આગ્રિમ આક્રમણોનો તાસ પજુ
 તેજો જ હતો ઇતિહાસ ારો લખે છે કે ઇસ્વી સન ૧૭૧૨ તથા
 ૧૭૧૩ ના મન્ને વર્ષ મિષ્ણોને માટે અત્યન્ત દાનિગર સિદ્ધ
 થયા હતા હજારો મિષ્ણોને મુમસ્માનોએ પમી લીધા તથા એ
 ડોને મારી નાખ્યા ઇસ્વી સન ૧૭૧૪ માં એક ભયમ દુષ્માન પડ્યો
 એ જ વર્ષેમા વૈરાગી પર્વતો પરથી નીચે તિરરી આ-ઓ અને
 બગાવા તથા અસ્થાનોની આશ્રપામના પ્રેષપર તેજો આક્રમણ કર્યું
 બમી ગામના મુદ્દમા તેનો મૈષ્ણુ વિગ્રથ થયો

સારોગનો નવીન ચામક તથા મુદ્દમ-અગીનના વિદ્યાજ મૈત્ર્ય
 લઈને વૈરાગીને પમ્ડવામા રસના યવા જાતુ વૈરાગી પુત્ર પર્વ
 તોમા પનાયન કરી મોઢા નિગચ થોના તાલી પ્રતિનિધિઓએ આ
 ભયમ નિરાશનો પવમાજ-પ્રેષ-પાનમર્મા પળેમાની દીધો

પ્રકરણ ૧૬ યુ

અમૃતસરની ચિરંમરણીય સિખખસલા

"This hand, at enmity with tyrants, seeks by the help of the sword peaceful repose under a rule of freedom." *Anon.*

"If you wish for peace prepare for war"(From the Latin).

"While I am master of my sword, I shall never think any man greater than myself"

Sayings of Eumenes.

વિક્રમ સવત્ ૧૭૭૦ દિંવા ઇસ્વીસન ૧૭૧૪માં વીગ વૈરાગીએ પોતાના વિજયના ઉપવક્ષમા સમસ્ત પખખના સિખખોની એક પ્રયત્ન સલા લગવાની યોગના કરેલી હોવાથી અને મળાના નિર્ધારિત દિવસથી એક માસ પૂર્વે સમસ્ત પંખખમા એની ગ્રોપણા કરી દેવાયલી હોવાથી નિર્ધારિત દિવસથી જે ચાગ દિવસ પૂર્વે જ સિખખ મરદારો, સિખખ સૈનિકા, સિખખ ગૃહસ્થો તથા તેમના સ્ત્રીપુત્ર આદિક પારિવારિક જનો પ્રયત્ન મખખામાં અમૃતસરમા આરી કાચ્યાં હતાં અને તેથી અમૃતસર નગરનું લોખરણ અથવા સિખખાગણના રૂપમાં પરિવર્તન થઈ ગયું હતું.

અમૃતસરના ગુરુદ્વારાના જે વિભાગ અથવા ખડમા દર્બાર ભરાવાનો હતો તે ખડને એવી તો ઉત્તમતાથી રાગાગવામાં આવ્યો હતો કે તેના નિરીક્ષણથી નિરીક્ષકોને કોઈ એક મહાવીરલવશાથી સમ્રાટના સલાબનનો જ લાભ થયા કરતો હતો, અને પંખખના તે સમયના કુશળ શિષ્ટીઓના હસ્તથી નિર્માવણ વૈરાગીનું લગ્ન સુવર્ણસિંહાસન મુગલ સમ્રાટ શાહજહાનના તખ્તે તાજમ અથવા

મથુરાસનનું સ્મરણ કરાવતું હતું અને સખા અથવા દર્બારનો નિર્ધારિત દિવસ આવી લાગ્યો. આ નગરમાં મર્વત્ર વિજયોત્સવદર્શક મગનવાદો વાગવા લાગ્યા. દર્બારના નિત સમયથી કેટલીક ઘટિયાઓ પૂર્વે વીર વગગીની આજ્ઞા અનુસાર જે દોષ વૈરાગીને ગુરુ ગોવિન્દ-સિદ્ધજી તરફથી મળ્યો હતો તેને દોરીએ સલાહવનની ઉચ્ચ અટ્ટા નિકાપર ચઢીને એકવામાં વજાડવા માંડ્યો કે તેના મજીર ધોપને સાલળીને સર્વ મિષ્ણો યથાસમય સલાહવનમાં ઉપરિચિત થઈ જાય. એનું ઇંછુ પરિણામ થયું અને મિષ્ણ સમુદાય યથાસમય સલાહવનમાં આવીને ઉપરિચિત થઈ ગયો. જ્યારે સલાહવનમાં સર્વ મિષ્ણોના એકત્ર થવાના સમાચાર વીર વૈરાગીને મળી ગયા એટલે વીર વૈરાગી પોતાના રાજવેશમાં સલાહવનમાં આવી લાગ્યો. તેના વિરાગ તથા લબ્ધલાભમદિત મરનમ્પર અત્યારે જે રાજમુકુટ વિરાગમાન હતો તેમાં જડેલા અનેક રત્નોના મધ્યમાં જે એક અમુક તથા મહા રત્નથી હીંગ હતો તે પોતાના તેજવડે વૈરાગીના વસ્ત્રોના પ્રભાસે જ પ્રેક્ષકોના નેત્રોને આજી રહ્યો હતો. વૈરાગીને મિષ્ણોએ ઉત્થાનથી સાદાર કયો અને જયજયગર સહિત તે પોતાના સુવર્ણગનપર વિરાગતાની સાથે જ મિષ્ણ ગાયકોના એક અંગીર જાતિસંગીતથી સજાના મદામગનમર્દને આરભ કરવામાં આવે ત્યાર પછી દસ વર્ષ કરતા પણ નવન વયના જે ખાલમાં કુમારોએ પોતાના મૃદુ મજ્જુન દંડથી ગુરુ ગોવિન્દસિદ્ધજીના મમયર્માં જેનો પ્રથમ પ્રચાર થયો હતો તે અગિસ્તોત્ર અથવા કૃપાલુસ્તોત્રને ગાઇ રાંજગીને એકસમયાન-કેદે મિષ્ણોના મનોરંજન તથા સૌર્વવર્ધનના કાર્યને સિદ્ધ કરી જતા યુ તે કૃપાલુસ્તોત્ર આ હટ —

અનિરા

“ નારીના રામજી કર કાચનના કંકણથી શોભે છે,
વીર પુરુષના કંઠોર હસ્તો અમિષારપુથી શોભે છે,
પુરુષ તે જ જે સદા વીરવાના કાંણથી શોભે છે,
રિપુદોષિતનો નિલક કરીને રિપુમાણુથી શોભે છે

વીર ખરો તે જે વ્રત કેનજ અસિધારાને જાણે છે,
અસિધારાવ્રતના પાવનમા મોદ અનેરો માણે છે,
રણુક્ષેત્રને તીર્થક્ષેત્ર સમાન મતેવ વખાણે છે,
સ્કતનદીને પાપમોચની ગંગા નદી પ્રમાણે છે. ૨

કૃપાણુચાલન કર્મ તમારૂં, કર્મ તમારો, અસિધારા,
વીર નરો, છે સદા મોક્ષનો મર્મ તમારો, અસિધારા,
શાંતિ તમારી અસિધારામા, દુર્ધ તમારો અસિધારા,
વીર હિન્દુઓ, ભાગ્યેદય ઉત્કર્ષ તમારો અસિધારા. ૩

હિન્દુવિરોધી જનનું રણુમા કરે નિકંદન અસિધારા
સદા સુરક્ષિત રાખે હિન્દુના ધન જીવન અસિધારા,
પુણ્યબાલ છે અસિધારા ને પાપવિમોચન અસિધારા,
વીર હિન્દુની એક જ વસ્તુ પૂજાજનન અસિધારા. ૪

જેની સેવાથી હિન્દુની પીડા ચૂર્ણ થવાની છે,
જેના આદરથી હિન્દુની ઉન્નતિ પૂર્ણ થવાની છે,
જેના ખજાની શક્તિ રાત્રીની શીત જ આયમવાની છે.

હિન્દુ વીરની દેવી દેવળ આ તદ્વાર ભવાની છે.* ૫

સંગીતાદિકનુ કાર્ય થઈ ગયા પછી વૈરાગીએ પન્નમના વિવિધ
પ્રાન્તાધિકારી સદાશિ, સામન્તો તથા અન્યાન્ય શૌર્યમર્તિ સિખોને
તેમની પદવીઓ તથા સેવાઓને ચોખ્ખા બગીરો તથા પાગિતોષિકા
આપ્યા તથા ધણાઓના કરો માફ કર્યા જે નગરમાં સ્વાધીનતાની
ધોપણાનો આ ભવ્ય મહોત્સવ બિજવવામા આવ્યો હતો તથા જે
સ્થળે સ્નાત્રની સજીવન પ્રતિમા સમાન વિજયવૈજયન્તીને ફરકાવ-
વામાં આવી હતી, તે અમૃતમરનગરને સપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપી દીધી.
જીતાવલા મુરલિમ પ્રાન્તોપર ઠેકઠેકાણે સિખ તથા હિન્દુ અધિકારીઓને
નિયુક્ત કરી દીધા આ સર્વ આનંદક કાર્યોને કરી લીધા
પછી વૈરાગીએ પોતાના ભવ્ય મિદામનપર્થી નીચે બેસીને હસ્ય

સ્વચ્છ પદ્મનમા સ્વતંત્ર હિન્દુશાસ્ત્રની સ્થાપનાની નીચેના સમયો-
નિત સ્વચ્છ તથા સારયુક્ત પદ્મન્યથી અત્યંત વેલણા હરી દીધી —

‘ માન પ્રાણપ્રિય મિષ્ણ સદૌરો, નિર્મતિત મહાનુભાવો
તથા અન્યાન્ય ઉપરિચિત હિન્દુ તથા મિષ્ણ વીરો ’ અમલ પુરવની
અપાઝ કરણથી ચુસ્તચર્ચના આવીવાંથી અને તમે સર્વના ઉત્સાહવર્ધક
તથા હૌષ્યપ્રેરક સદગરથી આપણે આજે સ્વાતંત્ર્યની વૈજયંતીને
નિર્વિધતાથી ઝડતી કરવામાટે એકત્ર થઈ રાખ્યા છીએ. હું હિન્દુ
ધુ કે આપણે આજે બધા જગતે આપણી વિગતવૈજયંતીને
ભવિષ્યમા પણ નિગમન પવત ઝડતી ગાખવાની પ્રતિજ્ઞા કરીએ
આજનો આપણો દર્શાવે એવિદ્યામિત્ર દર્શાવે થાય અને આપણી
સ્વાધીનતા ચિન્તયાયિની થાય, એટલામાટે આપણા સધનજને દર્શાવી
ગાખવાની તથા મૈન્યમા ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ કરતા રહેવાની અનિવાર્ય આવ-
શ્યમતા છે આજથી જ આપણે મૈન્યમા નવી ભગતી કરવાનું ધર્મ આરંભી
દેવુ જોઈએ એમ ન સમજીએ. કે આજનો દર્શાવે ભરીને આપણે
ફૂલફૂલ થઈ રાખ્યા છીએ. કારણ કે અઘાપિ આપણા મહાગર્વને
મહાવયુક્ત ભાગ તો બાળ જ છે અત્યાચારી તથા હિન્દુદોષી
અબોની મજાની દિલીપ-વાસુદેવી આપણો અધિગમ થયો
નથી, ત્યાસુધી આપણી પ્રતિજ્ઞાને આપણે મર્ચાએ પૂર્ણ કરી રાખ્યા
નથી એમ જ આપણે માનવાનું છે જે જે પ્રાન્તો તથા નગરો
આપણો અધિગમ થઈ ચૂક્યો છે તે તે પ્રાન્તો તથા નગરોની શાસન-
બરથા તનારેજ કરવાની છે હું તો માગ પાર્વત્ય નિવાસમા
જવાની ધાણા ગણુ છું મદૌરો તથા ચુરના સર્વ મિષ્ણોને મારી
વાંવાગની સૂચના એ જ છે કે તમે કોઈ પણ સમયે સુખોથી
અમાવધ રહેજો નહિ આપણે ધર્મ વીરધર્મ ત્રિવા મિષ્ણીને
ધર્મ છે એ વાનવું તમા. મનમાંથી કાપિ વિરમગ્ન થવા દેજો
નહિ એ ગવિના આ વચનોને તમાન આત્મ્ય લગી રવીમરીને
મદાને માટે ઉત્પત્તિ લખી ગાખો. કે —

“યહ પશ્ચમૌતિક દેહ નરકો હૈ મિલી જિસ દેશમેં,
 उस देशपर होना निछावर देहका कर्तव्य है ।
 हैं विविध पूजायें बनीं, धर्मज्ञ भक्तोंके लिये,
 रणमें मरण-मारण कथित है वीरपूजा वीरकी ।
 जगमें अमित उत्सव बने हैं पामरों के योग्य जो,
 पर है रणोत्सव एक ही वस् घोरवीरोंके लिये ।
 है यज्ञका फल स्वर्ग, पर अक्षय उसे मत मानना,
 अक्षय विदिव मिलता उसे, रणयज्ञका जो है व्रतो ।”*

વીર વૈરાગીના ઉપર્યુક્ત ઉત્સાહવર્ધક વક્તવ્યને શ્રવણ કર્યા પછી દર્બારમાં એકત્ર થયેલા સર્વ સિખ્ખોએ એક સ્વરથી ‘વીર વૈરાગીનો જય !’ ‘બન્દા બહાદુરની ફતેહ !’ આદિ રાખ્ખો વડે જયગોષ કરીને સમગ્ર સલાહવનને નિનાદિત કરી દીધું. તેમનામાં એક પ્રકારના નીન ઉત્સાહનો આવિર્ભાવ થયેલો જણાવા લાગ્યો. એ વેળાએ દર્બારમાં ઉપસ્થિત થયેલા સિખ્ખો તો એટલા બધા ઉત્સાહમાં આવી ગયા કે તેઓ તે જ દિવસે શત્રુઓ પર આક્રમણ કરવાની તત્પરતા દેખાડવા લાગ્યા.

x x x x x

અમૃતમરના આ ઐતિહાસિક દર્બારને એક સપ્તાહ જેટલો ટાળ પછી વીત્યો ન હોતો એટલામાં તો વીર વૈરાગીએ પોતાના જૂના તેમ જ નવા સિખ્ખ સૈનિકાને લઈને શત્રુઓના અઘાપિ નહિ છતાં-યલા પ્રદેશોપર આક્રમણ કરવાનું કાર્ય આરંભી દીધું; અને એકાદ ખખવાડિયા જેટલા સમયમાં તો તેણે પતિયાલા, ગુરુદાસપુર તથા પઠાનકોટના છલાંગો પર પોતાના અધિકારને ધ્યાપી દીધો. અર્થાત્ ગુરુદાસપુર મિત્રાવના બીજ સર્વ પ્રાન્તો પર સિખ્ખ તથા હિન્દુ અધિકારીઓને ગોઠવી દીધા ગુરુદાસપુર પર તેણે એટલામાટે પોતાનો અધિકાર રાખ્યો કે એ પ્રદેશ તેને અન્ય પ્રદેશો કરતા વિશેષ સુર-

હિન તથા અનુકૂળ લાગવાથી ત્યાં તેલો એક સુદૃઢ દુર્ગ બધાવવાનો પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરી રાખ્યો હતો. નિશ્ચય કરીને બેગી ન ગહેતા તેણે ત્યાં દુર્ગ બધાની પશુ દીધો અને તેમાં વિપુલ પાગમાણુમાં મુદ્રામામ્રી તથા આદ્યમામ્રી આદિ આવશ્યક સાધનો ભરી દીધાં. આ કાર્યને કરી લીધા પછી વૈરાગીએ પંચમના અન્ય ભાગોમાં પશુ પર્ચન આરંભી દીધું અને તે ભાગોને પોતાના નીચા દિન્દુરાળ સાથે જોડી દીધાં. આની રીતે નાના મોટા સર્વ પ્રાંતો પર અધિકાર કરી લીધા પછી બન્દા બહાદુરે આનંદપુર પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. ત્યાં જમીને તેલો દિન્દુ પર્વતેશ્વરને મંગલિત સ્વરૂપમાં દિન્દુધર્મ તથા દિન્દુભતિની ગ્યામાળે પ્રતિશ્રુત્ય માવધાન તથા ત્યાં રહેવાનો સંદેશ પાઠી દીધો. આટલી પ્રગતિઓ કર્યા પછી તે પુનઃ પાર્વત્ય પ્રદેશ પ્રતિ પ્રયાણ કરી ગયો. ઇતિહાસકારોએ અહીંજ વૈરાગીની ગંભીર ભૂલ દર્શાવેલી છે. વૈરાગીનું જીવન એટલે અત્યાચારી વિધર્મી શત્રુઓ પર ઝંઝાવાતની પેઠે આક્રમણ, મુદ્દ, વિજય, શાસન-વ્યવસ્થા અને એકાન્તવાસમાં પાર્વત્ય પ્રદેશ પ્રતિ પ્રયાણ ! તેની આ પદ્ધતિ દિન્દુરાળને ચિરસ્થાયિની કળારી ન હોતી. વૈરાગીની ગેઢાજરી થતા જ આસપાસના મુસલમાન હાકિમો માથું ઊપાડતા અને સિખ્ખ મદદોના અધિકાર નીચેના પ્રદેશોમાં ઉત્પાત મચાવી દેતા હતા, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તેઓ પોતાના મુખાવેશ પ્રદેશોને પુનઃ હસ્તગત કરી લેતા હતા. સિખ્ખ સદર્શ વૈરાગીની પ્રત્યક્ષ હાજરી તથા સદાયતા વિના પોતાને સોંપાયેલા પ્રદેશોનું ગ્દાણ કરી શકતા ન હોતા. પરિમિતિ આ પ્રકારની હોવા છતાં વૈરાગી તેમને જ શાસનાધિકાર મોપીને વાનવા પાર્વત્ય પ્રદેશમાં પ્રયાણ કરી જતો હતો.

એ વેળાએ જન્મીને સૂમેદાર જગજગતમાં બાદશાહને મળવા માટે દિલ્લી તરફ જઈ રહ્યો હતો ત્યાં મુઘલમુગ પર વૈરાગીનો અધિકાર થવાના સમાચાર તેના માંમજવામાં આવ્યા અને તેથી તેને મુઘલમુગ પર આક્રમણ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો. એ

નિશ્ચય કરી વેળાયે સૂમેદારે પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે
 ‘અત્યારે વૈરાગી ગુરુદાસપુરમા નથી તેથી થોડી જ મેહનને તેના
 પર સાહી કરેડો ફરદારી શકશે માત્ર એટલું જ નહિ, પણ તેમાની
 મુદ્દસામગ્રી વગેરેને પણ કબ્જે કરી શકશે ખુદતાનાની મેહર
 બાનીથી જો એ કિસ્સો સર થઈ જાય, તો બાદશાહ સનામત
 તર્ફથી મોની જાગી જ તથા ઇજ્જતની ઉગ્રીદ રાખી શકાય મારા
 આ કામમા મને ફતહ મળવાની વાત એટલામાટે નામુમકિન નથી
 કે, વૈરાગી અત્યારે ગુરુદાસપુરમા નથી તે પહાડોમા ગયો છે તેથી
 તેની દાબરી ખજાર જે થોડા ઘણા સિખ્ખો ત્યાં હશે તેઓ મારી
 મોની ફોજની સામે થવાની હિમત કરી શકશે નહિ,” આ પ્રકારના
 વિચારો કરીને તેણે ગુરુદાસપુર પર આક્રમણ કરી દીધું દૈવયોગે એ
 વેળાયે તેની પામે એટલું મોટું સૈન્ય ન હોતું કે જેથી વીરસિખ્ખો
 ભયભીત થઈને દુર્ગને પરિત્યાગ કરી દે અર્થાત્ સિખ્ખો એટલી હિમત,
 દૃઢતા તથા શૌર્યથી લડ્યા કે આખરે સૂમેદારને સખ્ત દાર ખાઈને
 નિગાશાસહિત પાછા ફરવું પડ્યું યદ્યપિ વૈરાગીના સિખ્ખોનો વિજય
 થયો હતો, તથાપિ તેમને શત્રુઓના લાવી આક્રમણનો એટલો બલો
 ભય લાગ્યો કે તેમણે વૈરાગીને દુર્ગની રક્ષામાટે વેળાસગ આવી
 પહોંચવાનો મહેસ પાઠવી દીધો

વૈરાગીને ઉપર્યુક્ત સમાચાર મળતા જ તે પર્વતો પગથી જતરી આગો
 અને દુશ્મનોની પાછળ પડ્યો સૂમેદાર હમીદખાએ વિશાળ સૈન્યની
 સહાયતાથી તેની સામે ખૂબ ટક્કર લીધી તેની પાસે તોપો હતી
 તોપોનો માત્ર ચાનતા જ સિખ્ખ સન્યમાં મોટો ખજાલગાટ મચી
 ગયો. વૈરાગીએ લાગ જોઈને સૂમેદારને યમસદનમા મોકલી દેવાનો
 વિચાર કર્યો એટલામા કહરસિદ્ધ નામડ એક સિખ્ખ નવયુવકે
 સૂમેદારને સૈન્યના પાછળના ભાગમા નમાજ અદા કર્ને જોઈ
 લીધો તેણે તરત જ પોતાના તબૂમા જઈને સિખ્ખવેશને બિતારી
 યવનવેશ ધારણ કરી લીધો વેશપરિવર્તન કરવાનું કારણ એ
 હતું કે તેને સૂમેદારની જાવણી તર્ફ જતા કોઈ અટકાવે નહિ.

પોતાના હાથમા એક તીક્ષ્ણધારવાળી તલ્વાર લઈને તે નિર્ભયતાથી સુમેદાર પાસે પહોંચી ગયો. માર્ગમાં તેને કાંઈએ અટકા પો કિવા શકની નગરે જોયો સુદા નદિ યુદ્ધ પૂર જોયથી ચાલી રહ્યું હતું નવયુવકે સુમેદારને નમાજ પૂરી કરી લીધા પછી 'સાવધાન, નર પિશાચ' નો પડમર કર્યો, અને નિમેષમાત્રમા તેના મસ્તકને ધડથી જૂદું કરી નાખ્યું! આ આગ્રમિક હત્યાથી સુમેદારના અગરક્ષકો એટલા બધા ભયભીત થઈ ગયા કે તેઓ ત્યાંથી પલાયન કરી ગયા. તેમણે મુસ્લિમ સૈન્યમા એવી જ વાત જાણી કે 'મુખત્તેશધારી વૈરાગીએ સુમેદારની હત્યા કરી નાખી છે.' વૈરાગીનું નામ સાબળતા જ મુસ્લિમ સૈન્યમા ન્હામ લાગ થવા માડી ઘટનાસ્થળ પર આવવાની કાંઈએ દિ મન કરી નહિ પેલા નવયુવકે સુમેદારના કપાયલા મસ્તકને તલ્વારની અણી પર ગાળીને વૈરાગીના ચરણો આગળ ધરી દીધું. પોતાના મુસ્લિમવેશને જોઈને કાંઈ પ્રમારની ગેર મજા જાળી ન થાય, એટલામાટે તેણે વરાગીને જણાવ્યું કે "અત્યાચારી સુમેદારનું મારા હાથે જ કપાય્યું આ મસ્તક હું શીમાનના ચરણોમા ધર્મ છું ૨ શીમાનની મેનાનો એક સુખ સૈનિક છું અને મારું નામ કદરસિંહ છે"

"ધન્ય છે તારી વીરતાને! આજના વિજયનું સર્વ શ્રેય હું તને જ આપુ છું ખરેખર તે તારા નામ પ્રમાણે શત્રુસૈન્યમાં કદર વર્તાવી દીધો છે તારા જેવા સાહસિક તથા દિ મતવાન સિપ્પોની મહાવતાથી જ હું જ્ઞાતમા હિન્દુરાજ્યની સ્થાપના કરી શકીશ તારી આ અપૂર્વ વીરતાના પાગિતોલિક તરીકે આજથી હું તને પાચસો સૈનિકાના નાયબની પદવી આપુ છું." વૈરાગીએ કદરસિંહને ધન્યવાદ આપવા સાથે તેની પદવીમા પણ વધારો કર્યો

'શીમાનના આ અનુગ્રહમાટે હું મને પોતાને પરમલાઝચાળી માનું છું પરંતુ મેં તો માત્ર માગ કર્યો હતું પાલન જ કર્યું છે મારી તો એટલે સુધીની ઇચ્છા છે કે જો મારો લાગ ફાવશે તો હું ખુદ બાદચાહનું મસ્તક પણ મારી બવાનીને પ્રસાદ તરીકે આપી શીમા

નનાં ચઢોમાં ધરી દષ્ટ ૧" કદગિહે વિવેક દર્શાવવા સાથે સત્રાટ્ની હત્યા કવના પોતાના અભિલાષને શબ્દોદ્ધારા વ્યક્ત કરી બતાવ્યો

" શામાય ! માહસિક જવાન! મારો આશીર્વાદ છે કે અકાલ પુરપ તાગ એ અભિલાષને પણ પરિપૂર્ણ કરે અને દેશ, ધર્મ તથા જાતિના પરમ શત્રુનું નિકલન કાઢવાનું મહત્ત્વ પુણ્ય તને પ્રાપ્ત થાય । " વૈરાગીએ ધન્યવાદ મહિત આશીર્વાદ આપ્યો

* * * * *
ઉપર્યુક્ત ઘટના પછી વૈરાગી થોડો સમય શુરદસપુરમાં ગયો અને લાથી મઢી આવ્યો ગયો. તે મઢી જાય કિવા પર્વતોમાં જન પરતુ તેનું લક્ષ અકાલ પુરુષના ચિન્તનયુક્ત નિવૃત્તિનિવાસમાં જ હતું પ્રવૃત્તિમાર્ગનો સ્વીકાર કરવા છતાં તથા ગૃહસ્થાશ્રમી થવા છતાં પોતાના વૈરાગ્યશીલ અતકરણમાથી તે વૈરાગ્ય લાવનાનો મપૂર્ણ બહિષ્કાર કરી શક્યો ન હોતો તેને રાજ્ય કિવા સુખભોગનો લેશમાત્ર પણ અભિલાષ ન હોતો. એ જ દારણથી વારવાર વિજય પ્રાપ્ત કરવા છતાં પણ તે જીતેના પ્રાન્તોને વારંવાર જોષ એસતો હતો. રાજ્યના શાસનને પોતાના અધિગમમાં ન રાખતા તે એવા લોકોને સત્તા સોંપી જતો હતો કે જેઓ શાસન ચલાવવામાં તેના જેટલા યોગ્ય તથા શક્તિવાળા ન હોતા જે વૈરાગીએ નિવૃત્તિના મોહને ત્યજી દષ્ટને જીતેલા પ્રદેશોમાંના એકાદ સ્થાનમાં પોતાની રાજધાની બનાવી લા સ્થાયી નિવાસ કર્યો હોત અને સદારોને સોંપેલા અન્ય પ્રાન્તો પર પોતાની સીધી દેખરેખ રાખી હોત, તે તેણે સ્થાપેલુ હિન્દુગણ્ય અવસ્ય ચિગ્ગ્યાવી ચમ્પ શમ્પ માત્ર એટલું જ નહિ, પણ એક વાર જીતાયલા પ્રાન્તો વારવાર શુભાવીને પાછા મેળવવા પાછળ પોતાની શક્તિનો જે નિરર્થક વ્યય તેને કરવો પડતો હતો તે કદાપિ કવો પડત નહિ આવી રીતે પોતાના પગકમળી વાગવા વિજય મેળવીને જીતાયલા પ્રદેશો ખીબજોને સોંપી દેવામાં આત્મલાગતી ઉચ્ચતમ લાવના ગેદી છે, એની અમો ના પાડવા

હુમ્મતા નથી. પરંતુ એક રાજ્યમર્યાપક ક્રિયા રાજ્યકર્તાને માટે આવા પ્રકારનો ત્યાગ વિધાતક જ નીચડે છે, અને વૈરાગીના સંગ્રહમાં પણ આવું જ પરિણામ આપ્યું હતું એ આપણે જોઈ આવ્યા છીએ. નૈતિક ધર્માનુસાર આવા પ્રકારનો ત્યાગ જોઈ ઉચ્ચકોટિનો ગણાવે છે, પરંતુ રાજ્યનૈતિક દૃષ્ટિબિન્દુ તો તેને કદાપિ ન સુધારી શકાય તેવા એક ભયંકર પ્રમાદ તરીકે જ ઓળખે છે.

દેશમાં પ્રચલિત અત્યાચારી શાસન વિરુદ્ધ રાજદ્રોહ, ફેલાવવો એ કાર્ય કદાચિત્ કોઈ પ્રભાવશાળી વ્યક્તિને માટે સરળ હોઈ શકે છે, પરંતુ રાજ્યકાન્તિની એ ભાવનાને સફળતાના શિખરે લઈ જવી અર્થાત્ તેને મૂર્તિમન્ત બનાવવી એ કાર્ય કઠિન છે; અને સફળતાના એ પરિણામને સુરક્ષિત ક્રિયા ચિરંજીવી કરી દેવું એ તેથી પણ વિશેષ કઠિન છે. કાન્તિધારક, રાજદ્રોહને ફેલાવવાના સાધનોને વિચાર કરે છે અને તે ગાંધનો મળી આવતા તેને એક પ્રકારનો સંતોષ થાય છે. તે એમ માનવા લાગી જાય છે કે એ સાધનો વડે જ સર્વ મનોરથોને સિદ્ધ કરી શકાશે વીર વૈરાગી જેવા કાન્તિધારકો કેવળ પોતાના બાહુબળના યોગે વિજયલક્ષ્મીને વરે છે, માત્ર એટલું જ નહિ, કિન્તુ તેમની એવી દૃઢ માન્યતા હોય છે કે તેઓ એ જ બાહુબળના યોગે પોતાના વિજયને ચિરસ્થાયી બનાવી શકશે પરંતુ જૂતકાળનો આદર્શ દતિદાસ પોકારી પોકારીને કહે છે કે કાન્તિધારકોની એવા પ્રકારની માન્યતા પ્રત્યેક યુગમાં આમક જ સિદ્ધ થઈ છે. વૈરાગીએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે “સમસ્ત દેશ (પાનમ) મારા અધિગરમાં આવી ગયો છે. હવે અહીં જેસી ગ્રેવાની સી આવરણકતા છે ? મારા હૃદયમાં રાજ્યસીમા ક્રિયા સત્તાનો મોહ નથી એવું કાગળ એટલું જ છે કે હું આ માયાવી સૃષ્ટિથી નિર્લેપ ગુરુ ૧૩ ૧૨માએ મારા સર્વોચ્ચ મતાનો પ્રેમ છે અને એટલા માટે જ હું તેમને છતાપણા પ્રાન્તોનો શામનાવિહાર પ્રમજતાથી મોંપું છું એ વાત ખરી છે કે એ સર્વોચ્ચમાના કેટલાક મારી ગેગદાજરીમાં ચાલુઓ સામે રખી શક્યા નથી, બધે કેટલાક તો સમાટ તર્ફના

આક્રમણના સમાચાર સાંભળીને પોતાને સોપાયલા પ્રદેશને ત્યાગ કરી મારા શોધમાં નીકળી પડે છે । પરંતુ તેઓ વિચાર નથી કરતા કે આ પ્રમાણે નગરનો ત્યાગ કરી દેવાથી તેને લૂટવાનું અને તેના પર અધિકાર કરી લેવાનું કાર્ય શત્રુઓને માટે બહુ સરળ થઈ પડે છે. અકાલ પુત્રની કરુણાથી અઘાપિ મારા બાહુઓમા બળ છે અને તેના જ પરિણામે શત્રુઓ મારું નામ સાલળતા જ સમરભૂમિમાંથી પલાયન કરી જાય છે । કદાચિત્ ક્ષાધ સર્હાર પોતાને સોપાયલો પ્રાન્ત ગુમાવી બેસશે, તો હું પાઠો આવીને મારા બાહુબળના યોગે તેને પાઠો છતી લઈશ.”

વૈરાગીના આ પ્રકારના વિચારો, જો તેને એક શક્તિશાળી સામ્રાજ્ય સાથે પ્રતિસ્પર્ધા કરવાની ન હોત, તો કદાચિત્ ઠીક ગણી શકાત, પરંતુ જે શક્તિને વિનષ્ટ કરવાની તેણે હઠ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, તે શક્તિ સાધારણ પ્રકારની ન હોતી. વૈરાગીએ એવું વ્યવસ્થિત રાજ્ય સ્થાપવું બોધવું હતું કે જેના અસ્તિત્વમાત્રથી મુગલ સામ્રાજ્યના સર્વ અધિકારીઓ તેનાથી હબાવલા રહી શકે. વૈરાગીને વિજય અદ્ય આયાસથી થઈ જતો હતો તેનું દારણુ એટલું જ હતું કે એ વેળાએ સામ્રાજ્યના સર્વ મુખ્ય મુખ્ય અગ્રો વિરક્ષિત થયેલા હતા અને સમ્રાટને પોતાને પણ પોતાના પ્રાણોની ચિન્તા થઈ રહી હતી. જે વેળાએ એ અગ્રો યથાર્થિત થઈ ગયા અને સમ્રાટની પોતાની ચિન્તાનું નિવારણ થયું, તે વેળાએ તેણે સામ, દામ, દંડ તથા ભેદ આદિક ઉપાયો વડે વૈરાગીના દેશોદ્ધાર વિષયક પ્રયત્નોને કેવી રીતે નિષ્ફળ બનાવી દીધા હતા તેનો ઉલ્લેખ આ પછીનાં પ્રકરણોમાં કરવામાં આવશે.

દેશમાં જ્યારે કોઈ નવીન રાજ્યને સ્થાપનામાં આવે છે ત્યારે તેના સ્થાપકોને, લલચાવનારી તથા કૂટ પડાવનારી સત્તુપક્ષીય યુક્તિઓથી સાવધાન રહી, આત્મરક્ષણ કરવાનો અર્થાત્ પોતાને જ બચાવવાનો પ્રયત્ન કરવો પડે છે. આવી યુક્તિઓ આચરનાર કોઈ વિરોધિશ શક્તિ ન હોય, તો નવું શાસન સરળતાથી ચાલી શકે છે. દુર્ભાગ્યે શત્રુઓની કૂટનીતિનો ભોગ થઈ પરસ્પર કૂટ કિંવા કુસંપના

શિખર થઇ જવાની નિર્જળતા પરત્ર જાતિયોમા અવશ્ય કરીને
 હોય છે એવા નિર્મળાત્માઓની થોડીક અસાવધાનતાના પરિણામે
 વિજેતાના સર્વ પ્રયત્નો જીત-જેતામા ધૂમમા મળી જાય છે. આનો
 કેવળ એક જ ઉપાય છે કે આ પ્રમળ સામરિક શક્તિ સ્થાપી સ્વ-
 પમા કોઇ એક જ બળવાન વ્યક્તિના હાથમાં હોવી જોઇએ. રાજ-
 નીતિનું પુરવો એ જ શક્તિને રાજશક્તિ કહે છે પરત્ર દશામાથી
 સ્વતંત્ર સ્થિતિમા આવનાર પ્રજાની સ્વતંત્રતાને ચિરસ્થાયિની કરી દેવા-
 માટે એવી કેન્દ્રસ્થ શક્તિની અનિવાર્ય આવશ્યકતા હોય છે. કેન્દ્રસ્થ
 શક્તિને બદલે વિસ્ફલિત સમૂહો અથવા વ્યક્તિઓને રાજતંત્ર સોંપ-
 વામા આવે, તો તેનું પરિણામ એ જ ચાલે છે કે પ્રજા વળી પાછી
 ગુલામીની જ છરોમા જટકાઇ જાય છે. જો વૈરાગીએ કેન્દ્રસ્થ સત્તાને
 પોતાના હાથમા રાખીને અર્થાત્ પોતે રાજ-શાસક-થઇને એક*
 સ્થાપી સૈન્યની ભરતી કરી હોત, તો તે સમયનો પગલનો કિંબદ્ધના
 સમસ્ત ભાગતર્વણેના ઇતિહાસ જે રીતે લખાયેલા આજે આપણા
 જોનામાં આવી શકે છે તેનાથી સર્વથા ભિન્ન પ્રકારે જ લખાયો હોત.
 જે દેશના લોકો ભિન્ન ભિન્ન ધર્મ મંત્રણે તથા ભિન્ન
 પ્રાન્તોના ધારણથી એક જ દેશમાં વસવા છતાં પોતાને પોતાના
 દેશનાધિવોથી ભિન્ન માને છે, જેઓ કપટમૂર્તિ શત્રુઓના સહજ
 પ્રયોજનને વશીભૂત થઇને પોતાના જાતિનાધિવો કિંવા દેશનાધિવોથી જુદા
 પડી શકે છે, તેમના માટે તો એક જ પ્રમળ વ્યક્તિનું શામન કિત-
 ણગ્ર નીવડે છે, ધારણ કે, વિસ્ફલિત થયેલી જાતિને સંગઠિત કરવાનું
 તથા તેનામા જાતીયતાની હિમ્મત જાવનાને હિત-કર્તા કરવાનું સામર્થ્ય
 એક જ શક્તિશાલી વ્યક્તિમાં હોય છે. આપણે જોઈ ચૂક્યા છીએ કે
 કે શુરુ ગોવિંદમહાજીની પેઠે વૈરાગીમાં એવી શક્તિ હતી પરંતુ

* આ કથને વૈરાગીના જીવન કાળ પછી યાના વડે મદારાજ રાજગી-
 સિંહે હાથ ધર્યું હતું, પરંતુ દેશના કુર્ભાગ્યે તે કાર્ય અપૂર્ણ રહી ગયું
 હતું. જો વૈરાગીએ હજી કાર્ય આરંભ્ય હોય અર્થાત્ તેણે પોતાના દષ્ટિકો-
 નમા ચત્કિચિત્ત પરિવર્તન કરીને પ્રજાને ચલાવી દોય તો અવશ્ય તેણે
 દેશના બાકીનું પરિવર્તન કરી દીધું હોત એમ વાતકાલિક ઇતિહાસકારો કહેશે.

દેશનું દુર્ભાગ્ય કેવળ એટલું જ હતું કે તે શક્તિનો અવસ્થિત તથા સ્થાયી ઉપયોગ કરવાની કલ્પના અઘાપિ તેના મસ્તિષ્કમાં આવી ન હોતી. ધાર્મિક સ્વતંત્રની પ્રાપ્તિમાટે યુદ્ધ કરનાર નેતા ધાર્મિક પદ્ધતિ-ધારી અર્થાત્ વૈરાગ્યશીલ જ હોવો જોઈએ એવો કાંઈ નિયમ નથી. રામચંદ્ર તથા કૃષ્ણચંદ્રે ધાર્મિક યુદ્ધો નૃપતિ તરીકે જ કર્યો હતો. અત્યાચારી ઔરંગઝેબની સાથે મહારાષ્ટ્રકેમરી નરવીર શિવાજી મહારાજે તેના પ્રતિસ્પર્ધી જૂબાણ તરીકે જ યુદ્ધ કર્યું હતું. ઇતિહાસ આ વિષયમાં આટલો સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ્ય કરે છે છતાં વૈરાગીને રાજ-સત્તાને સ્વીકારવામાં ધાર્મિક કિંવા આધ્યાત્મિક બાધ જણાતો હતો. એને દેશનું તથા પ્રજાનું દુર્ભાગ્ય નહિ તો બીજું કશું નામ આપી શકાય તેમ છે વારુ ? એ વાત ખરી હતી કે વૈરાગીના ધણા ખરા સૈનિકોનું વલણુ તેના આન્દોલનને ધાર્મિક આન્દોલન કહેવાની તર-ફેણમાં હતું. અમે તો એટલે સુધી કહીએ છીએ કે વૈરાગી પોતે પણ પોતાના વિચારતરંગોના જોશમાં એમ જ માનવા લાગી ગયો હોય; અર્થાત્ રાજસત્તાને લોભવૃત્તિનું કારણુ સમજવો હોય, તો તેમાં અર્મ-લવિત જેવું કાંઈ પણ નથી. કદાચિત્ તેને એમ પણ લાગ્યું હોય કે, રાજસત્તાને હાથમાં રાખવાથી સિખ્ખ સદૈર્ઘ્યે તેનાપર મંદુચિત કિંવા બક્તિગત સ્વાર્થવૃત્તિનો આરોપ મૂકશે. તાત્પર્ય કે ઉપર જણા-વેલાં કારણોમાંનું ગમે તે કારણુ હોય; પરંતુ વૈરાગીએ રાજસત્તા નિર્બળ સિખ્ખ સદૈર્ઘ્યે સોંપીને વારંવાર પાર્વત્ય પ્રદેશમાં આત્મા જવાની વૃત્તિને અવિચલ રાખવામાં એક પ્રકારનો ગંભીર પ્રમાદ જ કર્યો હતો એમાં તો કાંઈ પણ પ્રકારનો સંદેહ નથી. એ પ્રમાદનું ભયા-નક પરિણામ તેને પોતાને તેમ જ સમસ્ત પંજાબને કેવી રીતે ભોગ-વવું પડ્યું હતું, તે અમૃતસરના ઐતિહાસિક દર્બાગની ઘટના પછી ઉત્તરોત્તર ઘટેલી દારણુ દુર્ઘટનાઓના વિવેચનથી સહજ સમજી શકાશે. હવે પછીનાં પ્રકરણો એ જ દુર્ઘટનાઓના વૃત્તાંતોવડે ભરેલાં હોવાથી અહીં તે દુર્ઘટનાઓના અધિક વિવેચનની આવશ્યકતા નથી.

પ્રકરણ ૧૭ મું

કર્કષણિયર અથવા બેદનીતિની મંત્રણા

“સત્યાનૃતા ચ પરુષા પ્રિયથાદિનો ચ
 હિંસા દયાલુરપિ ચાર્યપરાવદાન્યા ।
 નિત્યવ્યયા પ્રચુરનિત્યચનાગમા ચ
 ચેદ્યાંગનેષ નૃપનોત્તિરનેકરુષા ” ॥
 મનુદરિ.

કર્કષણિયરે સિંહાસનાદે થતાં જ વૈરાગીના મંત્રણમાં અનેક પ્રકારની ફરિયાદો સંભળી, અને તેના પરિણામે તેણે હાલોગના મૂએદારને વૈરાગીના સિખ્ખોને દાત્રી દેવાની આજ્ઞા મોકલી દીધીઃ બાદ-ગાહની આજ્ઞાગુસ્તાર મૂએદારે સરહિન્દપર સૈન્ય હર્ષ નર્ષને ત્યાં એકત્ર થયેલા સિખ્ખોને પગનિત દરી દીધાઃ એટલામાં વૈરાગી આવી પહોંચ્યો અને નગરાખી સેનાપર એની તો તત્વાર ચલાવી કે ઠાઠી-સેનાની રેવડી ટાણાણાણ થઈ ગઈઃ લાંથી પાછા ફરતાં પણ વૈરાગી-એ કેટલાંક મુસ્લિમ નગરો પર વિજય મેળવ્યો અને આ સર્વ સમાચારો કર્કષણિયરને મળતાં જ તેણે બેદનીતિનો આગ્રહ લેવાનો નિશ્ચય કરી દીધો, હંત્સાદિ ધટનઓ આપણે અત્યાર પહેલાં જાણી ચૂક્યા છીએ.

આજે દિલ્લીના રાહી મહાશયના મંત્રણાગારના નામથી આગ-ખાના જન્મ આગારમાં લારતમગ્રાદ કર્કષણિયર રાત્રિના સુમયમાં પોતાના મંત્રીઓ સહિત પરામર્શ કરી રહેા હતાઃ સર્વનાં મુખમાંડો પર ઊડી ગિન્તાનાં ચિહ્નો ૨૫૮ દિપ્તિએચર થઈ ગયાં હતાં બાદગાહ પોતાની ટીચી મસ્તદપર મખમલના મોટા તકિયાને અદેશને પડ્યો હતો અને વચ્ચે વચ્ચે દુકાની નવિલ્લને પોતાના મોઢામાં હાડે દુકાનો આરવાઃ હર્ષ રહ્યો હતો. દુકામાં હરવામાં આવેલા તંબાકુ એવો તો સુખધણ હતો કે તેના પરિણામે સંપૂર્ણ આગાર મુગધ-

પૂર્ણ થઈ રહ્યો હતો. આજના મંત્રણાનો વિષય એવો તો ગંભીર તથા ગહન હતો કે તેના મગધમાં કોઈ પણ પોતાના અભિપ્રાયને દર્શાવવાની પહેલ કરતું ન હોતું. એવો કેટલાક સમયના મૌન પછી ફરુખસિયરે પોતે જ પોતાના અભિપ્રાયને દર્શાવતાં કહેવા માંડ્યું કે

“ત્યારે તમે કોઈ પણ નથી જ બોલતા ત્યારે મેં જે કંઈ વિચાર કરી રાખ્યો છે તે જણાવી દેવો હું હચિત સમજી છું. એ તો તમે બધા જાણતા જ હો. કે શુરુ ગોવિન્દસિંહની પત્નીઓ આપણી રાજધાની દિલ્લીમાં જ રહે છે. તેમને ધૂર્તવિદ્યાના પ્રભાવથી હાથમા લપ્તએ તો કાંટાનો કાંટાથી જ નાશ કરી શકાય તેમ છે.”

“બાદશાહ સલામતનો આ ખ્યાલ દુર્દેશીભર્યો તથા કામચાખી અપાવનારો છે પરંતુ એ કાફિર ઔરતોને સમજાવવાનું કાર્ય કોણ કરશે? આપણામાંથી તો કોઈનો તે એતજાર નહિ જ કરે એ વિશે ખાતરી છે.” વૃદ્ધ વજીરે બાદશાહના અભિપ્રાયને અનુમોદન આપીને પોતાની ચકા દેખાડી.

“તમારી શંકા બ્યાજખી છે, પરંતુ તમે આપણા હિન્દુ મંત્રી રામદયાળને કેમ ભૂલી ગયો છો એ મમળતું નથી. આ કામ તેની મદદથી જ કરવાનો મેં વિચાર કરેલો હોવાથી અત્યારે તેને અહીં બોલાવ્યો નથી.” બાદશાહે ખુબામે ક્યો

“નામવર શહનશાહને આ કુનેદમાટે હું મુખારકબાદ આપુ છું હવે તો આપણું કાર્ય એકદમ મહેલું થઈ ગયું છે. રામદયાળને કુહાડાનો હાથો બનાવીને નજરાણા મહિત ગોવિન્દસિંહની ઔરતો પાસે મોકલો અને વૈરાગીના સંમધમાં એ ઔરતોના મનમાં ખોટી શંકાઓ ઊભી કરી દો એટલે આપણી ધણી મેહનત ઓછી થઈ જાય.” ખીજ વજીરે ઉદ્ગારો કાઢ્યા.

વજીરેનો આ પ્રકારનો અભિપ્રાય સાંભળીને બાદશાહ પોતાની કંપનાચક્ષિ તથા શુદ્ધિમાટે એક પ્રકારના સંતોષજન્ય ગર્વને અનુભવવા લાગ્યો. તેણે એ જ વેળાએ પોતાના એક અનુચર કિંવા ગુલામને બોલાવીને હિન્દુ મંત્રી રામદયાળને બનતી તાકીદે મંત્રણા-

ભરનના ક્ષણ આવવાનો દુઃખ કરી દીધો બાદશાહનો દુઃખ મળ્યાં
 ન શુભામ 'જેવો ગરીબપણું સહનશાહનો દુઃખ, હું હમણા જ
 નહાણવ ગમદ્યાગને તેજો ત્યાં હોય ત્યાંથી જીતે આવું છું.'
 એમ કહીને તથા અત્યંત નમનાથી બાદશાહને સલામ કરીને ત્યાંથી
 ચાલ્યો ગયા.

શુભામ થોડીક વારમા ગમદ્યાગને જીતે આવી પહોંચ્યો.
 બાદશાહે ગમદ્યાગને માન આપીને પોતાની જમણી બાજુના
 આસનપર બેસવાનો તકેત કર્યો આસનપર બેઠા પડી તથા સ્વસ્થ
 રૂઢ પડી ગમદ્યાગને કહ્યું 'અજે સેરમને તાખીથી બોલાવવાનું
 શું કર્યું છે વાકું' શું પળખ તરૂંના કંઈ નવીન સમાચાર છે!'

'નવીન સમાચાર તો હમેશા આવતા જ રહે છે ત્યાંથી
 વૈરાગીએ પળખમા પ્રવેશ કર્યો છે અને સિખ્ખોના ઉદ્યાગના નામે
 મુન્દિભોની ખસ કરવા નહીં છે, ત્યાંથી દેશમા નિવ નવીન
 ઉપાનો ધર્મ ચલા છે' બાદશાહે પ્રત્નાવના કરી

'બાદશાહ સલામતના કહેવાનો આદર આદિમથી સનજી
 સહનું નથી મેહનગની કરીને જે જાનન દોષ તે સાફ જરૂરમા
 કર્યો' ગમદ્યાગે કહ્યું.

"માન કહેવાથી કોઈ રીતે મનુ જગત્તો નહિ. વૈરાગીની
 વીરતા તથા ઉચ્ચ પ્રમાણના સ્વેચ્છાએમની દુ લારીકે કંઈ હું પરવું
 દેશ, જાનિ કે ધનના ઉદ્યાગને નામે આમા દેશના અદ્યન્તિનું
 આમાત્ય રક્ષાપડ તથા જલજ પૂના નહીં અને કસે આમ અણ-
 વરી એ કોઈ પણ રીતે ઈન્જવા ચોન નથી માગ કહેવાનો નવજન
 એ છે કે વૈરાગી સાથે હવે આપલે સહદ કરી નાખીએ. તેને
 પોતાને તથા તેના મોટા મોટા સુદગિને આપ્યાલ્યમા તાગ બોદય
 તથા જાનીને આપીને તેનની બહાદુરી તથા દિલેરીની મદદની
 મારી અદિત છે પણ આ કામને કસી ગીતે પણ પાડવું એ
 જાનનમા હું તમારી સલાહ લેવા માગું છું. વૈરાગીને પોતાને મર્યો
 પયગામ મોકલવાનું તો હું એટલામાટે ગીક નથી સમજતો કે કલ-

ચિત્ તે આપણા તર્ફના પયગામને સાચો ન પણ માને તમેને યાદ હશે કે મહંમ બાદશાહ બહાદુરશાહે પોતાના આખિરી દિવસોમા વૈરાગીને મુલકનો પયગામ મોકલ્યો હતો, પરંતુ તેણે તે પર જરાય લક્ષ આપ્યું ન હતું. તેથી આ વખતે મારી એવી ખાદિશ છે કે આપણો પયગામ એવા શખ્સ અથવા શખ્સો માર્ફત પહોંચાડવો જોઈએ કે જેમનું વૈરાગીપર વજન પડતું હોય.

“જો આપ નામવરની આ ખાદિશ ખરેખરી જ હોય, તો દેશના ઉદ્ધારના દિવસો નિઃશ્ચય છે એમ જ મારે કહેવું જોઈએ વૈરાગી જેવા અદ્વિતીય વીર તથા તેના મિત્રો સમાન સિખ્ખો જો સાત્રાજ્યના મિત્ર કિંવા શુભેચ્છક થઈ જાય, તો સાત્રાજ્યની સુરક્ષિતતા તથા દહતાના સબધમા લેશમાત્ર પણ રાખી રહે નહિ.” આટલું કહીને રામદયાળ થોડીક વારને માટે વિચારમા પડી ગયો. બાદશાહ તથા તેના અન્ય મુસ્લિમ મંત્રીઓ રામદયાળના મુખમંડળનું અવલોકન કરવા લાગ્યા.

“વીર વૈરાગીને મોકલાવવાનો સન્ધિસન્દેશ રાજધાનીમાં નિવાસ કરી ગેહતા ગુરુવર્ય ગોવિન્દમિહજીના ધર્મપત્નીઓ દ્વારા મોકલાવવામા આવે, તો શ્રીમાન્ સમ્રાટનો શુભાશય અવસ્ય ફળીભૂત થાય એવી મારી માન્યતા છે.” રામદયાળે થોડી વાર પછી કહેવા માડ્યું “જો શ્રીમાન્ની આજ્ઞા હોય તો હું માતૃશ્રી સાહબાદેવા પાસે શ્રીમાન્ના પ્રતિનિધિ તરીકે જઈને વૈરાગીપર મોકલાવવાનો શ્રીમાન્નો શુભ હેતુ પૂર્ણ સન્દેશ તેમને નિવેદિત કરી આવું મને ખાતરી છે કે આપ નામવરના ઉદાર અતકરણમા ઉદ્ભવેલા હિન્દુઓ તથા સિખ્ખો પ્રત્યેના સદ્ભાવનો મનોવાચ્છિત પ્રભાવ અવસ્ય ગુરુવર્યનાં વિચાર-શીના પત્નીઓ પર પડશે અને એ પૂજ્યદેવીઓની આજ્ઞા સમાન હિતશિક્ષાને વૈરાગી પણ શિરસાવધ કરશે.”

“પાક પરવરદિગાર તમારી બધી મુરાદો તથા નેક ખ્યાલોને ખર લાવે એ જ મારી તમના છે. મારી એવી ઈચ્છા છે કે તમે ગુરુની ધર્મશીલા તથા સાધ્વી વિધવાઓ પામે થોડા નજરાણા સહિત

જાતને મારો સાથ દિવનો પવચામ આ પ્રકારના સંબોધમાં પહેલાથી આવેલો ગ્રામિ-દંતિ હજારો ધર્મપનીઓને મારી લઈથી માનસરૂપે પ્રણામ કરીને ખેળે કે ‘અમારો વચ મુસ્લિમ લેવોનો છે. મુસ્લિમ નાનકડા સંસ્કૃતિને જ અમારા પૂર્વજોને બાદમાંથી વગ્ધન આપ્યું હતું. વૈરાગી વિના કશું મુસ્લિમો પર અસરવાર કરી શકો છે. આખા દેશમાં તેને ત્રાણ ત્રાણ પોતાની દીધી છે. વગ્ધ તે મુસ્લિમ માર્ગથી હજારી રીતે જ આવે છે અને અન્ય સિદ્ધિઓને મુખ્યમંત્રી નામે છે તમે દેવીઓ તેને પત્ત હોય કે તે પોતાની અનુચિત પ્રવૃત્તિઓને બાદમાંથી જ અટકાવી દે. જો તે જૂન ખગાળીના માર્ગને નૂતને સામાન્યને મિત્ર કર્ય જશે, તો તેને તથા તેના સાથીઓને સ્થાન તમા સારા એ હાથે તથા જાગીર આપવા દુ તેણે છું. વૈરાગીની પોતાની તથા અન્ય સિદ્ધિઓની જહાજુરીની દુ દુ દુ છું. જો વૈરાગી મારી આ લશી સલાહને મુસ્લિમ ગ્રામજો, તો તે સિદ્ધિઓને દિવસ જ પડાવી દેવા દે-છું છું. મારી મુખ્યનિયંત્રણ સંસ્થામાં દુ મુસ્લિમો તે તદ આપને તમે દેવીઓને ખાતો આપવા માગુ છું. મિલિ-અનુચિત મુસ્લિમો તદના મારા પૂર્વ જાતને દર્શાવવામાં ને ને શાષ માનવી બેટ મોક્ષાવી છે, તેનો અંગાર કરી મને આજારી કર્યો તથા મારી આ અનુચિત પ્રાર્થનાઓ આપ પૂર્વ દેવીઓએ હિંદુઓની સ્ત્રીઓ કર્યો છે એવી મને ખાતી આપશે.’ આ પ્રકારે મારો સંદેશ તેમને મુખજાતને નજાણા વગેરે તેમને આપી દેજો.” બાદમાં મુખપનીઓને કહેવાનો સંદેશ કરી મુખજાતને તથા બીજા બાજુ પશુ ચમત્કારને મુખજાતી દીધી.

બાદમાંના સંબોધમાં એકવી ગધી તો સંગતના, નમ્રના તથા મુખજાત હતા કે ચમત્કારના અંતરજાત તેનો બાદમાંની ધારણા કરવા પશુ વધારે મારો પ્રભાવ પડ્યો. તેણે પોતાના મનમાં એમ જ વિચાર કર્યો કે: “અરેખર સંસ્કારના અંતરજાત મદદારી મેં તે આપ છે. જો આ મુખ પરિવર્તનને ચિરકાળ સુધી અવિચલ ગણવું હોય, તો વૈરાગીએ પશુ પોતાના હૃદયને પડ્યો કર્યો જ નેહ્યો.” આ

પ્રમાણે પોતાના મન સાથે જ વિચાર કર્યા પછી રામદયાળે બાદશાહને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે ‘ ત્યારે હવે હું શ્રીમાન સમ્રાટે અને સોપેલા કાર્યને કૃણીભૂત કરવામાટે જાઉં છું મારાથી જનશે ત્યા લગી હું ગુરુપત્નીઓને શ્રીમાન સમ્રાટનો શુભાશય સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ મારી મનોદેવતા તો મને કહી ગઈ છે કે મારો આ પ્રયાન અવશ્ય કૃણી-ભૂત થઈ જશે ’

“તસે સિધાવો, અને ફતહ કરી વહેલા પાછા આવો.” સમ્રાટે આનંદદર્શક સ્વરથી અનુમતિદર્શક ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

* કેવો બેવકૂફ ! બધું ખરેખર જ માની લીધું ! * રામદયાળના ગયા પછી થોડીક વારે બાદશાહે ઉપહાસ કરીને આ પ્રકારના ઉદ્ગારો કાઢ્યા, અને પોતાની મનોદશાનો પોતાની મેળે જ પરિચય કરાવવા માડ્યો “ આવી જ રીતે જો કાશ્મિર ગોવિન્દસિંહની બેવાઓ પણ આપણા પ્રપચળજમા ફસાઇ જાય, તો ભુરૂં બેડો પાર થઇ જાય અને આજની આપણી કરેલી મસ્લહત પાર પડી જાય. એટલું તો હું ખાતરીથી માનું છું કે ગોવિન્દસિંહની બેવાઓના પપ્પામની અસર તો સિખ્ખો પર ભુરૂં થશે, તેનું બીજું કાંઈ પરિણામ નહિ થાય તો પણ વૈરાગીના શાગિર્મોમા ફૂટ તો પડી જ જશે ’

“ નામવગર સદનશાહનો ખ્યાલ રાસ્ત છે જેવો બેવકૂફ રામ-દયાળ બન્યો છે તેવી ગુસ્તી બેવાઓ પણ બની જાય, તો આપણી ઉમ્મિદો ખરાબ પાર પડી જાય. ” વજીર સાહબ બોલ્યા.

“ એ કાશ્મિર ઔરતોનો સલાહકાર બદમાશ બન્દા જેવો જ કોઇ દુશ્મને ઇસ્લામ હશે, તો રામદયાળની કાશિયનો ધારણા પ્રમાણેનો નતીજો નહિ આવે અને એમ લાગે છે કે કોઇ પણ બહાનાથી આપણામાના એમદ શખ્સે રામદયાળ સાથે જનુ નેમ્મએ, અને તેણે ત્યા કેવા પ્રકારની વાતો થાય છે તથા ક્યા ક્યા માણસો ચર્ચામા લાગ લે છે વગેરે બાબતોને લક્ષમા રાખી લેવી નેમ્મએ. ” બીજા વજીરે પોતાની લાંબી શુદ્ધિનો પરિચય કરાવ્યો.

“એટલું જ નહિ; જલ્દિ ત્યાં જઈને તેણે તે જોરતોને સારી રીતે સમજાવવામાં ગમત્યાગને મદદ પણ કરવી જોઈએ. જો તેમની પાસે આપણો કોઈ છૂટર વિરોધી રહેતો હોય અને ને શાહી પવનમાં સાચો ન માનવાની દલીલ કરતો જોવામાં આવે, તો તેની દલીલોને તોડવાની કોશિશ પણ કરવી જોઈએ. એ કાર્ય કરતાં દુશ્મને દરલામ વૈરાગી તથા તેના સાથીઓની પ્રશ્નોપાત નિન્દા અથવા ભુરાઈ તેમ જ તારીફ બન્ને કરવામાં જરા પણ ક્યાસ ન રાખવી જોઈએ. કહો, ત્યારે તમારામાંથી કોણ ત્યાં જવામાટે તૈયાર છે? હારણ કે, જેમ જાહી જવાય તેમ સાઈ છે. ગમત્યાગ પોતાને ઘેર જઈને ગુરુપત્નીઓ પાસે પહોંચે, એટલા વખતમાં તમે પણ ગુરુદાગની બેઠ તરીકે સારી જેવી રકમ ધરને પહોંચી જાઓ તો જલ્દી સાઈ થાક.” બાદ-શાહે વજરના અસ્તાવને અનુભવેલ આપતાં આ વાક્યો ઉચ્ચાર્યા; અને ‘હું હમણાં જ જઈ છું’ એમ કહીને છુટ્ટો વજર ગમત્યાગની પાછળ જવામાટે વિદાય થઈ ગયો.

અકરેલું ૧૮ મું
કૌટિલ્યચિન્નય

“And Policy regained what arms had lost.”

Lord Byron, *Childe Herold, Can I.*, st. 25.

જત પ્રાણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે બાદશાહેનો દિન્દુ મંત્રી ગમ-ત્યાગ ગુરુપત્નીઓને આપવા યોગ્ય બેઠ મૌઝાદો તથા નજવાબાં સહિત દિલ્લીમાંના તેમના નિવાસસ્થાનમાં જઈ પહોંચ્યો, એટલામાં તે પાછળથી રવાના થયેલો જલ્દી ગુસ્સિય વજર પણ ત્યાં પહોંચી ગયો. તેણે ગમત્યાગને જોતાં જ કહ્યું કે: “હું તો દેવીગુસ્થ પવિત્ર ગુરુ-પત્નીઓના દર્શનથી મારી આંખોને પવિત્ર કરવામાટે તથા એ દેવીઓના આશીર્વાદને મેળવવામાટે આવ્યો છું; સાચે દેવીઓને આપવામાટે શાહી સાલ્કિયાની રકમ પણ લાગ્યો છું.”

“લલે આળ્યા, તમારા આગમનથી મારા કાર્યને વધારે પુષ્ટિ દિવા અનુમોદન મળશે તપાસ કરતા મારા જાણવામાં આવ્યું છે કે ગુરુપત્નીઓના સલાહકાર તથા સરક્ષક તરીકે બાઈ માનસિંહ તથા સદકીસિંહ તેમની સાથે જ રહે છે. તેમને મેં મારા આવવાના તથા ગુરુપત્નીઓ સાથે મુલાકાત કરાવી આપવાના સમાચાર કહેવડાવ્યા છે હમણા જ દારપાળ અંદર ગયો છે.” રામદયાળે સમતિસૂચક શબ્દો ઉચ્ચારીને આ પ્રમાણે ખુલાસો કર્યો.

“પધારો મનોવર, પધારો આજે તો કાંઈ આ તર્ફ પગલાં કર્યા છે.” દારપાળ સહિત માનસિંહે બહાર આવીને આ પ્રકારના આશ્ચર્યદર્શક ઉદ્ગારો કાઢ્યા.

“અકાલ પુરુષની દયાથી હું શ્રીમાન સમ્રાટ તર્ફથી મેંત્રી ભાવનો સન્ધિસંદેશ લખને પૂજ્ય માતાઓ પાસે આવ્યો છું નામવર શ્રદ્ધાવાદી મારી સાથે આ મુસ્લિમ મંત્રીજીને પણ મોકલ્યા છે. અમારી ઇચ્છા માતાઓ સાથે આ સળવળમાં વાર્તાલાપ કરવાની છે.” રામદયાળે ખુલાસો કર્યો.

“લલે, સમ્રાટની એવી શુભેચ્છા થઈ છે અને તેમણે પોતાના બળે મહામંત્રીઓને અમારી પર્ણકુટી સુધી મોકલ્યા છે, તો પૂજ્ય માતાઓ તર્ફથી હું તમારૂં હાર્દિક સ્વાગત કરું છું. પધારો, આ અંદરના ભાગમાં આવીને બિજાવી રાખેલા આસન પર બિરાજો. હું અંદર જઈને માતાઓને તમાગ આગમનનો હેતુ કહી સંભળાવું છું.” આ પ્રમાણે સમ્રાટના મંત્રીઓનું સ્વાગત કરીને બાઈ માનસિંહે તેમની આગળ આગળ અંદરના ભાગમાં ચાલવા માડ્યું. રામદયાળ તથા તેની સાથેના મુસ્લિમ વજીર તેની પાછળ પાછળ જઈને નિર્દિષ્ટ આમનપર બેસી ગયા. માનસિંહે અંદર જઈને દેવી માતા સુધરી તથા સાહ્યા દેવાને સમ્રાટની કહાવેલી બધી હકીકત જણાવી દીધી. માનસિંહની હકીકત સાંભળ્યા પછી થોડી વાર વિચાર કરી સાહ્યા દેવાએ તેને કહ્યું કે: “આમ જ છે તો તેમની બધી હકીકત આપણે સાંભળવી જ જોઈએ અને તે સાંભળ્યા પછી તેનો ઘટતો જવાજ

વાળવો જ નેમએ પણ જાણ રામદયાળની સાથે બીજો મુસદ્દાન વજર પણ આવેતો હોવાથી ખુલ્લે મોટે તો અમારાથી તેમની સાથે વાતચીત કરી સમશે નહિ એટલામાટે નર્મ આગળ તેઓ બન્ને બેઠા હોવા એક પછી નખાવો એટલે અમે બન્ને બહાર આવીને પર્દાની આડમાં બેસી સમ્રાટનો સંદેશ સાંભળીએ તથા તેમને યોગ્ય પ્રત્યુત્તર વાળીએ કેમ, માટે કહેવું ઠીક છે ને ?

“આપનું કહેવું વધાર્થ છે હું હમણાજ પછી નખાવવાની વ્યવસ્થા કરું છું એટલામા જાણ મદકીસિદ્ધ બહાર ગયા છે તે પણ આવી પડેલશે” માનસિદ્ધે જવાબ દીધો, અને ત્યાં પછી તરત જ તે પાટો બહારના ખડમાં આવ્યો ગયો બહાર જતાજ તેણે સદકીસિદ્ધને રામદયાળ સાથે વાર્તાલાપ કરતો જોયો તેમણે બન્નેએ મળીને મત્રીઓની બેઠકની સામે પર્દા નખાવી દીધો. પછી નખાતાજ માતાઓ બહાર આવીને પર્દાની પામે વિગળ્યા જાઈ માનસિદ્ધ તથા મદકીસિદ્ધ પર્દાના છેડાપર મધ્યભાગમાં બેસી ગયા.

યોડીક વાગ મૌનનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યા પછી માતાના કહેવાથી જાઈ સદકીસિદ્ધે જણાવ્યું કે “શ્રીમાન્ મમ્રાટના મત્રી યુગલનું હું માતાઓ તરફથી હાર્દિક સ્વાગત કરું છું તમે શ્રીમાન્ મમાન્ તરફથી જે મંદ્ર મન્દેશ લાખ્યા હો, તે કોઈ પણ પ્રમારના મકિય વગર દડી સમજાવો ન્યારે સમ્રાટે તમે બન્નેને પોતાની શુભ-નિદાથી અમારી પર્ષક્રીમા મોકલ્યા છે ત્યારે અમે પણ જૂનમગની મર્વ અનિષ્ઠ ઘટનાઓને તથા યત્રુનાને બૂલી જવાનું ઉચિત ધારીએ છીએ મહો શ્રીમાન્ મમ્રાટ તરફથી તમે મો સન્દેશ લાખ્યા હો ?

એના જવાબમાં મમ્રાટના દિન્દુ મત્રી રામદયાળે પોતાના આમન પરથી ઠીકા થઈને તથા પર્દા નજીક બેઠા જાણ સદકીસિદ્ધ સમીપ જઈને સમ્રાટ તરફથી આજેલી નજગણાની તમામ વસ્તુઓ ત્યાં રાખી દીધી અને ત્યાર પછી પર્દામાં વિરાજેલા ચુર પલ્કીને સાટાગ દડવત પ્રજ્વાલ કરીને કહેવા માડ્યું કે “શ્રીમાન્ મમ્રાટ તરફથી આ તુચ્છ બેટનો પ્રથમ સ્વીકાર કરવાની ઉત્તરતા

દશાવિ અને ત્યાર પછી સમ્રાટનો શુભનિષ્ઠા પૂર્ણ સન્ધિસન્દેશ સાંભળી લઇને અંગેને યોગ્ય પ્રત્યુત્તર આપવાની કૃપા કરે.”

“વિશેષમાં નામવર ચહનચાહે એમ પણ જાહેર કરવાનું મને ર્માવ્યું છે કે હવેથી માતાઓના અર્ચમાટે જે હજાર રૂપિયાનું વર્ષા-મન શ્રીમાન સમ્રાટ તર્કથી આ વર્ષથી જ ચાલુ કરવામાં આવ્યું છે, અને તેનો પહેલા વર્ષનો હકતો મારી સાથે તેઓ શ્રીમાને મોકલાવ્યો છે જે હું માતાનાં પાક કદમોમાં પેરા કરું છું.” આ પ્રમાણે કહીને સમ્રાટના મુસ્લિમ વજીરે રૂપિયા જે હજારની કીમતની અશરફીઓની ચેલી ગુરુપત્નીઓની બેઠક આગળના પદો પાસે રાખી દીધી અને તે પણ રામદયાળની પેઠે ગુરુપત્નીઓને પ્રણામ કરીને પાછો પોતાની જગ્યાએ બેઠી ગયો.

સદકીસિંહે જીડીને પોતા પાસેની નજરાણાની વસ્તુઓ ગુરુ પત્નીઓ સમક્ષ રાખી દીધી અને ત્યાર પછી તે પ્રુનઃ પોતાની જગ્યાએ જઈને બેસી ગયો. સદકીસિંહના બેસી ગયા પછી રામદયાળે ગુરુ પત્નીઓને સમ્રાટનો સન્દેશ અત્યંત વિનયપૂર્ણ તથા મધુર ભાષામાં કહી સાંભળાવ્યો. તે સાંભળતાં જ લાર્ધ માનસિંહ તથા સદકીસિંહ બાદશાહના આ બેદનીતિયુક્ત કષ્ટબળને જરાખર સમજી ગયા. સંધિસન્દેશ સાંભળતાં સાંભળતાં જ તેમની આંખો લાલચોળ થઈ ગઈ. પરંતુ તેઓ પોતાના મનોભાવને વાણીદારા વ્યક્ત ન કરતાં મૌનને ધારણ કરીને બેસી રહ્યા. તેમના એ બદલાયલા મનોભાવને તેમની મુખાકૃતિઓથી સમ્રાટના મંત્રીઓએ જરાખર જાણી લીધો. માનસિંહ તથા સદકીસિંહના પરિવર્તિત મનોભાવને સ્પષ્ટ રૂપે સમજવા તથા જાણવા છતાં પણ સમ્રાટના મંત્રીઓ કંઈ પણ બોલ્યા નહિ. તેમણે પોતપોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે “સમ્રાટનો આ સંધિવિષયક પ્રસ્તાવ ગુરુપત્નીઓના ગૃહમંત્રીઓને મિલકુલ ગમ્યો નથી; છતાં જ્યાં સુધી તેઓ આ પ્રસ્તાવનો પ્રત્યક્ષ વિરોધ ન કરે, ત્યાં સુધી આ વાતને વિના કારણ યોગવાની જરૂર નથી. ગુરુપત્નીઓ

સો જવાન આપે છે તેને જલ્દયા મિવાય આ મિખખોની વિરુદ્ધ
એક અક્ષર પણ ઉચ્ચારવામાં લાભ નથી ”

ચોડીકવાર યુનઃ શાંતિ પ્રમરી મર્ધ મર્ધે જનો પોતપોતાના
મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યાં. કેટલાક સમય પર્યન્ત શાંતિપૂર્વક
વિચાર કર્યા પછી તથા પરસ્પર પરામર્થ કરી લીધા પછી ગુરુપત્ની
સાહજદિવાએ ભાઈ સદાસિંહને નેત્રસંકેતવડે પોતા પામે બોળા-
વીને મમાદના મત્રીએને આ પ્રકારનો જવાબ સભગાવવાતી આગ
કરી કે “ જો સમાદની એવી જ ઇચ્છા હોય અને તેઓ મિખખો
સાથેની અદાવતને ભૂલી જઈને તેમની સાથે દોસ્તી કરવા ઇચ્છતા
હોય, તો અમે જન્દા જદ્દાદુરને સમાદની ઇચ્છાનુમાર થત લખવા
તૈયાર છીએ સમાદે ભૂતકાળની યતુતાને સર્વથા વિમારી દહને
ગુરના મિખખોની વીંગતાની જે કદ કરવાની ધારણા રાખી છે, તે
માટે મમાદને અમારા તર્ફથી ધન્યવાદ આપળે, અને વિગેષમાં
તેમને જજ્ઞાતળે કે અત્યારે આપ શ્રીમાને જે સદ્ભાવ દેખાડ્યો છે
તેને કાયમ રાખળે અને હૃદયમાં કોઈ પણ પ્રકારના કપટભાવને
સ્થાન આપગો નહિ ”

સદાસિંહે માતાઓની વળીનો ઉપર્યુક્ત જવાબ સમાદના
મત્રીએને કરી સભગાવ્યો. તે સભગતા જ માનસિંદને અત્યંત
સહોમ તથા ખેદ થયો. તેના મનમાં અનેક પ્રકારના વિચારલગ્ગો
ઉદ્ભવવા તથા શમી જવા લાગ્યા. તે પોતાના મનમાં વિચાર કરવા
લાગ્યો કે “ દેવનું દુર્ભાગ્ય ફરીથી આવી લામ્બુ હોય એમ દેખાય
છે. સગરકુદયા માનુષી ફરેણીના ફ-દામાં ફસાઈ મથા છે. જે
સમાદના દહેરા પ્રમાણેનો આરોધ વૈરાગી પર મોકલવામાં આવશે,
તો મિખખલાવણીમાં અવસ્થ ફાટફૂટ પડી જશે. હવે તો મમાદના
આ નવીન કપટનજને અડી અને અત્યારે જ, કપનીના દલાલોની
દાગરીમાં જ, તોડી નાખવાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે સંભર છે
કે આથી કદાચિત્ માતાએને ખેડું લાગશે. થગું એમને ખાંડુ લગા-
ડવા મિવાય છટકો નથી. અત્યારે એઓ માત્ર ચોડી વાર ખેડું

લગાડીને બેસી રહેશે, પરંતુ પાછળથી આખા પંજનને જે માફું
પરિણામ ભોગવવાનો અવસર આવવાનો સહવ દેખાય છે તે તો
નહિ આવે ગુરુના માયા સિખ્ખ તરીકે આ બાબતમાં મને જે
કાંઈ મત્ય જણાય છે તેનો મારે માતૃત્વીઓ સમક્ષ રજૂ કરવો જ
જોઈએ જો હું આમ ન કરું તો ગુરુદ્રોહના અપરાધનો ભાગી
થાઉં એમા લેશમાત્ર પણ મદદ નથી ” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને
તેણે માતૃત્વીને ઉદ્દેશીને કહેવા માડ્યું કે “ પૂજ્ય માતાઓ, કપડી
ઓના કપટભાવને યથાર્થ રીતે જાણ્યા સિવાય સાબળી લીધેલી
સર્વ વાતોને પોતાના સરળ સ્વભાવને અનુમરીને સરળ તથા સત્ય
માની લેવામા આપની આ પ્રસંગે કાર્કશ બૂલ થાય છે એવી મારી
માન્યતા છે કદાચિત્ આપને આવો જ જવાબ આપવો હોય તો
પણ એ ચાર દિવસનો વચ્ચે ગાળો નાખો અને હજી પણ આ
બાબતમા એકાન્તમા બેસીને શાંતિથી તથા ગંભીરતાથી વિચાર
કરો ગુરુવર્યાના જીવનકાળમા તેમની સાથે કરાયેલા વિશ્વાસઘાતોની
નાનાવિધ ધમ્નાઓનું સ્મરણ કરો ગુરુજીના અતિમ સમયના ઉપ-
દેશનું, અરે, તેઓત્રીના શોચનીય અવસાનની લીપણ દુર્ઘટનાનું સ્મ-
રણ કરો અને ત્યાર પછી વિશ્વાસઘાતકીની વાણીમા વિશ્વાસ મૂકો
અત્યારે ને અત્યારે જ આવો જવાબ ન આપો ”

માનસિંહને આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ રીતે મત્ય લાવણ કરતો જોઈને
સદ્ગ્રીસિંહને પણ પોતાના અભિપ્રાયને વ્યક્ત કરી દેવાની તાવાવેલી
થવા લાગી. માનસિંહનું વક્તવ્ય સાબળી લીધા પછી સદ્ગ્રીસિંહે
ગંભીર વાણીથી કહેવા માડ્યું કે : “ દેશપૂજ્યા દેવીઓ ! ભાર્ગ માન
સિંહનું મન્તવ્ય અક્ષરશઃ સત્ય છે જે બાબતનો આખા દેશ માથે
મબ્ધ છે તેનો વિચાર જોઈએ તેટલી ગંભીરતાથી કરવામા નથી
આવતો એ જોઈને મને પારાવાર દુઃખ થાય છે મહત્ત્વ છે કે
અમારા આ અભિપ્રાયથી આપ માતાઓને માફુ લાગશે સહવ છે કે
સંત્રાદ્રના આ મત્રીઓ અમેને સંત્રાદ્ર તથા સામ્રાજ્યના શત્રુ તરીકે
ઓળખશે, સહવ છે કે આ સત્ય કથનના પરિણામમા અમારે

રાજધાનીનો ત્યાગ કરવો પડે, જીવન પર્યન્ત કારાગૃહવાસ વેડવો પડે અથવા જલ્લાહોની તંદવારોના બોગ પણ ચલુ પડે પરંતુ એમાની કોઈ પણ બાબતની પર્વા ન કરતાં અમે આવો વિરુદ્ધ અભિપ્રાય સ્પષ્ટ રીતે ઉચ્ચારીએ છીએ તેનું કારણ કેવળ એટલું જ છે કે અમે ભૂતમસિક ઇતિહાસની હવે પછી ચનારી મહાબીષણ પુનરાવૃત્તિને અહીંજ અટકાવી દેવા ઈચ્છીએ છીએ આપ માતાઓને અમારી એટલી જ પ્રાર્થના છે કે હાલ તરત સમ્રાટના પ્રતિનિધિ ઓને કોઈ પણ પ્રકારનો નક્કી જવાબ ન આપતા વિદાય કરો, અને અમુક દિવસો પછી આવવાનું કહો તેટલા વખતમા આપણે આપણા વિચારોની સત્યાસત્યતાનો અંતિમ નિર્ણય કરી લઈશું.

“ભાઈ મહમ્મદસિદ્દ તથા માનસિદ્દ,” પર્લામા બેઠેલા માતા સાહેબા દેવાએ કિમિત્ ઉચ્ચ તથા ગંભીર સ્વરથી કહેવા માંડ્યું ‘તમે મન્નેની યુરુબક્તિ, વીરતા તથા વિચારશીલતાનો પ્રાજ્ઞ-લનાથી સ્વીકાર કરીને પણ અમારે કહેવું જોઈએ કે અત્યારની તમારી મતણા અમેને તો કલ્પાયુકારક જણાતી નથી કેવળ આપણા હકારાદના કારણથી જ દેશ પર વિપત્તિના વાહણને ધેગમલા રાખવા અને હજારો બહેકે લાખો નિર્દોષ મનુષ્યોની અમારણું નિર્ધુલ્ય હુલ્લાના આપણે નિમિત્તભાગી ચલુ એ અમેને તો ઉચિત જણાતું નથી ભારતવર્ષના સર્વસત્તાધીશ સમ્રાટ ન્યારે આપણી સાથે સન્ધિ કરવાની તત્પરતા દેખાડે છે, ત્યારે આપણે આપણી વીરતાના ગર્વથી કે દેશોદ્ધારના મિથ્યા અભિમાનથી કૂતાઈને તેમની માથેની શત્રુતાને વધારવા તૈયાર થઈએ છીએ એ કેટલું બધું શીઘ્રનીય છે! અમારી તમેને ખામ સલાહ છે કે આ પ્રમુખ તમે તમારા વ્યક્તિગત અભિપ્રાયોને તમારી પાસે જ રહેવા દો અને દેશમા શાંતિનું આશ્રાન્ય સ્થપાતું હોય તો તેમા સદાયભૂત થાએ દેશોદ્ધાર કિવા દેશમેચ્છાના નામે દેશગ્રાધવો પર દીર્ઘકાળ પર્યન્ત આપત્તિના મેનેને વર્ષાવવામા નિમિત્તભૂત ચલુ, તેના કર્તા તેમને શાંતિથી સૂઝે રાટતો ખાળ દેવો એ વધારે વિચારશીલતા

તથા દયારીનતાનું કાર્ય છે, એની કાષ્ઠથી પણ ના પાડી શકાય તેમ છે ખરે કે ?”

માતા સાહુના દેવાના ઉપર્યુક્ત કચનના પ્રત્યુત્તરમા ભાઈ માનમિહે જણાવ્યું કે “ શોર્ધમૂર્તિ ગોવિન્દમિહજીના વીરાગના ધર્મપત્નીના શ્રીમુખથી આ પ્રકારની વાણી સાંભળવાની અમેાએ સ્વપ્નમા પણ કલ્પના કરી નહોતી આપદેવીએાએ તો અમેાને આગળ ની પેડે એમ જ કહેવું જોઈએ કે સમ્રાટશ્રીમા એકે એક સિખ્ખે વીરગતિને પ્રાપ્ત થવું સારું છે, પરંતુ શત્રુએાની આધીનતા સ્વીકારવી યોગ્ય નથી કષ્ટમૂર્તિ સમ્રાટની કષ્ટબાજીને ઓળખવામા આપ દેવીએાની બુદ્ધિ કેમ સહાયક નથી થતી એ જોઈને મને આશ્ચર્ય થાય છે જે સમ્રાટના આ કષ્ટવચનોને આપ સત્ય માની લેતા હો, તો અમારે એમ જ કહેવું જોઈએ કે પન્નજશ્રીમિને તથા મિખ્ખેાનેા અવજો દિવસ આવી ચૂક્યો છે ’

‘ પૂજનીય માતાજી, ” સમ્રાટના હિન્દુ મંત્રી રામદયાજી કહેવા માડ્યું “ જે આપની આજ્ઞા હોય તો ભાઈ સદ્ગીસિહ તથા માનમિહના અભિપ્રાયના ખુલાસામા હું મારા તર્ફથી બે શબ્દો કહું આ ખુલાસો હું સમ્રાટના પ્રતિનિધિ કિવા મંત્રી તરીકે નહિ, કિન્તુ સ્વતંત્ર બ્યક્તિ તરીકે આપવા ઇચ્છુ છું. મારા ખુલાસાનો સત્ય તરીકે સ્વીકાર કરવો કિવા નહિ એ આપની ઇચ્છાની વાત છે, પરંતુ મને એક વાર મારા અભિપ્રાયને બ્યક્ત કરી દેવાનો અવસર તો આપો. સમ્રાટનો મંત્રી હોવા છતાં હું શુરુનો સિખ્ખ મંદી ગયો નથી.”

“ બહે આપને જે કાંઈ કહેવું હોય તે ખુશીથી કહો કદાચિત્ તમારી દલીલોથી પણ ભાઈ સદ્ગીસિહ તથા માનમિહના મનનું સમાધાન થાય અને એએા આપણા વિચારો સાથે મળતા થઈ જાય, તો તેમા આશ્ચર્ય જેવું કાંઈ પણ નથી ’ સાહુના દેવાએ રામદયાજીને બોલવાની અનુમતિ આપતા આ પ્રકારના વાક્યો ઉચ્ચાર્યા.

“ માતૃશ્રીનો, આ અતુચ્છમાટે, હું અતઃકરણપૂર્વક આહાર માન છું. ભાઈ સદ્ગીર્ણિહ તથા માનસિકના વિચારોને જાણ્યા પછી હું તેમને નમ્રતાપૂર્વક પૂછવાની ગમ્મ લઉં છું કે શ્રીમાન્ સત્રાદની શુભ નિષ્ઠાની મેં વારંવાર ખાત્રી આપેલી હોવા છતાં શ્રીમાનના આચરણને કપટાચરણ કહેવાનો તમો બધુઓ શામાટે હંકરી રહ્યા છો એ મારાથી સમજી શકાતું નથી હું ગમ-દયાળ, શુરના એક માયા મિષ્ણ તરીકે ત્રય સાહબના સોગદ પૂર્વક જણાવું છું કે આ બાબતમાં શ્રીમાન્ સત્રાદના કે અમારા હૃદયમાં કોઈ પણ પ્રકારનો કપટભાવ નથી શુરના સિષ્ણોની તથા વીરશિવોમણિ બન્દા બહાદુરની અદ્વિતીય વીરતાના શ્રીમાન્ સત્રાદ નિત્ય યશોગાન ગાય છે અને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવે છે કે પળમના અધિકારીઓમાંથી કોઈ પણ અધિભરીમા એ સામર્થ્ય નથી કે તે વીર બન્દાની તથા તેના વીર સિષ્ણોની સાત્રાત્મ્યવિરોધિની પ્રવૃત્તિઓને અટકાવી શકે. આવી વીરગ્વિનિ સાથે ચિરકાળ પર્યન્ત શત્રુતાને જ ખેડતા રહેવામાં કોઈ પણ સાર નથી આવા જ વિચારોના પરિણામે શ્રીમાન્ સત્રાદ વીર મિષ્ણો સાથે સંધિ કરવાના હૃદ નિશ્ચય પર આન્યા છે અને તે કાર્યમાટે તેઓ શ્રીમાને અમે બન્નેને સંધિસન્દેશ લઈને માતૃશ્રી પાસે મોકલ્યા છે. અને તો એમ યોક્તસ લાગે છે કે જો આપણે આ મુવર્ણ સમાન અવસરને હાથમાંથી છટકી જવા દઈશું તો બાવિ હિન્દુ મંજા અવસ્થા આગળ આપણા આચરણને લમ કરી શૂન્ય તરીકે ઓળખાવશે. ”

“ બાઈ રામદયાળસિંહનો ખુવાસો એવો તો માફ તથા રાખ્ત છે કે તેમાં મારે બીજું કોઈ ઉમેરવાનું નથી નામવર શહનશાહે આ બધી બાબતો પાક કુગાનના સોગદથી ખરેખરી જણાવી છે એમ જાહેર કરવાનું અને કર્માન કરેલું છે. શહનશાહ જેવા શહનશાહે મગ્ગબના આવા આકરા સોગદ માથે જે પપગામ માતૃશ્રીની દુશ્મનમાં પાડ્યો છે, તેમાં દગાની શક્તિ ગાખીને તેને નામજૂ કરવો એ કાર્ય અને તો મુશ્કેલીની અણીપર આવેલા ખંજાબના અને તેની

સાથે સર્વ સિખ્ખોના નસીબને હમેશાને માટે બગાડવા બગાડ
જણાય છે " સમ્રાટના મુસ્લિમ વજીરે રામદયાળના કથનને અનુ-
મોદન આપનારા વાક્યો ઉચ્ચાર્યા.

" મત્રીજી, " ભાષ સદ્ગતિસિદ્ધે બ્રહ્મની ચઢાવીને અધિકાગદર્શક
વાણીથી યવન મત્રીને ઉદ્દેશીને કહેવા માડ્યું " મજ્જુદગની આવી
ખોટી દોહાધઓ આપીને દુનિયાના પ્રપચોથી મિલકુવ બિનવાદિક
ઔરતગતને તમારા કન્દામા કસાવવાનું આટલેથી જ માડી વાળો.
તો સારું છે, નહિ તો અમારે લાચારીથી તમેને અહીંથી મહાર
કાઢી મૂકવા પડશે. યાદ રાખજો કે અમે તમારાથી અથવા તમારા
શહનશાહથી જરાય ડરતા નથી, જો અમારી આ હકીકત તમે
બાદશાહને કહી દેજો અને અમેને ગળજાનીમાથી કાઢી મૂકાવજો
અથવા ક્યદખાનામા પૂરાવી દેજો "

" ભાષ સદ્ગતિસિદ્ધ, આટલા બધા જિતાવળા તથા આકળા
થઈને સમ્રાટના બધા મત્રીઓનું અપમાન શામાટે કરી રહ્યા છો ?
આ સીધી અને સરળ વાતમા આટલી સીમા પર્યન્ત તપી જવાનું
શું કારણ છે વાર ? સમ્રાટના કથન અનુમાગ વૈરાગીને પત્ર લખવાથી
શું કોઈ પ્રકારની હાનિ થવાનો મલક છે કે જેથી તમે અમાગ મન્ત-
વ્યનો આટલો બધો વિરોધ કરી રહ્યા છો ? શું વૈગમી, ગુરુના એક
સાચા સિખ્ખ તરીકે, અમારા આદેશને ગિરોધાર્ય કરવાને નૈતિક
દૃષ્ટિથી બધામલો નથી ? સખ્યાવધિ ચગ્વીરોના રક્તને વિના
કારણ વહેવડાવ્યા વિના જ જો આપણી ધારણા પાગ પડી જતી
રોય, તો દેશમાધવોપર શાહી મૈન્યની સતત આક્રમણરૂપિણી
તવારને લટકતી ગમવામા શો લાભ છે વાર ? કદાચિત્ તમે
બન્નેનો અભિપ્રાય આ વિષયમા અમાગ અભિપ્રાય માથે મળતો ન
આવતો હોય, તો પણ તેથી અત્યારે સમ્રાટના પ્રતિનિધિઓનું વિના
કારણ અપમાન તમારે શામાટે કરવું જોઈએ ? સામાન્ય માથેના
આપણા વિરોધ કિવા વિગ્રહનું અતિમ ધ્યેય શું છે ? આપણા દેશ
પરનો ગુમાવેલો અધિકાર આપણને પાછો મળે, સામાન્યમાં આપણી

જાતિના યોગ્ય પુરુષોને તેમની યોગ્યતાના પ્રમાણમા સન્માન મળે. અને આપણે સ્વતંત્ર નાગરિકો તરીકે આપણા ધર્મપાલન સહિત શાંતિપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરીએ એ જ આપણું ધ્યેય છે કે ખીજું ? એ ધ્યેય જો ઓમાન સમ્રાટ સાથે મંથિ કરવાથી એક પણ મનુષ્યના રક્તપાત વિના અનાયાસ સિદ્ધ થતું હોય તો વિરોધ, વિમર, મુદ્દ અને આક્રમણ આદિ ક્ષિત્ર ક્ષિત્ર શબ્દોથી સૂચિત થતી બચકર ભાવનાને આદર્શ તરીકે સ્વીકારી લેવાથી કાર્થ વધારે સારો સાબ થવાનો છે ? મારા આ સર્વ પ્રશ્નોના શાંતિપૂર્વક જવાબ આપો અને ત્યાર પછી તમારે જો કાર્થ કહેવું હોય તે શાંત ભાવથી કહો. આવી રીતે મન પરના અધિકારને શુભાવી છત્રે વાત કરવી એ તમારા જેવા યુવકોને શીકવું નથી. ” માદુળા દેવાંએ ઉપરા ઉપરી પ્રશ્નો પૂછ્યા.

એના જવાબમા સદાસિદ્ધે કાંઈ પણ બોલવાનું ઉચિત ધાર્યું નહિ. પરંતુ માનસિંહથી વધારે વાર મીનને ધારણ કરીને બેસી રહેવાનું નહિ. તેણે સદાસિદ્ધને મનોધીને કહ્યું કે “લાઈ સદાસિદ્ધ, માનુશી સાદુળા દેવાંના આ ઉદ્ગારોથી સ્પષ્ટ જાણી શકાય છે કે દેશના દુર્ભાગ્યનો દિવસ નિકટમાં આવી પહોંચ્યો છે. માતાઓની મેવામા રહીને જીવનને વીતાકો દેવાનો આપણો મદભિવાય અપૂર્ણ રહી જવાનો યોગ નિર્માણો હોય એમ અત્યારના મયોગોથી સ્પષ્ટ અનુમાની શકાય છે. મારી તમોને એ જ પ્રાર્થના છે કે હવે તમે માનુશીને વિરોધ કરો. નહિ. એમને જમ યોગ્ય સાથે તેમ કરવા દો. આપણને એમની પ્રતિષ્ઠા નહિ રહે, તો આપણે અ-૧ માર્ગનું અવસાળન કરીશું. પૂજ્ય શુરોવ સાથેના આપણા પવિત્ર સંબંધનું સ્મરણ કરીને આપણે શુરુપત્નીએના વિચારખંડનમાટે અવિવેચ્યુક્ત વાણી ઉચ્ચારતાં અટકવું જોઈએ. ”

“ તમારા ઉપદેશને હું માથે ચઢાવું છું, પૂજ્ય માતાઓની અવગત કરવાનો મારો લેશમાન પણ હેતુ નથી. હું તો માત્ર બેદનીતિના આ બચકર કપટબળને ભેદવાના આરામથી જ આટલો વિરાગ કરી રહ્યો છું. પરંતુ તમોએ દમભૂં કહ્યું છે તેમ દેશના દુર્ભાગ્યની વેળા નિકટમાં

આવેથી હોવાથી મારો આ અપલ્ન કદાપિ ક્ષીભૂત થવાનો નથી માત્ર એટલું જ નહિ મિત્ર મારા એ શ્લેષનિષાધુક્ત પ્રત્યક્તુ વિપરીત પરિણામ થવાનો જ સમય રહે છે તેથી હવે હું તમારા ઉપદેશને સ્વીકારીને મૌનનું અવશ્યમન કરું છું ” સદ્ગીર્ષિહે માનસિદ્ધતા ઉપદેશને સ્વીકારીને મુનિવ્રતને ધારણ કરી લીધું

“ પૂન્ય માતા ! ” રામદયાળે ગુરુપત્નીને સંબોધીને કહેવા માડ્યું ‘ લાઘ મદ્ગીર્ષિહ તથા માનમિદ્ધતા આ ઉદ્ગારોથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે શ્રીમાન્ સમ્રાટના સંસ્લાવપૂર્ણ પ્રસ્તાવનો સ્વીકાર કરનારો એ લાઘવો સિખ્ખોનું અકલ્યાણ જીએ છે અને તેથી એઓ યોગ્ય રીતે જ આ પ્રસ્તાવનો વિરોધ કરે છે એમાટે હું એમનો દોષ કાઢતો નથી બલકે એમની સ્પષ્ટવક્તૃતામાટે હું તો એમને ધન્યવાદ જ આપું છું આથી શ્રીમાન્ સમ્રાટ એમનાપર નારાજ થશે અને એમને રાજવાનીમાંથી નિર્વામિત કરશે અથવા તો આજન્મ કાગઝુદમાં પૂરી રાખશે, ઈલાદિ જે મન કટિપત્ત સકાઓ એમણે દર્શાવી છે તે કદાપિ સિદ્ધ થવાની નથી હવે સમ્રાટના વિચારોમાં એટલું બધું પરિવર્તન થયું છે કે તેઓ શ્રીમાન્ આવું અનુચિત પગલું કદાપિ નથી જ ભગવાના એની હું ખાત્રી આપું છું શ્રીમાન્ સમ્રાટ અતેક વાર પછી ચૂંટ્યા છે કે તેઓ શ્રીમાન્ તેમના ઔરગજ્યેષ્ઠ આફ્રિક પૂર્વજોએ ગુરુવર્ધ ગોવિન્દસિદ્ધા સાથે કરેલી ભૂતનું, વૈરાગીની વીરતાનું ઉચિત સન્માન કરીને, પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા ઇચ્છે છે ”

“ બન્દા બહાદુર તો હજી પંજાબમાં બેસા છે પરંતુ લાઘ માનસિદ્ધ તથા સદ્ગીર્ષિહ અમારી સાથે નામવર શહનશાહની હુન્નૂરમાં આવવાની થોડીક તકલીફ લે, તો આજે જ એમને અમારી સમ્યાધની ખાત્રી ચર્ધ જય કારણ કે હવેથી જે કાંઈ લાયક સિખ્ખ મળી આવશે તેને તેની લિયાક્ત મુજબ ફોજ, દીવાની અથવા બીજા મહકમાંઓમાં ઓહોરો આપવાનો પોતાનો ખુલ્લો ઇરાદો નામવર શહનશાહ બાદેર કરી ચૂંટ્યા છે આટલું છતાં પણ જો મનની શકા ન જ નીકળતી હોય, તો અમારો કાંઈ પણ ઉપાય નથી કારણ કે,

દુનિયામા કહેવત છે કે ' વહેમનું ઝોસડ હોતુ જ નથી ' હજી પણ
 નું મારા ઈમાનના સોગદ સાથે જણાવુ છું કે આ બામતમા કોઈ
 પણ જાતનો વહમ રાખવાની જરૂર નથી આ તો માત્ર નામદાર
 શદ્દનસાદતા કર્માવના પ્રમાણે બન્દા બહાદુરને આપની તર્ફનો પય
 ગામ મોકલાવવાની જરૂર છે તે પણ માનસે કે નહિ એ તો હજી
 વિચારવાનું જ રહે છે બનારે ભાઈ માનસિદ્ધ તથા સદાસિદ્ધના
 વિચારો જ મગતા યતા નથી ત્યારે બન્દા બહાદુર માતૃશ્રીની નસી
 હતને તરત જ કુચ્છ કરી લેશે એની શી ખાત્રી રાખીશકાય વાઈ
 મુરિનમ મત્રીએ બાદશાહની મિથ્યા પ્રસંમાના પૂને બાધી દીધા અને
 'જિસમ ખાના ઉસકા મના વાળી ઝટેવતને સત્ય સિદ્ધ કરી દેખાડો.

થોડી વાર સુધી ગુરુપત્નીએ પુન પોતપોતામા પરમર્શ મગવા
 લાગી સહીસિદ્ધ તથા માનમિદ્ધ મૈન ધારણ કરીને ઉત્તરીન ભાવે
 ખેસી રહ્યા સમ્રાટના મત્રીએ પણ એક બીજના કાનમા મર્જક
 ગુપ્ત વાતવિષય કરવા લાગ્યા થોડી વાર પુન શાંતિ પ્રસરી ગઈ.
 છેવટે ગુરુપત્ની માતામુદરીએ મ્યું કે ભાઈ ગમદ્યાળમિદ્ધ તમેને
 અમે ભાઈ સદાસિદ્ધ તથા માનસિદ્ધ જેવા ગુરના સિષ્ય જ
 માત્રીએ છીએ અને તેથી તમારી માથે સીધી વાતચીત કરવાનું
 કોઈ પણ પ્રમરે અનુચિત નથી માનતા બહેન માદખાં દેવાએ ડર
 આતમા જ તમેને જે જવા । દીધો છે તેમા મારી પણ સમતિ છે
 સમ્રાટની ઇચ્છાનુસાર અમે અવશ્ય આવતી મને જ વૈગગીને સમ્રાટ
 માથે મધિ કરવાનો અને દેસનાધવાને ગતપાતમાથી બચાવવાનો
 આમકુમરો સંદેશ પાઠવી દઈયુ જે એ મદેશપત્ર ભાઈ માનમિદ્ધ
 તથા સમીસિદ્ધ પોતાની સમતિ સરિત નખી આપે તો કીક છે
 નાં તો અમે પોને જ લખીને મોકલાવી આપીશુ અમેને તો
 ખાત્રી છે કે પુના ખાસ શિષ્ય તથા પ્રતિનિધિ તરીકે તે અમાગ
 ઉપદેશનો અનાદર કરશે નહિ કલ્પિત તે પોતાની વીગતાના અભિ
 માનથી પ્રેરાઈને અમારા આદેશનો અનાદર કરશે તો તેના લક્ષમાં
 જે જે ગુરના માયા મિષ્ણો હશે તેઓ અવશ્ય તેનો સાથ છોડી

દેશે એમ થશે તો પણ થોડા વખત પછી તેની આંખ ઓઘડતાં તે પોતાની મેજે ઠેકણે આવી જશે. માટે અમારીવતી શ્રીમાન્ મત્રાદ્ને આશીર્વાદ સહિત નિવેદન કરજો કે આપનો શુભનિષ્ઠાયુક્ત મદેશ મળ્યો છે અને ગુરુપત્નીઓએ તેના શુદ્ધ આશયનો સ્વીકાર કર્યો છે. વૈરાગી તર્કથી જો કાંઈ જવાન આવશે તે યોગ્ય સમયે શ્રીમાન્ને પહોંચાડવામા આવશે. અમારી તર્કથી સત્રાદ્ને કેવળ એટલી જ પ્રાર્થના કરજો કે ગુરુપત્નીઓ તથા ગુસ્ના સિખ્ખોપ્રતિ આપ શ્રીમાને જો સદ્ભાવના દેખાડી છે, તેને ભવિષ્યમા અવિચળ રાખજો કે જોથી અમે અમળાઓને અમારી આ સ્વતંત્ર પ્રવૃત્તિમાટે પશ્ચાત્તાપનો અવસર પ્રાપ્ત ન થાય, અર્થાત્ મત્રાદ્ના હસ્તથી વચનબંગ તથા વિશ્વાસઘાતનું પાપ ન થવું જોઈએ ”

“આપ માતાઓને આ સુમયોચિત આચરણમાટે અમે શ્રીમાન્ સત્રાદ્ તર્કથી ધન્યવાદ આપીએ છીએ. સત્રાદ્ સાથેનો સિખ્ખોનો સબ્ધ દિનપ્રતિદિન અક્ષલ પુરુષની કૃપાથી મધુરતર થતો રહે એવી સદ્વિચાર સહિત અમે હવે અહીંથી જવાની આજ્ઞા મુઝાડીએ છીએ.” રામદયાળમિહે કહ્યું, અને ત્યાં પડી ઉભય મત્રીઓ ત્યાંથી પ્રયાણ કરી ગયા

પ્રકરણ ૧૯ મું

દેરાનું દુર્ભાગ્ય અથવા ‘શ્રીબુદ્ધિ પ્રલયાવહા’

“In all the woes that curse our race
There is a lady in the case.”

Sir W. S. Gilbert, *Fallen Laires*.

આત્મબુદ્ધિ સુખાયૈવ ગુરુબુદ્ધિ વિશેષત ।

પરબુદ્ધિવિનાશાય સ્ત્રીબુદ્ધિ : પ્રલયાન્તિકા ” ॥

સુમાપિતમ્

ઈસ્વી મન્ ૧૭૧૭ ક્રિષ્ વિક્રમ સવત્ ૧૭૭૩ ના આપાદની શુદ્ધાનરમીનો આનંદદાયક દિવસ પર્તમાન હતો ભારતવર્ષમા

સ્વાભાવિન રીતે જ વર્ષાઋતુનો સમય ગમતીય જણાય છે પણ ખમો કાંઈ માત્ર વર્ષાઋતુના કાળથી જ ઉત્ત દિવસને ગમતીય દિવસ આન દાયક રહેતા નથી ગુરુતમપુર દુર્ગમા સપ્તગિવાર નિવાસ કરી રહેના વીર વૈરાગીના અર્થક પુત્ર વીરેન્દ્રસિંહનો એ દિવસે જન્મ દિવસ ટોચથી અર્થાત્ તે પોતાના આયુષ્યના ચાર વર્ષ પૂરા કરી પચમ વર્ષમા પ્રવેશ કરેના હોવાથી વૈરાગીએ અત્યંત મમારોહ સહિત તેના જન્મોત્સવ કિંવા તેની જન્મજયંતીને ઠીકવવાનો આગ્રહ કર્યો હતો દુર્ગમા જન્મ જૂઓ ત્યાં આનંદ, ઉત્સવ, હાસ્ય, ઉદ્દામ અને આમોદ તથા પ્રમોદના જ ચિહ્નો દૃષ્ટિગોચર થઈ ગયા હતા બાગ્ય વીરેન્દ્રસિંહ લવિષ્યમા 'યથા નામા તથા ગુણા' નીવડવાનો ટોચની તેવા પ્રકારના લક્ષણો તેનામા અત્યારથીજ દૃષ્ટિગોચર થઈ ગયા હતા. અત્યારથી જ તે ધનુષ્યમાણુ લઈને પોતાના સમાનવયસ્ક બાગ્યમિત્રો સાથે વીરોચિત કીડાઓ કરી રહ્યો હતો તથા અમારોહણ કરવાની પણ તીવ્ર ઉત્કંઠા દેખાડી રહ્યો હતો. તેના એવા કીડાશીત, સદા પ્રમજ તથા નિરાશુ સ્વભાવના કાળથી તે આમાનવૃદ્ધ સ્ત્રીપુરુષોના આનંદનો હેતુ થઈ પડ્યો હતો. તેની આવી તીવ્ર હુદ્દિને જોઈને વૈરાગીએ આજના માગનિક દિવસે તેનો વિદ્યાર્જનગ્રાર કરાવવાનો પણ પ્રયત્નથી જ નિશ્ચય કરી ગાખ્યો હતો, અને એ દાર્પમાટે તેણે લાટોરથી એક વેદવેત્તા બ્રાહ્મણ પકિતને ચાર દિવસ પૂર્વે જ ગુરુતમપુરમા બોલાવી લીધો હતો. યદ્યપિ આ મગરનિધિ વૈરાગીના મહાવપના આબ્યન્તર બાગમા જ થવાનો હતો અર્થાત્ એ કાષ્ટ સાર્વજનિક પ્રસંગ ન હોતો તથાપિ વૈરાગીએ ગુરુતમપુર દુર્ગમા નિવાસ કરી રહેલા પોતાના મર્વ ઇષ્ટ મિત્રો, ખાનસા મૈત્ર્યના અધિકારીઓ તથા અન્ય પ્રતિષ્ઠિત મિષ્ટો તેમ જ હિન્દુઓને તેમના બાગ્યેષપાગ તથા પરિવાર મહિત નિમન્ત્રેતા ગેળાથી વીરાગના વીગમતીનો અતપુરવિલાસ મિષ્ટ સુદરીઓ તથા બાગકાથી અને બાલ વિલાસ પુત્ર વર્ગથી સંપૂર્ણ ભગત ગયો હતો. આજે વીગમતીના આનંદનો ધગમાવધિ થઈ ગયો

હતો તેણે આજે બહુમૂલ્ય વસ્ત્રાનધારે ધાગણ કર્યા હતા તેનો સ્વાભાવિક રીતે જ પરમોન્નત્વન મૌનદર્શદીપ આજે એવો તે ઝગમગાટ કરી ગયો હતો કે તે જોનારના નેત્રોને આજ નાખતો હતો. તેનું મૌનદર્શ મદિરા સમાન ઉત્તીર્ણ કરિવા અગ્નિજ્વાલાના નમાન દાહક ન હોતું, કિન્તુ ચન્દ્રમાતૃલ્ય સ્થિતિ તથા સુખા તુલ્ય મધુર હતું તેના એ વીગત્વમહિત અને સીનયુક્ત અરૌંકિક મૌનદર્શનાગિને જોઇને જોનારના મનમાં એવી જ દેશનાનો ઉદ્ભવ થતો હતો કે, વીન્સૂમિ મેવાડની વીગ્નારી પંચિની વીગમતી તરીકે પશ્ચાતના તાત્કાલિક નારીમમાજને લગ્ય ભાગતની આદર્શ અરૌંકી કરિવા રીર જાયાના આદર્શનું શિક્ષણ આપવામાટે અવતરી હતી. પોતાના એકાગ્રી પુત્રનો જન્મમહોત્સવ તથા તે માથે તેનો વિદ્યારભમસ્કાટ રોવાથી આજે તે દેવી માધુરી, ધર્મન્યોતિ તથા અન્યાન્ય સિષ્જ્મ સુદગીઓની માથે મળીને મજબ ગીંગે ગાઇ ગઈ હતી બાહ્ય ભાગમાં જ્યાં વૈગાગી પોતાના સિષ્જ્મ સદારે માથે બેસીને આનન્દવર્ધક વાર્તાનાપ કરી રહ્યો હતો, ત્યાં કેટલાક વેદપાઠી ધ્યાનચુકા વે મંત્રો દ્વારા સ્તુતિવચનો કરિવા આસીર્વાચનો ઉચ્ચારી રહ્યા હતા અને પુરના પ્રવેશદ્વારમાં તથા દુર્ગના મિહદ્વારમાં તોમનો તથા વિવિધ પ્રનારના મજન વાઘો વાગી રહ્યા હતા એ સર્વના પગિણામે મમસ્ત દુર્ગે આનંદના દિવ્ય ધામના સ્વરૂપને ધારણ કરી લીધું હતું.

“ શ્રીમાનનો જય હો ! બહાર એક અશ્વારોહી દત્ત આવ્યો છે અને તે શ્રીમાનને મળવા માગે છે તેના રથનથી જાણાય છે કે તે દિલીથી માતૃશ્રી સાહબદિવા પામેથી આવ્યો છે અને શ્રીમાનને દેવાનો કાંઈ અગત્યનો મંદિર તથા પત્રિકા લાવ્યો છે આજા હોય તો દુર્ગમાં પ્રવેશ કરાવું ” દુર્ગના દ્વારપાળે અચાનક આવીને વૈગાગીને પ્રણામ કર્યા પછી આ પ્રકારના વાચ્યો ઉચ્ચાર્યા અને ત્યાં પછી તે પ્રત્યુત્તરની પ્રતીક્ષા કરતો બિભો રહ્યો.

“ તેના અશ્વને અશ્વરૂપાગામાં મોટાવાળીને તેને આદર મહિત અદર લઇ આવ.” વૈગાગીએ દ્વારપાળને જવાબ દીધો અને દ્વારપાળ

પુનઃ પ્રણામ કરીને આગનુક દૂતને ત્યાં વધુ આવવામાટે ત્યાંથી વિદાય થઈ ગયો. તેના જવા પછી વૈરાગીએ ત્યાં બેઠેલા સદારિને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે: “પૂજ્ય માતૃશ્રીએ કુમાર વીરેન્દ્રમિહના જન્મોત્સવ-પ્રસંગેના મગન આશીર્વાદ પાડ્યો હતો. ગુરુપત્નીના હૃદયમા વૈરાગીનું વિરમગણ થયું નથી, એ જોઈને હું પોતાને પગમઆચરાણી માનું છું.”

થોડીક વારમા દ્વારપાળ દૂતને લઈને પુનઃ અંદર આવ્યો અને વૈરાગીને પુનઃ પ્રણામ કરીને પોતાના ધ્યાન પ્રતિ આદ્યો ગયો. નેત્ર-મંદિત વડે દૂતને બેસવાનું કહીને વૈરાગીએ તેનું સ્વાગત કરતાં જણાવ્યું કે “આવો દૂત, આ મમાચાર લાવ્યા છે? દિશીમા પૂજનીયા માતાઓની પ્રકૃતિ તો મારી છે ને? કહે, માતાઓએ પોતાના આ આજ્ઞાધારક દીન પ્રવરને શી આજ્ઞા કરી છે?”

વૈરાગીના આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમા, દૂત પોતાના સ્થાન પર બેઠો થઈને તથા વૈરાગીની દિશામાં થોડોક આગળ વધીને, કહેવા લાગ્યો કે: “પૂજ્યા માતાઓની પ્રકૃતિ અક્ષય પુરુષની કૃપાથી સારી છે. તેમણે આપ શ્રીમાનને તથા શ્રીમાનના પરિવારને પોતા તરફથી આશીર્વાદ કહેવડાવ્યા છે. વિશેષ સમાચારમા તેમણે પત્રિકા આપી છે જે હુ શ્રીમાનના ચરણો સમક્ષ ધરું છું. એનો ખુલાસો શ્રીમાન સ્વહસ્તાક્ષરથી સત્વર જાણી આપે તો મારું એવી તેમની ધન્યતા છે.” આમ કહીને તેણે પોતાના હાથમાની પત્રિકા વૈરાગીનાં ચરણો સમક્ષ રાખી દીધી.

કાચા સૂતરના કેટલાય તારો વડે વીંટાયેલી એ પત્રિકાના આવગળને દૂર કરીને વૈરાગીએ પોતાના મનમા જ તેને વાચવાનો આરંભ કરી દીધો. જેમ જેમ તે તેના વાચનમા આગળ વધવા લાગ્યો તેમ તેમ તેમા વિપિનક દેખાવા વિચારોના પરિણામે તેના મુખમંડળના લાવેમા પરિવર્તન થવા લાગ્યું. પત્રિકાના વાચન પ્રસંગે ધડીમા દાસ્ય અને ધડીમાં રોષ, ધડીમાં આશા અને ધડીમાં નિરાશા, ધડીમાં દયા અને ધડીમાં ધૃષ્ટા દૃષ્ટિદિ ભિન્ન ભિન્ન મનોભાવોની અપેક્ષા રેખાઓ તેના મુખમંડળમા જોઈ શકાતી હતી.

“દૂત,” વૈરાગીએ પત્રિકાનું વાચન કરી લીધા પછી દૂતને

દેશનું દુર્ભાગ્ય અથવા ‘સીબુદ્ધિ પ્રલયાવહા’ ૨૪૭

મળોઘીને મહીર વાણીથી કહેવા માડ્યું “ હાલ તત્કાળ તમે સ્નાન તથા ભોજન આદિક આવશ્યક કાર્ય કરી લ્યો. અને ત્યાર પછી અતિથિશાળામાં જઈ થોડી વાર વિશ્રાન્તિ લ્યો. તેટલામાં હું પત્રિકાનું પ્રત્યુત્તર લખી મળુ છું ”

વૈરાગીની આજ્ઞાથી વીરસિંહ નામક સર્દાર સાથે દિલ્લીથી આવેલો હતો અતિથિશાળા તરફ આવ્યો ગયો એટલે વૈરાગીએ ત્યાં બેઠી રહેલા મહારો મે થે તત્કાળ પરામર્શ કરીને માતાઓની આજ્ઞાપત્રિકાના પ્રત્યુત્તરમાં નીચેના આશયનું પત્ર લખીને તૈયાર કરી લીધું —

“ પૂજનીયા દેશમાતાઓની પવિત્ર સેવામાં પુત્રતુલ્ય વૈરાગીના દંડવત્ પ્રણામ. આપની આજ્ઞાપત્રિકા મળી મારા તુલ્ય શરીરની તથા પરિકલ્પિત સેવાકાર્યની આપ દેવીઓએ જે પ્રશંસા કરી છે તેને યોગ્ય જો કે હું તો હજી સૂચી મને પોતાને માનતો નથી જતા કદાચિત્ આપ દેવીઓને એવું લાગતું હોય તો જે પ્રદાનની મને આજ્ઞા પાઠવી છે તેથી મને જુદું જ માફુ લાગ્યું છે. હું મત્ત્ય કહું છું કે આપ કપટમૂર્તિ યવનોના કપટગળમાં ફસાયા છો મેં તો મારા ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરી દેખાડ્યું છે અને જ્યાં સૂચી મારા હૃદયમાં ગુરુપુત્રોની ઋતિ રહેશે, ત્યાં સૂચી તો હું એ અત્યાચારીઓ સાથે સધિ કરવાની કટપનામાત્ર પશ્યું કરીશ નહિ મારી તત્કાર તથા મારાં ધનુષ્યગ્રાણુની સહાયતાથી મેં તો ગુરુના સ્વાતંત્ર્યધ્વજને અત્યાર સૂચી જોકતો રાખ્યો છે એ જ શક્તિ વડે હું એક દિવસ લાહોર તથા દિલ્લી પશ્યું સર કરીશ મેં જાગોરના કે પગીના લોલથી આ લખકર સાહસ ખેડ્યું નથી દુકામાં એ જ કે આપ દેવીઓની વિદાતક આજ્ઞાના અસ્વીકારને હું મારો ધર્મ સમજું છું હું અત્યાચારી વિધર્મીઓનો શત્રુ છું અને અત પર્યંત યત્ન જ રહીશ.”

દિલ્લીથી આવેલો હતો ઉપર્યુક્ત ઉત્તર લખને બીજા દિવસના ઉપકાળમાં જ ત્યાંથી પ્રસ્થાન કરી ગયો

*

*

*

*

વૈરાગીના હિતને વાગ્યોને માતાઓએ પોતાનું અપમાન થયેલું
 માની લીધું અધૂરામાં પૂરું તેમના દુઃખાપલા હૃદયોને વધારે દુઃખિત
 બનાવવા અર્થાત્ બળતા અગ્નિમાં ઘૂતની આતિ આપવામાટે
 અપદમર્તિ સમ્રાટના કપટકલાપ્રવીણ મંત્રીઓ તૈયાર જ હતા વૈરાગી
 તર્કથી મળેલા પ્રત્યુત્તરના મારને જાણી લીધા પછી બાદશાહે માતા
 ઓને વિશેષ અને વિશેષ સન્માન આપવા માડ્યું પોતાના મટિલ
 દેતુની હિન્દુ અધિકારીઓને હાથી ધટિકા પર્યન્ત પના ન આવે
 એનામાટે તે ઘણે ભાગે તેમને જ શુરુપત્નીઓ પાસે વારવાર
 મોં નવા તથા તેમની અમર પૂજાવવા લાગ્યો પરંતુ પ્રત્યેક કાર્યના
 મધ્યમાં પ્રથમ તો તે પોતાના મુસલમાન અધિકારીઓની સાથે જ
 પગમર્શ કરતો હતો તેમની સાથે પરામર્શ કરીને અમુક પ્રકારના
 નિશ્ચય પર આની ગયા પછી જ પોતાના હિન્દુ અધિકારીઓને તે
 બાબત જણાવતો હતો અને તે પણ તેના ચચાર્થ સ્વરૂપમાં તો નહિ
 જ પોતાના અતરની એની વાતો તેમના અચચાર્થ સ્વરૂપમાં પણ
 હિન્દુ અધિકારીઓને જણાવવાનું કારણ કેવળ એટલું હતું કે શુરુ
 પત્નીઓને હાથમાં ગાખવામાટે તથા તેમને હાથમાં બનાવીને
 વૈરાગીના સૈન્યમાં ફૂટ (નમુષ) પડાવવામાટે તેમને હાથમાં લીધા
 વિના તેની ધારણા પાર પડે તેમ ન હોતું પણ નિષ્કપટ હૃદયના
 હિન્દુ અધિકારીઓ સમ્રાટના મલિન મનોભાવને સમજી શકતા ન હોતા

બાદશાહના નાનાં મેટા અધિકારીઓ ઉપરાંત ખીજા પણ
 કેટલાક લોકાપિશાયને વર્ણાશ્રૂત થયેલા સિખ્ખો તેમ જ હિન્દુઓએ
 શુરુપત્નીઓ પાસે જઈ જઈને વૈરાગીના કાર્યના સંબંધમાં તેમના
 મનમાં શકાનું વિષ રેડવા માડ્યું ઘણા સમયથી શત્રુઓની ગજ
 ધાનીમાં નિવાસ કરી ગહેલી માતાઓ યદ્યપિ શુરુ ગોવિન્દસિંહની
 પત્નીઓ જ હતી તથાપિ અતે તો તેઓ સ્ત્રીઓ જ હતી એવે
 પરિસ્થિતિની પૂરેપૂરી તપાસ થઈ વિના તથા શત્રુઓની પ્રવૃત્તિના
 આશયને યચાર્થ ગીતે જાણ્યા વિના મમ્રાટ સાથે સધિ કરવાના
 સંબંધમાં વૈરાગીને આઘાપત્રિમ મોકલવામાં તેમણે એક તો ભયકર

અનર્થ કર્યો જ હતો, અને હવે વળી તેના ઉત્તરના પ્રત્યુત્તરમાં તેમણે સર્દાર વિનોદસિંહના નામે સર્વ સિખખોતે ઉદ્દેશીને નીચે મુજબનો ખીન્ને અવિચારમય દિવા અનર્થકારક આદેશ પાઠવી દીધો —

“ ગુરુના પરમ આશીર્વાદપાત્ર તથા વિશ્વામપાત્ર બાઇ વિનોદસિંહ તથા ગુરુના સર્વ સિખખોતે ગંગાસ્વરૂપા ગુરુપત્નીઓનો અનેક આશીર્વાદ સહિત એ જ આદેશ છે કે પોતાને ગુરુના બન્ધ તરીકે ઓળખાવનાર વૈરાગીએ અમારી સધિવિષયક આજ્ઞાનો અસ્વીકાર દિવા અનાદર કરીને અમારૂં અપમાન જ કર્યું છે ગુરુના સિખખોતે જો પોતાના પગલોકગત ગુરુ પ્રત્યે લેશમાત્ર પણ ભક્તિભાવ દોષ તો તેમણે યોગ્ય પ્રમગે વૈરાગી પાસેથી તેનો બદલો લેવો જ જોઈએ કારણ કે, અમારૂં અપમાન તે પરબોકનામી ગુરુનું પોતાનું જ અપમાન છે વળી માંભળવા પ્રમાણે વૈરાગી ગુરુના મપ્રદાપના નિયમોનું પાલન કરવાને બદલે પોતાના સિદ્ધાન્તો તથા પોતાની નીતિરીતિમાં વારંવાર પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પરિવર્તન કરતો રહે છે અમારા માંભળવામાં તો એટલે સુધી વાત આવી છે છે કે તેણે ગુરુની પાંચ મુખ્ય આજ્ઞાઓમાંની* ધણી ખરી આજ્ઞાઓનો ભગ કઠી દીધો છે, માત્ર એટલું જ નહિ, પરંતુ પોતાને ગુરુના સિખ તરીકે ઓળખાવવાનું પણ બંધ કરી દીધું છે. જો આ સવળી હકીકતો માચી હોય અને તે સાચી જ છે એવું અમારા જાણવામાં આવ્યું છે, તો પોતાને ગુરુના સિખ તરીકે ઓળખાવનાર મમરત ખાતસા સમાજને અમારો આદેશ છે કે તેમણે વૈરાગીનો સાચો છાડી દેવો. ”

ઉપર્યુક્ત પત્ર પંજાબમાં પહોંચતાં જ ખાતસા મેન્યમાં મોટે ખળભળાટ મચી ગયો. જે સિખખો ધર્મ અને રાજનીતિના સિદ્ધાન્ત-બેદથી અપરિચિત હતા, જેઓ ધર્મ દિવા સપ્રદાય નામના નિખાણ દેહપિન્દરને માટે પણ સજીવન રાજનૈતિક સિદ્ધાન્તોનું અધિદાન

આપવામાં તેણે હતા તેવાઓના હ થોમા ઉપરુના પત્રે વિષયમનું
બીજાએપણ મો દીવું

* * * * *
ઉપરુના ધનનાને કેળાકે દિવસે વીત્યા પછીની આ વખતે
અમતમરમા વૈરાખીના મેળાને દિવસ વૈગમીને માટે મિત્રના સમસ્ત
પણમને માટે અન્યત્ર વિવાતક મિત્રા અનર્થકારક નીવડ્યો. એ
મેળાના પ્રમોદેશના મર્વ ભાગેમાથી મહાસાવધિ સિખ્ખો અમૃતસંગ્રા
એકત્ર થયા હતા વૈગમી પણ પોતાના મર્તિરો મહિન ગજમ વૈભ
વથી ત્યા ગયો હતો. તેના અસ્ત પડ ગાજજન ગૂની રહ્યું હતું
અને છડીદારો કિન્ન અગથી તેની નેગ પોખરના હતા વૈગમી ત્યા
જતાલી માથેજ ગુલાગમાના દખારના રથાનમા જઈને બેસે
હતો. પરંતુ સાર્વજનિક મમૂહે તેનું ભેદને તેનું અર્થાત્ કે આગળના
જેવું સ્વાગત-અન્માન-નૃ નહિ. એનું મગણ એ હતું કે ગુરુપત્ની-
ઓના અનર્થકારક પત્રોએ મિખ્ખોના લયેમા વૈગમીના સબંધમા
પ્રથમથી જ મેં ઉત્પન્ન કરી દીધો હતો. વૈરાખીના મેળાથી માન
એકાદ સપ્તાહ પૂર્વે જ ગુરુપત્નીઓ તર્કથી રુદિગ્રિવ કિંવા મપ્રદાપ
પ્રિય મિખ્ખોને આ પ્રકારને સ્પષ્ટ આદેશ મળી ચૂક્યો હતો કે
‘માઈ વિનોતસિંહ તથા ગુરુના અન્ય સખ્ખોને જણાવવાનું કે
ગુરુના માન્નદાયિક સિદ્ધાન્તોનો ખુરી ગીને ભગ કુનાગ વૈગમીના
આચરે છોડી દઈને તમારી ગુરુશ્રુતિ તથા મપ્રદાપપ્રીતિનો પરિચય
દેવાવશે. વૈગમીને ગુરુભાવથી કેાઈ પણ અસ્ત નમાવશે નહિ
તમારા પડોડકગન ગુરુજ તમાગ સાચા ગુરુ છે અને તેમના પ્રતિ
નિધિ તમેકે પૂજ્ય ત્રય સાદુમને માનવાની તમારા ગુરુદેવ સ્પષ્ટ
આજ્ઞા કરી ગયા છે વિદ્રોહી વૈરાખીને બદલે ત્રય સાદુમને જ તમાગ
અગ્રેમ તમેકે સ્વીકારજે અમારા આ કૃત્તિ આપેશનું જે સિખ્ખો
દહતાથી પાતન કરી મતાવશે, તેઓ ગુરુની દિવ્ય કૃપાના પાત્ર યશે
માત્ર એવું જ નહિ કિન્તુ અમારા આશીર્વાદથી તેમનું મર્વ
પ્રનરે કલ્યાણ થશે મપ્રદાપના મિદ્ધાન્તોની રક્ષા મનારા

ગુરુના સિખ્ખોને જે વૈરાગી તર્ફથી કોઇ પણ પ્રકારની સતાવણી થાય, તેા તે બાબતની તત્કાળ અમેને ખબર આવવી કે જેથી સત્રાટ્ તર્ફથી તેમને પ્રત્યેક પ્રકારની સહાયતા અપાવવાની વ્યવસ્થા અમારાથી યથામમય કરી શકાય.” આવા પ્રકારનાં ઉપરાઉપરી પત્રોના પરિણામે એક મધુદાય વૈરાગીની વિરુદ્ધ ઊભો થયો હતો કે જે પોતાને ‘તત્પ્રાસના’ તરીકે ઓળખાવતો હતો. વૈરાગીનો વિશ્વાસ મર્દાર વિનોદસિંહ એ નવીન દલનો નેતા હતો, અને ભાઇ કદાનસિંહ નામક મર્દાર તેનો સહાયક તથા મુખ્ય સલાહકાર હતો. વૈરાગીને સિંહાસન પર બેઠેલાં જ્ઞેતાં જ વિનોદસિંહ કોષમાં આવી ગયો. તેણે ભાઇ કદાનસિંહની સહાયતાથી વૈરાગીનો દાચ પટ્ટીને તેને સિંહાસનપરથી ઉઠાડી મૂક્યો. સભામાં બચકર કોલાહલ બપાપી ગયો. અજમેરસિંહ, પીરસિંહ, સત્પ્રભાલ તથા કૃતહસિંહ આદિક ખન્દાના સ્વામિનિષ્ઠ મર્દારોએ આ ધરભેદોની સામે તસ્વારો તાણી લીધી. પરંતુ વૈરાગીએ તેમને પોતાની તસ્વારોને પાછી ખ્યાન કરવાની કઠિન આગ્રા આપી દીધી. વિનોદસિંહે ગર્જના કરીને કહ્યું કે “જેઓ પોતાને ગુરુના સિખ્ખ તરીકે ઓળખાવવામાં પોતાનું ગૌરવ માનતા હોય, તેઓ વૈરાગી પાસેથી દૂર ખસી જાય એવી ગુરુપત્નીઓની સ્પષ્ટ આગ્રા છે !” એ જ વેળાએ તત્પ્રાસના સમૂહ એક બાજુએ ખસી ગયો, અને વૈરાગીને પોતાનો પરમશત્રુ માનવા લાગ્યો, માત્ર એટલું જ નહિ, પણ એ સમૂહમાંના કેટલાકોએ તેા વૈરાગીના સામાનને લૂટવાની પણ શરૂઆત કરી દીધી. આ પ્રસંગે વૈરાગીએ કોઇ પણ પ્રકારનો પ્રતિકાર ન કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી લીધો. વૈરાગીને આ વેળાએ એક પગખી કહેવત યાદ આવી ‘બિલ્લી શેર પઢાયા, બિલ્લીનું ખાણુ આયા !’ અર્થાત્ ‘બિલાડીએ સિંહને શીખવી લણાવીને હોશિયાર કર્યો એટલે તે (સિંહ) બિલાડીને જ ખાવામાટે દોડી આવ્યો !’

તત્કાળ પ્રતિકાર ન કરવા છતાં પણ વૈરાગીએ હિંમતનો ત્યાગ કરી દીધો નહિ. આજ દિવસ સુધી તેણે સિખ્ખોના શિર પર જ રાજ્ય-

વ્યવસ્થાનો સર્વ ભાર નાખી દીધો હતો. હવે તેને અન્ય હિન્દુઓની પણ એ કાર્યમાં સહાયતા લેવાની આવશ્યકતા જણાઈ. તેણે પોતાની રીતિનીતિ કિંવા કાર્યપદ્ધતિમાં પરિવર્તન કરી નાખ્યું તેણે જાહેર દરેકે પીઠાવી દીધો કે " હું પાળજીમાં હિન્દુઓના ચાકવર્તી રાજ્યને સ્થાપવા ઈચ્છુ છું. જેઓ પોતાને દેશપ્રેમી તરીકે ઓળખાવતા હોય અને જેમને દેશ, ધર્મ તથા જાતિની પ્રતિષ્ઠા બહાલી દોય, તેઓ મારા ઝણ્ઝા નીચે આવીને એકજ ચર્મજાય" આ દરેકના પ્રતિજ્ઞાએ કેટલાય હિન્દુ નવયુવકો તેના ઝણ્ઝા નીચે આવીને એકજ ચર્મ ગળા. અસ્પૃશ્ય સમયમાં જ તેણે એક નવીન મેના તૈયાર કરી લીધી. સુદૃઢવનિ તરીકે અત્યાં સુધી 'વાહુ ગુરુડી કૃતક' તથા 'વાહુ ગુરુડા ખાલસા' ઇત્યાદિ શબ્દો બોલાવવા હતા, તેને જલ્દે હવેથી " જય ધર્મકી" તથા ' જય સ્વદેશી' ઇત્યાદિ શબ્દો વડે જય-ધોષણા કરવાની વૈગળીએ પોતાના એ નવીન હિન્દુ મૈનિકેને આજ્ઞા મળગાવી દીધી

* * * *

આ તર્ફ વૈરાગી પોતાની નવીન તૈયારીઓ કરવા લાગ્યો. ત્યારે બીજી તર્ફ કષ્ટમૂર્તિ યુગલો પોતાના કષ્ટજાળને વધારે અને વધારે પ્રગટવાના કાર્મમાં આગળ વધવા લાગ્યા તેમણે નીચેની ચર્નોથી તત્ખાલમાં મમૂદ સાથે શ્રમ મંચિ કરી લીધો —

તત્ખાલમાંએ પાળવાની ચર્નો: (૧) તત્ખાલમાંએ સસ્તનતના કોઈ પણ શદ્દર અથવા ગાળમાં કોઈ દિવસ લુટકાટ કિંવા ચઢાઈ કરવી નહિ, (૨) કોઈ પણ તત્ખાલમાંએ વૈરાગીને માથ આપવું નહિ; (૩) જો કોઈ અન્ય ચતુ લાહોર પર ચડી આવે, તો તત્ખાલમાંએ લાહોરના ચાલી સૂએદારને મહાવતા આપવી.

બાદચાહે પાળવાની ચર્નો (૧) અમે અથવા અમારો કોઈ પણ વચવારમ સિખ્ખોની જાગી છીન્દી લેશે નહિ; (૨) કોઈ પણ સિખ્ખ અથવા હિન્દુને જગાહારે વટલાવીને મુસલમાન બનાવવામાં આવશે નહિ; (૩) કોઈ પણ મુસલમાન હિન્દુઓના દેખતાં ગ્રોવધ કરશે નહિ.

દેશનું હુલાવળ અથવા 'ઝીંબુદિ પ્રલયાવહા!' ૨૫૩

આ સધિથી વૈરાગી માથેના તત્ખાવસાના વિરોધે શત્રુતાના સ્વરૂપને ધારણ કરી લીધું. તત્ખાવસાએ બાદશાહના કપટગમના દ્વેષાદ્ ગયા, દાણાની લાવચથી પક્ષીઓ વાવના જગમા સપડાઈ ગયા.

ગુરુદાસપુરમાંથી જેટલા સાથીઓ મળી શક્યા તેટલાને એકત્ર કરીને વૈરાગીએ લાહોરપર આક્રમણ કર્યું, પરંતુ તેમાં તેનો પરાજય થયો. બાહોગના સૂએદાર અરનમખા પાસે દર હજારનું સૈન્ય હતું. વિશેષમાં તત્ખાવમાં સૈનિકાની સહાયતા મળવાની તેને ખાતરી હતી. સૂએદારે તેમને પોતાના મૈન્યના અગ્ર ભાગમાં ગોળી દીધા હતા. તેથી તેમને જોતા જ વૈરાગીના હૃદયને પ્રમગ આઘાત લાગ્યો તે સ્વેચ્છાથી પરાજય સ્વીકારીને રણભૂમિમાંથી પ્રયાણ કરી ગયો. આ પરાજયથી તેનો ઉત્સાહ અવશ્ય મદ પડી ગયો હતો, તથાપિ તેનામાં આશાની ચર્ચાએ રૂપ આપી અપશિષ્ટ રહી હતી. અમે જાણે છે એમ કરી ચૂક્યા છીએ તેવા પ્રકારની માનસિક વાતનાઓ તથા સર્વથા પ્રતિજ્ઞા પરિસ્થિતિમાંથી પમાર થવા છતાં પણ જે વીગ્નરના હૃદય-મદિગમાં આશાનો અખંડ પ્રતીપ ઝગહગી ગળો હતો, તે હિન્દુત્વ-તાગદ વીગ વૈગગો સમસ્ત હિન્દુશક્તિના આદર તથા ભક્તિનું પાત્ર બન્યો. હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય જેટું શું હોય વાર?

અતે વિક્રમ સવત્ ૧૭૩૬ કિવા ધરથી સન્ ૧૭૨૦ નો ઐતિહાસિક સમય આની પહોંચ્યો. બાદશાહ ફરુખસિયરે પોતાના સેનાપતિ અબ્દુલસમદખાને રીમ હજાર સૈનિકાની પ્રમગ મેના આપીને દિલ્લીથી રવાના કર્યો, માન એટલું જ નહિ, પણ સામ્રાજ્યના અન્ય પ્રાન્તાધિપતિઓને પણ પોતપોતાની સેનાઓ મહિત શાહી સેનાપતિને સહાયતા આપનામાટે બનતી ત્વરાએ પગમ તર્ફ ફર્ય કરી જવાનાં હદિન આજ્ઞાપત્રો પાઠવી દીધા. એ વેળાએ વૈરાગીએ પોતાનો મુકામ ગુરુદાસપુરના પ્રસિદ્ધ દુર્ગમાં જ રાખ્યો હતો. એ સ્થળે તે બાદશાહના આક્રમણની પ્રતિદિન પ્રતીક્ષા કરી ગળો હતો. શાહી ફોજના ગુરુદાસ-પુરથી થોડાં અંતરે છાવણી નાખીને પડવાના સમાચાર તેને યથામય મળી ચૂક્યા હતા. એ વેળાએ બાદશાહના સેનાપતિ પાસે બધું

મળીને પચામ હજારનું મૈન્ય એકત્ર થવાની ખાતમી પણ વીર બંદાને મળી ચૂકી હતી.

સાહી સૈન્યની કુમ્હિ લાહેર તથા જાલંધરની મેનાઓ આરી પહોંચતા સેનાપતિએ મુગલ સૈનિકાને ગુરુદાસપુરદુર્ગ*ને ઘેરી લેવાની આજ્ઞા કરી દીધી આજ્ઞા આપતાં જ મુસ્લિમ સિપાહીઓએ દુર્ગને ચારે તરફથી એવી રીતે ઘેરી લીધો કે દુર્ગમાંના લોકો માટે બહાર નીકળવાનો કિંવા બહારથી દુર્ગમાં જવાનો એક પણ રસ્તો બાકી રહ્યો નહિ. નિષ્પ્રભો તેમ જ હિન્દુઓ મળીને દશ હજારના સૈન્યને લઇને દુર્ગમાં લગાવેલા વીર વૈરાગી પોતાના મૈન્યથી શત્રુના પાંચગણા વધારે મૈન્યને જોઇને પણ ગભરાતો ન હોતો, કિન્તુ દુર્ગમાંની ખાવસામગ્રી ખૂબી જવાની ચિન્તાના કારણથી જ તે વિચારમાં પડી ગયો હતો. જો શત્રુઓએ દુર્ગથી થોડે છેટે પડાવ નાખીને દુર્ગમાંથી બહાર નીકળવાનો એકાદ માર્ગ પણ ખુલ્લો રાખ્યો હોત, તો તો વૈરાગી ગમે તે પ્રકારે અને ગમે તે સ્થાનમાંથી ખાવ પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરી દુર્ગમાં મઠાવી ગમ્મન. પરંતુ બહાર નીકળ્યા વિના કેાઇ પણ રીતે અત્યાધિક મળી શકે તેમ ન હોતું, તેથી એક દિવસ વૈરાગીના પાગ સો સિપાહીઓ દુર્ગના ગુપ્ત દ્વારમાંથી બહાર નીકળ્યા, અને ખાવમામગ્રી લેવામાટે દુર્ગથી કેટલાક ગાડિના અંતરે નીકળી ગયા. આ બાબતની સાહી ફોજને

* હનિગદામ લખે છે કે ઇસ્વી સન્ ૧૭૧૨-૧૩ માં સિપાહીએ આ દુર્ગ બંધાવ્યો હતો કે જ્યારે ફર્કખતિયર અને જહાદારસાદ વચ્ચે રાજ-સિદ્ધાસનમાટે પરસ્પર યુદ્ધ ચાલી રતું હતું. ફોર્સેટર અને માલકમ એને લોહનડના દુર્ગ તરીકે ઓળખાવે છે, અને આવી રીતે તેને મુખલિસપુરની સાથે મેળવી દે છે કે જેને 'સૈફુલ્લાખરીન' માં 'લોહનડ' તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યો છે, પરંતુ એ બધી ખૂલ જ છે 'બંદા બદાફર' ના આ દુર્ગનું વર્ણન કેાઇ સ્થળે લેવામાં આવતું નથી. જે સ્થળે બંદા હુપાયો હતો તથા જ્યાંથી તે પકડાયો હતો, તે, જ્યારે ફનીચંદની દલેહીનો એકા ઉલ્લેખ આવે છે એટલે જો તેને જ લોહનડ દુર્ગ માની લઈએ તો તે એક ખૂબી વાત છે. અન્ય એવો પણ ઉલ્લેખ લેવામાં આવે છે કે વૈરાગી કેટ મિર્જાલનમાં એક ખાસ દુર્ગ બંધાવીને રહ્યો હતો પરંતુ તે હજી અડધો

દેશનું દુર્ભાગ્ય અથવા ‘શ્રીગુદ્ધિ પ્રલયાવહા’! ૨૫૫

ખમર પડી જવાથી તેણે વૈરાગીના સિપાહીઓનો પીછો પકડ્યો. સિખખ ઐનિકો શાહી સૈન્ય સાથે બહાદુરીથી લડ્યા, પરંતુ છેવટે તેઓ સઘળા મમરબૂમિમાં જ વીરગતિને ગ્રાસ્ટ થયા. ખાલ્લા-મઝી લેવામાટે ગયેલા એ સૈનિકોની દુર્ગમાંનાં અન્ય કુધાતુર માણુઓ અત્યંત આતુરતાથી પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યાં, પરંતુ છેવટે સૂઝી જ્યારે તેઓ પાછા ન જ રૂંધ્યાં ત્યારે દુર્ગમાંના સૈનિકોએ તેમના પકડાઈ જવાની કલ્પના કરી લીધી. હવે નવીન ભામત્રી આવવાની કોઈ પણ આશા ન હોવાથી ભયંકર બૂખમરો વેડીને શત્રુઓ સામે આત્મરક્ષણ કરી રહેલા સિખજોના ધૈર્યનો અંત આવી ગયો. તેમની અતૃપ્ત કુધા પ્રથમ કરતાં પણ વિશેષ બળવતી ઠિંવા વેગવતી થઈને તેમને સત્તાવવા લાગી. માંસાહાર જ નહિ, કિન્તુ નિષિદ્ધમાંસાહાર કરવાનો અવસર નિશ્ચય આવેલો દેખાવા લાગ્યો.*

પણ ન હોતો ચણાથો એટલામા મુગલ સેનાએ આવીને તેને ઘેરી લીધો. આ હકીકત સત્ય હોવાનો સંભવ છે; કારણ કે, ‘ઇબરતનામા’ નામક પોતાના એક ઇતિહાસમંથમા મુહમ્મદ કાસિમે ખજા એમ જ લખ્યું છે.

* બુદ્ધસિદ્ધના ‘રિસાલે નાનકશાહ’ માં લખ્યું છે કે જ્યારે બન્દા બહુ જ મુસીબતમાં આવી ગયો, ત્યારે તે હાથમાં ખડ્ગ સહિત પોતાના અનુયાયીઓને લઈ દુર્ગમાંથી બહાર નીકળી આવ્યો અને લડતા લડતાં કયદ પકડાયા. મુહમ્મદ કાસિમના લખવા પ્રમાણે બન્દાની સેના ૧૦,૦૦૦ હતી જેમાંથી ખરીખાના અભિપ્રાય અનુસાર ૮૦૦૦ સૈનિકો કુધાપિશાચિકાના શિકાર થઈ ચૂક્યા હતા. ખરીખાએ બળદોનું માંસ ખાવાની વાત પસ-પાનના કારણથી લખી હોય એમ જણાય છે. કદાચિત્ નિષિદ્ધ માંસ ખાવાની ઘટનાને સત્ય માની લેવામાં આવે, તો પણ તેનો અર્થ એવો નથી થતો કે બન્દાએ પોતે કિંવા તેના હિન્દુ અનુયાયીઓમાંથી કોઈએ એ નિષિદ્ધ માંસનું ભક્ષણ કર્યું હતું. બન્દાની સાથે દુર્ગમાં જે કડો લગીઓ તથા અન્ય નીચ જાતિઓના સેવકો પણ વિચ્છિન્ન હોવાથી તેમને કુધા-નાક્ષત્રીના ભોગ ન થવા દેવામાટે વૈરાગીએ કદાચિત્ ષ્ટલાક બળદોને મારી

મુનાનુ શયેલા સિખખ સુનિદા વૈરાગી વિરુદ્ધ અનેક પ્રશ્નની વાતો
 ૨ ના લાગુ પડતા નવા લગ્ની શયેલા સિખલીએ તો તેને મારી
 નાખીને જીવોત્યા એ છાત્રત રહ જવાનાયે પણ અધી તા દેખાડના
 લાગુ ગામિરુદ્ધ ગામિરુદ્ધે તેનેને જાપાને આપાસન આપતા જણુ સુ
 ૩ ની વાતો મહાત્મન પ્રવિના તમાન વૈરાગીએ જીવનની અદિ
 ધરિત્ર પવન વિધાસ ગામગે તથા તેની અગાધાનુ પાણત કરુ
 એ જ આપણુ કાંચ છે તે જાનુ ગિયારસીસ તથા હુદિમાન છે
 આપણા આ નમ્હને તે તારી પેડે જણુ છે જ્યારે તેનો લાગ
 ફાવો ત્યારે તે અવશ્ય આ નમ્હને દુઃખ મવાનો પ્રગ્ન કરુ તેના
 પ્રગ્નન તે કાપિ નિપુણ તો નહિ જ થાય કૌટુંબીજનન
 તેણે એ ખીને ગુપ્ત કિયા હુદિન દુર્ગે તૈયાર કરાવવાની તથા
 તેમા વિપુલ પંચિનાલુના આવ પતાર્યો લગી દેવાની અગા આપી
 છે જો એના પ્રનિપુણ પ્રશ્ન જાગીને ઉપરિશ્વર રહ જાય તો
 આપણે આ દુઃખો પંચિનાજ ખીને નગીન દુર્ગમા આપા જણુ
 કાંણુ ૩, નગીન દુર્ગમા જવાનો નૃગનેસથ ગુપ્ત માર્ગ આ દુર્ગમાધી
 જ મદવાના આગેલા છે એટલામાટે મારી તો તનો સર્વ લાગુએને
 અમદુખા એ જ પ્રાર્થના છે કે આપણા ગમિદારી કાંચ વિરુદ્ધ
 તાપ્ત અને ધૈર્ય તથા હિન્નથી પોતપોતાના કાંચનુ પાણત કરના
 રહા અમલ પુનઃ આપણા આ નમ્હનકનુ અવશ્ય મુન પંચિનાજ
 દેખાડુ.

‘પણુ જામના કાંણુથી પનોપર દેખા નથી નહેવાનુ
 તેનુ કેમ કીએ ? એ વખત નહિ તો એક વખત, ધનાતને નહિ તે
 થાકુ થાકુ પણ પેટને નરુ તો જોઈએ જને’ ॥ એ સિખ સિખીએ

નામવાની સુનિ આપી દોષ, તો તે જાનવા એવ છે છતાં જાણુ રહઈ
 હજા થતને તાજ થતના તીકે સ્વીકારી દેવાના અગે, તે પણ
 તેથી જાનવા ૧૫ જણકર અપરાધ નિર્ધ થતો નથી, આપણને કી
 તેણે નિરપાવરુ તેન કહું દોષ કિયા મવાની તમને આપી દેય
 તે પર તે સર્વથા દુઃખ છે

કહ્યું અને કહેતાની સાથે જ તે મૂર્ચ્છિત થઈને ધરાચામી થઈ ગયો. બાબસિંહે જોયું તો તેનો પ્રાણપક્ષી દેહપિન્ગમાયી હિંગુલ્ય કરી ગયો હતો એ જ વેળાએ કેટલાક ભગિયાઓ, બિસ્તીઓ તથા અન્ય શ્રદ્ધર્થુના લોકોએ આવીને બાબસિંહને ઉઠેસીને કહ્યું કે “ખાવાનું આપો. ખાપના હવે તો જૂખથી મરી રહ્યા છીએ.” આજે ચાર ચાર દિવસના કામ થયા છે તેથી હવે ટાટિયા ચાવતા નથી અને એક જગ્યાએ ખેડા પછી ત્યાંથી જીડાતુ પણ નથી તો પછી કામ કાજ કરવાની તો વાત જ ના રહી? હવે તો હવે ધામ છે ખાપના, જૂખનું ફુખ હવે નથી સહેવાતું જો વધારે દિવસો સુધી આવું જ ચાલશે તો જીવતા કેમ રહેવાશે? અનાજ લાવો અથવા તે ન્યાં હોય ત્યાંથી લઈ આવવાનો અમેને હુકમ કરો.”

“ભાઈ બાબસિંહ,” વૈગમીએ અકસ્માત ત્યાં આવી ચઢીને કહેવા માંડ્યું “હું હમણા જ દુર્ગના સર્વ ભાગોમા ફરી આ યોધુ જૂદા જૂદા ભાગોમા જૂખથી રીખાઈને મરણને શરૂ થયેલા સેકડો સૈનિકાની તથા અન્ય કામદારોની લાગો પડેલી છે તેમને જોતા જ હૃદય ચીરાઈ જાય છે હવે તો હું પોતે પણ આ દુખને જોઈ શકતો નથી મને છેવટ સુધી ખાવા નહિ મળે તો તેની ચિન્તા નથી પરંતુ મારા સૈનિકા આવી રીતે અત્યંત અન્ન કરતા મરી જાય એ મારાથી જોઈ શકાતું નથી આજે હું આ બાબતનો નિમજ્જ લાવવાના નિશ્ચયપર આવ્યો છું મેં તો દુર્ગના દ્વાર બિચારી મરતા મરતા પણ શત્રુઓપર આક્રમણ કરવું અને તેમને હાથગીને તેમની પાસેના ખાદ્ય પદાર્થોને કબ્જે કરી લેવા અને નહિ તો પછી જે કંઈ મળી આવે તેનાથી પેટનો ખાડો પૂરી યુદ્ધને આગળ લખાવવું આ ખેત્રાથી એક ઊંચાણનું અવનમન કર્યા વિના આપણો ઉદ્ધાર થઈ શકે તેમ નથી.”

‘શ્રીમાન’નું કથન અદ્ધરના મલ છે સકટના સમયમા ધર્મના નિયમોનું યથાવત્ પાલન સર્વથા મઠિન થઈ પડે છે બુદ્ધિમાન ધર્મશાસ્ત્રીઓએ પણ આપદધર્મના નિયમોમા ઉદ્ધરતાથી કામ

હીધું છે જીવ જીવાના પ્રમોગામાં કોઈ મનુષ્ય અપેક્ષા પાન કિંવા અલક્ષ્યનું ભક્ષણ કરીલે તો તેથી તે કોઈ એવું ભયાનક પાપ નથી કરતો કે જેનું નિવારણ નજ થાય' બાળસિંહે આપદર્શનને ઉદ્દેશ કરીને બન્ધાના અભિપ્રાયને અનુમોદન આપ્યું

“ અહીં તો એવા સહસ્રાવધિ માનવોના પ્રાણુરક્ષણનો પ્રશ્ન છે કે જેમના જીવનપર સમસ્ત જાતિના જીવનનો અને મનુષ્ય પર મરણનો આધાર રહેલો છે આવા પ્રસંગે માસભક્ષણ કરવામાં હું કોઈ પણ પ્રકારનો બાધ લેખતો નથી બલ્કે તમે મારા અંતરનો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય પૂછો તો હું એટલે સુધી કહેવા ઇચ્છું છું કે માસ ખાવાનો પ્રસંગ જ આવી લાગ્યો છે તો નિર્દોષ પશુઓનો વધ કરવા કરતાં પાપાત્મા યજુઓના માસનું ભક્ષણ તથા તેમના સ્થિરનું પાન કરીને પણ આપણા અમૃત જીવનોની રક્ષા કરવી એ અસાધની સ્થિતિમાં આપણું પરમ કર્તવ્ય છે આ મારો અભિપ્રાય છે મારો આગ્રહ નથી જેનો અતરાત્મા સાક્ષી આપે તે આ પ્રમાણે આવશ્યક કરે મરણ કે, આવા પ્રમોગામાં પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના અતઃકરણની પ્રેરણાને અનુસરીને જ વર્તવું ઉચિત છે ” વૈરાગીએ પોતાનો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય ઉચ્ચાર્યો

* * * * *

ઉપરુક્ત વાર્તાવાદને ચાર માસનો કાળ વ્યતીત થઈ ગયો હતો. નિષ્પા સૈનિકાએ નાનાવિધ ઉપાયો વડે અત્યાર સુધી તે પોતાના જીવનોની રક્ષા કરીને યજુઓ સામે ટકાવ કર્યો હતો તથાપિ તેમના સહકર્તુ નિવારણ થયું ન હોવા અધૂરામાં પુરે લાહોરના સત્તાધીશોએ જાહેર કર્યું હતું કે “જો સિખ્ખો સાહી જડ્ય તમે આવીને એમ્મ થશે તેમને અલખદાન આપવામાં આવશે.” આ પ્રતોબનમાં લપગાધને કેટલાક સિખ્ખો ગુપ્તરીતે દુર્ગમાંથી બહાર નીકળ્યા અને યજુઓએ તેમને અલખદાન આપવાને બદલે પ્રથમ મ્હદ કરી લીધા અને ત્યાર પછી તેમને નિર્દયતાથી રેસી નાખ્યા! દુર્ગમાં રહીને લડી રહેલા સિખ્ખોનું કુષાજન્ય દુષ્પ દિનપ્રતિદિન

દેશનું દુર્લાભ્ય અથવા ‘શ્રીગુરુ પ્રલયાવહા!’ ૨૫૯

વધવા લાગ્યું. મુદ્દમાં લડતાં લડતાં મરણને શરણ થવું સહેલું હોય છે; પરંતુ ભૂખથી રીબાઈને રીબાઈને મરી જતું અત્યંત કઠિન હોય છે. વૈરાગીએ પોતાના ક્ષુધાપીડિત સૈનિકોને એકઠા કરીને શત્રુઓ પર છેલ્લી વાર આક્રમણ કર્યું. પરંતુ વિશાળ મુગ્ધ સૈન્ય આગળ મુઠ્ઠી ભર સિખ્ખોનું કાંઈ આલ્સ્ય નહિ. તેઓ પુનઃ ક્ષુધાથી પીડાવા લાગ્યા અને સ્તમ્ભજન થઈને વૈરાગી પાસે અજની યાચના કરવામાટે ગયા. તેમને આપવામાટે આશ્વાસનો વિના વૈરાગી પાસે ખીજું કાંઈ પણ ન હોતું. તેણે કહ્યું: “મારા વીર સૈનિકો! યાદ રાખો કે સંસારમાં સુખ અને દુઃખ બન્ને મનુષ્યને માટે જ છે. સુખની સાથે દુઃખનો અને દુઃખની સાથે સુખનો અનિવાર્ય સંબંધ છે. દેશના ઉદ્ધારોના જીવનમાં તેમની ધૈર્યપરીક્ષાના આવા અનેક પ્રમંથો ઉપસ્થિત થાય છે. એવા પ્રમંથોમાં જેઓ ધૈર્યથી સંકટોને સહન કરે છે તેઓ અવશ્યમેવ સુખનો અનુભવ કરી શકે છે; અને દદાચિત્ એવી જ સંકટગ્રસ્ત સ્થિતિમાં તેમનો જીવનદીપ શુક્રાંશ જળ્યે છે તો ઇતિહાસમાં તેમનાં નામ અમર થાય છે, તથા તેઓ સ્વર્ગસુખના બોક્તા થાય છે એમાં તો લેશમાત્ર પણ સંદેહ નથી. તમે સર્વ નિત્ય પોતાનાં દુઃખોને વ્યક્ત કરતા રહો છો; પરંતુ મારી સ્થિતિની કોઈ વાર દેખના કરો છો ખરા કે ? આજે પાંચ મહિના યથા મેં તથા મારી સ્ત્રીએ એક જ વખત ખાવાનો નિયમ લીધેલો છે. આજે હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે ત્યાં સુધી તમે ભૂખ્યા રહેશો ત્યાં સુધી હું પણ અજનો દાણો માંદામાં મૂકીશ નહિ. ”

આશ્વાસનના શબ્દોથી ક્ષુધાનું નિવારણ થતું નથી. દુર્ગમાં ઘેરાયલા મનુષ્યોના સંકટમાં દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ થવા લાગી. બધા ભૂખ્યા પેટે એક બીજાનાં નિસ્તેજ મુખમંડળોને જોવા લાગ્યા. કેટલાક લયડિયાં ખાઈને પડવા લાગ્યા; કેટલાક તડફૂલીને મરણને શરણ થવા લાગ્યા અને જ્યાં જુઓ ત્યાં સૈનિકોની લાશો નજરે પડવા લાગી. આવી દયાજનક તથા અસહાય અવસ્થામાં શત્રુઓએ તેમને અત્યંત કઠિન પરીક્ષામાં બિતારી દીધા હતા. એક વાર તેમણે સંદેશ

પાશ્વર્યો કે “હથિયારો છોડી શરણે આવો તો તમારા જીવનની ગફા રશે” બ્રુખથી લાચાર થયેલા ધણી મનુષ્યો દુર્ગમથી બહાર નીકળી પડ્યા; પરંતુ તેમને ચતુષ્કોણ વચનમાં વિશ્વાસ આવતો ન હોતો તેમનો અવિશ્વાસ નિખરણ પડ્યું ન હોતો, શરણ કે, પિયાચપ્રકૃતિ ધર્માન્ધ મુસલમાનો હાડપિંજર થયેલા સિખખોને નિર્દયતાથી કાલે કરી નાખતા હતા.

ભારે ખીલે એક પણ ઉપાય ન રહ્યો ત્યારે લાચાર થયેલા સિખખોએ દુર્ગદારોને ખોલી નાખ્યા અને હાથમાં તલ્વારો તથા ધનુષ્યો લઈને તેઓ ચતુ મૈનિકા પર મગણિયા થઈને ટૂંકી પડ્યા મુસલમાનોએ પણ સમિતાના પ્રમળ પ્રવાહની પેડે કિલ્લામાં ધસારો કરી દીધો ‘જય ધર્મ’, ‘જય સ્વદેશ’ તથા ‘અસ્તાહો અકબર’ના જયઘોષ વડે ગગનગળા પ્રતિધ્વનિત થવા લાગ્યું જીવન્મૃત મમાન થયેલા સિખખોએ પણ એક વાર તો હાહામગ વર્તાવી દીધો હળદો કપાયલા મસ્તકો પગો તળે ચમકાવા લાગ્યા ! શોણિતની મરિતાઓ વહન કરવા લાગી. આગમમાં ગૃંમ્મદિક મામસક્ષક પક્ષીઓ ઉડવા લાગ્યા મુગલ સૈનિકા વેગપૂર્વક દુર્ગમાં ધસી ગયા અને વૈરાગીને શોધવા લાગ્યા પોતાના યાત્રાન્યાને દૂર દેશી દઈને વૈરાગી પોતાની સ્ત્રી તથા પોતાના પુત્ર મહિત એક જીવનની અદાનિમ પગ ભેરેતો શાહી મૈનિકાના જોવામાં આવ્યો મરણોન્મુખ થઈ રહેલા સિંહની પાસે જતા જમ શર્વકોઈ ડરે છે તેમ વૈરાગી પામે જતા મુગલ મૈનિકા કરતાં હતા સેનાપતિ અન્દુલસમદખા કેટલાક અતગપર પોતાના હાથમાં ગોળાથી ભરેલી બદ્મને લઈને ‘બો હોતો, પરંતુ આગળ વધવાની તેની પણ હિંમત આણતી ન હોતી વૈરાગીએ મૈનિકાને સંબોધીને કહ્યું કે “ નિર્ભયતાથી આગળ વધીને તમારા આ નિઃશ્ચય ચતુને કાલે કરી દેશે અને વૈરાગીને ક્યદ કગવાના દુર્લભ કિબદુના અલભ્ય માનને પ્રાપ્ત કરી દેશે. તમારો બાદશાહ તમોને મોટા ધનાઢો તથા જગીરો આપશે ” આ વચનો માલગતા જ મુગલ સેનાપતિએ પોતાના અન્ધ સૈનિકાની સહાયતાથી વૈરાગીને ચતુર્ધુજ કરીને લોડાની

આખરુદાર હિન્દુ રેખાલીઓ માટે તથા બહાર-
ગામથી આવતા ગૃહસ્થો માટે રહેવા તથા
જન્મવાનું ઉત્તમ સ્થાન

શ્રી નૃસિંહ હિન્દુ લોજ

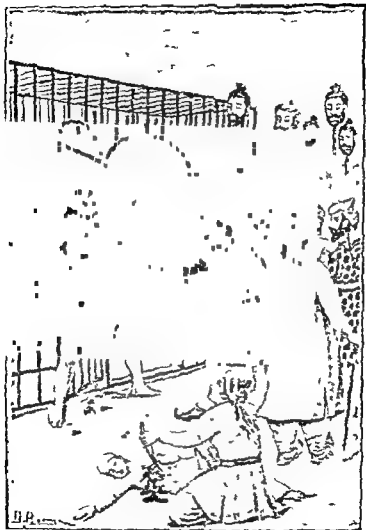
મુંબઈના વ્યાપારી લતાની મધ્યમાં, બોરીબંદર
સ્ટેશનથી ફક્ત ચાર મિનિટના રસ્તા ઉપર
ડ્રાફ્ટ માર્કેટ પાસે,

સીતારામ બિર્લિંગ્સ, મુંબઈ, નં. ૧.

ટ. એ. 'લોજ'

ટ. નં. ૨૨૭૧૦

એકવાર પધારી ખાત્રી કરવા
લલામણુ છે.

“હિન્દમે ઉરદી મોતને હુય્બન આ ગઈ,
ભૌતિક શરીર ઉરકા ગો બેબન હો ગયા.”

(૧૯૨૧ મુ)

જાંજીરોથી જકડી લીધો. તેની સાથે તેની સ્ત્રી વીરમતી, તેના પુત્ર વીરેન્દ્રસિંહ તથા તેની એક પરમપ્રિય માર્જારી-બિલાડી-ને પણ મુગલ સૈનિકાએ પોતાના કુખમાં લઇ લીધાં. મુગલ સેનાપતિએ તે બધાંનિ તથા ક્યદ પકડાયલા તેના સેંકડો અનુયાયીઓને સખ્ત પહેરા હેઠળ દિલ્લી લઇ જવાની આજ્ઞા આપી દીધી. સેનાપતિના આનન્દનો આજે પરમાવધિ થઇ ગયો !

પ્રકરણ ૨૦ મું*

બન્દાબસિદ્ધાન

“ સમજે થે ચહી કલે બિરાગીસે બેસમઝ,
મહૂજ. હરકે કલસે કુરઆન હો ગયા;
હર શાખ કલમ હોકે નથા ગુલ ખિલાયગી,
ક્યા બાગે શહાદત કબી વીરાન હો ગયા ?;
હિન્દમેં હરકી મૌતસે હથ જાન આ ગઇ,
ભાતિકે શરીર હરકા ગો બેજાન હો ગયા;
પંજાબ મેં તો સિદ્ધ આ વહ અફસરે હિન્દ,
જનત મેં ફરિસ્તોંક બી સુસ્તાન હો ગયા !”

બનવારીલાલ શાહાં

અત્યારે આપણે હવે એક મહાકવ્યવિદારિણી હોવા માથે દીર્ઘકાલિક પરતંત્રતાના આધાતોથી ડાંઠક નિરુત્સાહ તથા નિર્વીર્ય થયેલી ભારતીય હિન્દુજાતિના શિયિલ શરીરમાં નવીન ઉત્સાહ, નવીન વીરતા, તથા ધર્મોર્થ આત્મસમર્પણ દ્વારા સર્વથા નવીન જીવનમર્મર્પિકા ઘટનાના અવલોકનમાટે તે દિલ્લી નગરમાં પ્રવેશ કરવાનો છે કે જે દિલ્લી નગર મહાભારતકાલિક પાંડવો તથા

* આ ‘બન્દાબસિદ્ધાન’ શીર્ષક ૨૦ મું પ્રકરણ પણ ૧૨ મા પ્રકરણ પ્રમાણે પ્રસ્તુત અથમાલાના સંપાદક માન્યવર ઠકુર નારાયણ વિસનજીવું લખેલું છે.

ભીમાશંકર શર્મા

કોરવોના મહાવિવાતક બહુવિગ્રહથી આગળીને આગળી ઘટિકા પર્વન્ત ભારતવર્ષના મ્તા, હતા તથા ભાગ્યવિધાતાઓના સ્થિર આસન તરીકે ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ છે, જેના નામોના ઈન્દ્રપ્રસ્થ, હસ્તિનાપુર તથા દિલ્લી (દેહલી) આદિક અનેક પરિવર્તનો થવા છતાં જેનો રક્તપાતક ભયાનક ગુણ અઘાપિ અખંડતા તથા અપરિવર્તનશીલતાને જ ધારણ કરી રહ્યો છે, * બિન્ન બિન્ન કાળના બિન્ન બિન્ન દેશી તથા વિદેશી કિંવા હિન્દુ તથા વિધર્મી રાજ્યમ્તાઓના ઉત્કર્ષ તથા અપકર્ષ, ઉત્થાન તથા પતન અને સામ્રાજ્યક્રાન્તિઓના અસખ્ય મનોહર તથા બીષણ દ્રશ્યોને જે દિલ્લી નગર પોતાના વિશ્વાગિત નયનોથી જોઈ ચૂક્યું છે, અત્યંત પ્રાચીન કાળથી જેના ઉત્કર્ષ તથા અપકર્ષ, જેના ઉત્થાન તથા પતન, જેના સુખ તથા દુઃખ અને જેના આનંદ તથા શોક સાથે જલ્દી મમસ્ત વિશાલ ભારતવર્ષના ઉત્કર્ષ તથા અપકર્ષ, ઉત્થાન તથા પતન, સુખ તથા દુઃખ અને જેના આનંદ તથા શોકનો ધનિષ્ઠ સંબંધ રહેતો આવ્યો છે અને જે દિલ્લીએ બ્રિટિશ શાસનમળમા પોતાના છીનવાઈ ગયેલા રાજધાનીપદને ઈ સ ૧૮૧૧ માં વર્તમાન ભારતસત્રાદ શ્રીમાન પચમ જ્યોર્જ મહારાજના ભારતવર્ષમાં થયેલા આગમનના મમયમાં પુનર્ગિ પ્રાપ્ત કરી લઈને યેનાની અત્યંત પ્રાચીનમણિક કિંબદ્ધના ઇતિહાસપૂર્વકાલિન મહત્તાને અસારની ઘટિકા પર્વન્ત અગ્રાધ્ય તથા અક્ષર રાખી બતાવી છે જે દિલ્લીમાં ધટેલી ગમણીય તથા ભયકર ઘટનાઓનું કેવળ દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવે તોય આ અથ જેવડા ચાર મથો લખાઈ જાય એટલે અત્યારે તો દિલ્લી નગરના આટલા

* આ વિધાનથી કોએ આશ્ચર્યચકિત એટલામાટે નથી થવાનું કે અત્યારના રાષ્ટ્રવિરોધક પ્રતાપી બ્રિટિશ શાસનના સમયમાં દિલ્લીની રાજભૂમિમાં સમામનન્ય રક્તપાતો નથી થતા, છતાં પ્રતિવર્ષ એકાદ ચાર દિલ્લીની રક્તપિપામુ ભૂમિ હિન્દુમુસ્લિમ વિગ્રહના ધોને હિન્દુ તથા મુસલમાન હતયના રક્તનું પાન તો અવશ્ય કરતી જ રહે છે અને ભવિષ્યમાં પણ કદાચિત્ કરતી જ રહેશે

યતિકચિત્ પરિચયને જ પર્યાપ્ત માની લઈને સંતુષ્ટ થવાની અમો અમારાં પાઠકા તથા પાઠિકાઓને નમ્ર પ્રાર્થના કરીએ છીએ, છતાં પણ અસારે આપણે જે બીણુ દસ્યનું અવલોકન કરવાનાં છીએ, તે દસ્યની અનન્ય બીણુતાને દર્શાવવામાટે એટલા ઉદ્ગારો તો અમારે કાઢવા જ પડે કે આ ઘટનાથી પૂર્વે દિલ્લીમાં તૈમૂર, નાદિર તથા અબ્દાઅલીનાં આક્રમણોના સમયમાં જે પૈશાચિક નર-હત્યાકાંડ અને ચિરસ્મરણીય ક્રતેઆમનાં મહાબીણુ દસ્યો દિલ્લી-નિવાસિની જનતાના જોવામાં આવ્યાં હતાં તે સર્વ બીણુ દસ્યો આજના બીણુ દસ્ય સાથે સરખાવતાં સૌમ્ય હતાં; આજના બીણુ દસ્ય સમાન અન્ય કોઈ પણ બીણુ દસ્ય દિલ્લીની જનતાએ જોયું તો ન હોતું, પણ અવણીથી સાંભળ્યું પણ ન હોતું અને તેથી જ આજની એ બીણુ ઘટનાને ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠોમાં એક મહાનિર્દુષ્ટ તથા નુશંસ, અશ્રુતપૂર્વશમાં અગ્રિણી અને મહાપૈશાચિક ઘટના તરીકે નિષ્પક્ષપાત ઇતિહાસલેખકોએ ઓળખાવેલી છે. એ ઘટના તે બહાદુર બન્દાના બલિદાનની ઘટના છે.

શાહી ફૌજના મુસ્લિમ સિપાહીઓ અબ્દુલ્લમદખાંની સર્દારી તળે પંજાબના વીર કેસરી, આદર્શ આત્મત્યાગી; રક્તમૂર્તિ રણયોધ, સંસારી હોવા છતાં સંન્યાસી અને હિન્દુત્વના તારણહાર આપણી પ્રસ્તુત ઐતિહાસિક નવલકથાના અઐકિક નાયક વીર વૈરાગી અથવા બન્દા બહાદુરને લોહાની મજબૂત જંજીરથી જકડીને, અત્યંત રથૂસ લોહ-શલાઘમડિત પિંજરમાં બંધાનક વનરાજ સિંહ પ્રમાણે પૂરીને અને તે પિંજરને તોડવાનો અથવા તો તે સમયના મુસલમાનોની માન્યતા અનુસાર તે બદ્દગર અને તે પણ વળી મહાભયાનક ઇશ્લાક અથવા શાહપાલ જેવો બદ્દગર હોવાથી પોતાના બદ્દના બળથી અદસ્ય થઈ જવાનો પ્રયત્ન ન કરી શકે એટલામાટે પાંજરામાં તેની સાથે હાથમાં ખુદલા ખંજરને ધારણ કરી રહેલા એક મુસ્લિમ સિપાહીને જે વીર વૈરાગી પાંજરાને તોડવાનો અથવા તો અદસ્ય થવામાટે બદ્દખંત બાણવાનો લેશમાત્ર પણ પ્રયત્ન કરતો

જોવામાં આવે તો તેને ત્યાનો ત્યાજ્ય હાર કરી નાખવાની દિનિ સૂચના સહિત બેસાડીને તે પાજરાને એક મોટા ગાડા પર રાખી ગુરુદાસપુરથી ભારતવર્ષની ઉપર્યુક્ત રક્તપિપાસુ રાજધાની દિલ્લી નગરીમાં લાવવામાં આવ્યો હતો તેની સાથે તેની વીરપત્ની વીરમતી, તેના પુત્ર વીરેન્દ્ર અને તેની પાળેલી એક માર્ગરી-બિલાડી-ઉપગત સાત સો ને આળીસ તે સિખ્ખો પશુ પકડાઈને દિલ્લીમાં આવ્યા હતા કે જોયો સિખ્ખસેનાના સુક્રુટમણિ સમાન હતા, ગમે તેવા ભયકર સડોના સમયમાં પશુ વીર વૈરાગીના પાર્શ્વમાં તેના આશાધારક તથા સહાયક તરીકે બેસા રહેવામાં જ જેમણે અત્યાર સુધી પોતાના જીવનની સાર્યકતા માની હતી, તત્કાલસા વીર વૈરાગીથી બિન પડી જવા છતાં પશુ જોયો વીર વૈરાગીને જ વળગી રહ્યા હતા અને જોયો ગુરુદાસપુરના ઘેરાના સમયમાં ક્રુધા તથા પિપાસાની અનેક જીવાંતક યત્રણાઓને સહન કરવા છતાં કેવળ પ્રચડ આત્મભગ્યથી જ અત્યાર સુધી જીવિત રહી શક્યા હતા આ સર્વ સિખ્ખો સાધારણ શ્રેણીના વીર નહોતા, કિન્તુ પંચમના સાથે બદ્ધપ્રાણ હતા, જનની ભરતભૂમિના કુસદીપકે મંતાન હતા અને એટલામાટે જ વીર વૈરાગી સાથે તેમને પશુ ચતુર્ભુજ કરીને દિલ્લીમાં લાવવામાં આવ્યા હતા કારણ કે, તેઓ શાહી ફોજને પોતાના આતંક તથા કાળ સમાન જ દેખાતા હતા.

શાહી ફોજના મુસ્લિમ સર્દાર તથા સિપાહીઓએ પોતાની બીપશ્ચુતાને દર્શાવવાની અને મિરકતાર થયેલા વીર વૈરાગી તથા તેના વીર મહાયક સિખ્ખોનો ઉપદ્રાસ કરાવવાની યોજના આવા પ્રકારની કરી હતી ગુરુદાસપુરના સગ્રામમાં મામી છાતીએ લડીને વીરગતિને પ્રાપ્ત થયેલા સિખ્ખ યોદ્ધાઓના મસ્તકોને પોતાના બાવાઓની અણીઓપર ચઢાવી તે ભાલાઓને દસ્તોમાં ધારણ કરીને વિજયોન્મત મુસ્લિમ સિપાહીઓ એક એક દબરની સખ્યામાં વિલક્ષ્મ થઈને વીર વૈરાગીના પાજરાને જે ગાડાપર રાખવામાં આયું હતું તે ગાડાના અગ્રભાગ તથા પશ્ચાદ્ભાગમાં ઘોડાપર સવાર થઈને ચાલતા

હતા; ગિરફતાર થયેલા સિખ્ખોને તેમનાપર બળાત્કાર કરીને તેમણે
મેઢાની ખાલો પહેરાવી દીધી હતી અને એટલાથી સંતુષ્ટ ન થતાં
તે નિરુપાય સિખ્ખોનાં મોઢાંપર મેચ તેમ જ કાળો રંગ લગાવીને
એટલે કે તેમનાં મોઢાંને કાળાં કરીને તેમને અર્ધનગ્ન અવસ્થામાં
ગથેડા તથા જોટા ઉપર બેસાડવામાં આવ્યા હતા. લતીફ નામક એક
મુસ્લિમ મોરિષી-પ્રતિદ્વાસલેખક-સ્વૃષ્ટ શબ્દોમાં લખે છે કે:
“બન્દાના મુખને કાળું રંગીને અને તેના માથાપર બિનની એક
ટોપી પહેરાવીને બન્દાને એક હાથીની પીઠપર બેસાડવામાં આવ્યો
હતો અને એક જલ્લાદને હાથમાં તેજ આપીને તેના માથાપર જીભો
રાખવામાં આવ્યો હતો. ગિરફતાર કરાયેલા અન્ય સિખ્ખોના નક્કી
અથવા કૃત્રિમ નેતા તરીકે તેને સર્વના અગ્રભાગમાં રાખીને રાજધાની
દિલ્લી નગરીનાં એકે એક રાજમાર્ગ, સામાન્ય માર્ગ, ગલી તથા
શેરીમાં ફેરવવામાં આવ્યો હતો.”. એટલે કે, મુસલમાનોએ પોતાના
પંજમાં સપડાયેલા તે દિલ્લેર દિલ્લેર બન્દા બહાદુરની પોતાથી કરી
શકાય તેટલી સર્વ પ્રકારની તૌલીન-નિર્ભત્સના-કરીને વીર શત્રુ વિપ-
યક પોતાની જન્મજાત મહાભયંકર અનુદારતાનો સંસારને પર્યાપ્ત
પરિચય કરાવી દીધો હતો.

આવી રીતે મહાવીર બન્દા બહાદુર તથા તેના અનન્ય હિન્દુ-
સ્ત્રાણિમાની સિખ્ખ અનુયાયીઓની નિર્ભત્સનાનો દિલ્લીનાં નાગરિકો
તથા નાગરિકોએને સાક્ષાત્કાર કરાવીને મુસ્લિમ સૈનિકો તે ભૂખ્યા
તથા તરસ્યા હિન્દુવીરોને ઇન્સાફની અદાલતમાં મુન્સિફ (!) કોજીઓ
સમક્ષ લઇ આવ્યા. બન્દા બહાદુરની બહાદુર પત્ની તથા બન્દાના
કુલદીપકને પણ ત્યાં લાવવામાં આવ્યા હતાં એ નવીનતાથી દર્શાવ-
વાની આવશ્યકતા હોય એવી અમારી માન્યતા તો નથી જ.

મધ્યાહ્નની સમાપ્તિ થઇને દિવસના તૃતીય પ્રહરનો આરંભ
થઇ ચૂક્યો હતો. જેવી રીતે હુતાત્મા ગુરુ વેગબહાદુરની હત્યાના
પ્રસંગે ખુલ્લા યોગાનમાં ન્યાયાલયની તાત્કાલિક વ્યવસ્થા કરવામાં
આવી હતી તેવી જ રીતે આજે પણ આ ન્યાય (?) ના દરખાસ્તે

જોવામાં આવેલા આસપાસ હજારો મનુષ્યો જોવા રહી શકે એટલામાં
 મોટા શામિયાનો જોવા કરાવીને આજના દિવસમાં ઈન્સાફની
 ચક્રોળ અદાલતનો બંદોબસ્ત કરાવવામાં આવ્યો હતો અને તેમાં
 બૂદા બૂદા જિંદા નીચાં આસનો મોડવી દેવામાં આવ્યા હતા જેમને
 આજે કાકિર (૧) ગુનાહકારોના ઈન્સાફ તથા દડવિધાનનું કાર્ય
 સોંપવામાં આવ્યું હતું તે બે કાજીઓ ઉપરાંત દિલ્લીના બાદશાહ
 ફરુખસિયર પોતે, સિપાહસાહાર અબ્દુલ્લમદખાં, ફરુખસિયરને
 દિલ્લીનાં તાલ્મેતખત મેળવી આપનાર સૈયદ બિરાદરો અને સામ્રાજ્યના
 અન્યાય ધણી સદારો તથા અમીરો કલ્કે કાકિરાને પોતાની આંખો
 વડે જોઈને પોતાની આંખોને ઠંડી કરવામાં વયાસમય આવીને
 શામિયાનામાં હાજર થઈ ગયા હતા અને પોતપોતાના આસને વિરાજી
 ગયા હતા. શામિયાનાની આસપાસ ફેટલીક બૂમિને પ્રાગણ્ય તરીકે
 ખાલી રાખીને લોહ તથા કાંચના દડાવડે એક સીમા બાંધી લેવામાં
 આવી હતી, પ્રેક્ષકોનો સમુદાય તે સીમાના બાહ્ય ભાગમાં જોઈને હતો
 અને કોઈ પણ પ્રકારનો બળવો ન જાગી જોડે તેમજ બાદશાહ આદિ-
 કના જીવન લયમાં ન આવી પડે એટલામાં તેમાં આસપાસ એક
 હજાર બર્કન્દાજ મુસલમાન સિપાહીઓને દારૂ ભરેલી બદ્દા સાથે
 તૈયાર રાખવામાં આવ્યા હતા. આટલાટલો બંદોબસ્ત હોવા છતાં
 પણ બન્દા બહાદુરને પાજરામાંથી બહાર કાઢવાની હિમત થતી ન
 હોવાથી તેને તે પાજરામાં પૂરાયલો જ રાખવામાં આવ્યો હતો,
 એટલે કે હાથી બપરથી જિતારીને પાઠો તેને પાજરામાં પૂરી દેવામાં
 આવ્યો હતો અને તે પાજરાને ન્યાયાસન (૧) થી એટલા અંતરે
 રાખવામાં આવ્યું હતું કે કાજીઓ તથા બાદશાહ આદિકથી તેને
 સંબોધીને તેની સાથે ઈચ્છાનુસાર વાર્તાલાપ કરી સમય અને તેના
 મુખથી મળતાં જિતરોને સરજતાપૂર્વક તમા રખડ રવરખમાં અક્ષરશ
 સંભળી શકાય. મનુષ્યોનો આટલો પ્રયત્ન સમુદાય ત્યાં એકત્ર થયેલો
 હોવા છતાં સર્વનું ધણ બન્દા તથા બાદશાહ પ્રતિ પરોવાયું હોવાથી
 ત્યાં મૌનનું મહામનીર સામ્રાજ્ય બધાં રહ્યું હતું

“ બહાદુરીના ખોટા દમ ભરીને પોતાને બહાદુર નામથી ઓળખાવનાર ખાગી-બળવાખોર-બદમાશ, બદ્દશચાર અને બદ્દકિમાશ અન્દા,” ઇન્સાફની ખાસ અદાલત (?) માં વ્યાપી રહેલા ગંભીર મૌનનો ભંગ કરીને ન્યાયમૂર્તિ (?) તરીકે નીમાયલા એ કાજ સાહબોમાંના એક કાજ સાહબ તિરસ્કારવ્યંજક હાવભાવ તથા વિભીષિકાદર્શક અધિકારવાણીથી વીર વૈરાગીને મોઢીને કેહેવા લાગ્યા: “ તે’ શહનશાહતને હુથમચાવવામાં, પંખખમાં તેમ જ બની શકે તો આખા હિન્દોસ્તાનમાં કારિર હિન્દુઓની સલ્તનત તથા કુદૂમતને કાયમ કરવાની કોશિશોમાં અને દીનદાર મુસલમાનોના લોહીની નદીઓને વહેવડાવવામાં કશી પણ કચાચ રાખી નથી, પરંતુ હજી હિન્દોસ્તાનમાં ઇસ્લામી શહનશાહતને કાયમ રાખવાની અને હિન્દોસ્તાનની કુદૂમતને કારિર કૂતરાઓના હાથમાં ન જવા દેવાની જ ખુદાતાલાની ખાલિફ હોવાથી તારી તથા તારા મદદમારોની સધળી કોશિશો ધૂળમાં મળી ગઈ છે અને આજે તારી બગવત, ચપતાની ચરારત તેમ જ હકીર હિમાક્તની તને દીનદાર શહનશાહ સલામતના હાથે ખોડનાક મૂળ અપાવવામાટે પરવરદિગારે આ હાલતમાં અહીં લખ આવીને હાજિર કરી દીધો છે. માધૌરામાં શાહ કમિસ કાદિરીના નખીરાઓને તે’ પોતાની પાસે પકડી મંગાવીને એમ કહ્યું હતું કે ‘તમારી જિન્દગીના બચાવનો ફક્ત એક જ રસ્તો છે અને તે એ જ કે તમારી મસ્જિદને તમે તમારા પોતાના હાથે જ જમીનદોળ કરી નાખો અને તમારા વડિલના મકબિરાને પણ તોડી નાખો.’ ત્યારપછી પોતાની જાનને બચાવવામાટે ન્યારે તે મુસલમાનોએ પોતાના વડિલના મકબિરા તથા મસ્જિદને પોતાના હાથે જ તોડી નાખ્યાં અને જમીનદોળ કરી દીધાં ત્યારે તે’ એમ કહીને તેમને મારી નાખવાનો કુકમ સંભળાવી દીધો કે: “જેઓ પોતાની પાક ખ્યાદતગાહ અથવા મસ્જિદને તથા પોતાના બાપ દાદાના મકબિરાને પોતાના બચાવમાટે પોતાના હાથે જ તોડી પાડવાને તૈયાર થઈ જાય છે તેવા નામદં હેયકારાઓની હસ્તીને આ દુનિયામાંથી મટાડી

દેવામાં જતા ન પાપ છે જ નહિ.” ગરુડ કે, તેમને તેં ધણી જ તકલીફ આપીને મારી નાખ્યા હતા અને હડાધના મૈત્રાઓમાં તેં મુસદ્દામાન આરતો તથા દૂધપીતાં માન્ય બન્યાં તર્ક પણ જરા ન દયા દેખાડી ન હોતી એ તારી બેરહમી તથા શયતાનીયતના નમૂના લુચ્છર તને યાદ તો હોવા જ જોઈએ. હવે તારે પોતાની શરારોની એવી જ ખોદનાક સજ્જ બોમવવી પડશે.”

કાજી સાંઠળના આ ઉદ્દેશરે સાંભળીને પાંજરામાં પૂરતલસા સિંહ અથવા બન્દા બહાદુરે કાંઈ પણ ઉત્તર આપવાને બદલે ભયંકર અટ્ટહાસ કર્યો અને ત્યાર પછી પુનરપિ મૈનનું અવલંબન કરી લીધું, ખીન્ને કાજી તેના આવા વર્તનથી કોપાયમાન થઈને બોલ્યો કે—

“શયતાન, મહાકુલમૈતના પંજમાં સપડાયલો હોવા છતાં હજી પણ તું પોતાની શરારોથી આજ નથી આવતો અને આવી રીતે અમારો મગક ઉડાવી રહ્યો છે ?”

“મગક ન ઉડાવું તો ખીજું શું કરું? જેમણે પોતાની નાચીજ જાનને બચાવવામાટે અને આ હાની જહાનમાં થોડાંક વર્ષ વધારે જીવવામાટે પોતે મુસદ્દામાન હોવા છતાં પોતાના દીનપર કુર્બાન થઈ જવાને બદલે અને શહીદ થઈ જવાને બદલે પોતાના હાથે જ પોતાની મસ્જિદ તથા પોતાના વડિલોના મકબિરાને તોડીને જમીનદોળ કરી નાખ્યાં હતાં તે હેયકારાઓને તમે હજી પણ મુસદ્દામાન માની રહ્યા છો અને મારા હાથે ધથેલા એવા બેદીન હેયકારાઓના ખૂનને મુસદ્દામાનોના ખૂન વરોંકે ઓળખાવી રહ્યા છો એ તમારી બેવકૂફીને જોઈને કાંઈ પણ તમારી દોંસી કરે એ સર્વથા સ્વાભાવિક છે.” બન્દા બહાદુરે બહાદુરીથી દાંતતોડ જવાબ આપ્યો.

બન્દાના આ જવાબથી કાજી મ્હાદમને પોતાની બૂલ જણાઈ આવતાં તેઓ પોતાની વાતને ફેરવીને કહેવા લાગ્યા કે: “આમાં તે ડરપોક મુસદ્દામાનોને મારી નાખવાના શુનાહ કરતાં પાક મસ્જિદને તથા તે મુસદ્દામાનોના વડિલોના મકબિરાને તોડાવી નાખવાનો

ગુનાહ જ ગુનાહે અજમ છે અને એ ઉપરાંત તે' બેગુનાહ મુસ્લિમ ઔરતો તથા બન્ધ્યાને બેરહમીથી રેંસાવી નાખ્યાં છે તેમ જ કેટલાક દીનદાર મુસલમાનોને પોતાની તત્વારની તૌશીકથી કાઢિર સિખખ બનાવી દીધા છે* એ ગુનાહોની પણ તને બરાબર સંજ્ઞ આપવાનો અમારો ધરારો મુસ્તકીમ છે."

"એ ખૂબી એક ન શુદ્ધ, દો શુદ્ધ, બંદે સે શુદ્ધ!" બન્દા બહાદુર પ્રથમ કરતાં પણ અધિક ઉપહાસ કરતો કહેવા લાગ્યો: "જો મારા મરિજ તથા મકબિરાને તોડાવી નાખવાના; બેગુનાહ મુસ્લિમ ઔરતો તથા માસૂમ બન્ધ્યાને બેરહમીથી રેંસાવી નાખવાના અને દીનદાર મુસલમાનોને તત્વારની તૌશીકથી હિન્દુ અથવા સિખખ બનાવી દેવાના કાર્યને ગુનાહે અજમ તરીકે આપ નામદાર માનતા હો; તો જ્યારથી મુસલમાન અથવા દીનદાર અહલેખરલામ મુસ્લિમોનાં અમારા હિન્દોસ્તાનમાં પનોતાં (!) પગલાં થયાં છે ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં તમારા મુસલમાનોના હાથે અમારાં હિન્દુઓનાં

* મહારાષ્ટ્ર વિલિયમ અર્વાઈન આઇ. સી. એસ. પોતાના 'Later Moghals' નામક ગ્રંથના પ્રથમ ભાગમાં લખે છે કે: " (તે સમયમાં) મુસલમાનોએ પોતાના મજલુમ(કરદામ)ના કરેલા ત્યાગની ધટનાઓ અજ્ઞાત ન હોતી (એટલે કે ધટતી હતી). સરહિન્દના પારોરામાં વસતા દીનદારખાન નામક એક મુસલમાને બન્દા બહાદુર સાથે મળીને દીનદારસિંહ એવા હિન્દુ અથવા સિખખ નામને ધારણ કર્યું હતું અને સરહિન્દનો મુસ્લિમ શાહી મુખબિર-સ વાદલેખક-મીર નાસિરુદ્દીનખાન મીર નાસિરસિંહ અથવા નાસિરસિંહ તરીકે પ્રખ્યાત થયો હતો. આ નામોગ્યા હિન્દુ મુસ્લિમ રાખ્તોને વિલક્ષણ સમાસ થયેલો પ્રત્યક્ષ નેધ સકાય છે." જુઓ 'Later Moghals' ભાગ ૧ લેા પૃષ્ઠ ૯૮.

આ વૃત્તાત અર્વાઈન સાહબે માર મુહમ્મદ નામક એક મુસ્લિમ મોરિ-ખાન 'દરદસ્ત કન્દા' નામક ફારસી ઇતિહાસગ્રંથમાં વૃત્તાન્તના આધારે લખેલો હોવાથી આ વૃત્તાન્તને અવિશ્વસનીય માનવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી.

કેટલા દેવમંદિરો દૂટયા તથા ધરાશાયી થઇ ગયા છે, અમો હિન્દુઓની કેટલી પવિત્ર દેવમૂર્તિઓ પોતાના સ્થાનથી બદલ તથા ચૂર્ણવિચૂર્ણ થઇ ગઇ છે અથવા તો મસ્જિદો તેમ જ બાદશાહોના શાહી મહલનાં પગથિયામાં ચણાઇને દીનદારોના પગ તળે ચગદાતી ગઈ છે, દીનદાર મુસલમાનોની તોગે સુર્યાથી કેટલી વિશાળ અથવા અગણ્ય સંખ્યામાં નિર્દોષ તથા પવિત્રતાની પ્રતિમા હિન્દુ સ્ત્રીઓ તથા દેવદુર્ગા હિન્દુ બાલક બાલિકાઓના ગળા કસાઇઓના છુરાથી રેસાતા બકરાના ગળા પ્રભાણે રેસાઈ ચૂક્યા છે અને મુસલમાનોએ પોતાની તદનારની તૌશીકથી કેટલી વિશાળ સંખ્યામાં હિન્દુઓને બળાત્કારે વટલાવીને મુસલમાન બનાવી દીધા છે, એનું સ્મરણ કરો, એનો દિસાળ કરો અને ત્યાર પછી જ મારા એ કાર્યોને ગુનાહો અજીમ તરીકે અદિર કરવાની હિમત બતાવો. જો તમે પોતાના આ કાર્યોને ગુનાહ માનતા હો તો જ મારા કાર્યોને ગુનાહ માનો અને પ્રથમ પોતાને જ મૈતની સજા ફર્માવ્યા પછી અમોને પણ મૈતની સજાને લાયક માનો એથી નિરુદ્ધ જો તમે પોતાના આ સર્વ કાર્યોને પોતાના કર્તવ્યના પાલન તરીકે જ માનતા હો, તો મારા આ કાર્યો પણ મારા હિન્દુ તરીકેના કર્તવ્યના પાલનરૂપ હોવાથી મારા કાર્યોને ગુનાહ તરીકે ઓળખાવવાનો તમેને શો અધિકાર છે તે હું તો સમજી જ નથી શકતો * અમારા

* અર્વાર્જન સાહબ મથાઈ લખે છે કે—

"The atrocities of which Banda and his agents were guilty aroused horror in the Muhammadans. They forgot too readily, perhaps, that rulers of their own faith had formerly committed equal excesses"

Irvine's 'Later Mughals' Vol I. P 97

આનો ભાવાર્થ એવો થાય છે કે: " જન્ટા તથા તેના અનુયાયીઓ (મુસલમાનોપર) જે ઘોર અત્યાચારો કરી રહ્યા હતા તે ઘોર અત્યાચારોએ મુસલમાનોના હૃદયોમાં એક પ્રકારના આતકને ઉપજાવી દીધો હતો, પરંતુ

આ સર્વ કાર્યો તમારા કરેલા આધાતોના પ્રત્યાધાતરૂપ હોવાથી અને ગાળ દષ્ટને આશીર્વાદને સાંભળવાની તથા લાત મારીને નમસ્કારને મેળવવાની આચાર રાખનાર મનુષ્ય બિલકુલ બેવકૂફ મનાતા હોવાથી આવી રીતે અમારા પર હેરફેરાધને તમે પોતાની બેવકૂફી, ગયરઈ-સારી તથા જહાલતનો જ જગતને માહાત્કાર કરાવી રહ્યા છો એ જૂલૂ ન જાઓ અને જે કાંઈ કરી નાખવાનું હોય તે કરી નાખો, બોલતા બધ થાઓ. ”

“ અને સાથે સાથે એ તત્ત્વને પણ આજથી સારી રીતે સમજ્યા રાખી દ્યો કે, ” અત્યાર સૂધી મૈનનું અવલંબન કરીને ઊભેલી વીરનારી વીરમતી પોતાનાં નેત્રોમાંથી અગ્નિના કણોને વર્ષાવતી મહામંજીરતાથી બોલવા લાગી: “ હવે તે સમય આસ્યો ગયો છે કે જ્યારે લોકોની અને તેમાં પણ ખાસ કરીને હિન્દોસ્તાનના મુસલમાનોની એ માન્યતા જ અચલિત જોવામાં આવતી હતી કે:-

‘ ન્યાય નિયમ સહુ હિન્દુને, મુસ્લિમને સહુ માફ;

હજી હિન્દુને મુસ્લિમો, એનો શો મન્સાફ ? ’

‘ હવે તો નિરંતર વંદનીય તથા પ્રાતઃસ્મરણીય ધુરંધર ધર્મસમાદ્ ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીના ‘સિખખ’ અથવા ‘ખાલસા, નામથી ઓળખાતા વીરાત્મા હિન્દુઓ પોતે જગત ચક્રને સમસ્ત હિન્દુજાતિને એટલી સીમા પર્યંત જગત કરી રહ્યા છે કે હવે ભારતવર્ષવાસિની વીર હિન્દુજાતિ નિષ્ક્રિયતા તથા મૈનપૂર્વક પોતાના પ્રાણાધિક હિન્દુ-ધર્મના અપમાન, પોતાનાં દેવમંદિરોના વિનાશ, પોતાની દેવમૂર્તિઓના ખંડન, પોતાની કુલકામિનીઓની બ્રષ્ટતા તથા હિન્દુઓના ધર્મબ્રષ્ટીકરણને જોવા છતાં ભાગ્ય પર આધાર રાખીને બેસી રહેવાની નથી; કિંતુ ‘ યાય તેવા ચક્રએ તો જ ગામ વચ્ચે રહીએ’

તેમના પોતાના હૃદયજહાજ અથવા હૃદયના બાદશાહોએ (હિન્દુઓ પર) એની ધરાબરીના જ ધોર અત્યાચાર કર્યા હતા એ વાર્તાને મુસલમાનો બિલકુલ જૂલૂ ગયા હતા. ”

અર્વાચનકૃત ‘લેટર મુઝલ્સ’ ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૯૭.

અથવા તો ' કરે કોઈ જ્યમ્મા, કરો તુમ્હી વયસા; મસલ હુ ફિ બન્ જાય જ્યસેકો તયસા' એ નિયમનું જ સંત સર્વદા અવલબન કરીને ક્ષમાયિત્ કારણ વિના પોને મુમત્માનો પણ આક્રમણ કરવાની પટેલ નહિ કરી બતાવે, તોય મુસલમાનોના આક્રમણનું આક્રમણથી, આધાનનું- આધાતથી તથા અત્યાચારનું અત્યાચારથી જ ચચાર્થ ઉતર વાળી રહેશે, અને જ્યારે હિન્દુઓ આ નિયમને સ્વીકારશે ત્યારે જ ધર્મોન્મત્ત મુસલમાનો હિન્દુઓ પર ધાર્મિક, સામાજિક તથા નૈતિક અત્યાચારો કરતા અટકશે, અત્યાચારી મુસ્લિમ મિગદરો, એ તમે નિશ્ચયપૂર્વક માની લેજો કે અત્યાગ્ર સુધી જો મુસ્લિમ બાદશાહોએ, કેટલાક બના બાદ- શાહોને વર્જ્ય કરતાં, અમે હિન્દુઓપર અમલ અત્યાચાર કરવાના પોતાના જે પૈસાચિક વ્યાપારને અવ્વાહત ચાલુ રાખ્યો છે તે જો ન રાખ્યો હોત, તો તમેને અત્યારે પોતાના આધાતોના ઉચ્ચ તરીકે હિન્દુઓના હસ્તથી ચતા આવા જવાન- પ્રત્યાવાનોને પોતાના નેત્રોથી જોવાનો આજે જે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે તે કદાપિ યાત નહિ, અને અત્યારે હિન્દોસ્તાનની જે ઇસ્લામી સહનશાહત ધર્માધ સહનશાહ ચૌરગજેળની તખ્તનશીની તથા તાગપોશીના મમયથી ધીમે ધીમે વિનાશના પથે પ્રવાલુ કરી રહી છે તેને બંને સ્થિતિ તથા અમરતાના પથે વચપૂર્વક પ્રવાલુ કરી ગઈ હોત હજી પણ જો તમારો દિવમ પાધરો દોળ, તો આ મજહૂમી તબાસુમને દિવમથી કાઢી નાખીને હિન્દુઓ તથા તેમના હિન્દુધર્મ સાથેની દુસ્મનીને આટલેથી જ અટકાવી દો અને હિન્દુઓને પોતાના દુસ્મન બનાવવાને બદલે પોતાના દોસ્ત બનાવી લ્યે, નહિ તો માગ આ સખ્દોને અત્યારે ને ધી રાખજો કે થોડા જ કાગમા હિન્દુસ્તાનની મુઘલિયા મુસ્લિમ સહનશાહતનો વિનાશ અવશભારી છે!!',

જે વેળાએ વીરમતી આ નિર્ભય વીર વાણીને ઓજસ્વિતાથી ઉચ્ચારી રહી હતી, તે વેળાએ તેની એ નિર્ભય વાણી તથા મહા- પવિત્રતાયુક્ત ઓજસ્વિતાનો રિપુઓના હૃદયોમા પણ એક પ્રકારનો અદ્ભુત તથા અનિર્વચનીય પ્રભાવ પડતાં તેઓ નિર્જિજ્ઞ મુખ તથા

નિર્નિમેષ દષ્ટિથી તેના ગ્રીષ્મકાલિક પ્રચક મધ્યાહનમાર્તડુલ્ય મહાતેજસ્વી મુખમડળના અરલોકનમા તક્ષીન ચક્ર ગયેલા હોવાથી સલામા એક પ્રકારના અશ્રુતપૂર્વ મૌનનો અધિકાર વ્યાપી ગયો હતો. હિન્દુઓ તો એ વીરનારીને મુઠ મુખથી અત કચ્છુના અભિનદન આપી જ ગયા હતા, પરંતુ હિન્દુવિરોધી મુસલમાનોના હૃદયો પણ સસદેવતાની પ્રેરણાથી તેના સત્યવક્તૃત્વની અતિશય પ્રશંસા કરી રહ્યા હતા. સતી પાર્વતીએ પોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિના દુરતથી પોતાના પતિદેવ મહાદેવ શ્રી શંકરનો તિરસ્કાર થયેલો જોઈને યજ્ઞ મંડપમાં દક્ષ પ્રજાપતિનો જે મહાપ્રચક તિરસ્કાર કર્યો હતો અને પોતાની હિન્દુ દેવી તરીકેની ધર્મપરાયણતાનો અશ્રુતપૂર્વ પરિચય કરાવ્યો હતો તે હિન્દુગૌરવદર્શક પ્રસંગની જ બાજુ એ વેળાએ પુનરાવૃત્તિ થઈ રહી હોયની । એવો જ સલામા ઉપસ્થિત થયેલા હિન્દુઓને સંપૂર્ણ ભાસ થવા લાગ્યો.

મુહમ્મદ અબીનખાન,—પોતાના હૃદયમા બન્દા તથા તેની પત્ની વીરમતીનાં દત્તભજક ઉત્તરોનુ વિવક્ષણ પરિણામ થયેલુ હોવા છતાં અને ‘ઓ મુસલમાનો, તમે અત્યારે આ હિન્દુઓ ઉપર ધોર અન્યાય તથા ધોગ અભ્યાસોની જટિલ વર્ષાવી રહ્યા છો’ એમ તેનો પોતાનો આત્મા તેને ઘોષણા કરી કરીને કહી રહેલો હોવા છતાં પણ—ધર્માધતા અથવા સત્તાના મદથી અથ્થ મધને તે વેળાએ સલામા વ્યાપેના મૌનનો ભગ કરી વૈરાગીને સંબોધીને ગંભીરતાથી કહેવા લાગ્યો કે “બાગીઓના સર્દાર બન્દા, તે તારી પોતાની ચડતીના વક્તમા ફક્ત મુસલમાનો ઉપર જ નહિ, પણ જે હિન્દુઓએ તને એક બાગી—રાજદ્રોહી બળવાખોર—’ ખોટો શુરુ અને બદમાશ માનીને તારી હુકમતને કુખૂલ ફર્માવવાની ના પાડી હતી તથા શહનશાહત તર્ફ છેવટ સંધી વફાદારી દેખાડી હતી તે તારા હમ્મજ-હમ હિન્દુ લાઇઓ ઉપર પણ જુલ્મના પદ્ધતિને તોડી પાડ્યા હતા તે શામાટે ? શું તેં એમ માની લીધું હતું કે તારી એ બગાવત તથા તારી એ બેહાડીનો બદલો તને નહિ જ મળે

અને હુદાનાવા તારા એ લુહો ના-ગને દેવટ સૂધી નખાવી દહને
 તાના લેવા ભનિમ, કેટલમ તથા ખોડનામ નાદુશને ચુનાટોની
 મનથી હનેચા ખરી અને ખાન મખલો નેરો ? જોડે એનમ
 માની હીવુ તેમ, તો, નોતના દુવાળમ. નેટા કેવલક પ્રિયાન,
 લેધ લે કે તારી એ માન્યના ડેટલી હા સૂધી ખોગી હતી અને
 તારી એ માન્યતામા તુ ડેટલી હા સૂધી દુગરો દોલો ? "

' જમ, બોલી હીવુ, ઈન્સાફની તોલીન કરનાર ઈન્સાફના
 ઈન્સાફ ? ' અન્દા અદાલત અનિષ્ટ નિર્દેશનાપૂર્વક હવે
 આપલો બોલવા લાગ્યો. " ત્યારે તુ અન્યારે માનાર પા માન
 ધર્મમધુ પિન્દુઓને માગવાને આનોપ નથી રહ્યો કે ત્યારે તમે
 મુસ્લમાનોના દંતથી હિન્દોગ્લાનના પિન્દુધર્મ તથા પિન્દુજાતિ પર
 જે અમુખ્ય પૈશાનિક અત્યાચારો કરેલા છે અને જે મુસ્લિમ અન્યા-
 ચારો પિન્દોસ્તાનની તારીખમા મળા અલગથી લખાવલા છે તે
 અન્યાચારોનો અત્યારે ઉલ્લેખ ન કરવા હું તને એ ન પૂજ્ય માણ
 છું કે આપણના જેમન અથવા મહાત્મા મન્મુરને અગદાના ખલીફ
 મુખદારે પ્રથમ તેના બન્ને હાથોને કપાતી નાખીને, ત્યા પછી તેની
 બન્ને આંખોને રાખતી નાખીને, ત્યા પછી તેની હાલે એજાતી
 મદીને અને ત્યા પછી તેના માથાને ધડથી બૂદ મગવીને પૈશાનિક
 ફૂટાથી મારી નખાવ્યો હોય, તેની હાલે સરીખથી વિગદ
 બાગી નખાવી હતી અને તેની ચાખે લાલપ્રિમ નદીમ રેડી દેવ-
 ગાવી હતી એ ઘટનાનું તો તારા મુસલમાન (!) તરફ તને સમજવું
 હોવું જ લેઈએ ? એજ પ્રમાણે અલૌકિક અદાતના ચમ્મ તસીજને

* અદાતમા મન્મુરનું ખરે નાન નેમ હોય હોય હાલ હવે અને
 ' મન્મુર ' તેનો વખલુસ હોય એ સુરિલમઅલિહિવાકર વખરો બાવ
 બનો નિવાલી હોય અને બલિને પાંખને હોય એ ખાલ. વખરોને
 ' મન્મુર ' વખલુસ ધ લુ કોલુ રોચથી અત્યારે પણ સુરિલમ પાંખ-
 શબ્દો પોતાને ' મન્મુર ' નામથી બોળખાવે છે. અસ્તુ અદાતના મન્મુરના
 ચાલિ-વાસ જળધમા તે સમયના મુસલમાનોમા એ સિત્ત અલિખાયો

તમારામાંના એક મુસ્લિમ હાકિમે વકોજ જીવતા જ તેની ખાતને
જે ચાવીને અમાનુષી અથવા પૈશ્વચિક નિર્દયતાથી મારી નખાવ્યો
હતો એ ઘટનાનું પણ તને વિગ્મગ્મ અથ ગયું હોય એમ માનવાની
મારો આત્મા મને ના પાડે છે માત્ર એટલું જ નહિ, પણ

અસ્તિત્વ ધરાવતા હતા તેના પક્ષપાતી મુસ્લિમો તેને પોતાને સત તથા
તેના અમલકારો (યોગિક અમલકારો) ને તેના સતપણાના પ્રમાણ તરીકે
માનતા હતા અને તેના વિરોધીઓ તેને બાજીર અથવા બદૂમર તરીકે
ઓળખાવીને તેના વિશુદ્ધ યોગિક અમલકારોને નજરબંદીના ખોટા ખેત્રો
તરીકે જ ઓળખાવતા હતા મન્સૂર નિરંતર ‘ ‘ અહ ઘસારિમ ’ ’ (‘ હું
બહા હું) એ વૈદાનિક મહાવાક્યના સમાનાર્થક અરબી સૂરી મહાવાક્ય
‘ અનહ હંકુ ’ ને પોતાના મુખથી ઉચ્ચારતો હોવાથી અને મુઠ્ઠા તથા
ઝાંઘનીઓની માન્યતા અનુસાર એ ભાવના સરીયતથી વિરુદ્ધ તથા શયતાની
ભાવના હોવાથી મુઠ્ઠા તથા મોઢવીઓએ જ્યારે અતિશય પોકાર મચાવ્યો
ત્યારે પછી એ અનહ હંકુ વાક્યને ઉચ્ચારવાના અપરાધમાટે બમ
દાંદના તે સમયના ખતીફ મુકનદીરે તેને ઈન્સાફની અદાલતમાં પકડી
મગાવીને મોતની સજા સજાવાની દીધી તેને વધરવાનમાં લઈ ગયા પછી
પ્રથમ તેના એ હાથ કાપી નાખવામાં આવ્યા ત્યાર પછી તેની બન્ને
આખોના ડોળ કાઢી લેવામાં આવ્યા અને ત્યાર પછી તેનો શિરચ્છેદ
કરી તેના સજને અનિમા બાળી તેના હસ્તમરશિને યાદગિરિ નદીમાં
નાખી દેવામાં આવ્યો આ ઘટના ૯૨૫ સન્ ૮૧૨ અથવા હિ સન્ ૩૦૬
માં ઘટી હતી, એવી સામાન્ય માન્યતા હોવા છતાં ઈબ્ન ખલ્દુનના
કથન અનુસાર એ ઘટના હિજરી સન્ ૩૦૮ ના નિઝાદ મહિનાની ૨૪
મી તારીખે એટલે કે ૯ સ ૮૨૨ ના માર્ચ માસની ૨૬ મી તારીખે
ઘટલી હોવાનું જણાય છે ‘ હુલાજ ’ મન્સૂરના પિતાનું નામ હોવા છતાં
અને તેનું પોતાનું નામ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ‘ રોખ દુસેન ’ હોવા છતાં
તેને સામાન્ય જનતા ‘ મન્સૂર હુલાજ નામથી જ ઓળખે છે સૂરીઓ
મહાત્મા મન્સૂરને એઠલામદે પોતાના સર્વક્રેષ્ઠ નેતા તરીકે ઓળખાવે
છે કે તેને તેઓ સૂરીમતની ચતુર્થ ભૂમિકા અથવા હચ્ચતમ અતિમ
ભૂમિકા પર્યન્ત પહોંચેતો માને છે બુઓ ચામસ વિલિયમળીલ ફ્રા ‘ An
Oriental Biographical Dictionary ’ (૧૮૮૪) પૃષ્ઠ ૨૪૩

“ ચિ ખૂમ ! ” બન્દા બહાદુર ઉપહામના સ્વરૂપમા બોલવા લાગ્યો : “ જે મુસલમાન સૂફી સતોને તેમના જીવનકાળમા કાર્કિ માનવામા આવ્યા હતા અને પૈશાચિક નિર્દયતાથી મારી નાખવામાં આવ્યા હતા તે જ સૂફી સતોની દરગાહની આજે તેમના ધાતક મુસલમાનોના વશજો લકિતલાવથી જિંદગારનો કરી રહ્યા છે અને

‘ મન્સૂફે પહેમે ’ ખુદા બોલ રહ્યા હય

ખુદ રાજે, ‘ અનન્ હક ’ કો ખુદા બોલ રહ્યા હય. ’

આવા પ્રકારની તેની પ્રશંસાની પરિસિમા કરી રહ્યા છે, તે શુ મુસલમાનોના હાથે મરાઈ ગયા પછી અથવા સહીદ થયા પછી તેઓ કાર્કિર મટીને પાછા શરીયતના પાનદ મુસલમાન થઈ ગયા છે ? મારે જે કાંઈ કહેવાનું છે તે એ જ કે જે મહાત્માઓએ કોઈ

પોતાની તે ખાલને પોતાના હાથમા ઠપાડીને બઠકવા લાગ્યો અને પોતાની ભૂખને મગાડવામાટે અન્નની લીજ માગવા લાગ્યો પરંતુ મુસ્લિમખતિ-માથી તેનો બહિષ્કાર કરાયલો હોવાથી અને ‘ અનલ હક ’ બોલવાના અપરાધ-માટે તેની ખાલ બિતારી લેવાયથી હોવાથી કોઈએ તેને સહાયતા આપવાની જવાબદારી ન દર્શાવી તે ન જ દર્શાવી. આવી રીતે ચાર દિવસ વીતી જવા પછી એક મરેલો બળદ તેના જોવામા આગ્યો અને તેના માંસથી હુધાને શાત કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો, પરંતુ માસને જુજવામાટે અગ્નિ તેા જોઈએ ને ? પુન તેણે લોકો પાસેથી અગ્નિની ભિક્ષા માગી, કિન્તુ કોઈએ અગ્નિ પણ ન આપ્યો એટલે પછી માનવખતિની અનુદારતાથી કઠાળીને તેણે માસને સીજવામાટે સૂર્યનારાયણનું આગ્દાન કર્યું; સૂર્ય-નારાયણ નીચે ઠેરવા માડયા અને તેમના તાપથી સંસાર ભરેભૂત થવાની અણીપર આવી લાગ્યો, એટલે માનવખતિપર દયા આવતા તેણે સૂર્યનારાયણને પુન પોતાના સ્થાનમા જઈતે વિરજવાની સૂચના આપી દીધી ત્યાર પછી મહાત્મા શરૂસ તચી છનો દેહાત થઈ ગયો મહાત્મા શરૂસ તચીછની દરગાહ આજે પણ મુસ્લિમના વિદ્વાન છે અને તે તેના સમયના મુસલમાનોની ભલકર ધર્માધતા તથા અત્યાચારિતાનું નિરંતર તથા અખંડ સ્મરણ કરાવી રહી છે. જુઓ ચૌમસ વિલિયમ ખીલકૃત ‘ An Oriental Biographical Dictionary ’ પૃષ્ઠ ૩૭૬-૩૭૭.

પણ પ્રકારનો રાજનૈતિક, ધાર્મિક અથવા સામાજિક અપરાધ કર્યો ન હોતો, ખિલાફત અથવા રાહનશાહત વિરુદ્ધ બેદિલીને ફેલાવીને બગાવત અથવા બળવાની આગને સળગાવી ન હોતી અને ધરલામ તથા પયગંબર સાદ્દખની તૌહીન કરી ન હોતી છતાં તેમની ધાર્મિક માન્યતાની સામાન્ય બિલતાને જ તેમના લયનક અપરાધ તરીકે સ્વીકારી લઇને જે મુસલમાનોએ તે વિશ્વવદ્ય મહાત્માઓને તેઓ ખિલ્દુખ સાચા મુસલમાન હોવા છતાં આવી પૈશાચિક નિર્દયતાથી મારી નખાવ્યા હતા તે મુસલમાનો અથવા તે તે મુસલમાનોના વશબે મુન્સિફની મરનદપર વિરાજીને મે જે હિન્દુઓને ધર્મદ્રોહ, જાતિદ્રોહ તથા દેશદ્રોહ જેવા લયનક તથા અદ્યમ્ય અપરાધોમાટે નિરુપાયવશાત્ મારી નાખ્યા અથવા મારી નખાવ્યા હતા તે મહા-પરાધી હિન્દુઓના ધાતક તરીકે મને ક્યાં મુખોથી બુક્ત કરી રહ્યા છે અને બહુધાતક માની રહ્યા છે એ રહસ્યને મારી શુદ્ધિ તો નથી જ સમજી શકતી. જે કોઈ મુસલમાન અથવા મુસલમાનો જોશ, જૂર તથા જમીન કે જગીરની લાલચમાં લપટાઈને તમે પોતે જોમને મજલુ તથા પોતાની જાતિના દુરમન તેમ જ કાફિર માને છે તે કાફિર દુસ્મનોના પક્ષપાતી થઇ જાય, ઇસ્લામનો ત્યાગ કરી દે અને મુર્તદ થાય તો તેમને જીવતા છોડી દેવાની ઉદારતા તમારા મુસ-લમાનો દર્શાવે છે ખરા કે ? જ્યારે તમે એવા બેદીન મુર્તદ તથા કાફિર થયેલા મુસલમાનોને ફેરી નાખવામા સવાય માનો છો, તો થઈ દેશદ્રોહી, જાતિદ્રોહી તથા ધર્મદ્રોહી થયેલા હિન્દુઓને 'હણી નાખવાના મારા કાર્યને અથવા કોઈ પણ સાચા હિન્દુના કાર્યને અજાન્ય માનવાનો તમોને અધિકાર જ શો છે વાર ? અર્થાત્ હિન્દુત્વને ક્યાંક લગાડનારા હિન્દુઓને મેં મારી નાખીને અથવા મારી નખાવીને મારા હિન્દુધર્મરક્ષક તરીકેના કર્તવ્યનું જ પાલન કરી બતાવેલું હોવાથી મારા એ કાર્યને કોઈથી પણ અપરાધ અથવા અત્યાચાર તરીકે અને મને પોતાને હિન્દુઓના ધાતક તરીકે સિદ્ધ કરી સકાય તેમ છે જ નહિ."

બન્દાના આ દલાશિખન-દાતોડ-હિતરનો કાષ્ઠથી પણ પ્રતિ-
વાદ કરી શકાય તેમ ન હોવાથી અને બન્દાના વક્તવ્યનો યોગ્ય
પ્રતિવાદ ન કરી શકાય તો તેના યોગે સામાન્ય જનતાના હૃદયમાં
બન્દા વિષય- પૂજ્યભાવની વૃદ્ધિ થાતો અને તેમની પોતાની
શુદ્ધિના પાણી ખરાબર મપાઈ જવાનો સંપૂર્ણ સંભવ હોવાથી બા-
દશાહ ફરુખસિયર આ વાદવિવાદને આટલેથી જ સમાપ્ત કરીને
બન્દાને મળોધી અતિશય ગૌરવ તથા સત્પરદર્શક સ્વરથી કહેવા
લાગ્યો કે —

‘ બન્દા તું ઢાકિર દોવા છતાં એક બહાદુર જવામદ છે
એટલું તો અમારે પણ કુતૂબ કરવું જ પડે છે પણ મુમત્માનોના
ખૂની ઢાકિરમારે, જે તે ઢાકિર પોતાના કુતૂબને છોડી ધરતે ઇસ્લામને
કુતૂબ ફર્માવી મુમત્માન ન થઈ જાય, તો શરીયત મુજબ માત
વગર બીજી કાંઈ પણ સજા ન હોવાથી જે તું ઇસ્લામને કુતૂબ
રાખીને મુસલમાન થવાની હા પાડે છે હોય તો તારા માટે આગલી
જાગીરદારી, સદારી અને માલમિસ્કત સર્વ કાંઈ તૈયાર છે અને જે
ઢાકિર રહીને મુસ્લિમ શરૂનગાહત સાથે દુસ્મની ખેડવાનો જ તારો
નિર્ધાર દોય તો તારી ગર્દનને છાટી નાખવામારે તૈયાર અમારા
જહાદની તૈયારી છે હવે આ કુતૂબ બહુમત કીમતી વસ્તુને
ખેસમન ખોઈ દેવાની ભુલગત નથી ત્યારે હવે જવાબ આપ કે તું
મુમત્માન થવાને તૈયાર છે ? ’

“ હું અત્યાર સુધી એમ જ માનતો હતો કે તું આટલી હદ
સુધી ખેવકૂદ નહિ દોય પણ આજના તારા આ વ્યવહારથી મારો
એ ભ્રમ ભાંગી ગયો છે અને તું મારી નજરમાં હિન્દોસ્તાનનો
બાદશાહ નહિ, પણ ખેવકૂદનો બાદશાહ સામિત થયો છે ” વીર
વૈરાગી અતિશય તિસ્કારવ્યજન તથા ક્રોધપરદર્શક ભાવથી બોલવા
લાગ્યો કારણ કે, જે તું ખેવકૂદનો બાદશાહ ન હોય, તો આ વજ્જ-
કરોર હિન્દુ બન્દાને તેના પ્રાણાધિન હિન્દુત્વથી બંદ અથવા ધર્મબંધ
એટલે કે મુમત્માન થવાનો ઉપદેશ આપીને પોતાનો ઉપદાસ

કગવે જ નહિ જો એ વાતોને ન જાણતો હોય તો આજે જાણી લેજો કે
 સૂર્યનારાયણ પોતાની દાહકતાને ત્યજીને શીતલતાને ધાગણ કરી લે ચંદ્ર-
 દેવ હિમાચલ મગીને ચંડામુ અથવા અગ્નિવર્ષકે યજ્ઞ જાય, હિમાચલ
 પોતાની અચલતાને ત્યજીને ચલાયમાન થતો દેખાય નિરંતર પોતાની
 મર્યાદામાં રહેતો મહામાગર પોતાની મર્યાદાને ઉત્તરધીને અગ્રગામી
 થતો જણાય, હમ ક્ષીરનો તિરસ્કાર કરીને નીગ્ધાન કરેલો દેખાય,
 મૃગરાજ સિંહ પોતાના નૈસર્ગિક આદાગને ત્યજી દધને તૃણ ચરતો
 દષ્ટિગોચર થાય, જળમાં જ્વાળા તથા અગ્નિમાં સુશીતલતાનો
 સમાવેશ થયેલો અનુભવાય, પચનદમૂમિ વધ્યા તથા મરુદમૂમિ
 વિપુલ ધાન્યની ઉત્પાદન યજ્ઞ જાય, સૂર્યનારાયણ પૂર્વદિશામાં ઉદય
 પામવાને બદલે પશ્ચિમદિશામાં ઉદય પામતા દેખાય સુધા જીવનદાયિની
 મરીને જીવનદારિણી થઈ જાય, દલાહલમાં જીવનદારત્વને બદલે
 જીવનદાયિત્વનો ગુણ આવી જાય અને નિસર્ગના સર્વ નિયમોનું
 વિપરીત પગિવર્તન થઈ જાય એટલે કે, આ સર્વ અસકલ તથા
 અસંભવનીય ઘટનાઓ સર્વથા શક્ય તથા સંભવનીય થાય,
 તો પણ જે ખરેખરા હિન્દુઓ દેવળ હિન્દુધર્મને જ પોતાનો
 પ્રાણ અથવા આત્મા માને છે તે હિન્દુઓ કોઈ પણ પ્રકારના
 મૃત્યુને આનંદપ્રુલકિત હૃદયથી આવિગત આપવાને તૈયાર
 થઈ જશે પરંતુ તુચ્છ જીવનની લાલસાથી પોતાના પ્રાણોપમ હિન્દુ
 ધર્મને તિલાંજલિ સમર્પીને ધર્મબ્રષ્ટ તો કદાપિ નહિ થાય તે નહિજ
 થાય, અર્થાત એક ખરો હિન્દુ ધર્મબ્રષ્ટ થાય એ ઘટના અશક્ય
 તથા અસંભવનીય છે અને લવિષ્યમાં પણ અનતકાલપર્વન્ત અશક્ય
 તથા અસંભવનીય જ રહેવાની છે એટલામાં મને મુસદ્દમાન
 એટલે કે ધર્મબ્રષ્ટ બનાવવાની આશાને આગ્રાપુષ્પપ્રાપ્તિની આશા
 સમાન નિષ્ફળ માનીને સજી દે અને તારા જલદાદને મારા ગળાપર
 તલ્વારને ચલાવી દેવાનો હુકમ અત્યારે અને આ ક્ષણે જ કર્મવીરે:

‘હજારો તીવ્ર જાલા હિન્દુઓને વીધવા ધારો,
 દુષ્ટાણના પ્રદારે હિન્દુઓના કદ રેસારો,

ભલાકતા અગ્નિના કુડે સજ્જન હિન્દુ હોમાશે,
પ્રમળ ગજરાજ ચરણે હિન્દુઓના દેહ છદાશે
મળે છેા હિન્દુને રણી, ગજામા છેા પડે ફાસી
ચવા દેશે ન હિન્દુ, ધર્મ છેાડી, હિન્દુની હાસી ! *

“ ત્યારે તારા હસ્તથી હજારો હિન્દુઓ તથા મુસલમાનોની ચચેલી હત્યામાટે તારા મનમા લેશમાત્ર પણ પથાત્તાપ નથી જ થતો અને અત્યારે તારા નેત્રો સમક્ષ આવીને બોલો રહેલો તારો કાળ તારા હૃદયમા લેશમાત્ર પણ ભયને નથી ઉપજાવી શકતો ? ” આદ્યાહુ ફર્કઅસિયરે અતે હતારા થઈને આ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ મગરૂર સુલ્તાન ! ” વીર વૈરાગી પૂર્વવત્ પોતાની નિર્ભયતાને હિમાયત સમાન અચ્ચ રાખીને જોવા લાગ્યો “ આ સસારમા અનિત્યતા આવેલા પ્રત્યેક ધર્મ તથા મજહબ અથવા સપ્રદાય તેમ જ મત અથવા ફિરકામા જ્યારે પણ અત્યાચાર અથવા જુદમ પોતાની સીમાતુ ઉલ્લંઘન કરી જાય છે અને મજહબી જુલમાતને અટકાવવાની આવશ્યકતા અનિવાર્ય થઈ પડે છે ત્યારે પરમાત્મા પોતે જ અત્યાચારપીડિતોના સમુદાયમા પ્રાતઃસ્મરણીય ગુરુ ગોવિન્દસિંહજી, શિવાવતાર શિવાજી મહારાજ તથા ગુરુ ગોવિન્દસિંહના દાસાતુદાસ આ બન્દા જેવા ધર્મરક્ષક દેશરક્ષક તથા જાતિરક્ષક પુરુષો-વિધર્મીઓની માન્યતા અનુસાર રાજપ્રોહી તથા હુદારા પુરુષો-ને તે વિધર્મી અત્યાચારીઓને તેમના અત્યાચારરૂપ પાપોની યોગ્ય શિક્ષા આપવામાટે અચાનક ઉત્પન્ન કરી દે છે અને તેથી તેઓ વિધર્મી અત્યાચારીઓને મરુદ્દગના રૂપમા તેમના પાપોની શિક્ષા આપીને પોતાના ધર્મ તથા પોતાની જાતિને રક્ષવાના પ્રયત્ન પ્રયત્નો કરતા રહે છે ત્યાર પછી જ્યારે પરમાત્માની એવી ઇચ્છા થાય છે કે અત્યાચારપીડિત

* આ અને પ્રસ્તુત પ્રકરણમા લેવાયલા કેટલાક અન્યાન્ય છંદો જેતુ વિજ્ઞાપન આ ગ્રંથમા અગ્રજ આપવામાં આવ્યું છે તે અહીં ‘પ્રાચ્યકુસુમા-કર’ નામક કાવ્યસંગ્રહમાના ‘એક વીર હિન્દુના વીરોદ્ધાર’ શીર્ષક કાવ્ય-માથી લેવામા આવ્યા છે

હકકુર નારાયણ

જાતિની જાત્રિમાટે આવા ધર્મસ્થોકોનાં જીવનનાં બસિદાન અપાઈ
 નય, તો સારું !’ એટલે પછી પરમાત્મા મારા જેવા સ્વધર્મસ્થોકને
 તારા જેવા ધર્માધિ તથા અત્યાચારી શાસકના હસ્તમા સંપડાવી દે
 છે, અને તેના બંધિદાનથી અત્યાચારપીડિતોના સમસ્ત સમુદાયમાં
 એક પ્રકારના નવીન જીવન અથવા નવીન ચૈતન્યને એટલામાટે ઉત્પન્ન
 કરી દે છે કે તે નવીન ચૈતન્યદ્વારા તે અત્યાચારપીડિત જાતિના લોકો
 પોતે જ પોતાના બાહુબળથી પોતાનો ઉદ્ધાર તથા ઉદ્ધવ કરી શકે;
 પોતાના ધર્મસ્વાતંત્ર્યને સુરક્ષિત રાખી શકે અને પોતાની રાજસ-
 ત્તાને પણ રચાવી શકે અર્થાત મેં પરમાત્માની પ્રેરણાથી હિન્દુધર્મ
 તથા હિન્દુજાતિની રક્ષામાટે બાટલી ધૂમશ્રદ્ધી મચાવેલી દોવાથી
 અને અત્યાચાર પરમાત્માની ઇચ્છાથી જ હિન્દુજાતિની જાત્રિમાટે
 મારા આ નશ્વર ભૌતિક શરીરનું બસિદાન અપાતું દોવાથી મારા
 હૃદયમા મારા સદાશયથી કરેલા કમોંતિ પથ્થરાય તથા મારા નેત્રો-
 સમક્ષ આવીને ઊભા રહેલા શ્વેતુનો લેશમાત્ર પણ ભય થાય એ
 સર્વથા અશક્ય તથા અસંભવનીય છે. હવે વિશેષ વાદવિવાદ કરવાની
 મારી ઇચ્છા ન હોવાથી અને જેને સાક્ષાત્ કાળ પણ ભયભીત નથી
 કરી શકતો તે પુરુષ સમસ્ત વિશ્વનો મહાસમ્રાટ દોવાથી વિશ્વના
 મહાસમ્રાટ તરીકે હું તને આજ્ઞા કરું છું કે આ વૈરાગીના હૃદયને
 ચળાવવાના પ્રયત્નોને હવે ત્યજ દે અને મારા શ્વેતુની જે કાંઈ પણ
 બચરથા કગાવવાની દોય તે સત્વર કરાવી દે ”

બન્ધા બહાદુરને પોતાના પક્ષમા લાવવાના અને મુસદ્દમાન
 બનાવવાના પોતાના તેમ જ અન્ય સુરક્ષમ સર્દારોના પ્રયત્નોને વ્યર્થ
 ચયેલા બેઠને બાદશાહ કર્જીબસિયરે નિરાશાદર્શક નિશ્વાસ નાખ્યો
 અને અબ્દુલસમદખાને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે “ આ
 કાફિર બન્ધાનું દિવ સખત પત્થરનું બનેલું દોવાથી કાંઈ પણ રીતે
 નથી જ પીગળવાનું એટલે એને મુસદ્દમાન બનાવવાની ઉમ્મીદને
 છોડી દઇને એના માથી ખીખા સિખોને ગિન્દગી તથા જરની
 લાલચમાં લપટાવીને સુરક્ષમ બનાવવાની કાશિય કરો; કારણ કે, ને

એના સાથીઓ ઇસ્લામમા આવશે તો પણ કેટલેક અંગે તો આપણી આબરૂ બચી જશે.”

બાદશાહના ફર્માન મુજબ અબ્દુલસમદખા હવે બન્દા બહાદુરના સાથી તથા મદદગાર સિખ્ખોને સખોધીને ઢેહવા લાગ્યો કે “બહાદુર સિખ્ખો, શહનશાહ સલામત એ બામતને તો સારી રીતે જાણે છે કે તમોએ આ બદમાશ બન્દાના બહેન-સાથી જ શહનશાહ તથા ઇસ્લામ સાથે દુશ્મની ખેડી છે અને મુસલમાનોને તથા શાહી પક્ષના હિન્દુઓને માર્યા છે, આ ગુનાહો તમોએ પોતાની મરજીથી જ નથી કર્યા હતા પણ આ ગુનાહો તમારા હાથે ચલા છે એટલી વાત તો ચોખ્ખ છે, ગરજ છે, તમારા જેવા ગુનાહગારોમાટે શરીયત મુજબ ફાસી અથવા કાલ વગર ખીણ કેઈ પણ સજા ન દેવાથી જો તમો પાક ઇસ્લામને કુબલ ફર્માવીને મુસલમાન ચરાને તૈયાર થઈ જાઓ, તો રહમદિલ શહનશાહ સલામત તમારા બધા ગુનાહોની મોઆફી બખ્શીને તમારી જિન્દગી ઉપરાત તમોને મારા બોહદા, જર તથા જમીનની નવાજિશ કરવાને પણ તૈયાર છે તો હવે જણાવી દો કે મુસલમાન થઈને આરામોચ્ચનથી જિન્દગીને બસત કરવાને તમારો વિચાર છે કે તમારા આ બેચકફ મર્દાર બન્દા પ્રમાણે હાલીયા થઈને ફૂતરાની મોતે મરી જવાનો તમારો નિર્ધાર છે ? તમારી ‘હા’ તથા ‘ના’ ઉપર તમારી જિન્દગી તથા મોતનો આધાર છે ’

“જેને તમો ફૂતરાની મોત કટો છો તેને જ અમો શહીદીની શહાદત અથવા ધર્મવીરોની હુતાત્મતા માનીએ છીએ અને તેથી અમો ધર્મલષ્ટ અથવા મુસલમાન થઈને પાચ પદ્મ વર્ષ વધારે જીવવા કરત’ યશસ્વી મુત્યુને વિશેષ પગદ ફરીએ છીએ અમારા મર્દો વીર વૈરાગી માથે જે મવાન જવામ ચલા છે તેટલા જ બસ છે હવે પૂછપગછની કશી પણ જરૂરત નથી માગો હિન્દુ કદાપિ મુસલમાન એટલે કે ધર્મલષ્ટ નથી થવાનો એમનામોટે જે દુકમ ફર્માવવાનો હોય તે ફોરન ફગમાવી દો ” વીર વૈરાગીના દક્ષિણ માટરૂપ

સિખ્ખ સદાર બાજસિંહે કુકો ને ટચ હોવા છતાં ચોખ્ખો ને ચટ જવાન મંલગાવી દીધો.

સાર પછી તાજસિંહ નામક અન્ય સિખ્ખ સદાર મહાગંભીર-તાથી કહેવા લાગ્યો કે:—

“ભયંદર ફાલુટ્ટે જુદમપાસા હિન્દુખર દાખ્યા;
હુલરો હિન્દુઓને મુસ્લિમોએ જીવથી દાખ્યા;
સજીવન હિન્દુઓને પોર્ટુગીજો અગ્નિમાં બાળ્યા;
વિધર્મીએ હજી પણ જુદમને પાછા નથી વાળ્યા;
છતાં પણ હિન્દુઓ જેવા હતા તેવા જ આજે છે;
પ્રથમ જેવો જ હિન્દુમતિનો જયનાદ ગાજે છે.
ગહન છે કૈંક કારણ હિન્દુની હસ્તી નથી મટતી;
વધે છે જોશથી, પણ હિન્દુની વસ્તી નથી ઘટતી;
ધસે છે જુદમ સામે હિન્દુની મસ્તી નથી હટતી;
નિહાળી ‘દીન’ આમળ વીરતાને કાપ્યો હતતી ?;
ન નમશે ‘દીન’ને હિન્દુ સદા જે વીરધર્મા છે;
યશ કાયર નહીં હિન્દુ સદા જે વીરધર્મા છે !”

“આ બંને સિખ્ખ સદારો બદમાશ બંદાના જમણા તથા ડાબા હાથ જેવા હોવાથી એઓ આવો જવાબ આપે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી, પણ આ બીજા સિખ્ખોનો શો જવાબ છે ?” બાદ-શાહ ફરુખસિયરે વક્તાથી અન્ય સિખ્ખોના હિતરને સાંભળવાની ઇચ્છા દર્શાવી.

“જે જવાબ અમારા સદાર બંદા બહાદુર, સદાર બાજસિંહ તથા સદાર તાજસિંહનો છે તે જ અમે સર્વનો જવાબ છે.” સર્વ સિખ્ખ વીરોએ એકત્ર સ્વરથી સભામંડપને નિનાદિત કરીને પોતાનું અંતિમ ઉત્તર મંલગાવી દીધું.*

* “Although life was promised to those who became Mohammadans, not one prisoner proved false to his faith.” Irvine's ‘Later Mughals,’ Vol. I., p.318.

સર્વ મુસલમાનોનો નિશ્ચય થઈ ગયો કે “આ વજીરકોર સિખો અથવા હિન્દુઓના હૃદયોને એવી કોઈ પણ લાગણી નથી કે જે તેમના હિન્દુત્વથી સિલમાત્ર પણ ચળાવી શકે.” એટલે પછી બાદશાહના કર્માન મુજબ સૈયદ બધુઓએ પ્રથમથી લખી રાખેલા કૃપાસલાને હાથમાં લઈને નીચે પ્રમાણે, સભળાવવાનો આરંભ કરી દીધો —

“જો બાગી સિખો દીન ધર્સ્વામને કુણ્ણ કર્માવીને મુસલમાન ન થઈ જાય અને હિન્દોસ્તાનની ધર્સામી શહનશાહત પ્રતિ હમેશા વફાદાર રહેવાના સૌગંદ ન લઈ લે તો શહનશાહ સલામતનું એવું કર્માન છે કે હવે પછી જણાવનામા આવે તેવી રીતે આ કાફિરોમાના સો સો કાફિરોને દરરોજ જતનાદોએ કતલ કરી નાખવા. ધર્સામ તથા ધર્સામી હુકમતના દુશ્મનોમાટે મૌત તો એક ઓછામા ઓછી સજા છે. જો કોઈ બીજી આના કરતા પણ વધારે ખૌફનાક સજા દુશ્મને ધર્સ્વામ કાફિરોમાટે ઇજાદ થઈ હોત, તો આ કાફિરોને ખુદર તે સજા, જ કર્માવવામા આવત, પણ અશ્સોમ કે તેની કોઈ બીજી ખૌફનાક સજા, ઇજાદ નથી થઈ !”

“આમીન, આમીન, આમીન !” સિખોએ એ મૃત્યુદંડને આ શબ્દના ત્રિવાર ઉચ્ચારથી હર્ષપૂર્વક વધાવી લીધો,

એક નવયુવક સિખ, જેના મુખમડળમા હજી મૂળનો દોરો આછો આછો ઊગ્યો હતો તેવો સુકુમાર સિખ નવયુવક પ્રોતાના સિતમગારોને સંબોધીને અતિશય ગભીરતાથી કહેવા લાગ્યો કે “આ મૃત્યુદંડને તો અમેએ હર્ષપૂર્વક વધાવી લીધો છે, પરંતુ તમેએ પ્રતિદિનસ અમારામાના સો સો હિન્દુઓને મારી નાખવાની

“જેઓ (જે સિખો) મુસલમાન થાય તેમને જીવતા રહેવા દેવાનું જો કે વચન આપવામા આવ્યું હોય, પરંતુ એક પણ (સિખ) બદિન (જીવનરક્ષામાટે) પોતાના ધર્મથી બ્રજ થયો ન હતો.” અર્વાચનકૃત શ્લોકર મુગ્ધસં લા. ૧ લો પૃષ્ઠ. ૩૧૮.

ને વ્યવસ્થા કરી છે તે વ્યવસ્થાના યોગે હુતાત્માની પદવીને પ્રથમ પ્રાપ્ત કરી લેવામાટે અમાગ વચ્ચે અતિસ્પર્ધા ક્રિયા દબાડ ચલાવે. સંભવ હોવાથી ને અમે મર્વનો એકસમયાવચ્છેદે એકવ વધ કરાવી નાખવાની અને હુતાત્માના દેવદુર્બલ પદને પ્રાપ્ત કરાવી આપવાની વ્યવસ્થા કરી આપશે, તો તમારો અમાગપર મોટો ઉપકાર થશે.”

“તમાગ કલ્પનો ને બદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો છે તે બરાબર છે.” તે નવયુવક સિખ્ખની પ્રાર્થનાના ઉત્તરમાં મુદ્દમદ અમીન-ખાન કહેવા લાગ્યો. “દરેગ સો મો કાફિરોને જ મારવામાં આવે અને તે કલ્પે કાફિરને ખીજ કાફિરો નેતા રહેશે, તે ઇસ્લામ તથા ઇસ્લામી અદતનતના રાખોદાખનુ લાન ચતાં અને મૌત દેવી ખીદનાક સીજ હોય છે એ જાણવામાં આવતાં ઇસ્લામને કુખૂલ ફર્માવીને તેઓ મૌતના પંજામાંથી છટકી જરો તેમ જ કાફિરો આધન્દા ઇસ્લામી હુકૂમતથી બર્ખિવાફ થઈને મામાં ડોપાડવાની ગુસ્તાખીને પણ ભૂલી જરો.” તે નવયુવક સિખ્ખને આવા પ્રકારનું ઉત્તર આપ્યા પછી મુદ્દમદ અમીનખાન મુસ્લિમ ફૌજ સિપાહીઓને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે “શદનકાહ સલામતનો એવો સખ્ત હુકમ છે કે અત્યારે આ કાફિર કપદીઓને કપદખાનામાં લઈ જાઓ અને સખ્ત બેગરતથી રાખો. દરેગ સો સો કાફિરોને અજૂતરા આગળ રીયતના દેખતા દત્ત કરવાના છે અને ત્યાં સુધી બધા કાફિરો મૌતના મોઢામાં ધકેલાઈ જાય ત્યાં સુધી એમના બદમાશ સર્દાર બન્દા અલયવા બડા કાફિરને જીવતો ગખીને એ દેખાવ બતાવ્યા કરવાનો છે. બન્દાને મૌતની મળ, આપવાના તરીકાને હવે પછી નક્કી કરવામાં આવશે.”

“અને આ બદમાશ બન્દાની જાબાંદરાજ તથા ગુસ્તાખ ખીતી, બન્દાના કમિન પિસર-પુત-તથા એ મામૂમ બચ્ચાની ધાવને ક્યાં ગખવાનાં છે ?” ગોલ્દાએના અફસર તથા કપદખાનાના ઉપરી ઇન્ચાર્જોને જિજ્ઞાસા દર્શાવી.

“એમને શાહી જાનનાખાનામાં લઈ જાઓ અને ત્યાં દિફા-

જતથી રાખો જો એ કાફિર હોવા છતાં બહાદુર ઔરત માની જશે તો ઠીક છે, નહિ તો એને પણ તે જ સજા અપાશે કે જે સજા આ કાફિરોને સજાવાવામા આવી છે” બાદશાહ ફરુખસિયરે બન્દા બહાદુરની ધર્મપત્ની વીરમતી, તેના પુત્ર તથા તે પુત્રની ધાવને પોતાના જનાનખાનામા પઠાવ્યાડવાનો હુકમ ફર્માવો.

પરંતુ એ હુકમને સાલળતા જ વીરમતી મિંદી સમાન ગર્જના કરતી બોલવા લાગી કે “શહનશાહ, આ હિન્દુ ઔરતને, આ બાળકને અને તેની આ ધાવને જીવિત અવસ્થામા તો વીર વૈરાગીથી વિભક્ત રીતે આપના જનાનખાનામા કાઢ પણ લઇ જઈ શકે તેમ નથી કૃપા કરીને અમોને પણ વીર વૈરાગી માથે કારાગૃહમાં રાખવાનો જ પોતાના અક્સરને આપ હુકમ ફર્માવી દો અને મારા પતિદેવની તેમના મૃત્યુ પર્યન્ત સેવા કરવાનો લાભ મને મેળવી લેવા દો જો આટલી ઉદારતા પણ આપ નહિ દર્શાવો તો મારે અત્યારે અને આ ક્ષણે જ આત્મહત્યા કરી નાખવી પડશે, કારણ કે, પવિત્રતાની રક્ષામાટે જીવનની આહુતિ આપી દેવી એ હિન્દુનારીમાટે એક સામાન્ય કાર્ય છે અને ઇતિહાસ હિન્દુનારીના એ સ્વભાવની મેપૂર્ણ સાક્ષી આપી રહ્યો છે”

બાદશાહ ફરુખસિયર ક્ષત્રિય નારીઓની પવિત્રતાની રક્ષામાટે સજીવન દેહને લયાનંદ અગ્નિજ્વાળામા હોમી દેવાની પ્રયત્ન શક્તિને પૂર્વ ઇતિહાસોદારા બાણુતો ટોવાથી અને મેવાડમાં ઘરેલી એવી અનેક ઘટનાઓની કથાઓ તેણે સાલળેલી હોવાથી આ વિષયમા અધિકે દુરાગ્રહ ન કરતા હાલ તરત તેણે વીરમતી, તેના પુત્ર તથા તે પુત્રની ધાવને બન્દા પાસે કારાગૃહમા રહેવાની અનુમતિ આપી દીધી એટલે તે સર્વ બદિજનોને તત્કાળ ગોલદાળોના અક્સર ઇલાહીમખાનની દેખરેખ તળે દિવનીના તિરપોલિયા દરવાજા પાસેના ક્યદખાનામા લઇ જવામા આવ્યા

જ્યારે બન્દાને, તેના પારિવારિક જનોને તથા તેના સહચર તથા મુખ્યદુઃખલાગી વીર સિખ્ખોને કારાગૃહમા લઇ જવામા

આવ્યા, ત્યારે જે એક પ્રૌઢા પંજળી પ્રમદા અત્યાર સુધી પ્રેક્ષકોના સમુદાયના અપ્રલાગભા બેસી રહીને આજની અદાલતે ઇન્સાફના કાર્યનું અવલોકન કરી રહી હતી તે હવે એકદમ નેત્રોમાંથી અશ્રુ-ઝોની વૃદ્ધિને વર્ષાવતી શહનશાહ સવામત સમક્ષ દોડી આવી અને ‘ફરિયાદ, ફરિયાદ, ઇન્સાફ, ઇન્સાફ, રહમ, રહમ !’ ના પોકારો કરવા મડી ગઈ. બાદશાહે પૂછ્યું કે “બધ ઔરત, તું કાણુ છે ? શાની ફરિયાદ લાવી છે ? જાનો ઇન્સાફ માગી રહી છે અને રહમને માગવાનો શો સમય છે ?”

“આદિલ તથા રહમદીલ સુન્તાન, ઇશ્વર તમારું કલ્યાણ કરે અને તમારો વકનાલ તથા જહોજવાલ દિવસાનુદિવસ વધતો રહે” આવી રીતે આશીર્વાદ આપીને તે પંજળી પ્રમદા ધૂસકે ધૂસકે રડતી કહેવા લાગી કે “આલમખનાહ, હું એક હિન્દુ વિધવા છું, અમારી જન્મભૂમિ તથા નિવાસભૂમિ પંજળ છે; મારો એકનો એક પુત્ર જે કે જેની અવસ્થા સત્તર વર્ષની છે. નખ્ખોદ બધ મારા દેવા એ બન્દા તથા તેના સાથીઓનું કે જેઓ મારા એ આધર્મીની લાકડી સમા દીકરાને, તે શરુનો સિખખ અથવા ખાલસા ન હોવા છતાં પણ, બળત્કારે મારી પાસેથી છીનવીને ઉપાડી ગયા છે અને તેમના પાપે મારી આખોના તારા માટે આજે લેવાદેવા વગર મરી જવાનો પ્રસંગ આવી લાગ્યો છે. આ ગરીબ હિન્દુ બેવાની આપ નામદારના ચરણોમાં એટલી જ પ્રાર્થના છે કે મારો પુત્ર શરુનો ખાલસા ન હોવાથી અને સિખખો તેને બળત્કારે પકડીને લઈ ગયેલા હોવાથી મારા એ પુત્રને રહમ કરીને છોડી દો અને મારા જીવતરને ધૂળમાં મળતુ અટકાવી દો. મારી આ વાર્તા જે આપ નામદારના માન-વામાં ન આવતી હોય તો સર્દાર કુતુબુદ્દીન તથા તેમના દીવાન રતનચંદને પૂછવાથી મારી સચ્ચાઈના સબધમાં આપ નામદારની બરાબર ખાત્રી થઈ જશે”

“પકડાયેલા સિખખોના ટોળામાં આટલી નાની ઉમ્મરનો તો તે જ છેકરો હતો કે જે બધા સિખખોને એક જ વેળાએ કલ્લ કરાવી

નાખવાની માગણી એટલામાટે કરી રહ્યો હતો કે જેથી કોઇને પણ શહીદ થવાની ઇચ્છા પહેલી ન મળી જાય. તે છોકરો તો બધાથી પહેલો શહીદ થવાને તૈયાર છે અને તુ આમ બોલી રહી છ તો મારે હવે કંઈ વાતને સાચી માનવી ?” બાદશાહે તે નવ-યુવકને ઝાળખી લઈને પોતાના હૃદયમાં ઉદ્ભવેલા સશયને આવી રીતે વાણીદારા બ્યક્ત કરી બતાવ્યા.

સદાર કુતુહલિન એ વેળાએ ઇન્સાફની અદાલતમાં હાજર હોવાથી અને તે પળખી પ્રમદાએ દીવાન રતનચંદ્રદ્વારા પ્રથમથી જ તેને પોતાની વકીલાત કરવા સાધી લીધેલો હોવાથી વકીલાત કરવાની વેળાને આવી લાગેલી જોઈને તે એ અબળાની વકીલાત કરતો શહનશાહને સખોધીને કહેવા લાગ્યો કે: “આ હિન્દુ વિધવાને મારો દીવાન રતનચંદ્ર સારી રીતે ઝાળખે છે; આ એક પાકદામન ઔરત છે અને એના નૂરે નજરને બદમાશ સિખખો જળખઈરતીથી જ ઊપાડી લાખ્યા છે અહીં તે શહીદ થવાની વાતો કરી રહ્યો હતો તે બન્દાના જાદૂના અસરથી તથા સિખખોના ડરથી; નહિ કે પોતાની મરજીથી. આ ખાદિમની પણ આપ નામદારને એ જ સલાહ છે કે જો આ પાકદામન બેવાના નૂરે નજરને છોડી દેવામાં આવે, તો વધારે માફ છે, પણ તો જેવી આગમનનાહની મરજી.”

“ઠીક છે, એ છોકરાને આજકાલમાં જ કતલ કરી નાખવામાં આવે એવો બદોબસ્ત હું અલારે જ કરાવી દઉં છું અને ક્રેટલોક વિચાર કરવાનો છે તે કરીને બે દિવસ પછી હું તેને જીવતો છોડી મૂકીશ.” બાદશાહે કહ્યું.

તે વિધવા માતા બાદશાહના શિગર આશીર્વાદોની વૃષ્ટિને વર્ષાવતી અને બાદશાહની દયાને આકર્ષવામાટે બન્દા બહાદુર તથા તેના સહયર સિખખોને ગાળો લાડતી ત્યાથી પોતાના રહેઠાણ તર્ફ જવાને રવાના થઈ ગઈ. અહીં જણાવવાની આવશ્યકતા છે કે જ્યારે ગુરુદાસપુરના ઘેરાના સમયમાં બન્દાનો પરાજય થયો ત્યારે એ પંજાબી વિધવા નિકટના એક ગામમાં વસતી હોવાથી અને તેનો પુત્ર

મરી ગયો ન હોતો, પણ પકડાઈ ગયો હતો અને પકડાઈ ગયેલા સિખ્ખોને દિલ્લીમાં મૃત્યુદંડ મળવાનો સહવ હતો એવા સમાચાર તેના સાબળવામા આવેલા હોવાથી પોતાના પુત્રના જીવનની રક્ષા પ્રવામાટે તે દિલ્લીમાં આવી લાગી હતી અને તેનો સ્વર્ગવાસી પતિ તે પોતે તથા તેનો પુત્ર સર્વ સિખ્ખ થયેલા હોવા છતાં કેવળ પોતાના પુત્રને મૃત્યુના મુખમાથી બચાવવામાટે તેણે દીવાન રતનચંદના ઉપદેશ અનુમાન બાદશાહ ફરુખસિયર સમક્ષ તેનો પુત્ર સિખ્ખ ન હોવાની અને સિખ્ખો તેને બળાત્કારે ડાપાડી મરેલા હોવાની બિલકુલ જૂરી અને અક્ષરશ બનાવવી વાર્તા જ હી સબળાવી હતી અરતું

* * * * *

ઉપરજણાવ્યા પ્રમાણે બ દા બહાદુર તેની પત્ની વીરમતી, તેના અત્યવયસ્ક મુમાર પુત્ર, તે પુત્રની ધાવ તથા તેમની સાથે કેવળ ત્રીસથી ચાળીસ સિખ્ખોને તિરપોલિયા દરવાજા પાસેના કારાગૃહમા ગાખવામા આ ના હતા અને બાકીના સબળા સિખ્ખ વીરોને તેમના મલના બદોમસ્તમાટે અથવા તે તેમને અપાયલી મૌતની સજના ફર્માનની તામીનમાટે શહરકોતવાલ સરખરાહખાનના હાથમા સોંપી દેવામા આવ્યા હતા ઇસ્માફની અદાલતમા અપાયના ચૂકાતને ખીજે રિવસે જ એટલે કે છ સ ૧૭૧૬ના માર્ચ માસની ચદ્દરમી તારીખે શાહી ફર્માનને અમલમા મુકવાના અથવા તે સિખ્ખ વીરોને મારી નાખવાના બીવણ મર્મનો એકદમ આરભ મરી દેવામા આ યો બન્દાને જેવી રીતે ઇસ્માફની અદાલતમા લાવવામા આ યો હતો તેવી જ રીતે પાજરામા પૂરીને દિલ્લીના ચખૂતરા આગળ લાવવામા આવ્યો અને એક સો સિખ્ખોના પ્રથમ સમુદાયને સિપાહીઓ ત્યાં લઇ આના બન્દાએ બોલ્યું તે ત્યાં એવા પ્રમરના ચાર કાઠ્યત્રો તૈયાર રાખવામાં આવ્યા હતા કે જેમા નાખીને ગુનાહગારોની ગર્દનેને છાત્રી નાખવામા આવતી હતી તત્કાળ મોમાના ચાગ સિખ્ખોને તે મધ્યત્રમા ડામા ગાખીને જમ્ડી લેવામા આવ્યા અને તેમના માત્ર બહાગ ગહેલા

મસ્તકોને પોતાની તત્વારોને તૈયાર રાખીને ભિલેલા આગ શીમકાપ જલ્લાદોએ પોતાની તત્વારોના પ્રહારથી તેમના ધડોથી જૂઠાં પાડી દીધા. ત્યારપછી તે મૃત સિખ્ખોનાં ધડોને યત્રોમાથી કાઢી લઇને ખીજા જીવિત ચાર સિખ્ખોને યંત્રમાં ચઢાવવામાં આવ્યા અને તેમને શિરચ્છેદ પૂર્વે પ્રમાણે જ કરી નાખવામાં આવ્યા. આવી રીતે માર્ગમાં જતા આવતા સહસ્રાવધિ મનુષ્યો સમગ્ર એક પ્રહર જેટલા સમયમાં એક સો સિખ્ખોને જલ્લાદોએ શાહી ફર્માન મુજબ હતલ કરી નાખ્યા અને ત્યાર પછી તે સિખ્ખોના વિલગત થયેલાં મસ્તકો તથા ધડોને અગ્નિચક્રમાટે હિન્દુઓના હસ્તમાં સોંપવાને બદલે ભગીઓદારા ઉપાધીને નગર બહાર જ ગયેલા વૃક્ષની શાખાઓમાં લટકાવવામાટે અને લોકોને તેમનું પ્રદર્શન કરાવવામાટે ગાડાંમાં બરીને મોકલી દેવામાં આવ્યા અને તે એટલામાટે કે તેમના દર્શનથી હિન્દુપ્રજાના હૃદયોમાં મુસ્લિમ શાસનનો એવા પ્રકારનો પ્રભાવ પડે તો રહે કે મુસ્લિમ હુકુમતનો વિરોધ કરે એ જાણીને પોતાના વિનાશ અથવા કાળને આવાહન કર્યા સમાન છે. અર્થાત્ આવા ભયથી હિન્દુઓ મુસ્લિમ રાજસત્તા તથા ઇસ્લામનો વિરોધ કરતા અટકી જાય, એટલે જ આવા પ્રકારની અમાનુષ તથા પૈશાચિક કરતાને દર્શાવવામાં મુસ્લિમ રહનશાહ તથા તેના મુસ્લિમ અફસરોને ઉદ્દેશ હતો એમ ઇતિહાસગ્રંથો કહે છે અહીં એ વાર્તાને જણાવી દેવાની પણ આવશ્યકતા છે કે એ સિખ્ખોને મૃત્યુના ભક્ષ બનાવવા પૂર્વે એવો સવાલ સરખરાહખાને પૂછ્યો હતો કે: " જો તમે ઇસ્લામને સ્વીકારીને મુસલમાન થવાને તૈયાર હો, તો તમોને તમારી જિન્દગી બખ્શી દેવાની અને તમારી બાકીની જિન્દગી આરામમાં પીતી જાય તેવો બદોળસ્ત કરી આપવાની શહનશાહ સલામંતની ખાલિશ છે " પરંતુ શાશ્વત ધર્મને વેચી નાખીને નશ્વર જીવનને ખરીદવાની નીચતા એક પણ સિખ્ખે ન દર્શાવી એટલે પછી શાહી ફર્માનની તાગીલ કરવામાં આવી અને તેમને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે હતલ કરી નાખવામાં આવ્યા. આ દશ્ય દેખાડવામાટે ખીજા સિખ્ખોને પણ લોદાની સાકળોથી જકડી લઇને પકિતબદ્ધ

એટલામાટે જિલા રાખવામાં આવ્યા હતા કે તેમના હૃદયે બપખીત થઈ જાય તો તેઓ પોતાના હૃદયે ત્યજી દઈને ઇસ્લામને સ્વીકારી મુસલમાન થવાના નિશ્ચયપર આવી જાય.

બીજે દિવસે પણ એ જ પ્રમાણે એક સો સિખખોના દ્વિતીય સમુદાયને મૃત્યુના મુખમાં ધકેલી દેવામાં આવ્યો અને સાત દિવસમાં સાત સો સિખખોનો સંહાર થઈ ગયો છતાં સર્વ સિખખોએ હસતાં હસતાં ધર્મરક્ષામાટે પોતાના પ્રાણોનાં બલિદાન આપી દીધાં અને એક પણ સિખખે જીવનરક્ષામાટે મુસલમાન થવાની ઇચ્છામાત્ર પણ ન દર્શાવી. આઠમો દિવસ એટલે કે બન્દાના બલિદાનનો દિવસ પણ અંતે આવી લાગ્યો.

* * * *

આજે ચખતૂતગ અથવા ખેતવાક્ષી આગળના ખુલ્લા મેદાનમાં વીર વૈરાગીને પૂર્વવત્ પાંજરામાં પૂરીને અને તેનાં સ્ત્રી, પુત્ર તથા તેના બાકી રહેલા ચાળીસ સિખખ અનુયાયીઓને તેમનાં હાથો તથા પગોમાં હાથકડીઓ તથા બેડીઓ નાખીને હાજર કરવામાં આવ્યા હતાં. બાદશાહ ફરુખસિયર પોતાના નાના મોટા તમામ અફસરો તથા કાજીના પદને શોભાવનારા (?) સૈયદ બિરાદરો સહિત ત્યાં આવી લાગ્યો અને તે સર્વ તેમના માટે ત્યાં પ્રથમથી જ ગોઠવી રખાયેલાં આસનોપર વિરાજી ગયા. દિલ્લીના હિન્દુ તથા મુસ્લિમ પ્રજાજનો પણ ત્યાં આવીને હજારોની મંખ્યામાં એકઠા થઈ ગયા હતા. હિન્દુઓ માટે બન્દાજલિદાનનું દર્ય નિરીક્ષણીય ન હોવા છતાં પણ હિન્દુઓએ દૃષ્ટને જોવામાટે આટલી મોટી મંખ્યામાં આવ્યા હતા તેનું કારણ એ હતું કે બાદશાહ ફરુખસિયરે આગલે દિવસે સમરત દિલ્લી નગરમાં એવો ઢઢેરો પીટાવી દીધો હતો કે: “મુકૈયદ બન્દાને જો તે ઇસ્લામને કુજૂલ કર્મીની મુસલમાન નહિ જ થાય, તો આવતી દાયે મંખ્યાદૂનસમયે બગાવતના ગુનાહમાટે અપાતી મૌતની સજા, આપવામાં આવશે એટલે તે વેળાયે દિલ્લીની રૈયતના તમામ મદોંએ ચખતૂતરા આગળ હાજર થઈ જવું. જે કોઈ પણ મદોં એ વેળાયે

ધરમાં બેસી રહેશે અથવા તો પોતાના કામધંધામાં લાગી જશે તેને એક સો રૂપિયા દંડ તથા એક મહિનાની કચ્છની સજા, બોગવવી પડશે.” અર્થાત્ આવા પ્રકારના શાહી કર્મોનથીજ હિન્દુઓને એ દશ્ય જોવામાટે અનિચ્છાપૂર્વક ત્યાં આવવું પડ્યું હતું. અસ્તુ. બાદશાહના કર્મોનથી પ્રથમ વીર વૈરાગીને જંગલી જનવર પ્રમાણે ચસડીને પાંજરામાંથી બહાર કાઢવામાં આવ્યો અને બાદશાહથી પચીસ કદમ દૂર બોલો રાખવામાં આવ્યો.

“બાગી બંદા,” બાદશાહ ફરુખસિયર બંદાને સંબોધીને ગંભીરતાથી કહેવા લાગ્યો: “તને હજી પણ વિચાર કરવામાટે થોડોક વકત આપવામાં આવે છે; હજી પણ વિચાર કરીને પોતાના હઠને ત્યજી દે અને દીન ઈસ્લામને કુબૂલ કરીવી પોતાની જિન્દગીને બચાવવા સાથે તારી આ ખીખી, તારા નૂરેનજર પિસર તથા તારા આ જાનિસાર સિખોની જિન્દગીને પણ બચાવી લે, કારણ કે, જો તું મુસલમાન થઇશ તો એ બધાંજ બાબુશી મુસલમાન થઈ જશે અને મુસલમાન થતાંની સાથેજ મૌતના પંખમાંથી બચીને મારી નવા-જિંદગી માલદાર થવાના મોકાને પણ મેળવી શકશે. તને તો હું મારો અફસરજંગ જ બનાવી દેશ.”

“બેવકૂફ સુલતાન, હજી પણ તું પોતાની બેવકૂફીનું પ્રદર્શન કરાવી રહ્યો છે અને અમેને અમારા ધર્મથી ચળાવવાની કુબૂલ ટાલિશ કરી રહ્યો છે એ જોઇને મારા મનમાં આશ્ચર્ય યાવ છે અને લોહિા મનમાં તારી હાંસી કરી રહ્યા છે. અમેને મુસલમાન બનાવવાની આશાને છોડી દે અને એક પગમાત્ર અથવા નિમેષમાત્રનો પણ વિલંબ ન કરતાં જલ્દાએને અમારા શિરચ્છેદનો હુકમ કરીવી દે.” વીર વૈરાગીએ પોતાના સિદ્ધાંતમાં અચલ રહીને બાદશાહને પોતાનો અંતિમ નિર્ણય દર્શાવી દીધો.

“તું ઉન્મત્ત તો નથી થઇ ગયો ને ?” બાદશાહે જિજ્ઞાસા દર્શાવી.

“હા, હું જન્મ્યો ત્યારથી અત્યાર સુધી ઉન્મત્ત અને ઉન્મત્ત જ રહ્યો છું અને એક હિન્દુ તરીકે જન્મજન્મમાંતરમાં પણ ઉન્મત્ત

જ ગહેવાનો છુ કારણ કે, " વીર વૈરાગીએ આ પ્રમાણે ઉત્તર આપીને નિમ્ન ઉદ્ગારો ગંભીરતાથી કાઢ્યા —

“ રહે હિન્મત હિન્દુ ધર્મની નિર્મલ સુરા પીને,
કરીને સાધુરક્ષા હિન્દુ મારે દુષ્ટ પાપીને,
હુતાત્મા થાય હિન્દુ પ્રાણના બનિદાન આપીને
અમર થઇ જાય હિન્દુ કીર્તિયરાના સ્તર્ગે સ્થાપીને,
અકીર્તિયુક્ત જીવનને મરણ સમ માનતો હિન્દુ,
યશસ્વી મૃત્યુને વિશે અમરતા જાણતો હિન્દુ ”

“ ત્યારે તું કૂતરાની મૌતે મરી જવા જ માગે છે, શયતાન ? ”
બાદશાહ ક્રોધ તથા ગર્જનાથી બોલ્યો.

“ જે હિન્સાનને રાદેરાસતથી ભટકાવીને ગુમરાહ કરી નાખે
છે તે જ કહેવાય છે શયતાન અને આ બન્દા તો આજે શયતાનના
બહેકાવ્યાથી ગુમરાહ ન થતા થઇ જવાનો જી ધર્મબલિદાન ! ”
બન્દાએ પણ ક્રોધ તથા ગર્જનાપૂર્વક આ સજ્જો ઉચ્ચાર્યો

“ બહુ સાર ” આની રીતે બન્દાના સજ્જોનું ક્રોધમાન ઉત્તર
આપીને બાદશાહે અન્ય સિખોને પૂછ્યું કે “ તમારો ઉવટનો શો
જવામ છે ? ”

“ અમારા પૂજ્ય નેતા વીર વૈરાગીને જ જવામ તે જ અમારો
જવામ છે કે જે બિંદુલ લાજવામ છે. ” હુતાત્માના પદની પ્રાપ્તિ
માટે લાલાયિત તથા અધીર થયેલા સિખોએ એકવાક્યતાથી
ઉત્તર આપ્યું

“ તો પછી હવે વિશ્વજ કગવાની કશી પંજુ આવશ્યકતા નથી,
પ્રથમ આ હાલી સિખોને હલાવ કરો અને ત્યાર પછી મારી
પ્રથમથી અપાર્ણ ગયેલી સૂચના પ્રમાણે આ જાદમાસ બન્દાને પણ
ખાતમો કરી નાખો ” બાદશાહે જલ્પાદોને સંબોધીને પોતાનો
એલો હુકમ ફર્માવી દીધો.

એ જ વેળાએ વળી પાછી પેલી પગની હિન્દુ વિધવા બાદ-
શાહ સમક્ષ આવી લાગી અને રોતી કુટીતી કહેવા લાગી કે “મને
આપ નામદારે આપેના ટોલ પ્રમાણે મારા લાલને બચાવો અને
ત્યાર પછી આ સઘળા ગુનાહગારોને જતનતમા કે જહનમમા ન્યા
મોકલવાના હોય ત્યા મોકલાવો ક્યાક એવું ન ચાય કે મૂંઝ સાથે
લીકું પણ બળી નાય અને ઘઉં સાથે કાકરો પણ દળાઈ નાય ”

“ બેન્મ ઓગત, તું ઠીક વક્તા પર આવી લાગી, નહિ તો
ગુનાહગારો માથે તારો દીપ્તો પણ હણાઈ જાત અને મારા પર
એક બેગુનાહ નૌજવાનને કલ્પ દરાવી નાખવાનો ઇલ્મ મ આવી જાત ”
તે મિખખ વિધવાને આવા પ્રાર્થન ઉત્તર આપીને તે સિખખચુવકને
પોતા સમક્ષ બોલાવી મગાવીને બાદશાહ કહેવા લાગ્યો કે
“ નૌજવાન મદ્દિર, તું સિખખ અથવા ખાલસા ન હોવા છતાં આ
બદમાશ મિખખો બળાતકારે તને પોતાના લશ્કરમા ભરતી કરવા
માટે પકડી લાવેલા હોવાથી તારી નૌજવાની અને તારી બેવા
માદરની બેકસી તથા બેમખીપર રહમ લાવીને હું તને છોડી મકવાની
ઉદાગતા દર્શાવું છું છું તને મુસલમાન ચવામાટે મજબૂર નથી કરતો
છતાં એટલું તો અવશ્ય કેહું છું કે જો તું મુસલમાન થઈને થાહી
મુલાજિમતમા જોડાઈ જઈશ, તો તારો દિવમ ફરી જશે અને તારા
નખીમનો સિતારો ચમની જશે, પછી તો જેવી તારી મરજી ”

પ્રથમ તો તે નવચુવક મિખખ આશ્ચર્યથી દિગ્મૂઢ થઈ ગયો
અને વિસ્ફારિત નયનોથી બાદશાહના મુખમડગને જોઈ રહ્યો
ત્યાર પછી પોતાની માતાને તિરસ્કારસૂચક દષ્ટિથી જોતો બાદશાહને
સમોધીને તે અત્યંત નિર્ભયતાથી કહેવા લાગ્યો કે “જેણે એમ કહ્યું
હોય કે અમો મિખખ અથવા ખાલસા નથી તેણે હડહડતું જૂઠાણું
કર્યું છે, ચોખ્ખી ઝખ મારી છે અને અમારા કુળની પ્રતિષ્ઠામા
કલક લગાડવાનો જ નીચ પ્રયત્ન કર્યો છે મારા જનક ગુરુ ગોવિન્દ
મિહજના ખાલસા હતા અને ખાલસા હોવાથી હું પણ મારી પોતાની
ધમ્મજાથી જ બન્દા બહાદુરના સૈન્યમા ધર્મના ઉદ્ધારમાટે એક અવૈતનિક

સૈનિક તરીકે આવ્યો છું મારી માતા એક વીર નગ્ની હત્યા, એક વીર પતિની પત્ની તથા આ વીર પુત્રની માતા હોવાથી પોતાના પુત્રના નશ્વર જીવનની રક્ષામાટે આવા અસત્યવાદથી પોતાનાં ઉભય કુલને કલંકિત કરે એમ માનવાની મારો આત્મા અને ના પાડી રહ્યો છે. હું મર્વથી પ્રથમ મારા ધર્મમાટે, મારી જાતિમાટે અને મારા દેશમાટે મારા ભૌતિક શરીરનું બલિદાન આપવાને તૈયાર છું; અને કલંકિત જીવનની ભિક્ષા નથી નોંદતી, તો જલ્લાદને હુકમ ક્રમણા કે તેની તક્ષકા આજના હિન્દુદત્તાકાંડના ધં ગણેશ મારી હત્યાથી જ કરી બતાવે અને મારો અમર આત્મા દુતાત્માની પદ્મીથી વચિત ન થઈ જાય, એની સલાહ રાખે. આ અમર લોકના માર્ગમાંથી પાછો વળે તે હિન્દુ મહાદુર્ભાગી જ હોવો નોંદજે. ”

“ મારા લાલ, મારી આંખોના તારા, આપણે મિષ્ટાન્ન ન દોવા છતાં અને આ લોકો તને બજારદાર સૈન્યમાં ભરતી કરવાને ઠીપાડી ગયેલા દોવા છતાં તું આમ બોલી રહ્યો છે એ તારા હૃદયમાં થયેલા બન્દાના બદ્ધનું જ પરિણામ છે અથવા તો મિષ્ટાન્નના લખતું જ આ ફળ છે, પરંતુ હવે મિષ્ટાન્ન તારા એક વાળને પણ વાકા કરી શકે તેમ નથી એટલે લખથી મુક્ત થા અને દયાળુ સંહન-શાદનો ઉપકાર માનીને મારી સાથે ઘેર આવ્યે એટલે થોડા દિવસમાં જ હું તારા લગ્નની તૈયારી કરીને જીવતાં જીવત પુત્રને પરણાવવાનો દલાવો લઈ લઉં. ” વાતમધ્યવતી માતાએ હજી પણ પુત્રને બચાવવાની આશાથી આવી રીતે અમત્યનું અવસંબન કરી લીધું.

હવે તે નવયુવકનાં નેત્રો કોપથી ગુસ્સાચ્છં થઈ ગયાં અને તે અત્યંત તિરસ્કાર દર્શાવતો બોલવા લાગ્યો કે: “ માતા, તું વીરપત્ની તથા વીરજનની દોવા છતાં આટલી સીમા પર્યન્ત ક્ષણિક અમાગના મોહમધનમાં જકડાયેલી છે, એ ગદર્ય આજે જ મારા બચુવામાં આવ્યું. તું મારી જન્મદાત્રી હોવાથી વધારે કાંઈ પણ ન કરેતાં હું તને એટલું જ કહું છું કે તું અહીંથી એકદમ પ્રવાણ કરી જ અને

મારી જીવન્મુક્તિના માર્ગમાં વિધ્નરૂપિણી અથવા દંટકરૂપિણી ન થા. હું હુતાત્મા થવાને કટિબદ્ધ થયો છું તે બન્દા બહાદુરના બદ્ધ કે સિખ્ખોના બંધનું પરિણામ નથી; કિન્તુ પરમસનાતન, પરમપુરાતન તથા પરમસત્ય વૈદિક હિન્દુધર્મના બદ્ધ અને ક્ષત્રિયકુળની પ્રતિષ્ઠાના બંધનું જ પરિણામ છે. તારો અત્યાર સૂધીનો અસત્યવાદ પર્વામિ હોવાથી હવે અધિક અસત્ય ભાષણથી પોતાની જિન્દગીને અપવિત્ર ન કરે; આ અસત્યવાદના પાપનો પચાત્તાપ કર અને આજના મારા બલિદાનના અવસરને એટલામાટે અનન્ય આનંદના અવસર તરીકે માની લે કે આજે તારા ઉદરથી જન્મેલો આ તારો પુત્ર હિન્દુધર્મને સુરક્ષિત રાખીને પોતાના પ્રાણનું બલિદાન તથા પોતાના શરીરની આહુતિ આપી પુત્રને અપાયલા 'કુલદીપક' નામની સાર્થકતા કરી રહ્યો છે; તારી દુઃખ તથા તારા ધાવેલા દુઃખની પ્રતિષ્ઠાને વધારી રહ્યો છે અને ખાટલામાં પડી રીખાઈ રીખાઈ કાચગની મૌતે મરવાને બદલે આનંદપુલકિત હૃદય તથા હાસ્યમંડિત વદનથી દુઃખમનના જલાદની તદ્દવારને પોતાની ગર્દન પર ધારણ કરી રહ્યો છે. જા અને હવે વધારે દીકરાથેલી ન થા. જેટલી માંગાઈ દેખાડી તેટલી બસ છે."

" નાદાન છોકરા, હજી પણ માની જા; તારી માતાપર દયા લાગીને મૌતના પંજામાંથી છટકી જા: હાથે કરીને મૌતનો શિકાર ન થા. " બાદશાહે ઉપદેશ આપ્યો.

" તમે તમારી ધૃત્તિ પ્રમાણે વર્તો અને મને મારી ધૃત્તિ પ્રમાણે વર્તવા દો. જે અત્યારે તમે મને કત્ત નહિ કરાવી નાખો, તો અહીંથી છૂટો થઈને હું સર્વથો પ્રથમ તમોને જ મારી નાખવાનો ઉદ્દેશ કરીશ કે જેથી હિન્દુજાતિ તથા હિન્દુધર્મ તમારા શયતાની અત્યાચારથી મુક્ત થઈ જાય. " તે સિખ્ખ નવપુત્રે બાણી બોલેને બાદશાહના હૃદયમાં કોપને ઉત્પન્ન કરનારા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

બાદશાહના અંત કરણમાં તેના આ શબ્દોનું તેની ધારણા અનુસાર પરિણામ થઈ ગયું અને બાદશાહે કોપના આવેશમાં

જલ્લાદને હુકમ કર્યાનો કે “ આ જલ્લાદ છોડરાને એકદમ કલ્લ કરી નાખો કે જેથી આ જાણેડો મરી જાય અને આ તકરારનો છેડો આવી જાય । ”

‘ ખરેખર, આવા કાફિરોને જીવતા રાખવા તે મુસલમાનોની નિન્દગીને જોખમમાં નાખવા જરાગર છે ” કાજી સાદખોએ ગભીર-તાથી પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો.

“ ધન્ય છે, વીર યુવક તારા અનૌકિક આત્મમજા, તારી અદ્વિતીય ધર્મપ્રિયતા તથા અનન્ય નિર્ભયતાને । ” પિંજરબદ્ધ વીર વૈરાગી તે યુવકને હાર્દિક ધન્યવાદ અર્પીતો બોલવા લાગ્યો. ‘ જ્યારે હિન્દુસ્થાનમાં તારા જેવા હિન્દુ યુવકો વિપુલ સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થશે ત્યારે જ આપણી જનની જન્મભૂમિ, આપણી પવિત્ર હિન્દુજાતિ તથા આપણો સનાતન વૈદિક ધર્મ આ આતંતાથી વિધર્મોન્મિત અભ્યાચારોથી મુક્ત થઈને અનતમૂલ પર્યન્ત સજીવન રહી શકશે. આ મુસ્લિમ બાદશાહોના પાપોનો ભાર પૃથ્વી પર વધતો જાય છે એટલે હવે હિન્દુસ્થાનના મુસ્લિમસત્તારૂપ ગગનમાં મુસ્લિમોની તરફીના આદ્તાબના ઘુલુ થવાનો સમય મને તો બહુ જ નજીકમાં આવેલો દેખાય છે મરણકે —

“ તરે છે ધર્મની નૌકા, કુમે છે પાપની તરણી, મળે છે કૃણ મદદ તેવું જ જેવી હોય છે કરણી, વધે જો ભાર પાપોનો સહી શકતી નથી ધરણી વિજય પામ્યો નથી સસારમાં કોઈ દુરાચરણી ક્યું પરમાત્માએ નહિ કદાપિ પાપમંડન છે, જગતમાં કાર્ય ધર્મરતું નિરતર પાપખંડન છે । ”

“ જલ્લાદો, જોઈ શું રહ્યા છો ? શાહી કર્મોનની ફોરન તામીસ કરો ” મુહમ્મદ અમીનખાને તે નવયુવક હિન્દુની વીરતા તથા નિર્ભયતાથી આશ્ચર્યચકિત થઈને પોતાના દર્તવ્યને બૂલી ગયેલા જલ્લાદોને તેમના દર્તવ્યનું સ્મરણ કરાવતાં આ સંજો દેખાડ્યો.

જલ્લાદો સાવધાન થઈ ગયા; તે વીરશિરોમણિ હિન્દુ નવ-
યુવકને યંત્રમાં બદ્ધ કરી દેવામાં આવ્યો અને જલ્લાદોના અક્ષરે
હૃદયમાં તે નવયુવક હિન્દુ વીરની વારંવાર પ્રશંસા કરી પોતાની
તસ્વારના એક જ પ્રહારથી તેના મસ્તકને ધડથી વિગ્ર કરી નાખ્યું.
આળીસ સિખ્ખો તથા વીરનારી વીરમતીએ ‘ ધન્ય ધન્ય ’ના નાદથી
વાતાવરણને નિનાદિત કરી દીધું.

વીરવૈરાગીના મુખમાંથી આ ઉદ્ગારો નીકળ્યા —

“ જો બાસિન હવે વો હવે બહિર જો હિન્દુ હો તો અયમા હો;
મરે નિજ ધર્મડો ખાતિર જો હિન્દુ હો તો અયસા હો । ”

ત્યાર પછી જલ્લાદોની બલિમ તસ્વારોએ બાકીના આળીસ
સિખ્ખોને પણ એક પછી એક અનુક્રમે જોતજોતાંમા મંદારી નાખ્યા;
છતાં એ હિન્દુ હુતાત્માઓનાં મોઢાં છેવટ સુધી હસતાં જ રહ્યાં
અને કોઇએ પણ બલિમ તથા સિતમગર ફૂરુંખસિયર પાસેથી
શાશ્વત હિન્દુત્વના વેચાણથી અસામ્રત જીવનને ખરીદવાની ઇચ્છા
ન દર્શાવી તે ન જ દર્શાવી. હવે વીર વૈરાગી તથા બન્દા બહાદુરના
બલિદાનનો અંતિમ અવસર આવી લાગ્યો. બન્દાને વળી પણ એક
વાર મુસદ્દમાન થવાનું કહેવામાં આવ્યું, પરંતુ તેણે જ્યારે એ
પ્રસ્તાવપર લાનત વર્ધાવ્યા વિના બીજા કશો જવાબ ન જ આપ્યો
ત્યારે પ્રથમથી જ કરી રખાયેલી વ્યવસ્થા અનુસાર તેના તથા તેના
અસ્પૃશ્યક પુત્રના બલિદાનની તૈયારીઓ થવા લાગી.

બન્દાને જંગલી જનવર પ્રમાણે ધસડીને પાંજરામાંથી કાઢી
બહાર ઊભો રાખવામાં આવ્યો હતો એ તો ઉપર આપણે જોઇ
આવ્યા છીએ. હવે તેને બળાત્કારે કાઢીએક શહનશાહ જેવો જર્જીન
પોશાક તથા લાલરંગી પાધડો પહેરાવવામાં આવ્યાં. જે આળીસ
સિખ્ખોને થોડી વાર પહેલાં જ કલ્લ કરી નાખવામાં આવ્યા હતા
તે હુતાત્મા હિન્દુઓનાં મસ્તકોને ભાલાની અણીઓપર ચઢાવીને તેની
ત્રણ બાજુએ ગોઠવી દેવામાં આવ્યાં. બન્દાની પાણેલી બિલાડીને
બન્દાના પગ સાથે બાંધી દેવામાં આવી અને કાજીઓના ઇશારાથી

જલ્તાદો શાહી કર્મોનની તામીલમાટે હાથોમા નાગી તદ્વારોને લખને બિલા રહી ગયા પરંતુ બન્દાએ તેના હાથમા મળખૂત હાથકડીઓ નખાયલી હોવા છતાં તેને બગાડારે પહેરાવવામા આવેલા શાહી જરીન પોશાકને કાડીને ફેંકી દીધો અને પાથડીને પણ બિતારીને નીચે નાખી દીધી હવે તેના શરીરપર ટિલાગથી ગોચરૂ સૂધીના એક ટૂંક પાયજામા વગર બીજી કંઈ પણ વસ્ત્ર ન રહ્યું તેની આ મેદાને જોઈને સૈયદ મિરાદરોમાના તેના મોઢા લાઇએ તેને સમોધીને રહ્યું કે —

‘ અમારો તો તને શાહી કાંડમા કલ કરાવવાનો ઇરાદો હતો કે જેથી તમે કાફિરો પુનર્જન્મને માનતા દોવાથી અને ‘ અતકાળે જેવી મતિ તેવી ગતિ ’ એવો તમારો એતકાદ હોવાથી આ જન્મમા તું શાહ ન થઇ ગયો તો બીજા જન્મમા તારાથી શાહની પદવી મેળવી શકાય પરંતુ તું મૂળ વૈરાગી હોવાથી નાગો મૂખ્યો જ મરીને પાછો વૈરાગીનો વૈરાગી જ રહેવા માગે છે, તો જેવી તારી મરણ બોલ સારે હવે તારો દેવી રીતે મરવાનો વિચાર છે ? ’

“ તારો બાદશાહ પણ મને વીર પુરુષ તરીકે તો સ્વીકારી ચૂક્યો છે અને વીર પુરુષો વીરમૃત્યુને જ પસંદ કરનારા હોય છે એ તો સર્વ કોઇ જાણે છે અર્થાત્ મને જો મારી ધમ્મ પ્રમાણે જ મરવા દેવાનો તમારો ઇરાદો હોય, તો મને આ જાણરોના બધનથી છૂટો કરો અને મારા હાથમા એક તત્વાર આપ્યા પછી જ મારા મહારનો પ્રયત્ન કરો એટલે મારી આવી દશામાં પણ તું તમોને બતાવી આપીશ કે બન્દાને માગવાનું કાર્ય તમે ધારો છો તેટલું સરળ તો નથી જ. ’

‘ તને અમે જાણરોના બધનથી છૂટો કરીએ અને તા । હાથમા વળી તદ્વાર આપીએ ? પોતાના પવ્વમા સપડાય । દુરમનને છોડી દેવાની મૂર્ખતા તો હિન્દુ કાફિરો જ બતાવી ચકે છે, દાના મુમ્હમાનો નથી બતાવી શકતા જો છોડેલા કાગા નામને તેમ જ વિક્ષેપા વાધને છૂટો મૂકી ચકતો દોષ તો જ અમારાથી તને છૂટો

મુઠીને તારા હાથમાં તત્વાર આપવાની બેવકૂફી કરી શકાય ! ” બાદશાહ ફર્જીસિયરે માર્મિકતાથી આ ઉદ્ગારો કાઢ્યા.

“ તો પછી આટલી બધી સફાઈ ચામાટે કરી રહ્યા છે અને મોટી મોટી ડ્રાંસો ચાની મારી રહ્યા છે ? જ્યારે તમે આ ઉદારતા નથી જ દર્શાવી શકવાના, તો પછી મૂને કેવી રીતે મરવાનું પસંદ છે એ પૂછવાનું કારણ જ શું છે ? હું તમારી પાસેથી વીર-પુરુષોચિત આચરણની આશા રાખતો જ નથી, કારણ કે, દગાબાજ તથા હેથકારાઓ પાસેથી બહાદુરીની ઉમ્મીદ રાખવી તે બહાદુરીનું અપમાન કર્યા સમાન છે. હું મૌતને ભેટવામાટે તૈયાર બિન્ને છું એટલે તમે તમારી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મને મારી નાખવાનો હુકમ તમારા જલ્લાદોને ફરમાવી દો અને હવે આ કાર્યની સમાપ્તિમા નિમેષમાત્રનો પણ વિલંબ ન થવા દો ”

જલ્લાદોના અફસરને ઈશારો મળી ગયો અને તે ઇશારો મળતાની સાથે જ પ્રથમ તો તેણે બન્દાની પાળેલી બિલાડીને તેના પગમાંથી છોડી લઇને બિચી બિજાણીને પોતાની તલવાર પર ઝીલી લીધી એટલે તેના બે કટકા થઇને જમીનપર પડી ગયા. તે બન્ને કટકાઓને ઉપાડીને તે જલ્લાદે બન્દાની છાતીમા માર્યા એટલે બન્દાની છાતી લોહીથી રંગાઇ ગઇ આ પેશાચિક્તાને જોઇને બન્દા કહેવા લાગ્યો કે —

“ નરપિશાચો, આ નિર્દોષ બિલાડીએ તમારો એવો શો અપરાધ કર્યો હતો કે જેનીએને આ સજા આપવામા આવી છે ? તમે પોતાની શહનશાહતને બિંદર અથવા છીછડા જેવી માનતા હોવાથી તમારા મનમાં એવો ભય તો ન હતો ઉદભવ્યો કે બન્દાની આ બિલાડી પણ બે જીવતી રહેશે તો મુસ્લિમશહનશાહતરૂપ ઉદર અથવા છીછડાને જુદર એક દિવસ પકડીને ખાઈ જશે ? બુજદિલી તે આનું નામ બુજદિલી કાઈ શિગડવાળી નથી હોતી ! ”

આનો ઠાંકએ કાઈ પણ જવાબ ન આપ્યો. બાદશાહે ધીમા સ્વરથી કાજને કાંઈક સૂચના આપી એટલે કાજએ અફસરે જલ્લાદને હુકમ

કર્મા થો કે “આ કાળા નાગ કાઢિરના છોટા નાગ જવ્યાને એના આપના ખોળામાં બેસાડો અને સારપછી એ કાઢિરના હાથમાં એક ઘરો આપી દો ”

જહાદોએ અત્યાગ્ર સૂધી પોતાની માતા વીરમતી પામે તેના હસ્તને ઝાતીને ડાબેલા અને મુસ્લિમોની અત્યાગ્ર સૂધીની બેઠાઓને રોષપૂર્વક જોઈ રહેલા બન્દાના સુકુમાર પુત્રને બન્દા પામે લઈ જવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તે વીગુમારે જહાદોને સંબોધીને કહ્યું કે ‘ખમરદાર મારા શરીરને તમાગ નાપાક હાથ ન અડકાડો; હું પોતે જ મારા પૂજ્ય પિતા પામે જાઉં છું’ આમ બોલતો તે બાળક આનાના આશ્રયને ત્યજીને પિતા પામે દોડી ગયો અને પિતા બન્દાએ તેને સુખનામદ્દ હસ્તોવડે ડાબીને જાતી મગસો આપી લીધો. તે ક્ષણે જ જહાદોના અંદરે એટલે કે મોટા જહાદો એક તીવ્રધારવાળો લામો ઘરો લાવીને જરા દુગ્ધ રહીને જ બન્દાના હાથમાં આપી દીધો.

બાદશાહની સૂચના અનુસાર કાજીએ બન્દાને સંબોધીને કહ્યું કે ‘બદમાશ બન્દા, જો તું પોતાને બહાદુર મહેવડાવતો હોય, તો તારા હાથમાં જે ઘરો આપવામાં આ ઘો છે તે ઘરાથી તારા પોતાના હાથે જ પોતાના લખ્તે જિંમરને દલાવ કરી નાખ અને તારી બહાદુરીની નુમાઈશ કરી બતાવ.’

“તું પોતાના પુત્ર, અને તે પણ આવા નિર્દોષ, સુદર તથા મુકોમળ બાળકને પિતા પોતાના હસ્તે જ રેસી નાખે એને જ તમે મુમક્કમાનો બહાદુરી અથવા બહાદુરીની નુમાઈશ માનો છો? જો એમ હોય તો એ બહાદુરી તમોને જ મુનારક! હિન્દુઓ નિર્દોષ બાળકની હત્યાને અધમથી પણ અધમ પાતક માને છે અને એથી આ ઘો પાતક તો મારાથી નહિ જ કરી શકાય’ બન્દાએ ધિક્કાર વર્માનીતે આ ઉત્તરો કહ્યા.

“પિતાજી, આપના ચરણોમાં મારી એ જ પ્રાર્થના છે કે મને આપ પોતાના હાથે જ આ ઘરાથી મારી નાખો’ વૈરાગીનો

અદ્યવચરક પુત્ર વૃદ્ધ પુરુષ સમાન ગંભીરતા, શાંતતા તથા શુદ્ધિમતાથી કહેવા લાગ્યો. “આપ વીરગતિને પ્રાપ્ત થઈ ગયા પછી આ ધર્માધ મુરિશ્વરો મને ધર્મશ્રદ્ધતાના માર્ગમાં ખેંચવાના પ્રયત્નો કરે અને આપનો પુત્ર જીવનલાવણાથી વટવીને મુસદ્દામાં થાય એ ધટના ‘ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ’ સમાન હોવાથી આ વિધર્મીઓના અપવિત્ર હસ્તથી આ દેહનો નાશ થાય તેના કરતાં આપ જન્મદાતા મહા પવિત્ર હસ્તથી જ આ શરીરનો અંત થાય એ આપને પણ ઉત્તમ નથી જણાતું કે તું ? પિતાજી, પોતાની પુત્રવત્તમતાને દેખાડવાનો જો કાંઈ પણ અનબધ અવસર હોય તો તે આજનો જ અવસર છે, તો આ અવસરને હસ્તમાંથી સરી જવા ન દેશો અને મને આ મ્લેચ્છોના હસ્તથી મરી જવા ન દેશો.”

“નાથ, મારી પણ એ જ ઇચ્છા છે કે આપણો લાલ આપના પવિત્ર હસ્તથી જ હલાલ થવો જોઈએ, કાંઈ વિધર્મી જણાદ એનો કાળ ન થવો જોઈએ.” વીરમતીએ પણ પોતાના પુત્રની ઇચ્છાને અનુમોદન આપતા આ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

“આહ, ઇચ્છા તો એવી થાય છે કે આ નરપિશાચોને અત્યારે ને અત્યારે જ રેસી નાખું; પણ તું કંઈ કે હાથમાં હથિયાર ન હોવાથી લાચાર છું.” વૈરાગીના કુન્નદીપકે આ શબ્દો ઉચ્ચારીને પોતાની શક્તિથી અધિક વીરતાનો પરિચય કરાવ્યો.

“મર્ષના બચ્ચા સર્પ જ પાકે છે એ કાંઈ ખોટી વાત છે ? આ શશિર છોકરો એના બદમાશ બાપથી પણ ચઢી જાય તેવો છે; એનો જલદ ખાતમો થવો જોઈએ.” કાજી સાહેબે પોતાના વિચારોને વ્યક્ત કરી બતાવ્યા.

“હવે મને પણ એ જ ચોખ્ખ જણાય છે કે આ નાપાક જલ્લાહોના હાથે તારૂં મરણ થાય તેના કરતાં તારા જન્મદાતા પિતાના હસ્તે જ તું પરલોકવાસી થઈ જાય તો સારૂં કે જેથી તારા આત્માનો પણ મોક્ષ થાય અને ‘મારા મૃત્યુ પછી મારા પુત્રનું તું થશે ? એ ચિંતા મારા હૃદયમાંથી ટળી જતા મારાથી પણ શાંતિ પૂર્વક મૃત્યુને આલિંગન આપી શકાય.” બન્દા બહાદુરે કેટલાક વિચાર

પછી પોતાનો આ નિશ્ચય દર્શાવી દીધો અને પુત્રને પૂછ્યું કે બેટા, હુતાત્મપદને મેળવવામાટે તૈયાર થા । ”

“ પિતાજી, આપનો પુત્ર હુતાત્મા થવામાટે તૈયાર છે. પૂજ્ય માતા, આપનાં ચરણોમાં આપના આ પુત્રના અતિમ પ્રણામ છે. સત્ થી અકાલ । ” વૈરાગીના પુત્રે હુતાત્મા થવાની તત્પરતાને દર્શાવતાં આ હિતર આપ્યું

હવે વિસભ નિરર્થક હોવાથી વૈરાગીએ હૃદયને વજ્રકોર કરીને અને પોતાના નેત્રોને બંધ કરી લઇને પોતાના હાથમાના છરાને પોતાના લખ્તે જિગર ’-પુત્ર-ના વદારથજમાં ભેંકી દીધો અને ત્યાર પછી તે છરાને એક જલ્લાદની છાતીપર એવા તો ન્હોરથી ફેંક્યો કે તે છરા તે જલ્લાદની છાતીમા સોસરો પેરી જતાં એક બાળૂ તેનો પુત્ર પૃથ્વીપર પટકાયો અને બીજી બાળૂ તે જલ્લાદ પશુ નિર્જીવ થઇને જમીનપર પડાઇ પડ્યો બન્દાએ આવી રીતે પોતાના પુત્ર સાથે એક ઇમાનદાર જલ્લાદને પશુ ધાત કરી નાખવાથી જનનાહોનો અકસર એટલો બધો છેડાઇ ગયો કે તે લોહી લોહાણ થઇને પડેલા સુકોમળ મૃત બાળકના કાગળને બદલ કાઢી લઇને તેણે જજીરેથી જકડાયલા બન્દાની છાતીપર ફેંક્યું. આ ક્ષણે બન્દાની વજ્રકોર છાતી પશુ પીગળી ગઈ અને તેના તથા તેની પીગળ્યા વીરમતીના નેત્રોમાથી તેમના જીવનકાળમાં આજે પ્રથમ વાર અશ્રુઓની વેગવતી ધારા વહી નીમળી

બન્દાને બાળક પ્રમાણે રડતો જોઇને બાદશાહ ફર્ઝિસિયરે ઉપાયલના સ્વરૂપમા અથવા દામ્બા પર ડામના રૂપમા પૂછ્યું કે “ બહાદુર મરો પશુ આમ ઔરતોની મોઆદિખ આંસુ સાગતા હોય છે ખરા કે ? બહાદુરીની આ નિશાની તો આજે જ પડેલી વાગ મારા જોના તથા જાણવામાં આવી છે કદાચિત્ આ દાદિરોની ખાસ બહાદુરી મનાતી હશે । ”

બન્દાના મુખમાથી દીર્ઘ નિશ્વાસ પૂર્વક આ કટાક્ષના પ્રત્યુત્તર તરીકે નિમ્ન શ્લોક જ બહાર આવ્યો —

“ સખસે જુરા હોતા હય મહુ લખતે જિગરકા દાગ;
અઘાહુ કિસકિા ન દિખાયે પિસરકા દાગ. ”*

પરંતુ આ ઉત્તર આપીને બન્દાએ યાનની મહાવતાથી એ શોકનું વિસ્મરણ કરી દીધું અને પૂર્વવત્ આવેશમાં આવી જઈને બાદશાહને કહ્યું કે “હવે મારા પ્રાણ લેવામાં વિલંબ સામાટે કરવામાં આવે ? ”

“ હવે જણાવો એ કામમાં જ સામવાના છે. ” બાદશાહે વક્તાથી જવાબ આપ્યો.

જે હિન્દુ નવયુવક પોતાની ઈચ્છાથી જ કુતાલમાં થઈ ગયો હતો તેની લગ્નમનોરથા વિષવા માતા અત્યારે વીરમતી પાસે બેઠી રહીને આ દશનું અવલોકન કરી રહી હતી એટલે તેણે જણાવ્યું

* અર્વાર્ધન સાદબ લખે કે : ‘ બન્દાને ત્યારે તેના પુત્રની હત્યા કરી નાખવાનું કહેવામાં આવ્યું ત્યારે પુત્રની હત્યા કરવાની તેણે ચોખ્ખી ના પાડી દીધી એટલે પછી જલ્દાઈ તે બાળકને મારીને તેનું કાળજું કાઢી લઈ બન્દાના મોઢામાં નાખ્યું, (જુઓ અર્વાર્ધન કૃત ‘ સેટર મુગદસ, ભાગ ૧ હો, પૃષ્ઠ ૩૧૬) પરંતુ ‘ સિયર લખ મુતાખરીન ’ નો કર્તા શુદ્ધામદુસેન ખાન લખે છે કે : “ મુસલમાનો જેવી રીતે બકરા, મેકા તથા ગાયોની કુરબાની કરે છે તેવી રીતે બન્દાને પોતાના પુત્રના મળાને કાપવાનો ફર્જ પાડવામાં આવ્યો હતો અને બન્દાએ પોતાના પુત્રને પછીથી ખતના કરીને મુસલમાન બનાવવામાં આવે, તેના કરતાં અત્યારે પોતે જ પોતાના હાથે મારી નાખવો તે વધારે સારું છે એમ ધારીને પોતાના હાથે જ પોતાના પુત્રની હત્યા ઈચ્છાપૂર્વક કરી નાખી હતી. ” (જુઓ મેક્મ આયેડ મેકાલિફ કૃત ‘ The Sikh Religion, Its Gurus, Sacred Writings and Authors, ભાગ ૫ મો, પૃષ્ઠ ૨૫૩). આને એક મુરિદમ ઇતિહાસ લેખકના વિધાન તરીકે અધિક મહત્વ આપીને ડૉ. ગોકુલચંદ્ર એમ. એ. પી. એચ. ડી, ઍરિસ્ટર એટ્ લૉએ પણ પોતાના ‘ The Transformation of Sikhism ’ નામક ગ્રંથમાં માત્ર સ્પષ્ટ છે અને અમેએ પણ ડૉ. ગોકુલચંદ્રનું જ આ વિષયમાં અનુસરણ કર્યું છે.

બન્દાપર ફૂગી પડવાની તૈયારી કરતા જોઈને વીરમતીના કર્ણુમા કાંઈક
હજી, વીરમતીએ મંદ સ્વરથી તેને સંતોષકારક ઉત્તર આપ્યું અને
ત્યાર પછી તે ઉલ્લસ આર્ષ અમળાઓના મુખમડોળામાં એક પ્રકાર-
ની વિલસણુ પ્રભા વિલસતી દેખાવા લાગી

બાદશાહનો ધરારો મગર્તા જહાદોના અફમરે લોટાના એ
આમળ જાડા સળિયાવડે વીર વૈરાગીને મારવાનો આગ્રહ કરી દીધો
અને થોડી વાગમા અગ્નિમા તપાવીને લાલજોળ કરેલા લોટાના ચિમ-
ટાઓ લાંબને આવી લાગેવા ખીજ જહાદોએ તે ચિમટાઓનો બન્દા
બહાદુરના શરીરમા પ્રવેશ કરાવીને માંસના લોચાઓને બહાર ખેંચી
કાઢવાના શયતાની ધ્વેષને આરમ્ભી દીધો. પોતાના દેહમા અતિદય
વેદના થતી હોવા છતાં વીર વૈરાગીએ પોતાના મુખમાથી ‘ ઉફ ’
એટલો શબ્દ પણ ન ઉચ્ચાર્યો તો પછી ચીત્તમગ્ન તો તે શાને જ
કરે વાર ? મહાત્મા જનક વિદેહી પ્રમાણે આત્માને અમર પ્રમાણી
દેહપીડાની ઉપેક્ષા કરી કાંઈ એક મમાધિસ્થ યોગીશ્વર પ્રમાણે જ
તે પ્રકાત ભાવથી એ શારીરિક યંત્રણાઓને સહન કરતો રહ્યો
અને આનંદને જ દર્શાવતો રહ્યો યંત્રણાઓને સહન કરવાની તેની
આવી અત્યૌકિક દૃઢતાને જોઈને સહસ્રાવધિ મનુષ્યોના મુખમાથી ‘ ધન્ય
વીર વૈરાગી ’ ધન્ય બન્દા બહાદુર ! ! ’ આવા પ્રમરના ઉગારો
નીકળી પડ્યા નજીસુદોશએ વીર વૈરાગીને પૂછ્યું કે —

“ આટલી બધી તપસી તાગથી કેમ સહી શકાય છે અને
અત્ર વર્ષોવવાને બદલે તુ આનંદ કેમ દર્શાવી રહ્યો છે ? ”

“ આવી યંત્રણાઓને સહન કરવાની દૃઢતા હિન્દુઓને તેમના
દમ્યોગી ઋષિ મુનિઓ પાસેથી વારમામા જ મળેલી છે અને તે અત્ર
વર્ષોવવાને બદલે અત્યારે આનંદ એટલામાટે દર્શાવી રહ્યો છું કે
સીમાને ઉલ્લંઘી ગયેલા અત્યાચારો અત્યાચારીઓના શીઘ્ર વિનાશના
ઉત્પાદક હોવાથી અને આજના તમારા અત્યાચારો પોતાની પગમ-
તીમાને પણ ઉલ્લંઘી ગયેલા હોવાથી તમારી ઈર્ષ્યામી મત્તનતનો
વિનાસકાળ અને હિન્દુસ્થાનવાસી હિન્દુઓમા તમારા અત્યાચારોથી

મુક્ત થવાનો કાળ અતિશય નિઃશ્વર્યામાં આવી લાગ્યા છે. તેમો એમ માની બેસવાની મૂર્ખતા કદાપિ ન દર્શાવશે કે આ વૈરાગી તથા તેના સહાયક હિન્દુ વીરોને મારી નાખવાથી હિન્દુસ્થાનમાં તમારા શત્રુઓનો સર્વથા અંત થઈ ગયો છે અને તમારી અત્યાચારિણી રાજસત્તાનો માર્ગ સર્વથા નિષ્કંટક થઈ જવાનો છે. તમારા માટે વિધાતક થઈ પડનારા મહાભયાનક પ્રમગો તો હવે પછી જ આત્મા આવવાના છે; કારણ કે, છેલ્લા આ દિવસમાં જેટલા મિષ્ટો અથવા હિન્દુઓનાં બલિદાન અપાયાં છે તેમના રક્તના પ્રત્યેક બિન્દુમાંથી તમારી ઇસ્લામી અથવા મુગલિયા મતનતના એક એક હજાર શત્રુઓ ઉત્પન્ન થઈ જશે અને તેઓ આ અત્યાચારી મુસ્લિમ શામનનો હિન્દુસ્થાનમાં તો સદાને માટે અત લાવી નાખશે. આ મરાયક્ષા સિષ્ટો તથા આ બન્દા પોતે પણ મરી ગયા પછી હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિના ઉદ્ધાર અને આતતાયીઓના વિનાશમાટે વળી પાછા હિન્દુઓનાં ગૃહોમાં જ નવીન અવતારને ધારણ કરશે.....”

શારીરિક યંત્રણા ક્ષણે ક્ષણે વધતી જતી હોવાથી અને યંત્રણાઓની વૃષ્ટિ મૂળધાર વર્ધતી હોવાથી વૈરાગીની વાચાશક્તિનો લોપ થતાં આટલા અતિમ શબ્દો કિચ્છારીને તે બોલતો બંધ થઈ ગયો અને નિષ્વેષ્ટ થઈને પૃથ્વીપર પડી ગયો તેનામાં જો એતનનો અદ્ભુતસ્વરૂપ ભાગ પણ અવશિષ્ટ હોય તો તે પણ નીકળી જાય એટલામાટે તેને હવે મદિરા પાછને હિન્દુ કરેલા હાથીના પગ સાથે બાંધવાની અને તે હાથીના પગ તળે ચગદાવી નાખવાની તૈયારીઓ થવા લાગી.*

* બન્દા બહાદુર તથા તેના પુત્ર તેમ જ તેના સહાયક સિષ્ટોને અપાયેલા આ પૈરાયિક યંત્રણાત્મક મૃત્યુદંડનું વર્ણન લેગમાત્ર પણ અતિ-સચેતિપૂર્ણ નથી; કારણ કે, એ ઘટનાના પ્રસંગે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના કેટલાક સુમાસ્તાઓ દિલ્હીના બાદશાહ પાસેથી વ્યાપારના કેટલાક વિશેષ અધિકારોને મેળવવામાટે દિલ્હીમાં આવેલા હોવાથી અને તેઓ આ દંડ-વિધાનની વેળાએ વિદ્યમાન હોવાથી તેમણે આ ઘટનાની જરાબર નોંધ કરી

એ વેળાએ શત્રુઓ તથા મિત્રો સર્વનું ધ્યાન બંદા બહાદુરને અપાતા પૈશાચિક મૃત્યુદંડ પ્રતિ પરોવાવણુ હોવાથી વીરમતી તથા પેલી અનાથ હિન્દુ વિધવા પ્રતિ કાષ્ટનું પણ વિશેષ લક્ષ ન હોતું.

વીરમતીએ પ્રૌઢ હિન્દુ વિધવાને સબોધીને કહ્યું કે “મારા પતિદેવ પરલોકવાસી થયેલા હોવાથી મારી હેલ્લી આશાનો અસ્ત થયો છે અને તમારા પુત્રના અવસાન સાથે તમારી એકમાત્ર આશાનું પણ અવમાન થઈ મધુ છે તો હવે આપણા અતિમ મોક્ષના માર્ગમા પદાર્પણ કરવાને તૈયાર થઈ જાઓ અને તમારા કૃપાણુને સાવધાનતાપૂર્વક ધ્યાનમાંથી બહાર દાઢી લ્યો, કારણ કે, ક્યાંક એવું ન થાય કે આપણી આ આત્મજીવિદાન વિષયક એટલા આપણા વિધર્મી શત્રુઓના જોવામાં આવી જતાં તેઓ આપણા આ કાર્યને અટકાવી દે અને એ પિશાચોના અત્યાચારોના ભોગ મવાનો મહા-ભયકર અવમગ આપણા નેત્રો સમક્ષ આવીને ઊભો રહે.”

“અને તમે પણ પોતાના કૃપાણુને આ છાતીમાં ચઢાવી દેવામાટે હરતમા ધારણુ કરી લ્યો.” તે હિન્દુ વિધવાએ સામી તેવી જ સૂચના આપીને પોતાના શત્રુને ધ્યાનમાંથી બહાર દાઢી લીધું.

ઉભય વીરનારીઓ અતિશય નિકટમા ઊભી ગઈ ગઈ; વીરમતીએ જમણા હાથમા કૃપાણુને તૈયાર ગંખી ડાબા હાથને તે હિન્દુ વિધવાના રકઢપર ગંખી દીધો અને તે હિન્દુ વિધવાએ પણ જમણા હાથમા કૃપાણુને તૈયાર ગંખીને ડાબા હાથને વીરમતીના જમણા

ગંખી છે અને તે નોંધ અત્યારે કાઢ્યું છે જે ઘટનાના આશા સ્ત્રીઓ વિધવાન હોય તે ઘટનાના વર્ણનમા અવિશયોક્તિ કરવાની ક્રિયા કલ્પનાની સંભાવના લેવાની આવશ્યકતા દોષી ન નથી દરદર દૈન્ય કપનીતા ગુમાસ્તાઓની એ નોંધમાટે જુઓ બ્લીઝર સાહેબનું ‘Early Records of British India’ Page 130. ‘Sikh Religion’ તથા ‘Later Mughals’ આદિક અન્યાન્ય ગ્રંથોમા પણ એ નોંધો લક્ષ્યેષ વિસ્તાર-પૂર્વક કરવામા આવે છે એટલે એના વિશેષ વિવેચનની આવશ્યકતા નથી.

ખલાપર રાખી દીધો ત્યારપછી તેમણે પોતપોતાના સંજનો એક બીજાના કંઠમાં એટલા તો બળથી પ્રવેશ કરાવી દીધો કે ઉભયની શ્વાસનલિકાઓ એકદમ કપાઈ જતા તે ઉભય હિન્દુ વીરનારીઓ રક્તસ્નાન કરતી પૃથ્વીપર પડી ગઈ અને પડતાની સાથે જ તેમનાં નંધર શરીરોમાંથી તેમના પ્રાણો પ્રયાણુ કરી ગયા, તે આદર્શ આર્ય અખલાઓના આત્માઓ મોક્ષને પથે પડી ગયા.*

* મેક્સ આર્થર મેક્સવિફે પોતાના 'The Sikh Religion, its Origins, Sacred Writings and Authors' નામક ગ્રંથ ૬ તથા વિશ્વેસ્ત્ર ગ્રંથમાં બન્દાના મૃત્યુ પછી તેની પત્નીની સ્ત્રી વ્યવસ્થા થઈ હતી એના સબધમાં કાંઈ પણ લખ્યું નથી વિવિધમૂર્તિ આર્થ. સી એસ. પોતાના 'Later Mughals' નામક ગ્રંથમાં લખે છે કે "તેની (બન્દાની) પત્નીને સુસહમાન બનાવવામાં આવી હતી અને બાદશાહ રૂઝેખસિયરની ખાસી દુખખાની (દફિણી) બેગમની તબલાવમાં રાખવામાં આવી હતી" (જુઓ 'Later Mughals' પ્રથમ ભાગ, પૃષ્ઠ ૩૧૯). ડૉ. ગોકુલચંદ્ર પોતાના 'સિખ્ઓના પરિવર્તન' નામક ગ્રંથમાં લખે છે કે: "તેની પ્રથમ સ્ત્રી તેની પાસે હતી. કહેવામાં આવે છે કે તેને બજારનારે સુસહમાન બનાવીને જ બર્ફરતીથી મક્કા મોકલી દેવામાં આવી હતી." (જુઓ "સિખ્ઓના પરિવર્તન" પૃષ્ઠ ૧૭૬, પાદટિપ્પણ-કુટનોટ). ડૉ.કેટર ગોકુલચંદ્રે આ વિધાન ગુરુમુખી લિપિમાં લખાયેલા 'બન્દા બહાદુર' નામક ગ્રંથના આધારે કરેલું છે અને કનિગદામે પોતાના 'A History of the Sikhs' નામક ગ્રંથમાં આ વિષયનો કરોડો પણ લેક્ચર કરેલો જ નથી પણ બન્દાના સિખ્ઓ તથા અન્ય હિન્દુઓ બન્દાની પત્નીને સુસહમાન બનાવવામાં આવી હતી એ વાતને અસત્ય માને છે અને જણાવે છે કે 'તે વીરનારી તો ત્યાં જ આત્મહત્યા કરીને મરી ગઈ હતી' એટલે અમેએ પણ બન્દાના હિન્દુઓની આ માન્યતાને સત્ય તરીકે સ્વીકારીને બાદશાહ રૂઝેખસિયરને એ આદર્શ વીરનારીને સુસહમાન બનાવવામાં મુરિદમોના માની લીધેલા પુણ્યથી વનિત કરી દીધો છે અને હિન્દુઓની માન્યતા અનુસાર પાપથી મુક્ત કરી દીધો છે, કાન્હુ, જોએ તો આવા સચિગોના વીરમતી લેવી એક આદર્શ હિન્દુ વીરનારીના આત્મબલિદાનની ધટના જ અધિક સ્વાભાવિક, અધિક વાસ્તવિક તથા અધિક વિશ્વાસપાત્ર જણાય છે

એ જ વેળાએ હજી બન્ધના યરીરમાંથી ગ્રાસ મળાસુ કરી ગયેલા ન હોવાથી અચાનક તેના નિઃશ્વેષ્ટ યરીરમાં બસે તેની પત્નીના અપૂર્વ આત્મઅભિધાનને જોવા તથા તેના આત્માને પત્ની વિષયક ચિન્તાથી મુક્ત કરવામાટે પરમાત્માએ જ અત્યધિકારિત્વેનન સમર્પી દીધું હોયની ! તેની રીતે તેના દેહ સ્વેષ્ટ થઈ ગયો, તેણે પોતાની વીરપત્ની તથા તે દિન્દુ વિધવાને રક્ષાસ્નાના તથા નિર્જીવ પડેલી જોઈ અને એ દમ્બને જોતાં જ તેના મુખમાંથી પુનઃ “ધન્ય, વીર-ભાયા, ધન્ય !” એટલા રુખ્તો સ્વાભાવિક બહિર્ગત થઈ ગયા. તે પુન નિઃશ્વેષ્ટ થઈ ગયો. હવે બ્રાહ્મણની દષ્ટિ વીરમતીના સ્વપર પડતાં અને તેને આત્મહન્યા કરીને મરી ગયેલી જોઈને તેને મુમુક્ષુમાન બનાવવાને યાદી જ્ઞાનખાનામાં એક બાંદીતરીકે રાખવાની તેની સમસ્ત આદ્ય ધૂજમાં મળી જતાં કોષ તથા નિરાશાથી વેદાંત હોઃ આવવા મંડી ગયો; પરંતુ હવે તેનાથી કંઈ પણ કરી શકાય તેમ હતું જ નહિ. આ કોષ તેણે બન્ધના નિર્જીવ અથવા મૃતદેહની અધિક દુર્દશા કરીને બનાયો. તેણે જલ્દશનેને કોપના આવેશમાં જ દુઃખ રૂપીયો ? —

“ મારા બહાદુર જલ્દશો, અત્યાર સૂષીમાં તમારી વેગથી કપાવણાં સિખમ કારિરોનાં થક તથા આમાં યદુરના બહારના ભાગમાં જ્યાં દરખ્તો ઉપર લટકાવવામાં આવ્યાં છે ત્યાં જ આ બધા

• અર્વાદન સાદુત્વ હવે છે કે : “ પ્રતિ દિવસ એક એક દિવસોને કાલ કરવામા આવતા હતા અને જલ્દશોની લક્ષ્યોની ધારોને લીધી રાખવામાટે સરાગ્રીયાઓને પણ તેમની સગણે સહિત ત્યાં વૈરાગ રાખવામા આવતા હતા. તે દિવસોનાં માસને પડેલી નહોતી કંઈ પણ તેમને દેખડો કરવામા આવતો હતો અને રાત્રિના સમયમાં તેમને ગાગ્રમાં જરીને નખરના બહારના ભાગમાં હઈ જઈ રહેતા હતા. ઉપર યોગી દેવામાં આવતાં હતાં. ” (જુઓ ‘ Later Moghals ’ બાગ ૧ ભા. ૫૪ ૩૧૮). હકે જોવિનસિદ્ધાન્ટ પિત્તથી સુકે તેમજદાફરના મૃત દેહને પણ તેમના સિદ્ધાંતે પછી દિન્દુઓના હૃદયમાં સચને હત્યત કરવામાટે આવી જ રીતે

કાફિર બન્દાના બેબન કાલિબ-નિર્જીવ દેહ-ને પણ હાથીના પૂછડા સાથે બાંધીને ધસડાતો ધસડાતો લઇ જાયો અને એવી જગ્યામાં લઇ જઇને નાખી દો કે જ્યાં એ નાપાક મુદાને ભેડિયા તથા ગીધડાં તોચી તોચીને ખાઇ જાય અને આ રાજતાનનું નામ નિશાન બિલકુલ મટી જાય.”

“ બજા ફર્માન; અફસરે દીનો ઇમાન ! ” જણાદોએ આ વાક્યના ઉચ્ચારથી રાહનરાહના ફર્માનને માથા પર ચઢાવી લીધું.

વીરમતી તથા પેલી હિન્દુ સિખ્ખ વિધવાના મૃત દેહોને અન્ય સિખ્ખોના મૃત દેહો પ્રમાણે એક ગાડામાં નાખીને નગરના બાહ્ય ભાગમાં લઇ જવામાં આવ્યા અને વૃક્ષો પર લટકાવી દેવામાં આવ્યા. બન્દા બહાદુરના મૃત દેહને બાદશાહની આજ્ઞાનુસાર હાથીના પૂછડા સાથે બાંધીને ધસડાતો ધસડાતો યમુના નદીના તીરપ્રાતર્માના દૂરના એક નિર્જન સ્થાનમાં લઇ જવામાં આવ્યો અને ત્યાં તેને ભૂત માનીને ટુંગાલો તથા ગૃધ્રોના આહારમાટે નાખી દેવામાં આવ્યો.

અર્વાચન સાહબ લખે છે કે “ બન્દા બહાદુરને આવી રીતે અત્યંત નિર્દયતા પૂર્વક કતલ કરાવી નાખવાથી ‘ જે બન્દાએ અમારા હુમ્દીન મુસ્લિમ બિરાદરોપ્રતિ ભયકર કરતાઓ દર્શાવી હતી તેને આવી રીતે કતલ કરાવીને અમેએ પૂરેપૂરો બદલો વાળી લીધો છે, ’ એવો મુસ્લમાનોને સંતોષ થયો. આના સંમધમાં ઇતિહાસલેખક ખરીખાન પોતાના અંતિમ નિર્ણયને સુભાષિત સ્વરૂપમાં દર્શાવતાં એક કિંવદંતીને ઉદ્ધૃત કરતો લખે છે કે : ‘ જેવું કરો તેવું ભરો અને જેવું વાવો તેવું લણો ! એ તત્ત્વને કદાપિ કોઇએ પણ જૂલી જવાનું

નિત્ય વૃક્ષમાં લટકાવવામાં આવતો હતો એ ઘટનાનો ઉલ્લેખ ‘ ગુરુ ગોવિન્દસિંહ ’ નામક પ્રસ્તુત ગ્રંથમાળાના પ્રથમ પુખ્ત (ગ્રંથ) માં કરાયેલો હોવાથી કતલ કરાવેલા હિન્દુઓના રાખોને વૃક્ષોપર લટકાવવાની મુસ્લિમ બાદશાહોની પદ્ધતિ જૂની પુરાણી તથા સ્વભાવિક હોવાનું સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. એ તો જોવા જેનો સ્વભાવ અસ્તુ.

નથી અપરાધ અથવા પાપનો દડ મળ્યા વિના રહેતો જ નથી, શરણુ દે, પડેઆથી ઘડે ઉત્પન્ન થાય છે અને જવના બીજને વાવતાં જવનો જ પાક આવે છે.”*

અશીખાને તો આ નિર્ણય જનતા તથા તેના અનુયાયી અથવા સદાયક સિખોને ઘોર અપરાધી અને મુસરમાનો તથા મુસ્લિમ શહનશાહને સર્વથા નિર્દોષ તથા નિરપરાધી માનીને જ દર્શાવ્યો છે, પરંતુ મુસ્લિમાનો તથા મુસરમાન શહનશાહોના અનાચાર, ધાર્મિક તથા સામાજિક તેમ જ રાજનૈતિક તથા અન્ય અનેકવિધ અત્યાચાર, ધર્મોન્માદ અને અવિચારના પરિણામે ત્યાર પછીના એક સો વર્ષના અફઘાણાવધિમાં જ હિન્દુસ્થાનમાં મુસ્લિમ શહનશાહતનો થઇ ગયેલો કરજાજનકે આત, પગાનમાં સ્થપાયેલા સિખ રાજ્ય અથવા હિન્દુરાજ્ય અને ત્યારપછી ભારતવર્ષના મગનમાં અચાનકે થયેલા મહાપ્રતાપી બ્રિટિશસામ્રાજ્યરૂપ રવિનારાયણના ઉદયથી એ ત્રિશ્ન-લાખાખ્ય સભ અથવા મુખાપિન મુમ્તમાનો તથા મુસ્લિમ શાસકોના સનધમાં જ અમૂરચ વાસ્તવિક સિદ્ધ થયેલું દેખાય છે કે

“ કલ્જુમ નહો કરજુમ હય યહ, મ્હાં દિનડો દે ઔર રાત લે, મ્હાં ખૂબ સોદા નકદ હય, ઇસ હાય દે, ઇસ હાય લે ।”

માત્ર એટલું જ નહિ, પણ અત્યારે હિન્દુસ્થાનમાં હિન્દુસ્થાની

* ‘The Mohammedans looked on this ruthless execution as a fitting retaliation for the cruelties the man had inflicted on their fellow-religionists. Khafi Khan (766) contentiously sums up the matter with the proverb “Who gets not what he has done, who reaps not what he has sown” and he quotes the lines

Forget not the retribution for transgression !

Wheat springs from wheat, barley from barley.”

Irvine's ‘Later Moghals’ Vol I, P. 319.

મુસલમાનોનું રાજનૈતિક વર્ચસ્વ સર્વથા નાશરૂપ થઈ ગયેલું હોવા છતાં અને દુર્ઝિતાનની ખિવાફતનો પણ અતઃ યદ્ય ગયેલો હોવા છતાં હિન્દુસ્થાનના બહુમતીય મુસલમાનો હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુઓ સાથે પોતાની ધર્માધિતાને વળગી રહીને હકવાદિતાથી પૂર્વવત્ ચતુતાને જ ખેડી રહ્યા છે અને હિન્દુઓની ધર્મબ્રહ્મતા અથવા નિર્વૃણ હલાથી જ પોતાના મુસ્લિમપણાની માર્ગધતાને અનુભવી રહ્યા છે એ તેમના અપરાધોના હજી તો પરમાત્માના હસ્તે તેમને કાણ જાયે દેવાય દારણુ દડ ભોગવવા પડશે । અમારી પરમાત્માના ચગ્ગોમા એ જ પ્રાર્થના છે કે પરમાત્મા હિન્દુસ્થાની મુસલમાનોને સદ્દુષ્ટિ આપે અને બ્રિટિશ આત્માજ્યની શીતલ છાયામા હિન્દુસ્થાની મુસલમાનો ‘હિન્દુ બદીને ખુદ, મુસ્લિમ બદીને ખુદ’ એ નીતિનું અવલંબન કરી, ધર્માધિતાને તિલાંજલિ મમરપાને હિન્દુઓસાથે બધુભાવથી વર્તતા રહે, અને હિન્દુ-મુસ્લિમ હત્યાકાંડ તથા રક્તપાતના પ્રમગોનો હિન્દુ-સ્થાનમા સર્વથા અતઃ આવી જાય ।

— — — — —
પ્રકરણ ૨૧ મું *

ઉપસહાર

“But in that instant, o’er his soul
Winters of memory seem’d to roll,
And gather in that drop of time
A life of pain, an age of crime,
O’er him who loves, or hates, or fears,
Such moments hold the grief of years”

Lord Byron.

* આ ‘ઉપસહાર’ શીર્ષક અંતિમ પ્રકરણ પણ ૨૧ ઠંડુર નારાયણનું જ લખેલું છે

બીમાશંકર શર્મા

વીર વૈરાગી અથવા બન્દા બહાદુરના પરાજય તથા બલિદાન અને તેની સેનાના વિનાશની ઘટનાઓ પછી પ્રતિરોધ તથા પ્રતિકારનો સમય આવી શક્યો કે જેણે કેટલાક સમય પર્વન્ત સિખ્ખોની શક્તિને અતિશય બાધા કરીને કુશ્તિ કરી દીધી એક બાજુ સિખ્ખોના સમુદાયમાં પરસ્પર વિરોધ તો ચાલ્યા જ કરતો હતો* અને બીજી બાજુ મુસ્લિમ રાજસત્તાના તેમને દાબી દેવાના એવા તો ભયકર પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા હતા કે તેના પરિણામે બાદશાહ ફરૂખસિયરના ' હું આ કશિરોને જડ મૂળથી ઠોળેડી નાખીશ અને નીસ્તો નાખુ'.

* બન્દા બહાદુરની હનતિના સમયમાં તેના અનુયાયીઓએ અમૃતસરના શુરદ્વારપર પોતાના અધિકારને રચાવી દીધો હતો અને ત્યાંની સ્થળી આવકને પણ હસ્તગત કરી લીધો હતો એટલે ઉપર જણાવેલા વિરોધના કારણે સાથે આવી મળેલા આ કારણે ઉભય સમુદાયોને એક બીજાના પરમ શત્રુ બનાવી દીધા હતા. ૯. સ. ૧૭૨૫ માં ખાલસા તથા બન્દાના અનુયાયીઓનો એ પરસ્પર વિરોધ એટલી સીમા પર્વન્ત વધી ગયો હતો કે તેમની વચ્ચે ખુદશા સમામની નોખલ વાગવાનો પ્રયત્ન આવી શક્યો હતો અને કેવળ બાઈ મલ્હિસિદના રૂબ પ્રયાસોથી જ એ પરસ્પર મુદ્દ તથા રક્તપ્રવાહની ધટના ધરતી અટકી ગઈ હતી પાસા દાળવામાં આવ્યા અને એ જા ચપરીક્ષામાં પાસા ખાલસાના પક્ષમાં ઢળતા અમૃતસરના શુરદ્વારાનો અધિકાર ખાલસાને મળી ગયો અને બન્દાના અનુયાયીઓને ત્યાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા આ ઘટના બન્દાની અવ નતિના સમયમાં ઘટી હતી અને એ ઘટનાથી આપણને શુર ગોવિન્દસિદ્ધના અનુયાયી સિખ્ખો અથવા ખાલસાઓની તે સમયની નિર્બળ અવસ્થાનું એક અધિક પ્રમાણ મળી શકે છે, કારણ કે, જો તેઓ નિર્બળ તથા અશક્ત ન થઈ ગયા હોત, તો જે મદિરના તેઓ જ ખરેખરા આધિકારી હતા તે મદિરના અધિકારના નિર્ણયને તેમણે કેવળ પાસાના અનિશ્ચિત આધારપર ઊભી દીધો ન હોત. એ તો હીક થયું કે પાસા સવળ પડયા, નહિ તો જે પાસા અવળા પડયા હોત, તો અમૃતસરના શુર દ્વારાનો અધિકાર બન્દાના અનુયાયીઓના હસ્તમાં જ ચાલ્યો ગયો હોત, એ સર્વથા નિર્વિવાદ હતું.

કરી નાખીશ ।’ એ હિન્દુઓ અક્ષર સત્ય સિદ્ધ થવાનો હિન્દુ જનતાને મપૂર્ણ સંભવ દેખાયા કરતો હતો.

પ્રતિદિવસ ચતાવધિ સિખ્ખો મુગલ શાસકોના પક્ષપાત, ધર્મોન્માદ તથા અત્યાચારના ભક્ષ થયા કરતા હતા અને જેમણે કેવળ લૂટભાગની લાલસાથી જ સિખ્ખધર્મની દીક્ષા લીધી હતી તેવા સદસાવધિ ખાટમવાદિયા સિખ્ખોએ આવી વિપરીત પરિસ્થિતિને જોઈને પોતાના ટેકનાપને કપાવીને તથા વાળી દાડીઓને મુડાવીને સાનાન્ય હિન્દુઓના સમુદાયમાં જઈ મળવાના પ્રાણુરક્ષક વ્યવસાયને સ્વીકારી લીધો હતો. જેઓ માગ્યા મિખ્ખો હતા તેઓ પોતાના ધર્મ તથા પોતાના પ્રાણોની રક્ષામાટે જંગલોમાં, પાર્વત્ય પ્રદેશોમાં અને ગજપૂતાના તથા ખીમનેગની મરજુમિન્દેગિરતાનો-મા પલાયન કરી ગયા હતા એવી રીતે ભાગી ગયેના મિખ્ખોને પંડી લાવવામાટે પ્રત્યેક માયાદી અમુક રકમના ધનામ મુગલ આદેશ હાથથી જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા એટલે જ્યારે પણ તેમનામાંનો કોઈ મિખ્ખ પકડાઈ જતો હતો અથવા તો વિશ્વામઘાતકો દ્વારા એવા કોઈ સિખ્ખોનો પત્તો મળી જતો હતો ત્યારે તેના પ્રતિ લેશ-માત્ર પણ દયા દર્શાવવામાં આવતી ન હોતી અને તેના રમ્તાનુ જઘાન હતી તદ્વાગને પાન મગવવામાં આવતું હતું જ્યારે કોઈ હિન્દુ માતાને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવતો હતો કે ‘બાઈ, તમારા મતાને કેટલા છે વાર ?’ તો તે હિન્દુ માતા બહુધા એવું જ ઉત્તર આપતી હતી કે ‘મારા ચાર પુત્ર હતા પણ તેમાંથી મારો એક પુત્ર મિખ્ખ થઈ ગયો છે’ એ વામ્વતો અર્થ એ જ થતો હતો કે ‘મારો એક પુત્ર મરી ગયો છે’ જે હિન્દુઓ તથા સિખ્ખો મુસ્લિમ શાસકોના નિર્દય તથા જાલિમ પગલાથી છટકી શક્યા હતા તેઓ ક્યાંય પ્રસિદ્ધ થવાનું તથા પોતાના મોઢા કોઈને બતાવવાનું માહમ કરી શકતા ન હોતા અને પોતાના દિવસો અત્યંત કષ્ટ તથા અસહ્ય દુખોમાં વીતાવવા હતા તેઓ કેવળ દેવ, મૂળ તથા રૂણ આદિક વનસ્પતિનો આદાર કરીને જ જીવતા હતા અને એ વસ્તુઓને

સ્વર્ગીય ભોજન માનતા હતા. તેમણે પોતાના કુટુંબની સ્ત્રીઓ તથા પોતાનાં સંતાનોને મુગડોની દયાના આધારે છોડી દીધાં હતા અને તેથી તે સમયમાં મુમ્તઝાનોના હાથે મિષ્ટાન્નોની સ્ત્રીઓ બંદીની થવાની; નિરાધાર તથા અમદાવ સિષ્ટ મુંદરીઓ ઉપર મુમ્તઝાનોના હાથે ભયાનક અત્યાચાર તથા બગાડાર થવાની અને માત્ર એટલું જ નહિ, પણ ઘણીક વાર મુમ્તઝાનોની તત્વારોથી તે મિષ્ટ અમગાઓના રેસાઈ જવાની ઘટનાઓ અમામાન્ય તથા અમાધારણુ નહિ, પણ નિત્યની આમાન્ય તથા સાધારણુ ઘટનાઓ જ થઈ પડી હતી.

* એક દિવસ દિલ્લીના મુઝલ આદશાહ મુહમ્મદશાહે પોતાના દરબારી બાંડોને પોતાની એવી ખાદિરા બતાવી કે: “તમે અને એક એવી નકલ કરી બતાવો કે જેને જોઈને મારાથી નિર્વાસિત—આવારાવતન—થયેલા સિષ્ટોની કુર્દશાની ક્ષપના કરી શકાય.” એટલે દરબારી બાંડોએ તે નિર્વાસિત સિષ્ટોની કુર્દશાને દર્શાવનારી એક દુબલ નકલ આદશાહ સમક્ષ બજવી બતાવી આ નકલ ‘પર પ્રકાશ’ નામક મથક અપાયલી છે અને તેના વાચનથી આપણે બહુ રડીએ છીએ કે ધરખાર વચરના થકને બમે ત્યા રહગતા વધા કટકતા તે સમયના આવારાવતન સિષ્ટો પોતાના હૃદયને કેવી રીતે આશ્વસ્ત શખતા હતા તેઓ આવી કુર્દશામા પણ અતિરાય સ્ફુટ રહેતા હતા અને કુચળી, બુઝેલા ધાન્ય વધા નમક વચરની લીલી લાલઓને પણ તેમણે હૃદયના સતોષમાટે ઉત્તમ નામો આપ્યા હતા. તેઓ સામ પીતા હતા અને જ્યારે સાંજને ઊણી લીધા પછી તેના નકામા ગોળાને ફેલી ફેલા હતા ત્યારે એમ બોલતા હતા કે. ‘આ તોપનો ગોમો છે અને તે મુમ્તઝાની છાતીને ઉડીને જ બદાર નીકળવાને છે.’ તેઓ પોતાના કુબલા દિવસોને આવા પ્રકારના ભેટકણાં ચાંદને પીતાહતા હતા:—

‘મુંદરી મુમ્તઝાની માતા, તેરે જમાના સિદ્ધ આને દે;

‘મુંદ, મુમ્તઝાની બહના, તેરે બદને સિદ્ધ હે નયેરે.’ ઈત્યાદિ

આવી રીતે અત્યાચારપીડિત હિન્દુઓની કુર્દશાની નકલ કરવા વધા કગવવાને મુહમ્મદશાહી સ્વભાવ અત્યારે પણ હિન્દુસ્તાનના કેટલાક મુમ્તઝાનોમા અબાધ રહેડો દેખાય છે, કારણ કે, હમણા જ એવી એક ઘટના વડોદરા સંખ્યના પેટલાદ નગરમા બની ગઈ છે, અને તે આ પ્રમાણે

અંગ્રેજ ઇતિહાસલેખકો બહુધા એમ જ દર્શાવ્યા કરે છે કે :
 ઇ. સ. ૧૭૧૬ થી ૧૭૩૮ સુધીના બાવીસ વર્ષ જેટલા કાળની
 હિલચાલોનો કશો પણ વૃત્તાંત મળી શકતો નથી. આ વિધાન
 ઇ. સ. ૧૭૧૬ થી ૧૭૨૪ સુધીના આઠ વર્ષના પ્રથમ વિભાગના
 સંબંધમાં સત્ય છે, પરંતુ સિખખળતિ એવા પ્રકારની
 કર્તવ્યવિમુક્ત, આલસ્યમૂર્તિ તથા પોતા પર થયેલા પૈશાચિક અત્યા-
 ચારોને ભૂલી જનારી નિર્માલ્ય હિન્દુખતિ ન હોતી કે જે આવી
 પરિસ્થિતિમાં દીર્ઘકાળ પર્યન્ત સર્વથા વિધાતક શાંતિ તથા વિનાશક
 નિષ્ક્રિયતાને ધારણ કરીને જ્યાંની ત્યાં જ બેસી રહે અને ઉત્થાન
 પૂર્વક પ્રતિહિંસાના પંથમાં લેશમાત્ર પણ અગ્રેસર ન થાય. અર્થાત્
 આઠ વર્ષ પર્યન્ત પોતાના પારસ્પરિક વિરોધ તથા અબ્દુલ સમદના
 પ્રબલ શાસનના કારણથી સિખો એવું કાંઇ પણ કાર્ય કરી શક્યા
 ન હોતા કે જેનું પરિણામ જનતાના જોવામાં આવી શકે. એટલા
 સમયમાં તેઓ સર્વ પ્રકારનાં કબ્જોને અપૂર્વ ધૈર્યથી મૌનના
 અવલંબન પૂર્વક સહન કરતા રહ્યા અને પોતાના જીવનની રક્ષાભાટે
 પલાયન કરી જવાના કાર્યને પોતાના મહાભારત વિજય તરીકે
 ઓળખતા રહ્યા હતા.

“ જેટલાક ખાતે ગયા મગજવારે એટલે તા. ૧૮-૬-૨૬ ના રોજ
 બપોરના બાર વાગ્યાના સુમારે કાંજવાણના કેટલાક મુસલમાનોએ ઢોલી સાથે
 સશસ્ત્ર કાઢ્યું હતું જેની અંદર એક ઠાકડી તથા એક પાદખી ઠાકી આખા
 ગામના સરિયામ રસ્તા ઉપર ફેરવી હતી, તેમ ગામની ભાગેળે પણ
 ફેરવી હતી. ઠાકડીની આગળ એક મુસલમાન તોલણી લઈને આવતો હતો
 અને ગામના આગેવાન ચોઢિયાઓ તથા પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોના નામની
 મુસલમાનો પેઠક મૂકતા હતા. આ મેળામાં આસરે બસોથી અઢીસો મુસ-
 લમાનો હતા. કેટલીક નાંતોમાં જેમ શબની પાછળ લાડુ જલેખી વિગેરે
 પદાર્થો કૂતરાને ખવડાવવા માટે નાખવામાં આવે છે તેવી રીતે મુસલમાનો
 પણ આ વખતે નાખતા હતા અને ચકલે ચકલે તેઓ કાળી હાંડલીઓ
 ફાંડતા હતા.

અહીં નચ્ચે એક વાર્તાને જણાવી દેવાની આવશ્યકતા છે કે જે વેળાએ દિલ્લીમાં બન્દા તથા તેના અનુયાયી સિખખોને પ્રાણદંડ આપવાનો ચેર નિધિ ચાલી રહ્યો હતો, તે વેળાએ બન્દા બહાદુરની સાથે ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીએ જેમને નાદેડથી પંજાબમાં મોકલ્યા હતા તે બાબા ખાનસિંહ તથા બાબા બાજસિંહ નામક બે અદિતીય સિખખ પીરો કોઇ પણ ઉપાયે મુસલમાનોના પંજાબમાંથી આબાદ છટકીને પંજાબન દરી ગયા હતા અને એ આઠ વર્ષના નિર્વામન કાળ અથવા પાંડવોના ગુપ્તનિવાસ સમાન ગુપ્તનિવાસકાળને તેમણે સિખખોના પુનરુત્થાનની તૈયારીઓમાં જીતાડ્યો હતો. એટલે જ્યારે સિખખોના પુનરુત્થાનની બધી તૈયારીઓ થઈ ગઈ ત્યારે ૫ સ. ૧૭૨૪ના અતિમ દિવસોમાં સિખખોએ પુનરપિ પંજાબના મયદાનોમાં દૃષ્ટિગોચર થવાના કાર્યનો આરંભ કરી દીધો અર્થાત્ સિખખો પોતાના નાના નાના સમુદાયો

“ બધલી કાકડી તથા પાલખીને નાચર કુલો કે જ્યાં હિન્દુઓની ભગ-ચક વસિત છે ત્યાં આગળ બાળવામાં આવી હતી અને સબને બાળ્યા પછી જેવી રીતે કાકડી ન્દામ છ તેવી રીતે મુસલમાનો રામનાથ તળાવ ઉપર ન્દાવા ગયા હતા આ બનાવ બન્યા પછી કેટલાક મુસલમાનો એવું કહેતા રામજાતા હતા કે, ‘તુઝારે મદ્દાન હો જલા દિયા.’ હિન્દુઓની પક્ષા જ થોડા પ્રમાણમાં આ વખતે દાગરી કેખાતી હતી મુસલમાનો આગેવાનોની અફસોસી ને આ બનાવમાં ભાગ લેનાર મુસલમાનોને તેઓએ કપકો આપ્યો હતો એમ કહેવાઈ હઈ. નિર્હય ઉપર આગ્યાનુ સભળાઈ હઈ કે હિન્દુઓના આગેવાનોની એક સલા ભરી.”

આ વૃત્તાન ‘આર્થપ્રકાશ’ ના તા. ૩૦-૬-૨૬ રવિવારના બંકમાંથી લેવામાં આવ્યો છે; પરંતુ આ વૃત્તાત એ જ તારીખના ‘ગુજરાતી’ના બંકમાં, ‘ઈવિનિજ ન્યૂઝ ઓફ ઈન્ડિયા’ના તા. ૨૫-૬-૨૬ મંગળવારના બંકમાં તેમ જ અન્યન્ય વર્તમાનપત્રોમાં પણ સવિસ્તર ક્રિયા સક્ષિપ્ત સ્વરૂપમાં ઉપાધ ગયો. જે હિન્દુઓ મુરિદમ નેતાઓના આવી જ રીતે જનાબ કાદે તો તેણે મુસલમાનોના હૃદયોમાં શું પરિણામ થાય, એનો મુરિદમ બિરાદરોએ અહીં અવરથ વિચાર કરવાનો છે.

બનાવીને, પોતાની પુરાણી પદ્ધતિ પ્રમાણે લૂટ માર કરીને તથા નાનાં નાનાં અનિયમિત યુદ્ધો (ગેરિલ્લા યોદ્ધા) કરીને મુસ્લિમ હુકુમતને તંગ કરવા તથા સત્તાવવા મંડી ગયા.*

એ પુનરતિથિ તથા પુનર્જાગૃત સિખખોએ સર્વથી પ્રથમ જે વિશિષ્ટ કાર્ય કરી બતાવ્યું તે એ હતું કે જે વિશ્વાસઘાતક હિન્દુઓએ પોતાના હિન્દુ સિખખ ભાષ્યોને કોષ્ટ પણુ કારણપણાત મુસ્લિમ સરકારના હાથમાં સોંપી દીધા હતા અને મુગલ બાદશાહના જે મુસ્લિમ શાસકોએ નીચ તથા કાયર પુરુષો પ્રમાણે સિખખોની અનાય સ્ત્રીઓ તથા સિખખોનાં અસહાય સંતાનોપર અત્યાચારોની વૃદ્ધિ વર્ધાવીને પોતાના કોપની પૂર્તિ કરી બતાવી હતી તે સર્વ વિશ્વાસઘાતક હિન્દુ સિખખો તથા અત્યાચારી મુસ્લિમ શાસકોને ઉચિત દંડ આપવાનું પ્રશંસનીય કાર્ય હતું, અને એ કાર્ય શરવીર સિખખોએ એવી તો દક્ષતાથી કરી બતાવ્યું હતું કે તેથી મુગલિયા સસ્તનતના સિલ્સો એટલે કે મુસ્લિમ શાસકો આશ્ચર્યથી દિગ્મૂઢ થઈ ગયા હતા.

સિખખોના આ નવીન ઉત્થાન તથા તેમના હાથે થતી લૂટ મારના સમાચાર જ્યારે બાદશાહના સાંભળવામાં આવ્યા ત્યારે તે લાહોરના તે સમયના સૂબેદાર અબ્દુલસમદખાનપર અતિશય કોપાયમાન થઈ ગયો અને એ કોપના પરિણામે ઈ. સ. ૧૭૪૬ માં તેની મુસ્તાન બદલી કરીને ‘ખાનબહાદુર’ નામથી ઓળખાતા તેના પુત્ર જહોરિયાખાનને તેણે લાહોરનો સૂબેદાર બનાવી દીધો. એ ઉપરાંત

* ઉપર એક રમણે જણાવ્યા પ્રમાણે સર્વ અંગ્રેજ ઇતિહાસલેખકોએ ઈ. સ. ૧૭૧૬ તથા ૧૭૩૮ ના મન્દવર્તી કાળમાં સિખખોએ કરેલાં કાર્યોના સંબંધમાં મૌનનું જ અવલબન કરેલું છે; પરંતુ અલાઉદ્દીનના ‘ઈબરતનામા’ તથા જ્ઞાનસિંહના ‘પંચપ્રકાશ’માં સિખખોના હસ્તે એ સમયમાં થયેલાં કાર્યોનો સવિસ્તર વર્ણવેલ અપાયલો છે તેમ જ ફારસી ભાષામાં લખાયેલા ‘રિસાલે નાનકરાહ’ નામક હસ્તલિખિત ગ્રંથ (નં ૨૮૧ Raffles Bodleian)માં પણ એ વિષયની કેટલીક ચર્ચા કરાયેલી જોવામાં આવે છે.

મુસ્લિમ સૈનિકોના એક સમુદાયને તૈયાર કરીને એવી આગ આપવામાં આવી કે “તમે પળગમા સર્વત્ર જમણુ કરતા રહો અને જે ક્યાય સિખો વધારે સખ્યામાં એકત્ર થયેલા અથવા એકત્ર થતા દેખાય તો તેમને તરત વિખેરી નાખો ” મુસ્લિમ સૈનિકોના આ સમુદાય અવિચાર પરિશ્રમથી આ કાર્ય કરવા લાગ્યો. નવા પણુ સિખો તેમના જોવામાં આવતા હતા ત્યાં તેઓ સિખોને પીછો કરતા હતા, પરંતુ એ વેળાએ સિખો અતિશય વેગપૂર્વક પ્રજા તથા અદમ્ય યતા જતા હતા અને તેથી દિવસત્રિવિસ મુગલ હાકિમો તથા ખાલસા વીરોની ઝપાઝપીના પ્રયત્નો વધતા જ જતા હતા અમૃતમર જિલ્લાના ડલાવન ગામના ખાલસા તારાસિદ્ધિ પટ્ટીના નાકુએનો પગજ્ય ન્દી નાખ્યો અને સિખોએ લાહોર જિલ્લાના કાન્હાકચ્છ નામક ગ્રામ પાસે જેને કસૂરથી લાહોર લઇ જવામાં આવતો હતો તે શાહી ખજાનાને વીરતાપૂર્વક લૂંટી લીધો. બાકશાહને ઘોડા પૂરા પાડનાર શાહી સોદાગર મુર્તજીખાનને પણ એ જ વર્ષમાં એટલે કે ૬ સ. ૧૭૨૬ માં સિખોએ અમૃતમર જિલ્લાના જ હિમાય નામક સ્થાન પામે કાંઈ પણ પ્રમરના લય વિના બરાબર લૂંટી લીધો હતો.

ઈ. મ. ૧૭૨૦ માં જેને લાહોરથી દિલ્લી લઇ જવામાં આવતો હતો તે શાહી ખજાના પર સિખ લોકો દૂરી પડ્યા અને તેમાંની એક ગતી પાછને પણ બાબ રહેવા ન દીધી હવે એ સિખ લૂટાગઓને દડ આપવામાં દિલ્લીથી એક મુસ્લિમ ફૌજને મોકલવામાં આવી પણ એ મુસ્લિમ ફૌજના આવવાના મમાચાર મળતાંની સાથે જ સિખ લૂટાગઓ તરત પર્વતોમાં પનાવન કરી ગયા ૪ મ. ૧૭૩૧ માં તેઓ પર્વતો ઉપરથી પાછ નીચે ઊતરી આન્યા અને લાહોરના દરવાજાઓ પાસે જ મુસાફરોને લૂટવા તથા મારવા મંડી ગયા લાહોરના મુમક્કમાનો મોતી સખ્યામાં એકા થઇ ગયા અને લાહોરના સુમેદા સાથે મળીને તેમણે સિખો સાથે જતાદ અથવા ધાર્મિક યુધ્ધનો આરંભ કરી દીધો. પ્રથમની જે

લડાઈઓમાં જો કે મુસલમાનોની ફતહ થઈ, પરંતુ છેવટે તેઓ નગરના દ્વાર મમદ સિખ્ખો સાથેની લડાઈમાં હારી ગયા અને તેમના બહુમધ્ય મુસ્લિમ બિરાદરો માર્યા ગયા ઇ સ ૧૭૩૩ માં પુનઃ એક વાર મુગલ ખાદશાહે સામોપચાર તથા રિશ્વતદ્વારા સિખ્ખોના વિશ્વસનો ઉઘોજ કરી જોયો લાહોરના સુબેદાર ખાનમહાદુરે દિલીની મોતી મુસ્લિમ સરકારને એવી મલાહ આપી કે “આપ નામદાર સિખ્ખોને એક જગીર તથા ખિતાબ આપવાની ઉદ્દગતા દર્શાવો તો અન્નમ સારો આવશે” ખાનસાહબની આ સલાહને કુબૂલ રાખવામાં આવી અને તદનુસાર સિખ્ખોના તે સમયના નેતા માટે એક લાખ રૂપિયાની ઉપજવાળી જગીર તથા નવ્વાબના ખિતાબનો પ્રસ્તાવ તેમના પ્રતિનિધિ પાસે અમૃતસર મોખ્યવામાં આવ્યો. તે સમયમાં દરબાગસિંહ, કપૂરસિંહ, હરિસિંહ, કુબૂરી, દીપસિંહ શહીદ, જસ્સાસિંહ રામગઢિયા, કર્મસિંહ, જુદસિંહ, સુફર, ચાકિયા તથા ગિરજસિંહ એ સિખ્ખો સિખ્ખસમુદાયના નેતા તથા પ્રસિદ્ધ સિખ્ખો હતા * પ્રથમ તો એ પ્રસ્તાવનો અવગણ તથા તિરસ્કાર પૂર્વક અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો, પરંતુ ત્યાર પછી સિખ્ખોની બહુમતિ મળતા તે જગીરનો સ્વીકાર કરી લેવામાં આવ્યો છતાં પણ ‘નવ્વાબ’ના ખિતાબ-પદ-તથા ખિલતને સ્વીકારવામાં કોઈ પણ સિખ્ખ નેતા તૈયાર ન થયો એ ખિલત તથા ખિતાબ એક સિખ્ખ નેતા પાસેથી ખીજ અને ખીજ પાસેથી પાછી વળતા ત્રીજા સિખ્ખ નાયક આગળ રજૂ કરવામાં આવ્યા છતાં જ્યારે કોઈએ એ વસ્તુઓનો સ્વીકાર ન જ કર્યો ત્યારે અતે ફૈઝુલ્લાહપુરના તે મુલામાં પંખો દાળનારા એક કપૂરસિંહ નામક જાટે નવ્વાબનાં ખિતાબ તથા ખિલતનો સ્વીકાર કરી લીધો. * આ ઘટના પછી

* આ નામો ‘પ્રથમ પ્રકાશ’ના આધારે આપવામાં આવ્યા છે.

* આ કપૂરસિંહ સિખ્ખોના મહાપ્રજાવ નેતાઓમાંનો એક નેતા હતો અને સિખ્ખોની જાર મિસલોમાંની એક મિસલનો આદ્ય સંસ્થાપક હતો. જે મિસલ તેની જન્મભૂમિના નામ ઉપરથી ‘ફૈઝુલ્લાહપુરિયા

ગિજ્જા લોહા કેટલાક સમય પર્યન્ત એ નવી મળેલી જાગીરની ઉપ-
જ્ઞાતી સાતિપૂર્વક પોતાના નિર્વાહને ચલાવતા રહ્યા.

ધ. સ. ૧૭૩૪ માં સિજ્જા પોતાની સુમતી અથવા સમવડ-
માટે પોતપોતાના આયુષ્ય અનુસાર બે સમુદાયોમાં વિભક્ત થઈ
ગયા એક સમુદાયમાં કેવળ વયોવૃદ્ધ સિજ્જા જ હોવાથી તે સમુદાય
'શુદ્ધાદશ'ના નામથી ઓળખાતો હતો અને દ્વિતીય સમુદાયમાં કેવલ
તરણુ સિજ્જા હોવાથી તે સમુદાય 'તરણુદશ'ના નામથી ઓળખાતો
હતો. 'તરણુદશ'ના વળી પાછા નાના નાના પાંચ વિભાગો
કરવામાં આવ્યા હતા, અને તે વિભાગો તેમના નેતાઓના નામથી
ઓળખાતા હતા. યથા (૧) દીપસિંહ સહીદનો વિભાગ; (૨)

મિસલ ' કહેવાતી હતી સૈયદ મુદગમદ લતીફ કપૂરસિંહની નવાબ-
પદવીનું એક ખીલું જ કારણ બતાવે છે તે કહે છે કે " તેના હાલોની
સખ્યાથી મજાતા અનુયાયીઓએ તેની અસાધારણ બુદ્ધિમતાના કારણથી
તેને 'નવાબ'ની પદવી આપી હતી એક સિજ્જા સુસદમાની ખિનાબ
અથવા પદવીને ધારણ કર્યાનું સિજ્જાના ઇતિહાસમાં કેવળ આ એક જ
દાદરણું મળી શકે છે " અહીં એ વાતની નવીનવાથી દર્શાવવાની આવશ્યકતા
છે જ નહિ કે ઉપર જે વૃત્તાત 'યશપ્રકાશ'ના આધારે આપવામાં આવ્યો
છે તે વૃત્તાતથી લતીફને આપેલો વૃત્તાત કાઢક એણે સભવનીય નજામ
છે, કારણ કે, કપૂરસિંહે જાટો, બટોચા, જુલાહા, કીવર, ખત્રી તથા અન્ય
બહુસખ્ય લોકોને ગુરુ ગોવિન્દસિંહના મલના અનુયાયી અથવા સિજ્જા બનાવી
દીધા હતા અને ધાર્મિક દૃષ્ટિથી તેનું એટલું બધું યોગ્ય કરવામાં આવતું હતું કે
તેના હાથથી ભે ગુરુનો પહલું મળી આવતો તે અતિશય યોગ્યમયી ધરના મનાતી
હતી કપૂરસિંહને એ વિષયનો અર્થ હતો કે " મેં મારા હાથે પાંચ સો
સુસદમાને માર્યા છે. " સૈયદ મુદગમદ લતીફ કહે છે કે " એમાં તો કોઈ પણ
પ્રકારનો સંદેહ છે જ નહિ કે જરસાસિંહ અદવવાહિયા તથા પટિયાલાના
અહાસિંહના સમયથી પૂર્વે કપૂરસિંહ સિજ્જા સદરોમાં સર્વથી અધિક
વિખ્યાત તથા કમ કર સિજ્જા સદાર હતા " સૈયદ મુદગમદ લતીફ જેવો
મુસ્લિમ ઇતિહાસલેખક જ્યારે કપૂરસિંહના સંબંધમાં આવ્યા હતા ત્યારે
કાઠી રહ્યો છે ત્યારે અવશ્ય કપૂરસિંહની યોગ્યતા એવા પ્રકારની દેખી જ લેઈએ.

પ્રેમમિહ ખત્રી તથા ધર્મસિંહ ખત્રીનો વિભાગ (૩) દશવ-
સિંહનો વિભાગ, (૪) બાબા કાહનમિહ તથા બાબા વિનોદ
મિંહનો વિભાગ અને (૫) વીરમિંહ તથા અમરસિંહનો મજબૂતી
સિખખોનો વિભાગ સિખખોના આ સમસ્ત સમુદાયો અમૃતસરની ચારે
બાજુએ જૂદા જૂદા ગામોમાં રહેવા લાગ્યા ઇ સ ૧૭૩૫ માં સિખખોની
નગીરને અનાવશ્યક માનીને સિખખો પામેથી બાદશાહે પાછી છીનવી
લીધી* એટલે ખાતમાઓએ વળી પાછો વૃટમારના પોતાના જૂના ધંધાને
ચાર બી દીધો પરંતુ લાહોરનો દીવાન લખપતગાય અદ્દપ સમયમાં
જ આવીને તેમના પર દટી પડ્યો અને તેણે 'તરણુદલ'ના સિખખોને
મારીને મતવજ નદીને પેને પાર દાકી દાઢ્યા ઇ સ ૧૭૪૬ માં
'સુદ્ધાદલ'ના સિખખો તથા લુટમાગના કામમાં 'તરણુદલ'ની
બરામરી મરનાર નગ્વાજ કપૂરસિંહની લાટોરના એક મુસ્લિમ સિપાહી
સાહાર હુમલતખાન સાથે અથડાઅથડી થઈ ગઈ અને અમૃતસર
પાસેના વાસરકી નામક સ્થાનમાં સિખખ મુસ્લિમ મત્રામ થયો કે
જેમાં સિખખોનો પરાજય થઈ ગયો એ પરાજય પછી સિખખોના
બંને દલ મળી ગયા અને તેમણે હુગરશાહ મુકીમ નામક સ્થાન
પાસે મુગનોતી રેવડી પરાજયના આઘાતથી દાણાદાણુ કરી નાખી
સિખખોના એ પછીના ખીજ બે વર્ષ આવા જ પ્રકારના
અવ્યવસ્થિત યુદ્ધોમાં લીટી ગયાં, એથી ખાલસાના બળની ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ
થતી ગઈ અને મુગલિયા સરકારના બળનો હ્રાસ જ થતો રહ્યો અહીં
એ વાર્તાને પણ વચ્ચે જણાવી દેવાની આવશ્યકતા છે કે બન્દા
બહાદુર તથા તેના અનુયાયી સિખખોને મહાનિર્દયતાથી રેસાવી
નખાવનાર બાદશાહ ફર્રુખસિયર બન્દામવિદ્યાનની ઘટના ધરી ગયા
પછી બે વર્ષ જેટલા અંધ કાળમાં જ એટલે કે ઇ સ ૧૭૧૯ના

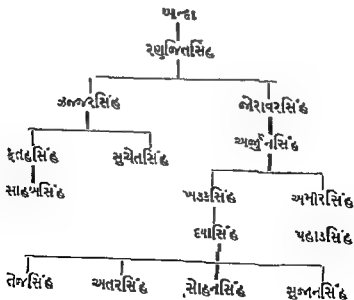
* ' પચમકાસ 'ના લેખક મુજબ સરકાર પાંચ સિખખોને આપેલી
નગીર છીનવી લેવામાં દે પ્રતિજ્ઞાલભના દોષનું આરોપણ કરે છે, બંને
નગીરને છીનવી લેવાનું કારણ દર્યાવારકુ ન હોવાથી મુજબ સરકારે અવશ્ય
પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કર્યો હતો એમ નિર્વિવાદ માની શકાય છે

એપ્રિલ માસની ૨૭ કે ૨૮ મી તારીખે જે સૈવદ્યધુઓએ તેને દિલ્લીનાં તાલેતખ્તને માલિક બનાવ્યો હતો તેજ સૈવદ્યધુઓના પડખંતે બોમ ચક્રને મરી ગયો હતો; અર્થાત્ તેને પ્રથમ ક્ષર કરીને અને ત્યાર પછી અત્યંત રીઝાવી રીઝાવીને અંતે તેના મુસ્લિમ જિનારોએ જ તેના પેટમાં તલવાગે બોણીને મારી નાખ્યો હતો અને ત્યાગ્બદી મુમલિયા મસ્તનાતમા પારસ્પરિક પ્રપંચોના ખેડે જ ખેડાઇ રહ્યા હતા. આ કાગ્જો તથા અન્યાન્ય કાગ્જોના યોગે એ સમયમાં કટલીક એવી ઘટનાઓ ઘટી ગઇ કે જેમના યોગે મુમલિયા ઇલનશાહનો આસન વિનાશ રૂપ દૃષ્ટિએચર થવા લાગ્યો અને બન્દા બદાદુર્ગનાં

• ગુરુમુખિ દિપિમા છપાયલા ‘બન્દા બદાદુર’ નામક અવન્ય, અન્ય કોઇ પણ અંશમાં નથી મળી આવતો તેવો, એક એ ઉલ્લેખ મળી આવે છે કે “દોષીના પૂછડા સાથે જાવિલા બન્દાને દિલ્લીથી બદાદુર મથુના નદીના નિર્જન તીરપ્રાવમાં લઈ જઈને મરી ગયેલો માની નાખી દેવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ એક ફરી તેજમય ટવનના વિદ્યો ભેદને તેને ત્યાંથી છવાડીને પોતાની કૃપાળીમાં લઈ ગયો હતો અને ત્યાં સુધી તેના શરીરમાંના બધા જખમ બહાવર રૂઝાડ ગયા ત્યાં સુધી તેનો કપચાર કરતો રહ્યો હતો. ત્યાંથી સાને થવા પછી વીર વૈરાગી વેરા બદલીને પાછા પબ્લમાં ચાલ્યો ગયો હતો પરંતુ તેટલા સમયમાં પબ્લના સિખખોની રિયલિટી અનિશ્ચય પરિવર્તન થઈ ગયું હતું સિખખમમાં એ લાનોમાં વિલક્ષણ થઈ ગયો હતો અને તે બન્ને વિલાસો એકબીજાના વિરોધી હતા, એ એ વિલાસોમાંનો એક સિખખવિલાસ બન્દાને ગુરુ માનવો હતો અને બીજો વતખાલસા અથવા વતખાલસા નામક સિખખવિલાસ ગુરુ એવિન્સ સિદ્ધાને જ અનિમ ગુરુ માનવો. દોષથી બન્દાને ગુરુ વગેરે સ્વીકારતો ન હોતો. અબુલ્ફઝમદના કિયાતમક અસિદ્ધિ સિખખોના દૃષ્ટિમાં ત્રાસને ઉત્પન્ન કરી દીધો હતો અને તેમને પર્વતો, લટિંગ તથા બીકાનેરના જ ગડો તેમ જ મરુમુખિમાં નસાઈ દીધા હતા, એટલે એ સમયમાં તેમને પુનરપિ સ્વચ્છિત કરવાનો પ્રયત્ન કોઈ પણ રીતે સફળ થાય તેમ દેખાડ ન દોર્યું. આવી પરિસ્થિતિને ભેદને બન્દા જગમૂના પદાડેમાના લક્ષ્મદ નામક રવાનમાં સાંપુના વેસમ રહેવા લાગ્યો. તેની વીરપત્ની વીરમતી તથા તેના અલ્પ-વયરક પુત્ર મૃત્યુના મુખમાં પડી ચૂકેલા દોષથી બન્દાએ વળી પાડો એક

અંતિમ વયનો સત્ય સિદ્ધ થતાં હિન્દુ સિખ્ખો અથવા ગુરુ ગોવિન્દ સિંહના ખાલસાની ઉત્પત્તિનો માર્ગ દૃઢ તથા નિષ્કંટક થતો ગયો. પરંતુ તે ઘટનાઓના વિવેચનને પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં અવકાશ ન હોવાથી

સુચોન્ય કન્યા સાથે લગ્નસબંધ કરી લીધો અને એ લગ્નસબંધથી તેને ઇ. સ. ૧૭૨૮માં જે દ્વિતીય પુત્રવત્તની પ્રાપ્તિ થઈ તેનું નામ રણજિતસિંહ રાખવામાં આવ્યું. બન્દા બહાદુર એ દ્વિતીય પુત્રના જન્મ પછી ચૌદ વર્ષ પર્થન્તર જીવીને અને મુગલ સામ્રાજ્યના ક્ષાસ તથા સિખ્ખોના પુનરુત્થાનની ઘટનાને પોતાનાં નેત્રોથી જોઈને ઈ. સ. ૧૭૪૧ના મે માસ અથવા વિક્રમાબ્દ ૧૭૮૮ના જ્યેષ્ઠ માસની ચતુર્દશીને દિવસે સ્વર્ગવાસી થયો હતો. તેના સમાધિ લગ્નભરૂથી એ કિંવા ત્રણ મહિનાના અંતરે બનાવવામાં આવ્યો હતો કે જે અદ્યાપિ વિશ્વમાન છે; એ સ્થાનમાં પ્રતિવર્ષ બન્દાની મૃત્યુતિથિને દિવસે એક મેટો મેળો ભરાય અને બન્દાના વંશજોને જ પોતાના ગુરુ તરીકે માનનારા પંજાબનીવાસી સહસ્રાવધિ સિખ્ખો એ મેળાના પ્રસંગે પોતાના સ્ત્રીપુત્રાદિક સહિત ત્યાં આવીને એકત્ર થઈ જાય છે. બન્દાની માહિના વર્તમાન (ઈ. સ. ૧૯૦૭) અધિકારીનું નામ તેજસિંહ છે. બન્દાનો વંશવૃક્ષ આ પ્રમાણે છે:—

ને પરમાત્માની ઇચ્છા તથા કૃપા હશે, તો અમે કોઈ અન્ય અવ-
સરે સિખ્ખોનાં એ પુનરુત્થાન, યુદ્ધ, વિજયપ્રાપ્તિ તથા પંચભ્રમ
દિન્દુરાન્યમંસ્થાપના આદિ ગૌરવાન્વિત મહાકાર્યોના ઇતિહાસને
પ્રસ્તુત અંથ પ્રમાણે જ અમારાં જિજ્ઞાસુ પાઠક તથા પાઠિકાઓનાં
કરકમળોમાં સમર્પીને કૃતાર્થ થઈ શકીશું. ॐ શાંતિઃ શાંતિ શાંતિ

એ માદીના વર્તમાન (ઇ. સ. ૧૯૦૭) અધિકારી તેમ જ તેમના કોઈ
ભાઈના શુદ્ધમાં પણ સત્તાન નથી. માલકમ સાહેબે ચેતાને ઇતિહાસક્રંપ
એક શતાબ્દિથી પણ અધિક સમય પૂર્વે લખ્યો હતો તેમાં આ જતાંત
વર્ણવાય્યો છે અને લક્ષ્મીનું નામ પણ અપાયું છે કે ન્યાં બન્દા દિલ્લીથી
ભાગી આવ્યા પછી રહેતો હતો. આ જતાંત 'પ્રથમ પ્રકાશ'માં પણ અપા-
ય્યો છે; પરંતુ ન્યાં સુધી એમ માનવામાં ન આવે કે બન્દા બદાકુર
ગુરદાસપુરના ઘેરા વખતે પણ શત્રુઓના પંજામાંથી છઠ્ઠીને બીજી વાર
પલાયન કરી ગયો હતો અને તેને પકડીને દિલ્લી લઈ જવામાં જ ન હોતો
આવ્યો ત્યાં સુધી આ જતાંતને કદાપિ અસંદિગ્ધ તરીકે રચીકારી શકાય
તેમ નથી; કારણ કે, આ જતાંત ઇતિહાસની કસોટી પર સત્ય સિદ્ધ થઈ
નથી શકતો. આ વિવાદમય ઘટના વિશેષ ઐતિહાસિક યોધાત્મક નિર્ણયની
અપેક્ષાને દર્શાવી રહી છે.

“ હિન્દુ ગૌરવ અથવા અથમાળ ”ના સ્થાયી ગ્રાહકોને એક નવો લાભ !

છપાય છે; !

છપાય છે ! !

સંવત ૧૯૮૬ ના માર્ગશીર્ષ માસમાં બહાર પડશે

કાવ્યકુસુમાકર

અથવા

હકુર નારાયણનાં ૬૦ સં ૧૮૯૬ થી અત્યાર સુધીમાં

લખાયેલાં વિવિધ કાવ્યનો અગ્રંથ સંગ્રહ

જો તમારે મધુર શૃંગારરસનો આસ્વાદ લેવો હોય, કરણુ રસનો સાક્ષાત્કાર કરવો હોય, વીરરસના પાનથી વીરતાની અનુભૂતિમાં તસ્લીન થવું હોય, હાસ્યરસની આછી છટા દિવા હાસ્યના આનંદને ભોગવવો હોય, મહાકવિ કાલિદાસના ‘ઋતુસંહાર’ નામક કાવ્યનો ગુજરાતી ભાષાદ્વારા ઉપભોગ કરવો હોય, મહાત્મા શેખ સાદીના ‘કરીમા’ નામક કાવ્યનું ગુજરાતી ભાષામાં તત્સમ દર્શન કરવું હોય અને સ્વામી વિવેકાનંદના આંતરસપરિપ્લુત અંગ્રેજી કાવ્યોની મંદાકિનીમાં ગુર્જર અનુવાદ દ્વારા નિમજ્જન કરવું હોય તેમ જ ઉત્તમોત્તમ પ્રાચીન તથા અર્વાચીન ચિત્રકરોનાં આલેખેલાં અનેક સુંદર ચિત્રોના દર્શનથી નેત્રોને આનંદના અનુભવ કરાવવા હોય તો ‘કાવ્યકુસુમાકર’ની એક અત ખરીદા વિના અને તેનું વાચન કર્યા વિના તમારી એ ઇચ્છા કદાપિ પરિપૂર્ણ થાય તેમ નથી.

લગભગ ૩૫૦ પૃષ્ઠનાં એ અનેક ચિત્રોવાળા અને સુવર્ણાક્ષરી ઉત્તમ કાપડના પૂઠાવાળા દળદાર ગ્રંથની કીમત રૂ. ૩-૪-૦ રાખવામાં આવી છે પરંતુ ‘હિન્દુ ગૌરવ અથમાળા’ના સ્થાયી ગ્રાહકોને એ ગ્રંથ પોણી કીમતે એટલે કે રૂ. ૨-૭-૦ ની કીમતથી આપવામાં આવશે પોસ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ ગ્રાહકોને શિર રહેશે.

અત્યારે જ તમારા ઓર્ડર નીચે લખેલા સ્થળે મોકલી

આપો:— હકુર નારાયણ પિસનળ

“ હિન્દુ ગૌરવ અથમાળા ” કાર્યાલય.

નં. ૧૦૦, બજારગેટ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ. ૧

તમારા બાળકોને ગાંડીવનાં પુસ્તકો વંચાવો

બાળકોમાં ઉત્તમ સરકાર પાડી તેમને
કઠ અને સુધક ચારિત્રવાળા બનાવવા
માટે ગાંડીવનાં પુસ્તકો સર્વોત્તમ ।
પુસ્તકો સર્વ રૂપાળા, રસીલા અને
: બોધક છતાં સરળ છે :

૧ થી ૩૨ પુસ્તકો
બહાર પડી ચૂક્યાં છે.

તમારા આસજનોમાં તે પુસ્તકોની
લઢાણી કરો.

લઢાણી કરવા લાયક ખાસ ચોપડીઓ

૧ લીખ્મ ૦-૪-૦

૨ જય બજરંગ ૦-૬-૦

ઉપરાત એક આનાવાળી ચોપડીઓ પણ ઘણી છે લઢાણી
કરનારને ખાસ ઓજ દરે.

લખો ગાંડીવ સાહિત્યમંદિર દેગાંધીક સરત

“ ગુરુ ગોવિન્દસિંહ ” ગ્રંથ વડોદરા રાજ્યના
શાળાના પુસ્તકાલયોમાં રાખવામાટે
મંજૂર કરવામાં આવ્યો છે

શેઠ મનસુખલાલ છગનલાલ શેરદલાલ આશ્રિત

હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાળાના

ગુરુ ગોવિન્દસિંહ અથવા ધુરંધર ધર્મસત્રાટ્

નામક પ્રથમ પુષ્પ (ગ્રંથ)ની ઉત્તમતાના સંબંધમાં કેટલાક
પ્રતિષ્ઠિત ઇતિહાસવેત્તા, વિદ્વાનો, તથા કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત
વર્તમાનપત્રો તેમ જ માસિકપત્રોએ આપેલા

નિષ્પક્ષપાત અભિપ્રાયો

મુદ્રણસ્થાન : આદિત્યમુદ્રણાલય, રાયખડ-અમદાવાદ.

મુદ્રક : ગંગનન વિશ્વનાથ પાઠક.

અભિપ્રાયદાતા પ્રજા પુરુષો, સાપ્તાહિક પત્રો તથા માસિક પત્રોની નામાવલી

- ૧ પ્રસિદ્ધ ઐતિહાસિક તથા પુરાતત્ત્વજ્ઞ રાયબહાદુર મહા-
મહોપાધ્યાય શ્રી ગૌરીશંકર હીરાચંદ ઓઝા, અમરે.
- ૨ મહામહોપાધ્યાય માન્યવર રામચી હાધીભાઈ હરિશંકર
જામનગર (કાઠિયાવાડ).
- ૩ વિઠ્ઠલ કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી એમ. એ. એલ
એલ. બી. (' મોડર્નરિયુ ' કલકત્તા)
- ૪ મોજમજાહ (ગુજરાતી સાપ્તાહિક પત્ર) મુંબઈ.
- ૫ સ્વદેશ અને કર્મભૂમિ (ગુજરાતી સાપ્તાહિક પત્ર) મુંબઈ.
- ૬ હિન્દુ (ગુજરાતી સાપ્તાહિક પત્ર) સુરત.
- ૭ સૌરાષ્ટ્ર (ગુજરાતી સાપ્તાહિક પત્ર) રાણપુર (કાઠિયાવાડ)
- ૮ આર્યપ્રકાશ (ગુજરાતી સાપ્તાહિક પત્ર) આણંદ (ગુજરાત.)
- ૯ પ્રજાબંધુ (ગુજરાતી સાપ્તાહિક પત્ર) અમદાવાદ (ગુજરાત)
- ૧૦ કન્ઠ મુદ્રણ (ગુજરાતી સાપ્તાહિક પત્ર) રાણપુર (કાઠિયાવાડ)
- ૧૧ ગુજરાતી (ગુજરાતી સાપ્તાહિક પત્ર) મુંબઈ.
- ૧૨ ગુણસુદર્શી (ગુજરાતી માસિક પત્ર) મુંબઈ.
- ૧૩ સાહિત્ય (ગુજરાતી માસિક પત્ર) વડોદરા (ગુજરાત)
- ૧૪ લોહાણા હિતેન્દુ (ગુજરાતી માસિક પત્ર) રાણકોટ (કાઠિયાવાડ)
- ૧૫ કન્ઠકેસરી (ગુજરાતી સાપ્તાહિક પત્ર) અમદાવાદ (ગુજરાત)
- ૧૬ વિલાસ (ગુજરાતી માસિક પત્ર) મુંબઈ.
- ૧૭ હિન્દુત્વ (ગુજરાતી સાપ્તાહિક પત્ર) મુંબઈ.
- ૧૮ ગુજરાતી પંચ (ગુજરાતી સાપ્તાહિક પત્ર) અમદાવાદ (ગુજરાત)
- ૧૯ લોહાણા જીવન (ગુજરાતી માસિક પત્ર) કરાચી (સિંધ)
- ૨૦ મનોરમા (દિંદી માસિક પત્ર) અલ્લાહાબાદ (યુ. પી.)

‘गुरु गोविन्दसिंह’ भाटे भणेल। अभिप्राये।

अजमेर ता २२-८-२८

श्रीमान् ठकुर नारायण विसनजी की सेवामें, बर्बई.

मान्यवर,

आपकी भेजी हुई ‘गुरु गोविन्दसिंह अथवा धुरधर धर्मसंग्राह’ नामक पुस्तक मिली। आप की इस कृपा के लिये मैं आप का बहुत ही अनुगृहीत हु। पुस्तक बड़े महत्त्वकी है और बड़ी योग्यतासे लिखी गई है। यह पुस्तक गुर्जर साहित्य की वृद्धि करनेवाली और गुर्जर भाषासे प्रेम रखनेवाले प्रत्येक पुरुष के पढ़ने योग्य उत्तम पुस्तक है। प्रत्येक विद्यानुरागी, गुर्जर साहित्यसेवी के पास तथा प्रत्येक पुस्तकालय में यह पुस्तक अवश्य रहनी चाहिये। यह ग्रंथ लिखकर आपने देश की बड़ी सेवा बजाई है।

आप का कृपाभिलाषी

गौरीशंकर हीराचंद ओझा*

*

अजमेर ता २२-८-२८

श्रीमान् ठकुर नारायण विसनजी की सेवामें, भुवनेश्वर.

मान्यवर, आपकी भेजी हुई ‘गुरु गोविन्दसिंह अथवा धुरधर धर्मसंग्राह’ नामक पुस्तक मध्य आपकी कृपाभाटे हु आपने अतिशय अनुगृहीत किया हु पुस्तक बहुत महत्त्वपूर्ण है और बहुत ही उपयोगी है। यह पुस्तक गुर्जर साहित्य की वृद्धि करनेवाली और गुर्जर भाषासे प्रेम प्रत्येक पुरुषभाटे वाच्यता योग्य उत्तम पुस्तक है। प्रत्येक विद्यानुरागी गुर्जर साहित्यसेवी के पास तथा प्रत्येक पुस्तकालय में यह पुस्तक अवश्य होना चाहिये। यह ग्रंथ लिखकर आपने देश की बड़ी सेवा बजाई है।

आपका कृपाभिलाषी

गौरीशंकर हीराचंद ओझा

મહાત્મા ગુરુ ગોવિન્દસિંહનું નામ દિન્દુધર્મના રક્ષક તરીકે સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. મેવાડ ભૂમિના સૂર્યવંશીય ક્ષત્રિયરી પ્રતાપસિંહ, મહારાષ્ટ્રના ભવાનીભક્ત શિવાજી તથા સિખ્ખશિરોમણિ ગુરુ ગોવિન્દ-સિંહ, આ ત્રણે વ્યક્તિઓના પવિત્ર સ્મરણે દિન્દુધર્મનુયાયિજનનાના હૃદયસિંહાસનારૂઢ થઈ પૂજ્યા છે. તેમા પછી ગુરુ ગોવિન્દસિંહનું નામ હૃદયની ઊંડાણનું સ્થાન રોકે છે તેમનું ધર્મવીરત્વપૂર્ણ ચરિત્ર લખાવી જનતા સમક્ષ રજૂ કરનાર દિન્દુલ્લાભિમાની શેઠ મનસુખલાલ જનન લાલ શેરદાસજીને ધન્યવાદ આપવા જ્યાં જન કરણ પ્રેરાય છે તે જ ક્ષણે એ ચરિત્રના લેખક ગુજરાતી ભાષાના પરમોપાસક સાક્ષરવર્ધ નારાયણ વિસનજી ઠાકુરે મહાશયનું નામ પ્રથમોપરિચિત થાય છે તેઓશ્રીએ આવા અનેક ઐતિહાસિક પુસ્તકો લખી ગુજરાતી ભાષાની સાહિત્યસપત્તિમા ધણો સ્તુત્ય ઉમેરો કરી ગુજરાતી ભાષાના જન-તની ધણી મિમ્મની સેવા જાગવી છે તા ૨૮-૪-૨૯

શાસ્ત્રી હાથીભાઈ હરિશંકર, જામનગર (કાઠિયાવાડ)

Guru Govind Singh By Thakkur Narayan Visanji Printed at the Gujarati News Printing Press, Bombay. Paper cover pp 259 Price Re 0-12-0 (1928)

Thakkur Natayan has projected a series of books bringing out the goodness and greatness of the Hindus and their religion. He is fitted to write on the subject, because of one particular reason amongst others, viz, that he studies his subject at its original source, and is always eager to absorb any new light thrown on it. He reads much before publishing a book. This characteristic feature of his writings is

preserved in this book, and he has produced an admirable life of the great Sikh religious leader, Guru Govind Singh. There was a want of such a book in our libraries and it is now supplied. "

K. M. J.* Modern Review,

(Calcutta) April 1929.

* Krishnalal Mohanlal Jhavery. M. A., LL. B. Retired Chief Judge, the courts of small causes, Bombay and a reputed author of many English and Gujarati books

“ ગુરુ ગોવિન્દસિંહ પ્રધાનક ઠક્કર નારાયણ નિસનજી મુદ્રણરથાન ‘ ગુજરાતી ન્યૂઝ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ ’ મુબઈ કાગળનુ પૃષ્ઠ પૃષ્ઠ ૨૫૪, મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૨-૦ (૧૯૨૮)

ઠક્કર નારાયણે હિન્દુઓ અને તેમના હિન્દુધર્મની ઉત્તમતા તથા મહત્તાને દર્શાવનામટિ એક અયમાળાના પ્રકાશનની યોજના કરેલી છે. તે દ્રષ્ટાક કારણોથી ઠક્કર નારાયણ આ વિષયના પ્રતિપાદનની યોગ્યતા ધરાવે છે તે કારણોમાનુ એક વિશિષ્ટ કારણ એ છે કે તેઓ પોતાના હૃદયેષ્ય અથવા પ્રતિપાદ્ય વિષયના ઐતિહાસિક સાધનનો અભ્યાસ કરે છે અને તે વિષય ઉપર જે કાંઈ પણ નવીન પ્રકારા પાઠવામા આપ્યો હોય તે નવીન પ્રકારાને યોગ્યતા પૂર્વક સ્વીકારી સેવાને નિરતર ઉત્કર્ષિત રહ્યા કરે છે. એક પુસ્તકને પ્રકાશિત કર્યા પૂર્વે તેઓ બહુ વાચે છે. તેમના અધ્યાન એ લાક્ષણિક સ્વરૂપ આ અયમા પણ રક્ષાયલું છે, અને તેમણે સિખધર્મના સુરસુર નેતા ગુરુ ગોવિન્દસિંહનુ આ એક પ્રગંસનીય ચરિત્ર પ્રકટ કર્યું છે આવા એક અયની આપણા પુસ્તકાલયોમા જે ન્યૂનતા હતી તે આ અયના યોગે પૂરી થઈ ગઈ છે.

કે. એમ. જે.* (મોડર્ન રિવ્યુ, માર્ચ, ૧૯૨૯)

* રા. રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ જાવેરી, એમ. એ., એલ. એલ. બી. મુંબઈની રમોલ કોલિમ્ કોર્ટ્સના રિટાયર્ડ ચીફ જજ અને અનેક અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી અધોના પ્રતિષ્ઠિત નિર્માતા.

ગુરુ શાવિન્દસિદ્ધ અમવા ધુરંધર ધર્મસમ્રાટ પ્રયોગક
તથા પ્રકાશક ઠંકુર નારાયણ વિસનથ ૧૦ ૧૦૦ જાગરગેટ રટોટ,
કોટ, મુંબઈ—

આ ઐતિહાસિક નવનકથા “ હિન્દુ ઔરવ ગ્રથમાળા ’નું પ્રથમ
પુ પ છે સાહિત્યવર્ષમા ઇતિહાસના અભ્યાસી અને ઐતિહાસિક
નવનકથાના લેખક તરીકે રાં ૧૦ ઠંકુર સુપ્રસિદ્ધ છે અને ગુજરાતીની
બેટા તરીકે આજ દિવસ સૂધીમા તેઓએ વીરાળી પથ્થુ વિશે
ઐતિહાસિક નવનકથાઓ લખી ગુર્જર પાઠકપાઠિકાઓના કરકમળમા
અર્પણ કરી છે ઇતિહાસના રસપને નિહન ન કરતા ઐતિહાસિક
પ્રમગોનું જ અનુસરણ કરી ઐતિહાસિક નવલિકાઓ લખારી જોષ્યે
એ તેઓનુ ખાસ ખીરદ વાક્ય છે અને તે માટે તેઓ તે સમયના
જેટલા પથ્થુ ઐતિહાસિક પુસ્તકો ઉપનખ હોય તે સર્વનો અભ્યાસ
કરી સમવ્યાસબબ્યનું મનન કરી તેની યોગ્યાયોગ્યતાનું તોનન કરીને
જ તેઓ વસ્તુસકલન કરે છે, આ નવનકથા માટે પથ્થુ તેની જ રીતે
તેઓએ અગ્રેષ્ઠ, ગુરુમુખી, હિન્દી, બ્રાહ્મી તથા મરાઠી ભાષામા
લખાવના આશરે એકત્રીસ પ્રયોનો આશ્રય લઈ જેમ અને તેમ સુદ્ધ
ચિત્ર આપવાની કોશિસ કરી છે એમ અચારખમા તેઓએ આપેલી
સૂચી ઉપરથી વ્યખ થાય છે ભાષાઔરવ એ તો રાં ૧૦ ૧૦૨નો
સ્વન સિદ્ધ હજી છે, એટલે તે વિષે કઈ કહેવુ એ સોનાને ટોળ
અદાવવાના પ્રયત્ન જેવુ નિરર્થક છે નવનકથાને પૃષ્ઠે પૃષ્ઠે “ હિન્દુ
ગૌતમ ’નો પુણ્યપ્રકાશ દષ્ટિગોચર થાય છે, તેમા પથ્થુ “ ગુરુ તેમ
બહાદુરનો શિરચ્છેદ ’વાળા પાચમા પ્રકરણમા લાઘ્ય મોતીરામ
અને દયાસદાસનાં આત્મખન્દિત તેમ જ ગુરુ તેગબહાદુરનો
“ સર દિવા પર સાર ન દિવા ”નો ચમત્કાર, છઠ્ઠા પ્રકરણમા ગુરુના
મૃતદેહ માટે અત્યજ મનાતા ધર્મદાસનું જીવનખલિહાન, નવમા
પ્રકરણમાના “ પજ પ્યારે ” અને પંદરમા પ્રકરણમાના ‘દુનાતમા
ગુરુપુત્રો’ના પ્રસંગો રોચાચ હિમા કરી દેવ તેવા છે વળી ‘મુમ્તઝાનોના

પૈશાચિક અત્યાચાર' શીર્ષક અગિયારમા પ્રકરણમાનું માધુરીનું પાત્ર એક આદર્શ આર્ય મહિલાનું ચિત્ર દષ્ટિ સમક્ષ રખૂ કરે છે એકંદર રીતે કહીએ તો “આ ત્રિસ્કલિત હિન્દુજાતિને હિન્દુસંગઠન તથા હિન્દુગૌરવપ્રાપ્તિના માર્ગે પ્રેરવામા (આ પ્રયત્ન) અંશમાત્ર પણ સહાયબૂત થશે તો આ હિન્દુ ગૌરવ અંશમાળાના આશ્રયદાતા તથા આ પ્રયત્નના લેખકને પોતાના ધન તથા પરિશ્રમની સંપૂર્ણ સાર્યકતા થયેલી દેખાશે.” રા. ઠક્કુરની એ મનીષા સર્વાંશે ફળીબૂત અર્થાત્ ફળને આપનારી થવા પામી છે એમા કિંચિદ્માત્ર સહાયને સ્થાન નથી તદુપરાત ૩૦૦ પૃષ્ઠનું પુસ્તક માળાના ગ્રાહકોને માત્ર ૦-૧૨-૦ ના મૂલ્યમા આપવું એ વિના મૂલ્યે આપવા જેવું જ છે. તો અમે અમારા પાઠક તથા પાઠિકાઓને માળાના ગ્રાહક થવાની બલામણુ કરી તે માળાની ઉજાતિ થાય એવી મનીષા સાથે આ ન્દાનું અવલોકન પૂર્ણ કરીએ છીએ અને તે માળાના આશ્રયદાતાને ધન્યવાદ આપીએ છીએ

‘માળમળહ’ (મુંબઈ) તા ૮-૭-૨૮

ગુરુ ગોવિન્દસિંહ અથવા હુરંધર ધર્મસમ્રાટ: પ્રયોજક તથા પ્રકાશક શ્રીયુત નારાયણ વિસનજી ઠક્કર ટે ન ૧૦૦, બર્નરગેટ રફીટ, કોટ, મુંબઈ.

શ્રીમાન્ શેઠ મનમુખલાલ જગનવાય શૈલલાલના ઉદાર આશ્રય હેઠળ, “હિન્દુ ગૌરવ અંશમાળા” ના પ્રથમ પુષ્પ રૂપે, ગણીતા પ્રખર કચ્છી લેખક શ્રીયુત નારાયણ વિસનજી ઠક્કુરના સ્વત્વ પ્રયાસે બહાર પડેલુ, આ અતિ ઉપયોગી અને પ્રત્યેક હિન્દુને વાચવા યોગ્ય પુસ્તકનો સાક્ષારસ્વીકાર કરતા અમને અતિ હર્ષ થાય છે ઐતિહાસિક નવલકથાઓના “એમ્પીયન” લેખક તરીકે વિખ્યાતિ પામેલા શ્રી ઠક્કુરની તેજસ્વી કલમની રસપ્રધાન કૃતિઓથી ગુજરાતી વાચક વર્ગ સુપરિચિત છે. અને શ્રી ઠક્કુર જેવા એક સમર્થ અને સફળ કચ્છી લેખક માટે કચ્છી આવમ મગર છે. કબુલિત થતા ધાર્મિક

વાનાવરણુમાંથી આર્યોવર્તને મુક્ત કરવાના ચતા સ્તુત્ય પ્રયાસોમાનો
 શ્રી હંકુરનો આ એક સફળ પ્રયાસ છે. કબુલિત વાનાવરણુની
 છવાયેલી આધીને ચીરતા આ પુસ્તકના પાને પાને દિન્દુ ગૌરવનું
 પુણ્યતેજ અવનવા ઓજસ પ્રકટાવે છે. દિન્દુધર્મની અમેઘ દીવા-
 લોપર પ્રકારે કરવાની ન્યારે ન્યારે પરધર્મીઓના હાથે ગાઠી ચેટાઓ
 કરવામાં આવી છે, ત્યારે ત્યારે જુગજૂના ધર્મોવલંબીઓમાંથી ધર્મની
 રક્ષા અથે અને વિધર્મીઓની સુદસાન ઠેકાણે સાવવા માટે આર્ય
 ધર્મવીરો ધર્મક્ષેત્રે ધર્મયુદ્ધ કરવા કટિમદ્ધ થયા છે. આવા એક
 ધર્મવીરની ધર્મપરાયણતાનું ઓજસમુખરી વાણીમાં આવેખાવહું શબ્દ-
 થિન તેજ શ્રી હંકુરનું “શુર ગોવિન્દસિંહ અથવા શુરધર ધર્મસમ્રાટ”.
 દિન્દુત્વના વિનાશ કાળે મોગલ સમ્રાટ ઔરંગઝેમના નિધ્વજ છતાં
 ભગીરથ પ્રયામોની કાળી કથાઓ દિન્દુસમાજના સમૃતિપટ પરથી
 સાવ ખૂંસાઈ કાળના વદનમાં વહી ન જાય અને સમયનો સામનો
 કરવાને મમાજની શૌર્યમૃદ્ધિ કાયમ રહી વધુ અને વધુ સુદૃઢ થાય
 તે માટે ભારતના ભવ્ય બુનકાળની ધાર્મિક ભવ્યતાનું જ્ઞાન કરાવના
 ધર્મવીરોના આત્મજ્ઞસિદ્ધાનના આરા આદર્શ આલેખન દ્વારા શ્રી હંકુરે
 આર્યધર્મની જે મુદ્દર મેત્રા કરી છે તે ખરેખર સ્તુત્ય અને સમા-
 જને આશીર્વાદ રૂપ છે. આ પુસ્તકના જ્ઞાતિણોનો આત્મનાદ, શુર
 તેમ જ હાકુરનો શિરઁછેદ, વીરાત્મા અંત્યજ્ઞેની વીરતા, મુમત્માનોના
 પૈશાચિક અત્યાચાર, મિષ્છોલી મત્વપરીક્ષા, શુરનો અંધામરિવાસ,
 હુનાત્મા શુરપુત્રો, વૈરાગીની વીરદીક્ષા અને જીવનદીપનિર્વાણ વિગેરે
 પ્રકરણો હૃદયને ડોહાવે તેવા છે. હુંકમાં આખુંય પુસ્તક વાચકના
 રોમાંચ ઉભા કરે તેમ છે.

ત્રણમે પાનાનું આવું મનનીય પુસ્તક “અંધમાળા” ના માદ-
 ડોને માન જાર જ આનાની નજીવી કીમને આપવામાં આવે છે, એ
 ખરેખર આનંદ પામવા જેવું છે. અમો પ્રત્યેક દિન્દુને આ અંધમા-
 ળાના આદક થવા વિનંતિ કરીએ છીએ.

‘સ્વદેશ અને કર્મભૂમિ’ (મુંબઈ) તા. ૧૪-૭-૨૮.

ગુરુ ગોવિન્દસિંહ અથવા હુરંધર ધર્મસત્રાટ

પ્રયોજક તથા પ્રકાશક ઠંકુર નારાયણ વિસનજી: મૂલ્ય રા. ૧-૪-૦ શેઠ અનુપમલાલ જગનલાલ શેરદલાલ આશ્રિત 'હિન્દુ ગૌરવ અથમાળા'ના આલોકને બાર આનામા

અહીં સો પાનાનું નવલત રોમાચક તથા રાત્રિ ઇતિહાસથી રચાયેલું - । પુસ્તક પ્રાસંગિક સિખ્ખ વીર પુરુષોના બનિદાનના હૃદય-દ્રાવક ચિત્રોથી ઓર વિભૂષિત થયું છે રા. ઠંકુરની કેનમ 'સિત-મગર સુલ્તાન' અથવા 'તસ્વાર અને કુરાન' તથા 'મુરીદે શયાતન'ની આદ્ય જ એકધારી આદિથી અંત સુધી ચાલી છે. જુલ્મગાર સત્રાટ ઔરંગઝેમના જુલ્મોનો હુમલો ચિતાર પ્રસ્તાવનામાં જ આપી દીધો છે પ્રત્યેક વાચકોને આ પુસ્તક વાચવાની અત્રે આવડત આગ્રહ ભરી ભલામણ કરીએ છીએ પ્રમો । રા, ઠંકુરની આ હિન્દુત્વરક્ષક-લેખનશક્તિને દીર્ઘાયુ બક્ષો

‘હિન્દુ’ (સૂરત) તા. ૧૫-૭-૨૭.

ગુરુ ગોવિન્દસિંહ અથવા હુરંધર ધર્મસત્રાટ : (‘હિન્દુ-ગૌરવ અથમાળા’નું પુષ્પ પહેલું) પ્રયોજક તથા પ્રકાશક ઠંકુર નારાયણ વિસનજી, ન ૧૦૦, બગરગેટ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુબાઈ. પૃષ્ઠ ૩૧+૨૫૯ કીમ્મત ઠાચું પૂઠું સવા રૂપિયો, પાકું પૂઠું રૂ. ૧-૧૦-૦ (અથમાળાના રચાપી આલોકને માટે અનુક્રમે ૦-૧૨-૦ અને ૧-૨-૦)

સિખ્ખ ઝાતિનો ઇતિહાસ અનેક રીતે અદ્ભુત છે હિન્દુવતના રક્ષણ અર્થે ગુરુ ગોવિન્દસિંહે શાન્ત અને ધર્મપિપાસુ સિખ્ખોને શસ્ત્રશાનની અને રણવિદ્યાની દીક્ષા દીધી, પરિણામે પંજાબમાં સિખ્ખોનું નિશાળ સામ્રાજ્ય રચવાયું અને કાળમળે નાશ પામ્યું એ અદ્ભુત ઘટનાનો રસપૂર્ણ ઇતિહાસ આ અથમા અપાયો છે

‘સૌરાષ્ટ્ર’ (રાણપુર) તા. ૨૧-૭-૨૮.

ગુરુ ગોવિંદસિંહ અથવા દુરંધર ધર્મસમ્રાટ-(પ્રયોગક
 તથા પ્રકાશક દકકુર નારાયણ વિસનજી માળાના રથાથી આદ્ય માટે
 ક યુ પુક ૦-૧૨-૦ પાકુ પુક ૧-૨-૦ અસ્થાથી આદ્ય માટે ક યુ
 પુક ૧-૪-૦ પાકુ પુક ૧-૧૦-૦ પૃથક્ષ્યા કાલિન મોળવેજી
 ૨૬૦) ગુજરાતના જાણીતા લેખક શ્રી નારાયણજી વિમનજી દકકુર
 નરસી હિત પુસ્તક અમને અવસોકનાથે મળ્યું છે આ પુસ્તક તેમણે
 હમણા થઈ કરેલી " દિદુગૌરવ ત્રયમાળા નું ત્રયમ પુષ્પ છે
 માળાના નામ પ્રમાણે દિદુધર્મના મદાન ઉદામક ગુરુ ગોવિંદસિં
 હનો વિસ્તૃત પરિચય ગુજરાતના વાચકોને આપવાનો આ પ્રથમ
 આ સમયે સ્તુતિપાત્ર ગણાશે. મોગન સમ્રાટ ઓરંગઝેબની ધર્મોપ
 તામથી દિદુધર્મ તથા દિદુભતિનું ગદ્ય કરવા માટે આ વીર પુરુષે
 જે જે અદ્ભુત સાહસો ખેડ્યા, કામગીરી કરાવે તેવા અનેક કષ્ટો
 મહા અને છેવટે પોતાના જ્ઞાના પુત્રોનો પણ ભોગ આપ્યો. વજીરે
 શમ ચક્રારી ઐતિહાસિક ધર્માઓ આ પુસ્તકમાં વિસ્તાર પૂર્વક અને
 સચોટ ભાષામાં આપવામાં આવી છે આપુ પુસ્તક તે સમયના
 મુસલમાનોએ દિદુભતિ ઉપર કરેલા અત્યંત જુલમોની કદાચીઓથી
 ભરપૂર છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી અત્યારે શુદ્ધિ-સમયના
 જામાનામાં દરેક ધર્મપ્રેમી દિદુને આ પુસ્તક વાંચી જવા માટે અમે
 બનામણ કરીએ છીએ શ્રી દકકુરે " દિદુ ગૌરવ ત્રયમાળા પ્રમ
 કરીને દિદુધર્મ માટે આત્મનિર્ણય આપનારા વીર નર-નારીઓના
 ઐતિહાસિક ચરિત્રો પ્રકટ કરવા કાર્ય છે તેમના આ શુભ મર્ચને
 ઉત્તેજન આપવાની ખાસ આવશ્યકતા છે એમ અમે માનીએ છીએ
 મગવાનું રકાણું દકકુર નારાયણ વિસનજી ન ૧૦૦, ચોથેમાર્ગે,

જાતગેટ સ્ટ્રોન્ક-કોટ મુખ્ય ૧

‘આર્થપ્રદાર’ (આબુદ) તા ૨૯-૭-૨૮

ગુરુ ગોવિંદસિંહ અથવા દુરંધર ધર્મસમ્રાટ-(પ્રયોગક
 તથા પ્રકાશક દકકુર નારાયણજી વિમનજી, ન ૧૦૦, જાતગેટ સ્ટ્રો
 કોટ, મુખ્ય) ગે મનમુખન ૪ નોરદાવના આગ્રયથી દકકુર નારાયણે

શર કરેલો “ હિંદુ ગૌરવ ગ્રંથમાળા ” નું આ પ્રથમ પુષ્પ છે સિખ્ખોના ધર્મગુરુ ગોવિંદસિંહનું જીવન તેમા એક ઐતિહાસિક કથારૂપે આવે-
ખવામાં આવ્યું છે. “ ખાલસા ” ના નામ હેઠળ ૫ નજના સર્વ
જાતિના હિંદુઓનું સંગઠન કરીને ગુરુ ગોવિંદસિંહે હિંદુત્વ ઉપર જે
ઉપકાર કર્યો હતો તે હિંદુત્વના ઇતિહાસને કદાપિ ભૂંડાય તેવા નથી.
ઇસવી સત્તરમી સદીના અંતમા બાદશાહ ઔરંગઝેમનો હિંદુઓ ઉપરનો
જુલમ ઘણો વધી ગયો હતો અને તેણે હિંદુ રાજ્યોનું પણ નષ્ટ
કરવાનો ઉદ્દેશ આદર્યો હતો એ વાતનો ઇતિહાસ સૂક્ષ્મ છે. હિંદુત્વના
અને પોતાના આર્ય ધર્મના અભિમાનથી જે વીરવરોએ ઔરંગઝેમનો
વિરોધ કર્યો હતો અને તેની સામે યુદ્ધો આદર્યા હતા તેમા દક્ષિણે
શિવાજી અને ઉત્તરે ગુરુ ગોવિંદસિંહ એ મુખ્ય હતા. ઔરંગઝેમે
ઉત્તરના હિંદુઓ સામેનો વિગ્રહ મુખ્યત્વે કરીને ગોવિંદસિંહના પિતા
તેગબહાદુરના ધાતથી શરૂ કર્યો હતો. ત્યાર પછી ઉત્તર પ્રદેશના
હિંદુત્વના અભિમાની આર્યોએ ગુરુ ગોવિંદસિંહના નેતૃત્વ હેઠળ એકત્ર
થઈ, કેળવાઈ, સંગઠન કરી ઔરંગઝેમની સામે યુદ્ધો કર્યા હતા.
‘ ખાલસા ’ ની સ્થાપના અને સ્થિરતાનો મંથનકાળ એ જ ગુરુ ગોવિં-
દસિંહનું જીવન. સિખ્ખોને તે સમયે આતર અને બાહ્ય ઉભય શત્રુ-
ઓની સાથે લડવું પડ્યું હતું. ગુરુ ગોવિંદસિંહે ધર્મ અને જાતિના
રક્ષણ અર્થે સિખ્ખોની ભક્તિ અને આત્મસમર્પણ કરવાની વીરતા
કેળવવાનો શ્રમ સારી પેઢે લીધો હતો છતાં સિખ્ખોમા કોઈકોઈ અગા-
રાઓ રહેલા અને આતરૂઆલ શત્રુઓની સાથે લડતા એ અંગારા
તેમને વિઘ્નકારક થઈ પડેલા, છતાં તેમણે તે સમયે જે ભાવના
સિખ્ખ જાતિમાં કેળવી હતી તે એટલી પ્રજાળ હતી કે આજે પણ
આપણે એ ભાવનાને એ જાતિમા જ્વલંત સ્વરૂપમા નીહાળીએ છીએ.
આવા વીરવર ધર્મસત્તાટ્ટની આ જીવનકથા રોમાન્સકારક, વીરતાપ્રેરક
અને ઉચી ભાવનાથી ભરેલી હોય તેમા કાંઈ નવાઈ નથી. કથાની
શૈલીએ તે લખાઈ છે ખરી, પરંતુ ગુરુ ગોવિંદસિંહના જન્મથી મૃત્યુ

સુધીની બધી મદત્વની ઘટનાઓને તેમા સારી રીતે વણી લેવામા આવી છે, એટલે જીવનચરિત્રની ગરજ સારે તેવી જ આ જીવનકથા થવા પામી છે. સિંખધર્મ અને ખાલસા જાતિના ઇતિહાસના ધણા અધોમા અવગાદન કરીને આ કથા નીપજાવવામા આવી છે તેથી આ પ્રકારના સાહિત્યમા આ અથે મદત્વનો ઉમેરો કરેલો લેખારો.

આપણા આર્ય દેશમા જ નહિ પણ દુનિયાના બધા દેશોમા એવુ માન્ય પડે છે કે કોઇ પણ જાતિ પોતાના મહાન પુરોને દેવકોટિમા મૂકવાનો યત્ન કર્યો વિના રહેતી નથી. ભાવી પ્રજા ઉપર હિંમતી છાપ પાડવાને અને પોતાના મહાન પુરોને સંપ્રદાય વધારવાને અથકારો પણ એ યત્નમા સામેવ થાય છે એવું અનેક દેશોના અને ભાષાઓના પ્રાચીન ઇતિહાસમયો ઉપરથી માન્ય પડે છે. આ શુદ્ધિવાદનો યુગ પ્રવર્તે છે અને વેદો, ઉપનિષદો, શાસ્ત્રમંથો, પુરાણો રામાયણ-મહાભારત ઇત્યાદિમાંથી પણ શુદ્ધિને અમ્ય ન થાય તેવા તત્ત્વો પ્રત્યે અમદા પ્રકટ થતી જાય છે આવે અમથે ઇતિહાસ-મંથોમાના આલેકારિક, અમત્કારિક દૈવી ઘટનાત્મક અને અગમ્ય પ્રસંગોને તજી દર્શને કિંવા શુદ્ધિમમ્ય સ્વરૂપમા ઘટારીને જનતા સમક્ષ રજુ કરવા છતાં એવા પ્રસંગના હેતુની સિદ્ધિને વથાર્ય સ્વરૂપમા આલેખી જનાવવી એ ચતુર અન્યકારનો પ્રધાન યુગધર્મ છે. ગુરુ ગોવિંદસિંહના ચારિત્ર્યના અમત્કારિક અંશોને પણ શુદ્ધિમમ્ય સ્વરૂપે આલેખવામા અને કથાના નામકને દેવકોટિમાં નહિ મૂકતાં મહાન વીરનર તરીકે જ સફળતા સાથે રજુ કરવામા લેખક તરીકેનો યુગધર્મ આ લેખકે જાળવ્યો છે. “પંજ આરે” માં ગુરુ ગોવિંદસિંહ માનવજસિદ્ધાન દબને પાચ મનુષ્યોને જીવતા કાઢી જતાવે છે, પરંતુ લેખકે તે ઘટનાને અમત્કારિક નહિ જનાવના સત્ત્વપરીક્ષા કરવા માટેની ગુરુની ઇચ્છાના પરિણામરૂપ દર્શાવી છે અને જકારનો સિર-ચહેદ કરવામા આવ્યો હતો પણ મનુષ્યોને જીવતા રાખવામા આવ્યા હતા એવું દર્શાવી તે ઘટનાને શુદ્ધિમમ્યનાર્તુ રૂપ આપ્યું છે. કથા-

નાયકના કોઈ કોઈ પ્રસંગના સંબંધમાં જૂદી જૂદી કિંવદંતીઓ પ્રચલિત હોય ત્યારે લેખકે પોતાની કથા માટે કંઈ અથવા કેવી કિંવદંતી પસંદ કરીને ઘટાવવી તે લેખકોને માટે કેટલીક વાર કોયડારૂપ પડ પડે છે. આ કથામાં એક પ્રસંગ એવો આવે છે કે જ્યારે ગુરુ ગોવિંદસિંહને શત્રુઓથી હારીને મુમયમાન કુકીરનો વેશ લઈ થોડા વેશધારી મુસલમાનોની સાથે શત્રુના પંજમાથી નાગી છૂટવું પડે છે એક પ્રસંગે એક મુસલિમ સરદાર ગુરુ ગોવિંદસિંહને પોતાની સાથે ભોજન કરવા કહે છે. મુસલિમોનું અન્ન ખાવાથી બ્રહ્મ યનાય છે એવી માન્યતા છતાં આપદર્મરૂપ એ પ્રસંગને ગુરુએ મુસલિમનું અન્ન ખાઈને પણ જળજીવી બીધો હવે આ જ ઘટનાના સમ્બંધમાં અનેક કિંવદંતીઓ છે. કોઈ લેખક ગુરુએ મુરિયોનું અન્ન ખાઈ હતું એ વાતનો ઉલ્લેખ જ કરતો નથી, કેઈ કહે છે કે પોતે હમેશા રાજા રાખે છે એમ કહીને ગુરુએ પોતાની કૃપાણુ ભોજનને અડકાડી એટલે તે શુદ્ધ થઈ ગયું હતું, અને કોઈ કહે છે કે મ્રથ સાહેબના કોઈ પવિત્ર શબ્દોના ઉચ્ચારથી ભોજનને શુદ્ધ થયેલું માની ગુરુએ એ પ્રસંગ જળજીવો હતો. એમાના ઉક્તા કથનને લેખકે સ્વીકાર્યું છે અને જે યુગમાં તથા યુગધર્મના બોધ માટે આ મ્રથ પ્રકટ થાય છે તે ધર્મની સિદ્ધિ તો લેખકે સ્વીકારેલા કથનથી જ થતી હોવાથી એ પસંદગી યથાર્થ થઈ છે એમ કહેવું જોઈએ. મધ્યકાલીન હિન્દુઓમાં મનાવું કે એક વાગ બ્લેઝનું પાણી પીધું કે ભોજન કર્યું એટલે વટથી જવાય છે અને હિન્દુત્વ નાશ પામી કામમની મુસલમાની આવી જાય છે. આ માન્યતાએ હિન્દુત્વને બહુ હાનિ કરી છે. આજે એ માન્યતા બદલાઈને માત્રી માન્યતા દાખલ થઈ છે કે આપત્તિના કાળમાં ગમે તેવી બ્રહ્મતા સ્વીકારવી પડી હોય તથાપિ જો મન પવિત્ર હોય તો તેથી બ્રહ્મતા કદાપિ આવતી નથી પણ પવિત્ર હિન્દુ જ રહેવાય છે. કદાચ તેથી દેહની ક્ષણિક બ્રહ્મતા આવતી હોય તો તેનું નિવારણ મંત્રોચ્ચારથી કે સ્વલ્પ શુદ્ધિક્રિયાથી થઈ શકે છે. પરંતુ એ બ્રહ્મતા

અનિરૂપ લેખાની નવી આ મુલ્યાંકના પ્રવાહની દેશને અરુચિ છે અને લેખકે પુરસ્કર્તે મેળવેલા વલ્લુભાવિનિષ્ઠો દિવસનો આ અનિરૂપના દિવસનું પહેલ કાર્ય છે,

હકુર નારાયણની લાભાની કિલ્લના મારેનો ફરીવાર પટેલ કમ્પા ઝેંડી થયે એમ આ પુસ્તક પછી લાગે છે, જ્યાં 'મહી' જેવા રૂઢ મુલ્યાંકની કલ્પને 'મે.આરી' જેવા કુદ્દુ કલ્પારમ્ અને તેવી જ ગીને બીજા સુબો. લખાવની પદ્ધતિ તેમજ છે.ની ને.એ, એમ અમલ લાયકે કરીયું. આ પ્રથમગાના બીજા પુસ્તકને મારે મુકે એ વિવિધિના જ પદ્ધતિ.મી 'વીર વેશી બંધ' ની જીવનકથા પહેલ કરવામાં આવી છે તે પ્રસિદ્ધ થયેલી નેવાને મુલ્યાંકની વિગતના આગુર રહેશે પ્રમુખ પુસ્તકનું મુલ્ય મેંધમાગાના થયો. મારે ૧૨ આના અને બીજાએ મારે ૩. ૧૧ રાખ્યું છે. પુસ્તક ઝોંડે ૨૦૦ પૃષ્ઠ છે અને મુકે એ વિવિધિના જીવનના કેટલાક અરુચના પ્રસંગોનાં ચિત્રો પણ તેમાં આવેલ છે.

‘પ્રભાવક’ (અમરાવાદ) ના ૪-૮-૨૯.

મુકે એ વિવિધિનું પ્રયોજક અને પ્રકાશક શ્રી હકુર નારાયણ વિમલજી, સંપાદક: "દિ-દુ ગૌરવ મેંધમાગા" નં. ૧૦૦, અમરાવાદ રૂઢી, કોટ, મુલ્ય. મુલ્ય રૂ. ૧૦૦ માટે કાર્ય પુર્ણ ૩. ૦-૧૨-૦ પાઈ પુર્ણ ૩. ૧-૨-૦ અરુચી માટે કાર્ય પુર્ણ ૩. ૧-૪-૦, પાઈ પુર્ણ. ૨ ૧-૧૦-૦.

મુલકના રચનપ્રેમી શ્રી મનમુખલાલ જીવનલાલ મેર દલાલના આશ્રયથી મુકે પ્રસિદ્ધ કમ્પી લેખક શ્રી નારાયણ હકુર નારાયણ કાર્ય એવ પ્રમુખ "દિ-દુ ગૌરવ મેંધમાગા"ના પ્રથમ પુષ્પ તરીકે પ્રગટ થયેલ આ મેંધમાં પ્રિય પંથના એક કર્મચુર એ વિવિધિનું ચારિત્ર્ય પ્રાન્તાદક અને રમપૂર્ણ લાભમાં આલેખવામાં આવ્યું છે. શ્રી હકુરની કલ્પને વખાણવી તે મુરખપર દોગ ચલાવવા મુલાન જ રુચી કેઈ પણ પુસ્તક પૂગે અવ્યાસ અને વિચાર કમી પડી જ લખ-

વાની તેમની ટેવને લીધે તેમનો દરેક અથ સચોટ ભાવપ્રદર્શક અને અસરકારક બની શકે છે મોગલ શાહ ઔરંગઝેમના સમયમાં ગુરુ ગોવિંદસિંહ હિપર ચએલ્લું ઇસ્લામીઓનું આક્રમણ, તેમણે કરેલો મજબૂત મામનો અને તેમાં આવેલા અનુષ્ઠાન ભોગનો ઉચ્ચ દૃષ્ટાંત આ ગ્રંથ પૂરો પાડે છે આત્મારે હિન્દુ ધર્મનો અને હિન્દુત્વનો પૂરો હાસ થઈ રહ્યો છે એવા જમાનામાં શ્રી હંકુરે “ હિન્દુ ગૌરવ ગ્રંથમાળા ” દ્વારા આવા વીરસપ્રચુર ગ્રંથો પ્રકટ કરી સ્વધર્મોભમાનને હિન્દુ પ્રજામાં જાગૃત કરવાનો ઉદ્દેશ્યો પ્રયત્ન જરૂર અમિનદનીય છે આ ગ્રંથની સુદર છપાઈ અને કેટલાક પ્રામગિક ફોટોચિત્ર તથા દળદાર કદની દૃષ્ટિએ તેનું માળાના ગ્રાહકો તથા અન્ય જનો માટેનું મૂલ્ય સર્વથા યોગ્ય જ છે

‘ કુચ્છ મુદર્શન ’ (રાણપુર) તા ૬-૮-૨૮

ગુરુ ગોવિંદસિંહ લેખક શ્રીયુત નારાયણ વિસનજી હંકુર મૂલ્ય સ્થાપી ગ્રાહકોને ૦—૧૨—૦ અન્વેને રૂ ૧-૪-૦ પાકુ પુઠ્ઠ રૂ ૧-૨-૦ અને ૧-૧૦-૦

શ્રીયુત નારાયણ વિસનજી હંકુરનો પરિચય “ ગુજરાતી ” ના વાચકોને આપવાની આવશ્યકતા નથી “ ગુજરાતી ” ના લેખક તરીકે તેમનો સબધ જાણીતો છે અને તેથી કદાચ પક્ષપાતના આરોપનો અમને ભય રહે તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવાપણુ પણ નથી રા રા હંકુર કેટલાક વર્ષો થયા સાહિત્યસેવા કરી રહ્યા છે. ભારતીય ઇતિહાસના તે ભારી અભ્યાસી છે અને તેઓ ધણીક ઐતિહાસિક નવનકથાના લેખક છે તેમની એ કૃતિઓ ઇતિહાસની ઘટનાને પૂર્ણ નવા અવલમીને લખાણની હોવાથી લોકાદરને પાત્ર નીવડી છે શ્રીયુત હંકુરે હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાળાના પ્રથમ મણકા તરીકે ‘ ગુરુ ગોવિંદસિંહ ’ ની પસંદગી કરવામાં ગદાપણુ વાપર્યું છે, કારણ કે, સાપ્રત સમયમાં ગુર્જર સંતાનોને કોઈ પણ પુસ્તકો વાચવાની પરમ આવશ્યકતા હોય તો તે આવા પુસ્તકો વાચવાની જ છે. લોર્ડ મેકોલે વાસ્તવિક કહે

છે કે, જે પ્રજા પોતાના વડવાઓના મદદાન ચગિત વાચની નથી કે તેમના મદદાન કાર્યોમા રમ સેતી નથી તે પ્રજાના મંતાનો કંઈ સરસરણીય કાર્ય કરી શકતા નથી આ હેતુથી પણ આપણી પ્રજાએ આવા ચગિતો વાચવાની આવશ્યતા છે.

જે ભારતીય વીરોએ દેશને દામનની સૂખવામાંથી મુક્ત કરવા, અધર્મ અને અત્યાચારને પાંડલિન કરવા, જાતિ અને જાતીય શ્રવણને મગહિન કરવા તથા મુક્તિમાર્ગના પથે પ્રયાણ કરાવવા ભગીરથ પ્રયત્નો કર્યો છે, તે વીરપુત્રોમા રાણા પ્રતાપ, ગુરુ ગોવિન્દમિંદ અને મહાન શિવાજીના નામ ચિરસરણીય મણાય છે; તેમા પણ મિષ્ટ જાતિના અભ્યુત્થનો ધનિદામ એક અદ્ભુત ઘટના છે, અને તેમા પણ ગુરુ ગોવિન્દના અપૂર્વ અભિજ્ઞાનની ચક્રના જગતના ઈનિદામમા વિશ છે.

જે મમથે દેશમા દમનનીતિ પૂર જોશમા પ્રચલિત હતી, પ્રજા-જનોના મન સુખ થવા દેના, તેમના ઉદારને માટે કોઈ પણ માર્ગ જણાવો ન દેનો, તેવા ઘોર વિપાદપૂર્ણ સમયે ધર્મવીર ગુરુ ગોવિંદ મિંદે મુક્તિનો મોહનમંત્ર પૂંછી, સુકૃષ્ટ પ્રજાને તેની ઘોર નિદ્રામાંથી જાગૃત કરી નવચેતનાનો મચાવ કેવી રીતે કર્યો હતો અને તેમ કરવા જતા તેમને કેવા મદદાન ભોગ આપવા પડ્યા હતા તેનું સમર્થન બ્યાન આ પુસ્તકમા છે. એક ધર્મમંપ્રદાય તરીકે અજિતભા આવેલી જાતિને શા કાળો, કેવા સંજોગોમા વીર જાતિમા પરિણીત થવાની જરૂર પડી, તે જાતિએ પોતાની વીરતાના શા ચિહ્નો ઈનિદામમા અંકિત કર્યા છે, અને જાતીય ઉત્થાને શી શી વિહંગના જેદારી, અર્થતનની રક્ષા કરી છે તે પાઠ આપ્રત સમયમા ખામ કરીને આપણી તરણ પેદીને જલજીવે આવશ્યક છે.

૨૮. ૨૧ હકુરે મર્વ ઉપગ્રન્થ મામત્રી એકરી કરી તેને ખાત-પૂર્વક અવલોકી, આ પુસ્તકની રચના કરી છે. પુસ્તક રચના એવી તો મનોદારી છે કે એક અદ્ભુત રોમાન્સની માફક વાચી જવાય

છે. તેમાં પણ 'પંજ પ્યારે' આદિ કેટલાક પ્રકરણો હૃદયસ્પર્શી લખાયાં છે. સંગ્રહ સમયમા ન્યારે આપણા પ્રમળજનોમા કાપુરુષતા વ્યાપી છે, દેશની સ્થિતિ છિન્નભિન્ન થઇ ગઈ છે, તેવા પ્રસંગે આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરીને રા. રા. ઠક્કુરે પ્રસંગોચિત દેશસેવા કરી છે. વળી ગુર્જર પ્રજા મહારાષ્ટ્ર આદિ ભાગના મહાન નરોના નામથી સુપરિચિત છે, પણ જે જાતિએ દેશના મંગલ માટે આત્મોત્સર્ગ કર્યો હતો તેવી સિખ્ખ જાતિનો ઇતિહાસ ધણાને પરિચિત નથી. ભારત-વર્ષના એ લઘ્વ પ્રસંગના ઇતિહાસની દિશા ગુર્જર સંતાનોને દાખવવા માટે પણ રા. રા. ઠક્કુર અભિનંદનને પાત્ર છે, આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવા માટે તેમ જ હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાળાની યોજનામા સદાયમૂલક થવા માટે શેઠ મનસુખલાલ છગનલાલ પણ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

‘ગુજરાતી’ (મુંબઈ) તા ૧૨-૮-૨૮

ગુરુ ગોવિન્દસિંહ અથવા ધુરંધર ધર્મસમ્રાટ : લેખક અને પ્રકાશક: રા. નારાયણ વિસનજી ઠક્કુર, સંપાદક, ‘હિન્દુગૌરવ ગ્રંથ-માળા’ ૧૦૦, બજારગેટ સ્ટ્રીટ કોટ મુંબઈ. ગ્રંથમાળાનું પ્રથમ પુખ્ત મૂલ્ય: આઠકો માટે રૂ. ૦-૧૨-૦ છૂટકે રૂ. ૧-૪-૦.

ગુજરાતનો વાર્તાશોખીન વાચક રા. ઠક્કુરની જાનીથી અત્તણ્યો ન જ હોય. એમની અનુભવી કલમે અત્યાર સુધીમા અનેક પુસ્તકો લખાયા છે અને તેમાય ઐતિહાસિક નવલકથા આલેખવામા રા. ઠક્કુર સિદ્ધહરત લેખક છે. જેમણે એમની નવલકથાઓ વાંચી હશે તેમને હિન્દુધર્મના અને હિન્દુધર્માવર્લ્ડનીઓના ગૌરવ માટે એમના દિલમા કેટલી ધમશ છે તેની ખાત્રી થઈ હશે. એ ધમશને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા આ ગ્રંથમાળાથી યોજના તેમણે કરી છે. જાણીતા શેર દલાલ શેઠ મનસુખલાલ છગનલાલે આ ગ્રંથમાળાના પ્રકાશન માટે સદાય આપી હિન્દુજનતા પર મોટા ઇપકાર કર્યો છે. એવી આર્થિક સદાય વિના આ રૂપ યી ૩૦૦ પાનાનું પુસ્તક બાર આનામા ન આપી શકાત. આ પુસ્તકમા સિખ્ખ ધર્મગુરુ ગોવિન્દસિંહની અપૂર્વ જીવનચરિત્ર.

સેષકે આવેખી છે હિન્દુ ધર્મના રક્ષણાર્થે એ વીરનરે ઔરંગઝેબ જેવા ધર્માધ બાદશાહ સામે કેવા પ્રભરે બાથ બીઠી હતી અને તેની ધર્માધનાના પ્રવાહને રાખ્યો હતો તેનો તાદરશ ચિતાર આપ્યો છે કેટલાક ચિત્રો આપી પુસ્તકને વધુ આર્પક અને મૂલ્યવાન બનાવવામાં આવ્યું છે હિન્દુધર્મ માટે દાઝ ધરણનાર દરેક જણે આ આના ભરી આ અથમાણાના સ્થાયી ગ્રાહક થઈ જવું જોઈએ

‘ગુણમુદગી’ (મુખ્ય) ઑગસ્ટ ૧૯૨૮

ગુરુ ગોવિન્દસિંહ આ વણી રીતે નામ માટે એવું પુસ્તક છે નવલકથાના લેખકે આ ચરિત્રના પુસ્તકને નવલકથા જેટલું રમનથી બનાવ્યું છે એમની નાવખી પસંદગી મારી છે-દાહના વખતમાં પ્રામજિક છે ઘણા આધારભૂત અથવા પરિચીત પડી આ સ્વતંત્ર કૃતિ રચી છે ને વિવરણે યોગ્ય વાક્યો અને ઔર વાંચત સૈધી હોયથી મતોને જખરી ફોદ મળી છે જે એક સખન થયું છે, તે અતિસય નસકૂતમયના અને ફરમીમયના પરત્વે થયું છે

‘સાહિત્ય’ (વડોદરા) ઑગસ્ટ ૧૯૨૮

ગુરુ ગોવિન્દસિંહ અથવા કુ-ધર ધર્મમગ્રાટ ‘હિન્દુમૌરવ અથમળા નો પ્રથમ અથ-પ્રયોજન અને પ્રગટક શ્રીમુન નારાયણજી વિસનજી દમ્કર-કેમણ ના. ૧૦૦ બખર ગે. મટી-કે. મુખ્ય ૧ પૃષ્ઠ મખ્યા ૩૦૦-પાય ચિત્રો-મૂલ્ય સ્થાયી ગ્રાહક માટે કાનુ પુર્ક રૂ. ૦-૧૨-૦ પાકુ પુર્ક રૂ. ૧-૨-૦ કુખ નમ્લ કાનુ પુર્ક રૂ. ૧-૪-૦ પાકુ પુર્ક રૂ. ૧-૧૦-૦

‘હિન્દુ મૌરવ અથમાળા ના વિસ્તૃત વિગાપનપત્રો થોડા વખત પહેલા “લોહાણા દિને-છુ” સાથે વહેંચાયેલા છે એને તત્કાલે વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવાની આવશ્યકતા હોય એમ નહિ લાગવાથી અત્રે અત્રે તત્કાલે એમણે કહીશું કે આ અથમાળાનું પ્રગટન કાર્ય તે ગુર્જર સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં એક અપૂર્વ સાદસજ છે બાર આના જેવી નજીવી કીમતમાં પાય પાવ મનોદગ ચિત્રો-ગ્રાહન

સોળપેજ સામ્રાજના ઉત્તમ ઝોંઝડ કાગળોનો શ્રીયુત ઠંકુર જેવા અદ્વિતીય લેખકની ઓળસિવની લેખિનીથી લખાયેલા સુદર છપાઈ અને મનોહર બાઈ-ડોંગથી વિભૂષિત દળદાર અથ હિન્દુવાલિમાની હિદાગતમા શેઠ મનસુખલાલ જગનલાલની સંપૂર્ણ સદાયતા સિવાય ન મેળવી શકાય એ અમારે તો શુ પણ દરકોષએ કષ્ટનવું જોઈએ અભેદ-ભાવયુક્ત જ્યોતિનો ઝગમગા' જોવાની ભદ્ર ભાવનાવાળા આ અથમાળાના ઉત્પાદક અને આશ્રયદાતા શ્રીમાન શેઠ મનસુખલાલ-ભાઈને પ્રથમ નંબરે ધન્યવાદ આપી પ્રગ્ણત પુસ્તકનું સાહાર સ્વાગત કરતા બીજે નંબરે આ અથમાળાના પ્રકાશક અને આ અથના લેખક શ્રીયુત ઠંકુરને ડબ્બા ધન્યવાદ—એક હિંદુ તરીકે અને બીજો ખાસ જ્ઞાતિબધુ અને અમારા પરમ રતેલી તરીકે—અર્પતા અમારા આનંદનો અતિરેક થાય છે. એક જ્ઞાતિબધુને સમગ્ર હિન્દુસમાજની સુદર સેવાને પથે દિવસાનુદિવસ વિદ્યુત વેગે આગળ વધતો જોઈ ક્યા જ્ઞાતિબધુનું હૃદય આનંદોર્ભાથી ઉભરાય ન જાય ' શ્રીયુત ઠંકુરની હિન્દુસમાજ પ્રત્યેની ભદ્રભાવના તેમના એકેએક પુસ્તકમા સ્પષ્ટ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે અને તેથી હિન્દુસમાજ અને ખાસ કરીને લોહાણા જ્ઞાતિએ મગર થવા જેવું કે શ્રીયુત ઠંકુર હિન્દુસ્તાનના ગુર્જરી ભાષાના સાહિત્યકોમા ઇતિહાસ વિષયક જ્ઞાન—સશીલન અને લેખનકાર્યમા ઉચ્ચ નબર ધરાવે છે.

શ્રીયુત ઠંકુર લગભગ પચીસ વર્ષથી હિન્દુસમાજની સગીન સેવા બખવી રહ્યા છે એ તેમની તાલી તથ્યાર જેવી કલમદ્વારા લખાયેલા પુસ્તકોના પાઠકો સારી રીતે જાણતા હશે, પરંતુ (૧) ધર્મ બ્રજીનું શુદ્ધીકરણ (૨) મુરીદે શયતાન (૩) મિતમગર સુદતાન અને (૪) ગુરુ ગોવિન્દસિંહ (આ અથ) એ તેમના છેલ્લા ચાર અથોએ તો હિન્દુસમાજમા સુદર નામના મેળવી છે એમ અમારે વિના સંકોચે કહેવું જોઈએ અમો તે બદલ શ્રીયુત ઠંકુરને શાખાશી આપીએ છીએ અને આવા પુસ્તકો લખનાની તેમને સંપૂર્ણ શક્તિ બક્ષી હિન્દુસમાજની સંપૂર્ણ સેવા સધાવવા સાથે હિન્દુસમાજને

ઉત્તરિના સિખર પર ચઢવામાં પરમદૃષ્ટિ પરમત્તમા તેમને સંપૂર્ણ સદાચારા આપે એમ એનાં સંસ્કૃતપૂર્વક દંડીએ ઈચ્છે. પ્રત્યુત્પન્ન પુસ્તક 'પ્રત્યુત્પન્ન-સિદ્ધિ'ની સમાલોચના જો કરવા દંડીએ તો તો અમારો આખો આંક જીતનાં પણ આરો આવે કે કેમ તેની સંજ્ઞા રહેલી હોવાથી વિસ્તૃત સમાલોચના કરવાના અમારા આવશ્યક હોખને પણ લાચારીએ લાખી રાખ્યા વિના છૂટકો નથી.

“દિંદુ સંગ્રહ” તથા “ધર્મસંગ્રહોના ગુહીકરણ” ના કાર્યને દિંદુભક્તિ અને ધર્મના રક્ષણ માટે અપનાવી લેવાની અંધકારની મારણીને દિંદુએ સ્વીકારી લઈ તેમના શ્રમની સંપૂર્ણ સર્વજ્ઞતા કરવી જોઈએ. માત્ર એવા જાણનાથી આજ પુસ્તકો પ્રકટ કરનારી આવી અથમાગાના જે હજાર સ્થાપી માલકો યવાની અધીક તેના સંસ્થાપકોને કરવી પડે એ દિંદુ સમાજને માટે યોગ્ય ન કહેવાય. લાખોની સંખ્યાવાળા આપણી લોહાણા જનતા જ ધારે તો જોઈમાં જોઈ એ હજાર માલક “દિંદુ ઔરવ અંધમાગા” ને જોપડે ચઢવી લોહાણા જનતાને ઔરવન્વિત બનાવે.

લોહાણા દિવેન્દ્રુ : (રાજકોટ) તા. ૧૬-૮-૨૮.

ગુરુ ગોવિંદસિંહ અથવા ધુરંધર ધર્મસંગ્રહ

(‘દિંદુ ઔરવ અંધમાગા’ના પ્રથમ અંક પ્રયોજક અને પ્રકાશક, શ્રી. નારાયણ વિશ્વનાથ દંડુર, ૧૦૦, જાગર ગેટરસ્ટ્રીટ, કોટ, મુમ્બાઈ.)
દિંદુભક્તિ ઉપર જ્યારે જ્યારે વિષમંજો અને વિદેશીઓ નરકથી માણ રહેલા દુઃખજન્યોએ સંજ્ઞા રૂપ ધારણ કરેલું છે, ત્યારે ત્યારે એ પ્રજાના સંગ્રહ માટે અને ધર્મના રક્ષણ માટે દિંદુસ્થાનમાં જે જે વિત્તનિકો અન્ધાર સુધીમાં જઈને સુધી છે, એમાં દિંદુવના એક કદર વિરોધી અને ધર્માધ્ય મોક્ષ સંદેશદ ઔરવસેમના અમરમાં ચમેલા પ્રત્યુત્પન્ન-સિદ્ધિ, એક છે. એમણે દિંદુ ધર્મ અને પ્રજાનું રક્ષણ કરવા માટે જે જે જોગ આપ્યા છે તે આપણે જૂની ટીકે એમ

નથી-ધર્મના રક્ષણ માટે પ્રજાનું સંગઠન, ઐક્ય અને ભોગ આપવાની શક્તિ, કેટલે બધે અશે આવશ્યક છે, એ એમણે પોતાના ચારિત્ર્ય અને ઉપદેશથી સિદ્ધ કરી આપ્યું છે અને હિંદુજનતાના ઇતિહાસમાં ચિરંજીવ છે. ધર્મના રક્ષણ માટે, વિરોધીઓ સામે જરૂર પડે શસ્ત્ર ઉચકવા, અને તે દ્વારા ધર્મની અને પોતાની રક્ષા કરવી એ પણ એક આવશ્યક અંગ છે, એ મંત્ર એમણે દુકથો અને તે સમયે ધર્માધ્યક્ષ સુસવમાનો તરફથી હિંદુત્વના વિનાશ માટે થઈ રહેલી અનેક જીવંત ભરેલી યોજનાઓમાંથી હિંદુજનતાને બચાવી લીધી. આ આખું પુસ્તક ગુરુ ગોવિંદસિંહની આ બધી જીવન ઘટનાઓથી ભરપૂર છે. આ બધી ઐતિહાસિક ઘટનાઓ રોમાંચકારી છે અને સચોટ ભાષામાં વર્ણવવામાં આવી છે. શ્રી નારાયણજી વિસનજી ઠંકુર જેવા બહુશ્રુત, વિદ્વાન અને સુપ્રસિદ્ધ ગુર્જર ગ્રંથકારે-સેખકે આ પુસ્તક યોજી, હાલની ગુજરાતી હિંદુ જનતાની જે સેવા 'બખ્શી' છે, એ કીમતી છે હાલમાં પણ જે વખતે હિંદુધર્મ અને પ્રજા, વિધર્મીઓના હેયકારા દુમલાઓ અનુભવી રહ્યા છે, તે વખતે આ પુસ્તક, આવકારદાયક થઈ પડશે. અમે આગ્રહપૂર્વક લેવામણુ કરીએ છીએ કે દરેક ધર્મપ્રેમી હિંદુ આ પુસ્તક વાંચ્યા સિવાય રહેશે નહિ "હિંદુગૌરવ ગ્રંથમાળા"ના ભવિષ્યના પુસ્તકો પણ આવા ઐતિહાસિક ચરિત્રથી ભરપૂર અને હિંદુધર્મપ્રેમીઓને વાચવા જેવા રહેશે, એ આખી યોજના વાંચી અમે અમારો આનંદ પ્રકટ કરીએ છીએ. શ્રી. ઠંકુરે આ રીતે પોતાની વિદ્વતાનો હિંદુધર્મની સેવા અર્થે ઉપયોગ કરવાનો જે નિર્ધાર કર્યો છે, એને માટે અમે એમને ધન્યવાદ આપ્યા સિવાય રહી શકતા નથી. આ આખી ગ્રંથમાળાના આશ્રયદાતા શેઠ મનસુખલાલ જગનલાલ શેરદનાલે, શ્રી ઠંકુર જેવા વિદ્વાન લેખકને, આ ગ્રંથમાળા માટે જે ઉદાર આશ્રય આપી, કાર્યમાં આગળ વધવા જે પ્રેરણા આપી છે-જે અનુકૂળતા કરી આપી છે, તે એવાની નોંધ લેતા અમને આનંદ થાય છે. ખરેખર સમાજની સેવા માટે

લક્ષ્મીને આવો સદુપયોગ આવકારદાયક છે. ગુજરાતની ધર્મપ્રેમી હિંદુજનતા એમની ઋણી રહેશે એ નિર્વિવાદ છે. અમે આ પુસ્તક અને પ્રથમાજ્ઞાની આખી યોજના માટે અમારો સંતોષ જાહેર કરીએ છીએ આ પુસ્તકની કીમત, માળાના રચાયી આદક માટે કાચુ પુર્ ૦-૧૨-૦, પાકુ પુર્ ૩૧. ૧-૨-૦ અરથાયી આદકો માટે કાચુ પુર્ ૩ ૧-૪-૦ પાકુ પુર્ ૧-૧૦-૦.

‘કચ્છકેસરી’ (અમદાવાદ) તા. ૨૬-૮-૨૬

ગુરુ ગોવિંદસિંહ—(‘હિન્દુ ગૌરવ પ્રથમાજ્ઞા ’ પ્રથમ પુષ્પ)
લેખક—સાક્ષર શ્રી નારાયણ વિસનજી હકકુર, ૧૦૦, બનારસગેટ,
કોટ, મુબમ

ગુરુ ગોવિંદસિંહ સિખ્ખોના “સત્ત્વા બાદશાહ” ના નામથી કયો હિંદુ અજાણ હશે ? મોગલ શહેનશાહ ઔરંગઝેમના અમલમાં જ્યારે હિંદુઓને દાથીના પગ નીચે કચડી નાખવામાં આવતા હતા અથવા જેઓ ધર્મ કરતા પ્રાણને બાંધો ગણતા તેઓની મુજત કરવામાં આવતી હતી ત્યારે ગુરુ ગોવિંદસિંહે હિન્દુત્વની ધર્મધ્વજ ફરકાની હતી સાક્ષરશ્રી નારાયણ વિસનજી હકકુરે આ ધર્મધુરધર મહાત્માના જીવનની રોમાચકર કદાણી વાતોરૂપે ગ્રંથીને હિંદુસમાજની અમૂલ્ય સેવા બજાવી છે “ગુરુ ગોવિંદસિંહ” મા રા. હકકુરે એકથો શુભ ઇતિહાસ રજૂ કર્યો નથી તેમ ઇતિહાસનું ખૂન થાય એવી જાતના કલ્પનાચિત્રો દોરીને નવવક્યાની મહત્તા વધારવાની કોશિશ પણ કરી નથી. ઇતિહાસના પ્રસંગોને સાગોપામ જાગવી રાખીને નવવક્યાને રસમય બનાવવાની કવામાં ગ. હકકુર સિદ્ધરૂપ છે. કેટલાક વિધ્નસંતોષીઓ ગુજરાતના આ સમર્થ સાક્ષરશ્રીની અણમોલ સેવાની નોંધ સુદ્ધા લેવામાં “પાપ” સમજે છે, પણ હુદ્ સમાજનો એ તો સામાન્ય નિયમ જ છે. વહેતીઆ ખુશામદખોરો પ્રતિજ્ઞાની કિંમત આપી શકના જ નથી અને તેથી નવગુજરાત સર્જવાને દમ્ભ કરનારા કેટલાક બદ્ધબદ્ધે રા. હકકુરની સેવાની કદર ન કરે તેમાં કંઈ નવાઈ નથી.

રા હકકુરે નવનકથા, નાટક, કાવ્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, ચર્ચા, નિબંધ આદિ સાહિત્યના પ્રત્યેક અંગના વિકાસ માટે જીવન પર્વત પ્રયાસ કર્યો છે અને હજુ પણ તેમની એ સેવા પ્રવૃત્તિ ચાલુ જ છે. ગુજરાતમાં ફક્ત સરસ્વતી દેવીની પૂજા કરીને સ્વતંત્ર જીવન ગુજરાતનારોને કોઈ પણ લેખક હોય તો તે રા નાગવણ હકકુર એકલા જ છે. યશદેવી એમને પ્રારભ્યો જ પ્રમત્ત છે. ગુજરાતીની ભેટો ગુજરાતીઓ હોસે વાચે છે તે રા હકકુરની જાદુગરી લેખિનીનો જ પ્રતાપ છે. તેમણે નાટકની દુનિયામાં પણ સારી કૌતિ મેળવી છે અને હવે તેમની સુપ્રસિદ્ધ નવનકથાઓ પરથી શીલમ બનાવવા માટે આપણી શ્રીયમ કપનીઓ એક બીજા સાથે સ્પર્ધા કરી રહી છે તે જ સિદ્ધ કરે છે કે ગુજરાતી સાહિત્યકારોમાં રા હકકુર પ્રથમ સ્થાને વિગળે છે.

આજકાલ હિન્દુ મુસવમાનોનો સબધ દુર્ભાગ્યવશાત્ વિષમ થયેલો હોવાથી ધણા હિન્દુ મુસ્લિમ લેખકો એક બીજાની નિંદા કરવાનો ધધો લઈ બેઠા છે. ગ નારાયણ હકકુરની પવિત્ર લેખિનીથી એવું પાપ ધઈ શકેજ નહિ. તેમણે તો ઇતિહાસના સ્વામ અને ઉજ્જવન પાનાઓ “ગુરુ ગોવિન્દસિંહ” દ્વારા ગુજરાતી જનતા સમક્ષ ધરી દીધા છે. રા હકકુર હિન્દુ ધર્મના પ્રખર ભક્ત છે, પણ તેથી તેઓશ્રી બોદુ ધર્મ જનન બતાવીને હિન્દુત્વને બોગી રીતે સાતમાં આસમાનપર ચઢાવના નથી. હર્દુ અને બીજી અનેક ભાષાઓના તેઓશ્રી અભ્યાસી હોવાથી સેંકડો પુસ્તકોનું દોદન કરી તેમણે મિષ્ણોના ધુરધર ધર્મગુરુ ગોવિન્દસિંહનું જીવન પ્રખરે ચરણે ધર્યું છે. મધ્ય કાલીન ભારતના મુગન રાજ અમલના લુહ્મોના ચર્ચુનમાં તેમણે જરા પણ અતિગયોક્તિ કરી નથી. “કલા” ના નામે તેમણે કોઈ સતીને શખણી કળી લીધી નથી તેમ કોઈ ચરવીરને દીચકારો કલો નથી.

“ગુરુ ગોવિન્દસિંહ” આજે હિન્દુ સમાજના ખીલતી જેડે ઘેર ઘેર વચાવાની જરૂર છે, કેમકે એ પુસ્તક વાચવાથી હિન્દુત્વના

અમર મિદ્ધતિનું જ્ઞાન થય છે. પગ્ગેદીઓના પ્રયત્ન આક્રમણે થવા દેના દિન્દુ સંસ્કૃતિ દ્વય દિમાદિના જેવી અખડ ગદી છે તેનું કારણ કે દિન્દુધર્મના નિદાનો સર્વ-ચાપ છે એ નાગવણ દંકડુ તર્કસાથે અને ધર્મશાસ્ત્ર, દર્શન અને ઉપનિષદ આદિના મુદ્દમ અભ્યાસી હોવાથી દિન્દુ ધર્મનું માન્ય સ્વરૂપ વ્યક્ત કરવામાં તેમણે આશ્ચર્યજનક સફલતા મેળવી છે. દિન્દુજનિ અને ધર્મના રક્ષણ માટે તથા દિન્દુઓ-મા પોતાના ધર્મનું અતિમાન જાગૃત કરવા માટે રા. દંડુરે જે પ્રયાસ કર્યો છે તે માટે અને તેમને હાર્દિક અભિનંદન આપીએ છીએ.

આ પુસ્તક દિન્દુઓના અન્યમાણના પ્રથમ પુષ્પ તરીકે પ્રગટ થયું છે. મજાના સ્થાપી આદક થવા માટે આ આનાની પ્રવેશ શી ગમવામાં આવી છે. આવી રીતે સ્થાપી આદક થનારને આ પુસ્તક પુસ્તક ક્રમમાં આનામાં મજાથી જ્યારે બીજાઓને સવા સ્પીઓ આપશે પડશે. આ માગના આદક થવાની અને અમાગ સર્વ વાચકોને ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ.

‘વિલામ’ (મુંબઈ) ઑક્ટોબર, ૧૯૨૮

“ગુરુ જોવિન્દમિહુ અથવા કુરુધર ધર્મમસ્ટ્રાટ” (સચિત્ર) લેખક તથા પ્રગટક દંકડુર નાગવણ વિસનજી, ‘દિન્દુ ઔરવ અથ-માલા’ કાર્યાલય, નં. ૧૦૦, જામગેટ રડીટ, ફોટ, મુંબઈ. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૦૦

પ્રસિદ્ધ દિન્દુ દિતૈથી જાનવીર મેર શ્રી મનનુખવાલ ઉત્તનવાલ શેઠદાલ આશ્રિત ‘દિન્દુ ઔરવ અથમાલા’ના પ્રથમ પુષ્પ તરીકે પ્રગટ થયેલા પ્રસ્તુત પુસ્તકનું અવલોકન લખના અમેને અનિયમ આનંદ યાચ છે. વિસ્ફલિત દિન્દુસમાજને પુનઃ મજાદિન તથા જાગૃત કરવાના ઉચ્ચ આશયથી આ અન્યમાણનો આરંભ કરવામાં આવેલો છે. માત્ર આક આના કિરેણિટ તરીકે ભરીને માતાના સ્થાપી આદક સર્વ સકાચ છે સ્થાપી આદકોને કાચા પુદાનો દરેક

અન્ય ફક્ત બાળ આનામાં અને પાકા પુત્રો ૩. ૧-૨-૦ માં આપવામાં આવે છે સ્થાયી આદકો માવાના જે જે અન્યો પ્રકટ થાય તે બધા લેવાને બંધાયલા રહે છે પ્રથમ પુસ્તક તથા તેમાં આપેલી બીજા પુસ્તકની જાહેરાત વાચતા હાથમાં આવ્યા અન્યોત્તુ પ્રકાશન અવસ્થા આપકારદાયક જ લેખારો.

સમાલોચ્ય અન્ય એક ઐતિહાસિક નવરચના છે અને તેના લેખકના નામ પછી જ તેની ઉપયોગિતા કિંવા ઉત્તમતાના સંબંધમાં અનુમાન કરી શકાય તેમ છે. પ્રસિદ્ધ 'ગુજરાતી'ની ભેટોના મુખ્ય લેખક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રી. ઠંકુર ઐતિહાસિક વિષયોના સિદ્ધ-હસ્ત લેખક છે. આદર્શ ધર્મગુરુ ગોવિન્દસિંહના જીવનના મુખ્ય મુખ્ય તથા અનુપમ જીવન પ્રસંગોને લઈને પ્રસ્તુત પુસ્તકની ગૂંથણી કરવામાં આવેલી છે. પ્રસિદ્ધ અત્યાચારી બૌદ્ધગ્રંથના હિંદુભક્તિપરના પૈરાયિક અત્યાચારોને લેખકે સચોટ શૈલીથી વર્ણવેલા છે. સિખોના જાતીય ઉત્થાનનો ઇતિહાસ લખ્યો જ ઉજ્જવળ છે. ગુરુ તેગબહાદુર, ગોવિન્દસિંહના પુત્રો તથા ગોવિન્દસિંહના પોતાના ધર્મરક્ષાર્થ અપાયલા જીવન-બલિદાનોની ઘટના ખરેખર રોમાંચક છે લેખકે અનેક ઐતિહાસિક અન્યોના પ્રમાણો આપીને ધર્મોન્ધ બાદશાહ ઔરંગઝેમના અત્યાચારી શાસનનો હૃદયભેદક ઇતિહાસ આપેલો છે. જાતીય સંગઠનના પ્રશ્નમાં રસ લેનાર દરેક બ્યક્તિએ વર્તમાન યુગમાં આ પ્રકારના અન્યોત્તુ અભ્યાસપૂર્વક મનન કરવું જોઈએ, એટલું જ નહિ, પણ પ્રસ્તુત અન્યમાળાના સ્થાયી આદક ચર્ચ લેખકના પરિશ્રમને તથા પ્રકાશકના શુભ ઉદ્દેશને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. અમે 'હિન્દુત્વ'ના વાચનારાઓને આ અન્યમાળાના આદક ચવાની આગ્રહપૂર્વક બયામણ કરીએ છીએ.

પ્રસ્તુત અન્યમાળાના આશ્રયદાતા શેઠ શ્રી મનસુખલાલ મહાશય એક પ્રસિદ્ધ હિંદુદ્વિતૈષી ઉદારાત્મા સંજ્ઞન છે. તેઓશ્રીએ હમણા જ થોડા સમયની વાતપર હિંદુ મહાસભાને રૂચિયા એક લાખ

આપેલા છે ગુજરાત-ગ્રાહિમાનાડમા વ્યાપી રહેતી અન્ય સરઘાઓ તથા પ્રવૃત્તિઓને પણ તેઓશ્રી તરફથી અવારનવાર અશ્રમજન્યનું સિયન થતુ રહે છે લાડી, વાડી અને મગીમા વગેરે મળી રહેલા અન્ય દિદુ શ્રીમનોએ શેર શ્રી મનમુખધાવના દેશ તથા જાતિદિનના અનેક સત્કાર્યોનું અનુકરણ કરતુ જોઈએ અમે એકવાર ફરીથી શેરશ્રીને અભિનન્દન આપીને પ્રસ્તુત અવરોધનનો સમાપ્તિ કરીએ છીએ

“હિદુત્વ” (મુખ્ય) તા. ૨૨-૧૨-૨૮

શુભ ગોવિન્દસિદ્ધ અથવા શુભધર્મસમ્રાટ લેખક તથા પ્રકાશક રા નારાયણ વિસનજી ઠંકુર, ‘હિદુત્વ અથમાતા’ કાર્યાલય, બજારગેટ રફીટ, કોટ, મુમ્બઈ કિંગ્ડોમ કોના પૂર્વાના ગામ ૩૮ અને પાકાપૂર્વાના રા. ૧) = કોટન ૧૬ પેઠા ૨૬ ૫૪ ૩૦૦ ૨૮ ઠંકુરનું નામ ગુજરાતી નવલકથાવાચકોથી અજાણ્ય નથી. ઐતિહાસિક અનેક નવલકથાઓ એમણે રચી છે આ એમની એક ઐતિહાસિક નવલકથા છે, જેમા સિખોના ગુરુ ગેવિન્દસિંહના જીવન પ્રસંગો ગુપ્તી લેવામા આવ્યા છે ધર્મના મરજણ માટે સિખોમા જે અજ્ઞાન ધર્મ આજ પણ દેખાય છે, તેને સચાર કરનાર આ ગુરુના જીવનની રોમાન્સ ધર્માઓ આ પુસ્તકમા આપવા મા આવી છે આ કથા જે અથમાતાના પહેલા પુસ્તક તરીકે પ્રકટ થઈ છે, તેના આકલ ધનારાઓ પાસેથી કિપોઝીટ આદિ આના લેવાય છે અને તેવા આકલને ઉપર દર્શાવેલી કોમને દરેક અથ માને છે

‘ગુજરાતી પંચ’ (અમદાવાદ) તા. ૨૦-૧-૨૯

શુભ ગોવિન્દસિદ્ધ અથવા શુભધર્મસમ્રાટ — (સિયન) પ્રયોજક અને પ્રકાશક ઠંકુર નારાયણજી વિસનજી, સપાદક “હિદુત્વ અથમાતા” નં. ૧૦૦, બજારગેટ રફીટ, કોટ, મુમ્બઈ

એવો કથો ગુજરાતી દશે કે જેણે શ્રીશુભ ઠંકુર નારાયણજી મુમ્બઈના પ્રખ્યાત “ગુજરાતી” પત્રના ઐતિહાસિક નવલકથાઓના

ખાત્ર લેખકનું નામ નદી સાંભળ્યું હોય ! શ્રીયુત દકકુર
 ઐતિહાસિક વાર્તાઓના વળા મુંઝવામાં અને તેને સુંદર રીતે રજુ
 કરવામાં ખરેખર કુશળ છે એમ ક્યારનુંયે સાબિત થઈ ચુક્યું છે.
 તદુપરાંત હાલના હિન્દુ-મુસ્લિમ વૈમનસ્યના પ્રસંગમાં જ્યારે કેટલાક
 લેખકો હિન્દુ કોમને નાર્મદ થએલી યાને મુઘા કોમ ગણે છે તેવા
 વખતે શ્રી દકકુર પોતાની કલમમાથી ધમધમતી “ હિન્દુગૌરવ ”
 રૂપ જ્વાળાઓ પ્રકટ કરી રીકાકારોને ચુપ કરી દે છે. પ્રસ્તુત પ્રજા
 હિપર તેમના તરફથી કેટલાક પુસ્તકો પ્રકટ થયેલા છે, પરંતુ આ
 પુસ્તક પંજાબ વીરકેસરી, સિખ્ખ કોમના સિંદ સમા શુરુ ગોવિન્દ-
 સિંદના ચારિત્ર્યને મથા સજવ યથોચિત રીતે વર્ણવી સુંદર રૂપમાં
 જનતા સમક્ષ મૂક્યું છે. અમે આ પુસ્તક સાંગોપાંગ જોઈ ગયા
 છીએ અને અમારે તેથી મુક્ત કંઠે કહેતુંજ પડશે કે શ્રી દકકુરની
 કલમ આખાય પુસ્તકમાં ધણી સુંદર રીતે ઝોપી નીકળે છે. પુસ્તક
 પૂર્ણ થયાં સિવાય તેને મૂકી દેવું કોઇને ગમે તેવું નથી એ જ આ
 લેખકની હમેશની ખૂબી છે અને એ ખૂબી પણ આમાં જળવાઈ
 રહી છે. અમે શ્રી દકકુરને અંતઃકરણથી આવું અણુમેાવ પુસ્તક
 શુજરાતી જનતાને આપવા માટે ધન્યવાદ આપીએ છીએ. અમારા
 વાચકો પ્રસ્તુત માળાના આદક થઈ આ પુસ્તકનું મનન કરશે, તો
 તેને પોતાના જીવનમાં જીવી જાણવા માટે કંઈક અવનવો આનંદ
 હિતપ્રત થશે. અસ્તુ.

પુસ્તકની કિંમત ધણી જુજ છે એટલે તે ૩૦૦ પાના જેટલું
 સંગીન વાચન હોઈ રચાયી આદકોને રૂ. ૯-૧૨-૦ જેટલી નજવી
 કોમને તે મળે છે. અમે શ્રીયુત જાણ દકકુરના આ પ્રયાસને વધાવી
 લઈએ છીએ અને હિન્દુજાતિને વિનવીએ છીએ કે તેમના આ
 પ્રયાસને પોતાથી જનતી સહાય કરી કૃતાર્થ થાય.

‘ લોહાણા જીવન ’ (કરાચી) મહા, સં. ૧૯૮૫.

ગુરુ ગોવિન્દસિંહ—ઉક્ત પુસ્તક કૈસી છે ?—ફક્ત તો વિષય હો સે પતા ચલતા છે । યદિ શ્રી ગુરુ ગોવિન્દસિંહ કા પરિચય હો દેને કા પ્રયત્ન કિયા જાય, તો યહ ક્રિતાચ હો હો જાયગા । યહ હિન્દુ ગૌરવ પ્રથમાલકા પહલા પુષ્પ છે, પ્રથમાલકે સંપાદક હો કો સુદર લેખની કો યહ કૃતિ છે । ‘ગુજરાતી ન્યૂઝ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, બેઠા હાઉસ લેન, કાલા ઘોઝા, ફોર્ટ, વમ્બઈ સે મુદ્રિત છે । ફક્ત પેજ સંખ્યા ૨૬૯ છે : ફક્ત લિખનેમેં કતિપય અક્ષરેજી ગુરુમુખા, હિન્દી, વગાલી, મરાઠી પ્રયો સે સહાયતા લી ગઈ છે । યહ ગુજરાતી ભાષામેં લિખી ગઈ । છપાઈ વગેરે અછટી છે । *

મનોરમા (અઢાહાવાદ) અક્ટોબર ૧૯૨૮

* ગુરુ ગોવિન્દસિંહ—આ પુસ્તક કેવુ છે ?—એનો પતો તો વિષયનો જ મળી જાય છે એ ગુરુ ગોવિન્દસિંહનો માત્ર પરિચય કરાવવાનો જ પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તો તે પરિચય પણ એક પુસ્તક થઈ જાય તેમ છે. આ ‘હિન્દુ ગૌરવ પ્રથમાલકા’ નું પ્રથમ પુષ્પ છે, પ્રથમાલકાના સંપાદકની જ સુદર લેખનીની આ કૃતિ છે ‘ગુજરાતી ન્યૂઝ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ’ જેકે હાઉસ લેન, કાલા ઘોઝા, ફોર્ટ, મુબઈમાં આ પુસ્તક છપાયેલું છે એની પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૬૯ છે એ પુસ્તક લખવામાં કેટલાક અંગ્રેજ, ગુરુમુખી, હિન્દી, અગાળી તથા મરાઠી પુસ્તકોની સહાયતા લેવામાં આવી છે આ અથ ગુજરાતી ભાષામાં લખાયેલો છે છપાઈ વગેરે ઉપર છે,

મનોરમા, (અઢાહાવાદ) ઑક્ટોબર, ૧૯૨૮

આ ઉપરાંત અનેક પાઠકો તથા પાઠિકાઓના આ અર્થના સુલભમાં અધ્યયિત અનુકૂલ અભિપ્રાયે મળેલા છે, પરંતુ સ્થાનના અભાવે અમારાથી તેમનું પ્રકાશન કરી શકાય નથી

છપાય છે

છપાય છે

સં. ૧૯૮૫ ની વિજયા દશમીને દિવસે પ્રકાશિત થશે.

માન્યવર શેઠ મનસુખલાલ છત્રનાલાલ શેરલાલ આશ્રિત
'હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાળા' નું તૃતીય પુખ્ત (પુસ્તક)

હિરણ્યગર્ભ હિન્દુ

અથવા

યશસ્વિની હિન્દુજાતિના દિવ્ય ગૌરવનો ઇતિહાસ

પ્રયોજક: ઠંકુરે નારાયણ વિસનજી

આપણા હિન્દુધર્મશાસ્ત્રની માન્યતા અનુસાર સમસ્ત સૃષ્ટિ-
મનુષ્ય, દેવ તથા પ્રજાપતિ આદિકોનો તેમ જ હિપવેદો સહિત ચાર
વેદોનો આણુભાગ છે જ્યાં હોવાથી, જ્યાંના અનેક નામોમાર્તું એક
વિશિષ્ટ ગુણદર્શક નામ 'હિરણ્યગર્ભ' હોવાથી અને 'હિન્દુ' મમત્ત
માનવજાતિના પ્રાચીનતમ અગ્રજ, ધર્મ, લાખા, વાડમય કિંવા
સાહિત્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, વિજ્ઞાન, સમાજરચના, નીતિ, આચાર વિચાર,
રાજ્યસંસ્થા તથા પ્રજાતંત્રાત્મક રાજ્યસંસ્થા આદિક માનવ
સંસ્કૃતિ, માનવસભ્યતા કિંવા માનવજાતિની જિજ્ઞાસાના સમસ્ત
અંગોના આઠ વિધાતા હોઇને વિશાળ વિશ્વના સર્વ પ્રાચીન તથા
અપ્રાચીન દેશોના આઠ સંસ્કૃતિદાતા હોવાથી હિન્દુજાતિને 'હિર-
ણ્યગર્ભ હિન્દુ' નામથી ઓળખાવીને પ્રસ્તુત ગ્રંથમા હિન્દુજાતિની
એ હિરણ્યગર્ભતાને આપણા પોતાના પ્રાચીનતમ ગ્રંથો તેમ જ સર
વિશ્વવિદ્ય મેન્સ, પ્રોફેસર વિલ્સન, કોલ્લેજ, પંડિત મેકરમૂલર, કર્નલ
ટાઇ, પોકોક તથા અન્ય-અન્ય અનેક યુરોપીયન ગ્રંથકારો તથા મધ્ય-
કાલિક મુસ્લિમ એફરેમો-ઇતિહાસવેત્તાઓના ઇતિહાસોના આધારે
નિર્વિવાદ સિધ્ધ કરી જતાવવામા આવી છે. વિધર્મી મુસ્લિમ શાસકોના
જપાનક ધાર્મિક, સામાજિક તથા રાજનૈતિક અત્યાચાર તેમ જ પર-
તંત્રતાના કારણથી અત્યારે કેટલેક અંશે અધોગતિમા આવી પડવા

ના તૃતીય તથા ચતુર્થ પુષ્પ તરીકે પ્રકટ કરવામા આવશે અને જો તેમ યશે, તો તે દિગુણ (બમણા) ગ્રંથનું મૂલ્ય સ્થાયી તથા અસ્થાયી ગ્રાહકો પાસેથી નીચે પ્રમાણે લેવામા આવશે —

સ્થાયી ગ્રાહકો પાસેથી

અસ્થાયી ગ્રાહકો પાસેથી

કાચા પૂઠાના ગ્રંથના રૂ. ૧-૮ ૦

કાચા પૂઠાના ગ્રંથના રૂ. ૨-૮-૦

પાકા પૂઠાના ગ્રંથના રૂ. ૨-૦ ૦

પાકા પૂઠાના ગ્રંથના રૂ. ૩ ૦-૦

આ ગ્રંથમા હિન્દુજાતિના દિવ્ય ગૌરવને દર્શાવનારા પાત્રથી સાત હિતમ મિત્રો પણ આપવામા આવશે.

આ ગ્રંથની સ્થાયી ગ્રાહકોની અત્યાર સુધી યથેવી સખ્યા કરતા કેવળ ત્રણસે પ્રતો જ વધારે કાઢવાની હોવાથી અને સ્થાયી ગ્રાહકોની સંખ્યા નિત્ય વધતી જતી હોવાથી જોઆ ' હિન્દુ ગૌરવ ગ્રંથમાળા 'ના સ્થાયી ગ્રાહક ન થપા હોય તેમને આ ગ્રંથમા અન્યત્ર અપાયલા ' હિન્દુ ગૌરવ ગ્રંથમાળા 'ના નિયમો વાચી ડિપોઝિટના આઠ આના ગ્રોઠવીને સત્વર સ્થાયી ગ્રાહક થઈ જવાનો અમે આગ્રહપૂર્વક પરામર્શ આપીએ છીએ, કારણ કે નહિ તો પછી આવા હિતમ ગ્રંથો જાગ્યે જ મળી શકશે

પત્રવ્યવહાર આ સરનામે કરવાનો છે.—

ઠંકકુર નારાયણ વિસનજી.

સપાદક તથા પ્રકાશક : ' હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાળા '

' હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાળા ' કાર્યાલય :

નં. ૧૦૦, (ચોથે માળે), બજારગેટ સ્ટ્રીટ :

કોટ, મુંબઈ નં. ૧

હિન્દુ વીરનર અને વીરનારીઓ !

જો તમારા હૃદયમાં પોતાના હિન્દુ ધર્મ તથા હિન્દુત્વનું કાંઈ પણ અભિમાન હોય; હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુ જાતિની સુરક્ષિતતાના પ્રશ્નને જો તમે કાંઈ પણ મહત્ત્વ આપતાં હો; હિન્દુ જાતિને અત્યારના જ્ઞાનક સમયમાં હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુજાતિ વિષયક શ્રદ્ધાને દઢાવનાર તેમ જ કેવળ નિર્ભયતા તથા વીરતાવર્ધક સાહિત્યની જ આવશ્યકતા છે, એવી તમારી હેશભાવ પણ આન્યતા હોય અને પોતાના હિન્દુત્વને નિષ્કલંક રાખીને અમર થવાના મહાગૃહ મંત્રને જાણી લેવાની જો તમારા મનમાં રૂચ માત્ર પણ મુખ આકાશા અસ્તિત્વ ધરાવતી હોય, તો 'હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાલા' ની આ ગ્રંથમાં જ અન્યત્ર પ્રકટ થયેલી નિયમાવલીને લક્ષપૂર્વક વાંચી લઈને આજે જ 'હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાલા' ના તમે પોતે સ્વાધી પ્રાદક થઈ જાઓ અને તમારાં સ્નેહી તથા સંબંધી જનોને પણ 'હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાલા' નાં સ્વાધી પ્રાદક બનાવી 'હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાલા' ને ચિરસ્થાયિની કરી દો.

• જેને ન હિન્દૂભાવિ હિન્દૂધર્મનું અભિમાન છે,
પશુવૃત્ત્ય છે તે હિન્દુ વા નિર્ભવ દેહ સમાન છે ”

ઉદારાત્મા શ્રીમાન્ શેઠ મનમુખલાલ છગનલાલ

શેર ફાલ આશ્રિત

તથા

ઠક્કર નારાયણ સંપાદિત

“હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાલા”ના

ઉદ્દેશ તથા નિયમોનુ

:: વિજ્ઞાપન ::

“ હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાલા ” કાર્યાલયમાંથી

હકૂત નાગણકૃત નિમ્નલિખિત

પ્રથો પછ મળી શકશે

- ૧ સમારપાલિત અથવા આદર્શ
આર્થ અભણા નાટક (સચિત) રૂ. ૨-૪-૦
- ૨ જયંતી અથવા મંતાલવિદ્રોહ
(સચિત ઐનિદાસિક નવલકથા) રૂ. ૨-૮-૦
- ૩ હાબ્યકુશુમાર (હકૂત નારાયણના
ખાંધેનો ભૂદન તમલ સચિત) છપાય છે રૂ. ૩-૪-૦
- ૪ દપતીશાસ્ત્ર અથવા લક્ષ્મી સંજ્ઞતા
તથા નિષ્કળતાનો વિચાર (સચિત)
છપાય છે મૂલ્ય દરે પછી નમી થશે.
- ૫ અદ્ભુત ધોમિની (દિગ્દિગ્ધ નવલકથા
સચિત) રૂ. તર્કિન્દ્ર મહેતાદ્વારા રૂ. ૩-૦-૦

પોસ્ટલ બી. પી. ખર્ચ વધારે

મગવાનુ રહે —

હકૂત નારાયણ વિસનજી

“ હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાલા ” કાર્યાલય

નં. ૧૦૦, બલરમેદ સ્ટ્રીટ, કોલ. મુંબઈ

* હકૂત નારાયણના અત્યારે નુધીમા પ્રસારિત થઈ ચૂકેલા નાના વિષ વિષયો સળધી ગ્રંથોની સખાએક સોથી પણ ઉપર પદોની સૂચી છે તે સર્વ ગ્રંથોની વિષયકમાનુસાર રુચિસ્તર તથા સંપૂર્ણ સૂચી અન્યત્ર આપવામા આવેલી છે તે સર્વ પામિતુ દક્ષ બેચવામા આવે તે વ્યવસ્થાપક.

સત્વર ગ્રાહક થાઓ]

[નામ નોંધાવો]

એક અપૂર્વ સાહ્ય, સર્વથી સરસી અને સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ
ઉદારાત્મા શ્રીમાન્ શ્રી મનસુખલાલ છગનલાલ
ચૌરસલાલના આશ્રયથી પ્રકટ થતી

હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાલા

સંપાદક, પ્રકાશક તથા મુખ્ય લેખક,
ઠક્કુર નારાયણ વિસનલ

ઉદ્દેશ

આજે ભારતવર્ષની ગૌરવશાલિની હિન્દુજાતિ ભયાનક સમય તથા કઠિન પ્રસંગોમાંથી પસાર થઈ રહી છે. ભિન્ન ભિન્ન ધર્મ, પંથ, સંપ્રદાયો, અજ્ઞાન તથા કેટલીક પ્રચલિત થઈ ગયેલી અંધ રૂઢિઓએ હિન્દુ સમાજને વિસ્ફલિત કરી નાખ્યો છે. તેમાં વળી ધર્માધ વિધર્મી અત્યાચારીઓનાં હિન્દુ-સમાજ પર આરે તર્કથી આક્રમણો થઈ રહ્યાં છે. હિન્દુ-જાતિનું સંખ્યાબળ દિનપ્રતિદિન ઓછું થતું જાય છે. એક તર્કથી સમાજને વિધર્મીઓનાં બાહ્ય આક્રમણોથી રક્ષવાનો છે, ત્યારે બીજી તર્કથી તેની આબ્યન્તર શુદ્ધિ કરી તેને સંગઠિત કરવાનો છે. તાત્પર્ય કે, હિન્દુસમાજને પોતાના પ્રાચીન ગૌરવને પુનઃ પ્રાપ્ત કરી લેવામાટે તેમ જ અત્યાચારના ભયાનક છવનસંશ્રામમાં પોતાના ધર્મ, પોતાના પવિત્ર આચારવિચાર, પોતાની જાતીયતા તથા હિન્દુત્વના અસ્તિત્વને ટકાવી રાખવામાટે યુગધર્મ અનુસાર હિન્દુત્વના

વિશાળ દૃષ્ટિબિન્દુથી લખાયલા જે ગ્રંથોદ્ધાર ઉન્નતિ, ઉત્થાન તથા અભ્યુદયના વાસ્તવિક, સત્ય, સર્વસાધારણ તથા સર્વ માન્ય ઉપાયોનાં સૂચન મળી શકતાં હોય તેવા યોગ્ય લેખ-કૃતિની લેખિનીથી લખાયલા તથા સસ્તી દીમતે મળી શકનારા ગ્રંથોની આવના સમયમાં અતિશય આવશ્યકતા હોવાથી મુંબઈના શેર બજારના ઉદારાત્મા તથા સાધનસંપન્ન શેર-દલાલ રા. રા. શેઠ મનસુખલાલ છગનલાલના ઉદાર આશ્રયથી પ્રસ્તુત 'હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાલા' નો આરંભ કરવામાં આવ્યો છે.

આ ગ્રંથમાલાનો પ્રત્યેક ગ્રંથ કાઉન્ટ ૧૬ પેજ-આ વિજ્ઞાપનપત્રની-સાઈઝનાં લગભગ ૩૦૦ પૃષ્ઠનો હોય છે અને ગ્રંથમાલાના આશ્રયદાતા રા. રા. મનસુખલાલભાઈ શેઠની આ ગ્રંથો સર્વને સસ્તામાં સસ્તી દીમતે મળી શકે એવી પરમ ઇચ્છા હોવાથી એ ગ્રંથો સચિત્ર તથા સારા એન્ટિક કાગળો પર છપાયલા હોવા છતાં એક જ વાર રૂ. ૦-૮-૦ આઠ આના ડિપોટ ભરીને ગ્રંથમાળાના સ્થાયી ગ્રાહક થનારને કાચા પૂઠાનો ગ્રંથ માત્ર બારે આનામાં અને પાકા પૂઠાનો ગ્રંથ રૂ. ૧-૨-૦ એક રૂપિયો ને એ આનામાં આપવામાં આવે છે; જ્યારે બીજાઓને અર્થાત્ જોએ સ્થાયી ગ્રાહક ન હોય તેમને અનુક્રમે રૂ. ૧-૪-૦ સવા રૂપિયામાં તથા રૂ. ૧-૧૦-૦ એક રૂપિયો ને દશ આનામાં આપવામાં આવે છે, આ ગ્રંથમાલાને પ્રકાશિત કરવામાં પૈસા કમાવાનો નહિ; કિન્તુ હિન્દુસમાજની નિઃસ્વાર્થ સેવાનો જ ઉદ્દેશ સમાવલો છે એ નવીનતાથી દર્શાવવાથી આવશ્યકતા જ નહિ, પ્રસ્તુત ગ્રંથમાલાનાં લેખન તથા પ્રકાશન આદિ કાર્યો

રા. રા. શેઠ મનસુખલાલલાઈએ મારામાં વિશ્વાસ રાખીને મને સોંપેલાં હોવાથી બહુધા આ અંથમાલાના અંથો મારા હસ્તથી જ લખાશે; છતાં અંથમાલાના ઉદ્દેશને લક્ષમાં રાખીને લખાયેલા અન્ય લેખકોના અંથો મળી આવશે તો તે પણ ચોક્કસ પુસ્તકાર આપી ખરીદીને મારી દેખરેખ નીચે પ્રકાશિત કરવામાં આવશે. જે અંથોના પ્રચારથી હિન્દુજાતિના ગૌરવની વૃદ્ધિ થવાનો તથા હિન્દુસમાજની વિધાયક સુધારણા થવાનો સંભવ છે તેવા ઐતિહાસિક, સામાજિક, નૈતિક તથા નવલકથા આદિ સર્વ પ્રકારના અંથોનો પ્રસ્તુત અંથમાલામાં સમાવેશ કરવામાં આવશે અને એ અંથોની લાખા જેમ બને તેમ સંસ્કારી હોવા છતાં સાદી તથા સરળ રાખવામાં આવશે.

અંથમાલાના પ્રથમ પુષ્પ તરીકે બહાર પડેલા ‘ગુરુ ગોવિન્દસિંહ અથવા ધુરંધર ધર્મસિંહ’ નામક અંથની વિદ્વાનોએ તેમ જ પત્રકારોએ મુક્તાકંઠ પ્રશંસા કરી છે, અને અંથમાલાના ગ્રાહકોનાં પણ વગર માગ્યાં કેટલાંય પ્રશસ્તિપત્રો મળી ચૂક્યાં છે. અન્યત્ર જૂદા છપાવેલા અભિપ્રાયોના વાચનથી પાઠકો તથા પાઠિકાઓ અમારા આ કથનની સત્યતા તથા વાસ્તવિકતાનો અનુભવ કરી શકશે.

નિયમ

‘હિન્દુગૌરવ અંથમાલા’ ના સ્થાયી ગ્રાહક થવા માટેના આ નિયમો રાખવામાં આવ્યા છે.

૧ ઘણીક વાર સ્થાયી ગ્રાહકો તેમના પર વી. પી. થી મોકલાતાં પુસ્તકોનો પૈસા લરીને સ્વીકાર નથી કરતા, તેથી પ્રકાશકને બહુ જ હાનિ ખમવી પડે છે; એટલામાટે

સ્થાયી ગ્રાહક થનાર પાસેથી નામમાત્રની આઠ આના (રૂ. ૦-૮-૦) ની નણવી રકમ ડિપોઝિટ તરીકે લેવામાં આવે છે. જો કોઈ ગ્રાહક વી. પી. ન સ્વીકારીને હાનિ પહોંચાડશે તો ડિપોઝિટના એ આઠ આના થયેલા ટપાલ ખર્ચ તરીકે મળે તે લઈ તેનું નામ ગ્રાહકોના લિસ્ટમાંથી કાઢી નાખવામાં આવશે; છતાં જો તેની ફરી વાર ગ્રાહક થવાની ઇચ્છા હશે, તો બીજા આઠ આના ભરીને તે સ્થાયી ગ્રાહક થઈ શકશે.

૨ આ ગ્રંથમાલાના વર્ષમાં જોછામાં જોછા બે અને વધારેમાં વધારે ત્રણ ગ્રંથો પ્રકટ થશે અને સ્થાયી ગ્રાહકો તે સર્વ ગ્રંથો ખરીદવાને બંધાયલા રહેશે.

૩ ઘણીક વાર એવું થાય છે કે અમુક ગ્રાહક ડિપોઝિટના આઠ આના ભરી સ્થાયી ગ્રાહક થાય છે અને સસ્તા મૂલ્યનો લાભ લઈને ૫-૧૦ નકલો વધારે મંગાવે છે તથા છૂટકના ભાવે વધારે નફો ખાઈને તેમને વેચે છે. આ કારણથી પ્રત્યેક ગ્રાહકને એક ડિપોઝિટના બદલામાં સસ્તા મૂલ્યથી માત્ર એક જ પ્રત આપવાનો નિયમ રાખવામાં આવેલો છે. જો પ્રચારાર્થે કોઈને એકથી વધારે નકલો જોઈતી હોય છે તો વધારાની નકલો માટેનું બીજું વધારાનું ડિપોઝિટ (ગ્રંથની જેટલી નકલો જોઈતી હોય તેટલા જ આઠ આના) વસૂલ કરીને જોઈતી નકલો પૂરી પાડવામાં આવે છે.

૪. ગ્રંથોની કોમિત ડિપોઝિટ ટપાલ ખર્ચ, રજીસ્ટ્રેશન તથા વી. પી. ખર્ચ ગ્રાહકોને શિર છે.

૫. નીચે જણાવેલાં શહેરોમાં ગ્રંથમાલાના એજન્ટોનીમવામાં આવેલા છે તો તે તે શહેરોના ગ્રાહક મહાશયો પોતાનાં પુસ્તકો સ્થાનિક એજન્ટ પાસેથી મેળવી શકશે;

પરંતુ તેમ કરવામાં પણ તેમને પોસ્ટેજ તથા પેકિંગ ચાર્જ
તો આપવાનો રહેશે જ. ‘ શુરુ ગોવિન્દસિંહ ’ના પોસ્ટેજ વગે-
રેના ૦-૩-૦ લેવામાં આવ્યા છે, જ્યારે ‘ નીર વૈરાગી ’નું
૪૬ બહુ મોટું ચથેલું હોવાથી તેના પોસ્ટેજ ઇત્યાદિના
પ્રત્યેક પુસ્તક દીઠ ૦-૪-૦ ચાર આના લેવામાં આવશે.
પોતપોતાના શહેરના એજન્ટ પાસેથી પોતાની પ્રત લેવામાં
લાભ એ છે કે ગ્રાહકને વી. પી. થી મંગાવવામાં મનીઓર્ડર
કમીશન તથા રજીસ્ટ્રેશનના મળીને ચાર આના વધારે આપવા
પડે છે તે ન આપવા પડે એટલે ચાર આનાનો ફાયદો થાય અને
વી. પી. આવે ત્યાં સૂધી પ્રતીક્ષા કરીને બેસી ન રહેવું પડે;
કારણ કે, પુસ્તક છપાઈને તૈયાર થયેથી એજન્ટોને તેમની
નકલો બનતી ત્વરાએ મોકલી આપવામાં આવે છે.

જે શહેરોમાં ‘ હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાલા ’ના એજન્ટો
નીમવામાં આવેલા છે તેમનાં નામ તથા સરનામાં આ છે:—

(૧) રા. રા. મહાદેવ રામચંદ્ર બાગુટે,

બુકસેલર અને પબ્લિશર,

ત્રણ હરવાળ, અમદાવાદ

(૨) રા. રા. ગૌરીથંકર હરિશંક કામદી,

માણેકચોક, પોરબંદર (કાઠિયાવાડ).

(૩) રા. રા. ભગવાનદાસ હેમરાજ વેદ

‘ વેદપ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, ’ જામનગર (કાઠિયાવાડ).

(૪) રા. રા. કિશોરસેન કાદરભાઈ

‘ ગુજરાતી બુકસ્ટોલ, ’ જોડીઆબજાર,

કરાચી (સિંધ).

ગ્રંથમાલાના ગ્રંથોનો વિના મૂલ્ય પ્રચાર કરવાની ઇચ્છા રાખનાર ઉદાર શ્રીમન્નો તથા બુદ્ધિસેલરોમાટે નીચેના નિયમો રાખવામાં આવ્યા છે:—

૧ જે હિન્દુસ્વામિમાની ઉદારાત્મા શ્રીમન્તો ગ્રંથમાલાના કોઈ પણ ગ્રંથનો સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો, વિદ્યાર્થીઓ તેમ જ અન્ય સંસ્થાઓમાં વિના મૂલ્ય પ્રચાર કરવાના ઉદ્દેશથી પોતાને જોઈતી વધારે નકલો મંગાવશે, તેમને દર સેકંડે દશ ટકા વળતર (કમીશન) કાપી આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજ કિંવા પાર્સલ ખર્ચ મંગાવનારને શિર રહેશે.

૨ ઉપર જણાવી ચૂક્યા છીએ તેમ આ ગ્રંથમાલાનો ઉદ્દેશ પૈસા કમાવાનો નહિ, કિન્તુ હિન્દુજાતિની નિઃસ્વાર્થ સેવા કરવાનો છે અને તેથી આશ્રયદાતાની ઇચ્છાનુસાર પડતર કરતાં પણ ઓછા મૂલ્યથી સ્થાયી શાહકોને આ ગ્રંથમાલાના સર્વ ગ્રંથો આપવામાં આવે છે. આ કારણથી બુદ્ધિસેલરોને પણ દર સેકંડે દશ ટકાથી વધારે કમીશન આપી શકાય તેમ નથી. પોસ્ટેજ અથવા પાર્સલ પેકિંગ ઇત્યાદિનું જે કોઈ ખર્ચ થશે, તે ખરીદનાર પાસેથી વસૂલ લેવામાં આવશે.

કાર્યાલય સાથે પત્રવ્યવહાર કરનાર શાહકો તથા અન્યાન્ય જિજ્ઞાસુ પૃચ્છકોને અગત્યની માર્ગદર્શના —

કેટલીક વાર શાહકો તથા અન્ય જિજ્ઞાસુઓ ગ્રંથ-માલાના સંબંધમાં તેમ જ અન્ય બાબતો સંબંધી બહુધા અનાવશ્યક પત્રવ્યવહાર કરી પોતાના અમૂલ્ય સમયનો ભોગ આપવા સાથે નિર્થક ટપાલ ખર્ચમાં ઊતરી

અમોને પણ તેમ કરવાની વારવાર પ્રેરણા કરે છે. પરંતુ એવી રીતે અનાવશ્યક પત્રવ્યવહાર કરવા છોટલો નથી અમારી પાસે સમય તથા નથી એવા ટપાલ ખર્ચમાં ઊતરવા જેટલી અથમાલાની આર્થિક સ્થિતિ આ સંબંધમાં પત્રવ્યવહાર કરનારાઓને જણાવવાનું કે પ્રથમ તો ‘ નવો અથ ક્યારે બહાર પડશે ? ’ ‘ તે શા વિષયનો છે ? ’ ઇત્યાદિ અનાવશ્યક બાબતો સંબંધી વારંવાર પૂરછા કરવી જ નિર્ધર્યક છે; કારણ કે, માલાનો પ્રત્યેક નવીન અથ છપાઇને બહાર પડવા પહેલાં તે વિશેની સંપૂર્ણ માહિતી ગ્રાહકોને પત્રદ્વારા આપવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલી છે છતાં કેાઇ પણ કારણવશાત્ પત્રવ્યવહાર કરવાની આવશ્યકતા જણાય, તો ઉત્તરમાટે ટપાલની ટિકિટસહિત કિંવા રિપ્લાય પોસ્ટકાર્ડ માર્ફત તેમ કરવાની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે. જવાબ માટેની ટિકિટ સિવાયના પત્રો પર ધ્યાન આપવામાં આવશે નહિ તેમ જ નોટ પેડ કાગળ પણ લેવામાં આવશે નહિ, એ વાતો કાર્યાલય સાથે પત્રવ્યવહાર કરનારાઓએ અવશ્ય લક્ષમાં રાખવાની છે. જે ગ્રાહક મહાશયોને પોતાનો ગ્રાહક નંબર મળી ગયો હોય, તેમણે પત્રવ્યવહારમાં અવશ્ય તેનો ઉલ્લેખ કરવો અર્થાત્ પત્રના મથાળા પર જ પોતાનો ગ્રાહક નંબર જણાવવો.

હિન્દુસ્થાન (ખર્ચો પ્રાન્ત સહિત) બહાર દરિયાપારના ગ્રાહક મહાશયોને નિવેદન કરવામાં આવે છે કે દરિયાપાર (આફ્રિકાદિ) નો પોસ્ટે જ ખર્ચ વધારે આવતો હોવાથી તેમણે દરેક પુસ્તક દીઠ, પુસ્તકના મૂલ્ય તથા પોસ્ટેજ અને

રજસ્થાન તથા ડિપોઝિટ વગેરેના મળી દરેક કાચા પૂઠાના તથા પાકા પૂઠાના અનુક્રમે રૂ. ૧-૧૨-૦ અને રૂ. ૨-૪-૦ અમને મળી જાય તેટલા શિલિંગના પોસ્ટલ ઓર્ડર અથવા બેંકના ચેક અમારાપર અગાઉથી ઓર્ડરની સાથે જ મોકલી આપવાની કૃપા કરવી અને પત્રવ્યવહાર કદતી વેળાએ ઉપરની સૂચનાઓને અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવી.

કેટલાક શ્રાહકો ડિપોઝિટ મોકલવવાના સંબંધમાં વારંવાર પૂછા કર્યો કરે છે કે 'ફરી વાર ડિપોઝિટ મોકલાવવું કે નહિ?' તેમને ફરીથી જણાવવામાં આવે છે કે એક જ પ્રતના સ્થાથી શ્રાહક થવામાટે ડિપોઝિટ એક જ વખત ભરવું પડે છે; તેઓ સમજે છે તેમ દરેક અંશે ભરવું પડતું નથી. ફક્ત એકથી વધારે પ્રતોની આવશ્યકતા હોય, તો જ નોટલી પ્રતો જોઈતી હોય તેટલા આઠ આના ભરવા પડે છે. અર્થાત્ જેમ એક જ પ્રતના સ્થાથી શ્રાહકો પાસેથી દરેક અંશે નવીન ડિપોઝિટ માગવામાં આવતું નથી, તેમ એક જ ડિપોઝિટમાં એકથી વધારે પ્રતો સ્થાથી શ્રાહકોને ઠરાવેલા મરતા મૂલ્યથી આપવામાં આવતી નથી.

જે સ્થાનિક (મુંબઈના) શ્રાહક મહાશયો બહાર પડનારા નવીન અંચની પોતાની પ્રત વી. પી. થી મંગાવવા ન ઇચ્છતા હોય, તેમણે ટપાલ માર્ફેટ સૂચના મળતાં જ અુખ્ય કાર્યો-લયમાંથી સૂચના મળ્યા પછી પંદર દિવસની અંદર મંગાવી લેવાની વ્યવસ્થા કરવી. તેટલા વખતમાં તેઓ પોતાનું પુસ્તક નહિ લઈ જાય, તેમને (બહાર ગામના શ્રાહકોની પેઠે જ) વી. પી. થી મોકલાવવામાં આવશે.

જે શ્રાહકો વી. પી. નો અસ્વીકાર કરશે અથવા ઠાંધ

પણ પ્રકારની ભૂલ કિંવા ગેરસમજલુથી વી. પી. પાછું ફેરવી કાર્યાલયને ટપાલ ખર્ચની હાનિ પહોંચાડશે, તેમનું ડિપોઝિટ જમ કરી ગ્રાહકગ્રેણીમાંથી તેમનું નામ કાઢી નાખવામાં આવશે એ વાત અવશ્ય લક્ષમાં રાખી લેવી.

જાહેરખબર આપવા છતાં ગ્રંથોના અનુક્રમમાં ફેરફાર કરવાનો અર્થાત્ સગવડ પ્રમાણે આગળ પાછળ પ્રકાશિત કરવાનો અથવા કોઈ નવીન ગ્રંથ પ્રકટ કરવાનો પ્રકાશકને સંપૂર્ણ અધિકાર છે.

જાહેરખબર છાપવાની યોજના

ગ્રંથમાલાના રચાયી ગ્રાહકોમાંથી જેઓ વાણિજ્ય વ્યવસાય કરનારા હોય અર્થાત્ જેમનો કોઈ પણ પ્રકારનો વ્યાપાર કિંવા ઉદ્યોગ હોય, તેમને પ્રસ્તુત ગ્રંથમાલાના હવે પછી પ્રકાશિત થનારા ગ્રંથોમાં જાહેરખબર આપવાની આશલે સહિત પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે. પરમેશ્વરની કૃપાથી માલાના રચાયી ગ્રાહકો તેમ જ પાઠકોની સખ્યામાં દિનપ્રતિ દિન વધારો થઇ રહ્યો છે; છતાં જાહેરાતના ભાવો સમયાનુસાર સાધારણ જ રાખવામાં આવેલા છે. આ સંબંધમાં વિશેષ હકીકત તથા જાહેરખબરના ભાવો વગેરે જાણવા માટે ૦-૦-૬ અડધા આનાની ટપાલની ટિકિટ ખીડી જાહેરાત સંબંધી ખાસ વિજ્ઞાપન મંગાવવાની વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

‘હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાલા’ના પ્રથમ તથા દ્વિતીય વર્ષ (સંવત ૧૯૮૪ તથા ૧૯૮૫) માટે નીચે આપેલા ગ્રંથોને પ્રકાશિત કરવાનો પ્રબંધ કરવામાં આવેલો છે:—

૧ ગુરુગોવિન્દસિંહ અથવા ધુરંધર ધર્મસત્રાટ્

આ એક ઐતિહાસિક નવલકથા છે અને એમાં પંજાબના આદ્ય ધર્મગુરુ તથા હિન્દુધર્મ અને હિન્દુજાતિના

રક્ષક ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીના વીરસાત્મક આદર્શ જીવનના પ્રસંગોના ચળવિચરણ દ્વારા એ નિર્વિવાદ મિદ્ધ કરી બતાવવામાં આવ્યું છે કે વર્તમાન યુગમાં ભારતીય હિન્દુ સમાજને કેવા પ્રકારના ધર્મગુરુઓની આવશ્યકતા છે અને એવા વાસ્તવિક ધર્માધ્યક્ષો કેવી રીતે નિર્માણ થઈ શકે છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં પુસ્તકને લગતા ચાર ઐતિહાસિક પ્રાચીન ચિત્રો તથા આશ્વપદાતાનો ફોટો મૂળી કુલ પાંચ ચિત્રો આપવામાં આવેલાં છે. વર્તમાનપત્રોએ તથા વિદ્વાનોએ આ ગ્રંથની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરી છે. અત્યાર સૂધીમાં મળેલા અસંખ્ય અભિપ્રાયોભાથી થોડાક અન્યત્ર આપવામાં આવેલા છે તે તર્ક પાઠકોનું લક્ષ ખેંચવામાં આવે છે,

૨ વીર વૈરાગી અથવા બન્દા બહાદુર

ગુરુ ગોવિન્દસિંહજીના અવસાન પછી પૂજાબમાં હિન્દુત્વની રક્ષા તથા હિન્દુસામ્રાજ્યની સ્થાપનામાં પોતાના જીવનને હોમી દેનાર ગોવિન્દસિંહજીના વીર પ્રતિનિધિ વીર વૈરાગીનું આદર્શ ચરિત્ર આ ઐતિહાસિક નવલકથામાં એની તો ઉત્તમ રીતે આલેખવામાં આવ્યું છે કે એક વાર ગ્રંથ વાંચવામાટે હાથમાં લીધા પછી તેને અધૂરો મૂકવાની ઈચ્છા જ ન થાય. પ્રસ્તુત નવલકથા જો કે બે જિગતા હિન્દુત્વાભિમાની લેખકોના હસ્તથી લખાયેલી છે, તથાપિ તેમાં ગ્રંથમાલાના સંપાદક માન્યવર ઠક્કર નારાયણની પ્રીઠ લેખનીથી લખાયેલા ઉપોદ્ઘાત તથા બે સ્વતંત્ર પ્રકરણો પણ આપવામાં આવેલાં છે તેથી ગ્રંથની ઉપયોગિતા, સરસતા તથા મહત્તામાં અતિશય વૃદ્ધિ થયેલી છે. વૈરાગીનું વીર ચરિત્ર એવી શૌર્યવર્ધક તથા રોમાચક ઘટનાઓથી ભરપૂર

છે કે કેટલેક સ્થળે ગુરુ ગોવિન્દસિંહજી કરતાં પણ વિશેષ. આકર્ષક પ્રસંગો સ્વાભાવિક જ આવી ગયા. આમા પણ પુસ્તકને લગતાં ચાર તથા એક ગ્રંથમાળાના આશ્રયદાતાનું અને ખીણુ જે ઉદારતાત્મા સમજાવને પ્રસ્તુત ગ્રંથ સમર્પિત કરવામાં આવ્યો છે તે પ્રખ્યાત હિન્દુત્વાસિમાની ઇશ્વર આશ્રિતાના દાનવીર શાહસૌદાગર તથા લોહાણાનતિ-ગૌરવ શેઠ નાનજી કાલિદાસ મેહતાનું ચિત્ર મળી એકંદર છ ચિત્રો આપવામાં આવ્યા.

૩-૪ હિરણ્યગર્ભ હિન્દુ અથવા યશસ્વિની હિન્દુ-જાતિના દિવ્ય ગૌરવનો ઇતિહાસ પ્રસ્તુત ગ્રંથ એટલો મોટો થયો છે કે તેને માળાના તૃતીય તથા ચતુર્થ પુષ્પ તરીકે ગણવો પડ્યો છે. આ ગ્રંથ તેના નામ પ્રમાણે શુદ્ધ ઇતિહાસમય છે. આ ગ્રંથમાં રા. ઠક્કુર નારાયણે કેવળ વિધર્મી તથા વિજાતીય વિદ્વાનોનાં પ્રમાણોદ્ધાર એ વાતોને નિર્વિવાદ સિદ્ધ કરી બતાવી છે કે જેવી રીતે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ હિરણ્યગર્ભ અર્થાત્ બ્રહ્માથી થયેલી છે એમ આપણાં હિન્દુઓનાં ધર્મ-શાસ્ત્રોમા ઉલ્લેખ કરાયેલો જોવામા આવે છે, તેવીજ રીતે સમસ્ત સંસારને ધર્મ, સસ્કૃતિ, જ્ઞાન, સભ્યતા આદિનું દાન કરનાર એક સમયની ગૌરવશાસિની હિન્દુજાતિ જ છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથ યદ્યપિ શુદ્ધ ઇતિહાસ છે, નવલકથા નથી; તથાપિ લેખકે એવી તો ઉત્તમ રીતે તેની યોજના કરેલી છે કે વાચતાં જગત્ કંટાળે. આવતો નથી કિંવા કોઈ સ્થળે નીરસતા જણાતી નથી. આ ગ્રંથને એક રીતે યશસ્વિની તથા ગૌરવશાસિની હિન્દુજાતિની દિવ્ય ગૌરવગાથા કહેવામાં આવે, તો પણ તેમાં લેશમાત્ર અતિશયોક્તિ

થવાનો સંભવ નથી. આ ગ્રંથ છપાય છે અને સં. ૧૯૮૫ ના આશ્વિન માસની ધનતેરસના શુભ અવસરે આ ગ્રંથને પ્રકાશિત કરવાની અમે આશા રાખીએ છીએ.

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાલાના હવે પછી અનુક્રમતા પ્રમાણે પ્રકાશિત ધનારા કેટલાક ગ્રંથોનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ -

૧ વ્યાયામશાસ્ત્ર કિંવા વ્યાયામશર્વસ્વઃ વર્તમાન યુગની એક પ્રધાન આવશ્યકતાને પૂરી પાડનાર આ પ્રકારનો આ પહેલો જ ગ્રંથ થશે. તેમાં શરીરસામર્થ્ય-સંવર્ધક તથા આત્મરક્ષાકારક નાનાવિધ વ્યાયામોનું સવિસ્તર, સપ્રમાણ તથા સચિત્ર વિવેચન કરવામાં આવશે.

૨ વીરના અને તેનો વિકાસ આ ગ્રંથમાં એક વીર પુરુષ તથા એક વીર નારીના જીવનના વીરરસાત્મક પ્રસંગોદ્ધાર એ તત્ત્વને નિર્વિવાદ સિદ્ધ કરી બતાવવામાં આવ્યું છે કે આ સંસારમાં વસતા સર્વ જીવો કેવળ બળ તથા વીરતાથી જ પોતાના જીવન તથા પોતાના ધર્મને સુરક્ષિત રાખી શકે છે અને નિર્બળ મનુષ્યોનો સંહાર અવશ્યભાવી હોવાથી સખગતા અથવા વીરતા સમાન કોઈ પરમ પુણ્ય નથી અને પંદતા સમાન કોઈ ભયંકર પાપ નથી.

૩ માનવજીવનવિધાન અથવા સંસાર પ્રવાસીનો આર્ગદર્શક આ સંસારમાં જન્મ ધારણ કરીને મનુષ્ય (પુરુષ તથા સ્ત્રી) કેવા પ્રકારનાં વર્તન તથા વિવેકથી પોતાની ઉન્નતિના માર્ગને પ્રશસ્ત કરી શકે ॥ એ વિષયને અથવા ગ્રંથને ચર્ચિતો આ એક ઉપદેશાત્મક અદ્વિતીય ગ્રંથ થશે.

વ્યવસ્થાપક “ હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાલા ”

૨૧. ૨૧. ઠક્કુર નારાયણ વિસનજી,

“ હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાલા ” ના વ્યવસ્થાપક તથા

પ્રકાશક ભેગ,

આ સાથે હું આઠ આનામું ડિપોઝિટ તરીકે મોકલું છું, તો તે સ્વીકારીને “ હિન્દુગૌરવ ગ્રંથમાલા ” ના સ્થાયી ગ્રાહક તરીકે માફ નામ લખશે અને એ ગ્રંથમાલાના જે જે ગ્રંથો પ્રકાશિત થાય તે મારા નીચે લખેલા સરનામે વી. પી. થી મોકલી આપશે. હું વી. પી. અવશ્ય સ્વીકારીશ.

(નામ) _____

(ઠેકાણું) _____

(ગામનું નામ) _____

(પોસ્ટ) _____

(જિલ્લો) _____

(સહી)

ના

ઘટિત સ્વીકારશે.

* આઠ આના મનીઆડરથી મોકલવાને બદલે જે પોસ્ટની એક એક આનાની આઠ અથવા બળ્લે આનાની ચાર ટિકિટો મોકલવામાં આવશે તો પણ ચાલશે. જે કાઈ વિશેષ દક્ષિણ લખવી હોય તો તે પાછળના ફોર્મ ભાગમાં લખવી.

બીજી વિગત લખવાની જગ્યા

ઠક્કુર નારાયણ વિમનજી કૃત

પુસ્તકોનું સૂચીપત્ર

(તા. ૩૦ મી જૂન ૧૯૨૯ સુધીનું)

૧ ઐતિહાસિક નવવકથાઓ	૨૮
૨ સામાજિક નવવકથાઓ	૧૬
૩ ધર્મ ઇતિહાસ અને તત્ત્વજ્ઞાનના અથો	૧૫
૪ કામશાસ્ત્ર વિષયક ગ્રંથ	૧
૫ લોકકથા સાહિત્ય	૮
૬ કાવ્યગ્રંથ	૧
૭ નાટકો	૧૬
૮ ચિત્રપટની કથાઓ (ફિલ્મ સ્ટોરીજ)	૬

૧૦૧

ઠક્કુર નારાયણ વિમનજી

‘ હિન્દુ ગૌરવ અયમાલા ’ કાર્યાલય, નં. ૧૦૦ જામનગર રોડ,

કોટ, અંબધ નં. ૧

૬૮૦ નાનાયણ વિસનજી કૃત અત્યા સુધીમાં પ્રકાશિત થયેલાં

પુસ્તકોની સૂચી

ઐતિહાસિક નવલકથાઓ

- ૧ આનંદાશ્રમ-બંધન સંસ્કૃત 'આનંદ મંદિર'
અનુવાદ (કુપ્રાપ્ય) મૂલ્ય રૂ ૧-૮-૦
- ૨ ચંગેશ્વર અથવા જગજાની ઝગમગતી નવાબી
(બીજી આવૃત્તિ) „ રૂ ૪-૦-૦
- ૩ શાહજહાનના હેડના નિવેશો અથવા માધવી
કાવ્ય (બીજી આવૃત્તિ) „ રૂ ૨-૮-૦
- ૪ પ્લાસીનું યુદ્ધ અથવા લડે કનાઈવિનું કપડ તર „ રૂ ૩-૦-૦
- ૫ દગદગીવાદનું યુદ્ધ (બીજી આવૃત્તિ) „ રૂ ૦-૧૨-૦
- ૬ પદ્મિની અથવા ભરમીબૂન ચિતોડ
(શે પિત વર્ષિન બીજી આવૃત્તિ છપાય છે) „ રૂ ૨-૮-૦
- ૭ કલેઆમ અથવા દિંનીનો ઝગમગનો ગગમગ „ રૂ ૨-૮-૦
- ૮ ભદ્રાગી અથવા પાવામંદો પ્રત્ય „ રૂ ૨-૮-૦
- ૯ જમમાયની મૂર્તિ અથવા ભારતનું ભવિષ્ય „ રૂ ૨-૮-૦
- ૧૦ ત્રિશરણ (ઐતિહાસિક પાંચ વાર્તાઓ) „ રૂ ૧-૪-૦
- ૧૧ ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વેનું દિન્દુરયાન „ રૂ ૧-૮-૦
- ૧૨ આર્ય-આદિત્ય ચક્રવર્તી બાપ્પા રાવે „ રૂ ૦-૧૨-૦
- ૧૩ માણસ્યનદિની અથવા ચરચ અને સુદધી
(બીજી આવૃત્તિ છપાય છે) „ રૂ ૨-૮-૦
- ૧૪ દમ્ભીરહા અથવા રણસેનાનો ઘેરા (કુપ્રાપ્ય) „ રૂ ૨-૮-૦
- ૧૫ અનમલદા અથવા વ વલીપુરનો વિનાશ „ રૂ ૩-૮-૦

૧૬	બેગમખાખર અથવા રંગમહાલયમા રતિતાડવ	(પ્રથમ ખંડ)	રૂ. ૨-૦-૦
૧૭	„ „	(દ્વિતીય ખંડ)	રૂ. ૨-૦-૦
૧૮	ખાંશાદ ખાખર અથવા નૂરે હસ્તામ	„	રૂ. ૩-૦-૦
૧૯	અકવર્તી દમ્ભીર અથવા ચિત્તોડનો પુનરુદ્ધાર	„	રૂ. ૩-૦-૦
૨૦	નાદિરનો દોરદમામ અથવા બાહુબળનુ પરિણામ	„	રૂ. ૨-૮-૦
૨૧	કચ્છનો કાર્તિકેય અથવા જાડેજા વીર ખેંગાર	„	રૂ. ૩-૦-૦
૨૨	યૌવનચક્ર અથવા મોહમરીચિકા-પ્રથમખંડ	„	રૂ. ૩-૪-૦
૨૩	„ „	દ્વિતીય ખંડ	રૂ. ૩-૪-૦
૨૪	ભયંકર ભદ્ર અથવા કેવળ ૨૪ વર્ષના દાણભગુર	સંભારમાટે પ્રથમ ખંડ મૂલ્ય	રૂ. ૩-૦-૦
૨૫	„ „	દ્વિતીય ખંડ	રૂ. ૩-૮-૦
૨૬	મહારાષ્ટ્રીય ઉપજાળ (દુષ્ટપ્રાપ્ત)	„	રૂ. ૧-૮-૦
૨૭	અનારકલી અથવા અપરાધી અકબર	„	રૂ. ૩-૮-૦
૨૮	મહાગણી મયણસા અથવા ગુજરાતની માતા	„	રૂ. ૪-૦-૦
૨૯	પરાધીન ગુજરાત	„	રૂ. ૩-૮-૦
૩૦	નાનાસાહેબ અથવા સ્વધર્મમાટે પ્રાણાર્પણ	„	રૂ. ૩-૦-૦
૩૧	મુરીદે શમતાન અથવા મત્તગરનો મોપત્તા	અત્યાચાર	રૂ. ૨-૮-૦
૩૨	સિતમગર સુન્તાન અથવા તલ્વાર અને કુરાન	„	રૂ. ૩-૦-૦
૩૩	કચ્છનો કેમરી અથવા ઘોષો અને ચનેમર	„	રૂ. ૩-૦-૦
૩૪	ગુરગોવિંદસિંહ અથવા ધુરંધર ધર્મસત્રાઠ	„	રૂ. ૧-૧૦-૦
૩૫	વીરવૈરાગી અથવા જાંઘા બદાહુર	„	રૂ. ૧-૧૦-૦
૩૬	કચ્છની પદ્મિની અથવા પુષ્પરે અને રાજે *		
૩૭	ત્રિશૂલધારિણી અથવા શક્તિવરૂપા દિન્કુનારીx		

* આ નવલકથા ' કચ્છવર્તમાન ' પત્રમા છપાઈ ગઈ છે. પુસ્તકરૂપે નથી છપાઈ.

x આ નવલકથા સૂન્તાના ' દિન્કુ ' પત્રમા લાલમા ક્રમશઃ છપાય છે.

૩૮ જ્યન્તી અથવા સન્તાન નિદ્રોહ

મૂલ્ય રૂ ૨-૮-૦

સામાજિક નવલકથાઓ

- ૧ આજકાલનો સુધારો કે રમણીય ભયકરતા ?
(મળતી નથી) મૂલ્ય રૂ ૨-૮-૦
- ૨ વિનાશની વિનાશમા ફેશનબાઈ ખનાસ „ રૂ ૨-૮-૦
- ૩ સદિગ્ધ સસાર અથવા સાધુ કે શયતાન ? „ રૂ ૨-૮-૦
- ૪ સુકેવનો વાસો અથવા એક નગીની આત્મકથા
પ્રથમ દસ્ત (બીજી આવૃત્તિ) „ રૂ ૪-૦-૦
- ૫ „ દ્વિતીય દસ્ત (બીજી આવૃત્તિ) „ રૂ ૪-૦-૦
- ૬ મુઝ્ઘા મીનાક્ષી અથવા અતિદિસાની ચમત્કૃતિ
પ્રથમ ખંડ „ રૂ ૩-૪-૦
- ૭ સસારસમસ્યા અથવા કપમતા કે વિવરણ ? „ રૂ ૩-૪-૦
- ૮ ભારી ભયકર સસારમાત્રા અથવા એક નિરાધાર
અમળાનો આર્તનાદ—પ્રથમ ખંડ „ રૂ ૨-૮-૦
- ૯ આજકાલનું દિ-દુસ્તાન અથવા પ્રાણદારક
મૃગજળી (બીજી આવૃત્તિ) પ્રથમ ખંડ—તૃથ્યા „ રૂ ૩-૦-૦
- ૧૦ „ „ દ્વિતીય ખંડ—જલાભાસ „ રૂ ૩-૪-૦
- ૧૧ „ „ તૃતીય ખંડ—પૂર્વાર્દ—આકર્ષણ „ રૂ ૩-૪-૦
- ૧૨ „ „ તૃતીય ખંડ—ઉત્તરાર્દ—આકર્ષણ „ રૂ ૩-૪-૦
- ૧૩ અમાવાસ્યાનો ચંદ્ર *
- ૧૪ ચંદ્રને શયતાન અથવા દિલ્લીની તવાવડ નજરગળન *

* આ નિસાળીવાળી બન્ને નવલકથાઓ “ ગુજરાતી ” પત્રમા ઉપાર્જિત ગઈ છે, પુસ્તકરૂપે હવે ખાલી ઉપારે

૧૫ વીસમી સદીની વસંતસેના અથવા એક વિગ્રહણ
વારાંગનાની વીરગર્જના*

૧૬ કુસુમકંઠક અથવા રમણી કે રાક્ષસી? મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦૦

ધર્મ, ઇતિહાસ અને તત્ત્વજ્ઞાન ઇત્યાદિ

૧ મૃમશીર્ષ અને વેદોમાં આર્યોનો કિતરધ્રુવનિવાસ મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦૦

૨ જ્ઞાનેશ્વરી ગીતા (સચિત્ર) „ રૂ. ૧-૦-૦૦

૩ અમૃતાનુભવ અને હરિપાદ „ રૂ. ૨-૦-૦૦

૪ શ્રી વિવેકાનંદ વિચારમાળા પ્રથમ પુષ્પ

(બીજી આવૃત્તિ) „ રૂ. ૩-૮-૦૦

૫ „ „ દ્વિતીય પુષ્પ (બીજી આવૃત્તિ) „ રૂ. ૩-૮-૦૦

૬ „ „ „ તૃતીય પુષ્પ „ રૂ. ૩-૮-૦૦

૭ „ „ „ ચતુર્થ પુષ્પ „ રૂ. ૩-૮-૦૦

૮ „ „ „ પંચમ પુષ્પ „ રૂ. ૩-૮-૦૦

૯ શ્રી અમરલાલ ચરિત્ર (હિન્દી તથા ગુજરાતી)

(બીજી આવૃત્તિ) „ રૂ. ૩-૮-૦૦

૧૦ અનન્તાનુભૂતિ કિંવા અમરજીવન „ રૂ. ૨-૪-૦૦

૧૧ શ્રી અરવિન્દ વિચારમાળા-પ્રથમપુષ્પ-ધર્મવિચાર „ રૂ. ૩ ૧૪-૦૦

૧૨ „ „ „ દ્વિતીયપુષ્પ, વિશ્વવિચાર „ રૂ. ૪-૦-૦૦

૧૩ નારાયણ ગદ્યગંગા (સાહિત્ય અને ઇતિહાસ) „ રૂ. ૩-૮-૦૦

૧૪ બવહા એટલે રધુવંશી (ઐતિહાસિક નિબંધ) „ રૂ. ૦-૮-૦૦

૧૫ ધર્મબ્રહ્માનું શુદ્ધીકરણ „ રૂ. ૧-૮-૦૦

કામશાસ્ત્ર

૧ કંપતીશાસ્ત્ર અથવા લક્ષ્મીની સજ્જતા તથા નિષ્ક્રાંતિનો વિચાર
(છપાય છે; થોડા સમયમાં પ્રકાશિત થશે)

* આ નવલકથાનો પ્રથમખંડ ‘ગુજરાતી’ પત્રમાં છપાઈ ગયો છે.
પુસ્તકરૂપે હવે પછી છપાશે અને બીજા સાગ ‘ગુજરાતી’માં હાલ ચાલુ છે.

લોકકથા સાહિત્ય

- ૧ ભારતલોકકથા ભાગ ૧ ભો-પરિવિનાસ-પ્રથમખંડક મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦
- ૨ " ભાગ ૨ ભો-વીરવિલાસ-દ્વિતીયખંડક " રૂ. ૧-૮-૦
- ૩ " ભાગ ૩ ભો બંગાળાની દુનકથાઓ
-પ્રથમખંડક " રૂ. ૧-૮-૦
- ૪ " ભાગ ૪ ભો બંગાળાની દુનકથાઓ
-દ્વિતીયખંડક " રૂ. ૧-૮-૦

('ભારત લોકકથાના'ના ૫ ભો તથા ૬ થી ભાગ
'બેગમ માનર અથવા રંગમદાયમ મા રતિતાડવ'
અંતિદામિક હોવાથી અંતિદામિક નવનકથાઓના
શીર્ષક તથા આવી ગયા છે).

- ૫ ભારત લોકકથા ભાગ ૭ ભો બંગાળાની દુનકથાઓ,
૮ ખંડ " રૂ. ૧-૮-૦
- ૬ " ભાગ ૮ ભો " ચ. ખંડ " રૂ. ૧-૮-૦
- ૭ " ભાગ ૯ ભો " ૫ ખંડ " રૂ. ૧-૮-૦
- ૮ " ભાગ ૧૦ ભો " ૫૪ ખંડ " રૂ. ૧-૮-૦

કાવ્ય

- ૧ કાવ્ય કુસુમાકર અથવા હંકુર નારાયણના પ્રકીર્ણ
કાવ્યોત્તો પ્રયંક સંગ્રહ (૭૫૫ છે, બેક માસમા
પ્રકાશિત થશે). મૂલ્ય રૂ. ૩-૮-૦

નાટકો

- ૧ માવતોત્ત અથવા માયાપ્રભાવ (સમગ્ર નાટક) મૂલ્ય રૂ. ૦ ૧૨-૦
- ૨ કૃષ્ણલક્ષ્મી ગોડાણો (સમગ્ર નાટક) " રૂ. ૦-૮-૦
- ૩ સસારપારિણત અથવા આદર્શ આયેઅપ્પણ (,)x " રૂ. ૨-૪-૦

x 'સસારપારિણત' નાટક તે 'કમળાચર દુનિયા' નાટકની જ
ચોખ્ખીવધિત સંપૂર્ણ આરતિ છે.

૪ પરશુરામ (સંક્ષિપ્ત માર તથા ગાયનો)	”	રૂ. ૦-૪-૦
૫ વસુંધરા અથવા બેધારી તલ્વાર (સંક્ષિપ્ત સાર તથા ગાયનો)*	”	રૂ. ૦-૪-૦
૬ બ્રહ્મર્ષિ વિશ્વામિત્ર (સંક્ષિપ્ત સાર તથા ગાયનો)	”	રૂ. ૦-૪-૦
૭ ચાલુ જમાનો (” ”)	”	રૂ. ૦-૪-૦
૮ હમાબાજ દુનિયા (” ”)	”	રૂ. ૦-૪-૦
૯ દેવી હમચંતી (” ”)	”	રૂ. ૦-૪-૦
૧૦ દેવી દ્રૌપદી (” ”)	”	રૂ. ૦-૪-૦
૧૧ દેવી ભદ્રકાળી (” ”)	”	રૂ. ૦-૪-૦
૧૨ સાધુ કે શયતાન ? (” ”)	”	રૂ. ૦-૪-૦
૧૩ માયામોહિની (” ”)	”	રૂ. ૦-૪-૦
૧૪ અનંગપદ્મા (” ”)	”	રૂ. ૦-૪-૦
૧૫ ગર્વખંડન (” ”)	”	રૂ. ૦-૪-૦
૧૬ અનારકલી અથવા અપરાધી અકબર (લખાય છે)		

(ચત્રપટ (ફિલ્મ) ની કથાઓ

૧ આસુરી લાલસા અથવા અનંગહૃદય (શ્રી શારદા ફિલ્મ કંપની) મૂલ્ય	રૂ. ૦-૨-૦
૨ સૌન્દર્ય સુગ	” રૂ. ૦-૨-૦
૩ નાગરલિતા હીરાસુહરી	” રૂ. ૦-૨-૦
૪ અનારકલી અથવા આસુની ઇમારત (ધી ઇન્ડિયન સ્થિત ફિલ્મ કંપની)	” રૂ. ૦-૨-૦
૫ માયાના રંગ (શ્રી સુવર્ણ ફિલ્મ કંપની)	” રૂ. ૦-૨-૦
૬ રાજહંસ (શ્રી કૃષ્ણ ફિલ્મ કંપની)	” રૂ. ૦-૨-૦

* આ ' વસુંધરા અથવા બે ધારી તલ્વાર ' નામક નાટક ' માલવવેદ્ય અથવા માયાપ્રભાવ ' નાટકની અમથી ૬તિ પર્યન્ત અતિશય પરિવર્તન સહિત લખાયેલી નવીન આવૃત્તિ છે

આ સૂત્રીપત્રમાં અપવાદના પુસ્તકો ઉપાન હજાર ૧૦૦ થી ૪૦૦ જેવા ૩૦ પુસ્તકોના મેન્યુફીપ્ટ 'ગુજરાતી' ની ઑરિજિનલ 'ગુજરાતી' પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ તથા મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુડે ત્યાં તૈયાર પડેલા છે કે જે હવે પડી મધ્યપ્રકાશન અનુક્રમે છપાવેને જવાર પડવાના છે

આમાના વિશેષગ્રંથ ગ્રંથો સુમધના 'ગુજરાતી' તથા 'ગુજરાતી ન્યૂન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ' દ્વારા પ્રકાશિત થયેલા છે, જેમાં ગ્રંથો અમદાવાદના પ્રખ્યાત ગ્રંથવિદો તથા ગ્રંથપ્રકાશક મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુડે દ્વારા પ્રકાશિત થયેલા છે, 'મુખ્યા મીનામી' 'અમા સમસ્યા' 'જયન્તી' 'સસા પરિણામ' 'ગુરુ ગોવિન્દ મિદ' અને કાવ્યકુમુદા' એ ગ્રંથોને મેં પોતે પ્રકાશિત કરેલા છે અને 'ધર્મનિષેધ સુદીકરણ' એ ગ્રંથ અમદાવાદના 'કચ્છવર્નમાન' પત્રના માનિય તથા તત્ત્વ રા. જનકરાવ જલનીકર મેદનાદના પ્રકાશિત થયેલા છે, જના આમાના ધણાખંડ ગ્રંથો નીચેના ભેદથી લેખી મળી શકે —

૧ હકકર નાનાયણ વિસનજી

"હિન્દુ ગ્રંથો અધ્યાય" કાર્યાવધાન ૧૦૦ જાગુડે રીટ, કે, મુખ્ય

૨ મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુડે. જુએવર અને પંડીસર

જાગુડે વાળ, અમદાવાદ

